

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

YUNANLAR VE YUNAN MEDENİYETİ

JACOB BURCKHARDT

Çeviren: İsmail Hakkı Yılmaz

PİNHAN YAYINCILIK
Litros Yolu, Fatih San. Sitesi No: 12/214-215
Topkapı/Zeytinburnu İstanbul
Tel: (0212) 259 27 60 Faks: (0212) 565 16 74
www.pinhanyayincilik.com
info@pinhanyayincilik.com
Sertifika No: 40676

Kaynak metin: *The Greeks and Greek Civilization*,
Jacob Burckhardt, Oswyn Murray (Editör),
St. Martin's Griffin, 1999.

Yunanlar ve Yunan Medeniyeti
Jakob Burckhardt

© Pinhan Yayıncılık, 2019
Türkçe çeviri © İsmail Hakkı Yılmaz 2019

Birinci Basım: Kasım 2019

Genel Yayın Yönetmeni: Mahmut Sever
Kapak Tasarımı: Mahmut Sever
Dizgi: Özlem Sümbül

Teknik Hazırlık, Baskı ve Cilt:
Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu Fatih San. Sitesi No: 12/197-203
Topkapı-İstanbul Tel: (0212) 567 80 03
Sertifika No: 44865

Pinhan Yayıncılık: 218 Tarih Dizisi: 1

ISBN: 978-605-7768-07-0

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metnin, gerek görsel malzemenin yayınevinden izin alınmadan herhangi bir yolla çoğaltılması, yayımlanması ve dağıtılması 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturur.

**Yunanlar
ve
Yunan Medeniyeti**

Jakob Burckhardt
Çeviren: İsmail Hakkı Yılmaz

İçindekiler

Önsöz ♦ 7

Giriş ♦ 9

Hayatı ♦ 9

İlk Eserleri ♦ 12

Tarih Araştırması Üstüne Dersler ♦ 17

Burckhardt ve Nietzsche ♦ 24

Yunan Kültür Tarihi Üstüne Dersler ♦ 32

Bu Baskının İlkeleri ♦ 43

Son söz ♦ 45

YUNANLAR ♦ 47

I

Giriş ♦ 49

II

Yunanlar ve Yunan Mitolojisi ♦ 59

III

Polis ♦ 89

IV

Yunan Hayatının Genel Özellikleri ♦ 119

YUNAN MEDENİYETİ ♦ 195

I

Giriş Notları ♦ 197

II

Kahramanlar Çağı ♦ 207

III

Agon Çağı ♦ 239

IV

5. Yüzyıl ♦ 305

V

İskender Dönemine Kadar 4. Yüzyıl ♦ 391

VI

Helenistik Çağ ♦ 469

EK

Antik Tarih Araştırmalarının Entelektüel Gerekliliği ♦ 489

Kaynakça ♦ 491

Önsöz

İlk incelememi 1965'te yayımlamıştım; Burckhardt'ın Yunan kültürü üstüne verdiği derslerin çevirilerinden bilinçsizce ve kötü bir şekilde yapılmış bir seçmeydi. Moses Finley bir mektupla beni tebrik ettikten sonra Sheila Stern ile birlikte oldukça farklı bir seçmeyi yayıma hazırladıklarını bildirdi. İngiliz dilindeki antik dünya araştırmalarında söz sahibi olan o dönemin üç büyük tarihçisinden -Amerikalı Finley, Yeni Zelandalı Syme ve İtalyan Momigliano- biriyle yirmi yıl süren dostluğumu başlatan kişi Burckhardt idi.

Moses 1986 yılında ölünce yarım kalan çeviri uzun yıllar bir kenarda unutuldu. Geride bıraktığı belgelerin arasında projesine dair hiçbir ize rastlanmadı. Ama 1989'da Sheila Stern'den beni mutlu eden bir mektup geldi, bir süre önce ilk bölümlerin müsveddelerini bulduğunu, yeniden yazmaya başladığını ve devam etmek istediğini bildiriyordu: Uzun zamandır ertelenen projeyi yeniden canlandırmak ve kitabı gözden geçirme görevini üstlenmek ister miydim? Tam da o günlerde Burckhardt'ın "Yunan insanı"nın gelişimiyle ilgili düşüncelerini yeniden okuduğum için, hiçbir şeyin beni bu başyapıtın bir versiyonunun gözden geçirilmesine yardımcı olmaktan daha fazla mutlu edemeyeceğini bildirdim. Moses'ın yaptığı seçmeyi gözden geçirip geliştirdik ve hevesle çeviriye başladık. Ve işte nihayet, ölümünün yüzüncü yıldönümünde ve aynı zamanda derslerinin (1898-1902) ilk yayımlanışından yüz yıl sonra Burckhardt'ın Yunan kültür tarihi hakkındaki düşüncelerini İngilizce okurlarına sunuyoruz. Bu çeviride Sheila Stern ile yakın işbirliği içinde çalıştık; ancak materyalin seçiminden ve giriş bölümünden ağırlıklı olarak ben sorumluyum, Sheila Stern ise daha çok çeviriden sorumlu.

Projeye gösterdikleri coşkudan ve teşviklerinden dolayı yayımcılarımız Stuart Proffitt ve Toby Mundy'ye teşekkür ederiz. Ayrıca çevirinin gözden geçirilmesine katkıda bulunan David McIntock'a, metin ve dipnotlar üzerinde yaptıkları düzeltmeler için Anna Brown'a, John Sugden ve Gideon Nisbet'e şükranları-

mızı sunarız. İçindekiler bölümünü hazırlayan Stephen Ryan'a da epeyce teşekkür borçluyuz.

Çalışmamızı, bu çevirinin başlangıçtaki hazırlık süreciyle farklı yollardan da olsa yakından bağlantılı olan iki araştırmacının anısına adıyoruz.

OSWYN MURRAY

8 Ağustos 1997

Giriş

Jacob Burckhardt'ın hayatı (1818-1897) tarih yazımının 19. yüzyıldaki altın çağına rastlamaktadır. Burckhardt gençliğinde Berlin'de Hegelci tarih anlayışına isyan ederek pozitivizmi kuran bilim adamlarından ders aldı; öğretmenleri August Boeckh ve J. G. Droysen gibi Yunan tarihçileriyle, (1872'de kürsüsü Burckhardt'a teklif edilen) modern tarih ve arşiv araştırmacılığının kurucusu Leopold von Ranke idi. Charles Darwin'in, Karl Marx'ın ve Theodor Mommsen'in çağdaşıydı; (bir İsviçreli olarak, dolaylı bir şekilde) devrimci "1848 kuşağına" mensuptu ve 19. yüzyıldaki büyük dönüm noktasında yaşamıştı. Düşünürler içinde en çok Schopenhauer'e hayranlık duyardı ve genç Nietzsche'nin dostu ve meslektaşındı; antropolog J. J. Bachofen,¹ filolog Otto Ribbeck, öğrencisi ve halefi, sanat tarihçisi Heinrich Wölfflin ve felsefe tarihçisi Wilhelm Dilthey hayranlık beslediği Basel'deki diğer meslektaşlarıydı. (Daha sonra göreceğimiz üzere) Bir filoloji bilimi kurmaya ve bu bilimi insan ruhunun tarihinin üstüne çıkarmaya çalışan Wilamowitz gibi daha genç kuşak bilim insanlarından pek hoşlanmıyordu: Wilamowitz'ın ilk işinin, genç Rohde'nin aynı pervasızlıkla savunduğu Nietzsche'nin "geleceğin filolojisi"ne (1872) saldırmak olması bunun göstergesidir; Wilamowitz, Burckhardt'ın ölümünden sonra gücünün zirvesindeyken, bu kitabı aşağıdaki gibi buyurgan bir yorumla lanetleyecekti. Gelgelelim, bugün Yunan dünyasıyla ilgili modern yaklaşımların temeli *Yunan Kültür Tarihi* oluşturmaktadır; genç Wilamowitz Nietzsche'nin *Tragedyanın Doğuşu*'nu nasıl yanlış anladıysa, olgun Wilamowitz de Burckhardt'ı yanlış anlamıştı.

Hayatı

Burckhardt 1818 yılında, Basel'in zengin ailelerinden birinin

¹ L. Gossman, "Basle, Bachofen and the Critique of Modernity in the Second Half of the Nineteenth Century", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 48 (1984) ss. 136-85: Zamanın Basel kültürü hakkında mükemmel bir genel anlatım.

çocuğu olarak dünyaya geldi: 15. yüzyıldan beri şehrin ileri gelen aile adlarından biriydi Burckhardt.² Babası Schleiermacher'in teolojisinden çok etkilenmiş bir Protestan rahibiydi. Basel aristokratların yoğun olduğu, muhafazakâr ve giderek daha da zenginleşen, Avrupa'daki siyasi gelişmelerin türbülansından uzak bir şehirdi. Burckhardt Basel'de teoloji okudu, ama gençlik döneminde İsa'nın hayatının sadece bir mitten ibaret olduğu sonucuna varınca din adamı olmaktan vazgeçti. 1839'da Berlin'e giderek Ranke, Boeckh ve Droysen'den tarih dersleri aldı; ama en yakın arkadaşı ve en büyük esin kaynağı yeni bir alan olan sanat tarihi üzerinde çalışan Bohemyalı Profesör Franz Kugler'di. Diğer bir arkadaşı olan Gottfried Kinkel'de son büyük Romantiklerden birini buldu: Kinkel'in metresi dul Johanna Mattieux ile Bettina von Arnim'in yakın çevresine girdi; Bettina bir zamanlar Goethe'ye aşık ve büyük hukuk tarihçisi F. C. von Savigny'nin dul eşi olan kız kardeşiyle birlikte Berlin'de yaşıyordu. Burckhardt, 1844'te Johanna ile evlenen Kinkel'in sağdıçı olmuştu; fakat Kinkel'in sonradan devrimciliğe yönelmesi üzerine ondan uzaklaştı. Kinkel 1848'de idama mahkum edildi ve eşinin yardımıyla Londra'ya kaçtı, Johanna sonunda burada intihar etti.

Burckhardt 1844'te salimen Basel'e döndükten sonra on sekiz ay *Basler Zeitung* adlı muhafazakâr gazetenin editörlüğünü yaptı. Bu arada üniversitede resim tarihi dersleri veriyordu. Burada, sonraki ön-Raphaelcilere model olan Roma'daki Alman kilise ressamlarının oluşturduğu nüfuzlu Nasıralı Okulu'nu eleştirince dini çevrelerin öfkesini çekti. 1852'de üniversiteden ayrılarak İtalya'ya gitti, orada büyük yankı uyandıran ve İtalyan Rönesans mimarisi, heykelciliği ve sanatı konusunda üç kuşak boyunca standart el kitabı haline gelen ve ölümüne kadar yedi baskı yapan *Cicerone*'yi (1854) yazdı. Bu nedenle kendisine Zürih Politeknik Üniversitesi'nde bir kürsü verildi. 1858'de Basel'de Tarih Profesörü oldu, talep üzerine hem üniversitede hem de lisede ders verdi; 1874'ten itibaren aynı zamanda Sanat Tarihi Profesörü oldu. Birinci kürsüdeki görevi 1885'e, ikincisi ise 1893'e kadar

² Burckhardt'ın standart biyografisi, W. Kaegi'nin kaleme aldığı yedi ciltlik *Jacob Burckhardt, Eine Biographie*'dir (Basel, 1947-82). Burckhardt'ın mektuplarının kaynağı Max Burckhardt'ın yedi ciltlik *Jacob Burckhardt, Briefe* (Basel, 1949-94) adlı kitabıdır; A. Dru'nun İngilizceye çevirdiği *The Letters of Jacob Burckhardt*'ta (Londra, 1955) iyi bir seçme yapılmıştı; giriş kısmında hayatı üzerine mükemmel bir kısa tartışma bulunan Dru'nun çevirisinden mümkün olan yerlerde yararlandım.

devam etti. Hem sanat hem de sanat tarihi konusunda işine bağlı ve çalışkan bir öğretim üyesiydi, bazen haftada on saat ders verirdi. Ayrıca birçok kez de halka açık dersler verdi.

Burckhardt (gençliğinde bir kıza aşık olmasına -kızın ailesi onaylamamıştı- ve onun için şiirler yazmasına rağmen) hiç evlenmedi; gençliğindeki Alman arkadaşlarıyla bağları koptu, otuzlarında hiç ummadığı kadar yalnız olduğunu itiraf etti. Yazdığı birkaç yakın arkadaşı vardı, bir ekmek fırınının üst katında iki odalı bir evde kendini derslerine, kitaplarına ve seyahatlerine adanmış olarak düzenli ve sakin bir hayat sürdü.

Siyasi olarak Burckhardt doğuştan muhafazakârdı, çiçeği burnundaki endüstrileşme sürecinden ve ulus devletlerin yükselişinden hoşlanmıyor ve aşağılıyordu: Kitleleri kontrol altına alarak Avrupa'ya yıkım getirecek olan "*terribles simplificateurs*" ve demagoglar çağının gelişini önceden görmüştü. Çağdaş milliyetçi tarihçilerin coşkularıyla ince ince alay ederek kendini onlardan uzak tutan düşünceli bir tarihçinin başlıca özelliği kötümser muhafazakârlıktır. Endüstri toplumunun Nasyonal Sosyalizm ve Marksizm gibi popülist rejimlere dönüştüğünü önceden görerek tarihin akışına karşı çıktığı için kesinlikle zamanının bir peygamberiydi. Ama siyasi bir düşünür değildi; ve ne kadar öngörülü olursa olsun bu önyargılar, sadece marjinal bir gözlemcinin, kendi ailesinin net bir şekilde ait olduğu aristokratik düzenin çöküşü karşısında kederlenmesinden başka bir şey değildir. Gazete okuma kötülüğüne saldırması ve bu kitabın giriş bölümünde günün endişeleriyle meşgul olması da farklı değildir.³ Gelecek konusunda önemli olan şey Burckhardt'ın siyasi görüşleri veya kötümserliği değil, tarihsel yöntem anlayışıdır; daha 1846'da dediği gibi:

Ama sevgili dostum, Özgürlük ve Devlet benim içimde hiçbir şey kaybetmedi. Devletler benim gibi insanlarla inşa edilmez; her ne kadar yaşadığım sürece komşuma karşı nazik ve sempatik olmak istesem de, iyi bir birey, sevecen bir dost, iyi bir insan olmak istesem de, bu yönde biraz yeteneğim var ve bunu geliştirmek istiyorum. Genel olarak toplum için daha fazla bir şey yapamam, topluma karşı tavrım ister istemez alaycı oluyor ... he-

³ Aynı zamanda "günümüzde aklın gazete ve romanlar tarafından tahrip edilmesine karşı bir miktar ihtiyatla yaklaşmamız gerekir."

pimiz yok olup gideceğiz, ama en azından uğruna yok olacağım şeyi, yani antik Avrupa kültürünü keşfetmek istiyorum.⁴

O yüzden bir sanat meraklısı maskesi geliştirdi, kendini işine ve arkadaşlarına verip, geçmişin sanatsal, edebi ve manevi başarılarını kastettiği Avrupa kültürü araştırmalarına adadı, onları kendi bağlamlarına oturttu ve tarihin güçlerinin bir ürünü olarak tanımladı. Tarih geçmişi düşünmek demekti: “Düşünmenin ve ondan kaynaklanan esinin anası olan boş zaman” (Londra’dan yazılan mektup); “Şeylerin sırrını dinle. Düşünceli ruh hali.” “Belge toplayan biri derin düşünme gerektiren bir işe nasıl zaman bulabilir? Kendi Thukydides’lerini bile işte bu yüzden bilmiyorlar! Başkalarını dert etme!”⁵

İlk Eserleri

Burckhardt 1840’lı yıllarda henüz öğrenciyken egemen tarih anlayışına, “tıpkı peşin hükümlü şiir ve peşin hükümlü sanat gibi sadece peşin hükümlü bir tarih isteyen günün tek taraflılığına (*Tendenz-Geschichte*)” baş kaldırdı.⁶ 1842’de “Bana göre dikkate alınması gereken başlıca şey arka plan. Bu da ancak benim de kendimi adamaya niyetli olduğum kültür tarihiyle ortaya çıkarılabilir,” diye yazmıştı Burckhardt.⁷ Daha baştan itibaren onun tarih anlayışı, eylemler, olaylar ya da bunlara neden olmuş gibi görünen büyük adamlarla değil, bu olayların meydana geldiği kültürel bağlamla ilgilenmekteydi. Değişimleri, bireysel eylemlere ya da tesadüflere bağlamaktan çok daha tatmin edici biçimde açıklayabilirdi kültürel bağlam. Konstantin, Roma İmparatorluğu’nu nasıl Hristiyan yapmıştı ve bu çağdaşları için ne anlama geliyordu? İlk kitabının, yani *Konstantin Çağı’nın* (1852) konusu buydu; kitap bir yüzyıl sonra (1949) İngilizceye çevrildi⁸ ve geç antik çağın bitmek tükenmek bilmeyen büyüsunü keşfetmekte

⁴ H. Schauenburg’a mektup. 2-5.3.1846: no. 174 (*Briefe* II s. 208); *Letters* s. 96-7.

⁵ Heinrich Wölfflin’in *Letters* s. 32’de geçen günlüklerinden alıntı yapılmıştır; orijinal metin bende bulunmuyor, ancak aynı zamanda Burckhardt ile kişisel ilişkilere bakınız, H. Wölfflin, *Gedanken zur Kunstgeschichte* (2. baskı, 1941) ss. 135-63.

⁶ H. Schreiber’e mektup, 2.10.1842: no. 69 (*Briefe* I s. 217); bu dönemin mektupları yeni bir tarih planlarıyla doludur: Aynı zamanda bkz. özellikle no. 59 ve 61 (G. Kinkel’e), 62 (W. Beyschlag’a) ve 63 (K. Fresenius’a).

⁷ G. P. Gooch, *History and Historians in the Nineteenth Century* (2. baskı, Londra, 1952) s. 529; bu alıntının kaynağını bulamadım.

⁸ *The Age of Constantine the Great*, İng. çev. M. Hadas (Londra, 1949).

olan benim kuşağımın tarihçileri üzerinde müthiş bir etki yaptı; çünkü o bize çağı, son dönemde giderek daha çok tarihçinin yaptığı gibi siyaset ve iktidar yapıları yahut yönetim örgütlenmesi bağlamında değil, kültürel bir olgu olarak görmeyi öğretti.

Bu kitap üç tematik merkez etrafında -politika, din ve kültür- şekillenmiştir. Bu dönemde politika zaruri bir kötülüktür, barbar istilasına ve içerdeki anarşiye karşı bir savunmadır. Kültür inişe geçmiştir: Edebiyat güç ve din bağımlılığına (methiyelerine) indirgenmiştir; sanat dinin bir tamamlayıcısıdır: “Konuyla ilgili mitler genel düşüncelerin sembolik kabukları olarak tanımlanıyordu, kabuğun çekirdekten ayrılması uzun vadede sanata sadece zarar verirdi.”⁹ Themistios’un dediği gibi “ağustosböceklerinden başka duyacak hiç kimsenin bulunmadığı yalnız bir ağacın altında yapılmış olsa bile filozofun konuşmasının değeri azalmasa” dahi felsefe bireysel bir uğraştır.¹⁰ Hristiyan Kilisesi zaten güçlü bir kurumdur. Bu resimde Konstantin yol açtığı bilinç devrimine neredeyse hiç ilgi duymayan çağının bir insanıdır; pagan ve Hristiyan inançlarından oluşan karma bir dünyaya sıkı sıkıya aittir ve ihtida ederek sadece iki kültür arasındaki mevcut resmî eşitlik paylaşımını tasdik etmiştir. Tartışmanın özü Burckhardt’ın dini düşünce tarzlarının ağırlıklarını yansıtmaya şeklidir. Geç antik paganizm ruhani dünyayı anlamaya çalışan oldukça karmaşık bir inanç ve ritüeller dizisiydi:

Hristiyanlığın önünde sonunda kazanması kaçınılmazdı, çünkü o karışıklık döneminin ısrarla cevaplar bulmaya çalıştığı bütün sorulara kıyaslanamaz bir şekilde basit, etkileyici ve inandırıcı cevaplar veriyordu.¹¹

Burckhardt’ın saygınlığını borçlu olduğu en ünlü kitabı *İtalya’da Rönesans Kültürü* (1860) idi. Cambridge’deki modern tarih araştırmalarının kurucusu Lord Acton “uygarlık tarihi konusunda literatürdeki en etkileyici ve en ustaca hazırlanmış bilimsel eser” diye tanımlamıştı bu kitabı.¹² Gerçekten de bu kitap Avru-

⁹ Constantine s. 229.

¹⁰ s. 242.

¹¹ s. 214.

¹² Alıntı yapıldığı yer a.g.e. 532. S. G. C. Middlemore’un *The Renaissance* eserinin İngilizce çevirisi ilk kez 1878 yılında yayımlandı; Phaidon baskısından (Londra, 1950) yararlandım.

pa tarihinin merkezi olgusunu açıklamaya çalışan sonraki bütün girişimleri hâlâ şekillendirip teşvik etmeye devam etmektedir. Burckhardt bu dönemde geçerli olan yeni güçleri ve birbirleriyle ilişkilerini analiz etmek üzere yola çıktı. Birinci kısım “Bir Sanat Eseri Olarak Devlet” gibi kışkırtıcı bir başlık altında politika ve savaşı ele almaktadır. Bir başka ifadeyle, siyasi hayat artık geleneksel hükümet biçimleri veya modern tarihçinin ortaya çıkardığı altta yatan güçler tarafından değil, ya deney yöntemiyle ya da tefekkürle keşfedilebilen bir yönetim bilimi ve sanatının mevcut olduğunu bilen öncülerin bilinçli bilgisiyle şekilleniyordu. Geleceğin gücünden çok aklın gücüne inanmanın sonucu, cinayet, ihanet listeleri ve bunu izleyen tiranlıktır: Bu, merkezine Makya-velci yeni siyaset bilimini yerleştiren bir tarih görüşüdür; her ne kadar sonuçları anarşi ve ıstırap da olsa, Burckhardt daha önce böyle pratik ve teorik yeteneklere sahip liderlerin neden hiç bu kadar üst düzeyde politika yapmadığını gösterdi.

İkinci kısım “Bireyin Gelişimi”ni anlatır. 19. yüzyıl post-Hegelci düşüncesinin değişmez meşgalesiydi bu: Tarihin kabile ve dini aşamalarından nasıl modern birey düşüncesi doğmuştu? Burckhardt bunu açıklamaz: Sadece bireyleri topluluklarından ayıran güçleri, “evrensel insan” idealinin ve modern ün kavramının ortaya çıkışını, antiteziyle yani modern zekâ ve hicivle birlikte anlatır.

İnsan sadece bir ırkın, halkın, grubun, ailenin veya kurumun bir mensubu olarak -sadece herhangi bir genel kategori vasıtasıyla- kendinin bilincindedir. İtalya’da önce bu örtü buharlaştı; böylece devletin ve bu dünyaya ait olan her şeyin *objektif* bir şekilde ele alınması ve değerlendirilmesi mümkün oldu. *Sübjektif* yan da aynı ağırlıkla kendini dayattı; insan manevi bir *birey* haline geldi ve kendini öyle tanımladı.¹³

Dolayısıyla Burckhardt “batı dünyasının fethini sağlayan şey sadece antik çağın yeniden canlanması değil, aynı zamanda onun İtalyan halkının dehasıyla birleşmesiydi” demektedir.¹⁴ Üçüncü bölüm “Antik Çağın Canlanması”nu ve bu yeni insanın antik edebiyat ve kültürle temas yoluyla eğitimini ele alır. Yeni Dün-

¹³ s. 81.

¹⁴ s. 104.

ya'nın keşfi de bunu psişenin iç keşfine, şiirin ve biyografinin gelişimine ve dış dünyanın tariflerine bağlayan "Dünyanın ve İnsanın Keşfi" başlıklı bölümde ele alınmaktadır.

Burckhardt, "Toplum ve Festivaller" başlığı altında kadın ve erkeğin bu yeni dünyada nasıl yaşadığını, nezaket ilkelerini, iyi davranışları ve dış inceliği, dil ve konuşma tarzlarını, sevişmeyi, fiziksel egzersizi ve müziği, bir erkek saray mensubunun idealindeki kadın erkek eşitliğini ve antik zafer ve Baküs şenliği kavramlarını model alan resmî bir halk festivali tarzının gelişimini ele alır. Nihayet "Ahlak ve Din" bu yeni çağla onun tamamen yok edemediği Ortaçağın dini güçleri arasında bir ilişki kurmaya çalışır. Bu çerçevede son bölüm inancın kaçınılmaz olarak çözümlmesine yol açan antik ve modern boş inançların karışımını ele alır.

Almancada *Kulturgeschichte* yani "kültür tarihi" olarak bilinen bu eser eksiksiz bir yeni tarih yönteminin ortaya çıktığına işaret etmektedir.¹⁵ Her tema, bir yandan tanımlayıcı ve ayrıntılarla ilgilenen, öte yandan karşılıklı ilişkiler vasıtasıyla bir kültür düşüncesi yaratan temel unsurlar görüşüyle örtüşen tamamen yeni bir bakış açısından ele alınmaktadır. Bu kitapta Burckhardt, Hegel'in formüle ettiği şekliyle insan ruhunun gelişiminde tarihin anlamını sorgulayan felsefi sorunun özündeki determinizmi çıkarıp atmayı başarırken, kendi gerçeklik tarifini biçimlendirmek için (devlet, din ve birey gibi) çağdaş felsefi kavramları kullanmıştır. Aynı zamanda, tarihin anlamının neden-sonuç zincirinde ve öne sürülen olay ve durumların gerçek olup olmadığının onaylanmasında yattığına inanan tarihsel pozitivizm tuzağına düşmekten de kaçınmıştır. Burckhardt'a göre olayların açıklaması nedenlerinde değil, kendi aralarındaki ilişkilerde yatmaktadır. Neden fikri sadece kısmi ve sahte-bilimsel bir iki-boyutlu yansımadır. Toplumlar bir doğrusal olaylar dizisi değil, oldukça karmaşık ve ara bağlantılı sistemlerdir. Bu sistemlerdeki herhangi bir unsurun değişmesi başka yerde çoklu etkiler yaratabilir. Ayrıca halkın neye inandığı ve nasıl davrandığı, inançlarının doğru veya yararlı olup olmadığından çok daha önemlidir: Önemli olan

¹⁵ Kültür tarihi fikrinin kökeni Voltaire'in *Essai sur les Moeurs* eserine kadar uzanır. *Kulturgeschichte*'in gelişimi ve *Geistesgeschichte* ile ilişkisi konusunda İngilizcedeki en iyi giriş E. H. Gombrich'in "In Search of Cultural History", *Ideals and Idols* (Oxford, 1979) ss. 24-59, adlı çalışmasıdır.

olay değil, o olayın bir “olgu” olarak algılanış biçimidir. Bu algılanış biçimi ne doğru ne yanlıştır, sadece inanılır.

Burckhardt’ın kültüre bakış açısına getirilen, kendisinin esas olarak yüksek kültürle, eğitilmiş bir eliten eylem ve inançlarında bulunan değerlerin ifade edilmesiyle ilgilendiği şeklindeki eleştirisi yerindedir. Dolayısıyla onun kültür tarihi anlayışı esas olarak “kültürel araştırmalar”ın popüler kültür ve de özellikle azınlık kültürü incelemesi anlamına geldiği modern üniversitelerdeki hakim anlayıştan farklıdır. Yine de bu 19. yüzyıl teriminin bu yeni modern disiplin tarafından benimsenmesi, Burckhardt’ın başlattığı gelenek sayesinde jestlerin, adetlerin ve davranış kalıplarının, festivallerin ve diğer popüler ifade biçimlerinin araştırılmasının önünün açıldığını gösterir. Burckhardt’ın hoşuna gitmese de o aynı zamanda, bir bakıma çok kültürlü ve eşitlikçi bir toplum anlayışından türeyen bu disiplinin babasıdır. Ancak geleceğe bu sıçramayı yapabilmek için gerekli olan teknik, kavram ve arşiv malzemelerinin Burckhardt zamanında bulunmadığını; seçkin kültüre duyduğu güvenin en büyük dayanağının, ne yaptığının bilincinde olan ve dönemin edebiyat ve sanatında tam olarak icra edilerek kayda geçen bu kültür olduğunu hatırlamak önemlidir.

Bir dönem *Konstantin ve Rönesans*, antik çağdan modern çağına başlangıcına kadar Avrupa kültürünün gelişmesini inceleyen büyük bir araştırmanın başlangıcı ve sonu olarak görülür gibi olmuştu.¹⁶ Fakat *Rönesans Kültürü*, Burckhardt’ın sağlığında yayımlanan son kitabı oldu. Burckhardt öğretimin çok daha önemli olduğuna inanıyordu: “Benim deneyimlerime göre profesyonel yazarlık dünyadaki en sağlıksız faaliyetlerden biriyken, (gereken araştırma ve hazırlıklar ne kadar zahmetli ve ne kadar ayrıntılı olursa olsun) sadece öğretim en sağlıklı faaliyetlerden biridir.”¹⁷ Bu ironik yayımlama görevinden kaçışın ve öğretme ve yazmanın aralıksız düşünce aktarım sürecinin bir parçası olduğunu reddetmesinin ardında kendi akademik çağdaşlarının faaliyetlerinden, ciltler dolusu okunması güç eserlerinden, ayrıntı ve olgu takıntılarından ve Berlin’de 1872’de Ranke’nin kürsüsü için yapılan teklifi geri çevirerek katılmayı reddettiği “profesör kürsüsündeki *viri eruditissimi*”nin azametli kibrinden duyduğu derin

¹⁶ *Letters* s. 28.

¹⁷ Bernhard Kugles’e mektup, 5.10.1874: no. 653 (*Briefe V* s. 252); *Letters* s. 161.

hoşnutsuzluk yatmaktadır. Heinrich von Sybel 1859'da yeni tarih dergisi *Historische Zeitschrift*'in ilk sayısının programını duyurdu: Eski tarihten ziyade modern tarihe ve başka halkların tarihinden ziyade Alman tarihine özel bir yer verecek gerçek tarih araştırması yöntemine adanacaktı.¹⁸ Burckhardt bu yeni tarihin hem siyasi amacını hem de kavramsal yöntemini giderek daha fazla reddediyordu. Pozitivist tarihselciliğin işleyiş tarzına artık inanmıyor, ama bir derin düşünce olarak tarih görüşünü de açıklama cesareti bulamıyordu. Basel'deki konferans salonu hâlâ bir profesörün siyasi propaganda yapmak ya da konuya olan ilgiyi öldüren sıkıcı tarih kitapları kaleme almak yerine tarih üstüne derin derin düşünebileceği tek yerdi. Halefi Heinrich Wölfflin'le yaptığı bir sohbette dediği gibi:

Bir öğretmen fazla bir şey veremez. Ama her şeyden önce manevi şeylerin değerine olan inancı diri tutabilir. İkinci olarak da gerçek mutluluğun bu gibi şeylerde olduğu kanaatini uyandırabilir.¹⁹

Tarih Araştırması Üstüne Dersler

Bir felsefe tarihi anlayışı, tarihin bir anlamı olduğu ve sadece birbiriyle bağlantısız ve anlamı olmayan tesadüfi bir olaylar zinciri olmadığı şeklindeki makul fikri ifade eder. Geleneksel olarak bu anlam, tarihin genel yasalarını net bir şekilde ifade etme çabasından çok, insani olaylarda bizzat tarihin öyküsünün genel bir şablon veya amaç ortaya koyacağı inancında aranmaktaydı. Tarihi Tanrının amacının insan dünyasında gerçekleşmesi olarak gören Hristiyan tarih görüşünün çökmesinden sonra, 18. yüzyıl, tarihin ilerlemenin ifadesi olduğu şeklindeki iyimser düşünceyi ortaya attı. Bu ilerleme Tanrının iradesi olarak görülebileceği gibi, insan aklının büyük zaferi olarak da görülebilirdi. Bu "Whigci tarih yorumu"²⁰ henüz birçok tarihçi tarafından keşfedilmemiş bir varsayım olarak görülmekle birlikte, onun yerini 19. yüzyılda hakim olan kısmen başka bir kötümser ve bilimsel tarih anlayışı - en iyi uyum sağlayanın ayakta kaldığı Darwinci tarihsel ilerleme

¹⁸ *Historische Zeitschrift* 1 (1859) III-IV.

¹⁹ *Letters* s. 32.

²⁰ Bkz. Herbert Butterfield'in klasik eseri, *The Whig Interpretation of History* (Londra, 1931).

fikri- almıştır. Bu bakış açısına göre tarihin kurbanlarının acısını paylaşabiliriz ama yine de tarihin bir toplumsal evrim biçimini yansıttığını kabul etmeliyiz. Ampirik ve antik çağ araştırmalarıyla ilgilenen Anglosakson dünyanın rahat ama dile getirilmeyen varsayımları esas olarak böyledir.

1822 ile 1831 yılları arasında Berlin’de verdiği ünlü “Tarih Felsefesi Dersleri”nde Hegel, tarihi *Geist* düşüncesinin dünya tarihinde yaşanan bir dizi aşama aracılığıyla yavaş yavaş idrakini içeren evrensel bir süreç olarak gören kuramı ortaya atmıştı.²¹ Ulusların ruhunun diyalektiği (Nietzsche’nin kinayeli bir dille ifade ettiği gibi) insan ruhunun “Hegel için dünya sürecinin zirvesinin ve en yüksek noktasının Berlin’de kendi varoluşuyla keşişmesine kadar” giderek açılmasıyla sonuçlanmıştı.²²

Dünya tarihinin de bir coğrafi yönelimi vardır, çünkü öz bilinç güneşinin rotasıyla uyumlu olarak Batı’dan Doğu’ya doğru gider. Doğu Bir’in özgür olduğunu bilir, Yunan ve Roma Dünyası için *Bazıları* özgürken, Alman dünyası *Hepsi’nin* özgür olduğunu bilir. Dolayısıyla tarih esasında insan ruhunun özgürlüğünün gelişmesinin tarihidir. Bir kuram olarak bu, her ne kadar artık bu tür metafizik terimlerle ifade edilmese de, bugünün özellikle de ABD’deki kıymeti kendinden menkul birçok tarihçinin kuramlarıyla örtüşmektedir. Tamamen doğası gereği çekicidir; sorun Hegel tarafından tarihsel bir öykü olarak ayrıntılı bir şekilde ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Hegel’in dersleri insan ilişkileri sürecini antik Yakın Doğu’dan itibaren ele alıp, antik çağ ve Ortaçağ üzerinden Reformasyon’a ve günümüze kadar getirmektedir. Hegel profesyonel bir tarihçi değildi, yorumlama tarzı hem şematikti hem de kuramının gerekliliklerine göre şekilleniyordu.

Alman tarih geleneğinin kurucuları, yeni tarih biliminin yaratıcıları olarak bu gelenek konusunda öz bilinçli bir kavrayışa ve aşkın bir “dünya tarihi”nin anlamı kavrayışına sahipti. 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca tarih felsefesine Hegel’in gölgesi damgasını vurdu; tarihsel olayların anlamını felsefi olarak en iyi açıklayan Marksizmin temelinde de o yatmaktadır. Tarihi, gerçekçi kanıtla-

²¹ Tek “eksiksiz” çeviri G. W. F. Hegel, *The Philosophy of History*, çev. J. Sibree (1857); yetersizlikleri konusunda bkz. Duncan Forbes’ün H. B. Nisbet’in *Introduction to the Lectures on the Philosophy of World History* (Cambridge, 1975) çevirisinin giriş bölümü.

²² F. Nietzsche, *Unfashionable Observations*, çev. R. T. Gras (Stanford, 1995) s. 143.

rın şekliyle genel kuramların belirlenmesi gereken ampirik bir inceleme olarak görmeye çalışan tarihçiler için dahi tarihin manevi bir anlamı olduğu inancı cazibesini hiç yitirmedi.

Öbür uçta, herhangi bir kuramsal kaygısı olmayan antik çağ konulu el kitapları, geç 18. yüzyıl Alman akademik faaliyetlerinin önemli bir parçası haline gelmişti. Almanya'da 19. yüzyıl başları da akademik bir disiplin olarak kritik tarih araştırmalarının yükseldiği ve geçmişe dair sistematik araştırmaların geliştiği bir dönem oldu.²³ Bu yeni ampirik disiplin içinde üç düşünce okulu dikkat çekmektedir. İlki, "gerçek olguların" öyküsüne henüz ulaşmak mümkün değilken, bütün tarihsel öykünün önemsenmemesi gereken önyargı ve yerleşik fikirleri gösteren eski anlatımlar üzerine inşa edildiği kavrayışıydı; bu yaklaşım esas olarak, eski Roma araştırmalarıyla Avrupa kültürünü ve de özellikle İngiltere'yi derinden etkileyen klasik tarihçi B. G. Niebuhr'un (1776-1831) eserleriyle birlikte anılmaktaydı.²⁴ Bu yaklaşım 19. yüzyıl boyunca etkili oldu; sonunda "kaynak eleştirisi"ni, yani ilk "gerçeklere" dönmemizi sağlayan çarpıtma tabakalarının tek tek açılmasını takıntı haline getirdi. Bu tavrın altında, (bugün de dahil) bütün tarihin kaçınılmaz olarak önyargılarla çarpıtılmaya yatkın olduğu varsayımı yatmaktaydı; dolayısıyla kendisinin gerçek olanla ve gerçeği ortaya çıkarma yöntemleriyle ilgilendiğini iddia ediyordu ki, bu da çelişkili biçimde tarihçilerin faaliyetlerinin çağdaş politikadan etkilendiğini kabul etmek demektir.

İkinci bilimsel tarih alanı ilk bakışta daha tarafsız görünebilir. Leopold von Ranke'nin (1795-1886) adıyla birlikte anılan arşivlerin ve belgesel kanıtların öneminin keşfedilmesiyle birlikte tarihin "olduğu gibi" ele alındığı iddiası ortaya çıktı. 19. yüzyıl tarih araştırmacılığı örgütlenmesinin büyük bir bölümü, arşivlerin görünüşte tarafsız bir kıymetlendirmeye derlenip -özel makaleler, resmi belge ve raporlar, yazıtlar, fermanlar, ortaçağ metinleri, sikkeler, tarihi Avrupa dili sözlükleri şeklinde- yayımlanmasının etrafında dönüyordu. Ancak bu faaliyet, anıların ve eski tarihçilerin önyargılarını düzeltme gücüne sahip olsa da, gerçekte bütün önyargılardan arınmış değildi; öncelikle toplanacak materyallerin seçiminin tarih araştırmacısının önyargısına tabi oldu-

²³ Bkz. özellikle A. D. Momigliano, "New Paths of Classicism", *Studies on Modern Scholarship* (California, 1994) ss. 223-85.

²⁴ G. Walther, *Niebuhrs Forschung* (Frankfurt, 1993); ve benim *The History of the University of Oxford*'daki bölümüm, cilt vi. 1 (Oxford 1997) ss. 520-42.

ğunu ve ikinci olarak da bizzat arşivlerin belli bir amaç için oluşturulduğunu ve genellikle eski yönetimler tarafından şekillendiğini, yani özünde gerçek değil resmi bir tarih görüşünü ortaya koyduğunu kabul etmiyordu. Yine de Ranke okulu arşiv araştırmasıyla tarih yazımı arasında kalıcı bir bağlantı kurmuştu.

Son önemli ampirik araştırma alanı hukuk tarihi araştırmalarıdır. Avukatların hazır arşivleri vardı ve hukuksal yaklaşım, tarihsel yaklaşımla felsefi yaklaşımın güçlü bir bileşimiydi. Alman hukukunun tarihsel kökenlerinin Roma hukukunda ve antik geleneklerde araştırılması, Napolyon Kanunlarının kuramsal ilkelere aksine, tarihsel ilkelere dayanan yeni bir hukuk sistemi yaratma çabasıyla yakından bağlantılıydı. Kıta devletlerinde yapılan birçok siyasi reform bir anayasa hukuku anlayışına ve anayasa tarihini tarih araştırmalarının en önemli kolu haline getiren politikayla ilişkisine dayanmaktaydı. En önemli Alman hukuk araştırmacılarından biri olan K. F. Eichhorn ve Savigny'nin hukuk araştırmalarından Theodor Mommsen'in 19. yüzyılın sonlarındaki Roma kamu ve özel hukuku araştırmalarına kadar, hukukun "halkın hayatının dışı vurumu" olarak büyük önem taşıdığı kabul edildi. Ancak bu tür tarih yaklaşımlarının ulus devletin kendi kendini tanımlama süreciyle bağlantılı olduğu ve tarihsel araştırmayla güncel siyasi kaygılar arasındaki yakın ilişkinin başka bir örneğini oluşturduğu açıktır.

Bu yüzden, Hegel karşıtlarının ilan ettiği görünüşte ampirik ve pozitivist tarih araştırması, tarih araştırmalarının modern toplumu anlamının temeli gibi görünmesini sağlayan kavramsal bir çerçeveden derinden etkilenmişti: 19. yüzyıl tarihselcilik çağında tarih, tıpkı sosyoloji ile antropolojinin bugün oynadığı rolü oynamıştı. Dolayısıyla tarihin bir anlamı olmaması tasavvur edilemez; tarihselcilik çağında tarih açıklama getirir, fakat tarihin kendisi de açıklamaya muhtaçtır. Hegel bu nedenle yeni tarih "bilimi"yle özdeşleştirilebiliyordu ve nitekim öyle oldu. Bu özdeşleştirme tarihselcilik çağında Almanya'da tarih araştırmalarının ağırlık kazanmasını açıklamaktadır; çünkü temel insan doğası bilimi ve bütün insan topluluklarının açıklaması olarak felsefenin yerini tarih almıştı. Dolayısıyla, tarihçiler Hegelci tarih anlayışına felsefi nedenlerle değil, olgulardan ve disiplinlerinin izlediği yöntemlerden kaynaklanan nedenlerle itiraz ediyorlardı. Nietzsche tarihselciliğin kurallarına temelden meydan okudu; Jacob Burckhardt'ın derslerinden ilham almıştı Nietzsche ya da daha büyük bir ihtimalle bu dersler onu kışkırtmıştı.

Burckhardt 1868 ile 1873 yılları arasında "Tarih Araştırmaları" üzerine üç kez ders verdi. (Nietzsche'nin 1870 yılında dinlediği) Bu derslerin notları edebi bir metin haline getirilerek 1905 yılında Burckhardt'ın yeğeni Jacob Oeri tarafından yayımlandı. Daha sonra, 1982'de, dostum Peter Ganz özgün metinleri akademik yayın olarak bastı. Bu eser, Burckhardt'ın konuşmalarını Oeri'nin tek bir yazılı metin haline getirerek bileşik bir özgün metin yaratmak için ne kadar titiz davrandığını da göstermektedir. Fakat Oeri başlıkta önemli bir değişiklik yaptı: *Esere Weltgeschichtliche Betrachtungen* adını verdi; ve içinde derin Hegelci çağrışımlar barındıran bu "Dünya Tarihi" göndermesi o günden sonra metin üzerinde yapılan tartışmaları saptırdı (*Tarih Üstüne Düşünceler* şeklindeki karşılığı yüzde yüz olmasa bile Burckhardt'ın bu derslere verdiği adı daha doğru yansıtmaktadır).²⁵

Burckhardt genç bir araştırmacı olarak Hegelci tarih anlayışından haberdardı,²⁶ fakat Berlin'e, tarih felsefesine karşı ilk tarihsel tepkilerin yükseldiği bir sırada gelmişti. Hep felsefeye ilgi duymadığını söylüyordu, nitekim Hegel üzerinde de fazla kafa yormadığı görülüyordu; Ganz'ın da gösterdiği gibi, Hegel'in *Tarih Felsefesi Dersleri* kitabı kendisinde yoktu, 1868'de konu üzerine ilk derslerini vermeye başladığı günden üç hafta öncesine kadar da bu kitabı üniversite kütüphanesinden ödünç almamıştı;²⁷ hatta o zaman bile notlarında yaptığı göndermeler ilk yüz sayfadan öte geçmediğini göstermekteydi. Burckhardt verdiği dersler sırasında Hegelci tarih felsefesiyle ilgilenmediğini açık bir şekilde söylemektedir:

Tarih felsefesi bir Kentauros, bir kavram kargaşasıdır, çünkü tarih eşgüdüm oluşturur, dolayısıyla felsefi değildir, felsefe ise ona tabidir ve dolayısıyla tarihsel değildir.²⁸

²⁵ Bu derslerin metninin gelişiminin ayrıntıları ve Jacob Oeri'nin rolü için bkz. Peter Ganz'ın *Jacob Burckhardt, Über das Studium der Geschichte'e* (Münih, 1982) yazdığı giriş. Ganz'ın baskısı sürekli bir metin olmadığı için, geleneksel Almanca metne gönderme yapmaya devam ettim (bkz. üstte n. 2).

²⁶ 1842 yazında bu konuyu ele alma sözü vermektedir: K. Fresenius, 10.6.1842: no. 631 (*Briefe I* s. 207).

²⁷ Ganz s. 35 vd.; karş. 18 vd. Genel sorun için bkz. E. Hefttrich'in mektubu, *Hegel und Jacob Burckhardt* (Frankfurt, 1967).

²⁸ WB s. 2: alındığı yer A. Schopenhauer, *The World as Will and Representation*, çev. E. F. J. Payne (New York, 1966) cilt II. böl. xxxviii, s. 439.

Onun ilgi alanı farklıdır ve yöntemi de daha az sistematiktir:

Yine de Kentaurosa çok şey borçluyuz, onunla tarih araştırması ormanının kıyısında arada bir karşılaşmak bir zevktir. İlkelere nasıl olursa olsun, ormanın içinde bir koridor açmış ve tarihe çeşni katmıştır ...

O yüzden her yöntem eleştiriye açıktır ve hiçbir evrensel değildir. Her birey bu muazzam düşünce alanına kendi yöntemine göre yaklaşır, bu onun hayattaki ruhsal yolu da olabilir: Yöntemi bu yolun götürdüğü yere göre şekillendirebilir.²⁹

Burckhardt'ın tarih kuramı yaklaşımı besbelli eski Konstantin ve Rönesans araştırmalarına dayanmaktadır. Bu yaklaşım tarihsel insan toplumlarında üç büyük "kuvvet" önermektedir. Bunlar belki tarihinin tarihsel açıklama çabalarını etrafında gruplandırabileceği ilkeler olarak görülebilir, ama tarih yasaları değildirler. Bu kuvvetler Devlet, Din ve Kültürdür. Esas olarak her biri diğerinden bağımsızdır; "siyasi ve metafizik ihtiyaçların ifadesi olan ilk ikisi bir şekilde halkları hatta dünya üzerinde bir otorite iddiasında bulunabilir." O yüzden sabit değerlerdir. Fakat kültür "özünde tamamen farklı bir şeydir":

Kültür maddi yaşamın gelişmesiyle *kendiliğinden* ortaya çıkan şeylerin toplamı ve ruhsal ve ahlaki yaşamın -her türlü toplumsal ilişkilerin, teknoloji, sanat, edebiyat ve bilimlerin- ifadesidir. Değişken, özgür ve mutlaka evrensel olması gerekmeyen şeylerin, zorunlu otorite iddiasında bulunamayan her şeyin alanıdır.³⁰

Tarihsel toplumların oluşumu bu üç kuvvet arasındaki bir etkileşim sürecidir. Dolayısıyla tarih tek bir açıklamaya, örneğin siyasi bir açıklamaya indirgenemez; birbiriyle rekabet halindeki kuvvetlerin karmaşık etkileşiminin bir sonucudur. Bugün belki Burckhardt'ın kuvvetler tercihine itiraz edebiliriz: Örneğin modern bir kuram muhtemelen "ekonomi"yi de kapsamak isteyecektir. Ancak Marksizmle birlikte Burckhardt'ın tarih kuramının, tarihsel süreci anlama yolundaki en önemli iki modern girişimden biri olduğuna kuşku yoktur.

Bu kuram Hegel'e hiçbir şey borçlu değildir; üç kuvvet fikri-

²⁹ WB s. 3.

³⁰ WB s. 20.

nin ilk ifadelerine F. W. J. Schelling'in 1841'de Berlin'de sunduğu akademik araştırma yöntemleri üzerine Kierkegaard'ın tuttuğu ders notlarında rastlanmaktadır. Bu derslere Burckhardt'ın da katılmış olması muhtemeldir.³¹ Ancak fikrin kaynağı Berlin'deki öğrencilik yıllarında yatsa bile, ayrıntılar kendisine aittir ve insan faaliyetinin farklı alanlarındaki etkileşimi üzerine odaklanan kültür tarihi yazımının sorunlarıyla ilgili kendi değerlendirmelerine dayanmaktadır. O nedenle kuramın gelişiminin en önemli kısmı derslerin birinci bölümündeki bireysel kuvvetler tartışması değil, üç kuvvet arasındaki karşılıklı altı tip eylemi -devlet ve din tarafından belirlenen kültür, din ve kültür tarafından belirlenen devlet, ve devlet ve kültür tarafından belirlenen din- ele aldığı bölümlerdir.

Böyle bir tarih kuramının zayıflığı tarihi artzamanlı araştırmak yerine eşzamanlı araştırma girişimlerinin zayıflığından kaynaklanır: Toplumu birbirine bağımlı kuvvetlerden oluşan bir bütün olarak görmek, neden ve sonuca dayanan ve kronolojik bir ilerleme olarak düzenlenen geleneksel olaylar tarihinin odak noktası olan değişim düşüncesini anlamayı güçleştirmektedir. Burckhardt son derslerinde bu soruna işaret etmişti. Bu derslerden ilki "tarih krizi"ni ele almaktadır, yani değişim gelişimden çok felaket veya devrim olarak görülmektedir. İkinci grup ders "Bireyler ve Topluluk" ya da (bir defasında) "Tarihteki Büyük Adamlar" olarak adlandırılmıştı: Görünüşe göre Burckhardt burada tek tek büyük adamların gücünün kültürleri bir arada tutan statik kuvvetleri kırıp geçebileceğini düşünmektedir: "Çünkü tarihin hareketinin kendisini periyodik olarak eskiyen yaşam formlarından ve boş tartışmalardan kurtarabilmesi için büyük adamlar gereklidir."³² Nietzsche'yi çeken de kuşkusuz bu derslerdir. Bu girişimlere bakılırsa Burckhardt'ın kuramının karşı karşıya olduğu sorunu çok iyi anladığı açıktır; ama sanırım tatmin edici bir çözüm bulamamıştı. "Tarihin özünün değişim olmasına" rağmen, Burckhardt'ın sürece bakışı bir dış kuvvetler ve iç bozulma bileşiminin ötesine nadiren geçmekteydi:

³¹ Bkz. Ganz s. 23.

³² WB s. 180. Geleneksel WB'nin tarihte şans ve şanssızlıkla (ya da mutluluk ve mutsuzluk) ilgili son bölümü aslında aynı bir ders konusudur, ancak sonradan dizinin giriş bölümüne eklenmiştir: bkz. Ganz ss. 231-46.

Doğada yok oluş ancak dış nedenlerin harekete geçmesiyle, yani doğal ya da iklimsel felaketlerle, zayıf türün güçlü tür ve soylu olanın bayağı olan tarafından alt edilmesiyle meydana gelir. Tarihte yok oluşu hazırlayan şey, her zaman iç bozulma ve hayatın azalmasıdır. Dışarıdan gelebilecek bir şok ancak o zaman bütünü sona erdirebilir.³³

Ancak bütün kuramsal yapı sadece üretken bir tarih “tasavvuru” veya yazım yöntemi, “sadece konu hakkında bilgi edinmemizi sağlayan bir araç” olarak görüldüğünden,³⁴ Burckhardt pekâlâ analizinin yeterli olduğunu düşünmüş olabilir: Bu cevapların kendi amaçları açısından kesinlikle yetersiz olduğunu düşünen kişi, tarihi eylem için kullanmakta kararlı olan Nietzsche idi.

Burckhardt ve Nietzsche

Friedrich Nietzsche 1869 yılında, daha 24 yaşında Basel Üniversitesine Klasik Filoloji Profesörü olarak atanmıştı; Burckhardt ellisindeydi ve Nietzsche’nin doğduğu 1844’ten beri üniversitede ders vermekteydi; 1858’den beri de Tarih Profesörü idi.³⁵ Nietzsche daha en başından beri yaşlı meslektaşına büyük bir hayranlık duymaktaydı; 1870’te bir arkadaşına şöyle yazmıştı:

Dün akşam, sizlerin de paylaşacağınızı umduğum gibi, Jacob Burckhardt’ın dersini dinleme zevkine ulaştım. Tarihsel Büyüklük üstüne tamamen ayrı duygu ve düşünceleri paylaştığımız doğaçlama bir ders verdi. Bu sıra dışı orta yaşlı adam kendi aramızdaki sohbetlerde Schopenhauer’e “Bizim Filozofumuz” derken aslında doğruyu söylüyor. Üniversitede verdiği haftalık tarih araştırmaları derslerine katılıyorum ve derslere katılan altmış kişi arasında bütün o dolambaçlı sözleriyle ve konunun sorunlu alanın sınırlarında dolaştığı sıralardaki anı duraklamalarıyla onun düşünce sistematliğini anlayan tek kişi olduğumu düşünüy-

³³ WB s. 19.

³⁴ WB s. 20.

³⁵ Burckhardt ve Nietzsche arasındaki entelektüel ilişkilere dair en iyi anlatım: K. Löwith, *Jacob Burckhardt, Der Mensch inmitten der Geschichte* (Lucerne, 1936; Stuttgart, 1984), bölüm 1; aynı zamanda bkz. ilk kez 1940’ta yayımlanan polemik niteliğindeki anti-Nazi kitap, A. von Martin, *Nietzsche und Burckhardt* (4. baskı Münih, 1947); Erich Heller’in makalesi, “Burckhardt and Nietzsche”, *The Disinherited Mind* (Cambridge, 1952).

yorum. Hayatımda ilk defa bir dersten zevk aldım: Dahası, bunlar yaşlandığımda benim de verebileceğim türden dersler.³⁶

Burckhardt da 1872’de Nietzsche’nin derslerine katıldı:

Cesurca ortaya attığı sorular ve sitemler için bize hâlâ cevaplar borçlu ... Bazen son derece keyifli oluyor ve bazen de derin bir hüzne dalıyor, *auditores humanissimi*’nin nasıl bir tatmin ya da cevap bulduğunu hâlâ anlayabilmiş değilim. Bir şey açık: Çok yetenekli biri, her şeyi ilk elden biliyor ve aktarıyor.³⁷

İkisi de Schopenhauer’i seviyordu: Burckhardt 1870’te bir dostuna yazdığı mektupta Nietzsche’den söz ederken “Filozofun itibarı bu son haftalarda yeniden arttı. Sadık dostlarından biri burada yaşıyor, onunla zaman zaman sohbet etmek keyifli oluyor, tabii kendimi onun dilinde ifade edebildiğim kadarıyla” diye yazmıştı.³⁸

Nietzsche kişisel olarak Burckhardt’a hep hayranlık duydu ve onu “büyük öğretmenimiz” olarak gördü: 1879’da Basel’den ayrıldıktan sonra da hatta 1879’a kadar *Zamana Aykırı Düşünceler* (1873-6), *İnsanca, Pek İnsanca* (1879), *Şen Bilim* (1882), *Böyle Buyurdu Zerdüşt* (1883), *İyi ve Kötünün Ötesinde* (1886) ve *Ahlakın Soykütüğü* (1887) gibi kitaplarını ona göndermeye devam etti. Fakat Burckhardt’ın teşekkür mektupları giderek Nietzsche’nin felsefesinden uzaklaştığını göstermektedir.³⁹ Nietzsche, 1889’da kaleme aldığı *Putların Alacakaranlığı*’nda “Basel beşeri bilimler alanındaki üstünlüğünü her şeyden çok ona borçlu” dediği “saygıdeğer dostu, Baselli Jacob Burckhardt’ın” duygularındaki bu değişimin farkında değildi.⁴⁰ Aslında Nietzsche’nin 1888’in sonlarında başlayan akıl hastalığı sırasında Torino’dan tuhaf mektuplar gönderdiği kişilerden biri de Burckhardt idi:

³⁶ C. von Geersdorff’a mektup, 7.11.1870: no. 107, *Nietzsche Briefwechsel*, ed. G. Colli, M. Montinari II.1 (Berlin, 1977) s. 155.

³⁷ A. von Salis’e mektup, 21.4.1872: no. 585 (*Briefe* V s. 158); *Letters* s. 150.

³⁸ F. von Preen’e mektup 27.9.1870: no. 554 (*Briefe* V s. 112); *Letters* s. 144.

³⁹ Yazarlarının derlemelerinde basılan mektuplar E. Salin, *Jacob Burckhardt und Nietzsche* (Basel, 1938) ss. 207-29’da düzenli bir şekilde bir araya getirilmiştir.

⁴⁰ F. Nietzsche, *Twilight of the Idols* (Harmondsworth, 1968) s. 63 vd.

Pek saygıdeğer dostum Jacob Burckhardt.

Bu sadece yeni bir dünya yaratmanın sıkıcılığını aşmamı sağlayan küçük bir espriydi. Artık sen bizim en büyük öğretmenimizsin; Ariadne'yle ben sadece her şeyin altın dengesi olmak zorunda olduğumuz için, her alanda bizim üstümüzde olanlar var

Dionysos

Burckhardt'a gönderdiği son mektup şöyle başlıyordu:

Sevgili Profesör,

Sonuçta Tanrı olmaktansa Basel'de profesör olmayı yeğlerim; ama gizli egoizmimi dünyanın yaratılışından uzak duracak kadar bastırmaya cesaret edemedim.

Nietzsche'yi tıbbi tedavi için Basel'e geri getiren arkadaşı Franz Overbeck'e Burckhardt'ın danışmasına yol açan şey 1889 yılının Ocak ayının başlarında gelen bu mektuptu.

Burckhardt ileri yaşlarında "reklam kampanyası" konusu olmaktan uzak durmaya çalışıyordu; 1896'da, 78 yaşındayken şöyle yazmıştı:

Ayrıca, içimdeki felsefi damar tamamen kuruduğu için, bu-
raya atandığı tarihten beri onunla ilişkilerimin bu anlamda ona hiçbir yardımı olmayacağını fark ettim, dolayısıyla ciddi ve dost-
ça tartışmalarımızın devam etmesine karşın ilişkimiz seyrekleşti.
Gewaltmenschen yani güç manyakları konusunda onunla bir ko-
nuşmamız olmadı, hatta onu sık sık gördüğüm zamanlarda böy-
le bir fikri olup olmadığını bile bilmiyorum; hastalığı başladıktan
sonra onu çok seyrek gördüm.⁴¹

Fakat iki adamın yetmişli yılların başlarında çok yakın olduk-
larına kuşku yoktur. Her ikisi de "filozof" dedikleri Schopenhauer'e karşı duydukları saygıyı paylaşan birini buldukları için
mutlu olduklarını söylüyordu; ikisi de Prusya'nın giderek artan
gücünden ve Almanya'nın 1870'te Fransa'ya karşı kazandığı za-
ferin kültürel sonuçlarından son derece rahatsızdı. Ve entelektüel
olarak her ikisi de birbirini etkilemişti.

İlk bakışta en çarpıcı olan ikili arasındaki farklılıklardır, bu

⁴¹ L. von Pastor'a mektup, 13.1.1896: no. 1598 (*Briefe* X s. 263); *Letters* s. 235.

farklılık birbirlerine tepki gösterme noktasına kadar varmış ve her bir taraf kendi fikirlerini netleştirme sürecinde karşı taraftan yararlanmıştır. Nietzsche'nin Burckhardt'ın kendisiyle aynı fikirde olduğuna inandığını kesin olarak doğrulamak mümkün değildir, çünkü Burckhardt görüşlerini sadece derslerde dile getirirken, berikinin görüşleri yayımlanmıştı. Böylece *Putların Alacakaranlığı*'nda Burckhardt'ın, Yunan kültürünün Apolloncu ve Dionysosçu yönleri arasındaki büyük tezatı kabul ettiğini iddia edebilmişti:

Bu konudaki yaşayan en önemli isimlerden biri olan Baselli Burckhardt gibi Yunan kültürü araştırmacıları bu yaklaşımın değerini hemen anlar: Burckhardt *Yunan Kültürü* adlı eserinde dile getirilen olguya özel bir bölüm eklemişti.⁴²

Ama aslında bu inanç Nietzsche'yi nereye götürmüş olursa olsun, Burckhardt'ın Yunan kültürü üstüne derslerinin mevcut elyazmalarında, gerek Yunan dini ve ahlak değerleriyle gerek tragedyayla ilgili konularda Nietzsche'nin kuramlarına çok az atıf yapılmaktadır.⁴³ Hatta antik tragedyaya ile Wagner'in modern müziği arasında bağlantı kurmaya çalışan *Tragedyanın Doğuşu*'nda dile getirilen argümanlar, müzikte daha çok Mozart ve Verdi'ye ilgi duyan ve Wagner konusundaki sessizliğiyle ondan hoşlanmadığını belli eden Burckhardt'a hiç hitap etmiyordu.

Nietzsche, Burckhardt'ın tarih felsefesi üstüne derslerini anlayabilecek tek dinleyici olduğunu iddia etmişti. Aslında Nietzsche 1870'li yıllarda kendisini çağının tarihsel bakış açısından kurtarmak için mücadele veriyordu. Ama 1874 yılında tek başına ve iki yıl sonra *Zamana Aykırı Düşünceler*'de yayımlanan "tarihin hayat için kullanılması ve istismar edilmesi" başlıklı ünlü deneme, bir yerde Burckhardt'ın İtalyan Rönesansıyla ilgili tanımlamasından onaylar bir dille söz etmesine karşın, esasında Burckhardt'ın derslerinde dile getirdiği düşüncelere karşı bir reddiye-

⁴² F. Nietzsche, *Twilight of the Idols*, s. 108.

⁴³ Ancak Burckhardt'ın "tragedyanın müziğin ruhundan gizemli gelişimi"nden ve bu süreçte Dionysos'un öneminden söz ettiği tarih araştırması derslerinin sonraki bir versiyonunda *The Tragedyanın Doğuşu*'na açık bir gönderme vardır. Kitabın Ocak 1872'de yayımlanmasından önce bunun yazılması mümkün değildir: Bkz. Ganz s. 289; Kaegi 6.1.119vd; WB s. 55. Nietzsche'den ayrıca bir notta da söz edilmektedir. Aynı zamanda bkz. Salin, a.g.e., ss. 96-106. K. Joel, *Jacob Burckhardt als Geschichtsphilosoph* (Basel 1918).

dir.⁴⁴ Modern çağ eğlence için üretilen, kendi kendisiyle alay etmeye ve kinizme varan tarih bolluğundan mustarıpmış gibi görülür; imparatorluk çağındaki Roma gibi modern insanoğlu da

tarih sanatçılarına kendisi için sürekli bir dünya panayırı hazırlatmaktadır. Etrafta dolaşarak keyfine bakan bir seyirci olmuş ve büyük savaşların ve büyük devrimlerin bir an için bile hiçbir şeyi değiştiremediği bir duruma indirgenmiştir ...

Yoksa büyük tarihsel dünya-haremini koruyacak bir hadımlar sınıfına mı sahip olmak gerek? Hadımlara kesinlikle salt nesnellik yakışır. Sanki görev hikayeden başka bir şey çıkmasın diye tarihe bekçilik yapmaktır!⁴⁵

Burckhardt, Nietzsche'nin nesnellikten sapmasını onaylamış olsa bile temel eleştiriler kesinlikle Burckhardt'ın genel okur için yazan ve dersler veren bir uzman ve meraklı tavrı takınmasıyla ilgilidir.

Şimdi modern bir tarih uzmanı hayal edin: Bu kişi çağının en adil kişisi midir? Gerçi içinde o kadar hassas bir duyarlılık geliştirmiştir ki insani olan hiçbir şey ona yabancı değildir; birbirinden son derece farklı çağların ve kişilerin seslerini birbirine benzer şekilde liri yansıtabilir; nihayet bir çağın havası böyle hassas ve benzer yansımaların cızırtılı kontrpuanıyla dolana kadar, tırsıyla kendisi de diğer benzer türden edilgenlikler üzerinde çınlama etkisi yapan yansıtıcı bir edilgenlik haline gelir. Ancak bana sadece o özgün tarihsel notanın harmonileri işitilebilir gibi geliyor: Özgün olanın şiddeti ve gücü artık lir tellerinin zayıf ve tiz sesinde hissedilmez. Dahası, özgün ton genellikle eylemler, zorluklar ve dehşet uyandırırken, bu saf ton bizi ninni gibi uyutup ince zevk sahibi insanlara dönüştürür. Sanki Eroica senfonisi iki flüt için düzenlenmiş ve rüya gören afyon içicileri için bestelenmiş gibidir.⁴⁶

Burckhardt bu eleştirinin kendisini hedeflediğini çok iyi anlamış ve kitaba karakteristik bir "amatörlük" savunmasıyla cevap vermişti:

⁴⁴ R. T. Gray'in *Unfashionable Observations* (Stanford, 1995) çevirisini kullandım; Burckhardt'a s. 103'e gönderme yapılmaktadır.

⁴⁵ A.g.e., ss. 116-8.

⁴⁶ A.g.e., s. 124.

İlk olarak zavallı zihnim uzaktan bile olsa tarihin nihai sebepleri, hedefleri ve arzulanabilirliği üzerinde hiçbir zaman sizin kadar düşünemedi. Ancak bir öğretmen ve profesör olarak tarihi hiçbir zaman o süslü Dünya Tarihi başlığı için öğretmediğimi, esas olarak bir hazırlık çalışması olarak öğrettiğimi söyleyebilirim: Benim görevim, ileri araştırmaların belli bir hedefi olacaksa eğer, insanlara zaruri olan yapı iskelesini kazandırmaktı. İnsanların -hangi şekil veya formda olursa olsun- geçmişini kavramasını sağlamak ve en azından ondan sıkılmaması için elimden gelen her şeyi yaptım; meyveleri kendileri için toplayacak duruma gelmelerini istedim; araştırmacıları ve öğrencileri asla dar anlamda eğitmeyi düşünmedim, sadece her bir dinleyicimin, geçmişin onlara kişisel olarak hitap eden yanlarını sahiplenebileceğini ve sahiplenmesi gerektiğini ve bundan mutlu olacağını hissetmesini ve bilmesini istedim. Böyle bir amacın amatörlüğü teşvik olarak görülüp eleştirilebileceğinin pekâlâ farkındayım, ama bu pek umurumda değil.⁴⁷

Aslında Burckhardt'ın amatörlüğü tarihsel idealinin bir parçasıydı:

“Amatör” sözcüğü kötü ününü sanata borçludur. Bir sanatçı ya bir üstat ya da hiçbir şey olmak ve hayatını sanatına adanmak zorundadır, çünkü sanat doğası gereği mükemmellik gerektirir.

Öte yandan araştırmacılık alanında, bir kişi sadece belli bir alanda üstat ya da uzman olabilir ve olmak zorundadır. Ama eğer olgulara genel bir bakış açısıyla bakma yeteneğini veya genel bakışlara duyduğu saygıyı kaybetmek istemiyorsa, bilgisini geliştirebilmek ve bakış açısını zenginleştirmek için birçok konuda elden geldiğince amatör olmalıdır. Yoksa uzmanlık alanı dışındaki bütün konularda cahil ve belki de bir insan olarak barbar⁴⁸ kalacaktır.

Aslında Nietzsche Burckhardt'ın üçlü taksimini ödünç alsa da temel tarih anlayışını reddetmişti: Kendi tarih kuramı tarihi, anıtsal tarih (büyük adamlar), antik tarih (olgular) ve eleştirel tarih (ahlaki yargılar) olarak üçe ayırmaktadır. Bu kategoriler son derece genel geçer olup, tarihi büyük adamların eylemleri olarak

⁴⁷ Nietzsche'ye mektup 25.2.1874: no. 627 (*Briefe* V s. 222); *Letters* s. 158. Karş. “Amacımız tarihçileri eğitmek değil, hele hele evrensel tarihçileri hiç değil”: *WB* s. 12.

⁴⁸ Almanca sözcük *Dilettantismus*'tur: *WB* s. 16.

gören birinci kategoriye yaptığı aşırı vurgunun tarihi esas olarak *Übermensch*'in ya da özgür ruhun gücünün gösteri arenası olarak gördüğünü göstermesi dışında büyük bir içgörü getirmemektedir. Aslında Burckhardt tarihte Büyük Adam sorununa değinmekle birlikte, tarihi bireyler, olgular veya ahlaki yargılarla değil, kendi aralarında etkileşimle uygarlıkların gelişimini şekillendiren üç temel kuvvetle ilgilenen bir şey olarak görmekteydi. Nietzsche'nin kuramı ise tarihin toplumdaki devrimci değişim felsefesine olan katkısıyla ilgileniyordu; Burckhardt onu düşünmeye sevk etmiş olabilir, fakat Nietzsche'nin bakış açısına göre o yok edilmesi gereken tarihselci kültüre aitti.

Onları bir araya getiren şey her ikisinin de tarihselciliğin bazı temel ilkelerini reddetmesiydi. İkisi de sözüm ona profesyonel araştırmacıların tavırlarını reddediyorlardı: Nietzsche meslektaşlarını kışkırtarak yeni dünya görüşünün ihtiyaçları doğrultusunda yeni bir filoloji çağrısında bulunurken, Burckhardt "profesyonel kürsüsünde oturan *viri eruditissimi*"nin tarihsel bakış açısından giderek uzaklaşmaktaydı.⁴⁹ Burckhardt, Nietzsche'nin tarihsel ideal olarak nesnelliği ve tarihsel tarafsızlığı reddetmesini onaylamış olmalıdır. Bunun ardında tarihteki olgu ve olayların öneminin toptan reddedilmesi yatmaktadır. Nietzsche'nin yazdığı gibi "Gerçek her zaman aptalcadır ve her zaman bir tanrıdan çok bir ineğe benzer."⁵⁰ Tam olarak aynı sıralarda Yunan kültürü üstüne derslerine hazırlanan Burckhardt da bir dostuna meydana gelen siyasi olaylarla ilgili olarak şunları yazıyordu:

Bir tarih öğretmeni olarak bana göre çok garip bir olay açıklığa kavuşmuş oldu: Geçmişteki bütün salt "olaylar"ın aniden değersizleşmesi. Şu andan itibaren derslerimde sadece kültürel tarih üzerinde duracağım ve kesinlikle zorunlu olan dış iskelet dışında hiçbir şeyi tutmayacağım.⁵¹

Yine aynı sıralarda genç bir tarihçiye de şöyle yazmıştı:

Sana -çalışmalarından değil- ama sunumdan kesin olguları çıkarmayı tavsiye ederim. Bu tür olguları sadece bir fikrin karak-

⁴⁹ Tekrarlanan ifade; F. von Preen'e mektup, 31.12.1870: no. 560 (*Briefe* V. s. 120); *Letters* s. 146.

⁵⁰ *Unfashionable Observations* s. 145.

⁵¹ F. von Preen'e mektup, 31.12.1870: no. 560 (*Briefe* V s. 119); *Letters* s. 145.

teristiği veya canlı bir zaman işareti olarak kullanmak gerekir. Şayet arşivci, taşra tarihçisi veya bu türden bir şey değilsek, sinirsel gücümüz ve görüş yeteneğimiz geçmişin dış olgularını araştırmaya harcanamayacak kadar değerlidir.⁵²

Burckhardt, olgusal tarihin zorbalığının reddini pozitivist tarih yazımının karşı karşıya olduğu en güçlü metodolojik zorluklardan birine yükseltti. Yunan kültürü üstüne derslerinde resmi bir olay kültü reddiyesi geliştirdi:

Kültür tarihi araştırmalarının en büyük avantajlarından biri, anlatılan olaylar anlamındaki tarihin olgularından daha önemli olan olguların kesin olmasıdır. Anlatılan olaylar genellikle kesinlikten uzak, çelişkili, aldatıcı ve Yunanların yalan söyleme yeteneğini düşünecek olursak, tamamen hayal gücü veya bencillik ürünüdür. Kültürel tarih ise, aksine, materyalin büyük bir bölümünün kaynaklar ve anıtlar tarafından kasıtsız, önyargısız ve hatta gönülsüzce taşınması nedeniyle ilkel bir kesinliğe sahiptir; kayda geçirmek ve yüceltmek amacıyla sergiledikleri maddi ayrıntılar bir yana bırakılırsa, sırlarını kurgusal detaylandırmalarla bilinçsizce ve hatta çelişkili biçimde açığa vururlar, dolayısıyla kültür tarihçisi için son derece öğreticidirler.⁵³

Kültürel tarih “tekrar tekrar meydana gelen, daimi, tipik” olgularla ilgilenir.⁵⁴ Yararlandığı öykülerin doğru olup olmaması önemli değildir, yeter ki doğru olduklarına inanılsın. Hatta bir sahtecilik bile bunun yapıldığı dönem için önemli bir kanıt parçasıdır, çünkü onu yaratan çağın geçmişi hakkındaki inanç ve kavrayışlar hakkında gerçek bir yazıdan daha açık bilgi verir. Bu temsil yoluyla bilinçsizce dışa vurma ilkesi son kertede Schopenhauer’in, dünyanın bir temsil olduğu anlayışından kaynaklanmakta olup, zihniyeti araştıran modern tarihçinin en güçlü araçlarından biridir. Burckhardt’ın net bir şekilde gördüğü üzere, bir olgunun doğru mu yoksa yanlış mı olduğuna ve böyle bir önermenin nasıl oluşturulacağına dair sonuçsuz pozitivism tartışmalarına bir çözüm sunmaktadır: Kültürel tarih esas olarak olaylardan çok inanç ve davranışlarla ilgilenir, dolayısıyla yalanlar doğrulardan daha değerlidir:

⁵² Bernhard Kugles’e mektup, 30.3.1870: no. 535 (*Briefe V* s. 76); *Letters* s. 136.

⁵³ *Griechische Kulturgeschichte I* s. 5.

⁵⁴ *WB* s. 3.

Meydana geldiği söylenen bir olay gerçekte hiç veya söylen-
diği şekilde olmamış olsa bile, onun olduğunu varsayan tutum
ifadenin tipik olması nedeniyle değerlidir.

Bana göre göreceli ve “post modern” tarih yazımının kurucu-
ları olan Burckhardt ile Nietzsche’yi birleştiren şey, olayların
doğru olup olmadığına takılmayıp olaylar hakkındaki inanç ve
ifadeleri önemli gören bu ortak tutumdur.

Buluşmalarından ortaya çıkan yaratıcı coşku bir yana, Burck-
hardt ile Nietzsche’nin Yunan dünyası hakkında paylaştıkları en
önemli düşünce kuşkusuz Yunan ve (Nietzsche için) modern
kültürün “agonal” yanının önemine inanmalarıdır. Diğer bir or-
tak yanları da Yunanların dünyaya karşı tavrının merkezinde bi-
reysel rekabetin ve üstün olma arzusunun yattığını keşfetmeleri-
dir. Nietzsche rekabet ya da çekişmenin (agon) önemini daha Ba-
sel’e gelmeden kavramıştı; ancak Burckhardt bunu daha önce or-
taya koymuş ve Yunan kültürünün her yönünü anlayabilmek
için bu keşfin sonuçlarının ayrıntıları üzerinde çalışmaya başla-
mıştı.⁵⁵ Aslında Burckhardt’ın Yunan düşünce yapısının içyüzü-
ne dair en önemli tespiti bu olup Yunan tarihinin anlaşılmasında
günümüze dek çok işe yaramıştır. Burada Yunan ahlak değerleri
genellikle rekabetçi değerlerle işbirlikçi değerler arasındaki bir
çatışma olarak görülmektedir.⁵⁶ Ayrıca ikilinin gelenek karşıtlı-
ğının, her ikisinin de yaratıcılıklarının zirvesinde oldukları bir
dönemde birbirlerinin Yunanlar hakkındaki düşüncelerini öz-
gürleştirdiği de söylenebilir. Nitekim Nietzsche’nin Sokrates’e
karşı oldukça eleştirel yaklaşımıyla Burckhardt’ın standart mite
karşı aynı ölçüde eleştirel ama ironik yaklaşımı birbirine benzer.
Ayrıca çok farklı nedenlerle de olsa her ikisi de yıkıcı kuvvet ola-
rak gördükleri Yunan şehir devletinden ve Atina demokrasisin-
den nefret ederler.

Yunan Kültür Tarihi Üstüne Dersler

İşte Burckhardt, *Lieblingskolleg* (sevdiği dersler) dediği Yunan
kültür tarihi üstüne yeni bir dizi ders hazırlığına böyle bir or-

⁵⁵ Burckhardt ve Nietzsche’nin agon konusundaki görüşleri arasındaki tam ilişki
net olmayıp daha fazla araştırılması gerekir.

⁵⁶ Bkz. A. W. Adkins, *Merit and Responsibility* (Oxford, 1962).

tamda başladı.⁵⁷ (18. yüzyıl neo-klasisizminin büyük yaratıcısı Winckelmann gibi) Burckhardt da Yunanistan'ı hiç görmemiş olduğu halde öğrencilik günlerinden beri Yunanlara ilgi duymaktaydı: Onun Yunanistan'ı kafasındaki ülkeden ibaret olmakla birlikte onu hiç idealize etmedi; Vatikan ve Londra ile daha az önemli birçok müzede sergilenen antik Yunan eserleri üzerinde çalıştı. Böyle bir ders dizisi fikri ilk olarak 1864 Temmuzunda filolog Otto Ribbeck'e yazdığı bir mektupta gündeme geldi:

Aristoteles'in *Politika*'sını elimde kalemle ya şimdi okuyacağım ya da hiç okumayacağım, sırt çantamda bir de senin makalenle Catullus var. Hâlâ Baden istasyonunun karşısındaki barda bira içerken konuştuğumuz konuyu düşünüyorum: Kendi garip ve düzensiz yöntemimle Yunanlar üzerinde biraz araştırma yapıp ortaya neler çıkacağını görmek, tabii kitap yazmak için değil de "Yunan ruhu" üstüne üniversitede bir dizi konferans vermek için. Önce utana sıkıla haftada bir saat, ardından biraz daha araştırma yapıp küçük ama ciddi bir dinleyici kitlesine iki veya üç saat ders verirken La Fontaine'in sütçü kızına benzetiyorum kendimi. Eski Ahit'ten ve Zend-Avesta'dan doğu kaynaklı epeyce karşılaştırmalı malzeme var gibi ... Ama kimseye söyleme, yoksa utanırım.⁵⁸

"*Inter pocula*" (kafa dumanlıyken)⁵⁹ ortaya atılan bir fikir olarak başlayan konu yavaş yavaş gerçeğe dönüştü. Resmi karar 1869 Şubatında alındı ve ilk plan 1870 yılının Ocak ayında hazırlandı. Plan antik kaynakların sistematik bir şekilde yeniden ve yeniden okunmasına dayanıyordu; 1870 yılının yaz tatilinde Pindaros'u okuyordu:

Duyduğum bütün hayranlığa rağmen, şurada burada aklıma patavatsızca düşünceler geliyor ve zaman zaman gözüme bir sürü cahil ve zevksiz insan çarpıyor, Pindaros ise bütün acımasılığıyla takipte. Pindaros'un zaman zaman gerçek haydutlarla uğraşması gerekiyor.⁶⁰

⁵⁷ Yunan kültürü üstüne mektupların başlangıcıyla ilgili eksiksiz bir genel anlatım için bkz. W. Kaegi, *Jacob Burckhardt* cilt VII (Basel, 1982) bölüm 1.

⁵⁸ Otto Ribbeck, 10.7.1864: no. 406 (*Briefe* IV s. 155).

⁵⁹ Ribbeck'e gönderilen bir mektupta, 16.10.1865: no. 431 (*Briefe* IV s. 197) bu şekilde anlatılmaktadır.

⁶⁰ F. von Preen'e mektup, 3.7.1870: no. 546 (*Briefe* V s. 99); *Letters* s. 142.

1871 yılının Aralık ayında şöyle diyecekti:

Tek tesellim, antik dönem hakkındaki kopuk kopuk bilgilerin önemli bir bölümünü doğrudan kaynağından adeta sıkarak sununu çıkarır gibi çıkarmış ve sunacağım bilginin önemli bir kısmının bizzat bana ait olduğunu söyleyebilecek olmam.⁶¹

1872 yılının Ocak ayında son bölümün taslağı da hazırlanmış oldu. İlk dersler 1872 kışının sömestr tatilinde verildi; 1874, 1878 ve 1885 yıllarında tekrarlandı.

Burckhardt ilk başta dersleri kitaba dönüştürmeyi düşündü; (esas olarak siyaseti ve dini konu alan) elindeki ilk iki cildi gözden geçirdi, ancak ikinci yarı ders halinde bırakıldı. Hatta 1880’de bir yayımcıdan teklif aldı. Sonradan sorulduğunda bir kitap yazmayı düşündüğünü kesinlikle reddetti: “Bir Yunan kültür tarihi yayımlamak istediğim şeklindeki yanlış düşünce şimdi bir akıl hastanesinde yatan talihsiz Profesör Nietzsche’nin bir eserinden kaynaklanıyor. Verdiğim bir ders dizisini kitap yapacağımı sandı.”⁶² Yakın bir dostuna şöyle dedi:

Hayır, dostum, meslek birliğinin dışında duran böyle acınası bir yabancı bunu yapmaya cesaret edemez; ben sapkın ve kara cahilin biriyim, karışık görüşlerim *viri eruditissimi* tarafından şiddetle eleştirilecek. Ah evet, inan bana. *Je connais ces gens* (Bu insanları tanıyorum). Bu ileri yaşımda huzura ihtiyacım var.⁶³

Ders notlarının imha edilmesi için vasiyetname hazırladı:

Modern yayıncılar kataloglarında ölmüş profesörlerin ders notlarının reklamını yapmaya çok hevesliler, bu yüzden okurun önüne henüz olgunlaşmamış, müsvedde halindeki düşünceler gidiyor, aşağıdaki defterler kesinlikle imha edilecektir:

[Bunlar antik tarih üstüne derslerden oluşmaktadır]

⁶¹ F. von Preen’e mektup, 23.12.1871: no. 581 (*Briefe V* s. 150); *Letters* s. 149.

⁶² Yayıncıya mektup, E. A. Seeman 29.11.1889: no. 1283 (*Briefe IX* s. 224); bütün mektup bu iki cümleden ibarettir.

⁶³ H. Gelzer, “Jacob Burckhardt als Mensch und Lehrer”, *Ausgewählte kleine Schriften* (Leipzig, 1907) s. 297.

Öte yandan Yunan kültür tarihi, yani hem ayrıntılı plan hem de (klasör halindeki) ilk yarının geliştirilmiş taslakları hiçbir şekilde yayımlanmamak kaydıyla Jacob Oeri'ye bırakılabilir.⁶⁴

Burckhardt haklıydı; ders notları kendi arzusuna rağmen yayımlanınca dernek başkanı Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff 1899 yılında kıyameti kopardı:

Burada Jacob Burckhardt'ın *Griechische Kulturgeschichte*'inin ... bilimsel bir eser olmaktan uzak olduğunu ..., bu kitabın ne Yunan dini ne de Yunan devleti üzerine kayda değer bir şey söylemediğini, çünkü bilimsel araştırmaların kaynaklar, olgular, yöntemler ve yaklaşımlar konusunda son elli yılda elde ettiği birikimi yok saydığını söylememeyi korkaklık addederim. Burckhardt'ın elli yıl önce haklı olarak saldırdığı Klasik estetikçilerin Yunanistan'ı gibi Burckhardt'ın Yunanistan'ı da artık yoktur.⁶⁵

Başkaları da onun peşinden gitti: Julius Beloch "zeki bir sanat meraklısının amatörler için yazdığı bir kitap," diye yazdı; Theodor Mommsen "Böyle Yunanlar hiç var olmadı," dedi. Fakat genel okur için kesin bir başarıydı; Oidipus kompleksini keşfetmenin eşliğinde bulunan Freud 1899 yılının Ocak ayında bir meslektaşına "bana beklenmedik benzerlikler sunuyor" diye yazdı.⁶⁶

Kuşkusuz, bu uzmanlar bir açıdan haklıydı; dersler ilk verdiklerinde bile Burckhardt'ın özel metin okumalarına ve gençliğinin el kitaplarına dayanmaktaydı; son keşifleri, özellikle de yazıtları, papirüs yazmalarını kapsamıyordu. "Yunanlar üzerine bilgisi, Alman profesörlerin onlar üzerine son kırk yılda kaleme aldığı yazılara değil de *onların* yazdıkları üzerine kuruluydu."⁶⁷ Nietzsche çağının bu ürünü yirmi yıl sonra iyice eskimiş gibiydi. O zaman nasıl oldu da 19. yüzyıl kültür tarihinin en büyük eseri ve modern çağda Yunanlar üzerine kaleme alınmış en tatmin edici eser oldu? Bu soruların cevabı bir yanda, Burckhardt'ın yeni kültürel tarih metodolojisinin ilkelerinin bir sembol olarak ta-

⁶⁴ Alıntının yapıldığı kişi Ganz'dır, s. 13.

⁶⁵ Wilamowitz, *Griechische Tragödie* (Berlin, 1899) cilt II Vorwort, s. 7.

⁶⁶ *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess 1887-1904*, ed. ve çev. J. M. Masson (Harvard 1985) s. 342.

⁶⁷ Albert Oeri, alıntıyı yapan Kaegi s. 102; Albert, Jacob Oeri'nin oğluydu ve Burckhardt'ın editörü olarak babasına yöneltilen bu eleştirilerden kaynaklanan bir hukuk davasında kullanılmak üzere bir savunma hazırlamıştı.

şıdığı önemde ve diğer yanda derin düşünmeyi seven Burckhardt'ın Yunan kültürünün doğası hakkındaki kişisel görüşlerinde yatmaktadır.

Yunan kültür tarihi dersleri, tarih araştırmaları derslerinde oluşturulan ilkelere dayanmaktadır. Malzeme, dokuz bölümlük bir yapı etrafında organize edilmiştir. Bu dokuz bölümün ilk sekizi politika, din ve kültür kuvvetleri arasında bölünmüştür:

Cilt I:	1. Yunanlar ve mitleri
	2. Devlet ve ulus
Cilt II:	3. Din ve kült
	4. Gelecek soruşturması
	5. Yunan hayatının genel özellikleri
Cilt III:	6. Güzel sanatlar
	7. Şiir ve müzik
	8. Felsefe, bilim ve retorik
Cilt IV:	9. Tarihsel gelişimi içinde Yunan insanı

Dolayısıyla ilk üç ciltteki modern bölümler kabaca Burckhardt'ın üç kuvvetle ilgili maksatlı gruplandırmasına karşılık gelir. I. cildin ilk bölümü geleneksel tarihsel değer sorununu ve Yunan mitinin anlamını Yunan araştırmalarında (bugün de) sıkça görülen dağınık kuramların yok sayılmasından ve sağduyudan oluşan güçlendirici bir bileşimle ele alır. Politika konulu ikinci bölüm, *polis*'i ve onun tarih içinde akrabalık, aristokrasi ve tiranlık yoluyla gelişimini ele alır ve tam gelişmiş iki Yunan şehirini, yani Sparta ve demokratik Atina'yla ilgili tartışmalara yer verir. Rönesans'ta olduğu gibi siyasi alan temelde diğer kuvvetlere ve bireyin gelişimine düşman sistematik bir "sanat eseri" olarak tasvir edilir; Burckhardt son olarak Yunan siyasi düşünceyle siyaset felsefesinin ve Yunan birliği ve barbarlar dünyası karşısındaki üstünlüğü anlayışının kökenlerini ele alır. *Polis* tasviri bütünüyle negatif ve alaycı olup, Burckhardt'ın siyasi güce duyduğu antipatiyi, korkuyu ve Yunanların siyasi hayata atfettiği aşırı önemle ilgili tespitini yansıtır. "Güç kimin elinde olursa olsun doğası gereği kötüdür";⁶⁸ *polis* güçlü bir baskı aracıdır, dini ve hukuki olarak idealize edilmiş, kaçınılması mümkün olmayan bir varlık, bir *citta dolente* veya azap şehridir. Kültür bile bireyi özgürleştiremez:

⁶⁸ WB s. 70; karş. s. 25; karş. s. 38 (Schlosser'den alıntı).

Kültür hem pozitif hem negatif anlamda büyük ölçüde devlet tarafından belirlenir ve yönlendirilirdi, çünkü ilk olarak ve her şeyden önce herkesin bir yurttaş olmasını talep ederdi. Her birey *polis*'in kendi içinde yaşadığını hissederdi. Ancak *polis*'in bu üstünlüğü modern Devletin üstün gücünden temelde farklıdır. Modern Devlet sadece bireyi etkilemeye çalışırken, *polis* herkesin kendisine hizmet etmesini isterdi ve dolayısıyla bugün bireysel ve özel tercihe bırakılan birçok şeye müdahale ederdi.⁶⁹

Bu tutum ortaya özünde antipatik bir Atina demokrasisi portresi çıkarır: Demagogların kitleleri yönlendirme yeteneği hayal edilebilecek en tehlikeli ve en zorba siyasi güce dönüşür. Hukukun halk iradesinin ifadesi olduğu bir sistemde *sykophantes*'in kötücül ve keyfi uygulamaları, tıpkı mutlak bir mülkiyete el koyma, onur kirletme, yurttaşlık haklarını ortadan kaldırma, sürgün ve ölüm cezası dayatma gücünün olduğu ve *demos*'un iradesi karşısında bireyin hiçbir hakkının olmadığı Fransız Devrimi'ndeki terör döneminde olduğu gibi giderek kalıcı bir duruma dönüşür.

Bu Yunan siyasi hayatı resminde iki şeyi vurgulamak gerekir. Bunlardan ilki, Yunanlara özgü bir toplumsal örgütlenme olan *polis* kavramına modern bir bakış açısı getiren ve bu kavramın diğer “şehir devleti” örgütlenmesi tiplerinden farkını belirlemeye çalışan kişi Burckhardt'tır.⁷⁰ Eski tartışmalar ya diğer küçük ölçekli siyasi sistemlerle benzerlikler kuruyor ya da antik ve modern dünya arasında hiçbir fark bulamıyordu. Dolayısıyla Burckhardt, tespitlerini beğenelim veya beğenmeyelim, Yunan siyasi hayatının özgünlüğünü anlamaya çalışan ilk isimdir. Onu önceki tarihçilerden ayıran ikinci açık fark, Burckhardt'ın büyük adamlara önem vermemesidir. Perikles, Demosthenes, Philyppos ve Büyük İskender sadece çağlarının temsilcileriydi: Burckhardt'ta büyük adamlar tarih sahnesinden yok olmakta ve onların yerini bir bütün gibi görünmeyen kültür hareketleri almakta-

⁶⁹ WB. s. 64. Yunanistan'la ilgili bu paragraf “Devlet tarafından belirlenen kültür” başlığı altında bulunur: Benjamin Constant'ın ünlü “Modernlerin Özgürlüğüyle Karşılaştırıldığında Antik Yunan Özgürlüğü” başlıklı mektubunda (1819) yer alan düşünceleri yansıtır: Bkz. benim makalem, J. A. Moumoulides (ed.), “Liberty and the Ancient Greeks”, *The Good Idea* (New York, 1995) ss. 33-55.

⁷⁰ Bkz. W. Gawantka'nın polemik eseri: *Die sogenannte Polis* (Stuttgart, 1985), bölüm 1: Gayrimeşru bir varlığı icadından Burckhardt'ı sorumlu tutar.

dır. Dolayısıyla, Yunanistan'da politikanın önemine yönelik düşmanca tutumuna rağmen, Yunanların hayatında politikanın merkezi bir yer tuttuğunu tespit eden ve Yunan siyasetine ve siyasi kurumlarına dair araştırmalara modern bir yaklaşım getiren ilk kişi yine Burckhardt idi.

Burckhardt dinin ele alındığı ikinci cilde metamorfoz olgusuyla başlar, yani doğal dünya kutsallıklarla doludur; bundan sonra Yunanların çok tanrılı bir sistem olarak tanrı algısını, özel Yunan kahraman kültü ve kehanet kültü gibi olguları ele alır. Fakat bu noktada Burckhardt'ın anlattıkları ilginç olmakla birlikte doğru bir kavrayıştan yoksundur: Çünkü edebi metinlere çok fazla bel bağlanır ve daha sonra Nietzsche'nin arkadaşı Erwin Rohde'nin 1894 yılında kaleme aldığı ve Burckhardt'ın da çok ilgi gösterdiği *Psyche* adlı eserinde bahsettiği gibi gerçek dini deneyimlerin derinliğine yeterince önem verilmez. Ama Burckhardt haklı olarak "Yunanlarla Romalıların dünyasının tamamen seküler bir dünya olduğuna" ve Yunan dininin diğer güçlere tabi olduğuna inanıyordu:

O dünyanın dinleri esas olarak Devlet ve Kültür tarafından belirleniyordu. Bu dinler Devlet ve Kültür dinleriydi, tanrılar Devlet ve Kültür tannlarıydı, ama Devlet teokratik değildi; dolayısıyla bu dinlerde rahiplik kurumu yoktu.⁷¹

Burckhardt'ın kişisel olarak dindar olmaması ve dine alaycı bir şekilde yaklaşması kendisiyle araştırma konusu arasında bir mesafe yaratıyor, bu mesafe zafer kazananların bağışladığı savaş ganimetleriyle yapılan Delphoi'nin büyük binalarını, "Yunanların Yunanlara duyduğu nefreti ve birbirlerine verdikleri zararları ölümsüzleştiren görkemli sanat eserlerinin sergilendiği anıtsal müzeyi" anlattığı sırada olduğu gibi anlık gerçek kavramalarla ancak zaman zaman kapanabiliyordu.⁷²

Burckhardt 5. Bölümde din konusunu "Yunan hayatının genel özelliklerine" dair etkileyici ve hayli özgün bir anlatımla bitirir. Burada geleneksel Helen ideali resmiyle, yalanı, ihaneti, zalimliği ve intikamcılığı dinden kopuk ve temel Hristiyan inançlarına aykırı ve özel veya toplumsal yaşama dair modern ahlaki

⁷¹ WB s. 82; karş. s. 100; karş. s. 118.

⁷² *Griechische Kulturgeschichte* I s. 285.

görüşlerle hiçbir şekilde bağdaşmayan bir ahlaki sistemin parçaları olarak gören negatif Yunan imgesi karşı karşıya getirilir:

Yunanlarda ... ahlak pratikte dinden bağımsızdı, daha çok Devlet idealiyle yakından bağlantılı bir şeydi.⁷³

Burada, Nietzsche'nin *Tragedyanın Doğuşu* adlı eserindeki ve diğer yerlerdeki bakış açısıyla yakın bir ilişki vardır; ancak Nietzsche Yunanları ahlakla bağlantısız yeni bir kült modeli olarak görmek isterken, Burckhardt sadece Yunan ahlak kodlarının temelde bizim ahlak kodlarımızdan farklı olduğunu ve dolayısıyla Yunanları idealize etmememiz gerektiğini söylemeye çalışır.

Bölüm Yunan kötümserliğinin doğasına, Yunan olmanın korkunç yüküne, hayattan umudu kesmelerine ve intiharı yüceltmelerine dair bir anlatımla son bulur. Yine burada da Nietzsche'nin *Tragedyanın Doğuşu*'nda çizdiği Yunan portresiyle bir bağlantı vardır. Aslında her iki yazar da Schopenhauer'in ünlü insan kültüründe yaratıcı bir güç olarak kötümserlik kavramından yola çıkmaktadır ki bu da Rönesans'a özgü melankoli ve melankolik dehalar fikrinin geliştirilmiş bir şeklidir. Ancak Schopenhauer yaşama arzusunun reddini dayatan şeyin, bekarate övgüler düzen çileci Hristiyanlık olduğuna ve dolayısıyla modern kötümserliğin temelinde Hristiyanlığın yattığına inanıyordu: Eski halklara (hatta İlk Günah öğretisindeki geçici sapmaya rağmen Yahudilere) iflah olmaz bir iyimserlik bahşedilmişti.⁷⁴ Bu da özellikle Yunan tragedyasının gelişimiyle bağlantılı bir soruna yol açmıştı: Tragedya kötümser bir dünya görüşünün ve kendi içinde insan ahlakıyla ve insanın ıstıraplarıyla ilgilenmeyen ilahi irade karşısındaki insanın acizliğinin bir dışa vurumu muydu – ya da Yunan tragedyasını insanlık açmazına yönelik iyimser bir bakış açısı, bir tür fazla neşelilik hali olarak görmek mümkün müdür? Nietzsche, *Tragedyanın Doğuşu*'nda ikinci görüşü dile getirir; ona göre Yunan “neşeliliği” tragedyanın Apolloncu veya rasyonel yanının Dionysosçu duygu gücüyle birbirinin içinde erimesine dayanan ve insanın felaketi karşısında hayatı dayatan

⁷³ WB s. 29.

⁷⁴ A. Schopenhauer, *The World as Will and Representation*, çev. E. F. J. Payne (New York, 1966) cilt II. böl. XLVIII-IX; Schopenhauer modern tragedyanın Yunan tragedyasından çok daha üstün olduğuna inanıyordu: Cilt. I ss. 252-5, II ss. 433-8.

bir gerçektir. Tragedyanın insan iradesinin bir zaferi olduğu şeklindeki Nietzscheci görüşün modern dünyada bu kadar etkili olmasına yol açan şey işte bu tezattır.⁷⁵

Burckhardt diğer yolu seçti ve Schopenhauer'in umutsuz kötümserlik görüşü çerçevesinde Yunanların bizzat yaratıcılar ve ıstırap çekenler olduğunu söyledi. Buradaki tragedyaya dair bakış açısı, Nietzscheci geleneğin bir zıtların uzlaştırılması biçimi olarak tragedyaya fikri üzerinden ulaştığı derinlikten yoksundur; ama Burckhardt bu bakış açısını edebi bir üsluba değil, Yunanların insan mutluluğunun ve bizzat hayatın geçiciliği algısına dayandırmıştı. Yunanların gerçek sorununun ve gerçek başarısının öteki dünyanın varlığını kabul etmemesinde yattığını ve bunun da hayatın zevk ve acılarını ıstırap çekerken dahi çok güçlü ve dayanılmaz ölçüde tatlı hale getirdiğini görmüştü:

...İnsanlığa ve bireyin sınırlarına dair net bir kavrayışa sahip olan Yunanların dininin gelecekte sadece renksiz bir dünyanın bulunduğunu varsaydığını ve bunun üstüne fazla kofa yormayarak, eskatolojiyi yani öbür dünya bilgisini fiziksel bir sorun olarak filozoflara bıraktıklarını ...

söylemektedir.⁷⁶ Hayatı müstakbel bir varoluşa hazırlık olarak görünce ona tahammül etmek kolaydır; gerçek trajedi hiçbir gelecek olmadığının ve bugünün devamının bireysel algıların ötesinde olduğunun düşünülmesinde yatar. Dolayısıyla Hristiyanlık kötümserliğin kaynağı olmaktan çıkmaktadır ve insanlık çıkmazının trajedisi “şimdi ve burada”nın mutlaklığının kabul edilmesi gerekliliğinde yatmaktadır. Dinin Yunan dünyasındaki gücüne rağmen modern anlamda insan olmanın ve gelecek umudu olmadan bugünde yaşamının ne demek olduğunu ilk anlayanlar Burckhardt'ın Yunanlarıydı. Yunanlar işte bu anlamda bizlere hâlâ nasıl yaşanacağına dair bir örnek oluşturmaktadır. Bu analizde Burckhardt, Schopenhauer'in fikirlerini geliştirerek Yunan kültürünün süregelen gücüne açıklama getirmiştir; çünkü Yunan ahlak değerleriyle ilgili anlatımlarında bizlerle Yunanlar arasındaki farkın temellerinin neler olduğunu ortaya çıkarırken, Yunan kötümserliğine dair anlatımlarında da Yunanların

⁷⁵ Bkz. M. S. Silk ve J. P. Stern, *Nietzsche on Tragedy* (Cambridge 1981).

⁷⁶ WB s. 33.

niçin yine de Batı kültüründeki temel insanlık açmazını dışa vurduğunu göstermişti.

Yunan kültüründe sanatı ele alan III. ciltte, Burckhardt alabildiğine sıradandır: Demodedir, filoloji el kitapları kategorileri ve gençliğindeki idealist dersler üstüne yeniden düşünmek ya da yeni keşifleri veya Nietzsche'nin antik ve modern sanat formları arasındaki ilişkiye dair kavrayışlarını kabul etmek istemez. Garip bir şekilde *Tragedyanın Doğuşu*'nun bakış açısı yoktur. Burckhardt, Yunan edebiyatını ve Yunan sanatını, onları üreten toplumdan bağımsız, zaman üstü modeller olarak estetize eden bir yaklaşım sergiler. Yunan sanatı, edebiyatı ve bilimi üzerine yaptığı araştırmalar bir zekâ ürünü olmasına karşın, kalıcı bir yeni kavrayış ortaya koymaz ve bizlere derslerinin bir amacının sadece "insanların sonraki araştırmalarının amaçtan yoksun kalması için onlara zorunlu olan iskeleti kazandırmak" olduğunu hatırlatır.⁷⁷

"Tarihsel gelişimi içinde Yunan insanı" üstüne tek bir bölümden oluşan dördüncü ve en uzun cilt Burckhardt'ın yönteminde önemli bir sapma gösterir. Tarih araştırmaları derslerinin ikinci yarısında yüzleşmeye çalıştığı sorunları, yani üç kuvvetin bir bütün olarak bir toplum kültürünün resmi içinde nasıl birleştirileceğini -ki bu aynı zamanda bu tür kültürel birimlerin zaman içinde nasıl değişip gelişeceğini de açıklayabilecektir- kavramsal düzeyde ele alır. Burckhardt bir dizi "Yunan insanı" (ya da "Yunan": Modern duyarlılıkları dikkate alarak yaptığımız çeviride, Almancada belli bir cinsiyet ifade etmeyen *Mensch* kavramını kapsam dışı tuttuk) portresi ortaya koyar. Yunan insanının tarihsel olarak art arda gelen beş evresi, yani destansı, kolonyal ve agonal (ya da arkaik), 5. yüzyıl, 4. yüzyıl ve Helenistik dönem tanımlanır. Bu portreler dizisi, tarih araştırmaları derslerinin orta bölümlerinde tarif edilen üç kuvvet arasındaki karmaşık etkileşim sürecini ayrıntılı bir analizle kesintisiz ve başarılı bir biçimde örneklendirme girişimidir.

Tarih araştırmaları derslerinin son sorunu, bir dönemden öteki döneme gelişim sürecinin nasıl açıklanacağıdır; Yunan kültürü üstüne derslerde buna doğrudan değinilmez. Bunun yerine her bir portre, adeta bir dönemden ötekine doğal hareket sürecini göstermek istercesine, diğerini işaret eden unsurlar içerir.

⁷⁷ Nietzsche'ye mektup.

Burckhardt'ın tarihsel bir topluma dair hareket halindeki kuramının sunumu sırasında ortaya çıkan muhtemelen en önemli soru, kuramının tespit ettiği sorunu çözmede bu aygıtın ne kadar başarılı olacağıdır. Ancak Burckhardt, eski derslerinde incelediği çeşitli girişimlerden farklı olarak, diğer tarih kitaplarında olduğu gibi kolay çözümlerden kaçınmaya kararlı gibidir: Tarihsel süreci ileri taşımak adına büyük adamların dinamiğine dayanmayı reddediş şekli bir kez daha dikkat çeker: Burckhardt'a göre Perikles ve Büyük İskender hiçbir şeyi açıklamaz:

Bilgi daha serbest akınca, büyük adamın zamanının ruhuyla, zamanının kültürüyle bilinçli bir ilişki içinde gösterilmesi; İskender'in hocası olarak bir Aristoteles'in olması kesinlikle tercih edilir.⁷⁸

Burckhardt'ın Yunan kültürü üzerine dersleri iki nedenden dolayı önemlidir. İlk olarak, Burckhardt bu derslerde kültür tarihi için geliştirdiği kuramsal kategorileri kullanmış ve örnek göstermişti. Aslında bu dersler kültürel ve toplumsal sistemlerin oluşma biçimleri üzerinde düşünüp bu yolları anlamaya dayanan yeni bir tarihsel yöntem bulma girişimlerinin nihai dışı vuruşudur. Foucault'dan beri düşünce tarzları tarihi araştırmasında ve tarihsel araştırmacılıktaki yeni eğilimler üstüne yapılan araştırmalarda kültür tarihinin öneminin nihayet anlaşıldığı bir çağda bu tip tarih araştırmacılığının yarı unutulmuş kurucusunun çalışmalarına dönüp bizlere neler öğrettiğini düşünmek önemlidir. Çünkü tarihte pozitivizmi deviren ve tarihsel gerçeklerin göreceliği karşısında olayların tarihinin önemsiz olduğunu savunan kişi Burckhardt idi.

İkinci olarak, diğer tarih dönemleri içinde kazandığı kavrayışlara dayanan yeni bir Yunan kültürü resmi oluşturma sürecinde, Nietzsche gibi Burckhardt da kaçınılmaz olarak konvansiyonel klasik araştırmacılık kategorileri üzerine yeniden düşündü. Ve bu, ironik ve kopuk "Yunanistan denen görkem" görüşüyle birleşerek bütün modern Yunan araştırmalarının merkezinde bulunan Yunan kültürünün başlıca özelliklerini belirlemesini sağladı. Yunan toplumuna başka hiçbir toplumda olmadığı şekilde bir tür siyasi rasyonalite empoze eden Yunan hayatındaki

⁷⁸ WB s. 171.

siyasi “güç”ün önceliğidir bu: Kuşkusuz *polis*’i icat eden kişi Burckhardt değildir, ama onun önemini keşfetmiş ve tartışmanın merkezine oturtmuştur.⁷⁹ Ayrıca Yunan hayatının özellikle arkaik dönemdeki, ama bütün bir Yunan ahlaki ve toplumsal tarihi boyunca da varlığını sürdüren agonal, yani rekabetçi yanının temel önemde olduğunu da görmüştür. Yunan kötümserliğinin kendine özgü doğasını ve onun Yunan hayat tecrübesinin yoğunluğuyla ilişkisini tespit etmiştir. Ve belli bazı özelliklere dair kavrayışının keskinliğiyle bizleri sürekli şaşırtmaktadır: Örneğin Yunan içme adetlerinin önemi üstüne çalıştıktan ancak birkaç yıl sonra *şölen* olgusu üzerine yapılmış ilk ciddi analiz olan bu çalışmadaki bir dizi kısa paragrafı yeniden hatırladım. Burckhardt bu ve başka birçok şekilde bizleri şaşırtmaya devam edecektir: Eseri Yunan kültürü üzerine kaleme alınmış ilk ve en modern anlatım olmaya devam etmektedir.

Bu Baskının İlkeleri

Burckhardt’ın derslerinden oluşan bu seçkiyi hazırlarken, kaynağının bir kitap değil bir dizi ders olduğunu aklımızdan çıkarmadık. Kullandığımız metin Burckhardt’ın yeğeni Jacob Oeri’nin yüz yıl önceki (1898-1902) baskı için hazırladığı metindir. İlk iki ciltte bizzat Burckhardt’ın gözden geçirdiği elyazması esas alınmıştır; ondan sonrakiler çeşitli derslerde tuttuğu kendi notlarıyla dinleyicilerinin notlarına dayanır; bizzat yazarın kendi notları olmadığı için, dördüncü cilt neredeyse tamamen dinleyicilerin notlarına dayanır. Oeri oldukça titiz bir araştırmacı ve okul müdürüydü, her sabah düzenli olarak yedide kalkıp bahçedeki kameriyeye geçer ve on bire kadar amcasının elyazmaları üzerinde çalıştıktan sonra şehre giderdi.⁸⁰

Ama yine de Burckhardt’ın dediği gibi, ders notları bir halının alt yüzü gibidir,⁸¹ ipler ve desenlerin genel hatları bellidir, ama özgün desenin canlılığından ve ayrıntılarından yoksundur. Basel’de, Burckhardtarchiv’de üniversitenin ve İsviçre Bilim Konseyi’nin de desteğiyle Yunan kültürü üstüne derslerin yeni

⁷⁹ Bkz. “Cities of Reason” başlıklı makalem, O. Murray ve S. Price (ed.), *The Greek City from Homer to Alexander* (Oxford, 1990) ss. 1-25.

⁸⁰ Ganz. a.g.e., s. 54.

⁸¹ Emma Brenner-Kron’a gönderilen ve derslerinden herhangi birinin yayımlanmasını reddeden mektup, 9.11.1666: no. 456 (*Briefe* IV s. 229).

bir akademik baskısı hazırlanmaktadır;⁸² önümüzdeki on yıl içinde yayımlanacaktır. Bu çalışma da Peter Ganz'ın tarih araştırmaları derslerinde izlediği ilkelere göre yürütülmektedir - yani karma ve okunabilir bir metinden ziyade Burckhardt'ın notlarının değişik versiyonlarıyla dinleyici notları bire bir kopya şeklinde sunulmaktadır. Bu sürecin sonunda bir kez daha Jacob Oeri'nin çalıştığı kameriyedeki masaya oturmak zorunda kalacağız ve onun önündeki materyalin tamamı da (ve belki biraz daha fazlası) önümüzde olacak, ama biz de onun karşılaştığı sorunla, yani amcasının çeşitli vesilelerle verdiği derslerin yeni baştan nasıl kurulacağı sorunuyla karşı karşıya kalacağız. Üstelik biz o temel içerikten, yani Burckhardt'ın derslerini izleyen, çok sevdiği yeğeni ve edebi vasisinin sahip olduğu "onun bakış açısını anlama gücünden" yoksun olacağız. Bu nedenle, Burckhardt'ın derslerine ve düşüncelerinin gelişimine dair bilgilerimiz ne kadar zengin olursa olsun Jacob Oeri'nin metinlerinin yerinin doldurulamaz olduğuna inanıyoruz.⁸³

Çevireceğimiz bölümleri seçerken, yukarıda da belirttiğimiz gibi Burckhardt'ın tarih görüşünü aynen yansıtacak bölümleri ortaya çıkarmaya çalıştık. Modern okurun ve yayımcıların hoşgörüsüne sığınarak, Burckhardt'ın genç bir dostuna verdiği tavsiyeyi akıldan çıkarmamanın yararlı olacağını düşündük:

Ve son olarak, asla bir cildi aşma ve bütün manevi ve entelektüel katkısı sadece dört beş sayfadan ibaret olacak yeni bir üç ciltlik monografiye veya biyografiye nasıl da sessiz bir umutsuzlukla baktığımızı aklından çıkarma.⁸⁴

Bu nedenle ilk iki cildin sadece en önemli bölümlerini aldık ve Burckhardt'ın düşüncelerini dördüncü cildi oluşturan en özgün ve son bölüm üzerinden aktarmayı tercih ettik.

Dolayısıyla I. ciltten, giriş ve Yunanlar ve mitolojileri üstüne birinci bölüm ile *polis*'in genel karakteristiklerini anlatan ikinci bölümün ilk kısmından oluşan ilk seksen sayfayı aldık; ne yazık ki politikayla ilgili geri kalan kısmı, yani *polis*'in (Sparta ve Atina) tarihsel gelişimiyle ilgili uzun metni ve de siyasi düşüncenin

⁸² Bu bilgiyi yeni baskıdan sorumlu olan Profesör Fritz Graf ile Dr. Leonard Burckhardt'a borçluyum. Aynı zamanda bkz. M. Seiber, *Studi storici* 38 (1997), 91-105.

⁸³ Karş. H. R. Trevor-Roper'ın ifadeleri, TLS 8 Ekim 1982, ss. 1087-8.

⁸⁴ Bernerd Kugler'e mektup, 30.3.1870: no. 535 (*Briefe* V s. 76); *Letters* s. 136.

ve Yunan birliği kavramının kökenlerini ele alan bölümleri çıkarttık.

II. ciltten din ve kült tartışmasını tamamen çıkarttık ve sadece “Yunan hayatının genel özelliklerini” konu alan beşinci bölümü aldık. (Sanat ve edebiyatla ilgili olan) III. cildin tamamı çıkartıldı.

Bu  evirinin temelini IV. ciltte yer alan “tarihsel gelişimi içindeki Yunan insanı” portresi dizisi oluşturmaktadır; bunun hemen hemen tamamı çevrilmiştir, sadece Burckhardt’ın (arkeoloji tarafından bu yüzyılda radikal bir şekilde resmin dönüştürülmesi nedeniyle, aslında sadece antik  ağ araştırmacılarını ilgilendiren) “agonal ve kolonyal insan”ı konu alan kolonizasyon çağıyla ilgili ifadeleri ve Helenistik insanı elen alan bölümün çoğu aynı gerekçeyle atılmıştır; ayrıca metnin kalan bölümündeki, tartışmaya yeni bir şey katmayan çoğunlukla  zet ve tekrarlı materyalden oluşan birkaç kısa paragrafı da çıkardık. Notlardan basılı metne kadar Burckhardt’ın en ilginç ve en karakteristik gözlemlerini ve zorunlu göndermeleri seçtik.

Son söz

Burckhardt’ın en güzel çalışmalarından biri ölümünden önce hazırlanan ve ölümünden sonra yayımlanmak üzere bıraktığı son eseridir. Bu, sevdiği ve haklı olarak son derece mutlu bir deha olarak gördüğü, çağdaşlarına mutluluk vererek müreffeh ve başarılı bir hayat süren ve dünyevi başarıyı mutluluğun sırn zannetmeyen ve ailesiyle karısına olan sevgisini her türlü şeref payesinin üstünde gören sanatçı Rubens  zerine kaleme aldığı bir denemedir. Burckhardt hiç evlenmediği halde dışa dönük biri değildi, en mutlu olduğu zamanlar küçük dost ve akraba çevresiyle birlikte olduğu ve  ğretmen olarak çalıştığı zamanlardı. Yunanların k t msەرlięini anlayabilirdi; ama güzelliğe açıktı, bilgeydi ve sanatçı kahramanı gibi mutluydu. *Rubens* eski bir çağa ve beğeniye ait bir eserdir; Burckhardt sonuna kadar derin düşünceli, ironik bir tarihçi olarak kaldı:

Olayların dışında bir Arşimet noktası bulan ve “ruhsal olarak başa  ıkabilenlerden” biri oldu. Bu tür insanlar belki çok da tatmin olmazlar. Geriye dönüp baktıklarında köle olarak bıraktıkları kişiler için h z nlenmekten kendilerini alıkoyamazlar.⁸⁵

⁸⁵ WB s. 5.

Biz de çalışmamızın sonunda ömürlük bir dostu ve öğretmeni terk edip gidiyor ve ölümünün yüzüncü yıldönümünde Burckhardt'ın hastalığının son günlerinde eski bir dostuna yazdığı son mektupta söylediğı sözleri yerine getirdiğimizi umut ediyoruz:

Ve artık elveda, yaşlı “Cicerone”ne iyi bak; hayatlarımız dostça bir şekilde, sık sık ve tekrar tekrar kesişti; ben öldükten sonra beni birazcık (çok fazla değil) kolla; bunun övgüye değer bir iş olduğu söyleniyor!⁸⁶

⁸⁶ Heinrich von Geymüller'e mektup, 6.4.1897: no. 1643 (*Briefe* X s. 316); *Letters* s. 236.

YUNANLAR

I

Giriş

Bu derslerin konusu Yunan kültür tarihidir. Şunu baştan belirtmek gerekir ki bu dersler deneysel bir çalışmadır ve her zaman da öyle olmalıdır, dersi veren kişi aynı zamanda bir öğrenci ve okul arkadaşınızdır ve öyle kalacaktır; ayrıca dersi verenin bir klasikler araştırmacısı olmadığı akıldan çıkarılmamalı ve muhtemel filolojik hataları için bağışlanmalıdır.

Şimdiki dersle en fazla ilişkili görünen dersler, eski Yunan eserleri ve Yunan tarihiyle ilgili dersler olup, öncelikle bizim görevimizle onların görevi arasındaki ayrım çizgisinin çekilmesi gerekir. August Boeckh'in gençlik dönemimde verdiği büyük ders dizisinde sunulduğu şekliyle "Antik Yunan eserleri" coğrafi ve tarihsel bir araştırma olarak başladı, Yunan halkının genel karakterini ortaya koydu ve Yunan hayatının farklı yanlarını; ilk olarak genel hatlarıyla Devleti, sonra özellikle önemli olan bazı devletleri siyasi, idari ve hukuki kurumlarıyla birlikte işledi ve ardından devletler arasındaki ittifak ve hakimiyetleri ele aldı. Bunu kara ve deniz savaşları ile ağırlık ve ölçü birimlerini, ticareti, sanayi, tarım, ev idaresi (yiyecek, giyecek ve barınma), evlilik, aile yapısı, kölelik, eğitim, ölü gömme gelenekleri ve cenaze törenlerini kapsayan özel hayat izledi. Bundan sonra din, kültler ve festivaller, sanat (bu konuda ayrıntılı araştırma sanat tarihi uzmanlarına bırakıldı), beden eğitimi, drama ve müzik geldi; ve son olarak Yunanların geliştirdiği öğrenim alanları araştırıldı. Bütün bunlar korumacı tarihsel araştırma yöntemiyle, yani önceden belirlenmiş ve sabit bir olgusal ayrıntıyla ele alındı ve antik yaşamın her bir farklı yönü gelecekteki uzmanlık araştırmalarına ön hazırlık oluşturacak şekilde bir bütün olarak değerlendirildi; bu çalışma klasikler tarihçileri için hâlâ vazgeçilmez nitelikte olup ancak profesyonel bir klasik ve antik tarihçisi tarafından öğretilir, çünkü eldeki görece sınırlı materyalden ancak bir uzman eksiksiz biçimde yararlanabilir.

Bu derslerin ne kadar akademik değer taşıdığı konusunda bir fikrim yok. El kitapları ve özellikle de C. F. Hermann ve Wilhelm Wachsmuth'un kaleme aldığı üç ciltlik *Hellenische Altertumskunde* büyük ölçüde pabucunu dama atmış olmalıdır. Bir el kitabının kapsamının tam olarak ne olması gerektiğini ve bir dersler dizisinin konusunu nelerin oluşturacağını belirlemek için C. F. Hermann'ın büyük ölçüde belli amaçlar çerçevesinde bilinmesi gereken bilgilerden oluşan *Privataltertümer*'inin İçindekiler bölümüne göz atabiliriz. Bu eserden sadece birkaç paragraf bizim derslerimizle bağlantılı olup, onlar da oldukça farklı bir düzende yer almaktadır. Bizim bütün bu materyalin içinden sadece Yunanların hayata bakışını en çarpıcı şekilde yansıtan bölümleri seçmemiz gerekmektedir.

Ancak bu durumda neden "Yunan Tarihi" ve özellikle de siyasi tarihinin araştırılmadığı ve genel durumların ve kuvvetlerin meydana geldikleri şekilde ele alınmadığı sorulabilir. Çünkü Yunanistan üzerine yazılmış kusursuz tarihlerin bulunduğu gerçeği bir yana, zamanın çoğunu olayların anlatımı ve bunlar üzerine kaleme alınan eleştirel tartışmalar alacaktır, zira bugünlerde birkaç dış olguyla ilgili tek bir inceleme dahi pekâlâ bütün bir cildi doldurabilir. İlaveten, olaylar kitaplardan öğrenilecek en basit şeylerdir, oysa bizim görevimiz olayları gözlemek için bakış açıları oluşturmak. Antik Yunanistan hakkında en fazla bilinmesi gereken şeyler -neoklasik dönem tarihçilerinin de bulunduğu bir dinleyici kitlesine- altmış saatlik bir ders zamanı içinde aktarılacaksa,¹ bu durumda tek mümkün yöntem kültürel tarih yöntemidir.

Burada işimiz, Yunan düşünme ve zihinsel tutum alışkanlıklarının tarihini ele almak ve Yunan hayatında etkili olan yapıcı ve yıkıcı hayati *kuvvetleri* tespit etmeye çalışmaktır. Yunanların kendine özgü karakteristiklerin, yani antik Doğu'dan ve kendilerinden sonra gelen milletlerden farklı oldukları yanlarının, ama ayrıca ikisi arasında temsil ettikleri büyük geçişkenliğin ele alınması gereken yöntem anlatı yöntemi değildir. Çalışmanın hedefi Yunan düşüncesinin ve ruhunun tarihidir. Ayrıntılar ve hatta olaylar denen şeyler kendileri için değil, sadece genele destekleyici tanıklık ettikleri sürece ele alınabilir; çünkü bizim aradığımız olgusal bilgi, kuşkusuz kendileri de bizzat olgular olan

¹ Daha sonra haftada beş saatten doksan saat.

düşünce alışkanlıklarıyla ilgili bilgidir. Kaynaklar bu bağlamda incelendiğinde bizlere antik materyal araştırmacısına anlattığından çok daha farklı şeyler anlatacaktır.

Her halükârda, üniversitelerdeki her türlü tarih öğretimi herkesi kendi yollarını ayırmaya zorlayabilecek bir kriz noktasına ulaşmıştır. Tarihe olan ilgi büyük ölçüde Batı düşüncesinin genel hareketine yani kültürümüzün genel yönüne bağlı hale gelmiştir; kitaplardaki ve derslerdeki eski kategoriler ve yöntemler artık yeterli değildir. Bu da büyük bir özgürlük sağlamaktadır. Neyse ki değişim halinde olan şey sadece kültürel tarih *kavramı* değil, aynı zamanda (diğer birkaç şeyle birlikte) akademik uygulamadır.

Kültür tarihi araştırmalarının en büyük avantajlarından biri, daha önemli olgularının, anlatılan olaylar tarihine göre *kesin* olmasıdır: Bu olaylar genellikle belirsiz, çelişkili, taraflı veya Yunanların yalan söyleme yeteneği ışığında tamamen hayal gücünün veya bencilliğin ürünüdür. Kültür tarihi ise aksine temel bir kesinliğe sahiptir, çünkü büyük ölçüde kaynak ve anıtlar vasıtasıyla kasıtsız, önyargısız ve hatta gayri iradi bir şekilde taşınan materyalden oluşmaktadır; bunlar sırlarını bilinçsiz olarak ve hatta paradoksal biçimde kurgusal ayrıntılarla dışa vurmakta ve böylece kültür tarihçisi açısından iki kat daha öğretici olmaktadır.

Bu tür bir tarih insanlığın mazisinin özünü, bu insanların davranış biçimlerini, arzularını, düşüncelerini, algılama biçimlerini ve yeteneklerini hedeflemektedir. Süreç içinde sabit olana ulaşmakta ve nihayet bu sabitlik, geçici olandan daha büyük ve daha önemli görünürken, nitelikler de eylemlerden daha büyük ve daha öğretici olmaktadır; çünkü eylemler sadece her zaman bu tür eylemler üretebilecek olan nispi iç kapasitenin belli dışa vurumlarından ibarettir. Bu durumda arzular ve varsayımlar en az olaylar, tutum da en az yapılmış herhangi bir şey kadar önemlidir; çünkü belli bir anda bu tutum eylemlerle dışa vurulur:

Bir zamanlar yüreğinin derinliklerini yokladığım kişinin
Bütün arzularını ve eylemlerini biliyorum.²

² *Hab' ich des Menschen Kent erst untersucht
So weis ich auch sein*

Wollen und sein Handeln. F. W. Schiller, *Wallensteins Tod*, Oyun II, sahne 3.

Bildirilen bir eylem gerçekten veya anlatıldığı şekilde meydana gelmemiş olsa bile, onun öyle olduğunu varsayan tutum ifadenin tipik oluşuyla değerini korur; Yunan geleneğinde bu türden kayıtlara rastlanmaktadır.

Aslında belki de eski eserlerin en doğru “gerçek içeriği”, bizzat o eski eserlerin kendisinden çok bu tipik ifadelerden ortaya çıkan sabittir. *Ebedi Yunan’ı*, bireysel faktörün yerine bütün yapıyı bu vasıtasıyla öğreniriz.

“Fakat bu durumda sadece birbirinden bağımsız olguların anlatımını değil *bireyleri* de gözden geçiririz! Kültürel tarih, biyografileriyle Yunan tarihinin büyük bir bölümünü oluşturan büyük adamlar olmadan basit bir öyküden başka bir şey olmaz!”

Bunlara yeterince yer verilir; ama bütün hayat öykülerini anlatarak değil de, ruhun şeylerini göstermek ve tanıklık etmek için. Belli bir olgunun sadece rastlantısal bir parçası olarak ele alınmaları onların şanına saygısızlık etmek demek değildir; çünkü o olgunun ifadesi ve doruk noktası, bu büyük kanıt incelemesi içindeki en önemli tanıklar olarak ele alınacaklardır. Gerçi kariyerlerinin öyküsü feda edilecektir, fakat genel olgular, örneğin kültürel tarihle ilgili olgular kesinlikle özel olandan, tekrarlayan tek olandan daha önemli görülecektir.

Kültürel tarihin bir avantajı da şeylerin bir araya getirilerek gruplandırılması ve olayları önem derecelerine göre vurgulamak suretiyle koruyucu tarihçiyle eleştirel tarihçinin sık sık unuttuğu orantılılık duygusundan taviz vermeden yol alabilmesidir. Bu tür bir tarih bizim düşünce biçimimizle bir bağlantı kurabilen ve gerek bizimle yakınlıklarıyla gerek uzaklıklarıyla gerçek bir karşılık uyandırabilen olgulara dikkat çeker. Tarihin çöpleri bir kenara bırakılır.

Öte yandan, kültürel tarihin güçlüklerini sessizce geçiştirmek de doğru olmaz. Kültürel tarihin olgularının kesinliği araştırmalarımızı başka bir açıdan tehdit eden büyük yanılsamalarla kısmen dengelenir. Neyin sabit ve karakteristik olduğunu, neyin olmadığını nasıl bileceğiz? Sadece uzun süreli ve değişik kaynaklardan okuma güvence verebilir; bu arada çok önemli olan birçok şey gözden kaçır ve tesadüfi olana fazla önem atfedilir. Okuma sürecinde araştırmacının rastladığı her sözcük o anki ruh haline, dikkat yoğunluğuna veya yorgunluk durumuna ve özellikle de araştırmanın ulaştığı olgunluk derecesine göre ya önemsiz ya da çok ilginç görünür. Bütün bunlar ancak Yunan edebiyatının fark-

lı tarz ve tiplerinin uzun uzun okunmasıyla bir düzene girer. Bu aşamada istenen sonucu elde etmek için yapılacak en büyük hata aşırı çaba sarf etmektir; dikkatli bir kulak ve istikrarlı bir çalışma dahi başarılı olacaktır.

Fakat bazı alanlardaki materyal zenginliğinin bunaltıcı olduğu ve tarihçilerin araştırma konusu seçiminde tamamen keyfi davranmakla suçlanmaktan kaçınmasının mümkün olmadığı da kabul edilmek durumunda. Ayrıca olayların kültürel tarih yöntemlerine göre ele alınması bilinen olayların anlatımı yönteminde çok farklı bir dizi sorunu beraberinde getirmektedir. Hep-sinden önemlisi, giderek gelişen bir öykü sunarak sadece ardışık biçimde konuşmak mümkünken, şeylerin kendileri genellikle büyük bir bütün oluşturur. En iyi bir yıldız haritasıyla sembolize edilebilecek olan devasa bir süreçten söz ediyoruz; bu süreci takip etmeye çalışmak her zaman karmaşık bir iştir, çünkü aynı nesne bir yerde periferide gözüktür ve kolayca ulaşılabilirken, başka bir yerde uzak, daha başka bir yerdeyse tam merkezde görünmektedir.

Tıpkı bu materyali araştıran kişi gibi sunmak zorunda olan kişi de endişeyle “Nereden başlayacağım?” diye sormak zorundadır - ve cevap da şudur: Bir yerlerden başlamak gerekir.

İlk olarak, şeyler birbirine her noktada temas ettiği için tekrarlar kaçınılmazdır; örneğin, bütün Yunan düşüncesini, algılama ve duygu biçimini kapsayan büyük mitin, bu dünyanın gerçek manevi Okeanos’unun çeşitli bağlamlarda ve dahası üç farklı yönde üç temel bağlantı içinde tartışılması gerekecektir. Bu temel yönler şunlardır:

- 1) Yunan hayatında kalıcı bir kuvvet olarak
- 2) dünyaya karşı temel Yunan tutumuyla ilişkili olarak, ve
- 3) belli bir ulusal dönemin imgesi olarak.

Olabildiğince çok sayıda ayrıntıya yer vermek gerekir ve araştırmamızın ve bilgilerimizin yetersiz kaldığı birçok durumda sonuçtan ziyade bir soruya ulaşırsınız. Aynı zamanda arada bir hipotezler ortaya koyarsınız ve bunu net bir şekilde gösteririz.

Sonuçta, materyal seçiminde büyük ölçüde öznel davranmaktan kaçınmak imkânsız hale gelir. “Bilimsellik” gibi bir iddiam olmadığı gibi en azından diğer araştırmacılarla paylaşacak bir yöntemim de yok. Derslerimi dayandırdığım aynı araştırmalar

ışığında, başka bir kişi bu öznel işlemin materyalin nispi önemi-
ne göre yön almasına dikkat ederek tamamen farklı bir seçim
yapacak, tamamen farklı bir şekilde düzenleyecek ve farklı so-
nuçlara ulaşacaktır; ancak daha fazla araştırma ortaya daha ek-
siksiz ve daha geniş bir resim çıkarabilir; ve ben de şansın da
yardımıyla bu dersleri zaman içinde yeniden şekillendirebilirim.
Bu arada, zamanın kısıtlı ve araştırmamızın tesadüfi karakteri
nedeniyle şimdilik elimizdekilerle yetinelim.

Birçok şeyi, hatta düşünme biçimleriyle ve bakış açılarıyla
yakından ilişkili olmayan her şeyi ve en başta da Yunanlarla bir-
likte bir dizi diğer halkın kökenleri konusunda derinlemesine bir
karşılaştırmalı araştırma gerektiren *başlangıçların* eleştirel ince-
lemelerini atmaya hazırlıklı olmak gerekir. Sıradan dış hayat için
neyin uygun olduğuna, aynı zamanda diğer halklarda ve benzer
iklim koşullarında görülen şeylere dair tartışmalardan feragat
etmemiz ve özel olarak Yunan zihnini anlamamıza yardımcı ola-
cak özellikler üzerinde yoğunlaşmamız gerekir.

Bu dersler aynı zamanda klasikçi olmayanlara belli bir aka-
demik bakış açısı sunmaktadır; antik eserler salt toptancı bir yak-
laşım ile ele alınamayacağından klasik araştırmalar kolayca ulaşıl-
abilir hale gelmektedir. Konuya ilgi duyan biri bu durumda
uzman olmayanlara nadiren açık olan kaynakları okumak sure-
tiyle araştırmacı olabilir. "Antik eserler" bütün bir hayatı ele alan
ve en azından belli alanlarda eksiksiz olmayı hedefleyen bilim-
sel, çok çeşitli ve karşılaştırmalı bir uzmanlık araştırması gerekti-
rirken, burada anlaşıldığı şekliyle kültürel tarih bir beşeri bilim-
sel araştırmacısını doğrudan zenginleştirebilir; yine bu nedenle
ortak bir beşeri bilimler eğitime saygı duymak uygun görün-
mektedir.

İçinde bizimkinden farklı bir entelektüel vurgu bulunan ya-
abancı bir edebiyat veya zihnin yarattığı eski ve yabancı eserler
üzerine yapılacak ayrıntılı bir araştırma Ennius'un *tria corda'sı*
anlamında bir zenginleşmedir. Ancak bu özellikle de Yunan
edebiyatı için doğrudur. Diğer edebiyatlarda biçim sıkıcı, dış ka-
buk kapalı ve neredeyse girilmesi imkânsız ve tarz anlaşılmaya-
cak kadar sembolik iken,³ Yunanlarda zihnin unsurlarının ifadesi
en azından başka yerde olduğundan anlaşılırdır - düşünce ve
onun yeri harika bir şekilde tektir; biçim ve içerik başka yerde

³ Örneğin Peygamberlerde... Ancak zaman ve mekan olarak bize daha yakın ede-
biyatlar bazen güçlüklerle doludur.

olduğundan çok daha mükemmel örtüşür. İçeriğe gelince, her saygın klasik yazarın⁴ kültür tarihçisi için bir kaynak olduğunu her zaman vurgulamak öğretmenin görevidir. Dolayısıyla Yunan kültür tarihi, insanlık tarihinin özellikle açık ve kolayca incelenebilecek bir bölümüdür.

İlk olarak anlatı yazarlarını alacak olursak: Bunların canlı ve önemli niteliklerinin genellikle anlattıkları olaydan değil, onu aktarış biçimlerinden kaynaklandığı görülür, bu biçimi de zihinsel ön koşullar belirler. Bunların gerçekten meydana gelip gelmediğinin önemi yoktur - önemli olan, Yunanlara, onların dış dünyayı algılama biçimine ve içsel düşünce biçimlerine dair bilgiler taşımalardır.

Şiir ve felsefeye gelince, özel disiplinler bunları içerikleriyle, edebi değerleri ve önemleriyle bağlantılı olarak ele alır; kültürel tarihin bu bakış açısından bunlar, geçmişin eşsiz yetenekteki insanların anılması, yüksek düzenin eski ama hâlâ varlığını sürdüren manevi dışa vurumlarıdır.

Klasik yazarları en geniş ve en liberal anlamda “kaynaklar” olarak okumanın önemini tekrar tekrar vurgulamak işte bu yüzden gereklidir. Bu çabayı gösteren herkes hem içerik hem de biçim açısından yapılan bu okumanın meyvelerinden yararlanabilir; her okurun karşılaştıkları, her bir yazarla kişisel bir ilişki getirecektir.

Doğrudan sinirlere seslenen bugünün edebiyatına, özellikle de gazetelere bağımlı olmamak kesinlikle bir avantaj olacaktır. Bugüne ait olan bir şey kolayca maddi çıkarlarımızla birleşir; geçmişe ait olansa en azından ruhsal yapımızla özdeşleşir ve daha yüksek çıkarlarla iç içe geçer. Sonra bakışlarımız giderek hızlanabilir ve sonunda geçmişin sırlarını ortaya çıkarmayı öğrenebiliriz. Bunu bizden önce de binlerce kişinin yaptığı gerçeği bizi kurtarmaz. Böyle bir iş asla “bitmez”, asla ilk ve son kez yapılmış olamaz. Her halükârda her çağın yeni ve kendine özgü bir maziye bakış şekli vardır; örneğin Thukydides’in bahsettiği bir şey bugün, yüzyıl önce düşünüldüğünden çok daha önemli görülebilir.

Amacım öğrencileri başkalarının işine yarayan bir şeyin altına girmeye teşvik etmek veya geleneksel anlamda uzmanlık araştırmasına, yani tek bir konuyu veya konular dizisini eksiksiz araştırmaya veya sunmaya iterek bütün gücünü ona odaklamaya

⁴ Salt derlemelerin kendilerine özgü yararları vardır.

zorlamak değil, *bütüne karşı* bir sempati duygusu uyandırmak, genel bir Helenizm anlayışı oluşturmaktır. Bilgiyi sunmak modern tarih yazılarıyla antik dönem yazılarının işidir: *Biz* ise ömür boyu süren aralıksız bir eğitim ve zevk kaynağı sunuyoruz.

Kaynakların okunuş şekli bu amaçla bağlantılıdır; daha seçkin anıtların -tarihçiler, şairler, vb.- her biri ortaya toplu bir resim koyar, sadece belli bir durumu belgeleyecek şekilde değil bütünü ortaya koyacak şekilde okunurlar. Tabii yorumcunun ikinci ve üçüncü dereceden yazarların tüm eserlerini bizzat okuması ve kendisinden önce okuyanlarla yetinmemesi tercih edilir. Bir anıt bir bütün olarak ele alınır ve edebi kaynaklar da anıtlardır; ayrıca bazen en önemli şeyler en ücra köşelerde bulunur.

Eldeki kusursuz çeviri ve yorumlardan yararlanmakta büyük yarar vardır. Thukydides konusunda biraz yardım almak ayıp bir şey değildir, çünkü hem Halikarnassoslu Dionysos hem de Cicero tarzının güçlüğünden dolayı onu her zaman anlamadıklarını itiraf etmektedir; onu yardımsız okumaya çalışan biri muhtemelen çok geçmeden umudunu yitirecek ve altından kalkamayacaktır. Bizi bir yazarın *bütününü* okumaya yönelten şey sadece *bizim* için önemli olan şeyi *bulabileceğimiz* düşüncesidir. Hiçbir referans eser, kendimiz için keşfettiğimiz bir bilgi parçasıyla onun hakkındaki bulanık önbilgimiz arasında böyle bir kimyasal reaksiyonu alıntılarla üretip onu kendi entelektüel mülkiyetimiz haline getiremez.

Yunan geçmişinden toplayabileceğimiz her şey bir kaynak olabilir. Ve bunlar sadece yazılı olmazlar. Bugüne ulaşan her parçanın, yapıların ve hepsinden çok da görsel sanatların bir değeri vardır; ve edebiyatta sadece tarih, şiir ve felsefe değil, aynı zamanda siyasi yazılar, hitabet, mektuplar, çok eski bulguları aktaran daha sonraki antoloji ve yorumlar da değerlidir. Antik döneme dair büyük resmin ayrıntılarını tamamlamanın yolu toplayıp seçmek değildir. Hatta bir demirci bile yaptığı işle farkında olmadan çok değerli bir bilgi sağlayabilir.

Doğal olarak tekrar tekrar büyük sanat eserlerine dönmeyi ve belki de -en yüksek ve en derin noktalarına varan olgunlaşmış mitleri, büyük yaratıcı kişilikleri, bizzat kendisi kültür tarihi açısından önemli bir unsur olan tarzlarıyla- tragedya yazarlarının tarihsel zenginliklerini yağmalamayı tercih ederiz. En yüksek kazanım tekrar tekrar yapılacak okumalarla elde edilir. İlk okuma genellikle dilin ve içeriğin güçlükleriyle mücadele etmekle geçer; esere, formuna ve içeriğine ancak bundan sonra daha ra-

hatça bakılabilir ve bir sonuca varılabilir. Örneğin Hesiodos gibi her okumada yeni soruları gündeme getirip yeni perspektifler açan yazarlar vardır; Aiskhylos'un *Prometheus*'u her okumada yeni özelliklerini dışa vurur.

Bugünle, özellikle de günümüz Alman kültürüyle Yunan kültürü arasında nasıl bir ilişki vardır?

Winckelmann ile Lessing'den ve Voss'un Homeros çevirisinden beri Yunan ruhuyla Alman ruhu arasında bir "kutsal evlilik"ten (*hieros gamos*) bir duygu, modern zamanlarda başka hiçbir Batılı halkın paylaşmadığı özel bir ilişki ve sempati ortaya çıktı. Goethe ve Schiller ruhen klasikti.

Bunun kısmi bir sonucu olarak okullarda ve üniversitelerde klasik dönem araştırmaları canlandı ve derinleşti. Bugün klasik antik dönemin her türlü araştırmaya Rönesans'tan beri varsayılandan daha derin anlamda vazgeçilmez bir temel oluşturduğu yolunda genel bir kanı mevcuttur. Bu kanıyla yan yana antik dönem araştırmalarında büyük bir genel yayılma yaşandı. Mısır, Asur anıtları, Avrupa'daki tarih öncesi kalıntılar, etnografyanın yeniden doğuşu, insan ırkının ve dilin temellerine yönelik araştırmalar, karşılaştırmalı dil bilimleri, bütün bunlar Yunan araştırmalarını besledi.

Ayrıca uzmanlaşma o noktaya vardı ki, işin en küçük dalları bile ömür boyu süren araştırmaları ve devletin kurum ve koleksiyonlara koşulsuz destek vermesini gerektirmeye başladı.

Mommsen bir defasında gramer okullarında (*Gymnasien*) "ileri öğretimin kültürlü sınıflara mensup çocukları Klasik Dönem Araştırmaları Profesörlüğüne hazırladığını"⁵ ve öğretimin en önemli aracının o zaman olduğu gibi bugün de Yunan dili olduğunu yazmıştı. Ancak mezuniyet sınavından sonra aile geleneği süreci başlamaktadır. Klasikçi olan birkaç kişi dışında öğrencilerin çoğu klasik yazarları ciddi şekilde yalnız bırakıyordu. İlk olarak, üç dört ay sonra trajik koroların zaten zorlu bir süreçle öğrenilen ayrıntılı ölçüleri, sonra birbiri ardına sözcük formları ve nihayet kelime hazinesi memnuniyetle unutulmaktadır. Yaşam ve araştırma onlardan farklı şeyler talep ediyordu. Bu şekilde gramer okuluyla zihnin gerçek gelişimi arasında yanlış ve pekâlâ kargaşaya kadar götürebilecek bir ilişki oluştu.

Bu durumda canlı bir antik Yunan duygusunu yaşatabilmek için elimizden gelen her şeyi yapmamız gerekmektedir.

⁵ Mommsen, *Römische Geschichte*, V. s. 336.

Sonuç olarak:

Amacımız yüceltmek olmayıp coşkunun yargılarımızı etkilemesine izin vermeyeceğiz. Boeckh'in dediği gibi "Yunanlar birçok kişinin düşündüğünden daha az mutluydu." Ancak Yunan entelektüel yaşamının dünya tarihindeki rolü ve Doğu ile Batı arasındaki konumu açığa kavuşturulmak zorundadır.

Ne yaptılar ve ne acılar çektilerse, kendilerinden önceki bütün ırklardan farklı olarak özgürce yaptılar ve özgürce acı çektiler. Bütün ötekilerin şu veya bu ölçüde akıl dışı zorunluluk tarafından yönetildiği koşullarda onlar gerçek, kendiliğinden ve bilinçli görünmektedir.

Yaratıcılıkları ve potansiyelleriyle dünyada dehanın temsilcileri olarak görülmelerinin ve bunun yol açtığı başarısızlık ve acıların nedeni işte budur. Aklın hayatında en uç noktalara ulaştılar, tabii insanlığın kalanı da başarı kapasitesi açısından Yunanlara göre geride oldukları yerlerde bile en azından tanıma ve fayda sağlama girişimlerinde onlardan geri kalamazdı. Sonraki kuşakların işte bu nedenle Yunanları araştırması gerekir; onları görmezden gelmek, düşüşe geçmeyi kabul etmek demektir.

Bilgi birikimleri ve gözlem yetenekleri olağanüstüydü. Yunanlar dünyayı inceleyerek sadece kendi yapılarını değil bütün antik halkların doğasını aydınlattılar; onlar ve Yunan kültürünün takipçisi Romalılar olmasaydı geçmişi bilmek mümkün olmazdı, çünkü diğer bütün milletler sadece kendileriyle, kendi kaleleriyle, kendi tapınak ve tanrılarıyla ilgilenmişti.

Bunun devamı olan her türlü nesnel dünya algısı sadece Yunanların oluşturduğu çerçevenin ayrıntılandırılmasından ibarettir. Yunanların gözüyle görüyor ve konuşuyor, onların deyişlerini kullanıyoruz.

En baştan itibaren dünyanın ve insanın sürekliliğinin resmini elden geldiğinde mükemmelleştirip tamamlamak doğal olarak aydınların özel görevidir. Bilinçli varlıkları bilinçsiz barbarlardan ayıran çizgi işte budur. İnsanı hayvanlardan ayıran şey geçmiş ve gelecek tasavvurudur; hayvanların hiçbir şey bilmediği geçmiş kınayabilir, gelecekte endişe duyabiliriz.

O yüzden dünya algısı konusunda Yunanlara her zaman bir şeyler borçlu olacağız; bu algıda Yunanlar bize yakinken, onların büyük olduğu yaratıcı yetenek alanında Yunanlara hayranlık duyanlar bizlere uzak ve yabancıdır. Çünkü kültürel tarih bu ilişkiyi olayların tarihinden daha açık biçimde ortaya koymakta ve dolayısıyla tercihimiz olmaktadır.

II

Yunanlar ve Yunan Mitolojisi

Yunanlar adını verdiğimiz birçok farklı kabileden oluşan yetenekli halk tıpkı Almanlar, Slavlar, Keltler, Keltiberler ve İtalyanlar gibi ama biraz daha küçük bir alanda, muhtemelen yavaş yavaş, sonradan kendi yurtları haline gelecek olan topraklara aktılar. Belki bir gün tarih öncesi kalıntılar incelendiğinde orada nasıl bir yerli halkla karşılaştıkları konusunda daha net bir fikrimiz olabilir. Gerek Strabon (7.7.1) gerek Pausanias (1.41.8) bir zamanlar Hellas'ın (Yunanistan) tamamında ya da tamamına yakın bir kısmında barbarların yaşadığını söylemektedir.

Zaman içinde Yunan ırkları arasında Helenler ön plana çıktı. Yapabilenler onlara katılır ve katılmayı arzularken, Lelegialılar, Karyahılar, Dardaniyalılar, Dryopeler, Kaukonlar ve Pelasgoslular gibi bazı yakın akraba kabileler yarı-barbarlar olarak dışlandı. Bu halklar zaman içinde ya küçük gruplara ayrıldı ya da tamamen yok oldu, çünkü artık kimse bu gruplara mensup görünmek istemiyordu (Pausanias 4.34.6).

Muhtemeldir ki bütün bunlar genel olarak fazla ciddiye alınmaktadır. Helenler halkın geri kalanına göre sıra dışı ölçüde daha mı aktif, fiziksel, askeri ve dini açıdan daha mı üstün idi? Yoksa adları tesadüfen mi öne çıkmıştı? M.S. 15. yüzyılda, Alp-ler'in eteklerinde yaşayan bir grup müttefik, sırf uzun bir savaşta Schwyz halkı ön plana çıktığı için İsviçreli (Schweizer) adını almıştı. Helenlerin kendilerine katılmak isteyenleri reddetmemek için bir nedenleri mi vardı? Bu adı kendileri mi yoksa başka birileri mi vermişti? Görünüşe göre eskiden Graeci diye kolektif bir isim vardı ve bu isim Roma dönemine kadar varlığını sürdürmüştü. Bu isim artık yetmez mi olmuştu? Öyleyse, neden? İşte bütün bu sorular hâlâ yanıt beklemektedir. Kesin olarak bildiğimiz tek bir şey var, o da Hellas adı ilk dönemlerde iki kuzey eyaleti, yani Thessalia'daki Fitiotis ile (Aristoteles'e göre) Epiros'taki Dodona civarını kapsamaktaydı; ve sonradan, önce Thessalia'nın

tamamını ve ardından Korinthos Kıstağı'nın kuzeyinde kalan bölgenin tümünü ve nihayet Peloponnessos'u ve adaları da kapsayacak şekilde genişletildi. Ve sonunda Helen adı barbar olmayan bütün halklar için kullanılır hale geldi.¹

Helenlerin nasıl olup da o çok iyi bilinen dört alt kabileye [Aioliyalılar, Akhaialılar, Dorlar, İonialılar] bölündüğü son derece karanlıktır. Bunlardan birinin yani Aioliyalıların adının bütün bir millet için kullanılmış olması muhtemeldir, diğeri yani Akhaialılar ise kuşkusuz Homeros tarafından aynen kullanılmıştır; diğer ikisi yani Dorlarla İonialılar ise, her ne kadar zaman içinde birbirinden farklı yan anlamlar kazanarak farklı gelenek, düşünce ve dilleri çağrıştırmış olsalar da aynı milletin iki kısmının adlarından başka bir şey değildi.² Aiolos, Doros ve Ksuthos'un Helen'in oğulları ve İon ile Akhaaios'un da Ksuthos'un oğlu olduğunu söyleyen ünlü soyağacının hiçbir değeri yoktur ve tutarsızdır; ki bu da Yunan etnografyası açısından belli bazı güçlükler doğurmaktadır.

Geleneksel anlatımlarda Yunanların ilk dönemleri art arda yaşanan göçler şeklinde kendini göstermektedir; bir kabile ötekini kovar ve onun yerini alır, sonra bir üçüncü gelir ve onu kovar ve bu süreç yüzyıllarca böyle sürer. M.Ö. 11. yüzyıldaki Dor göçü adı verilen göçle birlikte Yunan halkının yerleşimi ve dağılımı nihai şeklini almaya başlar; diğerleriyle birlikte Thessialılar, Boiotialılar, Dorlar, Aitolialılar ve İonialılar bir dizi hamleyle Ege Denizi'nin her iki yakasında yeni topraklar ele geçirirken, bazı yeni devletler kurulur, birkaç eski devletse yok olur. Bu göçler sık sık genel bir ayaklanmaya yol açmış olmalıdır. Nitekim ilk ismini tanrıların dilinden aldığı söylenen birçok yerin iki veya daha fazla isme sahip olmasından bunu açıkça görmekteyiz. Ancak bir örnekte, yani ünlü bir adada yeni ismin de tanrı kaynaklı olduğu görülmektedir. "Bir zamanlar ölümsüz tanrılar bu adaya Abantis adını vermişti, Zeus şimdi de Euboia adlı bir boğanın adını verdi."³ Her gelen halk bulunduğu yere kendi adını verdi.

Dorlardan önceki göçlerle ilgili efsanelerin bir miktar tarihsel gerçeklik taşıdığı kesindir. Ama bunlar o kadar parçalı ve krono-

¹ Helen, Pan-Helen vb. ve şu veya bu şekilde Argos ve (Pelasgialılar yerine) Argoslular olarak bilinen adların yayılması için bkz. Strabon (8.6.6).

² Ancak İonialılar adının Yunan dünyası dışında kolektif bir ad olarak kullanıldığı görülmektedir: İbranice *Javanim* – Pers dilinde *Jauna* – Mısır dilinde *Uinin*.

³ Hesiodos, fragman 296 Merkelbach-West.

lojik olarak o kadar seyrek ki kendi başlarına bir değerleri yoktur; eski olanı, hepsinden en eski olanı ayırt etmek mümkün değildir, dolayısıyla halkların hareketlerini izlemek de mümkün olmamaktadır. Yahut hem hızlı fetihler hem de yüzyıllar süren yavaş ilerlemeler için aynı terimler kullanılmaktadır. Hüküm süren saltanatların soyağaçlarının zenginliği ilk bakışta göçler ve halkların kaderleri hakkında bilgi verir gibidir, ama sonunda bunun aslında çok da bir katkısının olmadığını anlıyoruz.

Çünkü mit bütün bunları, dünyevi olanla kozmik olanı, dinle şiiri, dünyanın bilinçdışı gözlemiyle damıtılmış tecrübeleri titrek ışıklı ince örtüsüyle kuşatıp sarmalamıştı. Ondan çıkan imgelerin oldukça serbest ve esnek bir şekilde de olsa kadim zamanlarla ilgili olduğu kabul ediliyordu. Anlatılan şeylerin kaynaklarının bu kadar farklı olduğu bir yerde kaçınılmaz olan büyük farklılıklar ve çelişkiler hiç de rahatsız edici görülüyordu. Ayrıca, özellikle soyağacıyla ilgili konularda pervasızca uydurmalara başvuruluyordu. Her dönemde yazarlar en kesin olduğunu söyledikleri şeylerde bile mitten yararlanıyor ve her şeyi mitolojik bir tarzda görüyordu; ama bunun dışında modern dünyaya tamamen yabancı olan bir şekilde kafadan uyduruyor ve sonra da özenle işliyorlardı.

Bu durum bir noktaya kadar herkesçe biliniyordu. Esas olarak epik şairlerin ve tanrıların soyağaçlarını çıkaranların alanı olan gelenek sonradan Thukydides'in (1.21.1) gerçeği aktarmaktan çok dinleyicileri mutlu etmek için yazdıklarını söylediği logograflar yani bölgesel efsanelerle halk efsanelerini toplayanlar tarafından devralındı. Sonradan Strabon'da (8.3.9) şu satırları görüyoruz: "Eski yazarlar mitografların yalanlarıyla büyüdüklelerinden hiç olmamış şeyleri olmuş gibi anlatıyorlar." Strabon bunu logografların belki de en ünlüsü olan Miletoslu Hekataios için söylemektedir; ancak Hekataios da Strabon'dan beş yüzyıl önce şöyle yazmıştı: "Yunanlar bir sürü saçma sapan şeyler anlatıyorlar."⁴ M.Ö. 4. yüzyılda yaşayan ve Yunanların genel tarihiyle dünyanın geri kalanının tarihi arasında bağlantı kuran ilk isim olan Ephoros'un tarihi Dor göçüyle başlatmak için iyi bir nedeni vardı.

Burada bütün Yunan bakış açısını çarpıtan genel bir varsayımı göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Yunanların, bu-

⁴ F. Jacoby, *Fragmente der griechischen Historiker* 1 F. 1.

lundukları topraklara ister Kafkaslar, ister Küçük Asya, ister Avrupa olsun, başka bir yerden gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir; ancak ulusça bunu unuttukları açıktır. Göçlerin dışarıdan içeri doğru değil de bizzat Yunan toprakları içinde meydana geldiği düşünülmekteydi; kabul edilen birkaç istisna ise (Kadmos, Pelops, Danaos vs.) halkla değil, sadece kraliyet hanedanıyla ilgiliydi.⁵ Dolayısıyla bütün ulus kendini o toprakların yerlisi olarak görürken, birkaç Yunan topluluğu aynı zamanda insan ırkının ilk kez kendileriyle birlikte ortaya çıktığı topraklarda yaşamakla övünmekteydi. Gerçi otokton ve *gege*nes (aborojin, yerli) sözcükleri bazen sadece belli bir kişinin öncesine dair hiçbir şey bilinmediği zaman ve sadece mitolojik dönemlerde göçler, sürgünler ve zulümden kaçışın hüküm sürmesi yüzünden neredeyse azınlıkta kalan yerliler için kullanılabileceği şeklinde negatif bir duygu oluşturur. Fakat bu sözlerin çoğunlukla doğru kabul edildiğini ve bir onur unvanı olarak görüldüğünü gösteren birçok kesin kaynak bulunmaktadır. Çok eski bir şair (Asios) ilk insan olan Arkadia kralı için şu dizeleri kaleme almıştı: “Karanlık dünya tanıya benzeyen Pelasgos’un sık ormanlarla kaplı dağlarda hayat bulmasına izin verdi, böylece dünyada bir ölümlüler ırkı doğdu.”⁶ Zeus, ıssız Aigina’da Aiakos’un dualarına karşılık verir ve topraktan insan çıkartır ya da karıncaları insana çevirir. Bir zamanlar Rodos’ta Helios hanedanı döneminde bir yerli halk yaşamaktaydı.⁷ Attikalılar, oranın yerlisi olmakla gurur duyardı, aynı zamanda bunun burada nasıl sembolik bir şekilde ifade edildiğini de öğreniyoruz. Mısır doğumlu değil yerli olduğunu söyleyen Kekrops’un alt baldırları yılan şeklindeydi.⁸ Yunanlar da insan ırkının kökenine dair birbirinden farklı birçok inanç vardı, ama hepsi de insanoğlunun başka bir yerde değil de ilk kez Yunanistan’da ortaya çıktığında hemfikirdi. Prometheus’un insanı bir çamurdan yarattığına inanılacak olursa, insan gibi ko-

⁵ Karakteristik bir nokta da Doğunun büyük isimlerinin bile Yunan kahramanlardan -Medlerin Medea’dan, Perslerin Perseus’tan, Akhamenidlerin Perseus’un adı Akhaia olan oğlundan- geldiği şeklindeki çok iyi bilinen Yunan iddiasıdır.

⁶ Pausanias 8.12. Arkadia halkının büyük antik dönemine dair bütün efsaneler muhtemelen sadece son zamanlara kadar devam eden ilkel durumlarından kaynaklanıyordu, böylece bazı şeyler sırf eski moda oldukları için bir görüş yanılmasıyla çok eski görünüyordular.

⁷ Konon yakl. 47 Jacoby, *FGH* 26 F. 1.

⁸ Antisthenes salyangozlarla çekirgelerin de yerli olduğunu söylemektedir: Diogenes Laertios 6.1.

kan o çamuru Fokis'teki Panopios'ta hâlâ görmek mümkündü (Pausanias 10.4.3.). Öte yandan, eğer insan tanrılardan geldiyse o zaman Yunanların tanrılarının doğduğu, mitlerinin, devlerle savaşlarının, ünlü afetin ve nihayet Tufan efsanesinin meydana geldiği yer de doğal olarak burası demekti. Deukalion ve Pyrrha aracılığıyla insanın ikinci Yaratılışı da Tufan'la bağlantılıydı ve bu da yine Yunanistan'da meydana gelmişti.

Tanrılar insanoğluna bütün diğer milletlerden önce ilk kez Yunanistan'da hayat armağan etmişti. Bağcılık Thebai'de doğmuştu (Pausanias 9.38.3); budama ilk kez Nauplia'da bir eşekten öğrenilmişti; eşeğin sürgünlerini yediği asmaların daha fazla meyve verdiği görülmüştü (Pausanias 2.38.3); ama Attika daha önemli bitkilere ev sahipliği yaptığını iddia ediyordu. Rhares'un Eleusis yakınlarındaki ovası harman yeriyle ve oğlu Triptolemus'un sunağıyla dünya üzerinde ekilen ilk topraktı. Pallas Athena'nın armağanı olan kutsal zeytin ağacı yüzyıllardır Atina'daki Akropolis'teydi; Phytalos tarafından hoş karşılanan Demeter'in ilk incir ağacını yetiştirmek suretiyle kendisine teşekkür ettiği Eleusis'e giden Kutsal Yol'un üzerindeki yer; Dionysos Kissos'a tapılan Akharnai bölgesindeki ilk sarmaşığın yeri ve hatta bu bölgeye özgü olduğu söylenen fasulyenin ilk çıktığı yer hâlâ gösterilmektedir (Pausanias, 1.31.6, 1.37, 2-5, 1.38.6).

Bazı buluşlar da Yunanistan kaynaklıydı.⁹ Argo denize açılan ilk gemiydi; ilk hükümdar Leleks'in oğlu (değirmenci) Myles ilk değirmeni Sparta yakınlarındaki Alesiai'de kurmuştu (Pausanias 3.20.2) ve Athenias insanoğluna ateşi yakmayı ilk öğretmenlerin kendileri olmasıyla övünüyordu (Plutarkhos, *Kimon* 10). Buna karşılık Yunanlar genel olarak -endüstriyel buluşların büyük ölçüde onlar üzerinde hak iddia eden milletler tarafından gerçekleştirildiğinin düşünülmesi ve dolayısıyla bu tür ayrıcalıkların ciddi çekişmelere yol açtığı modern dünyadan tamamen farklı olarak- insan emeğinin ürünü olan yararlı şeylerin dışarıdan alındığı fikrini kolayca kabul ediyordu.

Örneğin Yunanlar borazanın Lidyalı Tyrsenos'tan, kalkan, miğfer,¹⁰ savaş arabası ve geometrinin Mısır'dan, Pallas Athena

⁹ En uzun ve en sıra dışı buluş listelerinden biri Plinius'undur, *Doğa Araştırmaları* 7.57.

¹⁰ Diğerleri kalkan tutamağı, arma ve miğfer sorgucunun Karya'dan geldiğini savunuyordu.

heykellerindeki kumaşların Libya'dan, alfabenin Fenike'den, güneş saatiyle günün saatlere bölünmesi uygulamasının Babil'den geldiğini teslim etmekteydi.¹¹ Dünyanın merkezi olmaktan ve "Dünya'nın göbeği"nin Delphoi tapınağındaki kendi kutsal topraklarında bulunduğunu söylemekten çok hoşlanıyorlardı.¹²

Bu durumda göçlere dönecek olursak, mitolojik anlatım bazı durumlarda oldukça açıktır. Eğer bir tahtın kadın varisi kendisini belki de askeri fetihle kanıtlaması gereken yabancı bir prensle evlendiriliyorsa veya prenses Poseidon'dan hamile kalıyorsa ve daha sonra oğlu tahta geçiyorsa, buradan bir hanedanda ya da hakim nüfusta bir değişiklik, ikinci örnekte de denizden bir fetih olacağını kolayca çıkarmak mümkündür. İki halkın krallığı denizin altından akıp başka bir ülkede bir kaynak olarak ortaya çıkan bir ırmakla sembolize edilir. Peloponnessoslu Alphios'un Ortygia (Syrakusa) adasındaki Arethusa kaynağından yeniden ortaya çıkışını anlatan ünlü örnek tek değildir, nitekim buna benzer birkaç olay anlatan Pausanias (2.5.2) görünüşe göre bunun fiziksel olarak mümkün olduğundan kuşku duymamaktadır. Bölgenin başarılı bir aldatmayla ele geçirildiğini anlatan bir efsanede, mükemmel topraklara sahip olmaktan dolayı duyulan gurur, aptallığıyla tanınan daha az şanslı komşu halka tepeden bakmak gibi şeyler dile getirilebilir. Dor göçüne katılan Aitolialılar daha o tarihlerde Dorların elde ettiğinden daha iyi bir toprak parçasını (Elis) ele geçirmeyi başarmıştı. Dorların arasında da Kresphontes'in bir zar hilesiyle Messenia'daki verimli araziye Spartalılardan aldığı söylenir. İnanişaya göre bir toprak parçasının sahibi genellikle iki rakip lider arasındaki bir düelloyla belirlenirdi: "Eski bir Helen geleneğine göre toprağın sahibi iki lider arasındaki tek bir mücadeleyle belirlenirdi."¹³ Bir kabilenin gözde silahının ötekine karşı zafer kazanmasıyla öyküye popüler bir çeşni katılır. Aitolialı Pyraikhmes ile Epeialı Degmenos karşı karşıya geldi ve bir okçu olan Degmenos uzun menziliyle bir hoplit olan Aitolialıyı kolayca haklayacağını düşündü, fakat rakibi bir sapan ve bir çuval taşla geldi. Sapan bir süre önce Aitolialılar tarafından icat edilmişti ve oktan daha uzun menzilliydi; Degmenos öldü ve Ai-

¹¹ Herodotos'un bilinen ifadeleri dışında bkz. Kritias, B2 West.

¹² Pausanias 10.161.1. Evrensel mucit Palamedes ilk olarak Homeros sonrası mitolojide görülür ve giderek yararlı ve kabul edilebilir şeylerle birlikte anılır: Alfabenin üç veya dört yeni harfi, ağırlıklar ve ölçüler, masa oyunları, zar, vb.

¹³ Strabon, 8.3.33.

tolialılar toprağı ele geçirip Epeialıları oradan kovdu. Bir toprak parçası üzerinde hak iddia etmenin en yaygın şekli, birinin kendisine tartışma konusu olan topraktan bir parça toprak armağan ettiğini veya ele geçirmeyi başardığını söylemesi idi. Ancak bu tür efsaneler kronolojik bir kopuklukla parça parça sunulduğunda çok az pozitif sonuç vermektedir.

Bütün bir halkın bir kahramanda kişileştirilmesi de yeterince anlaşılabilir bir durumdur, çünkü gelişmemiş zihin her türlü eylemi sadece bir bireye atfeder. Yine halklara kahramanların adlarının verilmesine karşılık halk adlarının kahramanlara verilemeyeceğı, her şehrin bir zamanlar birileri tarafından kurulmuş olduğu ve şehre onun adının verildiğı yolundaki inancın nedenini anlamak da güç değildir.¹⁴ Konuya daha yakından bakıldığında işler biraz daha karmaşıklaşmaktadır, çünkü sadece halklar değil muhitler de -bir nehir, bir dağ veya bir bölgenin tamamı- kişiler gibi bir soyağacı tablosuna sahip olabilirler.¹⁵ İster bir eylem ister bir işgal ister hayat tarzı şeklinde olsun, bir ülkenin kaderinde bir şekilde rol oynadığı anlamına gelen kahraman adları işleri daha da karmaşık bir hale getirmektedir. Teos'un (kolonici) Apoikos adlı biri tarafından kolonileştirildiğini veya Paralos ve Aigialios'un (her ikisi de sahil sakini anlamına gelmektedir) Klazomenai'de ve Sikyon sahilinde yaşadığını okuduğumuzda, bunların çok sonraları uydurulduğunu düşünürüz. Fakat Herodotos (5.68) bile Aigialialıların adlarını kahraman Aigialios'tan aldığına inanmaktadır. Oysa gerçekte hem onlar hem de kahramanları adlarını sahilden (*aigialos*) almışlardı. Yunanların etimolojide nasıl olduklarını herkes bilir, nitekim bu son örnek de kolayca açıklanabilir; yine aslında kastedilenin Hera şehri olduğu son derece açık olmasına rağmen Pausanias'ın (8.26.1) Arkadia'daki Heraia adını Heraios'tan çıkarması da aynı kolaylıkla açıklanabilir.

Keşke diğer birçok isim de soyağacına dair biraz olsun bilgi

¹⁴ Bu Euripides, *Phriksos* fragman 819 Nauck ve hatta Aiskhylos, *Yakarıcılar* 254'te açıktır. Pausanias, Boiotia şehir adları konusunda halkın adının Boiotos'a atfen Boiotialı olduğunu söyler (9.1.1.).

¹⁵ İki Plataialı kralın isimlerine atfen bir nehrin adı Asopos, bir dağın adı Kithairon'dur. Bunların nehir ve dağa kendi adlarını verdikleri söylenir. Pausanias kendi düşüncesini ekler: "Plataia şehrinin adının Kral Asopos'un kızından geldiğini düşünüyorum." En basit süreçlerden biri, bir şehrin, bir ırmağın denize döküldüğü yerde ortaya çıkmasıdır: Pausanias 9.38.6: Yerin adı Aspledon'dur – Aspledon, Poseidon ile nympe Mideia'nın oğludur.

verebilseydi, o zaman bunları ırklar ve göçler hakkında ilk elden veri olarak kabul edebilirdik. Ancak her birinin kendine özgü maceraları ve yiğitlikleri olan kahramanlar çağının bildik figürlerine ek olarak, diğer halklar da sadece isimlerinin gücü oranında soyağacında yer bulabilmektedir. Bu durumda tamamen keyfi bir kurguyla karşı karşıya olunduğu, gerçekte olan bitene tamamen ilgisiz kalındığı inancı büyümeye başlamaktadır. Örneğin Apollodoros'un durumunda birinci kitaptaki büyük soyağacı tablolarını gerçek kabul edecek olsak bile ortada başka soyağaçları daha vardır. Nitekim isimlerin açıkça rastlantısal olarak - muhitlere göre (dağlar, nehirler, vs.)- gruplandığı Troia (3.12), Tindaridai (3.10), vb. gibi hanedanların soyağacı tabloları böyledir. Bu soyağaçları pekâlâ tamamen farklı bir şekilde, yukarı, aşağı veya yanlara doğru da düzenlenebilirdi. Aynı şey Diodoros ile örneğin Pausanias'ın Arkadia'daki büyük soyağacı (8.3.1) için de geçerlidir. Başka bir örnek verecek olursak, Konon ve Parthenios, Pallene mitini anlatırken, aynı adı taşıyan ünlü yarışmadaki veya yakınlarındaki bir dizi yeri insan aktör olarak sunar.¹⁶ Sadece yakınlık derecelerine bakmak bile, bunlarda insan olarak gerçek bir silsile, gerçek bir kan akrabalığı veya adı geçen şehirlerin kuruluşuyla ilgili kronolojik bir anlatım bulamayacağımızı göstermeye yeterlidir. Hatta bahsi geçen kan davalarının altında bile eskilere dayanan bir düşmanlık bulamayız. Sürekliliği kesintiye uğratan boşluklar genellikle en rezilce uydurmalarla doldurulur.

Keyfi uydurulmuş birçok soyağacının İskender sonrası dönemin yazar bozuntularının veya çok daha sonraki sahtekârların uydurması olduğunu söyleyebiliriz. Ama o yazarların da anlı şanlı selefleri vardı. Aiskhylos, *Yakarıcılar* adlı eserinde (312 vd.) gamsız bir tavırla şöyle bir soyağacı (Apollodoros da ondan almıştır) oluşturur: Epaphos, Zeus ile Io'nun oğlu, Libye'nin babası, Libye de Danaos ve Aigyptos'un babası Belos'un babasıdır.¹⁷ Aslında klasik destanlar da çok farklı değildir. *İlyada*'da bir kah-

¹⁶ Plutarkhos *Moralia* 301a-c öbür türlü olduğunu ve mitolojideki insanların ırmak ve su kaynaklarına kendi adlarını verdiğini düşünür.

¹⁷ Eudokia, Pherekydes'in soyağacını şöyle anlatır: Poseidon, Agenor'un babasıydı; Agenor, a) Belus'un kızı Damno ve b) Nil Nehri'nin kızı Argiope ile evliydi. Damno'nun çocukları i) Phoeniks, ii) İsaie (Aigyptos'un kansı) iii) Melia (Danaos'un kansı) idi. Argiope'nin oğlu Kadmos idi. Farklı bir versiyon, Kiliks'in Phoeniks'in oğlu olduğu *a.g.e.* böl. 950.

ramanın adının ardından adeta insanı şaşırtan bir doğaçlamayla süratle ataları sıralanır. Daha önce Helen ile oğulları arasındaki ilişkiye dair ifadeleri bile ciddiye almayışımızın nedeni işte budur. Modern dönemlerde soyağacı zahmetli bir işti, Yunanlar içinse bir eğlenceydi ve hatta mitlerdeki hayvanlar bile bundan nasibini alıyordu: Theseus'un öldürdüğü Krommyon domuzunun Kalydon domuzunun annesi olduğuna inanılır.¹⁸

Aslında bu konuda bütün antik halklar Yunanlara benzemiyordu. Yaradılış'ın onuncu bölümünde yer alan soyağacı tablosu, kaynağı ister İbraniler, ister daha büyük bir ihtimalle Fenikeliler olsun, farklı halklar arasında bağlantı kurmak adına eldeki her şeyi birleştirme çabasının bir ürünüydü. Babil'in Ninova'nın selefi olduğu, Sidon'un orada yaşayan kabilelere göre çok daha uzak antik çağlara dayandığı ne kadar da doğrudur; İbrahimogullarına, akrabalık derecelerinin yakınlığına veya uzaklığına göre iyi veya kötü davranılmaktadır -bütün bunlar ne kadar da belge değeri taşımaktadır! Muhtemelen tek bir gereksiz isim yoktur.

Yunanlara gelince, soyağacı bir yana bırakılacak olursa, birçok ismi doğaçlama sıralamak bile başlı başına cazip bir işti. Günümüzde soyağacı gibi ciddi ve zahmetli bir araştırma konusu olan kataloglama da epik ve teogoni şairlerinin büyük keyif aldığı bir işti. Bu dersten sonra sadece Apollodoros'un soyağaçlarını değil, muhtemelen *İlyada*'nın ikinci kitabındaki Gemi Kataloğu'nu da fazla ciddiye almayacağız. Fakat bütün bunlara rağmen, günümüze kadar ulaşan eski hanedan listeleriyle soyağaçlarının gerçek olma ihtimalini de inkâr edemeyiz.

Sonraki Yunanların mitolojik geçmişlerine kronolojik destek bulmaya çalıştıkları bilinmektedir, ayrıca birçoğu tanrıların ve kahramanların soylarından geldiklerine inandıklarından, antik dönemlere dair tarihsel öykülere ihtiyaç duymaları da normaldir; ama ne işe yaradıkları bir yana soyağaçları hep var oldu, nitekim Miletoslu Hekataios kendisinin 16. kuşaktan bir tanrıdan geldiğine inanıyordu (Herodotos 2.143). Ancak Yunanistan'da geleneksel olarak işi kronikçilik olan bir sınıf yoktu; yazı yazmak uzun bir süre ender bulunan bir beceri oldu ve resmi yıl farklı yerlerde farklı şekilde ve çoğunlukla da yanlış bir şekilde hesaplandı. Bu koşullarda (M.Ö. 776'da başlayan) Olimpiyatlara göre

¹⁸ Strabon 8.6. Orthos, Geryon'un Hesperia adasındaki köpek, Kerberos'un kardeşi. Eudokia § 356.

yapılan hesaplamalara dayanan bilgiler -eski Argoslu Hera tapınağı rahibeleri, Atina, Sikyon, Argos kral ve yargıç, vb. listelerinin yardımıyla bile- güvenilir olmaktan uzak olmalıdır.¹⁹ O yüzden insanlar kuşak hesaplarına başvuruyordu, nitekim Herodotos'un (2.145), Dionysos'un kendisinden 1600, Herakles'in 900 ve (burada Hermes ile Penelope'nin oğlu) Pan'ın 800 yıl önce yaşadığı sonucuna bu yolla vardığına hiç kuşku yok. (Bir örnekte yirmi iki kuşaklık bir dizide ortalama yaşın yirmi üç (1.7) çıktığını bildiği halde bir kuşağı otuz üç yıl (2.142) olarak hesaplıyordu.)²⁰ Mitolojideki doğumları ortalama bir kuşaklık süreyle bağdaştırmakta sakınca görmedi, oysa bunlar sadece bir neden-sonuç ilişkisinin dış görüntüsünden ibaret olup, her halükârda kabul edilebilir bir bağdaştırma olmaktan uzaktı.²¹ Konunun gü-lünç yanlarını gösteren diğer bir örnek, İsokrates'in *Busiris*'inde (8.36 vd.) geçmekteydi. İsokrates burada, Herakles'in Perseus'tan dört kuşak genç, Busiris'in de Perseus'tan iki yüzyıldan daha eski olması nedeniyle Herakles'in Busiris'i öldürmesinin mümkün olmadığını kronolojik olarak göstererek rakibinin ağzının payını veriyordu. Bugün Herakles'in bir tanrı, Busiris'inse sadece Yunan fantezisinin yarattığı bir umacı olduğunu biliyoruz. İsokrates buna rağmen rakibine şu sözlerle saldırır: "Ama senin gerçeğe saygın yok, hâlâ şairlere saygısızlık ediyorsun." Yunanlar kadar zeki bir halkın geçmişe bilimsel yaklaşmak gibi bir dertleri olmadığını tekrar tekrar hatırlamamız gerekir. Kafalarındaki tarih öncesi çağ fikrine tutkuyla bağlı oldukları doğrudur, ancak bu fikir mitolojinin pek ötesine geçmiyordu.

Benzer kaynak ve yöntemlerden, Paros Mermer Kronikleri adı verilen kroniklerin M.Ö. 3. yüzyılın ortalarında derlendiği anlaşılmaktadır. Bu yazıt özel bir araştırmacının eseri olup birçok mitolojik olaydan ve Deukalion'dan Ares'e ve Areopagos'un önündeki Poseidon'a, Thebai'deki Cadmos'a, Yunanistan'daki Danaoslulara, Erikhthon, Minos, Demeter ve toprağı sürmeyi öğreten Triptolemos'a kadar birçok mitolojik isimden tarihleriyle

¹⁹ Olimpiyatlarda zafer kazananların listesi sanıldığı gibi aksine ne yazık ki güvenilir olmayıp daha sonraki bir tarihte Elisli sofist Hippias tarafından derlenmişti: Plutarkhos, *Numa* 1.

²⁰ Yaşlı çağdaşı Heraklitos bir kuşağı otuz üç yıl olarak kabul ediyordu: Plutarkhos, *Moralia* 415e.

²¹ En eski mitolojik olaylarla tek tek resmi listeler, örneğin Argos'taki Hera rahibesinin listesi arasında bile bir eşzamanlılık oluşturmaya çalışan sonraki tarihçilerden bahsetmiyorum bile.

birlikte söz etmektedir. Bundan kısa bir süre sonra Eratosthenes, *Kronografi* adlı eserinde, Troia'nın ele geçirildiği yılı araştırdı ve bildiğimiz kadarıyla M.Ö. 1184 sonucuna vardı. Ayrıca Olimpiyatları temel alarak birçok önemli olayın tarihini saptadı. Mütevazı hedefine rağmen o da zamanı kuşaklara bölmekten çekinmedi, diğerleri ise Troia'nın düşüşünü biraz farklı bir şekilde hesapladılar.

Antik çağa dair tek bilgi kaynakları mitoloji ve onun sesi olan destanlardı; bilimsel konuşmak gerekirse felaket asıl ondan sonra, yani bu gerçeğin reddedilip, diğer yerlerden gelen bazı etnografik bilgilerle çelişse bile Homeros'un kanıt kabul edilmesiyle başladı. Bu diğer kaynaklar ya onunla uzlaşmalı ya da onun otoritesine boyun eğmeliydi. Tarihi "Homeroslaştıran" ve Pers Savaşları'na kadarki Homeros sonrası dönem için fazla bir şey anlatmayan Strabon bir paragrafta (9.5) başka kaynaklardan alınan antik Thessalia etnografisiyle Homeros'a göre Akhilleus'un saltanatını birbirine karıştırır. Homeros'un doğruluğuna olan güvenin ne kadar güçlü olduğuna, bütün küçük şehirlerin "çok güzel bir kale" olarak *İlyada*'da yer alabilmek için nasıl yanıp tutuştuğuna ve işlerine gelmediğinde Homeros'u nasıl istedikleri çizgiye çekene kadar uğraştıklarına bizleri inandıran kişi Strabon'dur. Homeros'a yakın duran antik çağ tarihçilerine sonradan *Homerikoteros* (daha Homerosçu) unvanı verildi. Birçok olayın mitolojik dönemlere uymamasından kaynaklanan sorun, bunların soğukkanlı bir şekilde o dönemin resmi sonuna yani *Nostoi'*ye, Troia'nın fethinden sonra kahramanların dünyayı dolaşma efsanesine eklenmesiyle çözüldü. Sadece Odysseus ve Diomedes'in değil, Menelaos, Kalkhas ile Troialı Ainias ve Antenor'un da dünyanın dört bir yanını dolaştıklarına ve dolayısıyla gittikleri yerlerde birçok şehirler kurduklarına inanılıyordu. Yunanların antik çağlarda İtalya ve Asya kıyılarına dağıldıkları inkâr edilemez, ama ulusal yaşamın büyük evrensel manevi arka planını mitolojinin oluşturduğu da bir gerçektir. Örneğin Diodemes Adriyatik'in, Akhilleus Karadeniz'in efendisi olmuştu; bunların hepsi başarısız olsa bile zaten Herakles, yani "Batının efendisi" daha önce yakın bir noktaya çıkmış olmalıdır.²² Dolayısıyla kah-

²² Aristoteles, *De mirabilibus auscultationibus*, 97 838a, İapygia'daki Herakles izleriyle bağlantılı olarak. Metin ayrıca mitolojik dönemde İtalya'daki Helen etkisi hakkında da bilgi vermektedir. Bkz. Strabon 5, Justinus 20.1.2, Halikarnassoslu Di-

ramanlar kültü özellikle bu tür uzak topraklarda yaygınlık göstermekteydi.

Şairlere göre coğrafya da eldeki birçok gerçek bilgiye rağmen mitolojinin peşinden koşmaktadır. Herodotos dönemine ve Thukydides'in Sicilya hakkındaki usta işi etnografya eserini (6.2.3) kaleme aldığı döneme oldukça yakın dönemlerde Karadeniz'in uzun zamandır Yunan kolonileriyle kaynadığı sıralarda Aiskhylos, *Prometheus* adlı eserinde önümüze olağanüstü güzellikte bir coğrafya, kusursuz bir mitolojik hayal dünyası koyar. Yunanistan'daki tepeleri, vadileri, sahilleri varlıklarıyla ve öyküleriyle hareketlendiren aynı ilginç masallar, aynı zamanda Antiope, Hippolyte ve Penthesilia ile birlikte Helen kahramanlarının hayatlarına giren Amazonlarla başlayan bir dış dünya halkları imgesi de yaratmıştı. Yunanlar kendi dünyalarının sınırındaki bu muhteşem veya büyüleyici dünyaya uzun süre dört elle sarılmışlardı.

Antik tarih hakkındaki gerçek bilgiler ne kadar sorgulanabilir olursa olsun, mitoloji Yunan hayatına hükmeden ve muhteşem bir tasavvur gibi onun hemen tepesinde duran devasa bir kuvvetti.²³ Sanki çok yeni bir geçmişe aitmiş gibi Yunanların bütün varlığını, en kuytu köşesine, en son gününe kadar aydınlatıyordu; milletin hayatının ve dış dünyayı algılama biçiminin bilinçaltı yansıması gibiydi.

Başka milletler de benzer biçimde kendilerini tanrılara ve kahramanlara dair öykülerle yansıtmıştı. Hintlerin, Perslerin ve Cermen ırkların mitleriyle aralarındaki ilişkinin ne kadar yoğun olduğu konusu bu alanın uzmanlarının işidir. Muhtemeldir ki, sonraki gelişmelerin ürünü olan Doğu'nun ve Mısır'ın hakim inanışları da daha önceki antik tanrı ve kahramanlık efsanelerinden can suyu bulmuş ve halkın hayal gücünü peri masalları düzeyine indirmiştir. Her halükârda Yunanların büyük avantajı vardı. Onlar henüz tarihlerinin ilk evresindeydi; çünkü mevcut gelişkin kültürü yerle bir edecek bir büyük yıkım yaşamamışlardı; ne büyük bir göçle karşı karşıya kalmışlardı, zira bildiğimiz göçler Yunan topraklarının içinde gerçekleşmişti; ne başka bir

onysios, vb. Herakles'in Ligyalılarla savaştığı, La Crau [Salon de Provence'in batısı] olarak bilinen kayalık araziye geçişi için bkz. Aiskhylos, *fragman* 199 Nauck.

²³ Syrakusa'da, Kral Hieron'un dinlenmek için kullandığı, Mythos olarak bilinen güzel bir bahçe vardı.

halkın istilasına uğramışlardı, çünkü bu eski yaşam biçimlerini tümünden değiştirir ve onun anılarını silerdi; ne inancın katılaşmasına, bir ortodoksiye yol açan bir dini bunalım yaşamışlardı; ve ne de seküler bir esaretin kurbanı olmuşlardı. Daha da iyisi, her şeyin tamamen geri olduğu bir dönemde ortaya çıkan Helen mitolojisi, giderek zenginleşerek bir kültür, hatta oldukça yüksek bir kültür çağına dönüşmüş ve nihayet şaşırtıcı bir şekilde mü-kemmelliğe erişmişti.

Platon'un *Timaios*'unda (22B) yaşlı bir Mısırlı rahip Solon'a şöyle der: "Siz Helenler hep çocuk gibisiniz; gerçekten yaşlanmış tek bir Helen yok ... Hepinizin de ruhu genç çünkü maziniz yok, eski bilgileriniz yok, asırlık bilgileriniz yok." Mısırlıların kafasını karıştıran kitabi bilgeliğin ve hikmetli bilginin yerine, Yunanların geçmişleriyle benzeri görülmemiş bir gerçek empati kurdukları doğrudur. Kuşkusuz, sonradan, yani kültürlü bir millet olduktan sonra mitoloji bilgeliğin ve ihtilafın konusu haline geldi ve bir tür ikincil tarih olarak varlığını sürdürdü. Şu veya bu kahramanın aile bağları konusunda, savaşta kimin kimi öldürdüğü konusunda kavgalar çıktı ve farklı iddialar birbiriyle yarıştırdı; hatta çok geç bir dönemde [Bizans] Eustatius, Tzetses, vb. yorumcular hâlâ hangisinin doğru, hangisinin yanlış olduğunu ayırt etmeye çalışıyordu. Ve Yunan mitolojisini kendilerine bahşedilmiş bir dünya gibi gören Romalılar da bunu bin bir zahmetle ezberleyip şiirlerini bununla beslediler. İmparator Tiberius "Hekuba'nın annesi kimdi?" "Akhilleus'un Skyroslu kızlar arasındaki adı neydi?" ve "Sirenler hangi şarkıyı söylerdi?" gibi yarı şaka yarı ciddi biçimde sorularla gramercilerini bunalıttı.²⁴ Aslında Tiberius bu sorular karşısında ne yapacağını şaşırmayan birini bulmakta epeyce zorlanmayabilirdi; Ptolemaios Hephaistionos, Akhilleus'un Skyros'ta beş isim kullandığını ve Odysseus'un, Akhilleus'un, Patroklos ve diğerlerinin öğretmenlerinin adlarını bildiğini iddia ediyordu.²⁵ Çok sonraları, hatta mitolojik figürlerin artık sahnedan çekildiği ve ressam ve heykeltıraşların konusu olmaktan çıktığı Hristiyan dönemde, bu temaların Nonnos'un bilgece şiirlerinde geçmeye devam ettiği görülmektedir. Bu temelden vaz-

²⁴ Suetonios, *Tiberius* 70. O dönemden itibaren mitolojinin "bilimsel" biçimde ele alınışının klasik örneği Sicilyalı Diodoros'tur.

²⁵ Karş. Westermann, *Mythographoi* – ancak yazar birçok miti bizzat kendisi üretmiştir.

geçmeyi reddedenlerin başında da okulların retorikçileri geliyordu. Odysseus'un mu yoksa Nestor'un mu daha ünlü olduğu tartışılır; bunlara övgüler veya eleştiriler yöneltilir, saray merasimlerinde mitolojik figürleri öven veya yeren konuşmalar yapılır; çeşitli vesilelerle ağızlarına acıklı konuşmalar yakıştırılırdı; tahta atın Troia'ya girmesi üzerine Cassandra'nın, öldürüldüğü anda Agamemnon'un, cesedi yakılmak üzere ateşin üzerine konmaya hazırlanan Herakles'in, kardeşinin ölüm haberini alan Menelaos'un neler dediğini duyarız.²⁶

Polis ve şairlerle birlikte mitolojinin ulusal hayat tarzı üzerindeki etkisi iyice artmış olmalıdır. Almanca konuşan halklar göçlerin ardından istikrarlı bir hayata kavuştu, tanrı inancı ve çeşitli kabile öyküleriyle birlikte zihinlere karanlık bir kahramanlar efsanesi hakim oldu ve bu efsane hayali bir milli tarihe dönüştü. Bu efsanede başlıca figür kuşkusuz Dietrich von Bern idi. Burada da bu tür öykülerin başlıca yayılma araçları kuvvetle muhtemeldir ki çok eski tarihlerden beri soyluların şatolarında el üstünde tutulan ozanlardı. Kırsal bölge halkı bu tür şeyleri *poleis*'in (polislerin) şehirli nüfusu kadar esnek biçimde yansıtamaz, büyük adamlar ve efsanevi olaylarla ilgili öykülerin yarattığı genel hayali teşviklerle yetinirlerdi. Yunan kitle büyük ölçüde duyduklarını anlayıp değerlendirme yeteneğine ve kendilerini sürekli olarak buna adama istek ve kapasitesine sahip şehirlilerden oluşmaktaydı; böyle bir kitle Yunanistan'ın her köşesinde bilinen efsanelerin yayılması açısından vazgeçilmez olan ozanların sanatına büyük değer veriyordu. Antik tapınak kültlerine eklenen yerel şehir mitleri pekâlâ kendi başlarına yaşayabilirdi. Oysa ozanlar olmasa, hiçbir tarihsel temeli olmayan Argonotların yolculuğunun, Kalydon avının, Oidipus'un öyküsünün nasıl bütün Yunanlarca tarihsel olaylar olarak kabul edilebileceğini; ayrıca gerçekten olmuş olaylardan, çok sonra bile daha fazla ve daha uzun süre ilgi çekebileceğini hayal bile etmek güçtür. Örneğin bütün bu hayali figürler dünyasının temelini çok uzak bir antik geçmiş olmanın ortak bir ulusal deneyim olan Troia Savaşı oluşturmaktaydı. Tarihsel kişilikler ise Theseus, Meleagros, Pelops ve

²⁶ Walz, *Rhetores Graeci*, Cilt 1. Örnekler Nikolaos'tan (M.S. 5. yüzyıl) alınmıştır. Diğerleri örn. Nikephoros'tan (12. yüzyıl) alınmıştır. Benzer konuşmalar, İncil'deki karakterlerle seküler bireylerin konuşmalarını izlemektedir. Burada Yunan mitolojisinin modern dönemlerde Rönesans'tan beri önem taşıdığını tartışmaya bile gerek yok.

Atreos hanedanı kadar bilinmiyor ve Yunan halkının ilgisini onlar kadar çekmiyordu. Bu ilgisizliğin diğer bir nedeni de belli bir tarihsel figürün sadece diğerleri tarafından nefret edilen tek bir polis'e mensup olması olabilir. Aynı şey mitolojik kişiliklerin çoğu için de geçerlidir, ama bunlar epik şiir sayesinde dünyaca biliniir hale gelmişlerdir.

Ondan sonra, bu hafıza "epik döngü" adı verilen yüzyıllar boyunca tekrar tekrar gözden geçirilerek genişletildi; yani gerçek tarihin yeşerebileceği yerler efsaneler ve kurgular tarafından bastırılıp yok edildi ve bir zamanlar tarihsel gerçekliğin kök salabileceği bütün çatlaklar giderek efsaneler ve kurgular tarafından dolduruldu. Hatta yaşamayı başaran gerçek bilgiler bile mitoloji ruhu içinde yeniden tasarlanarak anlatıldı; gerçek tarih olanlar bile uzun zaman sadece ağızdan ağıza aktarılan şiirsel bir geleceğin yasalarına tabi hale geldi. Gerçek bir soyağacı ancak daha sonraki antik çağ araştırmacıları tarafından belli amaçlar doğrultusunda uydurma soyağaçlarıyla süslenerek kuşkulu hale getirildikten sonra aktarabilmektedir. Aynı şekilde gerçek etnografik bilgilerin içine Kentauroslar ve Lapithler gibi tamamen efsanevi yaratıklar sokulur ve efsanevi etnografiyi ve coğrafyayı devam ettirebilmek için her türlü araç kullanılır.²⁷ Aslında şaşırtıcı olan mitin tarihe karşı direnmesi değil, kendi kendine direnebilmesidir. Yani mitolojik öykülerin diğer mitlerle sürekli desteklenmesi, başka bir deyişle, ozanların öykülerini birleştirmesi, birinin bıraktığı yerden ötekinin devam ettirmesidir.

Yunan varoluşunun altında yatan temel faktör mitolojidir. Bütün kültür olduğu gibi kalmış, ancak ağır ağır ilerlemişti. Birçok dış yaşam formunun mitolojik veya kutsal kökeni biliniyordu veya çok yakın olduğu hissediliyordu. Bütün Yunan ulusu kahramanlar çağının gerçek mirasçıları ve halefleri olduğuna inanıyordu; tarih öncesi çağlarda yaşanan acıların intikamı çok sonra hâlâ alınıyordu.²⁸ Herodotos öyküsüne, lo'nun tecavüze uğramasıyla patlak veren büyük Doğu-Batı savaşıyla başlar ve Pers Savaşı Troia Savaşının devamı haline gelir. Daha sonra, yani (M.Ö. 396'da) Agesilaos Perslere karşı yeniden silaha sarılınca, Agamemnon'u taklit ederek bir kurban sunmak üzere Aulis'e gitmiş ancak Thebai süvarisinin düzenlediği sürpriz bir saldırı yüzünden bu niyetini gerçekleştirememişti. Resmi müzakereler-

²⁷ Karş. Diodoros 4.69.

²⁸ Karş. Heraklesoğullarının Sicilya'nın batısına dair iddiaları. Pausanias 3.16.4.

de ilk olarak ataların uzak antik zamanlarda gösterdiği kahramanlıklar koz olarak kullanılmıştı. Örneğin Plataia savaşından önce Atinalılar, geçmişte Herakles'in torunlarını koruduklarını, Amazonları yendiklerini, Thebaililere karşı savaşan yedi kahramanı gömdüklerini, Troia Savaşında kahramanca çarpıştıklarını ve ayrıca Marathon Savaşını kazandıklarını (Herodotos 9.27) söyleyerek, ilk hamle hakkının Tegealıların değil kendilerinin olduğunu ciddi ciddi iddia etmişlerdi. Atina'da savaşta ölenlerin cenaze törenlerindeki konuşmalarda bu tür temalara tekrar tekrar yer verilirdi; bir tek Perikles kendi cenaze töreninde bu mitle-re yer vermeme cesaretini göstermiş ve sadece Atina'nın o zamanki gerçek kuvvetleriyle yetinmişti.

Megara halkı oy birliğiyle Büyük İskender'e fahri yurttaşlık verince İskender kahkahayı basmıştı; Megaralılar da bunun üzerine bu unvanı Herakles'ten başka kimseye vermediklerini söylemişti.²⁹ Spartalılar da Herakles'i kendi kahramanları görüyor ve hem savaşlarda hem de resmi açıklamalarda Herakles'i ve torunlarını anıyorlardı.³⁰ Geleneksel kostümlerin ve adetlerin mitolojik kökenlerine vurgu yapılarak koruyuculukları artırılıyordu.³¹

Bu geleneklerin ne kadar ciddiye alındığını, sırf mitolojik ataları bir zamanlar lanetlendiği için onun torunlarının da tarihsel zamanlarda bile hâlâ lanetlenmeye devam etmesinden anlayabiliriz. Thebaili Labdakos'un kraliyet soyundan gelen ve bütün çocukları ölen Sparta'daki büyük Agiadai klanı bir kehanete boyun eğerek Laioslu Erinyes ile Oidipus adına bir tapınak inşa ettirmiş, çocukların ölümü ancak bundan sonra durmuştu.³² Pindaros kendisiyle aynı bahtsız aileden gelen Akragas tiranı Theron'u, eğri veya doğru, ne olmuşsa olmuş, annemiz Time olanları geri alamaz, ama talihin yardımıyla çareyi unutkanlıkta bulabiliriz, diyerek teselli etmek ister (*Olympia Övgüleri* 2.1.5). Fakat belli ai-

²⁹ Plutarkhos, *Moralia* 826c-d.

³⁰ Diodoros, 12.45.49. Attika'nın ikinci kez işgali ve Heraklia Trakhinia'nın kuruluşu dolayısıyla.

³¹ Plutarkhos, *Moralia* 295a-b. Bu makale esas olarak hâlâ varlığını sürdüren gelenekleri, kostümleri, ritüel şeklindeki uygulamaları vs. ilk çağlarla ilişkilendirmek üzere kaleme alınmıştır. Talhybia hanedanının Spartalı öncüleri Agamemnon soyundan geliyordu (karş. Herodotos 7.134); İthaka'da Kolidoslular kendilerinin kutsal kuğu çobanı Eumaios'tan geldiğine inanırken, Bukolialılar atalarının sığır çobanı Philoetios olduğunu düşünüyordu.

³² Herodotos 4.149. Meşhur bir örnek de Alkmaionisoğullarının laneti ve bu lanetin sonraki dönemlerde de devam etmesidir.

leler söz konusu olduğunda görüşler değişiyordu ve en korkunç mitlere sahne olan şehirler her ne pahasına olursa olsun bundan vazgeçmiyordu.

Mitin ikili akışını göstermek bakımından Atina'nın eski tarihi özellikle anlamlıdır; bir yandan hiç bozulmadan bugüne ulaşırken, diğer yandan tarihsel gelişmeler de mitolojinin içine girer. Attika antik geleneklere dayanan bir mirasa sahiptir; örneğin Atina'daki yargıç koltuklarının hemen hemen tamamı hâlâ Ares'in Halirrthios'u öldürmekten suçlu bulunduğu Areopagos Meclisi'yle başlayan efsanevi dünyayla özdeşleştirilmekteydi ve veraset yoluyla rahip olanların büyük bir bölümü tarih öncesi kökenleriyle övünürdü.³³ Bunun dışında, kısmen kültürel bir mit olan bölgeye özgü bir antik tarih öncesi Kekrops, Amphiktyon, Erikhthonios, Pandion, Erekhthios, Metion oğulları ve diğerlerinin adlarıyla bağlantılıydı. Ancak bütün bunlar Theseus figürüyle iç içe geçmiş ya da bir yönüyle o figür nedeniyle gereksiz hale gelmişti.

Çünkü Theseus bir yandan Panhelenik efsanenin gerçek bir mitolojik kahramanı iken, diğer yandan hayatı ve eylemleriyle Atina devletinin evrimini simgeleyen bir kavramdı. Plutarkhos'un *Hayatlar*'ından ikisinin aslında bütün halkların son deneyimlerinin yoğunlaşmış biçimleri olduğu kabul edilir; bunlar Lykurgos ile Theseus'un hayatlarıdır. Ancak Plutarkhos'tan çok önce Ksenophon, Lykurgos portresini Sparta'nın evriminin bir özeti olarak kullanırken, Theseus portresi de Thukydides (2.15), İso-krates ve Aristoteles dönemlerinden itibaren Atina'nın evriminin aynasıydı. Theseus siyasi kariyerine kimi diğer efsanelere göre zaten uzun zamandır var olan aynı devletin ön koşullarını yaratarak başlar. Tehlikeli vahşi hayvanları ve suçluları ortadan kaldırır. Sonra farklı köylerde dağınık halde yaşayan ve o güne kadar hiç bir araya gelmemiş ve hatta aralarında kavga bile etmemiş olan Attika halkını bir araya getirir. Onları bir *polis*'te birleştirir ve bu yeni yurttaşlığı Panathenaia adıyla kutsar. Ama daha önce halkın gözüne girmek adına Marathon boğasını öldürdüğü gibi şimdi de kitleleri yatıştırmak için tahttan çekilir.³⁴ O Hades'te esir tutulurken, Menesthios adlı bir Erekhtheos oğlu bir

³³ Pausanias 1.28. Atina dünyanın en eski şehri olmakla övünüyordu, Hyginos, *Fabulae* 164.

³⁴ Karş. İso-krates, *Helen* 212-15 ve *Panathenaikos* 259. Ve daha önce Euripides, *Yakarıcılar*'da Theseus'un saltanatını garip bir biçimde demokrasiyle karıştırmıştı.

devrim yapar, Theseus geri döndüğünde her şeyin değiştiğini ve *demos*'un tamamen bozulduğunu görür; bu yüzden tekrar iktidarı ele geçirmeye çalışır, büyük zorluklarla karşılaşır, boşuna halkı ikna etmeye çalışır ve sonunda öfkeyle lanetler yağdırarak Skyros'a gider. Lykomedes burada onu bir uçurumdan aşağı atar. Sonradan herhangi biri kurumun ya da geleneğin -hatta ölülerin ruhlarının kendilerini karşıdan karşıya geçiren kayıkçıya ödediği iki obolos'un (Antik Yunan parası)- kökenini sorduğunda cevap muhtemelen "Theseus öyle emretti" olurdu.³⁵ Geranos adı verilen dans, kıvrımlı hareketleriyle Labyrintos'un dönemeçlerini hatırlatır. Geranos dansını ilk yapanlar Theseus ile Ariadne idi. Minotauros'un öldürülmesinden sonra kurtardıkları genç erkek ve kızlarla dans etmişlerdi. Aynı şekilde Yunanistan'ın her köşesinde gündelik hayatla uzak geçmiş arasında artistik bir bağlantı kurulmuştu.

Geç antik dönemde de bir şehrin veya bir halkın kolektif yaşamında derin, ideal bir birlik algısı vardı. Plutarkhos'un *Tanrıların Gecikmiş İntikamı Üzerine* adlı denemesi kefareti torunlar tarafından ödenen mitolojik zamanlardaki olayların bir derlemesidir. Bu torunların bazıları yazarın döneminde yaşamışlardı. Deneme bir ölçüde sadece bugünün olaylarını bulanık ve uzak geçmişle açıklama çabalarını gösteren ilave bir kanıttır. Fakat Plutarkhos bütün bunun içinde bir yerlerde özlü sözü dile getirir: "Çünkü polis birdir ve bölünemez!" – ve bütün Yunanlar babalarının günahlarının kefareti bir gün çocukların ödeyeceğinin farkındaydı.³⁶

Bugünü uzak geçmişe bağlamayı amaçlayan bir sabit fikrin olduğu bir yerde, eksiksiz ve ayrıntılı bir geçmiş bilgisinin yetersizliğini beklemek budalalık olur. Hiçbir eleştiri genç ulusun güçlü vizyonu ile bir araya getirilen bu bütünün bileşenlerini çözümleremez. Sadece mitolojik olaylar değil, aynı zamanda tarihsel olaylar da uzun yıllar tekrar tekrar anlatılmak suretiyle tipik ve karakteristik bir yankı yaratana dek dönüştürülmüştü. Yunanlıları anlayabilmemiz için öncelikle bunun anlaşılması gerekir.

Dolayısıyla önümüzde, mitolojisini varlığının ideal temeli olarak canla başla savunan ve her ne pahasına olursa olsun mitolojiyle gündelik yaşam arasında bağlantı kurmaya çalışan bir

³⁵ Aristophanes, *Kurbağalar* 142. *Athenaios* 1.30'da Eupolis'in benzer bir esprisi vardır, burada evrensel uydurucunun Palamedes olduğunu söylemektedir.

³⁶ *Moralia* 558vd.

millet var. Tarihi zorlaştıran sadece bu da değildi; bu halk sah-nede tarihsel dram sergilenmesine hoşgörü göstermez, tarihsel destanları yani nispeten yeni geçmişin edebi bir şekilde ele alın-masını umursamazdı.

Bu aynı halk her türlü "romantizm" in aksine şimdi "klasik" olarak görülmektedir. Ama şayet romantizm bir yanda şeyler veya bakış açıları ve öte yanda geçmişin şiirsel tasavvuru arasın-daki ilişkiye aralıksız bir biçimde odaklanmayla eşdeğer ise o zaman Yunanlar mitolojilerinde manevi yaşamlarının önkoşulu olarak müthiş bir romantizm sergilemiş demektir. Cermen veya Kelt halklarının kahramanlık destanlarının geç Ortaçağda böyle büyük bir güce sahip olduğunu söyleyebilir miyiz?

Batı Avrupa'da kahramanlık destanlarını hatırlatan kalıntıla-rın tutunduğu çok az yer vardır. Konusuna hakim antik tarihçile-rin yardımı olmaksızın Untersberg, Hörselberg, Eckartsberg veya Wasgen Rock hakkında hiçbir şey öğrenmemiz mümkün de ğil-dir. Birçok yerde belleklerden silinmemiş olaylara hâlâ rastlan-maktadır, ancak bu olaylarla ilgili efsaneler sadece halk arasın-daki batıl inançlarda yaşamaktadır ya da antik tanrı ve kahra-manlık mitolojisiyle sadece belli belirsiz bağlantıları vardır. Yu-nanistan'da ise oldukça farklıdır; ülke genel Helen mitolojisinin veya yerel mitolojinin iyi korunmuş klasik yerleşim merkezleriyle ve görünür hatıralarıyla doluydu.³⁷

Ayrıca ülkenin her köşesinde yerel ve genellikle de oldukça karmaşık kült daima kökenlerini olabildiğince gerilere götürme-ye çalışıyor ve sayısız yerel kahraman kültürle iç içe giriyordu. Bu kahramanların başında da o şehrin kurucusu olduğu varsayı-lan isim geliyordu. Yine her yerde, sadece bir akarsu veya deniz perisinin aşk hikayesi bile olsa, toprağa hayat veren çok ruhçu-luğun izleri vardı.

Bulunulan noktada hangi mitolojik olayın meydana geldiğini bilmek adeta zorunluydu. Nitekim Pausanias da bu noktaların yerel antik tarihlerine dair anlatımları aktarmayı görev kabul etmişti.³⁸ Örneğin Atina'da Boreas'ın Oreithya'yı kaçırdığı yeri, Egeos'un kendini attığı kayalığı, Silenos'un Dionysos'u ilk ziya-

³⁷ "Troezen halkı yerel anıtlarıyla en az diğerleri kadar gurur duyar", Pausanias 2.30.6. Bu sözün başka halklar için de söylemesi mümkündür.

³⁸ Mitolojiye fazla ilgi duymayan Strabon'un (10.3.23) yine de birçok yerdeki mev-cut mitlerden söz etmesi bu konuya genel bir ilgi duyulduğunun göstergelerinden biridir.

ret ettiği yeri, vb. bizzat gösterebilir; Telamon'un, üzerine oturup Aulis ve Troia'ya giden oğullarına baktığı Salamis'teki kayayı bilir. Thebai'de, Amphion'un mezarının tabanındaki yontulmamış taşlar bir zamanlar Amphion'un lirin sesini takip eden taşlardı. Orestes'in hatırası Megalopolis ile Messene arasındaki Via Dolorosa'da yaşamaktaydı; bir yerde aklını yitirdiği, başka bir yerde bir parmağını ısırıp kopardığı, şurada tedavi edildiği, burada iyileştikten sonra saçlarını kestiği söyleniyordu.³⁹ Pausanias, Pentheus'un aklını yitirdiği ve küçük Oidipus'un bırakıldığı Kithairon Dağı'ndaki yeri kimsenin bilmemesine şaşırır (9.2.3). Herakles, Argonotlar, Oidipus, Odysseus ve Aineas ülkenin her yanında ortaya çıkıyor ve küçüklü büyüklü şeyler onların ziyaretlerine bağlanıyordu; Arkadia'da Pheneus'taki çukurları kazan aynı Herakles aynı zamanda Elis'teki gymnasionda bulunan devedikenlerini sökmüştü. Her bir ve her türlü çarpıcı doğal olayın mitolojik bir açıklaması vardı; bir kaynağın suyu kötü kokuyorsa, bir Kentauros yaralarını orada yıkamış demektir.⁴⁰ Başka yazarlar da bir yığın bilgi vermektedir; Strabon, Bellerophon'un Pegasus'u içki içerken yakaladığı Korinthos'taki kaynağını bilir. Aelianus (3.1) Delphoi'den, Apollon'un Python'u öldürdükten sonra arındığı Tempe Vadisi'ndeki defne ağacına giden kutsal Pythia yolunun tam rotasını çıkarabilir. Hatta bazı yıkıcı çağrışımlar bile vardı. Mitolojik zamanlarda aşk acısıyla yanıp tutuşan Kephalos'un denize atladığı Leukaia kayası daha sonra talihsiz insanların ölümüne sahne olmuştu; Leukaialılar her yıl bir suçluyu bu kayadan aşağı atar ve sonra da canla başla hayatını kurtarmaya çalışırlardı. Bunun sebebinin o yerin büyüsunü engellemek olduğuna kuşku yoktur. Yerliler buradaki büyülü ortamdan, intihar salgını çıkmasından korkardı, kurbanları sayesinde büyü istihkakının dolduğunu düşünürlerdi.⁴¹

Bu mitleri güçlü bir şekilde yerelleştirme eğiliminin doğal bir sonucu, aynı mitlerin farklı yerlerde ortaya çıkmasıydı. Özellikle de tanrıların doğumu ve büyümesiyle ilgili mitler, gerçek ne olursa olsun, klasik çağrışımların artmasına yol açıyordu. (Gelecekte olarak Apollon'un doğum yeri olan) Delos adası dışında,

³⁹ Pausanias 8.34.1 vd.

⁴⁰ Geniş bir versiyonu: Strabon 8.3.19.

⁴¹ Strabon, 10.2.9'un söylediklerini bu şekilde yorumladım. Yine buraya ait bir öykü Kral Kleomenes'in Arkadialı şeflere yemin ettirmek için onları nasıl Styks'te (önceden tanrıların adına yemin ettikleri nehir) topladığını anlatır: Herodotos 6.74.

Tegyra'dan uzak olmayan Boiotia'da da bir Apollon tapınağı vardı, çünkü bu tanrının burada doğduğu söyleniyordu.⁴² Bu yerin yakınlarındaki bir dağın adı Delos idi. Tapınağın arkasındaki iki güçlü soğuk ve tatlı su kaynağının adları da "Palmiye" ve "Zeytin ağacı" idi. Çok uzak olmayan bir noktada, tanrıça Leto'nun gördüğü erkek keçinin hayaletiyle dehşete düştüğü yerin adı da Ptoon idi; burası aynı zamanda Python ve Tityos efsanesini tanrının doğuş efsanesine bağlıyordu. Zeus'un, Athena'nın doğduğu, Hermes'in yetiştiği, Devler Savaşının meydana geldiği, Kore'nin tecavüze uğradığı, Kerberos'un yukarı çıkarıldığı, Amphiaraios'un kaybolduğu söylenen başka birçok yer daha vardır. Bütün bunların sorumlusunun sonraki yerel antik tarihçiler olması mümkün değildir. Daha ziyade bu mitlerin aynı anda birden fazla yerde var olmasından söz edilebilir; halkın tamamı bu şekilde düşünüyordu ve bu inanışları destanlarla da doğrulanmaktaydı.

Tarih tamamen farklı bir konuydu. Tarihsel dönemde meydana gelen büyük olayların hatıraları adeta yok olmuştu. Sadece savaşçıların mezarlarının bulunduğu birkaç savaş alanı orada neler olup bittiğini hatırlatmaktaydı.⁴³ Kimse Solon'un, Perikles'in veya Demosthenes'in çeşitli önemli vesilelerle boy gösterdiği yerleri umursamıyordu, ama buna karşılık klasik efsanelerin meydana geldiği düşünülen yerleri herkes tamı tamına bildiğini iddia ediyordu. Sanki tarihi kalıntılar varmış gibiydi. Yaylı çalgılar, yazı tabletleri ve Euripides'in kalemi gibi bazı tarihi kalıntıların olduğu doğrudur. Yaşlı Dionysos bu kalemi yazarın bir mirasçısından bir talantona satın almış ve uygun yazıtlarla beraber bir Musa tapınağına armağan etmişti. İleride hatırlanmak isteyen ünlü kişilerin tapınaklara armağan ettiği başka benzer armağanlar da mevcuttur;⁴⁴ ancak insanların bu tapınaklarda görmek istediği şeyler kesinlikle mitolojik zamanlardan kalma eserlerdi. Ampelios'un Pergamon sunağından söz ettiği *Liber memoria-lis*'inin sekizinci bölümünde Yunanistan tapınaklarında görülebilecek mitolojik zamanlardan, hatta Theodosius'un saltanat dö-

⁴² Plutarkhos, *Pelopidas* 16.

⁴³ Mantinia'dan uzak olmayan bir tepede Makedonyalı Philyppos'un Arkadialıları yanına çekmek istediği sırada kullandığı çadırın kalıntıları bulunuyordu: Yakınlardaki bir nehrin adı Philippion idi (Pausanias 8.7.4). Ağır yaralanan Epaminondas'ın savaşı izlediği yere daha sonra Skopi adı verilmişti.

⁴⁴ Ancak sözü edilenler sadece silahlardı. Örneğin Plutarkhos'un *Agasilaos* (19) eserinde, Agasilaos'un mızrağından söz edilir.

neminden kalma silahlardan, aletlerden, giysi ve diğer eşyalar-
dan söz edilmektedir. Pausanias, Akhilleus'un mızrağını (3.3.6),
Memnon'un hançerini (6.19.3), Pelops'un kılıcını, Amalthia boy-
nuzunu bizzat görmüştü; fakat bir paragrafta (9.41) büyük bir
eleştiriye girişerek, Hephaistos'un mevcut birçok eserinden bir
tek Khaironia'daki Zeus'un asasının gerçekten tanrının eseri ol-
duğunu söyler. Korinthos'taki ünlü Poseidon çamlığının yakınla-
rında giderek, çürüyen ama sürekli restore edilen Argo'yu, yani
İason ile Argonotların yolculuğa çıktığı tekneyi görmek müm-
kündür. Magna Graecia'da (güney İtalya) da benzer hazineler -
Thurii'deki Apollon tapınağında bulunan Herakles'in okları, Me-
tapontum'daki Athena tapınağında Troia atını yapmak için kul-
lanılan demirci aletleri- görülebilir.⁴⁵ Dauni (kuzey Apulia) top-
raklarında bulunan bir Athena tapınağında bu topraklarda bir
tanrı gibi hüküm süren Diomedes'in bronz baltasıyla diğer silah-
ları bulunuyordu; Peucetii'deki (daha güneyde) bir Artemis ta-
pınağında da Diomedes'in bir erkek geyiğe taktığı bronz gerdan-
lık vardı. En azından Yunanlar (muhtemelen Troia'daki Palla-
dion adı verilen Athena heykeli haricinde) bu tür antik kalıntıları
res fatales'e dönüştürmemişlerdi; yani Romalıların kısmen Yuna-
nistan'dan ithal ettikleri alet edevata yaptığı gibi bunları Vestal
Tapınağ'ında saklayıp bir devletin kaderini bunların büyüüne
bağlamamışlardı. Fakat Yunanlarda bile kahramanların kemikle-
rine sahip olmak gibi bir batıl inanç vardı, zira kehanetler ve me-
zarlara duydukları saygı bunların belli bir yere getirilmesini em-
retmekteydi. Bu tür kaygılardan başka ölen bir kahramanın öfke-
sinden de korkulurdu. Buna karşılık kemikleri emniyet altına
alınıp korunursa, onun da bütün devleti koruyacağı ümit edilir-
di. Her şey kutsal değildi; birçok şey sadece ilginç bir hatıra eş-
yasından ibaretti, örneğin devlerin ve Amazonların kemikleriyle
Kalydon domuzunun postu Tegea'daki Athena Alea tapınağında
saklanıyordu - maalesef dişleri Roma'ya götürülmüştü.

Organik bakımdan hâlâ canlı olan antik kutsal ağaçlar çok
daha ilgi çekiciydi.⁴⁶ Bunlardan biri olan zeytin ağacı Atina'daki
Erekhtheum'da Athena tarafından yaratılmıştı, başka bir zeytin
ağacı da Epidauros yakınlarında Herakles'in güçlü eliyle bükül-
müştü; Troezen'de biri onun sopasından meydana gelmiş, Attika
toprağında çitle özenle çevrilen başka bir zeytin ağacından alı-

⁴⁵ Justinus 20.1.2 (840a-b), Aristoteles, *On Marvellous Things Heard* 106-10.

⁴⁶ Pausanias antik ağaçların bir listesini sıralar 8.23.3 vd.

nan dal Olimpia'ya dikilmişti, Sonra Aulis'teki tapınakta Yunanların Troia'dan ayrılışına tanık olan bir çınar ağacının kalıntıları, Arkadia'da, Kaphyai yakınlarındaki Menelaos'un çınarı, vb. vardı. Hatta tarihsel dönemde yaşayan bazı hayvanların mitolojik zamanlardan kaldığına inanılmaktaydı. Örneğin Akhaia Birliği'nden bir general, Lykosura'da [Arkadia'da] ileri yaşımdan dolayı zayıf düşen ve Despina'dan⁴⁷ dolayı kutsal olan bir dişi geyik gören dokuz kuşak -yani aşağı yukarı M.Ö. 5. yüzyıl- önceki bir atasından söz ediyordu. Geyiğin boynundaki gerdanın üstünde "Agapenor Troia'nın önünde yatarken ben henüz yavruydum" yazıyordu.⁴⁸

Fakat mitolojik olana yakın olmanın diğerlerine göre daha arzulanabilir görünen bir yolu vardı. Yaygın inanışa göre tanrılar ve insanlar aynı ırktandı; ama aynı zamanda tanrılarının ve kahramanların soyundan olmakla gurur duyan ve hatta aradaki kuşakların adlarını tek tek sayabildiğini, en azından sayısını bildiğini iddia eden birçok aile ve birey de vardı.⁴⁹ Çoğu diğer antik halkta böyle bir gelenek yoktu. Miletoslu Hekataios Mısır'daki Thebes rahiplerine on altı kuşaktır kutsal bir soydan gelmekle övününce, "hiçbir insanın bir tanrıdan gelemeyeceği" cevabını almıştı (Herodotos 2.143). Oysa Yunanlarda birçok kahraman tanrılarının uzak torunları değil bizzat oğullarıydı. Aiakos, Zeus'un oğlu ve Telamon ile Peleus'un babasıydı; yine Akhilleus ile Aias, Zeus'un torunlarıydı. Ama Akhilleus aynı zamanda Thetis'in oğluydu. Agamemnon, Hektor'un hiçbir tanrı veya tanrıçanın sevgili oğlu olmadığını öğrenince şaşırılmıştı (*İlyada* X.50). Tarihsel döneme kadar uzanan bu tür kraliyet hanedanları aynı zamanda tanrılarının ırkındandı; Herakles'in ve dolayısıyla Zeus'un soyundan gelenler sadece Sparta kralları değildi,⁵⁰ Makedonyalı Temenosogulları da öyleydi - İsokrates bir yandan övgüler düzerken bir yandan da uyarılarda bulunduğu *Philyp-*

⁴⁷ [Yer altının kraliçesinin adlarından biri, Poseidon ile Demeter'in kızı. Ed.]

⁴⁸ Pausanias 8.10.4. Silius İtalikus'ta 13.115 benzer bir öykü mevcuttur. Epirosus'ta çok sonraları bile oradaki Apollon tapınağında yaşayan yılanların en azından Delphoi yılanı Python'un torunları olduğuna inanılmaktaydı, Aelianus, *Hayvanların Karakterleri* 11.2.

⁴⁹ Çok eski tarihlerde Aphrodite için söylenen Homeros ilahilerinin Ankhises ve Aenias hanedanından gelen bir İda hükümdarı için bestelendiğini kabul edecek olursak konuya epeyce ışık tutulmuş olur.

⁵⁰ Phlegon, Proklialıların Herakles'ten Lykurgos'a kadar uzanan soyağacını verir (Jacoby, *FGH* 257 F.1).

pos'a Mektup'unda (33-34) bundan uzun uzadıya söz eder.⁵¹ Aia-kos'un torunları Akhilleus ile Neoptolemos, Epiros'taki Molossia kraliyet hanedanının kurucu babalarıydılar; Kral Pyrrhos, Akhil-leus'un yirmi birinci göbekten torunu olduğuna ve dolayısıyla Troialılardan gelen Romalılara karşı savaşmanın kendi görevi olduğuna inanıyordu. Savaşta Makedonyalı Antigonos Gona-tas'tan ele geçirip hatıra olarak tapınağa bağışladığı silahların üzerinde "Geçmişte olduğu gibi bugün de Aiakos hanedanı mensupları mızrak taşır," yazısı vardı. Büyük Miltiades de Aias'tan ve dolayısıyla Telamon ve Aiakos vasıtasıyla Zeus'tan geliyordu, ayrıca tarihçi Thukydides de aynı aileden gelmekteydi.⁵² Blepsias klanı ve tabii Aegina'daki birçok diğer aile de Aia-kos ailesindendi, tıpkı Teukros vasıtasıyla Aiakos'tan gelen Evagoras'a kadarki bütün Kıbrıs kralları gibi.⁵³ İamosoğulları ve onların bütün akrabaları Apollon'un oğlu ve Poseidon'un torunu İamos'un soyundan geliyordu; görevi onları ve birçok şampiyon atletin ailesini yüceltmek olan Pindaros bunların tanrısal kökenlerini elden geldiğince vurguluyordu.⁵⁴ Atina'da Peisistratos ve Alkmaion ailelerinin Nereos soyundan olduğu ve dolayısıyla Po-seidon'dan geldiği kabul edilirdi, Thymoitalılar ise The-seos'tan geliyordu. Eteobutas ailesi gibi hatip ve maliyeci Lykur-gos da Gaia ile Hephaistos'un oğlu Erekhthios'tan gelmekteydi.⁵⁵ Muhtemelen Platon'a ait olmayan ama yine de çok eski bir diya-logda yani birinci *Alkibiades*'te (121A), Alkibiades'in Eurysakes vasıtasıyla Zeus'tan geldiğini iddia ettiğini ve Sokrates'in de alaylı bir dille cevap vererek kendisinin de Daidalos ve Hephaistos vasıtasıyla Zeus'tan geldiğini söylediğini duyarız. Şair Epik-harmos'un Akhilleus soyundan geldiği düşünülüyordu,⁵⁶ biyog-

⁵¹ Başka bir yerde (örn. Eudokia böl. 846'da) Deianeira'nın, Dionysios'un kızı ve Herakles'in karısı olması (Temenoslar da Hyllos vasıtasıyla ondan gelmektedir) dolayısıyla Dionysios'un adı da gündeme gelir. Bu tablo Ptolemaios için de geçerlidir, çünkü Ptolemaios Lagi Temenos hanedanından bir kadınla evliydi.

⁵² Marcellinus, *Thukydides'in Yaşamı*.

⁵³ Pausanias, 1.3.1'e göre. Kıbrıslı Evagoras soyunu Teukros ile Kinyras'ın kızına dayandırmaktaydı.

⁵⁴ Karş. *Olympia Övgüleri* VI.46 VIII.17.

⁵⁵ Hatip Andokides Telemakhos ile Nausikaa'nın evliliği yoluyla Odysseus'tan geliyordu. Hellanikos'a göre (Plutarkhos, *Alkibiades* 21) sütunların yerle bir edilme-sinden dolayı suçlanan aynı Andokides bir Keryks idi ve dolayısıyla Hermes'ten de geliyordu (Plutarkhos, *On Hatibin Yaşamı*).

⁵⁶ Ptolemaios Hephaistos, Westernmann, *Mythographoi*, böl. 183 = Photios, *Bibliotheka* 190.146b.17 vd.

rafi yazarı Soranos'a göre ünlü Hippokrates, Herakles'in on ikinci göbekten, Asklepios ise on dokuzuncu göbekten torunuydu. Asklepios'un akrabalığı Atina'nın Hippokrates için yayınladığı resmi açıklamada açık bir şekilde dile getirilmekteydi. Ammonios, Aristoteles'in hem anne hem baba tarafından Asklepios'un soyundan olduğunu söylemektedir. Epaminondas ise Kadmos'un kestiği Ejder'in dışından çıkan Spartilerden yani Silahlı Adamlar'dan gelen bir aileye mensuptur. Plutarkhos'un zamanında da görüldüğü gibi Spartilerin torunlarının bedenlerinde mızrak şeklinde bir doğum izi bulunurdu. İşte buna bakarak bu iddiayı doğrulamak mümkündü.⁵⁷ Sohbet sırasında karşıdaki kişiye şöyle bir şey söylemek hoş bir iltifattı: "Tanrıların soyundan geldiğin için öteki dünyada çok şanslısın."⁵⁸ Aristokratların çoğunun iç savaşlarda öldürüldüğü M.Ö. 4. yüzyıl gibi bir dönemde sağ kalanlar bu tür avantajlara sıkı sıkıya tutunurlardı. Komedi yazarları bu kuyruklu yalanlarla dalga geçme fırsatını hiç kaçırmazdı. Örneğin Aristophanes'in *Akharnililer*'inde hem Demeter'in hem de Triptolemos'un soyundan gelen, iki taraftan-kutsal yurttaş (*Amphithios*), polis tarafından tehdit edilince bu atalarından yardım ister.

Diğerleri ilk erken antik dönemi bütünüyle kenara atabilirdi, çünkü zaten bunların doğrudan tanrıların çocukları olduğu tarihsel açıdan gün gibi aşikârdı. Örneğin Yunan atletlerin deniz tanrılarının veya Herakles'in oğulları olduğu ve öldüklerinde de doğal olarak, aslında ölmeyip gizemli bir şekilde ortadan kayboldukları söylenirdi.⁵⁹ Platon'un bağlantıları özellikle şanlıydı; ilk olarak, ebeveyni Poseidon'dan gelmekteydi, ama bu durumda kendisi Ariston'un oğlu olmayabilirdi, çünkü Apollon'un onun güzel annesi Periktione'nin yatağına girdiği düşünülüyordu; bu son efsane bizzat Platon'un yakın çevresi tarafından yayılmıştı.⁶⁰ Aynı şekilde İskender, doğrudan Zeus Ammon'un oğluyorsa, o zaman Temenidis vasıtasıyla Herakles'in soyundan geldiğini iddia etmese de olurdu.⁶¹ İskender'in halefleri yani *diadok-*

⁵⁷ Plutarkhos, *Moralia* 562e-563b.

⁵⁸ Pseudo-Platoncu *Aksiokhos* 371 d.

⁵⁹ Pausanias'taki bazı örnekler, örn. Euthymos örneği, 6.6.3., karş. 11.2.

⁶⁰ Diğerlerinin yanı sıra Speusippos, karş. Diogenes Laertios, *Platon'un Yaşamı* 3.1.

⁶¹ Daha doğuda, İskender Libyalı babasını umursamamaya başladı ve Hydaspes'te atasının Herakles olduğunu söylemekten çekinmedi, çünkü o bir Temenoslu idi: Arrian 6.3.2.

hoi, takdire şayan bir şekilde, tanrısal kökenler konusunda ihtiyatlı davranmış ve hemen hiçbiri tanrılardan geldiğini iddia etmemiştir. Antigonos, Hermodotos'un şiirlerinde Helios'un oğlu olarak geçtiğini görünce kaba bir espriyle cevap vermişti.⁶² Bizzat Yunanistan'da, Akhaia Birliği'nin lideri Aratos'un tam bir yüzyıl sonra doğrudan Asklepios'un soyundan geldiği iddia edilmiş ve hatta Maximinus Thraks'ın tahtta bulunduğu İmparatorluk döneminde bile sofist Gadaralı Apsines'in Pan'ın çocuğu olduğu söylenmişti.⁶³

Yunan düşünce tarzının çocuksuluğunu gösteren son bir delil de tarihsel dönemde tanrıların tecelli etmesidir. Homeros'ta kendilerini sık sık gösteren ve Phaiak topraklarında sık sık yalnız gezgin yolundan geçen ya da insanlarla birlikte ziyafet sofrasına oturan tanrılar geç antik çağlara kadar sağda solda boy göstermeyi sürdürürler.

Bir de Herodotos'un (1.60) şaşkınlıkla söz ettiği ünlü Peisistratos ile Phye öyküsü var. Kültürün geliştiği 5. yüzyılda yazan Herodotos, insanların yüz yıl önce ne kadar basit zihniyetli olduğunu görünce şaştığını yazar, çünkü onun deyişiyle Yunanlar zekâları ve batıl inançlardan uzak duruşlarıyla barbarlardan üstündü, Yunanlar arasında da en zekileri Atinalılardı. Atina taşrasında Peisistratos'un Athena tarafından eve getirildiği söylentisi yayılır; şehirde de tanrıçanın görüldüğüne ve halkın Peisistratos'u karşıladıktan sonra tanrıçaya tapındığına inanılmaktaydı. Peisistratos güzel çelenk satıcısını arabasına alıp tanrıçanın takılarıyla süslediğinde muhtemelen aklından bir aldatmaca geçmemiştir; büyük ihtimalle şehre festival korteji havasında girmesinin daha kolay olacağını düşünmüştü. Asıl amacı engellenmeden Akropolis'e girmek olmalıydı. Fakat kalabalığın, uzun boylu ve güzel Phye'nin tanrıça olduğuna inandırılması gerekiyordu. Ama bu yanılsamayı yaratmak hiç de kolay değildi, çünkü kabalık festival kortejindeki insanların tanrılar gibi giyinmesine alıştı. Yine rahip veya rahibelerin kurban törenlerinde adına kurban sunulan tanrının kıyafetine bürünmesi de alışıldık bir durumdu.⁶⁴

⁶² Plutarkhos, *Moralia* 182c.

⁶³ Westermann, *Biographoi*, ss. 331-2 = *Suda* A735.

⁶⁴ Herodotos 4.180: Tritonis Gölü'nün kıyısındaki, Pallas kıyafetli bir kızın bir araba içinde katıldığı festival korteji.

Çok sonraları (aşağı yukarı M.Ö. 230'larda) Akhaia Birliği'nde de benzer bir şey olmuştu. Akhaia Pellene'yi işgal eden Aitolialılar o gün adına bir festival düzenlenen tanrıça Athena'nın rahibesinin miğfer ve zırh giymiş bir şekilde tapınağın kapısından kendilerine doğru geldiğini görünce dehşete düşmüştü. Bu tanrı görüntüsü karşısında kaçmışlardı, oysa Pellenialılar o görüntünün insan olduğunu biliyordu.⁶⁵

Küçük doğa tanrılarının görüldüğüne veya seslerinin duyulduğuna uzun zaman inanıldı. Hatta Pausanias'ın zamanında bile denizciler deniz tanrısı Glaukos'u ve onun belirtilerini periyodik olarak görürlerdi.⁶⁶ Ama Pan özellikle bakıydı. Kithairon ile Helikon arasında Pindaros'un zafer şiiirini okurken görülürdü;⁶⁷ Marathon Savaşı sırasında Atinalı bir elçinin Tegea yakınlarında Pan'la karşılaştığı resmen kabul edilmiş ve bu nedenle Akropolis'e Pan adına bir tapınak inşa edilerek kurban törenleri ve oyunlar düzenlenmişti.⁶⁸ Theokritos'un çobanları (1.16) yakınlarında dolaşan, zaman zaman görünen ve burun delikleri öfkeyle büyüdüğünde nasıl görüldüğü bilinen Pan'dan korkardı. Tiberius'un zamanında ölümü açıklanmış ve yapılan tuhaf bir yanlış ancak son zamanlarda yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştı⁶⁹; Mainalos halkı yüz elli yıl sonra Pan'ın kamıştan düdüğünün sesini duyabildiklerini düşünmüşlerdi (Pausanias 8.36).

Sevilen bazı insanların tanrılarla arkadaşlıkları hiç bitmez. Euripides'in *Hippolytos*'u kuşkusuz mitolojik zamanlarda geçer, fakat kahramanı Artemis'e şu sözleri söylerken şair kendi çağında bile varlığını sürdüren bir tavırdan yararlanır: "Seninle beraberim ve seninle konuşuyorum ve senin sesini duyuyorum, her ne kadar yüzünü görmesem de." Nymphe Egeria'dan esinlenen tek bilge kanun koyucu Numa değildi; Athena, Zaleukos'a bütün kanunları vermiş ve her fırsatta bizzat görünmüştü.⁷⁰ Sophokles'in bazı tanrılarla ilişkisi daha da acayıptır. Herakles'in bir rüyada ona görünmesi veya Dionysos'un başka insanlara rüyalar

⁶⁵ Bu anlatımları Polyenos 8.59'dan ve Plutarkhos, *Aratus* 32'den aldım. Manti-nealılar Kral III. Agis'e (M.Ö. 244-240) karşı kazandıkları zaferde koruyucuları Poseidon'un bizzat yardımlarına koştuğunu ilan ettiler.

⁶⁶ Pausanias 9.22.6.

⁶⁷ Bkz. Pindaros, *Yaşamlar* ve Plutarkhos, *Numa* 4.

⁶⁸ Herodotos 6.105, Pausanias 8.45.5.

⁶⁹ Plutarkhos, *Moralia* 419c.

⁷⁰ Plutarkhos, *Moralia* 543a.

göndererek şairin aile mezarlığına gömülmesiyle bizzat ilgilenmesi sıra dışı bir durum değildir; fakat Sophokles bir zafer şii-
rinde Asklepios' u sadece övmekle kalmamış, aynı zamanda kendi evinde insan şeklinde eğlendirmişti. Daha sonra Atinalıların şair adına bir tapınak inşa edip ona Deksion (konuksever) adını vermesinin nedeni budur.⁷¹ Tanrı kendisini ziyaret ettiğinde nasıl davranacağını biliyordu, çünkü bu tür durumların bir ritüeli vardı. Kuşkusuz Pythagoras' ı tanrı kabul eden denizciler de biliyordu; alelacele bir sunak yapar ve ellerinde hangi meyve ve armağan varsa üstüne koyarlardı.⁷²

Tanrı tezahürünün insanlara ne kadar yakın olduğu bir defasında komik bir şekilde gösterilir. Birkaç Akragaslı genç sarhoş evin habire döndüğünü sanmış ve fırtınaya tutulmuş bir geminin içinde olduklarını düşünerek içeride ne varsa sokağa atmışlar. Sarhoşlar kendilerini sakinleştirmek için gelen *strategoı*' yi (polis) deniz salyangozu sanmış ve tıpkı öteki deniz tanrılarına yaptıkları gibi onlar için de ileride dini ayinler düzenleyeceklerine söz vermişler.⁷³

Bir ziyafet sırasında ortalığa aniden bir sessizlik çökerse, biri Hermes'in odanın içinden geçtiğini söyler.⁷⁴

Yunan halkı işte böyle bir ruh hali taşıyordu; ve dünya tarihinin en büyük kaderi onlara geçiyordu. Mitolojik geçmişlerinin içine gömülen, tarihi gerçek anlamda ancak yavaş yavaş kavrayabilen ve kişiliğini hayali şiirin içinde bulan bu halk zaman içinde bütün milletlerin kavrayışının öncüsü olacak ve bu kavrayışı ötekilere de aktaracak; Doğu'nun uçsuz bucaksız topraklarını ve halklarını hakimiyeti altına alacak, kültürünü bütün dünyaya yayacak, Roma ve Asya'yı bu hakimiyet ve kültür altında bir araya getirecek ve Helenizm vasıtasıyla antik çağların en önemli gücü olacaktı. Aynı zamanda bu kültür üzerinden dünyanın gelişiminin sürekliliğini sağlayacaklardı; çünkü farklı çağlar ve onlara duyduğumuz ilgi ancak Yunanlar üzerinden birbirine bağlanmakta ve bir arada tutulmaktadır. Onlar olmadan eski çağları öğrenemeyiz. Onlar olmadan öğrenebileceğimiz şeyleri de öğrenme arzusu duymayız. Bu paha biçilmez düşünme süreci

⁷¹ *Sophokles'in Yaşamı* 3. Plutarkhos, Numa 4. *Etymologium Magnum*.

⁷² İamblikhos, *Pythagoras'ın Yaşamı* 3, muhtemelen eski bir hikayeden.

⁷³ Athenaeus 2.5. Timaios'tan. Tanagra'da salamura'nın içinde korunan bir deniz salyangozunu gösterirlerdi. Aelianus, *Hayvanların Karakterleri* 13.2.

⁷⁴ Plutarkhos *Moralia* 502 vd.

zenginliğine ilave olarak ayrıca onların yaratıcı başarılarından geriye kalanlardan oluşan ekstra bir armağan -sanat ve şiir- miras devraldık.

Onların gözleriyle görüyor ve konuşurken onların deyişlerini kullanıyoruz.

Buna karşılık bütün uygar halklar içinde kendilerine en derin ve en büyük ıstırapları yaşatanlar da yine Yunanlardı.

III

Polis

Bu kitapta genel itibarıyla kökenlerle ilgili tartışmaya girmekle birlikte, *polis*'in ortaya çıkmasından önceki uzun süreci de ele almamız ve milletin ve kabilelerin hayatı üzerinde de durmamız gerekmektedir.

Başlangıçla ilgili bütün sorular gibi bir milletin nerede ve nasıl başladığı sorusu da oldukça zor bir sorudur. Ama yine de Yunan hayatının toplumsal temellerinin, yani aile, onur ve mülkiyet haklarının Helen öncesi dönemlerden beri, yani Yunanlar ve Yunan-İtalyanlar bir millet oluşturmadan çok önce var olduğunu söylemek mümkündür. Bu toplumsal temelin bu geniş milliyet içinde tam bir benzerlik göstermesi gerekmez; ancak babalar ve atalar kültüyle aile ocağı kültüründe merkezi bir yer tutan *bir ilk dinin* yaratılışı (ya da ifadesi) olması gerekir. Aileyi bir arada tutan, en azından dini olduğu kadar doğal bir birlik olması gereken bu kültür. Ata kültürü aynı zamanda Yunan hayatında başından beri var olan tek eşliliği belirliyordu. Nitekim bunu resmi evlilik törenlerinden ve zinaya verilen sert cezalardan da anlayabiliriz. Aynı şekilde, toprağın mülkiyet hakkının eve ve mezara duyulan saygıyla nedensel bir ilişkisi vardı. Tatarlarda sadece ev üzerinde mülkiyet hakkı söz konusuyken, Cermen ırklar toprağı her yıl yeniden paylaşırlardı. Yunan-İtalyanlarda ise çok eski zamanlardan beri toprak üzerinde bireysel hak söz konusuydu, ama burada bireyle kastedilen tek tek kişiler değil aile idi. Diodoros'a göre (5.68) aile ocağı insanlara ev yapmayı öğretti. Evler başlangıçta ayırıydı; ara duvar yoktu. Aile mezarlığı ailenin sahip olduğu toprakta olurdu, dolayısıyla bu toprağın başkasına devredilmesi söz konusu olamazdı - tek sebep, örneğin istilacıların toprağı bölmesi halinde yönetici sınıfı güvence altına almak değildi. Miras hakkı aynı zamanda ölüm kültürüyle belirlenen veraset yasasıyla da bağlantılıydı. Oğul geleneksel varisti; başlangıçta kızların miras hakkı yoktu, ancak ölümlere kurban sunulmasını ga-

rantiye almak adına meşru kızlar en yakın akrabayla evlendirilirdi. Evlat edinmek mümkündü, devlet bunlara nihayetinde bir tür yurttaşlık hakkı tanımıştı. Anlaşıldığı kadarıyla babanın otoritesi epeyce geniş olmalıydı. Bu otoriteyle mülkiyet ve veraset haklarının *polis*'in ortaya çıkmasından çok önce de var olduğu anlaşılmaktadır, zira *polis* daha önceden var olsaydı bu konularda muhtemelen daha farklı kararlar verirdi.

Öte yandan, tarihsel dönemde *genos* yani soya dayanan klan artık eski bir gelenek olarak gerilerde kalmıştı ve ilkel haliyle hiçbir yerde görülüyordu. Artık sadece ortak atalara ait bir gelenek olarak ve komünal mezar kültü içinde hatırlanıyordu, mezar ortak olan tek mülkiyetti; fakat tarihsel dönemde kimse gündelik hayatta böyle bir şey yaşamıyordu. Yeni nesil kollar ile esas aile arasındaki ilişki dahi belirsizleşmişti. Aynı şekilde kölelerle ücretli işçilerin de dahil olmasıyla klan ilişkileri de gevşemişti. Klanlarla kabileler arasında nasıl bir ilişki olduğunu bilemiyoruz, bu konuda ancak hipotezler üretebiliriz. Cevabını bulamadığımız sorular şunlardı: Aileler (*genos*) birleşerek *phratriai*'yi (kardeşlikler), bunlar birleşerek *phylai*'yi ve *phylai* de etnik grupları (*ethnos*) mı meydana getiriyordu, yoksa tam tersi bir durum mu söz konusuydu, yani *ethnos* temel birim olup dağılarak *phylai*, *phratriai* ve ailelere mi bölünüyordu; diğer bir deyişle bir alt bölünme mi yoksa birleşme mi söz konusuydu?

Ancak antik çağın kutsal bir unsuru, Yunanlardaki siyasi gelişme ve değişimlerin bir sonucudur; alüvyon birikintilerinin üzerinde yükselen eski bir dağ sırasının sivri zirvesidir. Bu parça *phyle*'dir (kabile). Bir kurumda meydana gelen ve onun adını değiştiren büyük değişimlerin başlangıcını anlamak çoğu zaman güçtür.

Dor devletlerinin nüfusu üç *phylai* yahut kabileden oluşurdu: Pamphyliyalılar, Dymeliler ve Hyloslular. Pamphylos ve Dymas Kral Aigimios'un oğlu ve Doros'un torunlarıydı, fakat Hylos, bir zamanlar Lapithlerle savaşta Aigimios'un yardımına gelen Herakles'in oğluydu; en sevilenler bu üçüncü gruptu, çünkü Heraklesoğulları buradan gelmişti. Birçok devleti ortaya çıkaran kutsal göçün ürünü olan Dorlar da onların torunlarıydı.

Attika'da ve muhtemelen diğer İon devletlerinde¹ dört *phylai* vardı: Geleonteler, Argedeler, Aigikoreler ve Hopleteler, -*Phylai*

¹ Bu Herodotos'tan (5.69) yapılan bir çıkarımdır.

adlarının çoğul hallerinden tekil hallerini çıkarmak güç olmakla birlikte- kurucu kahramanlarının İonoğulları olduğu sanılıyor-² Antik dönemlerde dahi bu adların farklı yaşam biçimlerini gösterdiği düşünülmekteydi: Kabaca ifade etmek gerekirse bunlar, toprak sahipleri, zanaatkârlar, çobanlar ve şövalye aristokrasisi idi. Ancak tarihsel dönemde her *phyle* aristokratlarla sıradan yurttaşlardan oluşurdu, meslek sahipleri veya sözü edilen kastlar (tabii Yunanistan'da varsa) Devletle eşit haklara sahip değildi;³ çünkü *phylai* seçici organ haline gelmişti ve Solon yasalarına göre yüzer kişiden oluşan her grup meclise bir temsilci gönderirdi. İsimler -kökenleri her ne ise- çok eski dönemlere ait olmalı ve zaman içinde giderek ilk anlamlarını yitirmiş olmalıdır. Dorlar da Pamphylia isimlerini aynı şekilde değiştirmişti, o yüzden "karışık nüfus" (karş. "Alemanik") şeklinde tercüme etmemeye dikkat etmemiz gerekmektedir. Kabile yaşamının ilk dönemlerinde *phylai*'nin yaşadığı yerlere göre ayrılıp ayrılmadığını belirlemek zordur; ancak daha sonraları herkes birlikte yaşamıştı, bireylerin hangi *phyle*'ye ait olduklarını bilmesi yeterliydi. Marathon'da ölen Atinalıların adları büyük mezar höyükteki taş sütunlara *phylai*'lerine, yani Kleisthenes'in eskinin yerine getirdiği yeni *phylai*'ye göre işlenmişti.

Bu durumda Dorların ilk başta üç, İonialıların da dört *phylai*'ye bölündüğünü söyleyebilir miyiz? Ya da Dorların iç içe geçmiş üç, İoanialıların dört klandan oluştuğunu söyleyebilir miyiz? Belki her iki ifadeyi de kullanmayıp bu biçimlerin kökeninin bilinmediğini söylemek daha doğru olacaktır. Bizim anlayamadığımız hummalı bir erime süreci sonunda farklı devletlerinde hemen hemen aynı biçimi seçen bir millet ortaya çıkmıştı. Hatadan kaçınmak için belki de en kolayı mitolojik bir ifadeden alıntı yapmaktır: Klotho, Dorların hayatı ipini üç, İonialılarınkini de dört iplikten eğirir.

Daha sonraki kurumlarda yapay bir süreçle oluşturulan *phylai* örneklerinden, *phylai*'nin meslekten çok soya göre belirlendiği sonucuna ulaşıyoruz. On Tourioi *phylai*'si bu son derece karışık kolonide yaşayan farklı kabilelerden oluşmaktaydı; çıkan isyanların ardından Kyrene düzeni sağlamak üzere (M.Ö. 530'dan önce) Yunanistan'dan Demonaks'ı çağırtmış ve nüfusun mevcut bi-

² Euripides, *İon* 1580; aynı zamanda Herodotos'ta (5.66) belirgindir.

³ Strabon 8.7.1. açık bir şekilde *phylai* ile meslekleri birbirinden ayırır; İon'un nüfusu önce dört *phylai*'ye, sonra dört mesleğe bölüldüğünü söyler.

leşenlerinden üç *phylai* oluşturmıştu; Theralılar, Peloponnessolular, Giritliler ve diğer adalardan gelen halklar. Yukarıda bahsedilenlerden farklılık gösteren diğer bazı şehirlerin *phylai*'si için kullanılan adlar kökenleri hakkında fazla bir şey söylememektedir, çünkü bunlar tanrılardan, kahramanlardan ve yerel adlardan gelmektedir.

Başlangıçta üç kabileden oluşan Roma'nın belleğinin bilinen- den çok daha eski olması ve Yunanlarla İtalyanların bir arada yaşadığı antik dönemlere kadar uzanması muhtemeldir. Geleneğe göre ilk başta Romulus Şövalyelerine ait olan Ramnes, Tities ve Luceres isimlerinin esas olarak kabile adları olduğu konusunda bir fikir birliği vardır. Roma'da farklı bir efsanenin tercih edildiği doğrudur. Söz konusu efsaneye göre bu halklar şehrin kurulmasından uzun zaman sonra bir araya gelen Latinler, Sabinler ve muhtemelen de Etrüsklerdi. Ancak bir Yunan vatandaşı olan Halikarnassoslu Dionysos, doğru biçimde üç kabilenin de başından beri var olduğunu ve sonradan gelenlerin, yani Sabinlerle diğerlerinin mevcut kabileler arasında dağıtıldığını tespit etmişti. Üçüncüsünün yani Lucerelerin geçmişi de diğer ikisi gibi antik çağlara dayanmaktaydı; Dorlarda olduğu gibi belki bu üç kabile de kadim zamanlarda, yani İtalya'ya gelmeden önce tek bir kabile halindeydi, ikisi eşitti ve biri farklıydı, yani diğerlerinden belki daha güçlü belki daha zayıftı.

Phylai'deki daha sonraki yeni bölünmeleri görmezden gelebiliriz. Kleisthenes'in Attika'da dört kabileyi ona çıkarması acil bir reform ihtiyacından kaynaklanmış olabilir, çünkü belki de Solon'un temel kabul ettiği dört eski *phylai* onun dönemiyle Kleisthenes dönemi arasındaki çalkantılı yüzyıl sırasında güçler dengesinin bozulması nedeniyle yeniden denge kurma çabası gerektirmiştir. Sonradan kurulan Yunan şehirleri *diadokhoi* de dahil olmak üzere bu siyasi biçimi yeniden üretti. Antik çağa hayranlık besleyen Hadrianus'un kurduğu Hadrianapolis ile Mısır'daki Antinoöpolis gibi şehirlerde de yine aynısı oldu. *Phyle* sözcüğünün anlamında meydana gelen çeşitli değişikliklerle tamamen bölgesel bölünmelerin bu değişiklikleri nasıl etkilediği konusu "antik Yunan tarihi araştırmacılarının" işidir. Bunun gibi kurumların iki yüzü vardır; bir tarafta soy üzerinden nakledilen ve korunan antik olaylar ve şeylerin başlangıçları, ama öte yanda birçok kez ve yapay biçimde yeniden yaratılan devletlerdeki temsilin temeli.

Fenikeliler *poleis*'i yani anayasal temele dayanan şehir devletlerini Yunanlardan da önce kurmuştu; bunların hükümdarlarının gücü ayrıcalıklı aile reislerinden oluşan kurullarla sınırlanmıştı. Bu şehirler kendi yaşam biçimlerini model alan yerleşimler kurmak üzere koloniciler gönderebilirdi. Bunlar her bir milletin bütünün ortak noktasını temsil ettiği Doğu'nun eski kraliyet kalelerinden farklıydı; Asur hanedanlarının Dicle boyundaki devasa askeri kamplarından veya bütün mal mülkün ve bütün tanrıların ortak kalesi olarak kurulan Babil'den farklıydı; Akhamenidlerin üç alternatif ikametgahından, Şark ticaretinin devasa pazarlarından yahut Mısır'ın tapınak şehirlerinden farklıydı. Bunlar yurttaşları tarafından kurulmuş şehirlerdi. Son derece aktif olan bu yerler savaşçı bir sınıfın, hatta hiçbir sınıfın bulunmadığı tahkim edilmiş liman şehirleriydi. Fenike *polis*'leri kendilerini her bakımdan başarıyla savunuyordu. Yunanların bunu model aldıklarını söylemek acaba onların şerefine leke sürmek olarak görülür mü? Fenike kültürünün Yunan hayatını daha en başlardan itibaren birçok yönden etkilediği genel olarak kabul edilmektedir. Yine Thebai'nin eskiden bir Fenike şehri olması ve sonradan Boiotia toprağı haline gelmiş olması da muhtemeldir. Yunanlar her halükârda Fenike kıyı şehirlerinden ve onların kolonilerinden haberdar olmalıydı.

Yunanlar uzun bir süre kral adı verilen şeflerin yönetimi altında küçüklü büyüklü kabileler halinde yaşadılar. Antik çağlarda gerek kabileler gerek kralları çeşitli yerlerde kaleler veya kasabalar kurmuş veya mevcut kasabaları ele geçirmiş olmalıdır. Thukydides (1.7) gerek anakaradaki gerek adalardaki bu en eski yerleşimlerin korsanlık nedeniyle denizden çok içerilerde kurulduğuna inanmaktadır; zira sadece daha yeni yerleşimlerin deniz kenarında veya tahkim edilmiş yarımadalarda kurulduğu görülmektedir. Ki bu da ancak Yunanların kendi filolarını kurmalarından sonra mümkün olmuştur. Mykene ve Tiryns *poleis*'ten çok daha eskidir.

En eski dönemlerde Yunanların büyük çoğunluğu "köy tarzında" (*kata ehomas*) yaşıyordu.⁴ Thukydides (1.10) bunu "Hellas'taki eski hayat tarzı" olarak adlandırmaktadır.⁵ Bu topluluk-

⁴ Başka bir yerde ifade *kata demous* idi. Pausanias 8.45.2.

⁵ Plutarkhos, bunun Megara bölgesine ait olduğunu söyler (*Moralia* 295b-c); bu, beş topluluktan oluşmaktaydı, Megaralılar bunlardan sadece biriydi. Tanagra bölgesi için bkz. *a.g.e.* 37.

ların siyasi açıdan organize olup olmadığı, yasal olarak kabile içinde nasıl temsil edildikleri veya ortak kutsal yerler, gelenekler veya askeri yükümlülükler açısından komşu topluluklarla ne kadar ilişki içinde oldukları bilinmemektedir.⁶ Şayet bulundukları bölgede veya kabileye ait kaleleri varsa bile bunlar muhtemelen karadan veya denizden bir saldırıya karşı sığınak olarak kullanılmaktaydı. Sicilya'daki ilkel Sikaniler haydut çeteleri yüzünden yüksek bölgelerdeki müstahkem yerlerde yaşıyordu ve "köy tarzında yaşadıkları" söyleniyordu. *Poleis* sözcüğü de önceden bu yerler için kullanılıyordu.⁷ Günümüzde Orta ve Güney İtalya'da *castello* adı verilen ve aslında kırsal kesimlerde yaşayanların geceleri ve sorunlu zamanlarda sığındığı yerlerden başka bir şey olmayan bu tahkim edilmiş şehirleri andıran yerleşimlere sıkça rastlamaktayız. Yunanistan'da birçok bölge geç dönemlere kadar "köy tarzında" yaşamaya devam etmişti. Bu yerler o kadar gözden uzaktı ki, siyasi sistemlerine dair her türlü bilgi kaybolup gitmişti, çünkü dikkatler sonradan gelişen *poleis* üzerinde yoğunlaşmıştı.

Eski Yunan kabilelerinde diğer Aryan kabilelerdekinden daha diri bir yaşama enerjisi olmalıdır; eski farklı kabilelerin göçleri, yerleşimleri ve birleşmeleri (*synoikismos*) bu milletin sonradan sergilediği yaşama gücünün habercisi olduğu söylenebilir. Bu konuyla ilgili kayıtlar karmaşık, kafa karıştırıcı ve tarihsel bir kesinlikten uzak olmakla birlikte sayıca oldukça fazladır. En küçük ayrıntılar hakkında bile yığınlarca bilgi vardır, en cılız halk bile kendi göç efsanesine sahiptir, oysa Cermen tarihinde bilgilere sadece genel hatlarıyla ulaşmak mümkündür. 7. yüzyıla gelindiğinde Alemannik nüfus, içinden çıktığı çalkantılı geçmişin bütün anılarını unutmuş görünüyordu; Roma topraklarının işgali tarihinde olduğu gibi halk geleneklerinde de en küçük bir iz bırakmamıştı; öylece girip çıkmışlardı. Yunan halkları ise aksine kendini mitolojik biçimde dışa vuran güçlü bir geçmiş ve yeniden yerleşim bilincine sahiptir.

Kurucu kahraman figürlerinde kişileştirme, onların hareketleri, bunların ciddi bir şekilde genel mitolojiye dahil edilmesi, mezarları ve bunlarla bağlantılı kültleri, gelecekteki *poleis*'in ya-

⁶ Heleon, Harma, Mykalessos ve Pharaî'den oluşan Boiotia'daki "dörtlü köy"ün (*tetrakomia*) nasıl bir ortak örgütlenme kurduğunu bilmiyoruz (Strabon 9.2.14).

⁷ Diodoros 5.6.

şama gücünün bir tür güvencesidir. Peki ama, bu anıları gündelik hayatlarının içinde canlı tutan bu insanlar kimlerdi? Her zaman olduğu gibi sadece kahramanlık efsanelerini şarkılara döken saz şairleri olabilirlerdi. Onların yanında ve kısmen onların sağdan soldan derlediği şiirlere dayanan, Hesiodos'un *Kadınlar Listesi*, Homeros'un Gemi Kataloğu ve benzeri "destanlar" gibi daha genel bir soy şiiri ve hatta aynı zamanda etnografik türde bir şiir ortaya çıkabilirdi. Cermen halkları arasında göçlerden sonra Nibelunglar ve Harelunglar gibi bazı hanedanlar karanlığın içinden çıkmaktadır, fakat geri kalanı Bernli Dietrich'in etrafında yoğunlaşmaktadır. O da kendisini Alman topraklarına yerleştirmeye çalışan her türlü girişimden kaçmaktadır. Yunan standartlarına göre Almanya'da devasa bir hanedanlar ormanının yetişmiş olması gerekmekteydi.

Bu göç efsanelerinde kabilelerin kendi varlıklarını korumak için herhangi bir ve her türlü aracı kullandığı görülmektedir; çocuklar ve çocukların çocukları bunun nasıl yapıldığını mükemmel bir taklitle anlatmaktadır. En gerçek ve kesinlikle kendi geleneklerinden türeyen anlatımlardan biri Thessalia'da yaşamış küçük bir kabile olan Ainienlerin halk efsanesidir.⁸ Lapithler tarafından uzun zaman önce Dotion ovasından (Thessalia'daki Ossa'nın güneyi) sürülen Aenienler sağda solda dolaşmıştı; ya buldukları araziler dar gelmiş ya da düşman komşularla karşı karşıya kalmışlardı. Sonunda Korinthos Körfezi'ndeki Kirrha büyük bir kuraklıkla karşı karşıya kalınca, tanrının emriyle kralları Oinoklos'u taşıyarak öldürmüşlerdi. Sonra İnakhoslularla Akhaialıların yaşadığı Thessalia'daki İnakhos vadisine gittiler ve orada kalmaya karar verdiler. Bir hatip gönüllü olarak kendilerine verilmesi halinde toprağın kendilerinin olacağını söyledi, bunun üzerine Ainien Temon dilenci kılığına girerek İnakhos kralını kandırdı ve kral bir topak toprağı memnuniyetle dilencinin sırtındaki çantaya koyuverdi.⁹ İnakhos'un yaşlıları hileyi geç de

⁸ Plutarkhos, *Moralia* 293vd.-294c, 297b-c.

⁹ Tüm bir bölge üzerinde hak iddiası mahiyetindeki bir toprak parçasının hile yoluyla ele geçirilmesi diğer halklarda da çeşitli şekillerde meydana gelir. Bir örneği Plutarkhos'un *Moralia*'sında (296d-e) vicdan azabıyla dile getirilir. Ayrıca *Corpus Paroemiographorum Graecorum* 1 s. 328'de bir anekdot vardır: Atina'dan sürülen Aletes (gezzin) dolaşırken bir çobandan yiyecek dilenir, çoban kendisiyle açıkça dalga geçer ve torbasından bir parça toprak parçası verir; bunun iyiye işaret olduğunu düşünerek toprağı alır ve "Aletes bu toprak parçasını kabul ediyor" der – bunun altındaki gizli düşüncesi anlamak kolaydır.

olsa anladılar ve kralı uyarak onu yakalamasını söylediler. Temon, Apollon'a yüz öküz vadederek kaçtı. İki kral arasında bir düello kararı alındı; Ainien, İnakhoslunun yanında getirdiği köpeği kovmasını istedi; İnakhoslu köpeği kovmak için arkasını dönünce Ainien bir taş (silahların en eskisi) atarak onu öldürdü. Ondan sonra Ainienler, İnakhoslularla Akhaialıları kovdular ve taşla tapmaya başladılar. Ona kurbanlar sundular ve kurban edilen hayvanların yağını sürdüler.¹⁰ O günden sonra Temon'un torunları Apollon'a düzenli olarak sunulan yüz öküzü "dilenci eti" diye adlandırdılar. Bu efsanedeki kabilenin düşünce ve inançları sonradan kabilenin gelişmiş ve güçlenmiş biçimi olan *polis*'in düşünce inançları haline geldi.

Yunan Devlet biçiminin son şekli *polis* oldu; belli bir toprak parçasını kontrol eden, başka bir tahkime izin vermeyen ve ikinci bir bağımsız yurttaşlığa hoşgörü göstermeyen bağımsız bir devletti *polis*. Bu devletin yavaş yavaş ortaya çıktığı asla düşünülmeydi, bir anlık bilinçli bir kararın sonucunda bir anda kurulduğu varsayılıyordu. Yunan hayal gücü bu tür anlık kuruluşlarla doluydu, başından beri hiçbir şey kendiliğinden olmamış, *polis*'in bütün hayatı zorunluluklar tarafından yönlendirilmişti.

Küçük devlet biçimi değişmeyen bir biçimdi. Bütün nüfus evlerinden kovulmuş olsa bile farklı küçük devletlerde yaşadıkları şeklindeki temel varsayımı da beraberlerinde götürüyorlardı. Güney Peloponnessos'tan kovulan Akhaialılar, kuşkusuz Korinthos Körfezi'ndeki yeni yurtları Akhaia'da birleşik bir devlet kurabilirlerdi, hatta bu doğuştan gelen özelliklerine de uygundu; ama onun yerine İonialıların o güne kadar köyler halinde yaşadığı on iki bölgede aynı sayıda *polis* kurdular. Periyodik kurban törenleriyle Aigai yakınlarındaki Zeus korusunda, Hamarion'da düzenlenen festivallerden başka bir ortak noktaları yoktu.¹¹ Onların önünden kaçarak Atina'nın liderliğinde Küçük Asya'nın batı kıyısına giden İonialılar ise daha önce olduğu gibi doğal olarak on iki *polis* kurdular.

Daha sonra göreceğimiz üzere tahkim edilmiş bir merkezi bulunan devlet boyut olarak küçük ve kolayca yönetilebilir olması gerektiğinin farkındaydı. Daha geniş toprakları kontrol edebil-

¹⁰ Ainianialılar M.Ö. 3. yüzyılda Athamania ve Akarnanialılarla ittifak yapan Aitolialılar tarafından yok edilmişlerdi, Strabon 9.4.11.

¹¹ Herodotos 1.145, Strabon 8.7.4.

mek yani tek tek yerleşim birimlerinin birer istikrarsızlık merkezi haline gelmemesi için ya Sparta zalimliği ya da Attika halkının gibi istisnai bir yetenek gerekiyordu. İttifaklar yoluyla büyük gruplar oluşturma girişimleri sadece savaş dönemlerinde başarılı olmuş ama onlar da kısa ömürlü olmuştu ve uzun vadede çökmüşlerdi. Sparta ve Atina'nın hakimiyeti uzadıkça bunlara karşı nefret de artmıştı. *Polis* üstüne yapılan araştırmalar, kendi lehine olduğu halde zayıf müttefiklere karşı en küçük bir adalet gösterilmediğini ortaya koymaktadır. Boiotia tarihinde yaşanan tüm felaketlerin ardında Boiotia'yı federal bir devlet haline getirme girişimleri yatmaktaydı. Yine Yunanlar arasındaki her ittifakın altında güçlü tarafın diğer taraf üzerinde hakimiyet kurma ve sömürme niyeti yatmaktaydı. Tapınak birlikleri veya *amphiktyoniai* gibi erken antik döneme dair tam olarak anlaşılamamış izler *polis*'in zihinlerde iyice oturduğu dönemlerde rahatlıkla göz ardı edilebilir.

Polis'i yaratan hummalı dürtü genellikle *synoikismos*'a dönüşüyor, yani eski köy toplulukları mümkünse sahilde bulunan tahkim edilmiş bir şehirde bir araya getiriliyordu. Korsanlık ve ticaret karışımı uygulamalar, dağ yamaçları ve körfezler gibi özellikler şehrin kimliğinde muhtemelen daha az belirleyiciydi; asıl amaç güçlü bir siyasi varlık inşa etmek ve aynı sürecin yaşadığı komşu *polis*'lere karşı koymaya hazırlıklı olabilmektir. Amaç sadece ticaret, maddi zenginlik, vb. olsaydı sonuç basit bir kasaba veya şehir olurdu, oysa *polis* bunlardan daha fazlasıydı.

Ancak *polis*'in kuruluşundaki asıl zorlayıcı dış güdü kuşkusuz Dor göçü olarak bilinen hareketti. Göçmenler ve onlara başarıyla karşı koyanlar hem savunmada hem de saldırıda daha büyük bir güç vadeden ve kendi varlık sebepleri olan bir sistem arayışındaydı. Akhaia örneğinde, köy topluluklarından şehir hayatına geçişin Dor göçüyle nasıl açık bir şekilde bağlantılı olduğunu yukarıda görmüştük; yukarıdaki anlatımlarda geçen süreç defalarca tekrarlanmış olmalıdır.

Halkın "köy tarzında" (*komedon*) veya zaman zaman yedi-sekiz köyden oluşan bölgelerde yaşadığı dönem, kabileleri idare etmek ne kadar zor olsa da, kesinlikle daha masum bir dönemdi; kendilerini korsanlara veya haydutlara karşı korumaları gerekiyordu, ama köylü olarak yaşıyor, toprağı sürüyorlardı; şimdiyse her *polis* diğeriyle çatışıyor, var olma ve siyasi güç mücadelesi veriyordu. Ayrıca eski dönemde toprağı işleyenlerin sayısının

daha fazla olduğuna kuşku yoktur, çünkü nüfus şehirlere çekildiği için uzaktaki tarım arazileri zorunlu olarak ihmal ediliyordu. *Synoikismos* muhtemelen Yunanistan'da kuraklaşmanın ilk evresi olmuştu.¹² Atinalıların barış zamanında Attika'daki mülklerine dağılması aynı şeyin başka yerlerde de geçerli olduğu anlamına gelmez.

Süreç hem norm haline gelmiş hem de kalıcı bir hal almıştı. Siyasi gücün yoğunlaştığı yerde nüfus hepsi de eşit yükümlülüklerle, sorumluluklara ve haklara sahip bir yurttaşlar birliği halinde daha önceden beri kullanılmakla birlikte tahkim edilmemiş olan bir yerleşim biriminde bir araya toplanıyordu, tabii yerleşim için tamamen yeni bir yerin seçildiği de oluyordu. Sonradan gelişen siyasi hayal gücü, modeli mitolojik zamanlardan kalma ünlü bir örnekle süslemekten hoşlanıyordu: Bu da Theseus'un Attika halkına uyguladığı *synoikismos* idi.¹³ Theseus, Kekrops'un daha önce halkı güvenlik amacıyla bir araya getirdiği on iki bölgedeki ayrı ayrı *prytaneis*'i (konsey üyeleri) ve *arkhonlar*'ı (baş yöneticileri) feshederek Atina'da hepsini kapsayan tek bir meclis (*bouleuterion*) ve tek bir *prytaneion* bıraktı. İsteyen şehir dışında, kendi topraklarında yaşayabilirdi, fakat tek bir *polis*'leri vardı ve herkes birlikte çalışıyordu; *polis* büyük ve güçlü bir *polis* olarak gelecek kuşaklara devredilebilirdi. Başka yerlerde de genel olarak benzer bir düzenleme arzu ediliyordu ve sonunda *polis*'in bu nihai hali bütün Yunanistan'a yayıldı. Bu sistem olmasaydı Yunan kültürünün tam olarak gelişmesi mümkün olmazdı.

Tarihsel dönemdeki açık olarak kayda geçmiş örneklerden bu *synoikismos*'un feda edilmesinin nelere mal olduğunu da görmekteyiz: Direnç gösteren nüfusların şiddet yoluyla başka yerlere yeniden yerleştirilmesi veya yok edilmesi olmuştu sonuç. Boyun eğdikleri halde köylerinden, bölgelerinden veya küçük kasabalarından zorla çıkarılanların veya buralarda çok daha güvensiz ve yoksul şartlarda yaşamak ve toprağı işlemek zorunda kalanların yaşadığı sefaleti ancak tahmin edebiliriz. Atalarının gömülü olduğu topraklardan alınıp götürülmek başlı başına bir felaketti Yunanlar için; ya ölümler kültünü terk etmeye zorlanmışlar ya da

¹² Strabon, Akhaia'yı kastederek eskiden halkın daha müreffeh olduğunu söyler, 8.7.5.

¹³ Thukydides'in bütün açıklamalarına karşın (2.15) ilk çağlardan beri Atinalıların kırsal bölgelerde diğer Yunanlardan daha çok yaşadığını belirtir.

devam ettiremeyecek kadar güç koşullara itilmişlerdi. Her hâlükârda artık aile mezarlarını her gün görme imkânından yoksun kalmışlardı. Tarihte, güçlü bir toprak duygusuna sahip olan insanların keyfi kararlarla yerlerinden edildiği bu Yunan *polis*'inde yaşanana benzer bir acı birikiminin bir eşine daha rastlamak mümkün değildir. Bu önlemlerin güçlü zorba azınlıklar tarafından hayata geçirilmesi gerekiyordu. Sonraki çalkantılı dönemlerde acımasız baskılardan kurtulmanın tek yolu bir *polis* oluşturmak olmalıydı.

Polis'in yaşama gücünün ve doğma mücadelesinin çarpıcı bir sembolü Kadmos'un kestiği ejder dişinin öyküsüdür. Dişlerin ekildiği yerden Spartoi denen silahlı adamlar fışkırdı. Kadmos bunların ortasına bir taş atınca aralarından sadece beşi sağ kalana kadar dövuştüler. Sonradan Thebailileri oluşturan Kadmos ailesi işte bu geriye kalan beş kişiden geliyordu. Şehrin savunmasıyla alay edenlerin idam cezasına çarptırılması fikri de tipikti. Bunun altında alay etmenin kolay, yardım etmenin güç olduğu ve işe karınca kararınca bir yerlerden başlamak gerektiği fikri yatmaktaydı. Çünkü alay eden kişi, Tokseus'un siperin üstünden atladığı için, tıpkı Romulus'un aynı nedenle kardeşini öldürmesi gibi, babası Kalydonlu Oeneus tarafından öldürüldüğünü anlamamış oluyordu.

Şehirlerin kuruluşlarına dair birçok öykü vardır: Homeros'ta geçen Peloponnessos'taki Mantinia beş köy topluluğunun - bunların yerel adı *komai* değil *demoi* idi- bir araya gelmesiyle *polis* olmuştu. Heraia gibi Tegea da dokuz topluluktan, Aegion yedi veya sekiz, Patras yedi ve Dyme sekiz topluluktan ortaya çıkmıştı. Elis, Pers savaşlarının sonunda birçok köyün bir araya gelmesiyle şehir olmuştu.¹⁴ Mytileneliler, Lesbos'taki herkesi kendi şehirlerinde yaşamaya zorlamıştı, fakat Methymneliler durumu Atina'ya şikayet edince plandan vazgeçilmişti.¹⁵ Lindos, İalysos ve Kameiros 408 yılında gönüllü olarak bir araya gelerek parlak bir geleceği olan güzel Rodos şehrini kurdular; fakat antik şehirlerini terk etmek zorunda kalan çoğunluğun neler hissettiğini hayal etmek mümkün değildir.¹⁶ Peloponnessos Savaşı sırasında, Makedonyalı II. Perdikkas, Halkidiki yarımadasının sakinlerini

¹⁴ Strabon 8.3.2.

¹⁵ Thukydides 3.2. vd.

¹⁶ Diodoros'a göre (13.75) gerçekten terk etmişlerdi. Karş. Strabon 14.2.

kıyıdaki kasabalarını terk edip Olynthos şehrine yerleşmeye ikna etti, bu da Atina'nın hakimiyetinin sona ermesine yol açtı.¹⁷ Argos şehri kendisini Sparta'ya karşı savunma gerekçesiyle zorla *synoikismos* dayatmasıyla ünlüydü. Hysiai ile birlikte Ornaia, Midea ve diğer küçük yerleşimler de karara itaate zorlanmış, fakat Mykene ile Tiryns gibi ünlü eski şehirler yerle bir edilmişti. Bu şehirlerde yaşayanların Argoslu olmak yerine uzaklara gitmeyi tercih etmesinin nedeni onları alıkoymanın imkânsızlığı olmalıdır. Sparta gibi bir düşman karşısında Epaminondas bile birçok Arkadia kasabasını kendi kimliklerinden vazgeçerek "büyük bir şehre" yani Megalopolis'e göçe ikna yoluna başvurmuştu. Trapezoslular bunu reddetmiş ve katliamdan kurtulanlar Karadeniz'deki yeni Trapezos'a kaçmak zorunda kalmıştı. Mantinea Savaşından sonra birçok kişi tekrar Megalopolis'i terk etmeye çalıştı fakat bizzat kendi yurttaşları Atinalıların da desteğiyle ağır zulme başvurarak onları geri dönmeye zorladı.¹⁸ Boşaltılan yerlerden bazıları sonradan tamamıyla terk edildi, bazıları Megalopolis'e bağlı köyler haline geldi, yani bunlarda hâlâ birileri yaşıyor ve toprak işleniyordu.¹⁹

Bu tür şehirlerin taşra kasabaları olarak varlıklarını sürdürüp belki *polis* meclisine sadece seçilmiş temsilciler göndermekle yetinmelerine niçin izin verilmemişti? Çünkü uzun vadede asla boyun eğmeye devam etmez, bütün enerjilerini bağımsızlık ve yeniden *polis* olmak için harcarlardı. Ayrıca, ilerde göreceğimiz gibi, sırf temsilci göndermek Yunanları asla tatmin etmezdi, çünkü anında müdahale edemeyecekleri bir durumun oluşmasına asla hoşgörü göstermezlerdi.

Tamamen yeni bir şehir olan Messene, M.Ö. 369'da tartışmasız bir coşkuyla kurulan belki de tek şehirdi. Epaminondas'ın bu raya komşu topraklardan insan getirmesi gerekmedi; yeni başkent uzun zaman önce Yunan dünyasının çeşitli bölgelerine karp şimdi kendi anayurtlarında yeniden bir araya gelen Messenliler tarafından kuruldu. Birkaç kuşak hatta yüzlerce yıl önce vatanlarını kaybedenler onu yeniden ele geçirdi. Buna karşılık sayısız şehir zorbaca yöntemlere başvuran tiranlarla güçlü hükümdarlar tarafından kurulmuştu. Sicilya tiranları, hatta en iyileri bi-

¹⁷ Diodoros 12.34, Ksenophon, *Hellenica* 5.2.12.

¹⁸ Diodoros 15.94. Karş. Pausanias 8.27.1-15, 9.14.2.

¹⁹ Strabon (8.8.1) Arkadia'daki kıtlığın bu dönemde başladığını belirtir.

le mevcut *polis*'lerin sakinlerini hoyratça birbirine karıştırdılar, çünkü ancak nüfusun yarısını yerinden edip yerlerine yabancıları veya tüccarları yerleştirmek suretiyle halkın itaat etmesini sağladılar. Diğer yönleriyle iyi bir lider olan Gelon ise Kamarina, Gela, Megara Hyblaia ve diğer kasabaların üst sınıflarını yerlerinden sürerek Syrakusa'ya yerleştirdi. Buradaki sıradan insanları da istenmeyen kişiler ilan edip yurtdışına sattı, çünkü *demos* bir topluluğun en istenmeyen unsurları idi. Gelon'un kardeşi Hieron, Katana halkını Leontini'ye nakletti. Beş bin Syrakusalıyla aynı sayıda Peloponnessosluyu da boşaltılmış olan Katana surlarının içine yerleştirdi. Bir amacı savunmaya son derece elverişli bir konumda olan²⁰ Katana'yı sabit bir garnizon haline getirmek, diğer amacı da, Gelon'un yaptığı gibi iyi bir *polis* kurucusu olarak adını bir kahramanlık kültürle ölümsüzleştirmekti (Diodorus 11.49). Şehre Etna adı verildi, fakat Hieron'un ölümünden kısa bir süre sonra onun döneminde verilen kararlar iptal edildi ve şehir tekrar eski adını aldı. Şehir halen Catania olarak bilinmektedir. Hükümdarların bu uygulamalar için gösterdiği tek gerekçe, bu önlemler alınmadığı takdirde tiranlara karşı hareketler gelişeceği ve şehri Kartacalılara teslim edecekleri idi. Kral Mausolus da altı şehrin halkını yani sekiz Lelegia şehrinin üçte ikisini zorla Halikarnassos'a tıktırmıştı.²¹ *Diadokhoi* tarihinde Doğu'da ve Mısır'da birçok şehrin kurulduğu dikkat çekmektedir; Küçük Asya'nın çok uzun zaman önce Helenleştiği düşünülecek olursa, bu yeni kurulduğu belirtilen şehirlerden bazılarında zorla yerinden etme, nüfusları birbirine karıştırma ve eski ve ünlü şehirlere yeni adlar verme gibi uygulamaların yaşanmış olması muhtemeldir. Sık sık sadece gönüllülerin nakledilebildiği iddia edilir, ancak bu düşünce temelden yoksundur, nitekim hükümdarın izin vermesi halinde halkın eski yurtlarına geri döndüğü görülmektedir.²²

²⁰ *Myriandros polis*. Göreceğimiz gibi, bir şehrin ideal nüfusu, silah taşımaya ya da tam yurttaş olmaya uygun 10 bin erkekten oluşmaktaydı.

²¹ Strabon 13.1.59.

²² Strabon 12.1.52, Skepsislilerle bağlantılı olarak. Strabon ayrıca yeri değiştirilen birçok şehirden söz eder; daha önce bir şehir buradaydı, sonra oraya gitti. Bu tip gelişmeler şehir için daha iyi bir yerleşim yeri bulunduğu anda yaşandığı gibi, Koslularda olduğu gibi bazı yurttaşların bulundukları yerden memnun olmadığı durumlarda da meydana gelebiliyordu (14.2.19). Grup yeterince güçlüyse şehrin adını da beraberlerinde götürebiliyorlardı.

Yeni kurulan şehirler içinde nüfusa görünür bir avantaj sağlayan tek şehirler Makedonyalı Kossandros'un kurduğu şehirler olmuştur. Bunlar 13. yüzyıl Bavyera'sının Zahring Kontluklarını hatırlatmaktadır. Amaçları surlarla çevrili şehirlerde hükümdara sadık ve özgür tebaanın güvenliğini sağlamaktı. Eski Yunan *synoikismos*'u gibi, genel uzlaşmayla alınan kararın benzer bir örneği, Milano 12. yüzyılın sonuna doğru Guelpho hizbini, genelde Ghibellino hanedanının yöneticilerine, özellikle de Piemontelilere yönlendirip köylü topluluklarını sığınakların inşasında birlik olmaya kışkırttığına meydana gelmişti. En azından Chivasso ile Coni'nin; sonra Saluzzo Markiliği'nin egemenliğini reddeden köylüler tarafından inşa edilen Savigliano'nun kökenleri böyleydi. Bütün bir Lombard İttifakı tarafından kurulan Alessandria da Nizza di Monferrato, Fossano ve Montevico gibi yeni köylü şehirlerinin inşasına yardım etmişti. Düşman Asti ile karşı karşıya kalanlar Tanao ile Stura arasında Clarasco şehrini inşa etmiş ve Albalıların çoğu buraya taşınmıştı; hatta bir dönem Alba'nın gönüllü olarak yıkılarak halkının Clarasco'ya nakledilmesi bile konuşulmuştu.²³ Bu dönemin birçok özelliği Antik Yunan'daki hayatı andırmaktadır. Örneğin Milano'yu fetheden İmparator I. Frederick yerle bir etme kararı aldığı şehrin halkını zorla boşaltarak dört köye nakletmişti; böylelikle antik çağlardaki *dioikizein* (farklı bölgelere gönderme) uygulamasını izlemişti; o zamanlar da galip gelen düşman *polis*'i ortadan kaldırmak veya sakinlerini eski köy hayatlarına döndürmek suretiyle intikam alırdı. Örneğin Kral Agesipolis mağlup ettiği Mantinea'ya böyle yapmıştı. Yine, Kutsal Savaş'ta galip gelenler Abai dışındaki bütün Phokis şehirlerini yıkmış ve sakinlerini kırsal bölgelere sürmüştü.²⁴

Bir *polis* kurmak nüfus açısından büyük ve belirleyici bir deneyimdi. Şayet daha önce toprağı işliyorlarsa hayat tarzları şehirleşiyor; önceden "köylü" iken artık yan yana yaşamaya başlıyor ve "politik" *polis*-sakinine haline geliyorlardı. Bu deneyimin ne kadar önemli olduğu şehrin kuruluşuna dair efsanelerle mazideki büyük tehlikelerden kurtuluş efsanelerine de yansıyor. Kökenlerini, giderek büyüyen, kurbanlarını ve kutsal kehanet-

²³ Karş. Jacobus de Aquis, *Imago Mundi, Historiae patriae monum. scriptt* Cilt. 3 Süt. 1569, 1605, 1614, kronolojik olarak kısmen oldukça karışık.

²⁴ Pausanias 9.14.2 ve 10.3.2. Leuktra Savaşından sonra Mantinia şehri yeniden kuruldu.

lerini bilen şehir böylece geleceğinin meşru zeminini de oluşturuyordu. Bir kuruluşun önkoşulu ve belki de çevredeki tek temiz kaynak olan içme suyu için bile mücadele edilmesi ve uğursuz düşmandan ele geçirilmesi gerekiyordu; Kadmos, Thebai'deki kaynağı koruyan Ares ejderini öldürmüştü. Birçok şehirde, agorada, bir tapınak çevresinde veya başka bir önemli noktada, antik dönemlerde veya belki de mitolojik çağlarda bir kehanetin peşinden giderek şehrin kuruluşu veya savunması uğruna hayatını gönüllü veya gönülsüz vermiş birinin mezarı bulunurdu. Topraktan çıkan her şey için karanlık güçlere bir bedel ödemek gerekirdi. Thespiiai'de halk senede bir kez bir genç seçer ve onu şehri tehdit eden ejdere verirdi (Pausanias 9.26.5). Atina'daki iç Keramikos'un merkezinde Leokorion vardı. Burası Delphoi kahininin sözü üzerine Leos'un şehri korumak için üç kızını kurban ettiği yerdirdi.²⁵ İtalya'daki Kroton şehrinde bulunan bir anıtta şu efsane anlatılmaktaydı: Sığırlarını İtalyan topraklarına getiren Herakles, karanlıkta kendisine yardım etmeye çalışan Kroton'u düşman sanarak öldürmüştü; hatasını anlayan Herakles mezar taşının etrafına Kroton'un adını taşıyan bir şehir kurma sözü vermişti.²⁶ Şayet bir anıt olmasaydı o zaman bir su kaynağı olurdu. Boiotia'daki Haliartos'ta Lophis ırmağı babasının döverek öldürdüğü bir çocuğun kanıyla doluydu, çünkü bir kuraklık döneminde Pythia ona karşılaştığı ilk canlıyı öldürmesini emretmişti (Pausanias 9.33.3). Bir zamanlar Phrygia'daki Kelainai'de toprak yarılarak birçok evi ve insanı yutmuştu. Kahin ellerindeki en değerli şeyi yarığa atmalarını söylemişti; altın ve gümüşler işe yaramayınca Phrygia Kralı'nın veliahtı atıyla birlikte yarığa atlamış ve yarık kapanmıştı.²⁷ Bazı olaylarda hayvanlar insanlarla tanrılardan daha merhametli oluyordu. Kahin, Lesbos'u kurmak üzere denize açılanlara Mesogeion kayasının yanından geçerken Poseidon'a kurban olarak denize bir boğa atmalarını ve Amphitrite ile Nereidlere de canlı bir kız armağan etmelerini söyledi. Kız yedi liderin kızları arasından rastgele seçildi, değerli mücevherler takıldı ve suya bırakıldı; fakat sevgilisi arkasından suya atlayıp ona sarıldı ve her ikisini de yunuslar kurtardı.²⁸ Bazen bir

²⁵ Aelianus, *Varia Historia* 12.28. Thebai için Pausanias 9.17.1, Antipoenos'un kızlarının mezarı.

²⁶ İamblikhos, *Pythagoras'ın Yaşamı* c.9.

²⁷ Plutarkhos, *Parallela Minora* 306e-f.

²⁸ Plutarkhos, *Moralia* 163a-d.

şehrin temellerini sağlama almak üzere mitolojik zamanlarda ölmüş bir kişinin kemikleri getirilirdi. Örneğin Hagnon devrinde Atinalılar tarafından kurulan Amphipolis'te böyle bir olay yaşanmıştı. Hagnon adamlarını gizlice Troia'ya göndererek Rhesos'un kemiklerini mezar höyüğünden aldırılmıştı (Polyainos 6.53); ya da insan kurbanların yerini *telesmai* yani gizemli nesnelerin toprağa gömülmesi gibi daha zararsız işlemler alırdı. Örneğin yeni kurulan Tegea şehrinin düşmanlar tarafından zapt edilmesini engellemek için Athena'nın Kepheus'a verdiği Medea'nın saçından bir tutam (Pausanias 8.47.4). Ancak eski koruğun ayinler daha sonraki yüzyıllarda özellikle gösterişli kuruluş törenlerinde tekrarlanmaya devam etti. Diğer yönleriyle İskender'in belki de en muhteşem *diadokhoi*'si olan Seleukos Suriye'deki büyük şehirlerin temellerini atarken masum genç kızları kurban etmiş ve bronz heykellerini diktirmişti. Öldürülen kız bu heykel vasıtasıyla *Tykhe*'ye yani şehrin talihine dönüşüyordu.²⁹ Laodike'de talihsiz çocuk Agave idi. Orontes nehri üzerindeki Antakya'da ise seçilen kişinin adı günümüze kadar ulaşmıştır. Bu isim küçük mermer bir kopyası Vatikan'da bulunan ünlü bronz *Tykhe*'de ölümsüzleştirilmişti; yüksek rahip önceden belirlenen günde güneş yükselirken planlanan şehrin ortasında güzel Aimathe'yi kurban etmişti. Bu olayda kurbanın herhangi bir kehanetle ilgili olup olmadığından bahsedilmemekte, sadece şehrin kaderinin bir önlem olarak büyüyle korumaya alındığı söylenmektedir.

Agorada ayrıca ölmüşler adına yapılmış daha az ürkütücü anıtlar bulunmaktaydı: Thurioi'de büyük Herodotos agoraya gömülüydü,³⁰ hatta sonraları ünlüler adına dikilen heykellerle sunaklar Yunan şehirlerindeki birçok meydanı neredeyse yürünmez hale getirmişti. Buralarda kurban edilenlerin adına dikilen anıtlar da eksik olmuyordu.³¹ Diğer halklarda benzer bir efsane bazen bir kalenin inşasıyla bağlantılı oluyordu; Skadar'ın kuruluşu dolayısıyla etkileyici bir şarkı besteleyen Sırlar pekâlâ Yunan geleneğinden etkilenmiş olmalıdır.³²

Aslında bu tek bir insan kurban etme geleneği hemen her po-

²⁹ Pausanias Damaskenos'a güvenilecek olursa (FGH 854 F.10),

³⁰ Suda, *Herodotos* maddesi.

³¹ Birçok şehirde ve özellikle de kolonilerde kurucunun anıtı veya en azından heykeli agora meydanında bulunur.

³² Talvj, *Serbian Folksongs* 1.78.

lis'in kuruluşu, geniş bir bölgedeki tarım arazilerinden çekilme, küçük yerleşim alanlarının yeni yerleşim alanı açmak adına yerle bir edilmesi veya zorla boşaltılması sırasında gereken daha geniş çaplı birçok kurbanın bir sembolü gibi görünmektedir. Böyle bir *polis*'in yaşam sürecine şiddetin hakim olması şaşırtıcı değildir.

Birkaç dağınık bilgi parçası dışında bu yıkımlar konusunda fazla bir şey bilmiyoruz. Şiirin ve düzyazının özel bir kolu şehirlerin kuruluş tarihlerini veya kuruluşla ilgili mitolojik öykülerini anlatmaktadır; Smyrnalı Mimnermos, Miletoslu Kadmos ve Kolophonlu Ksenophanes gibi yüceltilen isimler bu tür yerel efsaneleri anlatanlardan bazılarıdır. Ksenophanes ayrıca kaçan Phokailıların Elea'yı kurma öyküsünü anlatmıştı (Diogenes Laertios 9.20). Sonradan Yunan tarih yazımına dönüşen olayların gerçek başlangıcı işte bunlardır.

Bir *polis*'i bir köyden ve diğer halkların şehirlerinden ayıran dış özellikler negatif bir tanımlama üzerinden tarif edilir. Pausanias (10.4.1) şöyle der: "Panopeus bir Phokis şehridir, tabi bir şehirden söz edilebilirse. Çünkü tek bir resmi bina, bir gymnasion, tiyatro, agora ve suyun aktığı bir havuz yoktur." Aslında Panopeuslular bir vadideki bir akarsuyun kenarındaki mağaralarda yaşıyordu. "Resmi bina" meclisin gününbirlik toplantılarını yaptığı yer, yani *prytaneion*'dur: "Bir şehrin sembolüdür, çünkü köylerde böyle bir şey yoktur." Ayrıca mahkemeler ve kimi yerlerde senato binası bulunurdu. Daha sonraki tarihlerde Yunan kültürünün yayıldığı yerlere gymnasionlar kuruldu; Devletin siyasi gücünün inişe geçtiği zamanlara kadar tiyatro her yerde yoktu.³³ Bunlar şehrin nüfusu hakkında genel bir fikir vermekteydi. Özellikle de halkın toplandığı yerler olarak Yunan olmayanları epeyce şaşırtmış olmalıydı. Ancak bir *polis*'in gerçek odak noktası *agora* yani halk meydanıydı.

Eski tip küçük şehirlerde agora çok daha önemliydi; *prytaneion*, *bouleuterion*, adalet sarayı ve bazı tapınaklar burada olurdu; agora aynı zamanda halk toplantıları ve oyunlar için de kullanılırdı. Ancak aynı amaçla yapılmış daha büyük düzenlemelerin olduğu şehirlerde bile agora şehrin en hayati organıydı. "Pazar yeri" sözcüğü çok yetersiz bir çeviridir. Şehirleri olan her milletin kesinlikle pazar yerleri olurdu. "Agora" ise aksine toplanmak an-

³³ Herodotos'un Sparta'daki *theatron*'a yaptığı gönderme (6.67) tiyatro değil, genel olarak seyirlik bir yer anlamına gelir.

lamındaki *ageirein* fiilinden gelmekte olup, genellikle yer belirtmeden toplanmayı kastetmektedir; Aristoteles net bir ayrım yapmaktadır (*Politika* 7.10.vd.). Özgür yurttaşlar için, hiçbir şeyin satılmadığı ve hiçbir işçinin veya köylünün yetkililer çağırma-dıkça giremediği bir agora olması gerektiğini düşünür; ve bir de alışveriş için ayrı bir agora gerekir. Troia önündeki Akhaia kampında dahi adaletin dağıtıldığı sunakların bulunduğu bir agora vardı.³⁴ Liman şehirlerinde ya da en azından düzenlemeler konusunda neredeyse mükemmelliğe ulaşan Phaikialılarda agora limana yakın bir yerde olurdu (*Odysseia* VIII.4). Yunanlar burada gemi manzarası eşliğinde, birçok tapınak, resmi bina, anıt, dükkan ve döviz standıyla çevrilmiş olarak, hiçbir kuzeylinin tek bir sözcükle açıklayamayacağı *agorazein* ile ilgilenebilirdi. Sözlükler şöyle bir açıklama getirmektedir: “Pazar yerine, alışverişe, sohbet, danışmaya, vb. gitmek.” Fakat sözlüklerin burada acele etmeden iş yapmanın, sohbet etmenin, aylak aylak ortalıkta dolaşmanın ya da bir kenarda durmanın verdiği keyfi tarif etmesi mümkün değil. Sadece sabah saatlerinin agora ile nasıl tarif edildiğini bilmek yeterlidir: Herkesin agorada olduğu zaman. Doğal olarak herkes kendi şehirlerinin meydanından keyif alırdı. Persler, kendilerini atlatan Demokedes’i vatani Kroton’a kadar takip ettikten sonra onu *agorazonta* -“agorada”- kolayca bulmuşlardı (Herodotos 3.137). Yunanlar barbar ülkelerinde bile bu adetleriyle tanınırdı; Samoslu Syloson Memphis’te kırmızı peleriniyle dolaşmıştı (Herodotos 3.139). Yunan geleneklerinden hoşlanan barbarlar Yunan şehirlerindeki agoralarda dolaşmaya bayılırlardı. Skythia kralı Skyles ne zaman ordusunu Borysthenes’teki (güney Rusya) Olbia şehrine getirse, askerleri surların dışında bırakıp Skythia kıyafetleri yerine Yunan tuniğini giyer ve yanına muhafız veya refakatçi almadan agorada dolaşırdı – ta ki bu Helen merakı bir gün başına dert açıncaya kadar (Herodotos 4.78).

Kentlerde ortaya çıkan şehir proletaryası kaçınılmaz olarak halk meydanlarında toplanıyordu. Büyük Kyros, Spartalı bir elçiye Yunan agorasındaki faaliyetleri kastederek şöyle demişti: “Ben birbirlerini yalan yeminlerle aldatmak için şehirlerinin ortasında bir meydan yapanlardan korkmam.”³⁵ Agora gibi ulusal yaşama özgü bir kurumda büyükle küçüğün, iyiyle kötünün ka-

³⁴ *İlyada* XI.807.

³⁵ Herodotos 4.153, başka açılardan da bilgilendiricidir.

çınılmaz bir karışımı vardı; fakat tarihsel bakış açısından, Yunan entelektüel gelişimi muhabbet olmadan düşünülemez. Bu başka herhangi bir milletten çok Yunanlar için geçerlidir; agora ve şölenler muhabbet açısından hayati önem taşıyan iki ortamdı.

Herhangi bir halkın yaşadığı yerden büyük olduğu söylenebilirse bu en çok da Yunanlar için doğrudur. Yaşayan *polis*, yurttaşlar topluluğu bütün surlarından, limanlarından ve muhteşem binalarından daha fazlasıydı.³⁶ Aristoteles insanın doğuştan bir *polis* varlığı olduğunu söyler. *Politika*'nın 7. Kitabındaki anlamlı bir paragrafta Yunanları iki barbar türüyle, kuzeyli vahşiler ve uygar Asyalılarla karşılaştırır ve Yunanlarda bunların en iyi niteliklerinin -birinin yiğitliğiyle öteninin zekâsı- bir arada bulunduğunu söyler. Bu sayede Yunanlar özgür oldukları ve en iyi siyasi kurumları yaratabildikleri gibi -bir devleti kurduktan sonra- bütün diğer halkları da bu yönetime boyun eğdirebilirler.

Her şeyden önce, *polis* daha kendisiyle ilgili bir teori bile yokken vardı. Odysseus her yerde bir *polis*'i olan milletlerle karşılaşır; Laistrygonlar kendi Telepylos'larına sahiptir, Kimmerialıların bile sisler ve karanlıklar içinde kalmış bir *polis*'i vardır (*Odysseia* XI.14). Şehirlerin kuruluşu Yunanistan'da ve barbar kıyılarındaki yüzlerce yerde kesintisiz bir süreç haline gelmişti. Fakat bunun altında yatan şey her bir Yunan ırkının kendine ait bir *polis*'e sahip olma arzusu idi. Örneğin Bias, Pers tehdidi altındaki İonialılara Sardinya'ya göçerek orada bir İon şehri kurmalarını tavsiye edebiliyordu. Herodotos (1.179) bu tavsiyeye uymuş olsalardı Yunanların en talihlisi olacaklarını söyler. Bu komediye bile konu olmuştur. Peisthetairos'un en önemli görevi kuşları sadece bir Kuş-*polis* olacağına ikna etmektir (Aristophanes, *Kuşlar* 550).

Antik dönemde hatta Aristoteles'te bile insan hakları diye bir şey yoktu. Ona göre *polis* sadece özgür insanlardan oluşan bir topluluktur; metoikoslar ile köleler yurttaş değildi, insan olup olmadıkları da ayrı bir tartışma konusuydu (*Politika* 3.4). Yurttaştan talep edilen şeyler herkesten veya bazılarından talep edilemezdi, bu taleplerin herkesi kapsaması mümkün değildi. Dışarıda yaşayanlar -tabii kendilerini savunabilir ve kabul ettirebilirlerse- Kykloplar gibi bir agoraları ve yasaları olmadan yaşayabi-

³⁶ Bununla örtüşen başka ifadeler de vardır, biri de Lukianos, *Düşmanlar* 20'dedir, burada konuşmacı Solon'dur.

lir, herkes sadece kendi ailesi üzerinde hakimiyet kurabilirdi (Odysseia IX.112); *polis*'te ise işler farklıydı.

Burada en önemli şey nitelikti, niceliğin ise sınırları vardı. Aristoteles'e göre sakat veya şekilsiz doğan çocuklara bakılmamalıydı. Yunanların sakatlardan ne kadar rahatsız olduğunu düşündüğümüzde bu anlaşılabilir bir durumdur (*Politika* 7.14.10). Nüfusu sınırlandırmak için (diye devam eder Aristoteles) çocuğu sokağa terk etmek yerine kendi başına yaşayabilir hale gelmeden ve bilinci gelişmeden kürtaj yapılması tercih edilir; kabul edilebilir kürtajla suç arasındaki ayrım çizgisi hayatın ve bilincin başlayıp başlamadığıdır. Çok iyi bilindiği gibi, sırf anne babalar bakmadığı veya bakmadığı için birçok çocuk sokağa terk ediliyordu.

Bir *polis*'in nüfusunun ne olması gerektiğinin karşılığı *autarkeia* yani "kendi kendine yeterli olmak" sözcüğüdür. Bizim bakış açımıza göre hayli muğlak olan bu sözcüğün anlamını Yunanlar kolayca kavrayabiliyordu. "Yeterliliğin" unsurları gerekli ihtiyaçları karşılayabilecek büyüklükte bir toprak, bütün diğer ihtiyaçları aşırıya kaçmadan karşılayabilecek bir ticaret ve endüstri ve en az en yakın düşman *polis*'inki kadar büyüklükte bir hoplit ordusu idi. Aristoteles bu konuda oldukça nettir; aşırı kalabalık bir *polis* yasalara göre yaşayamaz (*Politika* 7.4). Bir şehri büyük yapan şey küçük bir hoplit ordusuyla büyük bir zanaatçı varlığı değil tam yurttaşlarının sayısıdır. Başka yerlerde olduğu gibi burada da güzellik ölçülü ve orantılı olmalıdır. Bir karışık bir gemi, gemi değildir, dört yüz metrelik bir gemi de gemi değildir. Çok az kişinin yaşadığı bir şehir kendi kendine yetemez; aşırı kalabalık olan bir şehir de kendi kendine yetemez. Ortaya bir şehirden çok bir kargaşa çıkar, çünkü gerçek bir anayasası, bir *politeia*'sı olamaz. Hangi general böyle bir kitleye liderlik edebilir? [Homeros'un] Stentor'u haricinde hangi haberci işe yarayabilir? Adalet dağıtmak, yetkileri hak edenlere vermek için yurttaşların birbirini tanıması ve herkesin niteliğini bilmesi gerekir. İdeal bir şehir hayatın dayattığı ihtiyaçlar kadar geniş ama yönetilebilir olmalıdır. Görünüşe göre 10 bin yurttaştan oluşan bir şehir ideal boyutadır;³⁷ [Orta Yunanistan'daki] Heraklia Trakhinia bu büyüklük-

³⁷ Strabon, 14.5.19 İssikos Körfezi'ndeki Kilikia'da Myriandros adlı bir şehirden söz etmektedir. Burası muhtemelen 10 bin yurttaşlık bir şehir olacak şekilde kurulmuştu.

teydi, yine [Sicilya'daki] Etna adıyla yeniden kurulduğunda Katanada öyleydi. Bir de Arkadia'daki On Binlik halk meclisi vardı. Filozofların ütopyaları da Yunan devletine ve Yunan geleneklerine ışık tutabiliyordu, örneğin Miletoslu Hippodamos'a göre ideal devlet de aynı büyüklükte bir nüfustan oluşmaktaydı.³⁸

Polis'in neler yapabileceği veya neleri yapmasına izin verileceği en iyi tarihsel davranışından anlaşılabilir. Ortaçağda Batı Avrupa'daki bütün şehir devletleri bize *polis*'i hatırlatmakla birlikte esasında tamamen farklıydı; bunlar daha önceden var olan devletlerin ayrı parçalarıydı ve ait oldukları devletten ayrılarak bir ölçüde bağımsız hale gelmişlerdi. İtalyan şehir devletleri arasında bile sadece Venedik *polis*'inkine benzer bir mutlak bağımsızlığa sahipti. Ayrıca Kilise, bütün şehirlerin ve krallıkların üstünde ve ötesinde bir ortak bağ oluşturmuyordu, oysa Yunanistan'da kesinlikle böyle bir bağ yoktu. Ancak bu farklılıklar dışında *polis* başlı başına farklı bir oluşumdu; adeta sabırsızlıkla dünyaya yüzeyine çıkmayı bekleyen bir irade tarihin bu döneminde tam kapasiteyle ve tek bir bilinç halinde yüzeye çıkmış gibiydi.

Modern dönemlerde (felsefi ve diğer idealist programlar bir yana) tekil birey Devleti kendi ihtiyaçları doğrultusunda tanımlar. Devletin sadece kendi gücünü geliştirmesine olanak sağlayan güvenlik yanını ister; karşılığında ona dikkatle hesaplanmış fedakârlıklarda bulunmaya razıdır, fakat minnettarlık duygusu Devletin onun diğer eylemlerine gösterdiği ilgiyle ters orantılıdır. Yunan *polis*'i ise aksine kronolojik olarak parçadan (bu ev halkı da olabilir, tek bir birey de) önce geldiği düşünülen bütünden yola çıkar. Bir iç mantık bize bu bütünün aynı zamanda parçayı da yaşatacağını söyler. Bu sadece genelin özele üstün olması değil, aynı zamanda ebedi olanın anlık ve geçici olana üstünlüğüdür. Bireyin sahip olduğu her şeyi sadece savaş alanında veya acil durumlarda vermesi beklenmez; başka zamanlarda da aynı şey beklenir, çünkü her şeyini bütüne borçludur; ilk bakışta, sadece yurttaş olarak faydalandığı kendinin güvenliği ve sonra da kendi şehri dahilinde veya etkisinin uzanabildiği yere kadar olan bölgenin güvenliği. *Polis* Doğa'nın yüksek bir ürünüydü; hayatı mümkün kılmak için var olmuştu, ama hayatın düzgün, mutlu, soylu ve olabildiğince mükemmellik standartlarına uygun bir şekilde yaşanması için var olmaya devam etmişti. Yurttaş yete-

³⁸ Aristoteles, *Politika* 2.5.

nek ve erdemlerini ancak Devlet içinde ve Devlet için geliştirebildi; Yunanların bütün ruhu ve kültürü polis ile yakından bağlantılıydı. Altın çağda şiir ve sanat alanındaki başarılar da özel zevklerin alanına değil toplum hayatına aitti.

Bunlar genellikle görkemli bir şekilde ifade edilir. Bunları altın çağın şairlerinde ve bazen de bu fikirleri gerçek değil de ideal olarak dile getiren 4. yüzyılın filozoflarıyla hatiplerinde görürüz.

Dolayısıyla bir kişinin doğduğu yer (*patris*) sadece onun en mutlu olduğu veya özlemini duyduğu vatani, sadece bütün eksikliklerine rağmen gurur duyduğu şehir değil, daha yüksek, tanrısal güce sahip bir varlıktı.³⁹ Her şeyden önce şehre savaşta ölme borcu vardı. Ve bu şekilde ölecek olursa sadece “büyümesinin bedelini” ödemiş olurdu.⁴⁰ Homeros bile Troialılar ve özellikle de Hektor için en sıcak yurtseverlik ifadelerini kullanır, lirik şairler günümüze ulaşan birkaç parça eserlerinde aynı tonu seslendirir. Aiskhylos en yetkin tanıktır. “Savaş tanrısının ruhuyla dolu” bir tragedya olan *Thebai’ye Karşı Yediler*, Eteokles’in konuşmalarında yurttaşın kendini vatani için kurban etme görevi görüşünü kralın ve savunmacının heyecanıyla birleştirir. Şair mezar kitabesinde şiirinden değil kahramanlığından söz eder: “Marathon korusu söylesin ve de uzun saçlı Mede, onunla kimin dövüştüğünü.”⁴¹

Ancak büyük eylemler gerçekte bireye değil anavatana aitti; Marathon’da ve Salamis’te zafer kazanan Miltiades yahut Themistokles değil şehir idi. [Sonraki yüzyılda] Demosthenes “Korkyra’yı Timotheos aldı” ya da “Khabrias, Naksos’ta düşmanı yendi” şeklindeki sözleri bir çöküş belirtisi olarak değerlendirir. En saygın yurttaşın bile şehre olan borcu, şehrin ona olan borcundan fazlaydı.⁴² Pythagoras vatanından adaletsizlik gören bir kişinin ona annesine karşı çıktığı gibi karşı çıkması gerektiğini düşünüyordu.

³⁹ Çok daha sonraları bu tavır Lukianos’un *Patriae encomium* başlıklı küçük makalesinde de görülür.

⁴⁰ Her zaman gönüllü olarak değil; birçok eski yasa içinde askeri yükümlülükten kaçmaktan dolayı ölüm cezası verilmesi de vardı.

⁴¹ Aiskhylos II, Page, *Epigrammata Graeca* s. 42. Karş. Aristophanes’in Aiskhylos’a söylediği sözler, *Kurbağalar* 1004 vd.

⁴² Ancak Themistokles’in kendisine ününü kendine değil Atina’ya borçlu olduğunu söyleyen Seriphoslu adama verdiği oldukça duyarlı cevapla karşılaştırınız: “Evet, gerçekten de öyle, ama Seriphoslu olsaydık ünlü olmayacaktım, tabii Atinalı olsaydın sen de ünlü olmayacaktın.”

Zafer için kendini düşünmeden savaşma görevinden başka, bir de büyük şairlerde vatana bir armağan gibi sunulan esrik bir duygu vardır. Özellikle de Yunan düşünce biçimi sadece bir şehrin refahı için dua etmeye izin verir; Hristiyanlıkta böyle bir şey söz konusu değildir, çünkü bir dünya dini olarak bütün insanlığı düşünmek zorundadır. *Yakarıcılar*'da Danaosoğullarının koro halinde okuduğu muhteşem şiirde (624 vd.) konuksever Argos'a bolca dua yağdırılır, fakat Aiskhylos duaların en iyisini *Eumenides*'te Athena'nın nidalarıyla kesilen son büyük nakaratında kendi vatanına saklar. Antik dünyaya ait sadece tek bir metinde bu tür notalar güçlü şekilde seslendirilir; Aiskhylos dilek ve dualarını seslendirir, fakat Yeşaya, Yeni Kudüs'le ilgili görüşünde (Bölüm 60) hem kehanetlerde bulunur hem de kehanetlerinin gerçekleştiğini görür.

Polis aynı zamanda eğitici bir güçtü; sadece "sen yumuşak toprağın üzerinde oynarken sana sadakatle bakıp eğlendiren ve senden asla sıkılmayan bakıcıların en iyisi değil" - aynı zamanda yurttaşı bütün hayatı boyunca eğiten bir güç. Geleneksel müzik ve jimnastik eğitimini teşvik etmesine karşın okulu yoktu. Festivallerde koro halinde seslendirilen şiirlerde, muhteşem kült ritüellerinde, binalarda ve sanat eserlerinde, şairlerin dramalarında ve ezberden okudukları parçalarda bütün yurttaşlara hitap eden manevi gelişim fırsatlarının ayrıntılarına burada girmeye gerek yok. Sürekli bir eğitim olarak görülen şey bizzat *polis*'te yaşama, yönetme ve yönetilme gerçeğiydi. Daha iyi zamanlarda *polis* bireylere attığı onur unvanlarıyla halkına rehberlik ederdi. Ancak yozlaşma buralara da bulaştı ve bilgelerin sesleri daha az duyulmaya başladı. Özetle, ünlü bir şehrin bütün önceki tarihi mükemmelliğin en güçlü teşviklerinden biri gibiydi: Ksenophon (*Memorabilia* 3.5.3) Atina dışında hiçbir yerde insanların atalarının işlerine dair bu kadar çok görkemli öyküler anlatmadığını ve bunlardan esinlenerek kendilerini erdeme ve daha güçlü olmaya adanmış olduklarını söyler.

Dolayısıyla *polis*, Fenike şehir devletinden çok daha yüksek canlılığıyla dünya tarihinde eşi bulunmayan bir oluşumdur. Sıra dışı bir coşkuya ve güce sahip bir ortak iradenin ifadesiydi; aslında *polis* faaliyetleri, kullandığı gücü ve coşkusuyla salt köy hayatının üstüne çıkmayı başarmıştı. Bu gücün bir parçasını oluşturacak olan tam yurttaşın tarifi için katı ölçülere ihtiyaç duyulmasının nedeni buydu. *Poleis* öteki halkların ve öteki çağların

şehirlerinden çok farklı bir iyi ve kötü şans düzeninden geçti. Hatta en canlı Ortaçağ devletlerinde bile böyle bir canlılık ve ısırap yoğunluğu görülmedi.

Ve tabii şiddet de. Dışarıdan, *polis* bütün antlaşmalara ve ittifaklara rağmen genel olarak yalıtılmıştı ve yaşamı için en yakın komşularıyla rekabet halindeydi. Savaş zamanında bütün dehşetiyle sıkıyönetim yasaları devreye girerdi.

İçeriden, kendisinin tam bir parçası olmayan bireye karşı acımasızdı. Ölüm cezası, yurttaşlık haklarının alınması ve sürgün sık sık kullanılan yaptırımlardandı. Ayrıca Atina imparatorluk sınırları içindeki şehirlerde görülen bazı davaların Atina mahkemelerine taşınması dışında bir dış meclise temyize gitmek diye bir şey yoktu. *Polis*'ten kaçmak kesinlikle mümkün değildi, çünkü kaçmak demek kişisel güvenlikten vazgeçmek demekti. Bireysel özgürlük eksikliği Devletin her anlamda kendi kendine yeterliliğiyle el ele gidiyordu. Din, kutsal günler takvimi, mitler - bütün bunlar millileştirilmişti. Devlet aynı zamanda bir kiliseydi, dine aykırı davrananları cezalandırma yetkisi vardı. Birey bu ikili güç karşısında tamamen savunmasızdı. Atina ve Sparta'da asker, bedeni ölene kadar şehrin hizmetindeydi, Roma'da kırk altı yaşına kadar yükümlüydü; malı ve mülkü tamamen şehrin inisiyatifindeydi, bunların değerini bile şehir belirlerdi. Özetle *polis*'in veya onun çıkarlarının karşısında hayatın ve mülkiyetin hiçbir garantisi yoktu. Bütün rejimler bireyi Devlet karşısında köleleştirmekle beraber, hırsının peşinden koşan kötü insanların kendilerini *polis* ve onun çıkarlarıyla özdeşleştirdiği ve dolayısıyla *salus reipublicae suprema lex esto* ("En yüksek yasa Devletin güvenliğidir") kuralını kendilerine göre yorumladığı demokraside en baskıcı şekline bürünüyordu. Böylece *polis* sağladığı küçük güvenlik karşılığında olabilecek en yüksek bedeli alıyordu.

Ancak iyi zamanlarda Yunanların hayatındaki en iyi ve en soylu her şey *polis*'te yoğunlaştığından, o zamanlar aslında *polis* onların diniydi. Tanrılara tapınma yabancı dinlere, felsefelere ve diğer yıkıcı güçlere karşı en büyük desteği, bu tapınmayı tam olarak olduğu gibi ve eksiksiz sürdürmesi gereken belli bir şehir için ifade ettiği önemden alıyordu. Devleti doğrudan ilgilendirenler esas olarak ana kültlerdi. Dolayısıyla *polis* kendi başına bir din iken, kendi içinde dinin geri kalanını da içeriyordu. Yasalar, rejim ve paylaşılan ortak yaşam dışında, kurban törenlerinin ve festivallerin toplumsal yapısı da yurttaşlar arasında çok güçlü bir bağ oluşturunuyordu.

Çünkü bütün bunları sadece ve sadece Devlet sunar. O yüzden Yunanların neden bir kiliseye ihtiyaç duymadığı; kendince dindarlığını göstermek için neden sadece iyi bir yurttaş olması gerektiği; neden hiyerarşik rekabet olmadığı; Atina'da en yüksek kült yetkilisinin, yani *arkheon basileus*'un neden bir Devlet yetkilisi olduğu; ve nihayet Devletin tanımadığı tanrılara tapınmanın neden yurttaşlık görevlerine ve inanca sadakate aykırı olduğu aşikârdır.⁴³

Polis gerilemeye başlayınca tanrı kültü de ve hatta "şehri koruyan tanrılar (ve kahramanlar) kültü" bile artık yetmez hale geldi ve *polis* kendini surlu taç takan Tykhe (Talih) olarak tanrılaştırdı. Bu geçiş Pindaros'un bazı dizelerinde oldukça netlik kazanmaktadır. Tykhe, Moira ya da Kaderin kişileşmiş hallerinden biridir, Pindaros bu genel karakter içinde ona seslenir ve belli bir şehir için iyilik ister: "Güçlü Himera'yı, kurtarıcımız Tykhe'yi koruman için sana yalvarıyorum Yaratan Zeus'un kızı! Denizde hızlı gemilere, karada ölümüne savaşılan ordulara ve agorada bilge temsilcilere sen komuta edersin."⁴⁴ Fakat Tykhe olarak idealize edilen tek şehir kültü 5. yüzyılda muhtemelen farklı yerlerde özel tapınaklarla ve bazen de devasa bir heykelle başlamıştı. Bupalos'un Smyrnalılar için diktiğine benzer eski alışılmış Tykhe sembolleri sihirli değneğini ve bereketini göstermişti;⁴⁵ şimdiki sembolleri surdan taç ve şehre özgü bazı özelliklerdi. Bu amaçla bazı görkemli figürler yapılmıştı. Örneğin Pausanias'ın sözünü ettiği (1.18.6) Atina'daki Hadrian Olympieion'unun (Olympialı Zeus Tapınağı) sütunlarının önündeki bronz heykeller Atina kolonilerinin *Tykhai*'sini temsil etmekteydi.

Birçok şehirde hakim olan demokrasinin kendisini Demos olarak idealize ederek yenilen düşmanların yaralarına tuz bastığı sonraki dönemlerde Tykhe yetmez oldu. Genellikle bu da Sparta'daki agorada bulunan heykel gibi devasa heykellere dönüştü.⁴⁶ Bu Demos genellikle "iyi ruh"a benzetildiğinden gerçek bir kültün nesnesi olabilir. Bütün bu tanımların tek amacı refahın sürekliliğini sağlamak olabilir; her şeyin enkaza dönüştüğü bir sırada halkın bu heykellere ne gözle baktığına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

⁴³ K. F. Nagelsbach, *Nachhomerische Theologie* (1857) s. 293.

⁴⁴ *Olympialı XII'nin açılışı*.

⁴⁵ Pausanias 4.30.3 vd.

⁴⁶ Pausanias 3.11.8.

Polis'in kendisini ideal bir bütün olarak gördüğü başka bir biçim, başka bir yön daha vardı. Bu da hem yasaları hem de anayasayı kapsayan *nomos* sözcüğü idi. *Nomos* bütün bireysel varoluşun veya iradenin üstünde olan ve modern zamanlarda olduğu gibi sadece vergi ve askeri hizmet karşılığında yurttaşı korumakla yetinmeyip bütün *polis*'in ruhu olmaya çalışan en yüksek objektif kuvvetti. Görkemli sözlerle yasa ve anayasaya övgüler düzülerek, bütün erdemlerin muhafızı ve koruyucusu olarak tanrıların icadı ve armağanı oldukları söylenir. Bunlar "şehirlerin hükümdarları" dırlar. Spartalı Demaratos, Kserkses'e, kendi halkının Kral Yasa'dan (*despotes nomos*), Perslerin Büyük Krallarından korktuğundan daha fazla korktuğunu anlatmaya çalışır.⁴⁷ Platon'un söylediği gibi özellikle de memurlar yasanın köleleri olurlar. O yüzden yasa koyucu insanüstü bir varlık gibi görünürdü. Lykorgos'un, Solon, Zaleukos ve Kharondas'ın görkeminin ışığı kendilerinden çok sonraki insanların üzerine yansır. Örneğin M.Ö. 400'ler gibi geç bir tarihte yaşayan Syrakusalı yasa reformcusu Diokles'a kahraman gözüyle bakılır ve hatta ölümünden sonra adına tapınak bile dikilir (Diodoros 13.35).

Her şeyden önce *nomos* bireyin veya çoğunluğun geçici çıkarlarına ve kaprislerine boyun eğmemelidir. En azından teoride eski yasaların korunması gerektiği düşünülüyordu; hatta yasalardan daha eski olan ve bir şehrin kuruluşundan beri etkili olan gelenekler ve adetlerin yasalarda olmayan bir kuvvete sahip olduğu kabul ediliyordu.⁴⁸ Titizlikle uyulduğu takdirde yetersiz yasalar bile değişime göre istikrarın daha güçlü bir garantisi idi.⁴⁹ Bazı devletlerde erkek çocukların yasaları ezberlemesi gerekirdi.⁵⁰ Sadece kolayca ezberlemek için değil aynı zamanda değiştirilmemesi için yasaların belli bir tonla veya ritimle tekrarlanması gerekirdi.⁵¹ (Yunancada *nomos* sözcüğünün iki anlamı vardır, biri yasa, öteki melodidir.)

Buna karşın eski kaynaklardan ve sonraki anekdotlardan öğrendiğimiz üzere, Solon dahi yasama programını tamamladıktan

⁴⁷ Herodotos 1.104.

⁴⁸ Daha basit halklar, örneğin Lykialılar bu eski, yazılı olmayan ahlak değerleriyle yetiniyordu.

⁴⁹ Aristoteles, *Politika* 4.6.3.

⁵⁰ A.g.e.

⁵¹ Örn. Girit: karşı. Aelianus, *Varia Historia* 2.39. Ancak Girit devletleri en yozlaşmış yönetimler arasındaydı.

on yıl sonra ülkeden ayrılırken Atinalılara kendisi gittikten sonra yasaları değiştirmemelerini tembih etmişti.⁵² Bunun üzerinden çok geçmeden Atina ciddi bir siyasi krize girmiş ve nihayet [yaklaşık yüz yıl sonra] anayasasını tam demokratik bir anayasa ile değiştirmişti. Diğer birçok Yunan *poleis*'inde de aşağı yukarı aynı şey yaşanmıştı; hatta kolonilerin çoğunda da başlangıçta koyulan yasalara rağmen istikrarsız ve fırtınalı bir tarihleri olmuştu. Tam gelişmiş bir demokrasi değişiklik arzu ederdi; bir yandan anayasanın lafzına yüksek sesle övgüler yağdırılırken, diğer yandan maddeler değiştirilebilir veya popüler karamamelerle (*psephismata*) tamamen kullanılmaz hale getirilir. Aristoteles'in sözleriyle (*Politika* 4.4.3) yöneten yasalar değil kitlelerdi (*plethos*).

Çünkü, göreceğimiz üzere, bireyin genele tamamen teslim olmasını öngören Yunan Devlet anlayışı aynı zamanda güçlü bir bireyselliği teşvik eğilimi geliştiriyordu. Bu muazzam bireysel güçlerin teoride tamamen genel çıkara hizmet etmesi, genel çıkarın canlı ifadesi olması gerekiyordu; özgürlük ve itaatin uyum içinde birlik oluşturması gerekiyordu. Ama gerçekte Yunan özgürlük anlayışı başından beri kısıtlı bir özgürlük öngörüyordu, çünkü daha önce dediğimiz gibi *polis*'ten kaçılmazdı; birey dine sığınamazdı, çünkü o da Devlete aitti, hem zaten tanrıların nazik ve merhametli olduğunun da bir garantisi yoktu. Yetenekli insanlar kalmak, tahammül etmek ve Devlet içinde güç kazanmaya çalışmak zorundaydı. Bireyler ve gruplar *polis*'in adına yönetiyordu. İktidara gelen grup sanki bizzat *polis*'miş gibi davranır ve otoritesini istediği gibi kullanırdı.

Antik dönemde yönetme hakkı olduğuna inanan veya yönetmek isteyen herkes hemen rakiplerine ve hasımlarına karşı aşırı önlemlere başvurur, hatta onları ortadan kaldırırdı. Şairler zaman zaman laf arasında bu tür düşüncelerin normal olduğunu söylerler. Bunun için sadece Euripides'in *İon*'unda öğretmenin konuşmalarına bakmak yeterlidir. Öğretmen burada Kreusa'nın Ksuthos ve İon'u öldürmesini ister.⁵³ Suçlu bir karakterin modern bir dramada böyle aleni bir şekilde güç ve iktidar talep etmesi mümkün müdür? Bu şehir devletlerinde her türlü siyasi cezalandırmanın altında (bazı suçların çok ağır olduğu doğrudur) intikam ve yok etme düşüncesi yatar. Sürgün veya idam edilenle-

⁵² Herodotos 1.29.

⁵³ 846, 1040 vd. İon da sert bir konuşma yapmıştı: 1334.

rin sadece çocuklarının değil, mezarlarının yok edilmesi suretiyle atalarının bile cezalandırıldığını görürüz.⁵⁴ Yunanlar net bir alternatifle karşı karşıya olduklarını düşünüyorlardı; ya biz bu insanları yok ederiz ya da onlar bizi. Dolayısıyla bu acımasız mantığa göre hareket ederlerdi. Bu terörün karakteristik özelliği, onurlandırmasıydı. Tiranı öldüren kişi sağ kalmayı başarırsa en yüksek unvanlarla ödüllendirilir ve ölümünden sonra anıtlar ve ayinlerle anılırdı. Bu karanlık katiller hayırsever olarak nitelenir, kendilerine yurttaşlık verilir ve büyük Dionysos festivalinde törenle taç giydirilirdi, çünkü M.Ö. 411'de Atina'daki Phrynikhos gibi sonradan zalim ve hain olduğu anlaşılan birini öldürmüşlerdi. Bunların işbirlikçilerinin de en azından adları bir anıt sütuna yazılır veya başka şekillerde ödüllendirilirlerdi.⁵⁵ Burada iktidardaki grubun niyeti hiçbir şekilde geride kalan düşmanlarını sindirip aşağılamak değil, kendi zaferlerini olabildiğince çarpıcı göstermekti. Eylemi gerçekleştirenler niyetlerine veya kişisel özelliklerine bakılmaksızın onurlandırılırdı.

Polis Helenler için her şeyin üstünde hatta dinleri konumunda olduğundan *polis*'in etrafında meydana gelen mücadelelerde din savaşlarına özgü her türlü dehşete rastlanırdı. *Polis*'le bağlantıyı koparan bireyin her türlü normal yaşam koşuluyla bağlantısı da kopardı. Bütün savaşların en kötüsü, en korkuncu, en imansızcası, hem tanrılar hem de insanlar tarafından en nefret edileni iç savaştı,⁵⁶ ama bu bakış barış getirmiyordu. Birçok şehirde mevcut rejim kesinlikle vazgeçilmez olup her türlü terör yöntemiyle savunulurdu. Kuşaklar boyunca hiç kimse yurttaşlık görevi yalanının insan doğasının kaldıramayacağı kadar ağır bir yükümlülük olduğunu açıkça söyleme cesareti gösteremedi, ama aydınlar arasında içten içe büyüyen gizli muhalefeti engellemek mümkün değildi. Nitekim zaman geçtikçe bu hoşnutsuzluk duygusu giderek daha açık ve meydan okur bir şekilde dile getirilmeye başladı. Bunu felsefi ahlak izledi ve Devletle özdeşlikten vazgeçerek genel olarak insanlığın ahlakı haline geldi. Epiküros okulunda *polis* her türlü kutsallıktan arınarak bütün üyeleri arasında karşılıklı bir güvenlik sözleşmesine dönüştü. Ancak gerçek

⁵⁴ İsokrates, *Oration* 16 Böl. 26. Phokion baldıran zehrini içmek üzereyken oğluna Atinalılardan intikam almaması için emir verir. Bu onun soylu karakterinin bir göstergesi olmaktan ziyade, oğlunu ileride suçlu bulunmaktan koruma çabasıdır.

⁵⁵ Lysias, *Oration* 13.72 (*Agoratus'a Karşı*).

⁵⁶ Ksenophon, *Yunanistan Tarihi* 2.4.22.

poleis sarsıldığı halde şiddet çizgilerini sürdürdü. Yapamadıkları şeylerden biri bağımsızlıklarını başka bir şehre, daha büyük bir federal devlete veya hükümdara teslim etmektir. *Polis* daha sonra korkunç ıstıraplar arasında her ne pahasına olursa olsun ayakta kalma mücadelesi verecekti. İsoğrates der ki (8.120) “Tek bir kötü adam, hak ettiğı şekilde devrilmeden önce ölebilir; ama şehirler ölemedikleri için insanların ve tanrıların intikamlarına hedef olurlar.”

IV

Yunan Hayatının Genel Özellikleri

Çok iyi belgelenmiş bile olsa eskide kalmış bir kültürde hayata karşı nasıl bir genel tutum alındığını anlamak ancak birçok şerh ve kısıtlamayı baştan kabul etmekle mümkündür. Tek gerçek uygun kanıt, herkesin değilse bile çoğunluğun görüş ve anlayışıyla -öncelikle halk edebiyatıyla- örtüşen kanıttır; Yunanistan örneğinde bu her şeyden önce epik şiir ve Attika tarzı dramdır. Yunan ruhu o kadar geniş ve o kadar derindi ki hepsi de kuşkusuz özünde Yunan olan ve olağanüstü bir entelektüel kapasiteye tanıklık eden ama tek tek bütünü temsil etmeyen ve hatta sık sık birbiriyle tamamen çelişen yüzlerce-binlerce değişik tutum dile getirilmekteydi. Bu fikirler açık bir şekilde ifade edilip uyumlu bir öğreti statüsüne ulaşırken, toplumsal düşünce kendini ender olarak ve sistematik olmayan bir şekilde ifade edebilmişti. "Hayata bakış" kavramı geniş bir kavramdır, bu kavramı daraltmaya çalışmak onu bozmak olur. Kavram ilk olarak tanrılara (onların kudretine ve iradesine) ve görünmeyen dünyaya karşı tutumları içerir; sonra bütün ahlak alanının yani -doğru kabul edildiği ölçüde- egoizme ve tutkulara karşı verilen bireysel mücadelenin; ayrıca insan arzularının ve "hayatın hazlarının biçimleri" denilen arzu nesnelerinin hiyerarşisinin incelenmesi gerekir; son olarak da birçok sınırlamaya hedef olan bir hayata verilen değer ele alınması gerekir. Bu farklı olgular arasındaki ilişki başka bir araştırmanın konusudur. Örneğin Nagelsbach'ın Homeros'a göre teoloji üstüne araştırması hâlâ önemini korumaktadır;¹ bu yüzden ben bazı ilave kanıtlar ve marjinal yorumlarla yetinecek ve sadece konunun son bahsedilen kısmına yakından bakacağım.

Tanrılar ve tanrılarının Yunanlar için ne ifade ettiği konusu daha önce ele alındı.² Filozofların çabalarına rağmen Yunan dini,

¹ Bkz. üstte n. 43.

² Bölüm 3: "Din ve Kült".

ihmal edilecek olan bazı tanrıların gazabına hedef olma korkusuyla çok tanrılı kaldı; ayrıca hepsinin en güçlüsü olan *polis* de bunu kendi hayatının bir parçası haline getirmiş ve kült, toplu eğlencelerle her bakımdan iç içe geçmişti. Bu ilahi dünya ve onun mitolojisi eşi benzeri olmayan bir görsel sanatla sonsuza kadar güven altına alınmış gibiydi. Ancak tanrılar kutsallıktan yani insan ahlakına model olabilmeleri için gereken nitelikten yoksundu ve yarattıkları korku saygıdeğer olmaktan uzaktı. Din öğreticilik unsurundan tamamen yoksundu ve ruhani bir kast yoktu. Doğaüstü güçlere karşı güçlü bir korku hissedilmekle birlikte bu düzenli bir korku değildi, toplumsal bir korkudan ziyade endişeli bireylerin duyduğu korkuydu bu.

Dolayısıyla Yunanların tek ahlak eğitmeni *polis* idi. Yurttaşlarda geliştirilen niteliğe, yani *polis*'in erdemleriyle örtüşen erdeme mükemmellik (*arete*) denirdi.³ Yunanlar güdülerle ilgili tartışmalarda tümüyle insani bir kaygı olan başkalarının mutluluğu veya ıstırabının üzerinde durmazlardı. Pratikte bu *polis*'in üyelerine karşı görev kavramının bir parçası sayılmalıydı. Ancak kelimenin tam anlamıyla herkes yurttaş değildi; kadınlarla çocuklar ve tabii metoikoslarla köleler yurttaş değildi, ama yine de kendilerince ahlaki standartlara uymaları beklenirdi. Bunun dışında *polis*, ortak bir tanrıya tapmasına rağmen, bu tür beklentilerin oluştuğu dönemlerden itibaren yurttaşlar arasındaki karşılıklı saldırganlık ve kan davalarıyla en güçlü tutkuları kışkırtan bir şekilde gelişmişti. Hesiodos'un *İşler ve Günler*'inde en eski tarihlerdeki devlet ve adalet kavramları adaletsizliklerle dolu bir dünya olarak yansıtılır, ama şair buna rağmen okuru bu kavramlara inanmaya teşvik eder. Hesiodos aynı zamanda hiçbir rahibin olamayacağı kadar halkının ilk ve en saygıdeğer öğretmeniydi, dolayısıyla onun görüşlerine değer vermek onların çıkarınaydı.

Bizzat filozofların ahlak teorileri Yunan zihniyetinin önemli göstergeleri olup, geniş kitleler ve gündelik yaşam açısından fazla bir önem taşımasalar bile, bir ölçüde genel kültürün ve günlük

³ Devletten daha büyük bir mükemmellik yoktu; Plutarkhos *Aristides ve Cato'nun Mukayesesi*'nde, c.3, bunu kastetmektedir: "İnsanların siyasi mükemmellikten daha yüksek bir kusursuzluğa ulaşamayacağı kabul edilir." Bunun tam olarak nasıl anlaşılacağını şu ekten çıkarıyoruz: "Çoğu kişi bu mükemmelliğin çok önemli bir kısmının evdeki erdem olduğunu düşünür: Çünkü bir şehir sadece evlerin bir toplamıdır, birçok düzenli haneden oluşacaksa şayet, devletin kamusal erdeminin yükseltilmesi gerekir." Steward ve Long (George Bell 1906) s. 130.

konuşmaların da bir unsuru haline gelmişlerdi. Felsefi ahlakın temel çıkış noktalarından biri kendisinden önceki yaygın bir idealdi. Bu, ölçülülük ideali yani *sophrosyne* idi. Bu da Yunan ahlakı içinde kendini iki uç arasında orta noktayı (*meson*) bulma öğüdü şeklinde dışa vurmaktadır; ama düşünen Yunanlar açısından esas olarak tanrıların tasavvurunun, dünya düzeninin ve kader inancının doğal bir sonucudur. Her halkta benzer inançlar görülür. Yunanlara göre *sophrosyne* negatif uç yani fren, *kalokagathia* ise pozitif uç yani dürtüydü. *Sophrosyne*'nin hayata ne kadar hükmettiği ancak bazı örnek vakaların Yunan olmayan halkların vakalarıyla karşılaştırılmasıyla belirlenebilirdi; bu da yön veren, yaşayan bir güç olarak en iyi Yunan sanatında ve şiirinde görülebilirdi. Ayrıca eksik bir ahlak, düşünce ve karakter özellikleri toplamı olan Platon'un yüce erdemleri⁴ arasında da vardı.⁵ Solon ile Kroisos'un sohbetlerinde, her şeyde ama özellikle de hayattaki değişikliklere gösterilen tepkide ılımlılık temel bir Helen erdemi olarak göklere çıkartılır. Ancak Herodotos bundan söz etmez; Plutarkhos'a kadar da bu ifadelere rastlanmaz.⁶

Bir milletin kendi ılımlılığını övmesi iki şekilde değerlendirilebilir. İlk olarak, en azından böyle bir ideali dile getirmek bile övgüye değer bir davranıştır; ama daha yakından bakıldığında, nasıl davranılması ve hissedilmesi gerektiği konusunda bir tür ulusal farkındalık, duruma göre hareket etme gücünden çok bir iyiyi talep etmeyi önerir. Yunan gururu ve kendini övme eğilimi karşısında dikkatli olmak ve Atinalıların kendileriyle ilgili her söylediğini hemen doğru kabul etmemek gerekir. Buna karşılık, daha bilinçli Yunanların en azından bilincin sesini yani "yazılı olmayan yasayı" bir davranış kuralı olarak kabul etmesi bile küçük bir başarı değildir.

Kaçınılmaz olarak felsefe, edebiyat ve retorik çağının bütün ahlakı, soylu ve bütün o tutku ve şiddetine rağmen saf Homeros dünyası tarafından sonraki dönemler yani daha sonraki Batı kültürü adına geri plana itilir. O çağda duyarlılık henüz düşünceyle parçalanmamış ve ahlaki değerler varoluşa göre çözümlenme-

⁴ Başlıca metin bu erdemleri hayatın güzel şeylerinin önem sıralamasına göre sıralayan Platon, *Yasalar* 630b vd.'dir.

⁵ Platon'un erdem sıralamasını eleştiren ilk kişi Schopenhauer değildi: Menedemos (Plutarkhos, *Moralia* 440e-441b), Khioslu Ariston ve Kral Agesilaos (Plutarkhos, *Krallar*, *Agesilaos*) da eleştirmişti.

⁶ Karş. Herodotos 1.32, Plutarkhos, *Solon* 27.

mişti; bu iyiliğine ve düşünce inceliğine ilaveten Yunanistan, tam olgunluğa ulaştığı sonraki dönemde bütün düşünsel gelişimine rağmen ruhen kaba ve körleşmiş görünür. Bu sonraki dönemde iyi olan her şeyin altında Homeros ve onun mitolojik figürlerini yansıtma biçimi yatar. O olmasaydı Aiskylos ve Sophokles bile yaratımlarının zirvesine çıkamazlardı. Ancak tragedyanın ahlak tarihi açısından önemi ayrı bir konudur. Yunan karakterinin kimi baskın unsurlarıyla ilgili aşağıdaki gözlemler edebiyattan ziyade gerçek din ve *polis*'le bağlantılı olarak değerlendirilmelidir.

İntikam Yunanlarda farklı bir şekil alır. Genel olarak insanlar ve hatta gelişmiş hayvanlar zarar gördüklerinde çoğu zaman intikam alırlar. Nitekim Yunan tanrıları da son derece intikamcıydı. Homeros'un karakterleri arasında yakarma ve rica karşısında öfkenin yatışması hâlâ mümkündü;⁷ sonraları şair Alkaios'un bağışlayıcılığın intikamdan daha iyi olduğunu söylediği rivayet edilir.⁸ Ancak güç, hakimiyet veya zevk gibi konularda dikkat çekecek kadar uysal olan Yunan bilinci intikam konusunda çoğu zaman aynı derecede acımasızdı ve egoizmin zaferinde sınır tanımazdı. Ancak bazı vakaların -bütün tarafların hissettiği nefret duygusundan kaynaklanan intikamların- ayrı değerlendirilmesi gerekir, çünkü bu tür örneklerde birey kendisinin ve eyleminin geniş bir grup tarafından onaylandığını hisseder. Örneğin Theognis'in⁹ yüz yüze pöhlölmeyi ve fırsatını bulunca acımasızca yok edilmesini tavsiye ettiği kafasındaki düşman kesinlikle insanlara zulmeden ve sömüren Megara'daki muhalif partiden biridir. Aynı şey sadece kişisel bir hıncın ürünü olmayıp hanedanın ve makamın çıkarı gereği olduğu düşünülen ve herhangi bir direnişi kırmayı hedefleyen hükümdarların intikam eylemleri için de geçerlidir. Fakat büyük intikamların sadece tanrıların ayrıcalıkları olduğu düşünülüşünde onların gazabını çekmemek için burada da ölçülü olmak gerekirdi. Barka halkına korkunç bir şekilde zulmeden Kyrene Prensesi Pheretide kurtçuklar tarafından canlı canlı yenmişti: "Çünkü aşırıya kaçan intikam tanrıların ölümlüleri kıskanmasına yol açar."¹⁰ Herodotos

⁷ *İlyada* IX.496 vd. Karşıt bir örnek, Tennes ve Kyknos mitinde bir oğlun babasının bağışlanmasını şiddetle reddetmesidir. Konon (FGH 26) yakl. 27.

⁸ Bunun ilk olarak Diogenes Laertios I.76'da görüldüğü doğrudur. Pittakos, oğlunu öldüren kişiyi serbest bırakırken bağışlayıcılığının intikamdan daha iyi olduğunu söylemişti.

⁹ Theognis 363. Karş. aynı zamanda 341 vd.

¹⁰ Herodotos 4.202-5.

böyle söylemektedir; fakat Pedasoslu Hermotimos'un kendisini hadım edip köle olarak satan adamdan zalimce bir hileyle sofistike bir şekilde intikam almasını sonuna kadar onaylar görmektedir.¹¹ Sık sık intikamın kayıtsız şartsız bir hak olduğu savunulur. Mahkemelerde meşru bir neden olarak kabul edildiğine sıkça rastlanırdı, ayrıca topluluk önünde nefret açıklaması yapmak normal karşılanırdı. Otuz tiran döneminde bir adam ölüm döşeginde ailesinden kendisini ihbar eden kişiden intikam alma sözü almıştı.¹²

İntikam tragedyada da meşru bir gerekçe olarak kabul edilir ve sempatik karakterleri olumsuz etkilemez, dolayısıyla şairin ve izleyicinin de aynı fikirde olduğu izlenimi yaratır. Kuşkusuz, intikam çoğu zaman mitlerde yaşanan komploların da ayrılmaz bir parçasıdır, ama şairin tonundan genellikle bu komploları onayladığını anlarız. Tamamen sempatik bir karakterin ağzından dile getirilen tek açık istisna ise bir babanın oğlundan intikam almasını yasaklar.¹³ Nitekim Oidipus ile Polyneikes'in durumunda böyle olmuştu. *Oidipus Kolonos'ta* adlı tragedyada kahramanın şair tarafından sevecen bir dille anlatılan davranışlarını yakından incelemekte yarar var; kahramanın bu dünyadan göçü, mezarı aynı şekilde kutsal bir yer haline gelen bir Ortaçağ azizinin ölümüyle aynı tarihe denk gelir. Böyle ıstırap çeken bir kahramanın bu dünyadan Hristiyanca göçmesi, bağlantılı efsanede olduğu gibi, kör Thebai Kralı ile çarpıcı bir tezat oluşturur. Böyle bir öykünün modern seküler versiyonunda kahramanın Oidipus gibi tek bir pişmanlık veya uzlaşma belirtisi göstermeden ölmesi mümkün değildir.

Euripides'te bazı temel karakterlerin arsızca intikam tutkusu doğrudan seyircinin kalbine seslenir. Mite göre öldükten sonra köpeğe dönüştürülen Hekuba, oyunda Polymestor'dan aldığı korkunç intikamdan dolayı cezalandırılır; ancak en tutkulu konuşmaları onu dinleyen Atinalılarda bambaşka bir yankı bulmuş gibidir. Agamemnon'un "Benden ne istiyorsun? Özgürlük mü? Bunu kolayca verebilirim" şeklindeki sorusuna (754) şöyle cevap verir: "Hayır! Şayet korkaklardan (*kakois*) intikamımı alabilirsem ölene kadar köle kalmaya razıyım." *Bakkhalar'da* (868 vd., 889

¹¹ Herodotos 8.105-6.

¹² Lysias, *Oration* 13.4, 41-2 (*Agoratus'a Karşı*).

¹³ Antigone'nin babasına yaptığı konuşma, Sophokles, *Oidipus Kolonos'ta* 1189 vd.

vd.) koronun intikam ateşiyile yanıp tutuşması bizi şaşırtmaz; ama bu tür örneklere fazla ihtiyaç yok, çünkü Euripides başka bir paragrafta bu baskın tutumu ideal karakterlerinin yani şahsen makbul bulduğu tiplerin ağzından net bir şekilde ifade eder. *Orestes*'te (1100 vd., 1132, 1163 vd.) her an öldürülmeyi bekleyen Orestes, Pylades ve Elektra, (Helene'den nefret etmeleri için hiçbir nedenleri olmadığı halde) Helene'yi öldürerek Menelaos'tan intikam almayı planlar. Sonra da Hermione'yi yakalayıp rehin alacak ve Argos sarayını ateşe vereceklerdir. Belli ki bu karakterler Euripides'in gözünde ahlaki açıdan kusurlu değildir. Orestes, onları öldürebilsek ama bize de bir şey olmasa (*ktanousi me thanousin*), der. Oysa bu üçü daha az önce yüce duygulardan söz ediyorlardı. Bunun gibi ifşaatlar karşısında Yunanların gerçek yaşamlarında gerek bireysel gerek toplu intikamı savunmalarına şaşırmak anlamsız hale gelmektedir. Phokisli hapis hücresinde baldıran zehrini içmeden önce oğluna Atinalıların elinden maruz kaldığı adaletsizliği¹⁴ unutmamasını söyler. Bu soylu bir kalbin buyruğu da olabilir, basit bir tedbir uyarısı da. 4. yüzyıla ait dikkat çekici bir metinde minnettarlık dengeleyici bir erdem olarak intikamla yakından bağlantılıdır;¹⁵ "Bize zarar verenlerden intikam almak ne kadar meşruysa, bize iyilik yapanlara minnettarlık duymak o kadar doğrudur." Ancak tanrılar insanları affederse karşılıksız bırakılan bir acının şerefli olduğundan söz edilebilir; Niobe mitolojinin *mater dolora*'sıdır.¹⁶

Felsefe intikama karşı açıkça tavır almasa bile¹⁷, özellikle de Stoa bu tutkudan kaçınmayı önererek etkide bulunmuş olmalıdır. Birbirine düşman birçok devletin bulunmasına rağmen, Stoacılık barışçı toplumlardan oluşan bir dünyayı savunuyordu ve en azından bu okulun sonraki üyelerinin özel hayatında açıkça düşmanları sevmeyi öğütüyordu.¹⁸ Bununla birlikte, bazı Stoacı-

¹⁴ Aelianus, *Varia Historia* 12.49.

¹⁵ Bkz. *Rhetorica ad Alexandrum* 1.14-15 (Aristoteles'e atfedilmektedir, ancak muhtemelen Lampsakoslu Anaksimenes'indir).

¹⁶ Niobe, Apollon ile Artemis'in annesi Leto'dan daha çok çocuğa sahip olmakla övünüyordu; bu tanrılar bütün çocuklarını öldürdü ve Niobe, Sipylos Dağı'nda üzerinden gözyaşları akan bir kayaya dönüştü.

¹⁷ Platon (*Devlet* 335d) iyi ve adil bir insanın kimseye zarar vermeyeceğini söyler; uzayıp giden tartışmalar sırasında Sokrates de aynı şeyi ifade eder.

¹⁸ Marcus Aurelius, 6.1: En iyi intikam seni taciz eden kişi gibi davranmamaktır. Aynı zamanda 7.15: Zalimlerin başkalarına yaptığı gibi nefretle dolu olmamaya dikkat et, 7.22: Bilmeden veya istemeden kötülük yapanları sevmeliyiz, 7.26: Düş-

lar Epikuros ve okulu söz konusu olduğunda kendilerini kaybediyorlardı.

Graeca fides yani “Yunan sadakati” şeklindeki Roma değişimin Yunanlara yakıştırılmasına neden olan şey, Yunanların insan bencilliğinin diğer bir önemli özelliği olan *yanılma hakkı*’na karşı tutumuydu. Değişik toplumların yalan söyleme ve aldatma alışkanlıkları ile antik Yunanların yalan ve aldatma alışkanlığı üstüne bir istatistiksel karşılaştırma yapmaya çalışmak boşuna bir çaba olmakla birlikte, aşağıdaki olgusal örnekler Yunanların bu ünlerini fazlasıyla hak ettiği sonucuna kaçınılmaz olarak götürecektir. Pythagoras doğruyu söyleyip iyi şeyler yapmanın (*alethein kai euergetein*) tanrıların en güzel armağanları olduğunu söylemişti. Hayal gücüyle dolu genç bir ulusun hikaye anlatımında gerçekte rüyayı en azından akıllı bir çocuk kadar ayırt edebilecek kapasitede olabileceğini baştan kabul edebiliriz. Fantezilerini fazla ileri götüren bir anlatıcının sözü bir dinleyicinin “ve sonra uyandım” sözüyle kesilebilir.¹⁹

Yunan tarihsel anlatımlarındaki uydurmalar²⁰ modern yazarların tamamen tek yanlı tarihsel çarpıtmalarıyla kesinlikle yarışabilecek durumdadır. O zamanlar yeni bir yazı parçasına farklı bir eski isim eklemek bugün olduğundan çok daha masum bir davranıştı. Ancak gündelik hayatta, önemli-önemsiz konularda yalan söylemek ayrı bir konudur.

Sürekli edilen ağırbaşlı yeminlerle doğru iyi korunuyor gibi görünmekteydi. Belki de başka hiçbir toplumda Yunanlardaki kadar fazla yeminle ilgili antik gelenek yoktur. Onlara göre Yemin (*Horkos*) adlı tanrının kendi mitolojik öyküsü vardı. Horkos, Eris’in oğluydu ve Erinyes’in yalan yere yeminin intikamını almak için dolaşmaya çıktığı her ayın beşinci günü onun günüydü.²¹ Önemli davalarda sıradan bir yeminin yeterli olmadığı du-

manlarımıza neyin iyi, neyin kötü görüldüğünü sormalıyız kendimize; o zaman bizi taciz etmelerine ne şaşırır ne de kızarız, onlar için sadece üzüntü duyarız. Ayrıca onlar gibi bizim de yaşayacak kısa bir zamanımız var. (Bunun birçok versiyonu mevcuttur.)

¹⁹ Aristophanes, *Kurbağalar* 51.

²⁰ Eski ünlü tarihçilerin yalan söylediğini iddia eden ve hatta bunlara önemsiz nedenler atfeden sonraki yazarlara sorgusuz sualsiz inanmak doğru değil. Karş. örn., Marcellinus’un *Thukydides’in Yaşamı* adlı eserinde Herodotos, Timaios, Philistos ve Ksenophon’a ve bizzat Thukydides’e bu tür suçlamalar yöneltilmektedir.

²¹ Hesiodos, *İşler ve Günler* 801. Gerçek dünyada yalancı şahitliğin nasıl yayıldığı konusunda karşı. 193.

rumlarda törenin daha çarpıcı bir şekle sokulması dikkat çekicidir. Syrakusa'daki Thesmophorai tapınağında "büyük yemin" diye bir şey vardı;²² Sparta'da ve muhtemelen başka yerlerde bir aile Zeus Herkeios'un (Ailenin Zeus'u) sunağına özel bir armağan sunarak bir üyesini doğruyu söylemeye zorlayabilirdi.²³ Korinthos'ta Palaemon'un esrarengiz bir şekilde boy gösterdiği Adyton'un yer altındaki mezar odasında yalan yere yemin eden birinin cezadan kurtulması imkânsızdı.²⁴ Olympia'daki yarışmacılar, "bütün Zeus tasvirleri içinde en aymaz günahkârları bile etkileyen" ellerinde yıldırım tutan bir Zeus heykelinin önündeki *bouleuterion*'da yemin ederek vicdanını sağlamlaştırırdı; heykelin tabanındaki bronz levhanın üzerinde yalan yere yemin edenleri korkutmayı amaçlayan dizeler yazılıydı.²⁵ Taşrada köylüler "basit" taşra tanrılarını umursamaz hale gelince, köy halkına sağlam bir yemin ettirmek isteyen biri onları şehre götürürdü, çünkü surların içindeki tanrılar hâlâ "gerçek" ve uyanıktı.²⁶ *İlyada*'da Zeus tam bir yalan yere yemin ustasıydı, oysa diğer tanrı ve tanrıçalar basit konularda bile Styks'in üzerine korkunç bir yemin etmeye zorlanmışlardı, tabii onlara inanan olursa;²⁷ ama Homeros, Yunanları yine de etkilerdi. Herhangi birinin önemli bir konuda yalan yere yemin etmesi halinde "bütün çocuklarımla ölümünü göreyim" demesi gelenektir. Lysias böyle bir yemin karşılığında Peison'a bir talanton vermişti; "tanrılara veya insanlara saygı duymayan biri olduğunu" bildiği halde daha sonra başka paralar da ödemişti.²⁸ Göksel tanrılarının olmadığı bir yerde güvenli yemin bulmak pek kolay değildir, hele vicdanı olmayan bir kişiye uygun bir yemin bulmak daha da zordur.

Yunanların yemin konusundaki tavrını öğrenmek için başka ulusların veya çağların kanılarına bel bağlamaya gerek yok. Örneğin genç Perslerin eğitimlerinin ayrılmaz bir parçası da doğru-

²² Ritüel Plutarkhos'un *Dion*'unda (56) anlatılmaktadır.

²³ Herodotos 6.68 vd.

²⁴ Pausanias 2.1.4.

²⁵ Pausanias 5.24.2. Yarışmacıların babaları, kardeşleri ve eğitimcilerinin kurban edilen bir domuz üzerinde yemin etmeleri gerekiyordu.

²⁶ Babrios, *Fabulae* 2.

²⁷ *İlyada* XIV.270 vd.

²⁸ Lysias, *Oration* 12.10 vd. Yeminini tutmayan bir adama, eşine ve çocuğuna yağdırılacak lanet için bkz. *İlyada* III.297 vd.; sonucuna tanrıların karar vereceği (Paris ile Menelaos arasındaki) ancak neşeli bir şekilde vazgeçilen düello için yapılan hazırlıkların bir parçasını bu oluşturur.

yu söylemekti. Yaşlı Kyros'un bir Yunan elçisine şöyle cevap verdiği söylenir: "Ben birbirlerini yalan yeminlerle aldatmak için şehirlerinin ortasında bir meydan yapanlardan korkmam." Fakat bu öyküyü anlatan kişi Herodotos'tur.²⁹ Daha sonraki tarihlerde birçok kişi yemin etmenin özellikle politikada istenen bir sonuca varmanın aracı olduğunu düşünmeye başladı ve dolayısıyla ciddiye almaz oldu. Theognis (399) "insanlara zarar veren yeminlerden kaçınılması gerektiğini" söylediğinde, muhtemelen yakın eş dost çevresini kastetmişti, zira daha önce "dostlar arasında samimi olmak gerektiğini" söylemişti. Thukydides (3.82) Peloponnessos Savaşı sırasında Yunan halkına musallat olan topyekûn ahlaki çöküşün belirtileri arasında uzlaşma yeminlerinin değersizliğini de sayar. Aşağı yukarı aynı zamanlarda Lysandros da şöyle demişti: "Çocuklar zarla, büyükler yeminle aldatılır."

Güdünün başarı, güç, zevk veya hedefe varmak olduğu bir yerde Yunanların başka uluslar tarafından en azından toplum önünde lanetlenen davranışları kendileri açısından kabul edilebilir veya başkaları açısından anlaşılır buldukları inkâr edilemez - bu uluslar dinin hâlâ etkili olduğu veya bu tür eylemlerin hoş görülmediği uluslardır. Modern zamanlarda mahkemelerde yalan yere yemin etmenin yaygın olmasının nedeni suçluluk duygusudur ama bu davranış kamuoyu tarafından desteklenmez. Yunan dünyasında tragedyalarda *sempatik* karakterler dahi bugün hoşgörülle karşılanmayacak yalanlar söyler; Aristophanes bir yalan yere yemin etme sahnesinde yemin eden dille protesto eden irade arasında ayrım yaptığı için Euripides'e çıkışır.³⁰ Gerçi *Medea*'da Koro (439) yeminlerin bütün değerini kaybetmesinden, Hellas'ın utanma duygusunu yitirmesinden ve bu duygunun göğe uçup gitmesinden yakınır. Erdemlerin göğe uçup gitmesine dair konuşmaların ardı arkası hiç kesilmeyecektir.

Yunanların sözlerini tutmamak gibi bir huyu olduğunu söyleyen Romalılar Cumhuriyet'in son günlerinde belirgin bir şekilde ikiye bölünmüşlerdi; ancak Cicero'nun mahkeme salonunda çektiği bir söylevi görmezden gelmek mümkün değildir: "Helen ırkının yazarlarını, sanatsal zenginliğini, belagat gücünü ve usta-

²⁹ Herodotos 1.153. Bunun bir versiyonu da Anakharsis'in ağzından dile getirilir; Diogenes Laertios 1.8.5.

³⁰ Aristophanes, *Kurbağalar* 101 vd., muhtemelen Euripides'e, *Hippolytus* 611'de gönderme yapılmaktadır.

lığını ve kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri birçok şeyi takdir ediyorum, fakat kanıt göstermekte titizlik veya doğruluk diye bir şey onların memleketinde fazla gelişmemiş, bu tip şeylerin önemini anlamıyorlar ... Kötü niyetli bir Yunan tanık ettiği yemini ve bunun vereceği zararı umursamaz. O sadece yalanının ortaya çıkmasından veya yalanlarını birbirine karıştırmaktan korkar ve bu duruma düşmemeye çalışır, başka hiçbir şey umurunda değildir ... Böyle insanlar için yemin sadece bir şaka, yalan yere tanıklık sadece bir oyundur; sizin (Romalılar) düşünce tarzınız onlara yabancıdır; övgü, ödül, beğenilme ve takdir edilme, bütün bunlar arsızca yalan söylemeye bağlıdır.”³¹ Bir yüzyıl önce çok kurnaz bir Yunanın meslektaşları arasında son derece yaygın olan görevini kötüye kullanma alışkanlığından şu sözlerle bahsetmesi yeterince kötüdür: “Yeteneksiz kamu yöneticileri kendilerine karşı on imza, on mühür ve yirmi tanık bile olsa samimi davranmaz, oysa Romalı askeri liderler ve elçiler bu sayı ne kadar fazla olursa olsun yeminlerine sadık kalırlar. Yunanlarda devlet kaynaklarını cebine atmayana az rastlanır - bir tek Romalılar bunu yapmaz.”³² Polybios bu durumu tanrılara ve yer altı dünyasına duyulan inancın azalmasına bağlar ve çağını eleştirir, ama aslında kamu parasının cebe atılması çok eskilere uzanmaktaydı. Themistokles bile Atina’daki siyasi kariyeri uğruna korunç paralar harcamıştı, ama bunun için önceden epeyce para biriktirmişti. Sık sık hitabet kürsüsünden korktuğunu söylerdi, tabii bunun tek sebebi Atinalıların dönecliğini çok iyi bilmesi değildi.

Yunan yalancılığının son bir kanıtı olarak Polyainos’un *Savaş Taktikleri*’nden bahsedilebilir.³³ Ancak Makedonya kökenli eski bir asker olan bu yazar bir de Yunanların güvenilmezliğinden söz eder ki bu satırları sonuna kadar okumakta yarar var; eski ve yeni kaynaklardan derlenen bu tespitler sadece askeri durumlarla ilgili değildir. Polyainos’un en azından savaşla ilgili tespitleri büyük ölçüde kendi döneminde de geçerliliğini korumaktaydı, ancak kendisinin bunların tamamına katıldığını düşünmek için bir neden yoktur. Her halükârda genel izlenim, Yunanların ra-

³¹ *Pro Flacco*, özellikle 4 (9-10), 5 (11-12).

³² Polybios 6.56.

³³ L. Verus’un Parthialılara karşı M.S. 162’de gerçekleştirdiği seferle bağlantılı olarak.

kiplerini alt etmek için her türlü yöneme başvurmaktan kaçınmadığı şeklindedir.³⁴

Yunanlar insan davranışlarına yön veren temel güdülerini ne kadar sık sıralarsa sıralasın, yine de *onur duygusuna (time)* hakkını vermekten geri kalmıyordu. Thukydides onur duygusunu korku ve fayda ile birlikte ilk sıraya koyarken,³⁵ İsokrates zevk ve çıkarın arkasına yerleştirir.³⁶

Yunan hayat tarzı onur duygusuna başka zamanlardan ve başka ulusların hayat tarzlarından daha elverişli bir ortam oluşturmuyordu. İlk olarak, *polis*'teki faaliyetlerin toplumsal niteliği başkalarını bilme ve başkaları tarafından bilinme fırsatı yaratıyordu; ikinci olarak, kişinin kendisini açık bir şekilde ifade etmesine ve başkalarıyla konuşurken onların durumlarını tartışmaya elverişli bir ortam vardı. Bunun görgü kurallarıyla da örtüştüğü düşünülüyordu. Platon'un *Devlet*'inin başlangıç kısmında Sokrates'in yaşlı Kephalos'la yaptığı sohbet bu konuda bir fikir vermektedir. Yine Ksenophon'un *Şölen*'iyle üst sınıflar arasındaki sosyal ilişkileri anlatan diğer metinler de fikir vericidir. Ayrıca toplum önündeki oyunlardan her türlü başarı veya kendini gösterme çabasına kadar yaygın olarak görülen çekişmecî rekabet geleneği, bugün iş dünyası dışında hiçbir rekabete izin vermeyen ve aksi takdirde bireyi onur duygusunun negatif yanlarıyla sınırlayan toplumsal yasakları aşıyordu. Yani insanlar bugün kabul görmeyen her şeyden uzak durmaya ve kötü bir şekilde anılmaktan kaçınmaya çalışır; bir tek modern saldırganlık ölçüsünde rekabetçi tip bunun dışına çıkar ki bunun nedeni de ün değil mevki ve zenginlik hırsıdır. Yine kendi kendini övmek de esas olarak bu amaca hizmet eder.

Bunun aksine, Homeros'tan beri yetenekli Yunan'ın amacı "daima herkesten üstün olmak ve herkesten daha çok parlamaktır." Yine ismin ölümden sonra unutulmaması arzusu da o eski günlerden beri sık sık dile getiriliyordu. Böyle bir arzunun yüksek mevkilerdekiler için bile modern çağın başlıca uğraşlarından biri olmadığı açıktır. *Polis* bu bireysel *philotimia*'yı kolayca kendi çıkarına kullanabiliyordu, ama söz konusu dürtü başka çıkış

³⁴ Karş. özellikle Polyainos 1.23.2, 1.39.4, 1.42.1, 1.45.1 ve 4 (Lysandros), 2.6, 2.19, 3.2, 3.9.40, 4.2 (Makedonyalı Philypoos), 4.6.1, 6.19 ve 20, 7.23.2 vb.

³⁵ Sparta'ya gönderilen Atinalı elçilerin konuşması 1.76.2.

³⁶ İsokrates, *Antidosis* 217. Bkz. Platon'un *Şölen* eserindeki Diotima'nın konuşması, 208c vd.

noktaları da buluyordu. Seçkin biri bu yanını hiçbir mahcubiyet duymadan sergileyebilir, pervasızca güç gösterisinde bulunabilir, sıkılmadan kendisiyle böbürlenebilirdi; Yunanların çok enerjik bir karakteri vardı ve kişisel bir zarar görmedikleri sürece bunu ortaya koymaktan çekinmezlerdi. Bütün bu konuların daha geniş bir çerçevede incelenmesi gerekir, ancak biz burada sadece seçkinlerin karşı karşıya kaldığı genel çelişkiyi ele alacağız.

“Kıskanç kişi başka birinin üstünlüğü karşısında ağıt yakar, kıskancın dezavantajındaki haz ise başkasının başına gelen kötülükten memnuniyet duymaktır”³⁷ –söz konusu çelişkinin evrensel zeminini tarif etmenin doğru yolu insanoğlunun tarihi kadar eski olan bu tanımlama olabilir. Ancak bugün bildiğimiz anlamda, kendini açıkça ifade edemeyen ve kendini bulabildiği herhangi bir maskenin ardına saklamak zorunda kalan kıskançlık genellikle kurbanın arkasından iş çevirir. Oysa Yunanın kıskançlığı ilk fırsatta açık saldırı veya alay etme şeklinde patlar.

Yunanlar *kertomein*’i yani sözlerin yürekte yarattığı acıyı en başından beri çok iyi anlıyordu. Bu acı özellikle de başarısız girişim veya eylemle alay etmekle ilişkiliydi; Homeros galibin alaylarından ve bunun mağluba verdiği acıdan söz eder; okur, Odysseus’un kör Kykloplardan³⁸ aldığı haklı intikamın ve Thersites’in zehirli fitneciliğinin birikmiş acısını duyar. Homeros sonrası çağda sözlü taciz (*loidoria*) Arkhilokhos’un iambik dizeleriyle satsal bir tarza bürünmüş ve halk tıpkı Hipponaks’ın kurbanları gibi Arkhilokos’un kurbanlarının da bu yüzden kendilerini öldürdüğüne inanmıştı. İki şairin de modern edebiyat tarihçilerinin takdirlerini beklemesi gerekmişti; çünkü antik çağda ifadelere canlılığın hayranlık duyulmakla birlikte fazla saygı görmüyorlardı. Hiciv şiirine bütün edebiyatlarda hatta Provence ekolü gibi geç dönem edebiyatlarında bile rastlanır, ancak bu iki şairin ünü ve etkisi muhtemelen sadece Yunanistan’la sınırlıydı. Hiciv şiiri sonraki dönemlerde de bir intikam ve kötü niyet taktiği oldu. Peloponnessos Savaşının başlarında “birçok insan Perikles hakkında şiirler okuyup çirkin taşlamalarda bulunmuştu”³⁹, Antolojideki en eski nefret taşlamaları (*skoptika*) bu döneme kadar uzanır. O zamanlar basın diye bir şey yoktu, fakat onun işle-

³⁷ Plutarkhos, *Moralia* 518a-c. Sokrates için de karşı. Ksenophon, *Memorabilia* 3.9.8.

³⁸ *Odysseia* IX.473, 501, 522.

³⁹ Plutarkhos, *Perikles* 33.

vini agorada ve muhtemelen ziyafetlerde yapılan dedikodular görmekteydi. Adının ortaya çıkmasını istemeyenlerse iftiralarını kamu binalarının duvarlarına karalardı.⁴⁰ Yine duvarlara çizilen karikatürler de benzer bir işlev görüyordu. Heykelde karikatüre gelince o zaten Yunan portre sanatının neredeyse çıkış noktasıydı. 6. yüzyılın ortalarında Bupalos ve Athenis adlı heykeltıraşlar şair Hipponaks'a böyle bir sıkıntı yaratmışlar, o da intikamını iambik dizelerle almış ve iddiaya göre onları intihara zorlamıştı. Onlarla aşağı yukarı aynı dönemlerde yaşayan Lindoslu bilge Kleobulos⁴¹ düşmanlığı körüklediği gerekçesiyle hiciv kurbanlarıyla alay edilmesine karşı çıkmıştı.

Perikles bahsi bu hesabı 5. yüzyıla taşımıştı ve demokrasinin ve aynı zamanda komedinin özellikle Atinalılar için iyi ve kötü yanlarına tanık olunmuştu. Benzer çarpıcı kişilikleri ve düşmanlar arasındaki ateşli çatışmaları Yunanistan'ın diğer bölgelerinde de görmek mümkündür, ancak bununla ilgili en açık belgesel kanıtlara sadece Atina'da rastlanmaktadır.

Şu veya bu şekilde göze çarpan bir yurttaşı kuşatan gerçek tehlikeler o kadar büyüktü ki salt toplumsal duyarlılık önemini yitirmiş olmalıdır. İftira atılarak açılan davalar, hatipler ve ardı arkası kesilmeyen kamu davası tehditleri üzerinden sürekli bir terör uygulanmakta, insanlar hırsızlık, kifayetsizlik ve *asebeia* (dinsizlik) suçlaması gibi tehditlerle karşı karşıya bırakılmaktaydı. Bütün bunların sonucunda sinirlerin bir ölçüde sağlamlaşmış olması gerekir; tabii bütün suçlamalar başarılı olmuyordu, etkili bağlantıları olanlar sadece kendilerini savunmakla kalmayıp karşı suçlamalarda da bulunabiliyordu; buna rağmen sonu gelmeyen toplantılar ve mahkemelerle insanlar sürekli diken üzerinde tutuluyor olmalıydı.

Ancak bu siyasi faaliyetin yanında komedinin önemi de gide-rek artıyordu ve komedi hiçbir şekilde kendini Atinalıların toplumsal ve özel kusurlarıyla sınırlı tutmuyordu. Aksine, devleti ve devlet memurlarını hedef almayı tercih ediyordu. İşin ilginç buna izin verilmesiydi, nitekim bu konu getirilen tüm açıklamalara karşın insanları şaşırtmaya devam etmektedir. Komedinin kökeninde "gülmeyi seven"⁴² Dionysos festival kutlamalarının

⁴⁰ Lukianos, *Fahişelerin Diyalogları* 9.4.

⁴¹ Diogenes Laertios 1.91-2.

⁴² Lukianos, *Piskator* 25.

yattığı ve espri ve dalga geçmenin bütün Dionysos festivallerinin bir parçası olduğu doğrudur, ancak komedinin devlet kurumlarıyla ve yetkilileriyle bile dalga geçebildiği düşünülünce bu gerekçe yetersiz kalmaktadır. Aristophanes'in *Eşek Arıları* Atina'daki halk mahkemelerinde bitmek bilmeyen rezaletleri göstermişti. Öbür tarafta meclis yani o dönemde işbaşında bulunan *prytaneis* yolsuzluğa batmış ve hatta ihanetle suçlanmıştı; *Atlılar*'da Demos fazla zeki olmayan bir kişi olarak canlandırılır – ancak oyunun ilerleyen bölümlerinde (1121, 1141) Demos'un sadece aptal rolü yaptığını seyircinin anlaması sağlanır. Bu gibi saldırılarda doğrudan isim verilmez, aynı şekilde Atina'nın tamamına da saldırılmaz. Komediye günümüze kadar ulaşmayan Kratinos ile Eupolis'in⁴³ sert ve skandal üsluplarına göre çok daha usturuplu (*semmoteron*) bir üslup kullanan Aristophanes'in doğrudan isim vererek yaptığı topyekûn saldırılar istisnai niteliktedir. Aslında Aristophanes'in kullandığı edebi formun yaratıcısı kendisi değildir, o sadece bu üslubu tam bir ustalık noktasına taşımıştır; daha sonraları şiirde ve düzyazıda hicvi iambik şairlere göre çok daha fazla kullanmıştır. Lukianos ise Aristophanesçe tarz ve ifadelere yana oldukça zengindir.

Birçok kişinin iyice arsızlaşarak utanma duygusunu tamamen yitirmesine karşın şair yine de çoğu durumda *kertomein*'e yani yürek acısına neden olma hedefinde başarılı olmuştur.⁴⁴ Geçmişin önemli yorumcuları hiciv eserlerinin büyük bir bölümünün sonraki kuşaklar tarafından anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Hicvin bizzat adlarıyla zikredilen kurbanları ya da tanınabilen maskeler aracılığıyla yapılan saldırıların hedefi genellikle zimmetine para geçirenler, korkaklar, tefeciler, müteahhitler,⁴⁵ *sykophantes* vb. idi.⁴⁶ *Kurbağalar*'ın sonuna doğru Aiskhylos yukarı dünyaya dönerken, Pluton genel olarak "vergi tahsildarları"nın (*poristai*) yanı sıra, biri tragedya şairi olmak üzere, isimlerini verdiği bazı kişiler için birtakım ayrıntı verir; görünüşe göre bunlar Devlet tarafından yeni vergiler ihdas etmek için atanmıştı. Aris-

⁴³ Aristophanes'in ilk *Bios*'unda, Werssetmann, *Biographoi* s.155.

⁴⁴ Ünlü Hyperbolos gibi, Plutarkhos, *Alkibiades* 13.

⁴⁵ *Atlılar* 128 vd.

⁴⁶ M.Ö. 442'de kurulan Thuriî'nin yasaları komedinin sadece zina yapanlarla ve entrika çevirenlerle (*polupragmones*) dalga geçmesine izin veriyordu; zina yapanları teşhir etme fikrinin altında yatan şey muhtemelen henüz yeterince organize olmayan kolonideki şehirlerde meşru doğumları garanti altına almaktır.

tophanes'in edebiyat alanındaki meslektaşlarına davranışı dillere destandır; örneğin Euripides'in ailesi, bugün olsaydı onurunu korumak için kesinlikle mahkemeye giderdi. Şiirsel eserlere yöneltilen estetikle ilgili eleştiriler adet üzere ağır kişisel hakaretlerle iç içe geçerdi, örneğin *Thesmophoriazusai*'nin birçok paragrafında Agathon'a söylenenler bu türdendi. Antik Yunanların fiziksel engellilerle alay etmesi bizi şaşırtmayabilir, ama öyle bile olsa aşağılık bir davranıştı. Sadece *Kuşlar* elli kadar Atinalıya bizzat isim vererek saldırır, ancak şair Hermes sütunlarına zarar verilmesi üzerine düzenlenen toplantılarda suçlanan birçok ismi kasten atlar. Örneğin *Akharnialılar*'da (V.836-59) bütün koro sadece bir grup insanı hedef alır.

Komediye savunmak adına, bu türün o dönemde var olmayan polisin veya bizzat adaletin işlevini üstlendiği söylenebilir. Ama bu oldukça gayri ciddi bir yolla ürkütücü bir sorumluluk üstlenmek olurdu; ayrıca komedinin genellikle demagojiyle savaştığı ve Aristophanes'in Kleon'a karşı açtığı savaşla intikam duygularını üzerine çektiği söylenebilir. Fakat bu bazı modern görüşlerde dile getirilen Aristophanes'teki ahlaki değişimin gerekçesi olamaz. Aristophanes genel anlamda yeterince güvendeydi, çünkü *demos* kendi liderlerine ve kendilerinin "yoksul ve sıradan insanlardan" üstün olduğunu düşünenlere gülmek istemiyordu;⁴⁷ ama buna rağmen eleştirilerinin hedefi genellikle "zenginler, asiller ve önemli kişiler" idi. Ayrıca Aristophanes her zaman hatta Peloponnessos Savaşı sırasında barışın sadece çok büyük bir bedel karşısında mümkün olduğu anda bile barışı savunduğu için sevilen biriydi. Örneğin *Lysistrata* güçlü bir Sparta ordusunun Dekeleia topraklarında kalan Attika'yı işgal ettiği 411 yılında kaleme alınmıştı. Aristophanes'in Lamakhos'u hedef alan hicivleri en parlak ve en sadık askeri liderlerden birine yöneltilmiş bir saldırıydı.

Komedi sonunda bireyleri *asebeia* ile suçlama eğilimine dönüştü; bu en tehlikeli suçlamalardan biriydi. Aristophanes *Bulutlar*'da Sokrates'i öyle bir şekilde sahneye davet eder ki bu sahne bütün dünyaca bilinir: Mükemmel denecek kadar komik ama bir o kadar da pervasızca bir davettir bu. Efsaneye göre Sokrates de seyircilerle beraber kendine gülmüştü;⁴⁸ gelgelelim şair yaratıcı

⁴⁷ Pseudo-Ksenophon, *Atina Devleti* 2.18.

⁴⁸ Aelianus'un ifadesi (*Varia Historia* 2.13) bunun tersidir. *Bulutlar* 226, 247, 367 vd., 397 vd., 423, 830 ve oyunun son kısmını okuyunca Sokrates'i *asebeia* ile suçlaya-

zekâsının boş gururuyla anlayışsız seyircinin içinde hiçbir zaman yok olmayacak ve sonraki kuşaklara aktarılacak önyargılardan birini oluşturduğunu gözden kaçırmış olmalıdır. Sokrates'in bu olaydan yirmi dört yıl sonra yargılandığı ve ölüme mahkum edildiği doğrudur, fakat *Bulutlar* olmasaydı bu olayların bir nedeni veya saiki olmayacaktı.⁴⁹

Ardından Orta Komedi olarak bilinen tarz kişisel maskelerden vazgeçti ama Athenaios'tan günümüze kalan birkaç parçadan anlaşılacağı gibi bireyleri toptan suçlamaya devam etti. Artık çeşitli okullardan filozoflar da doğrudan isim vererek kurban ediliyor ve Harpalos olayında para aldığı iddia edilenlerle beraber rezil açgözlüler olarak niteleniyordu. Yoksul olduğu bilinen Philippides adlı birinin bu komedi yazarlarının en az üçüne konu olması acınası yoksulluğun bu tarza hakim olduğunun kanıtıdır, o kadar ki bu adamın adından bir fiil *-philippidousthai-* bile üretilmişti.⁵⁰

Ancak dediğimiz gibi bütün bu teatral süreç hâlâ yurttaşın birlikte yaşamak zorunda olduğu siyasi ve adli tehlikelerden daha önemsizdi; aslında toplum önünde ve zaman zaman hayranlık uyandıracak bir üslupla yapılan alaylar soylu ruhlar için bir kendini düzeltme aracı olabilirdi. Ama doğru bir yargıya varabilmek için kaç değerli insanın gizlice sessiz kalıp geri çekilmeye karar verdiğini öğrenmemiz gerekir. Bu dönemde insanların devletten umudunu kesip yoksulluğu kabul ettiği açıkça görülmektedir; fakat doğallığın ve onunla beraber düzeyli bir toplumsal yaşamın ve şiirin ön koşullarının ne dereceye kadar tahrip edildiğini bilmek mümkün değildir.

Sonuçta eski ve orta komedi Atina'ya bütün bir çağ boyunca hakim olan alaycı bir enerjinin istisnai ve resmi ifadeleridir, çünkü düzenli çalışmanın sakinleştirici etkisinin yerini kamusal olaylara yani başkalarına karşı kesintisiz bir ilgi almıştır. Bütün ilişkilere nazik veya sert alaycılık hakim olmuş gibidir.⁵¹

4. yüzyılın hatiplerine dönen okur, en vahşi kişisel saldırılarla karşılaşır, ama isim verilmediği sürece otoritelerin ve halkın bunları ağırbaşlılıkla karşılamasına da şaşırır. Lysias'ın müvekkilleri

bilmek için Aristophanes'in nasıl daha fazlasını yapabildiğini ve hatta kasten yaptığını soruşturabiliriz.

⁴⁹ Platon burada açıklar, *Savunma* 18-19.

⁵⁰ Athenaios 12.77.

⁵¹ Euripides, *Hippolytos* 998.

sarayda yaşayan ama başlarına hiçbir şey gelmeyeceğini bilen malum kişilerin devletin kasasından hırsızlık yapmasından yakını. Hiç eksik olmayan sykophantes'in yüzlerine sürekli alçak ve rezil oldukları söylenirdi, ama onların yüzleri hiç kızarmazdı.

Alaycılık ve doğrudan saldırıdaki bu sertleşmenin de bir sınırı vardı ve genellikle altında derin bir nefret ve hayal kırıklığının yattığı varsayılırdı: "Bir komediye alay konusu olan Sokrates oturup kahkahayı basmıştı; ama Poliagros kendini asmıştı."⁵²

Bir Orta Komedi şairi olan Aleksi bu şikayeti bir karakterinin ağzından dile getirir: "Bütün bu sosyal yaşamda ve her gün yapılan konuşmalarda insanı arındıran bir alay etkisi var, ama zevkten çok acı veriyor; kötücül dedikoduyla başlıyor ve sonra ona benzer bir cevap geliyor; arkasından iftira geliyor ve onu da kavgaya ve sarhoş öfke izliyor."⁵³ Başkaları da benzer uyarılarda bulunurlar.⁵⁴ Kişinin sadece şahsını değil daha da kötüsü hayatının amaçlarını ve tutkularını hedef alan alaylar insanları daima umutsuzluğu sürükler. Euripides, Medea'sının korkunç amaç ve eylemlerini, alayların önüne geçme veya kendisiyle alay edenlerden intikam alma ihtiyacına bağlar.⁵⁵ Bazen basit bir gülümseme veya yanlış bir anda yapılan bir alay doğrudan kahkahadan daha yıkıcıdır, çünkü kaçınılmaz olarak bir üstünlük yaratır. Sokrates kalabalıklar arasında dolaşırken yediği yumrukların, tekmelerin ve yolunan saçlarının sebebi alaycı konuşma tarzı olmalıydı, söylendiğine göre o bunlara da alayla karşılık verirdi; ama insanların çoğu ona aşağılayarak gülerdi.⁵⁶

Başkalarının yanında azarlanmak her zaman ve her yerde aşağılayıcıdır. Pythagoras'ın başkalarının yanında sert bir dille azarladığı bir öğrencisi gidip kendini asmıştı, Pythagoras bu olaydan sonra başkalarının yanında bir daha asla böyle bir şey yapmamıştı.⁵⁷ Sokrates ise aksine yargıçlarına sorduğu şu soruya benzer şeylerle kendini beğenmiş sertliğini dışa vururdu: "Neden bu kadar insan beni arıyor? Çünkü benim kendini zeki sandan ama öyle olmayanları sorgulamamı dinlemekten hoşlanıyor-

⁵² Aelianus, *Varia Historia* 5.8.

⁵³ Athenaios 10.17.

⁵⁴ Plutarkhos, *Timoleon* 32: "Kelimeler eylemlerden daha acıttıcıdır."

⁵⁵ Euripides, *Medea* 797, 1049, 1355, 1362.

⁵⁶ Diogenes Laertios 2.21.

⁵⁷ Plutarkhos, *Dalkavuklar* 32, bu tür sosyal kınlanmanın başka bir örneğidir.

lar, çünkü bu çok eğlenceli.”⁵⁸ Eğlenceli olduğuna kuşku yok, tabii bu işin kurbanları hariç.

Duyarsızlık özellikle de Kiniklerle Stoacılar da zaman içinde eğitimle öğrenilebilen felsefi bir erdem haline geldi. Bu Kleantes, Arkesilaos ve diğerlerinin konuyla ilgili anekdotlarının etkisini zayıflatmaktadır. Kinik Krates bu katılaşma sürecinde en tuhaf eğitim biçimini uyguladı: Fahişeleri azarlar ve durup onların verdiği karşılıkları dinlerdi.⁵⁹ Daha da iyisi, saldırıya uğrayan kişi zekice bir karşılıkla veya bir nükteyle olayı izleyenleri kendi tarafına çekerdi, örneğin Diogenes’in bazı cevapları bu türdendir. Ancak filozofların sekte nefreti onları kavgaya sürükleyince vurdumduymazlıkları çoğu zaman kırılırdı ve (en azından yazılarında) dalga geçmek artık onları tatmin etmez olurdu; birbirlerini uğursuz iftiralarla yıkmaya çalışırlardı. Attika hatipleri de rakiplerine hatta dostlarına ve takipçilerine en bel altı hakaretlerle saldırmışlardı, bundan ataları bile nasibini alırdı -çünkü bunlar için sorumlu tutulabilecek başka kimse yoktu- ve bütün bunların ayrıntıları sessizce geçiştirilirdi.⁶⁰ Atina adaletinin genel durumundan dolayı doğal olarak pek çok iftira olayında mahkemeye gidilmezdi; Lysias müvekkillerinden birinin şöyle dediğini aktarır: “Bir düşman beni cinayetle bile suçlasa önem vermem, çünkü sözlü hakaret için sadece hoşgörüsüz ve kavgacı insanlar mahkemeye gider.”⁶¹

Yunan davranış biçimi fiziksel saldırıya bugün olduğundan daha hoşgörülü bakıldığını⁶² ve biri tarafından dövülmenin veya yenilmenin o kişiyi küçültmediğini veya aşağılamadığını göstermektedir.⁶³ Bir kişinin kendisine sopa kaldıran bir kişiye kelimelerle cevap vermesi bugün için düşünülemez olmakla birlikte o zaman çok olağan kabul edilirdi: “İstersen vur bana, ama beni dinle!” Themistokles’in veya başka birinin Eurybiades’e veya Adeimantos’a böyle bir şey söyleyip söylemediğinin bir önemi

⁵⁸ Platon, *Savunma* 33 v.

⁵⁹ Diogenes Laertios 6.88-9.

⁶⁰ Aeschines’a inanılacak olursa, mahkeme konuşmalarının sonucu olan bir ölümcül parçalama davası vardı, *Timarkhos’a Karşı* 172.

⁶¹ Lysias, *Oration* 10.2, *Theomnestes’e Karşı*.

⁶² Schopenhauer, *Parerga* Cilt 1, s. 399.

⁶³ Musonios’un önemli analizi, Stobaios, *Peri anesikakias* derlemesi, 3.19.16 (cilt 3 W-H), alıntıyı yapan Schopenhauer. Ancak Musonios, İmparatorluğun başlangıcında yaşamış olan geç bir Stoacıydı.

yok.⁶⁴ Sokrates'in kendisine yapılan kötü muameleye nasıl hoş-görüyüyle yaklaştığını görmüştük, benzer öykülere Diogenes'te de rastlanır, ancak diğer örnekler modern davranış biçimiyle çok daha fazla çelişir. *Atlılar*'ın sahnelenmesinden sonra Kleon, Aristophanes'i (anlaşılan, tiyatrodaki bekçilere) dövdürmüştü. Yazar iki yıl sonra *Eşek Arıları*'ndan (1284 vd.) söz ederken o dönemde Kleon ile alay ettiği için asıl kabahatin kendisinde olduğunu ve bu nezaketsizliğinden dolayı da zaten kurbanından da bir hile beklediğini söylemişti. İster Aristophanes bütün bunları şöhret kaygısıyla yapmış olsun, ister Atinalılar Aristophanes'in arada bir kırbaçlanması gerektiğini düşünsün, ona yine de kendilerince bir saygı duyuyorlardı.⁶⁵

Kuşkusuz herkes fiziksel saldırı karşısında mahkemeye gidebilirdi, ama mahkemeye gitmeden uzlaşmak da mümkündü. Demosthenes biri tiyatrodarken Meidias'tan yediği tokat karşısında ve diğeri Demomeles tarafından yaralandığı zaman olmak üzere iki kez bu yolu seçmişti. Bu tür uzlaşmaların ahlakiliği konusunda tek kaynak sonradan hatibin hayatını kaleme alan biyograflardır; Demosthenes'in marazi düşmanı Aeskhines doğal olarak fırsatı kaçırmamış ve hatibin suratını gelire dönüştürmenin bir yolunu bulduğunu söylemişti.⁶⁶ Bütün bu konularda, olayların meydana geldiği çerçeveyi ve ahlaktan tamamen uzaklaşan *polis*'in sykophantes gibi faillerden yüzyıllardır yararlandığını göz önünde bulundurmak gerekir. Ayrıca *atimia* (medeni hakların kaybı) beyannamesinin nasıl işlediğini gözlemek de öğreticidir; *polis* tarafında en sert ifadelerle açıkça ilan edilmiş beyanname şahsi çıkar gibi gerekçelerle çığneniyor, bunun kamçıladığı duygular sessizce bastırılıyordu.⁶⁷ Bu tür durumlarda yurttaşlar arasında fiziksel şiddet bizimkinden farklı bir şekilde yargılanırdı.

Bu tuhaf duygu katılaşmasına paralel ve neredeyse onun bir parçası olan belli bir hoşgörü, günümüzün önde gelen hiziplerinde olmayan bir rakiplerini dinleme yeteneği vardı. Atinalıların ve öteki demokratik şehirlerin çıkardığı bütün gürültü patırtı içinde, tutkuların kaba saldırganlığının yanında yargıda yine de

⁶⁴ Plutarkhos, *Themistokles* 11.

⁶⁵ Alkibiades'in şair Eupolis'i denize atarak intikam aldığı söylenir.

⁶⁶ *Demosthenes vita quarta*, Westermann, *Biographoi* böl. 305 vd. – Demosthenes'in Meidias'tan 3 bin drahmi aldığı tahmin edilir, *a.g.e.*, *Suda*'dan alıntı.

⁶⁷ Karş. Demades vakası.

belli bir nesnellik, yeteneğe hayranlık duyma vardı. Bu da şayet hakları ve enerjileri varsa insanlara kendilerini gösterme fırsatı veriyordu. Bu tür insanlara hatta en yeteneksiz insanlara bile müthiş bir hoşgörü gösterilirdi. Günümüzde hiçbir meclis Kleon'un kine benzer popüler bir söylevi sabırla dinleyemez;⁶⁸ diğer hatiplerin ve komedi yazarlarının sözleri günümüzde düzen bozucu diye engellenir yahut şiddetli tepkilere yol açardı ve otoriteler her halükarda bu tür konuşmaları barış ve huzur adına bastırma veya cezalandırma gereği hissederdi. Ancak Atina'da en azından 5. ve 4. yüzyıllarda hiçbir hatip kürsüden aşağı sürüklenmemiş yahut taşlanarak veya dövülerek kürsüden inmeye zorlanmamıştı, tabii arada kişisel intikam girişimleri de olmuyor değildi. *Demos* temel ilkelerine saldırılmadığı sürece kendi gücünü temsil eden bireylerin koparabildikleri kadar koparmalarına ses çıkarmıyordu; ancak bu insanlar dokunulmaz değildi, iktidarın gücü onları sonuna kadar korumuyordu, kurtların önüne atılacak olurlarsa nasıl olsa yerlerini dolduracak birileri vardı.

Çok eski tarihlerden, yani Zaleukos ve Kharondas gibi büyük kanun yapıcılarının yaşadığı Büyük Yunanistan'ın İtalyan şehirlerinden kaldığı düşünülen bazı belgeler, üyeleri çok daha az katı ve utanmaz olan ve *aidos* (onur, ılımlılık, nezaket, hoşgörü) adı verilen bir saikle yönlendirilen bir toplum resmi çizmektedir.⁶⁹ O zamanlar suçlu bulunan sykophantoinin boynuna ılgın ağacından bir çelenk bağlanıp sokaklarda dolaştırılırdı, birçoğu bunun utançıyla intihar etmişti; savaşta firar edenler veya askerlikten kaçanlar başka yerlerde olduğu gibi ölüm cezasıyla cezalandırılırdı, ama bundan önce kadın kıyafeti giydirilerek üç gün boyunca bir meydanda teşhir edilirdi; kadınlara "sarhoş oldukları zamanlar dışında" sadece bir hizmetçi refakat edebilirdi ve kadınlar "ahlaksızca sebepler dışında" geceleri şehirden dışarı çıkmaz, "fahişelik yaptıkları zamanlar dışında" süslü kıyafetler giyemezlerdi. Ancak bütün bu belgelerin sonradan, muhtemelen İmparatorluğun başlangıç dönemlerinde ortaya çıktığını anlamak son derece kolaydır; gerçek Yunan *polis*'inde halkın sembolizmin veya ironinin gücüyle kontrol edildiği bir zaman olmamıştı. Ne kadar geç dönemlere ait olursa olsun bu tür metinler yine de etkiliydi; Fransız Devrimi sırasında, örneğin siyasi kur-

⁶⁸ Thukydides 3.37 vd.

⁶⁹ Diodoros 12.12, 16-17, 20-21.

banlarını giyotine göndermekte bir an bile tereddüt etmeyen Louis de Saint-Just, sıradan katillerin siyahlar giydirilip sokakta dolaştırılmalarının yeterli olduğunu söylemişti; ama bu kişisel fantezisini hayata geçirmemişti.

Yunan düşüncesi *aidos* (utanma duygusu) erdemini daima över ve özellikle de her yanı aksi örneklerle kuşatılmış olan gençlere tavsiye verir. Gelişmiş ülkelerin halklarında daima ikili bir ahlak söz konusudur: Ulusal hayatın iyi yanlarını kuşatan gerçek ahlak ve ağırlıkla filozofların temsil ettiği doğru kabul edilen ahlak. Ulus için ikinci tür ahlakın da bir anlamı vardır, fakat sadece bilinç sancılarının kendilerini belli ettiği belirleyici alanlar olarak. Demokritos, *aidos*'un gramer, müzik eğitimi ve rekabetle gelişebileceğini düşünüyordu.⁷⁰ *Aidos* çok uzun zaman önce soylu bir duygu zarafeti şeklinde Homeros'ta da vardı; Yunanların emin olduğu üzere, şairin şiirlerini dinleyen ataları insan davranışlarında neyin güzel ve neyin hayranlık verici olduğuna dair ahlaki bir anlayışa sahipti. Bu en iyileri kesinlikle etkilemişti; diğerleriyse mevcut hayat tarzına göre, yani esas olarak *polis*'in etkisi altında yaşamaya devam etmişti.

Yunanlara karşı dar anlamda ve başka bir kültürün ve ulusun bakış açısından bir ahlaki bilanço çıkarmak kesinlikle yanlış olacaktır. Romalıların zarar görme uğruna ahlakçılığına karşı Yunanların vereceği cevap, iştahlarını açmak ya da oy kazanmak için gladyatör dövüşlerine ihtiyaç olmadığı şeklinde olabilirdi. İki halk için bu türden, örneğin hayatın hazlarına, aile içi davranışa, kölelere karşı muameleye, düşmanları veya rakipleri toptan yok etme tutkusuna dair birçok olumlu ve olumsuz örnek bulmak mümkündür. Yunanların birbirine yönelttiği birçok suçlama bilançonun borçlu tarafına konacaktır; Yunanlar antik dünyada milletler arasında karşılaştırma yapabilecek tek halktı. Nitekim bu tip yargılardan bazılarını daha önce sıralamıştık. Gördüğümüz gibi Herodotos, Yunan *polis*'inin yurttaşları arasındaki derin kindar kıskançlığın ve bunun yol açtığı sonuçların üstesinden gelmek için bazen vatandaşlarına bir kıssa okur ve Kserkses ile Akhaimenes arasında bir diyalog (7.236 vd.) yazardı, sadece "birkaç erdemli insan" bunun dışında kalırdı. *Polis*'in sonraki gelişiminde bu kıskançlığın ne kadar şiddetli olabileceği çok iyi bilinmekte olup bu konuda ben de kişisel bir dileğimi ifade etmek

⁷⁰ Diels-Kranz, *Fragmente des Vorsokratikes* B179.

istiyorum. Bana göre Atinalı avukatların mahkeme hileleriyle modern dönemin mahkemelerinde görülen benzer durumlar arasında niteliksel ve niceliksel bir karşılaştırma yapmak mümkündür. Bir klasik dönem araştırmacısıyla bir hukuk uzmanının ortak çabalarıyla nihai bir sonuca varılabilir. Bu durumda, başkalarına zarar vermekten duyulan acımasızca zevkin (Yunanlarda olduğu gibi -Antiphon'dan Demosthenes'e ve Hyperides'e kadar birçok avukatın günümüze ulaşan konuşmalarından görülebileceği üzere- daha çok sykophantes davranışının teşviki ve korunması yoluyla) dünya tarihinin başka herhangi bir döneminde de açıkça dile getirilip getirilemeyeceği anlaşılabılır. Yukarıdakilere benzer davacılara ve şahitlere hoşgörüyle yaklaşan hukuk mahkemeleri dünyanın herhangi bir yerinde yeniden kurulmuş olsaydı muhtemelen yine aynı uygulamalarla karşılaşılırdı.

Polis'in ilk başta övdüğü ama sonradan şaibeli şekilde zenginleştirdiği yurttaşlarının hayatı üzerinde yol açtığı diğer sonuçlarla, Yunan ruhu Doğu'da kendine yeni ve önemli yerler bulurken, ulusun kendi vatanında yaşadığı gerileme bizim ilgi alanımızın dışında kalmaktadır. Bir şey kesindir: Yunanların mizacı, iradesi ve kaderi ayrılmaz bir bütün oluşturur, kaderleri şans eseri değildir ve çürüme ve yozlaşmaları sürdürdükleri siyasi ve toplumsal yaşamın bir sonucudur. Sadece Yunanların ulaşabileceği ve sırf bu yüzden ulaşamadığı güzellik ve görkem düşünüldüğünde bu ıstırap vericidir.

Ancak yüreğine yakından baktığımızda sıradan bir Yunanın karakterini özetleyen ortalama ahlak duygusundaki kuplenin melankolisine kapılmaktan kendimizi alamayız: "En azından doğru ve değerli bir arkadaşla asla ihanet etmedim, aşağılık bir ruhum yok."⁷¹

Yunanlardaki "*yüce iyilik*" öğretisinde hayatın nimetlerinin birbirini izlemesi veya belirlenmesi konusunda sadece birkaç nokta ilave edilecektir. Bilincin üç evresi açık bir şekilde ayırt edilebilir: Homeros ve Hesiodos evresi, ulusun görkemi dönemi evresi ve son olarak filozofların düşünceleriyle ulaşılan evre. Ancak ilk evrenin izlerine eski şairlerin ve mitolojik bakış açısının önemini koruduğu sonraki dönemlerin gündelik yaşamında hâlâ rastlanır. Bu konular hakkında bir bilgimiz varsa bu dünyevi bilgeliğin

⁷¹ Theognis 529. İhanet eden dostlardan şikayet etmesi için nedenleri vardı, karş. 575.

ve duyarsızlığın insanın derin özlemlerini tamamen bastırmamasını Yunanların ümit etmeye açıkça cesaret etmesi sayesinde.

En net şekliyle korunmaları halinde tanrılara edilen dualar en iyi kaynak olacaktır. Örneğin Homeros'ta Nestor uzaklaşan At-hena'nın arkasından seslenirken kendi başına bile güzel olan sözcükler kullanılır: "Bana iyi gözle bak, tanrıça ve bana, oğullarıma ve erdemli eşime soylu bir şan ver."⁷² "Soylu bir şan" (*kleos esthlon*) gerçek Yunanların her zaman özlemi olmuştu. Nestor'un eşini ve çocuklarını da kapsayan bu sözleri, bu sözün sadece sa-vaşta veya oyunlarda zafer kazanmakla sınırlı olmayıp bütün onurlu varoluşu içerdiğini göstermektedir. Bu arada Homeros'ta çok arzulan diğer önemli armağanlar da sıralanır; örneğin "ra-hat uyuyabilmek"⁷³ böyle bir özellik olup gerçekten arzu edilen bir armağandır. Arzulanan diğer bir hedefi yaşlılıkta hastalık çekmeden, ıstırapsız bir ölümdü; Apollon ile Artemis'in efsanevi Syrie adasında gümüş yaylarıyla boy gösterip yaşlıları öldürdü-ğü anlatılır.⁷⁴ Homeros sonrası olan ama hâlâ eski döneme men-sup Ankhises, *Aphrodite'ye Ağıt'* ta (103) sevgilisini tanrıça kabul edip adına bir sunak vadettikten sonra bir dizi nimetten söz eder; sevgilisinin ününün öteki Troialıların ününü aşmasından, sağlıklı bir oğul vermesinden ve bahsettiği müreffeh ve mutlu uzun hayattan dolayı ona övgüler düzer. Hesiodos'un *İşler ve Gün-ler'*deki (226 vd.) adil insanlar şehrinde mutlu bir varoluş anlatı-mı burada da kendine yer bulur, çünkü bu gönülden arzulan dilekler kataloğudur. Şiirin vezni sıralamayı etkilediği için böyle bir liste şiirde her zaman önem sırasını göstermez.

Tarihsel dönemden kalan bir belgede yani Solon'a ait bir şiir-de gerçek bir önem sıralaması vardır:⁷⁵ İlk sırada *olbos* gelir, sonra şan, aşk ve dostların şerefi ve nihayet kişinin düşmanlarını kor-kutup zarar vermesi gelir. *Olbos* bir miktar güçlük yaratır, çünkü buna tek bir sözcükle karşılık bulmak mümkün değil; erken an-tik dönemden kalma bir sözcük olup mitolojik bir cazibesi var-dır, her türlü refahı anlatır. Daha sonra *olbos* salt zenginlikten net bir şekilde ayrışır: "Eğer bir adam zenginleşip evinde birçok ma-

⁷² *Odyseia* III.380.

⁷³ *İlyada* IX.713 ve muhtelif yerlerde.

⁷⁴ *Odyseia* XV.407. Karş. Penelope'nin dileği, *Odyseia* XVII.202.

⁷⁵ Solon, fragman 13 West. *Olbos*'un daha materyalist bir tanımı için fragman 23 West: *Olbios* sevdiği oğulları, atları, köpekleri ve her yerde samimi dostları bulu-nan biridir. Karş. Herodotos 1.32, *olbios* ile sadece *eutukhes* arasındaki fark.

la sahip olduğu halde soylu bir tutkusu yoksa ona *olbios* değil sadece rahatı yerinde olan bir hazine muhafızı derim.”⁷⁶

Pindaros’un Pythia kasidesinin son bölümünde saydığı hayatın başlıca nimetleri listesi Solon’un listesinden kısadır: En çok arzulanan şey mutlu yaşamaktır, soylu bir şan sonra gelir; bunların ikisine de sahip olan bir kişi, der Pindaros, muhteşem bir tacın sahibidir.⁷⁷ Bütün bu arzulanan şeyler tanımında kişisel ahlak ve karakter soyluluğu esastır. Bu niteliklere duyulan arzu genellikle maddi varlık arzusuyla birlikte açık bir şekilde dile getirilir. Theognis’e göre (V.255, karş. 147) en güzeli adil olmak,⁷⁸ en iyisi sağlık, en hoşu insanın sevdiği şeye sahip olmasıdır -burada sevilen şeyle aşık olunan kişi mi yoksa genel olarak arzuların gerçekteşmesi mi kastedildiği açık değildir. Birileri bu arzuyu Delphoi’deki Latoon tapınağının girişindeki duvara neredeyse kelimesi kelimesine kazı mıştır;⁷⁹ listenin tamamı adeta Theognis’ten aynen kopyalan mış gibi Sophokles’te de⁸⁰ bulunmaktadır. Bununla beraber bir Yunan genellikle ahlaki niteliklerin kendisinde de olmasını arzulamazdı, çünkü bunun içinde zaten bulunduğunu düşünürdü; hatta dahası tanrılarından ahlaklı bir karakter talep etmek pek de tavsiye edilen bir şey değildi, zira tanrıların nasıl bir ahlakı olduğu çok iyi biliniyordu. Böyle bir düşünce ancak tamamen yeni bir tanrı anlayışına sahip olan sonraki Stoacılar da görülebilirdi; ama şu anda bizim konumuz spekülasyona dayalı ahlaki görüşler değil, Yunan karakterinden kaynaklanan huylardır. Sokrates’in zamanından beri arzulamaktan ve talep etmekten öte bolca listesi yapılan ve bütün diğer niteliklerin ifadesinin merkezi unsuru ve her türlü mutluluğu ön şartı olarak görülen şey de erdemdir.⁸¹

Hayatta ünlü olma tutkusu varlığını sürdürse de vatandaşlar veya genel olarak insanlar arasında saygınlıkta, şeref konusunda ve hatta zenginlikte ünlü olma arzusu sıralamada giderek altlara düşer ve sonunda tamamen listeden çıkar.⁸² Onun yerine sağlık

⁷⁶ Euripides, *Antiope*, fragman 198 Nauck.

⁷⁷ Aynı zamanda bkz. *İsthmialı* V.16.

⁷⁸ Karş. Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung* 2.694’teki adalet üstüne güzel paragraf.

⁷⁹ Aristoteles, *Eudemos’a Etik* 1.1 ve *Nikomakhos’a Etik* 1.8.

⁸⁰ Sophokles, fragman 329 Nauck (*Creusa*).

⁸¹ Aristoteles’in her iki *Etik*’inde.

⁸² Daha idealist bir bakış açısından şöhret vazgeçilmesi kuşkusuz mümkün olan bir şeydi, Plutarkhos, *Ağis* 2.

ve zenginlik öne çıkar, bir zamanlar Delphoi tanrısı bunlardan sadece birinin tercih edilebileceğini söylemişti. Syrakusa ile Kroton'un ilginç kuruluş öyküsünde geçmekteydi bu öykü: Arkhias zenginliği tercih eder ve sonradan çok önemli hale gelen Syrakusa'yı kurar; Myskellos kendisi ve şehri için "sağlıklı olma"yı seçer ve Kroton atletik mükemmelliğin ve sağlıklı insanların yurdu haline gelir. *Kuşlar* (729) ise tamamen aksine tanrı olarak kendilerine tapılması karşılığında insanlara iki avantajı da vadeder. Aristophanes bunun için en güzel melez sözcüklerinden biri olan "zenginlerin sağlığı" yani *plouthugia* ifadesini kullanır. Kuşların sonraki kuşaklarda vadettiği diğer avantajlar -barış, ebedi güzellik, gülmek, dans, festivaller ve süt veren çiftlik hayvanları- kuşkusuz komik bir katalog oluşturur. Daha önce (604 vd.) Peisthetairos arsızca iyi sağlık için tek başına zenginliğin yeterli olduğunu ve maddi zorluk yaşayanların sağlığının kesinlikle kötü olacağını söylemişti.

Yunanlar sağlığın her şeyden önce geldiğini çok iyi biliyordu, nitekim Ariphton'un bir sözü bunun eski bir kanıtıdır.⁸³ Simonides'in sözleri bundan biraz daha sonradır: "Ölümlüler için sağlıklı olmak her şeyden önce gelir, ikinci en iyi şey soylu bir karakterdir, üçüncüsü onursuzluğa düşmeden elde edilen zenginlik, dördüncüsü insanın gençliğinde yakın dostlarıyla beraber olmasıdır." 4. yüzyılda yaşayan bir komedi yazarı bu ünlü sözler üstüne yorum yaparken, sağlığı birinci sıraya koymuş ama soylu karakteri zenginliğin arkasına almıştı, çünkü karnı aç olan bir soylu karakterin korkunç olabildiğini söylemişti.⁸⁴ Philemon da birinci sırada sağlık diler, sonra genel refah, üçüncü olarak huzur ve son olarak kimseye borçlu olmamak, der.⁸⁵

Yunan mersiyesi genellikle hayatın belli nimetlerinin övgüsüne dönüşür, şair bu nimetlere her şeyden çok ağıtlar yakar veya özlem duyar; sohbetlerde söz döner dolaşır bu konuya gelir.

⁸³ "Ölümlüler arasında en fazla saygı duyulan şey olan sağlık, hayatımın geri kalanında seninle beraber olabilir miyim ve sen de benimle beraber olabilir misin? Zenginlikten veya çocuklardan veya bir kralın başkalarına hükmetmesi gibi bir durumdan veya Aphrodite'nin gizli ağlarıyla avladığımız arzulardan zevk alabilmek veya tanrıların insanlara verdiği sıkıntılardan kaçınabilmek için, kutsal Sağlık, sen gerekliisin, sensiz hiçbir insan mutlu değil": Ariphton, Page PMG fragman 813.

⁸⁴ Anaksandridas, *Athenaios* 15.50.

⁸⁵ Lukianos, *de lapsu in salutando*, V.6.

Aynı konu mersiye veciz veya nükteli bir hal aldığında da gündeme gelir ya da şiirsel mektup karakterine bürünür. Theognis'te değişik ruh hallerine karşılık gelen bu tarzların hepsine rastlamak mümkündür; bunun güzel bir örneği de (933) şudur: "Enerji (*arete*) ve soylu karakter aynı kişide nadiren bir araya gelir; ne mutlu her ikisine de sahip olana, o kişi herkesin saygısını kazanır, genç yaşlı herkes ona yol verir; yaşlandığında bile hâlâ önde gelen yurttaşlardan biri olur, özel ve toplumsal yaşamda hususi bir yeri olur."

Daha önce söylendiği gibi zenginlik bir zamanlar saf arzuların hedefi olan mutluluğun ön koşullarından biriydi;⁸⁶ ama zaman geçtikçe birçok kişi zenginliğin fazla öne çıkmasından ve genellikle de yanlış ellerde toplanmasından rahatsız olmaya başladı. Özellikle de Theognis sürekli yoksulluktan ve onun getirdiği çaresizlikten, zenginlerin (699) bilgilerden, zeki, belagat sahibi ve hızlı koşan insanlardan daha üstün tutulmasından şikayet eder.⁸⁷ Euripides daha da ileri gider: Zenginler her zaman akıllı konuşur, ama yoksullar güzel bile konuşsa gülünç olur; insanlar çocuklarını iyi bir yoksuldansa kötü bir zenginle evlendirmek ister.⁸⁸ Çoğu insan riyakârlık edip sözde "mükemmelliği" savunur ama zaman içinde doğuştan soylu bile olsa zenginliğin getirdiği mutluluk ve gücü ona tercih eder. Fakat zenginlerin etrafı servetlerinin keyfini çıkarmalarından rahatsız olan ve bunu tehdit eden düşmanlarla ve tehlikelerle doludur, servetini açıkça sergilemeye zorlanması da cabasıdır. Euripides'te elini cebine atmaktan kaçınan zengin cimrinin dostlarına düşman gibi davranabileceği ve hatta tapınaklardan hırsızlık yapabileceği düşünülür.⁸⁹ Bir yüzyıl sonra Aleksis zenginlerin ihtişam içinde yaşaması ve minnettarlığının bir işareti olarak tanrılardan aldığı armağanları sergilemesi gerektiğini savunur:⁹⁰ Servetini gizler ve başkalarından fazla malı mülkü yokmuş gibi davranırsa tanrılar kendisinin minnettarlık duymadığını düşünür ve verdiklerini geri alırlar.⁹¹ Yu-

⁸⁶ En güzel övgüler Solon'un büyük mersiyesindedir, fragman 13.7 vd. West.

⁸⁷ 173 ve 181. dizelerde oldukça vurgulayıcı: "yoksul olmaktansa ölmek daha iyi."

⁸⁸ Euripides fragman 326 Nauck, 173, 181. dizeler: Karş. fragman 327.

⁸⁹ Euripides fragman 328 Nauck.

⁹⁰ Athenaios 2.12.

⁹¹ Zenginliğin getirdiği güvensizliğe ve istikrarsızlığa gönderme yapmak suretiyle bu avunma eski tarihlidir. Karş. Solon fragman 15 West. Theognis dize 317 (oldukça benzer biçimde ifade edilmiştir).

nanistan'ın daha sonraki dönemlerinde, yapabilecekleri işlerin statülerinin altında kaldığının düşünülmesinden çekinen ve zenginliğin faydadan çok zarar getirdiğine inanan birçok seçkinin yoksulluğu seçmesi önemlidir.

Son olarak hazzın tadını çıkarmak (*hedone, terpole*) da hayatın nimetlerinden sayılırdı, ancak bundan tam olarak neyin anlaşıldığı ve ne kadarının makul kabul edildiği konuşana göre değişir. Örneğin Solon bilindiği gibi haz yelpazesini epeyce geniş tutar. Bu konuya pesimizm eleştirileriyle bağlantılı olarak tekrar döneceğiz; burada Simonides ve Pindaros'un zevke övgüler düzen sözlerinden çarpıcı alıntılar yapan Athenaios'un on ikinci kitabından bahsetmek yeterli olacaktır. Pindaros'un rakibi Bakkhyli-des'ten günümüze ulaşabilen birkaç bölük pörçük parçadan birinde daha manevi bir tutumun işaretleri görülür: "Fanilerin mutluluğu yakalamasının tek koşulu ve tek yolu vardır, o da tutkulardan vazgeçmektir: Binlerce şeyin özlemini çekenlerin yüreği gece gündüz üzüntüyle dolacak, özlemlerine kavuşmak için uğraşıp duracak ama çabalarının hiçbir yere varmadığını göreceklidir."⁹²

Filozoflar ve onların erdemi öven ve istenen bir özellik olarak gören etik düşüncelerine şu ana kadar yer vermedik. Bu çerçevede en ilginç önem sırasına göre iki büyük liste hazırlayan Platon'dur. Birinci liste insan hayatını kutsayan nimetleri sıralar ve erdemlerle başlar;⁹³ ötekiler sağlık, güzellik, koşma ve her türlü fiziksel egzersiz kapasitesi, sonra da zekâ (*phronesis*) ile bir arada bulunan zenginliktir. Diğer bir konuşmacı şunları ekler: Keskin duyular, özellikle keskin görüş ve duyuş, sonra hareket özgürlüğü sağlayan yüksek mevki ve bütün bunları hayata geçirebilmek için "elden geldiğince çabuk bir şekilde ölümsüz olmak" – fakat bütün bu nitelikler sadece adil ve kutsal olanlarda bulunur. Diğer katalog nimetlerden çok insani değerlerden oluşur. Dokuz kategoriye ayrılan bu değerler Yunan düşüncesiyle değil de Platon'un düşünceleriyle örtüşür, zaten bunları önemli yapan da budur.⁹⁴ Filozoflar zaman zaman genel dilekler üzerine değerlendirmelerde bulunur veya bunları gözden geçirirlerdi: Antisthenes pişmanlığa yol açmamak kaydıyla zevki bir nimet kabul

⁹² Bakkhylides fragman 11 Snell-Maehler.

⁹³ Yasalar 631 B vd., 661 A vd.

⁹⁴ *Phaedrus* 248d vd., yeni bir hayata tutunacak olan boş ruhlara gönderme.

ederdi;⁹⁵ Menedemos, kendisine en yüksek iyiliğin arzuların tatmin edilmesi olduğunu söyleyenlere, sadece uygun olanı arzulamanın daha iyi bir şey olduğunu söylemişti.⁹⁶ Aristoteles dış iyi şans (*eutuchia*) ile kaderden (*tuche*) bağımsız olan iç mutluluk (*eudaimonia*) arasında hoş bir ayrıma gider.⁹⁷ Çok daha sonraları erdemli Plutarkhos erdeme ve mutluluğa giden yolun kaçınılmaz olarak kültür ve eğitimin geçtiğini savunan öğretisini desteklemek için, tahmin edileceği üzere bütün dünyevi servetin koşullara göre değişen güvenilmez yapısına dikkat çeker. Soylu bir aileden gelmek güzel bir şeydir der ama bu eski kuşaklar için geçerliydi; zenginliğe saygı duyulur, ama bu da bir şans meselesi olup riskli bir şeydir; ün görkemlidir ama değişmez bir şey değildir; güzellik kıskanılır ve kısa ömürlüdür; sağlık değerlidir ve belirsizdir; fiziksel güç kıymetlidir ama yaşla ve hastalıkla beraber tehlikeye girdiği gibi, boğanın, filin ve aslanınkinden zayıftır; ölümsüz ve tanrısal bir nimet olarak elimizde kala kala bir tek kültür kalmaktadır.⁹⁸

Lukianos'un *Gemi* adlı dikkat çekici serbest fantezi dilekleri belgesi biraz daha geç bir tarihe aittir.⁹⁹ Hatiplerin en zekisi olan Timolaos sihirli yüzüklerinin olmasını arzu eder, özellikle de ebedi güç, sağlık ve dokunulmazlık veren bir yüzük; diğer yüzükler de görünmezlik, devlere özgü kuvvet, uçma yeteneği getirsin, hepsinden çok da herkes tarafından sevilsin ve bin yıl boyunca genç kalsın isterdi. Kültürel tarih uzak geçmişin hayal dünyalarından kaynaklanan bu türden ifadeleri görmezden gelemeyiz; bunlar ortaya çıktıkları çağla ve toplumla renklenmiş rüyalarlardır.

Dünyevi nimetlerle, bunların arzulanabilirliğiyle veya sakıncalarıyla ilgili tartışmalara eşlik eden değişmez düşünce son söz niteliğinde bir düşüncedir: Hayat sırf kendisi için mi arzulanır? Aristoteles'in buna olumlu cevap vermesi dikkat çekicidir.¹⁰⁰

Bazı ulusların zihni var olmanın değeri fikriyle ve bu konu hakkında genel kabul gören görüşler oluşturmakla meşguldü. Diğerleri bu konuya daha az ilgi ve yetenek göstermişler ya da

⁹⁵ Athenaios 12.6.

⁹⁶ Diogenes Laertios 2.136.

⁹⁷ Aristoteles, *Politika* 7.1.

⁹⁸ Plutarkhos, *Moralia* 5C-6A.

⁹⁹ Lukianos, *Koyun*, özellikle c. 41 vd.

¹⁰⁰ Aristoteles, *Retorik* 1.6.

bu yetenekler açığa çıkmamış, edebi biçimde ifade fırsatı bulamamıştı; yahut da bütün bu düşünce alanına güçlü bir din hakim olmuş olabilirdi.

18. yüzyılda Alman hümanizminin hızla gelişmesiyle birlikte bu bağlamda antik Yunanların konumunun pekiştiği düşünül-mekteydi. Savaşta sergiledikleri kahramanlıkların, siyasi başarı-larının görkemi, sanatları ve şiirleri, ülkelerinin ve iklimlerinin güzelliği, bütün bunlar birer şans olarak görülmüştü. Schiller'in "Yunanistan'ın Tanrıları" adlı şiiri büyüsunü hâlâ koruyan bir imgede bütün bu varsayımları barındırmaktadır. En azından Pe-rikles döneminde yaşamış olanların bir yılın sonundan öteki yılın sonuna kadar coşkulu bir mutluluk yaşadığına inanılmaktaydı. Bu şimdiye kadarki en büyük tarihsel çarpıtmalardan biri olma-lıdır ve taraftarları ne kadar masum ve candan ise o kadar karşı konulmazdı. Mitolojiden beri kayda geçen edebiyatın tamamının hep birlikte dile getirdiği itiraza karşı sağır oldukları gibi, özel-likle Yunan ulusal hayatına karşı bilinçli olarak körlerdi, sadece onun çekici yanlarıyla ilgileniyor ve sanki ulusun -bizzat kendi eylemleriyle- fiziki yıkımın eşğine geldiği sonraki iki yüzyıl, ön-ceki dönemin uzantısı değilmiş gibi genellikle araştırmalarını Khaeronia Savaşında kesiyorlardı.

Burada sadece insanın varoluşuyla ilgili genel Yunan tasav-vuru ele alınacaktır; diğer halkların düşünceleriyle hatta en kah-ramanların ve erdemlilerin düzenli olarak kötü yollara saptığı bir efsane olan Pers Krallar Kitabı'nın temel kötümserliğiyle dahi bir paralellik kurulmayacaktır. Karakterin değişmeyen bir şey oldu-ğuna inanan Yunanlar insanların doğdukları günden beri hiç de-ğişmediğini, daha kötüye gitmediğini ama her halükârda tanrıla-rın müdahalesiyle veya onsuz mutsuz olduğunu varsayar.

Bu tanrıların Yunanlara nasıl görüldüğü konusunda daha önce bir fikir vermeye çalıştık; ilk başlarda oldukça korkutucu olan bu tanrılar sonradan nimet vericiler haline gelmişti, fakat dünya ve insan hayatı üzerinde oldukça sınırlı bir etkileri vardı, çünkü güçlerini kaderle paylaşmak zorundaydılar. Ayrıca bütün tanrılar her zaman mutlu değildi, çünkü birbirlerine kıskançlık besliyorlardı; ve bu kıskançlığı üstün insanlara, özellikle mitolo-jik kahramanlara da yansıtıyorlardı.

Büyük işler gerçekleştirirken ölen kahraman figürü birçok milletin efsanesinin konusudur. Attila'nın peşinden giden Bur-gonyalılar ilginç bir örnektir. Kızının taliplerini kendisiyle ölü-

müne düelloya (*gambroktonos*) davet eden hükümdar da folklor-da tekrar tekrar boy gösterir, kuşkusuz tekrarlanan başka temalar da var. Yunanların tema kullanımını onlarınkinden ayıran şey, kendiliğinden değil de başkasının eliyle ölen ve tarihi tam olarak bilinen büyük bir ırkın veya hanedanın zengin ve ayrıntılı biçimde kutsanması ve sonraki kuşakların hatta çağdaş şairlerin kendilerini karşılaştırdıkları o ırka duyduğu saygıdır. Örneğin Yunanlar son büyük kahramanlar kuşağının çoğunun Troia Savaşında veya eve dönüş yolunda ve sonrasında¹⁰¹ öldüğünü düşünüyordu, ama çok daha önceleri bile eski kahramanların faaliyetlerine ve ıstıraplarına karanlık bir kader hakim olmuştu. Onlarla ilgili mitler başından beri bir kader anlayışıyla doludur. Destanların saikleri ve düşünceleri dile getirdiği yerlerde ruh hali eşit oranda kötümserdir. Tragedya suç, lanetleme ve matemlerini işte bu temelde geliştirerek yüksek sanata dönüştürmüştü.

Bugünlerde birçok efsanenin salt doğal olgulara, ağırlıkla da astronomik ve meteorik olaylara dayandığı sık sık söylenmektedir. Bellerophon'un deliliği ve talihsizliği güneşin ve ayın rotalarında meydana gelen aleni sapmaları işaret eder. Yahut Phaedra ile Hippolytos'un öyküsü sabah yıldızının alçaldığı denizi ifade eder. Ancak bu tür yorumlar dayanılmayacak kadar cazip olsa da bu tür kaynaklardan çıkan bu korkunç insan öykülerinin detaylandırılması ancak Yunanların benzersiz ve çarpıcı karakteristiği olabilir. Onlardan başka kim bülbülün figanını diğer üç kuşun davranışıyla ilişkilendirip dehşete düşüren Philomela, Prokne, Tereus ve Itys mitini oluşturabilir? Karanlığı araştırma arzusu hayli güçlü olmalıydı; kahramanlık mitlerinin kurgulara dönüştürüldüğü sırada zulmün tragedya şairleri tarafından ustalıkla yoğunlaştırılması Helen kültürünün yükselişiyle beraber bu eğilimin daha da güçlendiğini ortaya koymaktadır. Burada bizim amacımız efsaneleri temel unsurlarına ayırıp derinlemesine incelemek değil, bunların nasıl güçlendiğini anlamaktır.

Belli belirsiz hatırlanan eski nüfus hareketleri, cinayet işledikten sonra uzaklara giderek kahraman bir hükümdar tarafından kabul edilip aklanana, onlar tarafından armağanlara boğulup belki de veliaht yapılan kahramanların kişiliğinde canlandırılır.¹⁰² Bu tür kaçaklardan her kraliyet sarayında bulunur. Başka yerler-

¹⁰¹ Hesiodos, *İşler ve Günler* 160.

¹⁰² Karş. Hesiodos, Pausanias 9.36.4.

de işe kan davası karışır ve zarar gören taraf kan davasından vazgeçme karşılığında davalı tarafın kızına talip olur. Bu Thyestes şölenlerinde olduğu gibi dehşetin uç noktalarına varan tutkulu kişisel intikamın yanında basit kalır.¹⁰³ İntikam ateşinin yanında mitolojide kıskançlık da kahramanlarla tanrıların peşini bırakmaz. Troia yerle bir edilirken Herakles sırf şehre ilk o girdi diye Telamon'a kılıç çeker. Mitolojinin ilk sanatçısı Daidalos korkunç bir karakterdir ve bütün ülkelerde ortak olan eski bir efsane örneğidir. Bu efsanede usta, yeteneğini kıskandığı çırağını öldürür.¹⁰⁴ Adaların esrarengiz sanatçı ırkı Telkhinler de kıskançlıklarıyla ün yapmıştır. Mitoloji sık sık kıskançların ve onların kurbanlarının çektiği korkunç ıstıraplardan söz eder. Bu kötülük insanların ruhlarında daha ilk günlerden itibaren gelişir. Proitos ve Akrisios adlı ikiz kardeşler daha annelerinin karnında birbirini kıskanmaya başlar ve büyüyünce de üstünlük mücadelesine girerler. Kadmos'un attığı taşla Thebai ejderinin dışından fırlayan Spartiler hemen dövüşe başlar ve aralarından sadece beşi kalana kadar birbirlerini yok ederler. Geri kalanlar bütün gücüyle Thebai halkının kurucuları olurlar. Mitte adı geçen bütün kadınlar korkunç yaratıklardır. Çünkü ya Eriphyle gibi mal mülk ve mücevher hırsları bölgeyi yıkıma uğratar, ya da aşkta hüsrana uğrayınca korkunç bir intikam alırlar. Mitolojinin Korinthos'u Ephya'da ise Medea'nın bıraktığı zehir amacını gerçekleştirmek için hazır bekler. Geç dönem Romalı yazar Hyginos kapsamlı bir katalog derlemiş ya da sadece çevirmişti.¹⁰⁵ Kızlarını öldüren babalar, oğullarını öldüren anneler, karı-koca cinayetleri, intiharlar, akrabalar arası cinayetler, vb. Ve kendi çocuklarının etiyile ziyafet çeken üç örnek.

Fakat tanrılarla kaderin belirlediği hüküm en yaygın olanıdır. Nitekim mitolojinin en tipik figür ve öyküleri bu kategoriye girer. Homeros'ta "birçok" Akhaialı kahraman Zeus'un ve kaderin hükmüyle ölür, Akhilleus bundan dolayı birçok kez Zeus'u suçlar.¹⁰⁶

Zeus ilk başta Patroklos'un Hektor'un elinde ölmesini geciktirdiği için Patroklos da bu arada öldürebildiği kadar çok Troialı

¹⁰³ Hyginos, Atredai'nin Pelops ile başlayan lanetini ayrıntılı biçimde aktarmaktadır: Hyginos, *Fabulae* 84-8, 98, 117, 119, 120-3.

¹⁰⁴ Apollodoros 3.15.8. Karş. Palamedes'in kaderi.

¹⁰⁵ Hyginos, *Fabulae* 238-48.

¹⁰⁶ *İlyada* XIX.274. Takip eden bölümler için karşı. XVI 646, 788 vd., 848.

öldürür; bunun üzerine Apollon, Patroklos'u öldürmeden yaralamak için elinden geleni yapar. Hektor'un mızrağıyla yaralanmasına karşın ölmekte olan savaşçı şöyle der: "Kader ve Leto'nun oğlu tarafından öldürüldüm!" Homeros sonrası mitoloji (*Kypria*'da da açıkça görüldüğü üzere) kahramanların soyunu tüketmekle yetinmez: Dünya üzerinde çok fazla insan vardır. O yüzden toprak tanrıçası Zeus'un huzuruna çıkar ve kendisini insanoğlu denen yükten kurtarması için yalvarır; tanrı Thebai Savaşını çıkarır ve birçok insan yok olur, sonra Troia Savaşını çıkarır ve yok etme süreci memnun edici bir sonuçla tamamlanır. Euripides'te Apollon, Helene ile onun adına çıkartılan savaşın "toprağı sayısız ölümlü kalabalığının saygısızlığından kurtarmak üzere" tanrılar tarafından gönderildiğini özellikle vurgular.¹⁰⁷ Akhilleus da gücüyle insanları yok edebilsin diye yaratılmıştı, Piliön'da yetişen bir dişbudak fidanından yapılan mızrağı da "kahramanların kökünü kazımak üzere" çok uzun zaman önce Khe-rion tarafından babasına verilmişti.¹⁰⁸ İki yok etme aracına [Akhilleus ve Helene] daha sonra tanrıya benzer bir statü verilmiş ve Leuke adasında taş giydirilmişti. İkili kanatlı çocukları Euph-orion'u burada dünyada getirmişti.¹⁰⁹

Bu genel olarak kötümser arka plan birçok ünlü mitoloji kahramanı için çok daha kasvetli bir kaderi tetiklemişti. Simonides "Kayıtsız ve tehlikelerden uzak bir hayatın ardından yaşanacak kadar yaşamadılar," demektedir,¹¹⁰ hem zaten bu kahramanca olmazdı. Efsaneler çok daha kötü dehşetlerden söz etmektedir.

Bu figürlerden en önemlisi Prometheus'tur. Aiskhylos'un soylu öyküsü sadece bütün Yunanların Prometheus hakkında bildiklerinin bir ifadesinden ibaretti: İnsanlığa yaptığı cömertçe bağışlar ve çektiği ıstıraplar, tanrılara ve kadere karşı derin bir isyankâr kinciliği besleyecek kadar büyüktü. En görkemli kurban törenlerinin ve festivallerin ortasında beliren dağdaki elleri kolları bağlı esir imgesi insanlara bazen tanrılardan ne bekleyebileceklerini hatırlatmış olmalıdır. Öykü ne şekilde anlatılmış olursa olsun, kültürün ve refahın ön koşulu olan ateş armağanını tanrıların insanlardan daima esirgediği düşünülmüştü. Ateşi insanlara

¹⁰⁷ Euripides, *Orestes* 1639 vd.

¹⁰⁸ *İlyada* XVI.143.

¹⁰⁹ Ptolemaios Hephestion 4. Versiyonunda İphigenia, Akhilleus ile birlikte Leuke'de bir tanrıça olarak görülür, Antoninos Liberalis 27.

¹¹⁰ Simonides, fragman 523 Page.

kadim bir tanrının mı yoksa bir Titan'ın mı getirdiği, insanları Zeus'un elinden kurtarmak için mi insanlığın kurtarıcısı ve hatta babası olduğu konuları tartışmalıdır, ama ana çizgiler aynıdır.

Herakles o çok tartışma konusu olan asıl anlamı pek de önemli olmayan bir figürdür; Hera'nın düşmanlığının ve Zeus ile Hera arasındaki bütün ilişkinin meteorlar üzerinden açıklanabileceği tartışmasının da tarihsel dönemin Yunanları açısından fazla bir önemi yoktur. Onlara göre güçlü kahraman Herakles zaman içinde (ve özellikle de sonraki Yunanlar arasında) gelişerek bir fatihe ve dünya için yararlı bir varlığa dönüşmüştür,¹¹¹ ama yaygın inanca göre daha çok sabırla angarya işlerle uğraşırken görülmüştür. Lidyalı Sandon ile Fenikeli Melkart'tan alınmış olabilecek olan Herakles figüründeki bazı unsurlar Yunanların kaçınılmaz kötümserliğiyle ıstıraplara dönüştürülmüştü. Eurysthios'a hizmet etmesi ve Pythia'nın emriyle onun için on iki iş yapması (bu sayının güneşin Zodyak'taki yolculuğunu sembolize edip etmediği ayrı bir konudur) tanrısal bir mahkeme veya arınma olmaktan çok kaderin bir cilvesidir; Apollodoros gibi sonraki yazarlarda ahlaksız usta, Herakles'in işini başkalarının yardımıyla veya ücret karşılığında tamamladığını ileri sürerek işi reddeder.¹¹² Hera devreye girerek Herakles'e delilik bulaştırır, Herakles kendi çocuklarını öldürür; okları da sevdiği iyi Kentavrosların ölümüne yol açar ve nihayet Oita Dağı'ndaki kendi bedeninin yakılacağı odun yığınının üzerinde yayının ateşi yakacak kişiye verilmesini vasiyet eder. Bu karakter Yunanlara birçok değişik açıdan, hatta çoğu zaman komik bir figür olarak sunulmuştu, çünkü zeki halk doğal olarak bu kadar alçakgönüllülük gösteren bir kahramanın yarım akıllının biri olması gerektiğini düşünüyordu. Aklın minnettarlığı bu kadar oluyordu.

Birçok ulusun mitlerinde ve halk öykülerinde kahramanlar korkunç tehlikelerle karşı karşıya kalır ve kurnazlık ve aldatmalarla baş etmek zorunda bırakılır. Perseus bütün bunları büyüyle alt eder ve adı son olarak Peloponnessos'un hükümdarı olarak duyulur. Bellerophon ise aksine Perseus gibi parlak bir kahraman olmasına ve korkunç canavarları ve bütün kabileleri yenmesine rağmen delirir ve tanrıların nefretini çeker; "küstahça", ka-

¹¹¹ Bütün kötülüklerin düşmanıdır, *misoponeros*.

¹¹² Augias da ünlü görevinin fiziki dayatmayla değil zekice bir araçla (*sophia*) yerine getirilmesi nedeniyle Herakles'i reddeder; Pausanias 5.1.7.

natlı atının üzerinde Zeus'un evini yerle bir etmeye çalışır, ama yere devrilir ve Phaithon gibi parça parça edilir. Tıpkı Herakles'ininki gibi bu delilik de güneşin hareketlerindeki düzensizliğin sembolü olarak görülecek olursa, o zaman bu tür materyallerden bu tür dehşet verici öyküler çıkaranların niçin sadece Yunanlar olduğu sorusu gündeme gelmektedir.

Yunan mitolojisinde görülen ve büyük ölçüde ona özgü olan diğer bir motif de genç yaşta ölen görkemli yaratıklardır. Yunanların tarihsel dönemde gençlere ve yaşa karşı tavrı ve onunla birlikte erken ölüme karşı açık imrenme duygusu daha sonra ele alınacaktır. Bu duygu mitolojide oldukça baskın olup, örneğin Hippolytos ve Androgeus vakalarında bunların denize batan yahut yükselen güneşten önce solan sabah yıldızını simgelediklerini tevil etmeye ihtiyaç yoktur. Halkın imgelemi ve ağıtlar Linos, Hyakinthos, Hylas, Bormos, Kinyras, Adonis, vb. gibi genç yaşta başkaları tarafından öldürülen ilahi varlıklarla doludur. Akhilleus'un (*minunthadios*, *panaorios*) kahramanlıklarla dolu kısa hayatı esas olarak denize dökülen bir orman akıntısı olsa da bundan geriye hiçbir iz kalmamıştır. Epik şairler güzel olan her şeyi tek bir genç hayata atfetmiş ve zorlama bir sempatiyle bundan melankolik bir kader dokumuşlardı. Akhilleus çok muhteşemdir çünkü genç ölmüştür, genç ölecektir çünkü çok muhteşemdir. İlk başta bir tabiat tanrısı olup olmamasının hiçbir önemi yoktur; bundan bağımsız olarak Paris'in okuyla ölümcül şekilde yaralandıktan sonra ilahlaştırılması ve Leuke adasında Helene ile birleşmesi adeta bir zorunluluk haline gelmişti çünkü Yunan imgelemi neredeyse bütün iyi şeyleri müsrifçe ona atfetmişti. Daha az görkemli birçok ölüye de kahraman muamelesi yapılarak tapılır; Thetis'in oğlu adına birçok yerde Akhilleila kentleri kurulmuştur.

Genç yaşta ölen kahraman figürünün aksine, Odysseus güçlü kurban ve kazazedeyi, yani olgun bir adam olarak Yunanları simgeler. Kahramanlarının başına olmadık maceraların geldiği öykülere diğer milletlerde de rastlanmaktadır, bu kahramanlar sonunda ayakta kalır ve mutluluğa kavuşur; *Odysssea*'da işler farklıdır. Homeros, Odysseus'un bencil kurnazlıklarla ve şiddet eylemleriyle dolu gençliğini atlar ve ünlü Troia'dan dönüşle başlar. Yanındakiler tek tek yok olur, ama bu her zaman onların kabahati değildir; Laistrygnoia topraklarında meydana gelen felaketin sebebi bireysel bir eylem değildir; Skylla'nın kurbanlarının da kusuru yoktur. Adamları Polyphemos ile liderlerinden daha

zekice baş eder; ama kaderleri ölümlü büyük çoğunluğun kaderini simgeler. Odysseus ise krallık ve askeri liderlik statüsünden vazgeçer ve yalnız bir kazazedeye dönüşür. Yer altı dünyasına yaptığı ziyaret ve Kalypso ile ilişkisi ev ve aile özlemini bir süre daha erteler, ta ki tanrılar etkileyiciliğinden ve gücünden bir şey kaybetmeyen bu adama -sadece bu adama- merhamet gösterene kadar. Taliplerin ölmesine rağmen kahramanın hâlâ yapması gereken işler vardır, fakat mutlu tebaayı barış içinde bir yüz yılın beklediği haber verilir. Ama bu versiyon sadece *Odysseia*'da mevcuttur;¹¹³ öteki efsanelerde daha sonra onu ve ailesini hareketli maceralar beklemektedir, hatta bunların bazıları yüz kızartıcıdır.¹¹⁴

Odysseus'un yolculukları ve yarışları kahramanların dönüşüyle ilgili en çok bilinen öykülerdendir. Yunan imgelemi zaferle sonuçlanan büyük bir seferin beyhudeliğini göstermeye çalışır, dolayısıyla aynı şey geri dönenlerin karanlık kaderlerinin öyküsünde dünyanın görkemli olduğunu düşündüğü her şey için de söylenebilir. Telamon'un oğlu Aias Yunanlar Troia'dan ayrılmadan önce kendini öldürür; Oileus'un oğlu Aias sarp bir kayanın üstünde Poseidon'un mızrağıyla ölür. Diğerleri, haince bir şekilde öldürülen Palamedes'in babası Nauplios'un alev alev yanan işaret meşaleleriyle gemilerini dik Euboia kayalıklarına tızağa çekmesiyle hayatlarını kaybeder. Daha sonra efsane aynı Nauplios'un kaybolarak başıboş gezmeye başlayan kahramanların karılarını özellikle de Klytemnestra'yı fuhşa zorladığını anlatır. Argos'a dönen Diomedes de Aigialeia'sının Sthenelos'un oğlunun metresi olduğunu görür. Öldürülme korkusuyla Hera sunağına kaçır ve orada Adriatik ve Tarentine denizlerinin tanrısı olarak yeni bir hayata başlar. Yoksa genç Yunanlar için normal sonuç tıpkı Delphoi'deki Neoptolemos gibi öldürülmektir; birinin yani Nestor'un kaderi resmi rolüyle yaşlanarak eski genç kuşağın eylemlerini hatırlamaktır. Dönüş öykülerinin dinleyici üzerinde yarattığı izlenim, Troia'da ölenlerin bu kahramanlardan daha şanslı olduğu şeklindedir.

Mitolojide genel olarak kahramanların kaderini belirleyen şey tanrıların kaderi ve kıskançlığıdır. Bu kader kahramanı ahlaki bir

¹¹³ *Odysseia* XI.121 Terisias'ın sözleri.

¹¹⁴ Karş. *Telegonia*'dan alıntılar, Kinkel s. 57 vd. Plutarkhos, *Moralia* 294 C-D; Hyginos, *Fabulae* 127; Parthenios 3, Ptolemaios Hephestion 4.

kusur işlerken yakalamaya tenezzül etmez. Kusurun insanlarla bağlantılı bir şeyden kaynaklanması ve böylece tüm zamanların ve milletlerin halkları tarafından anlaşılabilir olması beklenir; ancak bu sık sık gerçekten suçlanmayı hak edecek eylemlerde bulunan insanı bile geride bırakan korkunç bir sona neden olur. Burada kaderin adaletine değil onun kaçınılmazlığına vurgu yapılır ve böylece gizli kehanet Yunan hayal gücüne eşsiz bir konu kaynağı sağlar. Gelecek hakkında sadece kısmi bir bilgi verilir ve bu da soru soran kişinin mahvına neden olur; Baba katili olacağı ve ensest ilişki suçu işleyeceği konusunda Delphoi tarafından uyarılan Oidipus Korinthos'tan ve ebeveynleri olduğu düşünülen kişilerden kaçır ve felaketin içine düşer. Mitin kahramanı bütün hayatını tanrıların muğlak sözlerine göre yaşar ama her şey boşunadır; ortada bırakılarak ölüme mahkum edilen kaderi çizilmiş çocuklar (Paris, Oidipus ve diğerleri) kurtarılır ve sonra kendileri için çizilen kaderi yaşarlar. Ama babasını öldüreceği kehanetinde bulunulan çocuk sokağa terk edilmeyip de baba ve oğlu ellerinden geldiğince birbirinden uzak durduğu halde kader, tıpkı Katreus ve Althaimenes örneğinde olduğu gibi baba katlini gerçekleştirmenin bir yolunu bulur.¹¹⁵

Kötü kader kehaneti Yedilerin Thebai seferi efsanesinde başka bir şekil alır. Aynı zamanda iyi bir kahin olarak bilinen liderlerinden biri Zeus'un iradesinin davalarına karşı çıktığını bilir ve onun aracılığıyla diğerleri de öğrenir; yolda başlarına ölümler ve bir yığın kötü olay gelir.¹¹⁶ Sadece Adrastus geri döner ama o da son günlerini keder ve yas içinde geçirir. Yolculuk sırasında kısa bir süre önce oğlu bir yılan sokmasıyla ölen Nemea Kralı'nın konuğu olurlar; Yediler çocuğu gömerler. Amphiaraios bunun kendi sonlarının bir işareti olduğunu söyler. O yüzden çocuğa Arkhemoros yani ölüme götüren adını verirler. Diğer halkların kahramanlık efsanelerinde böyle bir maceraya rastlamak mümkün müdür? Hektor'un önsezisinin çok daha derin bir tınısı vardır: "Kutsal İlium'un unutulup gideceği gün de gelecek"¹¹⁷ – çünkü o bir maceracılar takımının lideri değil, vatanının ateşli bir savunucusudur ve davasını kaybettiğini bildiği halde onu savunmaya devam eder.

¹¹⁵ Diodoros 5.59 ve Apollodoros 3.2.

¹¹⁶ Sophokles, *Oidipus Kolonos'ta* 1399, Polynikes'in konuşması.

¹¹⁷ *İlyada* VI.447.

Hektor'un vatanının o zamana kadar tam bir mutluluk merkezi olması, kaderin tehdit ettiği dünyevi şeylerin ne kadar kırılgan olduğunu açık ve dokunaklı bir şekilde gösterir. Dardanos'un oğulları bir hanedanın isteyebileceği her türlü ihtişama ve ilahi lütuflara fazlasıyla sahip olmuşlardı; Akhaialılar gelene kadar her türlü şan, zenginlik ve maddi zevk onlarındı – fakat bu galiplerin çoğunun akıbeti daha önceden söylenmişti. Gerek Troialıların gerek Yunanların kaderi Yunanların dünyevi şeylere nasıl bir değer verdiğini doğru biçimde göstermektedir. Fakat tanrılar kararsız ve aldatıcı müdahaleleriyle sadece daha güçlü bir ortak iradenin aracılığı olarak hareket etmektedir: İltimaslı ırklar yok olacaktı. Hatta Yunan tarafında karanlık önseziler hissedilmekteydi; Odysseus savaştan kaçabilmek için aptal rolü yapmış, Thetis de oğlunu Skyroslu kadınların arasına saklamıştı, ama hepsi nafileydi.

Aslında insan Kader tarafından içeriden ıstırap çekecek şekilde biçimlendirilir ve en korkunç acılarla mücadele etmek zorundadır; dolayısıyla “tanrılar ona tam bir bedbaht hayat hazırlar.”¹¹⁸ Tanrılar zaman zaman ağaçta yaprak gibi büyüyen ve tekrar kaybolan bu acınası fanilerin işlerinde taraf tutacak kadar budala oldukları düşüncesine kapılırlar.¹¹⁹ “Dünya üzerinde nefes alıp verenler ve yüzeyinde sürünenler arasında insan kadar sefili yoktur!” der Zeus.¹²⁰ Bu sözleri Patroklos'un ölümüne ağlayan Akhilleus'un ölümsüz atlarına söyler ve hiç yaşlanmayan bu atlara ölümlü Peleus'a verildikleri için acır; tanrıyla bu hayvanlar birbirini anlar ve insanın kaderi üstüne sohbet ederler.¹²¹

Zeus'un evinin eşliğinde iki kader aracının beklediği çok iyi bilinir.¹²² Sadece iyi araçtan nasiplenmek diye bir şey yoktur; hatta birçoğunun kaderine sadece kötü araçtan pay düşer. Pindaros daha sonra bunu daha da netleştirir: Tanrılar ölümlülere her iyi şey için iki kötülük verir.¹²³ O yüzden biri için iyi şans kehanetinde bulunurken ortak dünyevi kadere karşı ihtiyatlı olmak akılcı olur. Alkinous, Phaiaklarının büyümlü gemileriyle sadece yabancıyı eve güvenle getirebileceğini bilir: “O andan sonra, acı-

¹¹⁸ Apollon'un sözleri, *İlyada* XXIV.49.

¹¹⁹ Apollon'dan Poseidon'a, *İlyada* XXI.462.

¹²⁰ *İlyada* XVII.446.

¹²¹ Atlar konuşabilir, *İlyada* XIX.404 vd.

¹²² *İlyada* XXIV.527.

¹²³ Pindaros, *Pythialı* III.81.

masız kız kardeşlerin annesi ona hamileyken başına ördüğü çorapların acısını çekecektir.”¹²⁴

Tanrılar Olympos’ta eğlenmek isteyince Musalar lirleriyle insanoğlu ve onun ölümün ve yaşlanmanın çaresini bilmemenin ısırtısıyla umutsuzca yaşaması hakkında şiirler okurlar.¹²⁵ Tanrıların kıskançlıklarının ölümlülere ne çok ve ne korkunç sefaletler yaşattığını ve insanların evindeki en basit mutluluğun ve iyi niyetin bile tanrıları nasıl çileden çıkarttığını burada bir kez daha tekrarlamaya gerek yok. Fakat yüceliklerine düzülen bütün övgülere rağmen yapabileceklerini akıldan çıkartmamakta yarar var. Hellespontos hükümdarı Phineus bir suç işler ve Zeus kendisinden ölümle kör olmak arasında seçim yapmasını ister; Phineus körlüğü seçer fakat bu Helios’u kızdırır, çünkü Phineus bir daha ona bakmamaya karar vermiştir, bu yüzden onu öldürmek için Harpyaları gönderir. Poseidon ilk olarak dostu Pirithous’un Hades’ten çıkarılmasını, ikinci olarak labirentten sağ salim dönmeyi ve son olarak Phaidra ile Oinone’nin iftiraları yüzünden oğlu Hippolytos’un ölümünü isteyen Theseos’un üç dileğini yerine getirme vaadinde bulunur ve hepsini yerine getirir.¹²⁶

Bu tür tutum ve inançları hafife alan hayal gücü insanların eskiden daha mutlu olduğu bir altın çağ resmi çizmeyi sever. Zalim tanrıların eskiden de var olup olmadığını sormadan, her ne pahasına olursa olsun bir kaçma özlemi vardır. Bütün milletler önemsiz Cockaigne topraklarına varana kadar aynı rüyayı görür.¹²⁷ Kıyaslama yapıldığında mevcut bireysel yaşam koşulları daha kötü görünür; ancak Hesiodos’un insanın beş çağıyla ilgili anlatımında dile getirilen Yunan bilinci toptan kötümserliği ve hem bugüne hem de geçmişe dair umutsuzluğuyla muhtemelen öteki literatürlerde bulunan her şeyi aşar.¹²⁸ Mitolojik coğrafyanın önemli bir parçası olan ve daha sonra gerçek coğrafyayı da istila eden adil ve mutlu bir hayat süren uzak halklarla ilgili rivayetler Homeros’a kadar uzanmaktaydı;¹²⁹ sanki merkezden kaybolan esenlik dünyanın en uzak sınırlarında yaşıyormuş gibiydi: “Mutluluk sizin olmadığınız yerededir.”

¹²⁴ *Odyseia* VII.196.

¹²⁵ *Apollon’a Homeros İlahisi* 186 vd.

¹²⁶ Euripides, *Hippolytos* 45.

¹²⁷ Athenaios, 6.94-6.

¹²⁸ *İşler ve Günler* 106 vd., özellikle 173 vd.

¹²⁹ Hyperborelerle ilgili Yunan fantezileri yeterli bir örnektir.

Burada küçük bir gözlemi de ilave etmek gerek. Ta epik çağlardan beri Yunanlar yaşlı insanların ölümüne samimi bir şekilde yaklaşırdı – Penelope’nin dokuması kayınpederi Laertes’in kefeni olur.¹³⁰ Tarihsel döneme gelindiğinde Pindaros, Akragas kralı Theron’a, yakında öleceğini bildiren bir şiir dinlettiğinde kimse kırılmaz.¹³¹ Başka bir örnekte ise, Stoacı Zenon yıllarca Atinalıların saygısını kazanmış bir erdem abidesiydi, bunun için kendisine altın bir taç armağan edilmiş ve devlet parasıyla bir anıt dikilmişti.¹³² Terbiye denen şeyin nasıl böyle modern dünyada mümkün olmayacak ve hatta ağza bile alınmayacak bir şey başardığını düşünmek ilginç olacaktır. Öncelikle bu kendi dünyamızın kendinde bir kusur bulamayacağını ve kendini ebedileştirmeyi beklediğini ve ikinci olarak -her ne kadar açık bir biçimde vurgulanmasa da- birinin ölümünün düşünülemez kadar büyük bir kayıp olduğunu ima etmektedir. Bizden farklı olarak Yunanlar arzularında olduğu gibi bu bağlamda da saftılar.

Son olarak, Yunan mitolojisinde felaketin çok özel bir ideal amacı vardır. Alkinous tanrıların Troia’nın yıkılmasını buyurduğunu ve insanoğlunu bütün bunlar *gelecek kuşaklar için bir şarkı* olacak şekilde yıkıma mahkum ettiğini söyler.¹³³ Hermes’in öldürdüğü kaplumbağaya söylediği sözcüklerin arkasında da başka türlere aktarılan aynı düşünce vardır: “Hayattayken güç bela hareket ediyorsun, ama ölünce güzel müzik oluyorsun.”¹³⁴

Her halükârda epik şairler mitolojik seleflerinin yani eski çağların ozanlarının yeteneklerinin bedelini hayatlarıyla veya mutluluklarıyla ödediğini biliyorlardı. Orpheus Mainadlar tarafından parçalanmış, Thamyris yarışıp kaybettiği Musalar tarafından kör edilerek şarkı söyleme yeteneği elinden alınmıştı.

Mitoloji ve destandan kaynaklanan Yunan kötümserliğinin bu tarih öncesinden artık tarihsel dönemdeki Yunan düşüncesine dönüyoruz. Yine burada da Yakın ve Uzak Doğu ve Mısır’la paralellik kurmaktan kaçınılacak ve bu halklarla Yunanlar arasındaki entelektüel temas ihtimali bir kenara bırakılacaktır. Bu ge-

¹³⁰ *Odysseia* II.97. Efsanenin ilk versiyonunda ikinci bir evlilik için gelinliği olacak mıydı?

¹³¹ Pindaros, *Olympia Övgüleri* II.

¹³² Diogenes Laertios 7.6.

¹³³ *Odysseia* VIII.578. Euripides keder içindeki Hekuba’ya son derece saçma olan aynı sözcükleri söyler; *Troades* 1243.

¹³⁴ *Hermes’e Homeros İlahisi* 37. [Kaplumbağa kabuğundan lir yapılır.]

nelleştirilmiş bir tartışmadan ziyade cümlelerle yapılmış bir olgular derlemesi olacaktır. İnsanlığın kendisinin ve başkalarının, hatta vatandaşlarının mutluluk ve mutsuzluğunu değerlendirme yeteneği üzerinde bir sonuca varmaya çalışılmayacaktır; sıradan bir ölçü kullanılacak, yani mutluluğun veya mutsuzluğun kişiye göre değiştiği kabul edilecek ve dolayısıyla bu konuda Yunanların kendi kendilerini anlatmasına izin verilecektir.¹³⁵

Yunan halkının önemli karakteristiklerinden biri acılarını yoğun ve bilinçli bir şekilde yaşamalarıydı. Doğu kültürlerindeki tevekkülün ve her türlü tefekkürle karışık dinginliğin aksine, Yunanlar fiziksel ve zihinsel acıya açık ve yatkın idi. Milletler başlangıçlarında sadece kolektif bir yaşam bilincine sahiptir ve bu uygarlığın ileri evrelerine kadar sürebilir, ancak Yunanlar diğerlerinden önce birey olmuşlar ve bu durumun hem sefasını hem de cefasını yaşamışlardı. Akhilleus ile Glaukos'un babaları destanda dahi oğullarını şu uyarılarla Troia'da savaşıma gönderirler: "Her zaman en önde ve ötekilerden üstün ol." Kahramanları bekleyen tek şey düşmanla savaş değildir, bir de yoldaşlarının kıskançlığı -en ölümcül düşman olan liderler arasındaki kıskançlık- vardır. Sonraki çağ bütün Helen dünyasının kendini hem evde hem de büyük festivallerde yarışmalara ve yarışmaların galipleri arasındaki şan şöhret çekişmesine kaptırdığı ve zihinlerin sadece bununla meşgul olduğu bir çağıdı. Sayıca çok daha fazla olan başarısız yarışmacılarsa doğal olarak galiplerin yaşadığı mutluluğun toplamından çok daha büyük bir mutsuzluk yaşamaktaydı. Burada kendi aralarında çekişen galiplerin gurunun -tıpkı bütün diğer dönemlerde olduğu gibi- başkalarının fikrine fazla bağımlı ve Yunanların genel olarak seyirciler için yaşamaya fazla eğilimli olup olmadığını sormak doğru olacaktır. Her halükârda durum böyleydi. Sonraki gelişme *polis*'teki, daha doğrusu demokratikleşmiş *polis*'teki bireysel güçler arasındaki rekabetti. İşte burada geleneksel, idealize edilmiş Atina imgesiyle değil Perikles'in gerçek Atina'sıyla yüzleşmek durumundayız;

¹³⁵ Bu konuyla ilgili bütün ifadeleri Joannes Stobaios'un *Antoloji*'sinde bulmak mümkündür. Ana bölüm, *Yaşam* başlıklı 34. Bölüm hayatın kısalığını, önemsizliğini ve ağır zahmetlerini anlatır (W-H'nin 5. Cildi). Diğer ilgili bölümler şunlardır: Mutsuzluk (4.40), zenginliğin getirdiği güvensizlik (4.41) yaşa övgü ve yakınma (4.50a-b), ölüm (4.51), hayat ve ölümün karşılaştırılması (4.63) ve nihayet teselli üstüne bir bölüm, *Paregarika* (4.56). Karş. Plutarkhos, *Apollonius'a Teselliler*, birçok yerde; ve Seneca'nın *Teselliler*'i, özellikle Marcia'ya seslenen bölüm.

bunu incelemenin en iyi yolu ise Perikles ve onun ileriki yaşamında meydana gelen olaylarla başlamaktır. 5. ve 4. yüzyılların tarih-yazımcılarından ve hatiplerinden öğrenebildiğimize göre toplumsal olayların kontrolü o tarihten itibaren namussuzların eline geçerken, deyiş yerindeyse varlığına izin verilen tek hayat, sürekli casusluk eylemleriyle ve idam cezasını gerektiren suçlularla dolu olan siyasi hayattı; ıstırap çeken ama adı bilinmeyen sayısız insanı unutmak ve sırf sessiz kalmaya zorlandılar diye onları yok saymak yanlış olacaktır. Somut gerçekler zaten yeterince açıktır. Örneğin birçok yetenekli insanın Devletten kaçarak yoksulluğa razı olduğu ve aile hayatını reddettiği bilinen bir şeydi. Ama tümü de Yunandı, yani doğal olarak kişisel ayrıcalık peşinde koşmaya eğilimlilerdi. Bazıları da eylemlerinden ve arzularından kolayca vazgeçmeyen son derece yetenekli insanlardı. Dış düşmanlar tarafından yenilerek -sadece yağmalanmakla ve aşağılanmakla kalmayıp- Yunan askeri yasaları gereği yerle bir edildiği -erkekler öldürülüp kadınlar ve çocuklar köle yapıldığı- takdirde vatandaşlarına bolca acı çektiren ve en önemli amaç olan bu devlet de ortada çırılçıplak korunmasız kalıyordu. Bu yüzden sayısız Yunan şehri enkaz yığınınna dönüşmüştü. Bunları yaşayanlar için bütün yoğunluğuyla yaşadıkları bir hayattan topyekûn yok oluşa geçiş korkunç bir ıstırap ve öfke kaynağı olmalıdır. Ülkeyi tüketerek sonunda Romalıların eline düşüren partizan mücadeleleri ve ayaklanmaları düşünürken bunu da akılda tutmak gerek.

Gerek sanat ve şiir, gerek düşünce ve mal mülk olarak, aklın alabileceği her türlü mutluluğu birçok ayrıcalıklı insanın yaşayabildiğine ve kendi hayatlarının bir yansıması olan bu şeyleri kendilerini anlayabilecek olan diğer insanlara aktardıklarına kuşku yoktur.¹³⁶ Yunan hayatının bu bölgesinde her zaman bir iyimserlik unsuru olmuştur, yani sanatçılar, şairler ve düşünürler muhteşem eserlerini durumu nasıl olursa olsun Yunan dünyasına sunmayı her zaman kârlı bulmuştur. Kişisel hayat görüşleri ne kadar kasvetli olursa olsun, enerjileri kendi iç benliklerinin büyük özgür imgelerine ışık tutmaya her zaman hazırды. Dü-

¹³⁶ Plutarkhos, *Solon 7'*de entelektüel varlıkların bilinçli bir şekilde terk edilmesine karşı çıkan coşkulu bir polemik vardır, bunların bizzat Plutarkhos tarafından dile getirildiği anlaşılmaktadır. Bu tür bir vazgeçiş sadece gelecek umudunun kaybedilmesiyle değil, aynı zamanda geleceği görmeye çalışma huyu ile ilgili olabilir.

şünce bazen Attika'nın ve bir evren olarak bütün Yunanistan'ın üstünde neşeli bir özlem noktasına yükseliyordu. Anaksagoras'ın dediği gibi: "Gökleri ve kozmosu gözleyebilmek için doğmuş olmak hiç doğmamış olmaktan iyidir." Diogenes de benzer bir entelektüel iyimserlik beyan etmişti: "Soylu bir zihin için her gün bir kutlamadır, bütün kozmos güneşi, ayı, yıldızları, dünyanın üzerindeki taze suları, bitkileri ve hayvanlarıyla, doğduğumuz andan itibaren içine girdiğimiz bir tapınaktır; hayatımız bu gizemlere alışmaktır, huzurlu ve neşeyle dolu olmalıdır, fakat çoğumuz sürekli şikayetler, endişeler ve sıkıntılarla onu kirletiriz."¹³⁷ Bu, dünyanın sadece doğaya verilen karşılıklardan değil, aynı zamanda her birimizi kuşatan ve başlıca kaygı kaynağını gösteren, insan üzerinde bıraktığı izlenimlerden oluştuğu gerçeğini hesaba katar. Diogenes'ten çok daha önce Aisopos tarafından dile getirilmişti bu durum (tabii sözler gerçekten ona aitse): "Biri ölmeden senden nasıl kaçabilir, ey hayat? Verdiğin acı bine katlanır, ondan kaçmak da ona katlanmak da kolay değildir; doğanın sana verdiği güzellik -dünya, deniz, yıldızlar, ayın ve güneşin rotaları- ne hoştur. Oysa geri kalanı korku ve acıdır, biraz şansınız varsa bile onu da kesinlikle bir intikam tanrıçası izler."¹³⁸ Yunanlar doğanın güzelliğine mest olmuş olsaydı tuhaf olurdu, çünkü onlar daha çok insan hayatının karşı karşıya kaldığı dehşetleri hissetmiş ve düşünmüştü.

Aşağıda fikirlerin sadece belli sistemlere bağlı olmayıp toplumsal bilincin belli bir yanına karşılık geldiği farklı felsefi bakış açılarını anlatacağız. Filozofların düşünceleri Yunan davranışını temsil eden eylemler hakkında bir yargıya varabilmek için iyi bir kriter değildir; bu düşünceler başka bakımlardan değerlidir. Ancak şu anki amacımız açısından hızlı bir araştırma yeterlidir. Sokrates son derece iyimserdir, iyi, yaratıcı ve kurtarıcı tanrılara duyduğu inanç açık bir tektanrıcılıktır.¹³⁹ Pythagoras'ı izleyen Platon kötümserdir, ama Ütopyalarında açıkça bir iyimser gibi konuşur; *Phaidon* kabul edilebilir olan ile üzüntü verici olanın birbirini nasıl etkilediğini anlatır. Aristippos'un hedonistleri o zamanki bu zevk öğretisinin *polis*'e karşı duyulan topyekûn bir umutsuzluğun, geçmiş ve geleceği bilerek unutmayı tercih eden

¹³⁷ Plutarkhos, *Moralia* 477c-f.

¹³⁸ *Anthologia Graeca* 10.123.

¹³⁹ Ksenophon, *Memorabilia* 1.4.9 vd., 4.3.1 vd.

bir ruh halinin bir sonucu olup olmadığını sorar.¹⁴⁰ Dinleyicilerinin çoğu intihar eden Kyreneli Hegesias kasvetli bir insan yaşamı resmi çizecek kadar ileri gider. Kinik öğretisi kendini iyimserlik veya kötümserlik olarak ifade edebilir, oysa Stoa, “bütün dünyaların en iyisi”nden söz etmesine ve teleolojisine rağmen temelde kötümserdir. Epikürosçuluk daha çok toplumla temas-tan kaçınmanın kötümserlik olarak yorumlanıp yorumlanmamasına bağlıdır. Toplumsal bilinç geleneklerine güvenmemiz gerekecektir.

Başından beri hem Yunanların hem de bütün diğer insanların yaşamına yoldaşlık eden umut aldattıcı bir etki olarak görülür. Ancak Aiskhylos’un Prometheus’u insanoğluna kör bir içgüdü olarak umut aşılarken en azından hiç bitmeyen ölümü bekleme-ye bir son verdiği söylenebilir.¹⁴¹

Yunan kötümserliği olgusu, temelde yaratıcı, duygusal, dışa dönük ve aynı zamanda -görünüşte- anı en iyi şekilde yaşama arzusuyla dolu Yunan mizacının belirgin iyimser yanıyla sergilediği karıştıktan dolayı daha da fazla dikkat çeker. Melankoliye kapılmış bir milletin dahi kısa bir süreliğine sahip olabildiği toplumsal eğlenceyle ve festivallerin neşeli havasıyla bunun bir ilgisi yoktur; hayata bu zevklerden dolayı şükretmek şöyle dursun, olduğu gibi kabullenmek ya da verdikleri nimetlerden dolayı tanrılara teşekkür etmek bile akıllarına gelmemiştir. Varoluşlarının onlara ne kadar mutluluk getirdiğini veya tutkularını ne kadar tatmin ettiğini ölçmek mümkün olmasa da tahmin etmek mümkündür. Sohbetler ve gelenekler muhtemelen kötümserliği uzaklaştırmak için bir araç olup bazen şiirsel ve güzel, bazen sadece anlamsız olan eğlence arzusunu canlandırmaktadır.¹⁴² Çağrı, gençliğin kısılalığını veya mutluluğun kırılğanlığını anlatan bir iki sözcük eklenmiş bir *zethi!* - yaşa! (yani kalk ve eğlen!) idi.¹⁴³ Kaba bir mutluluk öğüdü: Ninos ve Sardanapalus gibi doğu hükümdarlarının hayali mezar taşlarında çoğunlukla *Ede! Bibe! Lude!* (ye, iç, eğlen) yazardı; ama Attikalı bir komedi yazarı bile gü-

¹⁴⁰ Aelianus, *Varia Historia* 14.6.

¹⁴¹ Aiskhylos, *Prometheus* 248 vd. Bildiğimiz kadanyla sadece Theognis, 1143 vd. umut kültürüne –“devletleri felakete sürükleyen umutlara”- karşı uyandı bulunur, Euripides, *Yakarıcılar* 479.

¹⁴² Karş. örn. Theognis 761 vd., 983 vd.

¹⁴³ *Zethi*, Yunan alfabesinin yedinci ila onuncu harflerinden oluşan bir sözcüktür. Karş. sözcük oyunu, *Anthologia Graeca* 1043.

rütlülü eğlenceye övgüler düzer.¹⁴⁴ Zaman içinde, Yunan sosyalliğine dair bir çalışmanın bir parçası olabilecek farklı tarzda bir neşelilik gelişmiştir; Sokrates'in çağdaşı olan komedi yazarı Phylition "insanın acınası yaşamını kahkahayla birleştiren" bir şiir yazmıştı, nitekim kendisinin de bir gülme krizinden öldüğü söylenir.¹⁴⁵ Bu tür bir şeyin gerçek anlamda neşeli bir hayat tarzının yerini tam olarak tutmayacağı aşikârdır; yine de Yunanlar, Mısırlıların yaptığı gibi içmeyi ve hoş mizacı teşvik etmek için konuklar arasında dolaştırılan bir mumya modele ihtiyaç duymuyordu.¹⁴⁶ Hatta bu gelenek Mısır'da bile sadece zenginlerle sınırlıydı, çünkü sıradan halkın eğlenmek için bu tarz teşviklere ihtiyacı yoktu.

Coşkulu eğlencelerden başka, ayrıca "eikei" yani "her şeyi olurluna bırakmak", kaygıdan uzak, umut ve korkuları dert etmeden yaşamak gibi tavsiyeler vardır.¹⁴⁷

Ama Yunan kötümserliği, düşünmenin veya 19. yüzyılda aldığı karmaşık rasyonel temelin bir ürünü olmayıp, dünyaya kısa ve sert ifadelerle bir mizaç ve davranış meselesi olarak sunulan sıradan hayatın bir gerçeği olarak en çok şiirde ve düzyazıda kendini gösterir. Ne kadar insanın sağgörülü bir şekilde oldukları gibi davranmayı veya en azından umursamamayı seçtiğini bilmek mümkün değil, ancak genel şikayet korosuna katılmanın verdiği bir tatmin vardı. Bunun getirdiği yer ise hayatın ciddi şekilde suçlanmasıdır; insanoğlu üzülme için doğmuştur, en iyisi hiç doğmamak yahut erken ölmektir. "İstirap çekmeye mahkumuz, en akıllıcası kadere asilce boyun eğmektir."¹⁴⁸ Tekil sözcükler (*merimnai*, *phrontides*) mutsuzluğun büyük bir kısmının bizzat insan mizacından, muhtemel tehlike tehditlerine ve özellikle de geleceğe anlamsızca ve acı verecek kadar aşırı kafa yormaktan kaynaklandığına işaret etmektedir; insanlar umulan bir mutluluğun bile ortada hiçbir sebep olmadığı halde beklenmedik bir müdahaleyle bozulacağından korkuyordu;¹⁴⁹ fakat görünüşe gö-

¹⁴⁴ Athenaios 9.9, Alexis'in *Tarentines'i*.

¹⁴⁵ Suda, Westermann, *Biographoi* böl. 172.

¹⁴⁶ Herodotos 2.78.

¹⁴⁷ Sophokles, *Kral Oidipus*, 965 vd. Jocasta'nın sözleri.

¹⁴⁸ Euripides, fragman 34 Nauck (*Aiolos*). Euripides, *Yakarıcılar'da* (95 vd.) Theus'a uzun bir tirat çektirir, ama 549 vd.'da onu oldukça farklı bir şekilde konuşturur.

¹⁴⁹ Hyginos, *Fabulae* 120, muhtemelen *Cura'nın* Helenistik bir miti.

re konunun psikolojik sağlıkla bağlantısı üstünde durulmuyordu.¹⁵⁰ Burada efsanenin anıştırmalarıyla yetinmek durumundayız; genel bir muğlak şanssızlık anlayışı ve nafile bir karanlık güçleri acı veren bir kurbanla yatıştırma arzusu en iyi Polykrates ve yüzüğünün öyküsünde dile getirilmektedir.¹⁵¹ Eski bir versiyonda yüzük bir tılsım olabilir; bir Yunanın feda edebileceği en sevdiği eşyası güzel bir sanat eseri idi.

Kötümserlikle tanrılar arasında fazla bir ilişki yoktur çünkü dünyanın ve insan ırkının yaratıcısı onlar değildi;¹⁵² insanoğlunun akıbetinde eskiden beri en önemli etken “kader” yani *Moi-ra*’dır. Yine, başka bağlamlarda sıkça karşımıza çıkan iyilerin şanssız, kötülerin şanslı olduğu şeklindeki yakınma burada ihtiyatla dile getirilir, çünkü kötülerin de ortak kadere kurban olması gerekir. Fakat diğerleri arasında duyulan bir yakınma da kötülerin iyi şanslı olduğu şeklindeki görüntüyle hayatın acılaştığıdır.¹⁵³

Bunun diğer bir boyutu da Yunanların kötümserliğinin kısmen insanların özellikle de kendi vatandaşlarının büyük çoğunluğu hakkındaki olumsuz görüşlerinden kaynaklanması veya en azından bu olumsuz görüşle iç içe geçmesidir. Mentor kılığına giren Athena mitolojide idealize edilen kuşaktan sonra gelecek kuşağın daha geri olacağını söyler: “Çok az oğul babaları gibi, çoğu daha geride, babasını geçebilen neredeyse yok gibi.”¹⁵⁴ Hesiodos’un *İşler ve Günler*’indeki adil ve mutlu şehirde çocuklardan beklenebilecek tek şey ebeveyninden daha kötü olmamasıdır; fakat aynı şiirde insanlığın beş kuşağının öğretisi olarak çizilen genel kahramanlık sonrası insanlık resmi huzur dolu altın mutluluktan sefaletin en derin karanlıklarına doğru gider. Sonraki çağlarda Yedi Bilge dahil çoğu farklı kaynakta bir ağız birliği söz konusudur: İnsanların çoğu değersizdir. Bunu düstur edinen Bias hoşlandığımız kişileri bir gün nefret edecekmişiz gibi sev-

¹⁵⁰ Apuleios bu türden bir vurgu yapan ilk kişidir, *Sokrates’in Tanrısı* 4.3: “İnsanlar dünya üzerinde yaşar” ... “kararsız ve telaşlı zihirlerle, kaba ve kırılgan bedenlerle ... arzulu bir yüreklilikle, inatçı bir umutla, boş zahmetle, kırılgan talihle ... geçerken luzlu, bilgelikte yavaş, şikayetlerle dolu bir hayat.”

¹⁵¹ Herodotos 3.40.

¹⁵² Yorumlaması oldukça zor olan büyük istisna insanlığın ilk dört kuşağının, Zeus dahil tanrılar tarafından yaratılmasıdır.

¹⁵³ Euripides, fragman 293 Nauck (*Bellerophon*).

¹⁵⁴ *Odysssea* II.276.

memiz gerektiği sonucuna varır.¹⁵⁵ Dikkatli bir araştırmacı, der Sophokles, daima insanlarda bir kötülük bulur.¹⁵⁶ Aynı yakınma daha ağırbaşlı ve duygusal biçimde dile getirilir: Dünyadaki erdemler bir bir yitip gidiyor, insanın görüş alanından kayboluyor, tanrılara uçup gidiyor. Hesiodos ayıp ve ölçülülük kavramlarının;¹⁵⁷ Theognis (1137, karş. 647) sadakat duygusunun, alçakgönüllülüğün ve zarafetin; Euripides ise ar duygusunun yok olmasından yakınır;¹⁵⁸ son olarak Aratos *diadokhoi*'den söz ederken *Dike* (Adalet) sembolü olan Astraia için aynı şeyi söyler.¹⁵⁹ İskenderiyeli şair tanrıçayı burçlar kuşağına nakletmiş ve tanrıça orada Başak burcunun yerine geçmişti. Roma şiiri bu tasavvuru ondan almıştı. Ovidius dünyanın son korkunç çağının resmini şu ünlü satırlarla tamamlar:

*Victa iacet pietas, et Virgo caede madentes
Ultima caelestium terras Astraera reliquit.*¹⁶⁰

Bozguna uğramış yatıyor Saygı ve sonunda Bakire Astraia
Katliam kokusuna bulanmış Dünyadan gidiyor gökyüzüne.

İnsanlar bir tragedyada veya başka bir soylu şiirsel formda belki bir koro tarafından seslendirilen bu tür dizeleri duyunca hazin bir şekilde ahlakça yükselmiş hissetmiş ve belki başkalarının bu kadar kötü olmasına hayıflanarak kendilerini kaçınılmaz olana teslim etmiş olmalı. Şayet bir kimse bu bakış açısını Atinalı Timon'un büyük tragedya yazarları çağında yaptığı gibi tam bir mizantropiye taşıyarak tuhaf biri olarak isim yapmak isterse¹⁶¹ kendi bileceği işti; sadece el alemin maskarası haline gelmeyi ve mizantroplarla ilgili anekdotlara malzeme olmayı kabul etmesi yeterdi.

Bu kötülükler dünyası hiçbir şekilde tövbe etmeye hazır de-

¹⁵⁵ Diogenes Laertios 1.87.

¹⁵⁶ Alıntıyı yapan Plutarkhos, *Moralia* 481f-482c.

¹⁵⁷ *Aidos kai Nemesis*, *İşler ve Günler* 196 vd.

¹⁵⁸ *Medea* 439.

¹⁵⁹ *Phainomena* 96-136.

¹⁶⁰ *Başkalaşım*lar 1.149. Vergilius'un *Eclogues* IV'teki yenilenen umudu: *Iam redit et Virgo* vs. Marcus Manilius, Tiberius'un saltanat döneminde yine karamsar bir bakış takınır, *Astronomica* II.592 vd.

¹⁶¹ Timon, mutluluğa giden yolun insanlardan uzaklaşmak olduğu şeklindeki "iç-görüşünde" yalnız kalmış. Pausanias 1.30.4.

ğıldi, şayet bir değışiklik yapılacaksa tanrıların işe önce kendilerinden başlaması gerekirdi. Öz disiplin ve dünyayı reddetme - yani gerçek dini kötümserlik- gelişmemişti, Pythagorasçı ve Orpheusçu etki bitmemişti; ölümden sonra cezalandırılma korkusunun kişisel ahlakı geliştirip geliştirmediğini bilmemiz mümkün değil. Demokritos'a ait bir deyiş şöyle söyler: "İnsanlar varlıklarının kötülükler tarafından yönetildiği düşüncesiyle hayatlarını karmaşa ve korkuyla ruhsuzlaştırıyor; dahası, ölümden sonrasında ilgili yanlış hayallere dalıyorlar."¹⁶² Ancak kinizm hiçbir şekilde insanları dünyadan koparmak anlamında çileci değildi; amacı sadece hâlâ dünyanın ortasında yaşayan bireye, dünyanın, iradesine hakim olmasını reddetmesine yardım etmekte.

Yunanların insanın sefaleti hakkındaki ısrarlı ve her yana nüfuz etmiş olan yakınmalarından söz ederken tekrara düşmemek mümkün değildir; aynı düşünce bu kez basit biçimde, daha ayrıntılı ve her türlü durum ve kavramla iç içe geçmiş olarak dile getirilmektedir. 4. yüzyılda yerleşen mutluluğun negatif niteliği ve acının pozitif karakteri anlayışı buna bir örnektir; "ne kadar yüzeysel olursa olsun zevk veren her şeyin diğer uzantıları ve her zaman bir miktar ıstırap tadı vardır, oysa acı saftır, bütündür ve kalıcıdır."¹⁶³ Ya da mutluluğu hesaplamak kesinlikle mümkün değildir: Sophokles, "acı çekmeyen insan yoktur," der, "en az acı çekenler mutludur."¹⁶⁴ Dünya ve hayat sadece önemsiz değil, aynı zamanda kötü ve fenadır.

Yunan düşünce tarzı için çalışma mecburiyeti, hayatın bir meşakkat olarak görülmesi başlı başına bir ıstırap şekli ve muhtemelen kötümserliğin en eski nedenlerinden biridir. Homeros'ta bile Agamemnon'un bir gece görevi için Menelaos ile birlikte adam toplamaya gittiği sırada dediği gibi, Zeus doğumunu ağır bir şekilde lanetlediği insana ceza olarak sıkıntı (*ponein*) vermişti.¹⁶⁵ Hesiodos'un *İşler ve Günler*'inde tanrılar insanın rızkını ondan saklamakla suçlanır: "Bir günlük çalışmayla bir yıllık ihtiyacını karşılayacak kadar kazanabilir ve kendine vakit ayırabilirsin; dümen küreğini ocağın bacasına asabilir, böylece bu öküz ve katırlarla çalışma işi biterdi."¹⁶⁶ Fakat Zeus, Prometheus'un ken-

¹⁶² Stobaios, 4.34.65.

¹⁶³ Pseudo-Platoncu diyalog, *Aksiokhos*, 366a.

¹⁶⁴ Sophokles, fragman 376 Nauck.

¹⁶⁵ *İlyada* X.70.

¹⁶⁶ Dize 42 vd. Karş. *Theogonia* 569 vd. 591.

disini aldatmasına kızarak beslenme araçlarını sakladı; ellerindeki ateş alındı, Prometheus içi delik bir kamışın içinde geri getirdi ama Zeus intikam olsun diye bütün gelecek kuşaklara bir ceza gönderdi. İnsanlar ilk başta bunu bir nimet sandı. Pandora, yani ömür boyu erkeğin bakacağı, “çalışıp para kazananın başının derdi” kadın böyle yaratıldı, zira o zamana kadar insanlar “dert-siz, hastaliksız ve ağır iş yapmaksızın yaşamışlardı.” Bütün bunlara duyulan ulusal nefret işe yarıyordu, herkes geçinmek için didiniyor, ihtiyaç nispetinde didinme artıyordu. Köleleri çalıştırmak ancak onları satın alabilenler için mümkündü; ama bağımlı bir konum kazanç ve zevk verebilse bile özgür Yunan için acıklıydı, *polis*’in tutumu dürüst çalışmanın alt statüsünü her saat hatırlatmayı sağlama alıyordu.

Can sıkıcı zorunluluklar bazen ayrıntılarıyla sıralanır, örneğin Poseiduppos’un taşlamasında¹⁶⁷ ve *Aksiokhos* adlı Pseudo-Platoncu diyalogda, Sokrates burada bu zorunlulukların Prodikos’un verdiği bir söylevde geçtiğini söyler.¹⁶⁸ Burada esas olarak Atinalıların hayatına karanlık tarafından bakan fakat kısmen tercih konusu olan ve genel olarak insanın kaderiyle zorunlu bir bağlantısı olmayan belli mesleklerle -örneğin denizcilerin, köylülerin sefaleti, vb.- ilişkilendirilen öğretici bir anlatım söz konusudur; en önemli cümleler bizzat kaderle ilgilidir.

Yunanistan’daki sıradan insanlar hakkında bildiklerimizin merkezinde Herodotos’un hayatın sefaletiyle ilgili eşsiz tanıklığı bulunmaktadır; söyledikleri felsefi düşüncelerle veya retorikle bulandırılmamış olup, olgunluğu gerek kendi ülkesinde gerek uzak ülkelerde yaptığı insanlık gözlemlerinden kaynaklanır. Hangi ulusal duyguyla hareket ederse etsin modern bir tarihçinin -imkânı olsa bile- bu şekilde konuşmasını hayal etmek zordur; Herodotos bu tür imkânlar yakalamaya çalışır ve hatta bu imkânları yaratmak için olağan çizginin bile dışına çıkar. Örneğin tanrıların kıskançlığıyla ilgili düşüncelerinde böyle yapmıştır. Her şeyden önce kaderin değişebilir olduğunu, hep aynı hal-kın mutlu olmasını engellemek adına “dünyevi şeylerde bir döngüsellik” bulunduğunu öğretir. Kroisos ile Solon arasındaki ünlü konuşma (I.30 vd.) tamamen Herodotos’un uydurması değildir;

¹⁶⁷ Stobaios, 4.34.57.

¹⁶⁸ *Aksiokhos*, 366’dan 368’e. Aynı zamanda karşı. Teles’in Stobaios’taki 4.34.72 parçası.

eski Yunanlar Lidyalı bir kralın ölümlü mutlulukla ilgili görüşlerini dramatize etmişlerdi. Valerius Maximus (7.1) daha sonra bu eski anlatımı tekrarlamaktadır. Bu metinde kendisi kadar mutlu bir insan daha bulunup bulanmadığını soran kişi Kroisos değil Gyges'tir. Bu soruyu da Yunan bir bilgeye değil, o zaman birkaç adam yerine sadece bir adamı, yoksul ama halinden memnun bir Arkadialıyı, yani yaşlı Psophisli Aglaos'u seçen Pythialı Apollon'a sormaktadır. Kroisos'un sonraki yaşamı oldukça hareketli geçmişti; muhteşem serveti ve ardından düşüşü Yunanların tartışmalarına muhtemelen diyalog biçiminde epeyce malzeme sağlamış olmalıdır. Herodotos'ta her şey bilgilendirmeye yöneliktir; Solon'un öyküsünde Tellos hayatta iki açıdan çok şanslıdır. Öncelikle ülkesi uğruna ölecek kadar şanslıydı, ikinci olarak da ailesinden hiç kimse kendisinden önce ölmemişti. "İnsan için en iyisinin" erken ölüm olduğunu Argoslu kardeşlerden bahsedilirken duyarız; Solon toplamda 26.250 gün eden yetmiş yıllık normal bir hayatta kimsenin hayatının diğerininkine benzemediğini, sadece bütün bu iniş çıkışların sonucunun önceden bilinmesi halinde mutluluktan söz edilebileceğini savunur; ama insan için her şey şans meselesidir; tanrılar birçoğuna güzel bir hayat (*olbos*) gösterir ve sonra da acımasızca yok eder. Kserkses ile Artabanos arasındaki konuşma (7.45 vd.) çok daha derinlere iner. Abydos'taki ordularını ve filolarını gören kral insan hayatının kısalığına gözyaşı döker ve amcası şöyle cevap verir: "Hayatımızda çok daha kötü şeyler var; hayat kısa ama hiç kimse her fırsatta ölmenin yaşamaktan daha iyi olduğunu söyleyecek kadar şanslı değil; kısa hayatımız onca hastalıkları ve acılarıyla uzun görünüyor, insanın kurtuluş için ölüme sığınması ne kadar can sıkıcı." Bunu askeri konularla ilgili konuşmalar izler, ancak 50. Bölümde Kserkses bu fikre hararetle karşı çıkar: Her şeyde uzun uzun düşünen insan eyleme geçemez; riske girip başarısızlıklara katlanmak daha iyi. Başka bir yerde Herodotos Argos'la Persler arasındaki ilişkileri anlattığı bir bölümün ortasında (7.152) şaşırtıcı bir şekilde şöyle der: "Şunu iyi biliyorum, insanlar çektikleri hastalıklarını bir araya yığıp değiş tokuş edecek olsalardı, herkes yine kendi hastalığıyla evine dönerdi." Valerius Maximus (7.2) aynı özdeyişi Solon'a mal eder; ayrıca acılı bir arkadaşını Akropolis'e götürüp Atina'daki evlerin çatısını işaret ederek şu sözleri söylediğini anlatır: "Burada geçmişte, şu anda ve gelecekte ne acılar yaşandığını, yaşanmakta olduğunu ve yaşanacağını düşün

ve kendi haline şükret!" Solon'un kötümserliği kendi dizeleriyle çok daha doğrudan aktarılır: "Tek bir fani bile mutlu değil; güneşin altındaki herkes mutsuz."¹⁶⁹ Solon, Yunanistan'ın yedi bilgesinden biriydi.

Hayatın yaşanmaya değmediğine dair tiratlara her dönemde rastlanır.¹⁷⁰ Sofist Antiphon hayatı yücelten ve harika olarak niteleyen sözleri rahatsız edici bulur; hayatın değersiz, zayıf, geçici ve ıstırapla dolu olduğunu söyler. Aristoteles hayatın kendi başına arzu edilir bir şey olduğunu söylüyordu; ancak günümüze kadar ulaşan şu acımasız sözler de ona aittir: "İnsan nedir? Zaman zaman kıskançlıkların, zaman zaman talihsiz rastlantıların altında ezilen bir zayıflık abidesi, yaşadığı anın kurbanı, kaderin oyuncağı, talihsizlik timsali; gerisi çamur ve aksilik."¹⁷¹ "Hayvanlar insanlardan çok daha mutlu hatta daha akıllı; o hor gördüğümüz eşek bile kendi hastalıklarının sorumlusu değil," der Menander ve Philemon da ona hak verir; hayvanlar sadece doğanın onlara dayattığı şeyleri yaparlar, herhangi bir yargıda bulunmak ve karar vermek zorunda değildirler. Oysa biz insanlar şu tahammül edilemez hayatımızda yasalar icat ederiz ve fikirlerin, atalarımızın ve torunlarımızın kölesi oluruz: Mutsuz olmak için sürekli bahaneler üretiriz. Aynı şair başka bir yerde şöyle der: "Fırtına sadece denizde olmaz, sokakta revakların altında yürürken ve hatta evin içinde bile karşımıza çıkabilir; denizciler şiddetli bir fırtınanın ardında hafif bir rüzgârla ödüllendirilir ya da emniyetli bir şekilde limana girer. Ama ben sadece bir gün değil, ömür boyu fırtınalarla boğuşurum ve hep acı galip gelir." Tanrıların insan yeteneğini kışkırdığı öğretisi eskilere dayanır. Sotades sonradan yetenekli insanların özel bir talihsizliğe katlanmak zorunda kaldığından ve sonlarının kötü bittiğinden yakınır. Kaderin kendine özgü kötülüğü büyük nitelikleri büyük dezavantajlarla dengeler; sonra şu sonuca varır: "Acısız geçen tek bir gün bile nimettir, yoksa biz ne için varız ki? Hem biz neyden yapılmışız? Hayatın ne olduğunu, nereden geldiğinizi, ne olduğunuzu ve sonunda ne olacağınızı bir düşünün."

Kendini ölümlere düzülen ağıtlara (*threnoi*) adayan bütün bir

¹⁶⁹ Solon, fragman 14 West.

¹⁷⁰ Karş. örn. Stobaios 4.34'teki alıntılar. Gorgias'ın öğrencisi olan Alkidamas bile insan hayatının hastalıklarından oluşan bir katalog olan bir "ölüme övgü" yazmıştı. Cicero, *Tusculan Disputations* 1.48.

¹⁷¹ Stobaios, 4.3.4.60.

şairler kuşağından geriye ne yazık ki sadece birkaç dağınık iz kalmıştır. Ancak Simonides'in güzel bir dizesi bunların hayattan yakınmaktan çok bütün acılarına karşın kısılgından yakındıklarını göstermektedir.¹⁷² Cenaze definlerinde koro eşliğinde ve satsal bir incelikle söylenen bu şiirler eski Yunanların kulakları sağır eden vahşi ağıtlarının geriye kalan son yankılarıydı. Bunlarda ölümlere düzülen övgü ve ağıtlarla birlikte varoluşun sefaletiyle ilgili sızlanmaların da görülmesi mümkündür.

Hayata yöneltilen bu sert suçlamalar dizisi henüz tamamlanmamıştır. Pindaros'a göre hayat "sadece bir gölgenin rüyasıdır";¹⁷³ "zaman insanoğlunun başına namertçe bela olur ve kendisiyle beraber hayat akıntısını alıp götürür."¹⁷⁴ Sophokles insanın bir soluk ve bir gölgeden başka bir şey olmadığını söyler.¹⁷⁵ Odysseus, *Aias*'ta (125) tanrısal gücüyle övünen Athena'nın sebep olduğu kahramanın korkunç kaderine sanki kendi başına gelmiş gibi ağıtlar yakar: "Çünkü hepimizin, yaşayan herkesin birer hayaletten ve zayıf gölgeden başka bir şey olmadığını görüyorum." Fakat Herodotos'un dostu olan Sophokles, Kolonos'taki ünlü yaşlılar korosunda, hayata dair yakınmaları çok daha geniş bir yelpazeye yayar:

En iyisi hiç doğmamış olmak, iyice düşününce,
Ama insan görünce bir gün ışığı
Ondan sonraki en iyi şey
Gidilen yerden olabildiğince çabuk geri dönmek.
Gençlik bir kez geçip gidince bütün akılsızlıklarıyla beraber,
Her türlü ıstırap üstüne üşüşür,
Kıskançlık, çatışma, çekişme, savaş, kan,
Ve nihayet ihtiyarlık pusuda bekler onu kuşatmak için,
Küçük düşmüş, huysuz,
Arkadaşsız, hasta ve zayıf,
Hepsinden de kötüsü.¹⁷⁶

Doğmuş olmaktansa hiç doğmamış olmayı dileyen ilk ismin

¹⁷² Simonides, fragman 520 Page. Pindaros'un ağıtlarından günümüze ulaşanlarda buna benzer bir şey yoktur, ancak mutluluk içindeki kahraman varlığın imgeleriyle ruh göçüne dair düşünceler vardır.

¹⁷³ Pindaros, *Pythialı* VIII.95.

¹⁷⁴ *Isthmialı* VII.13.

¹⁷⁵ Sophokles, fragman 12 Nauck.

¹⁷⁶ *Oidipus Kolonos'ta* 1211.

Sophokles olduğunu düşünmek yanlış olur. İçinde aynı ifadenin (*me phunai*)¹⁷⁷ geçtiği Euripides'in bazı tragedyalarının *Oidipus Kolonos'ta*'dan daha eski olması muhtemeldir. Hatta belli bir dönemde Homeros'un da insan için en iyisinin ne olduğu sorusuna şöyle cevap verdiği düşünülmüştü: "En iyisi hiç doğmamış olmak, yahut da Hades'in kapısından mümkün olduğu kadar çabuk geçmek."¹⁷⁸ İlk olarak Aristoteles'in kayıp bir eserinde yer alan ancak Plutarkhos'un *Apollonios'a Teselli*'sinde (27. Bölüm) de kullanılan, Midas'la tutsağı Silenos arasında geçen esrarengiz mitolojik diyalogda Phrygia Kralı yarı tanrıya insan için en iyisinin ve en arzu edilenin ne olduğunu sorar. Uzun bir sessizlikten ve ısrardan sonra şöyle bir cevap gelir: "Çalışıp didinmenin ve sefaletin zayıf çocuğu, neden bana bilmemenin daha iyi olduğu bir şey söyletmeye çalışıyorsun? Çünkü talihsizliğinden habersiz olanlar için hayatta en azından acı var; fakat insanoğlu için en iyisi doğmamış olmak, ikinci en iyi şey de doğduktan sonra en kısa zamanda ölmektir." Plutarkhos da şöyle ekler: "Bu türden birçok örnek saymak mümkündür, ama listeyi uzatmaya gerek yok." Diğer milletlerde doğduğu güne lanet okuyanlara çok az, o da istisnai durumlarda rastlanır.

Olmamanın olmaktan daha iyi olduğunu ve ölebilmenin tanrılar tarafından soylu işler yapanlara verilmiş bir ödül olduğunu söyleyen, neredeyse bir Yunan kötümserlik antolojisi oluşturacak kadar çok anekdot mevcuttur. Argoslu Hera rahibesinin oğulları Kleobis ile Biton'un, Delphoi'deki tapınağı yapan Trophonios ile Agamedes'in öyküleri bunlardan bazılarıdır. Bu tür olaylar devam eder. Thebai'den Libya'daki Ammonion'a giden temsilciler "(tanrılar tarafından) sevilen kişi için insanın kaderinde en iyisi neyse onun" büyük Pindaros'a bağışlanması için dua etmişlerdi ve Pindaros o yıl, erken bir ölüm istediği halde geç bir yaşta ölmüştü.¹⁷⁹ Erken ölümün bir nimet olarak görülmesinin nedeni ya hayatın talihsizliklerle dolu olması ya da -sık sık karşılaşıldığı üzere- şansı çok yaver giden kişinin gelecekte sıkıntıya düşmekten veya mutsuz olmaktan korkmasıydı. Göreceğimiz üzere insanlar sırf kendilerini bekleyen şeylerden duydukları endişe ne-

¹⁷⁷ Euripides, fragman 285, 491, 908 Nauck.

¹⁷⁸ *Homeri et Hesiodi certamen* c. 6.

¹⁷⁹ Karş. Eustathios' ait *Pindaros'un Yaşamı*, Westermann, *Biographoi* böl. 93. Aynı talep Delphoi'de de dile getirilmişti.

deniyle bazen kendi iradeleriyle ölüyordu. Hayatın yaşamaya değer olmadığını ille de kanıtlayan bir şey varsa o da bu olmalıydı. Diğer milletlerde olduğu gibi Yunanlarda da yaşam sevgisinin doğuştan gelen bir şey olduğunu ve herkes gibi onların da ölümden korktuğunu söylemeye gerek bile yok. Ama bu korkuyla açık bir şekilde alay ediliyor ve genellikle aksi duygu öne çıkıyordu. Perikles döneminin kesintisiz bir şenlik dönemi olduğu anlayışına gelince, bizzat Perikles'in cenaze söylevinde söylediklerini dinlemekte yarar var;¹⁸⁰ söyleve ağırbaşlı ve kasvetli (*lupe-ron*) bir ruh hali hakimdir ve bu havanın rekabetçi oyunlarla, kurbanlarla ve keyif veren ev içi düzenlemelerle dağıtılması gerekir. Bir yüzyıl sonra Hyperides yurttaşlarına ve Lamia Savaşında ölenlerin yakınlarına şu sözlerle seslenmişti; "ölmek hiç doğmamış olmaya eşit olabilir, ama şu da var ki ölülerimiz artık ne hasta, ne kederli ve ne de yaşayanları kuşatan diğer hastalıklardan mustarip."¹⁸¹ Modern dönemde benzer bir durumda kalan hiçbir devlet adamı böyle laflar edemez.

Belli bir duruma verilen öznel tepki olarak değerlendirilebilecek bu tür ifadeler dışında bir de şairlerin tanıklıkları vardır; tragedya yazarlarında görülen kötümserliğin mitolojinin bir ürünü olduğu düşünülebilir, ancak tam bir seçme özgürlüğü olan melankolik şairler de aynı düşüncededir. Theognis tamamen bunun etkisindedir; ona göre de (425) en iyisi hiç doğmamak (*me phunai*), ikinci en iyi ise olabildiğince çabuk ölmektir. Ayrıca (1013) arkadaşlarının ihanetine uğramak gibi en büyük acıları yaşamadan önce ölenleri kıskandığını duyarız. Dikkat çeken bir mersiyede (1137) doğrudan insan hayatını değil zamanının Yunan yaşama biçimini suçlar; bu sadakat, ılımlılık ve zarafetle ilgili yukarıda bahsedilen yakınmayla başlar. Artık yeminlere güvenilmez, tanrıların önünde tevazu unutulmuştur; dindarlık ölmüştür; yasanın hakimiyeti bitmiştir; ama yine de insan yaşadığı ve gün ışığını gördüğü sürece tanrıları onurlandırmalıdır. Sonra -aslında Yunanlarda fazla görülmeyen- umuda övgüler düzer ve sadece tanrılara değil umuda da kurban sunulması gerektiğini söyler.

Yaşlılık ölümlülükle ilgili yakınmalarda çok özel bir yer tutar. Birçok ünlü Yunanın uzun yıllar sağlıklı yaşadığı doğrudur. Nitekim Platon'un *Devlet*'inde Sokrates'le Kephalos arasında geçen

¹⁸⁰ Thukydides 2.38.

¹⁸¹ Hyperides, *Cenaze Konuşması* 43.

diyalogda Kephalos yaşıllığın kültürlü ve sakin ihtiyaçları bazı yönlerden dehşete düşürdüğünü söyler. Stobaios'un küçük değişler antolojisi yaşıllığı öven bu ve benzeri ifadelerle doludur, ancak bunların çoğu, eserlerinde konuşmacıya bağlı olarak, yaşlılara saygı duymak gerektiğini söyleyen drama yazarlarına aittir.¹⁸² Bütün tarafsız bağlamalarda yüksek sesle ve pervasızca yaşıllıktan yakınılır, bu özellikle de dramalarda yaygındır. Burada iki unsuru ayırt etmek mümkündür; getirdiği acılardan dolayı yaşlanma korkusu ve sonraki dönemlerde Yunanların yaşlılara fazla saygı duymaması; ikinci olarak, gençliğe atfedilen aşırı önem. Sophokles, *Oidipus Kolonos'ta*'da gençliğin tehlikeli çılgınlıklarıyla korkunç deneyimleri konusunda uyarıda bulunur, fakat oyunların çoğunda geçmişlerindeki kayıp cenneti arayan olgun insanların ağzından gençliği yüceltmekten de geri kalmaz. Buna göre Yunanlar için tek gerçek hayat gençliktir, gerisi ne getireceği bilinmeyen uzatmalardan başka bir şey değildir.

Hiçbir millet bu değerli gençlik döneminin sınırlarını Yunanlar gibi çizmemiş, onlar gibi elden geldiğince uzatmaya çalışmamıştır. İlk aşama *pais* (çocukluk) idi, sonraki *meirakion* (genç erkeklik), bir sonraki *neaniskos* (delikanlılık) idi, onu *aner* (erkeklik), *presbytes* (olgunluk) ve son olarak *geron* (yaşıllık) izliyordu.¹⁸³ *Aner* yani erkeklik için daha hoş bir ifade daha vardı, o da *akmazon* yani hayatının baharında olmak idi; Aristoteles bunu fiziksel açıdan otuz ila otuz beş, zihinsel olarak da kırk dokuz yaşa kadar uzatır.¹⁸⁴ Burada Peloponnessos Savaşı gibi erken bir dönemde saçlarına ak düşenlerin saçlarını boyadıklarını¹⁸⁵ ve Agathokles'in ileri yaşlarında kelliğini gizlemek için mersin ağacından bir taç taktığını hatırlatmak gerekir.¹⁸⁶

Mimnermos'a göre başından beri hayatın yaşamaya değer tek kısmı gençlikti. Kolophonlu şair hastalıktan ve ciddi endişelerden uzak kalabildiği sürece altmışıncı yaşını görmekten memnun olacağını, ama gençlik döneminin sonunun aynı zamanda onun coşkularının da sonu olduğunu ve gençliğin bir rüya kadar kısa bir zaman dilimi olduğunu kabul eder; ona göre ondan sonra en iyisi ölmektir. Bundan sonra gelecek olanlar ev içindeki çalkantı-

¹⁸² Stobaios 4.50 (V.5 W-H).

¹⁸³ Plutarkhos, *Moralia* 392a-e.

¹⁸⁴ Aristoteles, *Retorik* 2.14.

¹⁸⁵ Aelianus, *Varia Historia* 7.20.

¹⁸⁶ A.g.e. 11.4.

lar, yoksulluk, boş yere çocukların doğmasını beklemek ve hastalıktır - daha da uzatmaya gerek yoktur: Zeus'un acılar göndermediği tek bir insan yoktur.¹⁸⁷ Amorgoslu Semonides yarın ya da öbür yıl mutluluğun geleceğine inanarak gençlikle ilgili umutlarını anlatır, ama onun yerine mevsiminden önce yaşlılıktan yahut hastalıktan, savaşta, denizde ya da intihar yoluyla ölüm gelir.¹⁸⁸ Theognis'te (1007, 1017, 1069, 1131) gençliğin görkemli dinçliği soylu mücadeleyle el ele gider; bu zarafet ve güzellik karşısında heyecanlanır, çünkü daha uzun sürmesi gerekir, oysa bir rüya gibi gelip geçer; insanlar ölüme ağıtlar yakacak kadar aptaldır, oysa gençliğin yitirilmesine ağıt yakmaları gerekir.

Mersiye'nin bittiği yerde devreye tragedya girer; genç yaşta ölen kişinin ebeveynine, yaşasaydı çocuklarının başına neler geleceği hatırlatılır. "Bırak ağlamayı, çevrene, şu her yanı saran mutsuzluğa bir bak ve zincirlerin içinde sürünen bütün o fanileri, çocukları olmadan yaşlanmak zorunda kalanların halini veya refah ve saygınlık dolu bir hayattan sonra bir hiçe dönüşenleri düşün; işte senin düşünmen gerekenler bunlar."¹⁸⁹ Daha sonraki bir dönemde Lukianos ölen bir oğulla babası arasında geçen ironik konuşmayla bütün bunları kendine özgü bir şekilde özetler. "Bunca zaman," der ceset, "söylediklerine ve yaptıklarına kahkahayla gülmek istedim; ama çeneme bağladığın çaputla yün yüzünden gülemedim."¹⁹⁰

Bütün bu yakınmalar gençliğe düzülen övgüleri Yunanların yaşlılık üstüne ağıtlarıyla iç içe sokar ve bunlara daha birçokları eklenebilir.¹⁹¹ Şairlerin sözleriyle ikna edilemeyen kişi Aristoteles'in gençlikle yaşlılık arasında yaptığı dehşet verici karşılaştırmayı okumalıdır. Bu karşılaştırma salt hayatın iki dönemiyle değil, aynı zamanda gençlik ve yaşlılıktaki insani niteliklerle de ilgilidir - gençlik esas olarak iyi huyludur, yaşlılık ise en karanlık renklerle boyanır; deneyimleri onları umutsuz bırakmıştır, bugünü kötü, geleceği daha da kötü görürler.¹⁹² Yaşlılardan saygısız bir dille söz etmek, onlara Khronos, İapetos veya Tithonos¹⁹³ de-

¹⁸⁷ Mimnermos, fragman 2 West.

¹⁸⁸ Semonides, fragman 1 West.

¹⁸⁹ Euripides, fragman 332 Nauck.

¹⁹⁰ Lukianos, *Yas* 15-19.

¹⁹¹ Euripides, *Yakarıcılar* 1108, önemli bir kötümserlik belgesi olan İphis'in tiradı.

¹⁹² Aristoteles, *Retorik*, 2.12.13.

¹⁹³ Eudokia 920. Karş. Aristophanes, *Bulutlar* 998.

mek olağan bir şeydi, ama yaşlılara hiçbir yerde bu kadar hoyratça davranılmaz. Sophokles yaşlılar için şöyle der: “Akılları kalmamıştır, gereksiz işlerle uğraşır ve hiçbir şeyden tasalanmazlar!”¹⁹⁴ Euripides’te ihtiyarın biri kendisi için şöyle der: “Biz ihtiyarlar bir hayaletler güruhundan başka bir şey değiliz, rüya suretleri gibi dolaşır dururuz; ne kadar iyi anladığımızı düşünsek de beyinlerimiz tükenmiştir.”¹⁹⁵ Bundan uzun bir zaman önce de Aphrodite, Homeros’un bir ilahisinde şöyle der: “Tanrılar bile ihtiyarlardan nefret eder.”¹⁹⁶

Yukarıda aktarılan Sokrates’le diyalogunda yaşlı Kephalos çağdaşlarından duyduğu şikayetlerden söz eder. Çoğunlukla aşk gibi, ziyafet gibi gençliğe özgü zevklerden yoksun kalmaktan şikayet ederler, hayatın bütün bu şeylerden ibaret olduğunu ve şimdiki varlıklarının böyle bir adı hak etmediğini söylerler; bazıları ayrıca aileleri tarafından aşağılanmaktan yakınır. Ancak Kephalos buna katılmaz, fırtınalı tutkuların esiri olmaktan kurtulan yaşın bir “barış ve huzur” durumu olduğunu söyler ve bu konuyu tartıştığı Sophokles’in “vahşi ve arsız bir efendiden kurtulmaktan” memnun olduğuna işaret eder. Ama ihtiyarlar da yaşama sevdasına kapılabilir. Yaşlı dostlarıyla *leskhe*’sinde oturan ihtiyar Epikharmos, birinin “beş yıl daha yaşasam yeter” dediğini ve ötekinin de üç dört yıla razı olduğunu duyunca bu tür konuşmaların aptalca olduğunu söyler: “Kaderin emrettiği gibi hepimiz de inişe geçtik, en iyisi yaşlılıktan kaynaklanan yeni bir derde düşmeden yolumuza gitmek.”¹⁹⁷ İhtiyarların biraz daha yaşamak istemesi insanları şaşırtırdı. Yüz yaşındaki Gorgias bu türden bir patavatsızlık karşısında, henüz şikayet edecek yaşta olmadığını söyleyerek cevap vermişti.¹⁹⁸

Yukarıdaki hayat anlayışları ışığında, çocuk sahibi olmanın sakıncaları konusunda dile getirilen mantıklı argümanların bizi şaşırtması mümkün değildir. Yunanların aile kurma konusunda insanı nedenler dışında başka nedenleri de vardı: Örneğin, cenaze işlerini göreceк çocuklar bırakma arzusu, evi yetim ve savunmasız bırakmama ihtiyacı. Euripides’in Orestes’i (62 vd.) Mene-laos’a hayatını bağışlaması için yalvarır, fakat kendisi için değil,

¹⁹⁴ Sophokles, fragman 863 Nauck.

¹⁹⁵ Euripides, fragman 25 Nauck.

¹⁹⁶ Aphrodite’ye Homeros İlahisi 245.

¹⁹⁷ Aelianus, *Varia Historia* 2.34. Epikharmos doksanlı yaşlarda öldü.

¹⁹⁸ Valerius Maksimus 8.13.2.

evi yetim kalacak olan ölmüş Agamemnon içindir bu yakarış. *Po-lis* Yunan hayatının başlıca amacı haline gelince yeni yurttaşların doğumu da zorunlu hale geldi. Fakat Thales çocukları çok sevdiği için evlenmediğini ilan etti,¹⁹⁹ Demokritos ise evliliğe sadece felsefi bağımsızlık yüzünden değil başka sebeplerle de karşı olduğunu bildirdi; onun yerine evlat edinmeyi tavsiye etti, çünkü insanlar bu sayede çocuklarını seçebilirlerdi.²⁰⁰

Diğer bir bağlantılı konu da çocukların sokağa terk edilmesi veya öldürülmesidir.²⁰¹ Yeni doğan çocuğa dayatılan ve Yunanlarda ve daha çok da Romalılarda babanın despotluğa varan otoritesinin bir göstergesi olan bu kader babanın hayatını kolaylaştıran bir şeydi, çünkü bu sayede geniş bir ailenin yükünden kurtulmuş oluyordu.²⁰² Mitoloji sokağa terk edilen ve sonra kurtarılan çocukların öyküleriyle doludur. Bu öykülerden çıkarılan iyi veya kötü kehanetler yüzünden bazı çocuklar gerçekten sokağa terk edilmiş veya öldürülmüştü. Fakat hayata dair yaygın kötümserliğin sokağa terk etme veya öldürme kararını kolaylaştırmış olması da güçlü bir olasılıktır, tabii burada bir tür merhamet de söz konusudur. İntiharı bu kadar teşvik eden de yine aynı düşünceydi.

Çocuğun doğduktan hemen sonra sokağa terk edilmesi (*anagnorisis*) sonraki dönemlerde komediye o kadar çok konu olmuştu ki bu uygulamanın hali vakti yerinde olanlarda bile oldukça yaygın olduğunu düşünmek hiç de aşırı olmayacaktır. Terentius'un Menander'e dayanan (626 vd.) *Heautontimorumenos*'unda karı ve koca sert ifadelerle birbirlerini suçlarlar; adam kız olması halinde çocuğunu öldürmeyi düşünür, ama anne sokağa terk etmeyi seçer; açıkçası seyircinin son derece aşına olduğu bir durumdur bu. Çok daha sonraları Longos'un pastoral romanında bu motif *son derece sıradan bir olay* olarak kullanılır.

Bu geleneği yasaklamak veya kısıtlamak için çıkarılan yasalar istisnai olmaktan öteye gitmez. Örneğin Thebai'de çocuğu sokağa terk etmek veya "tenha bir yere atmak" yasaktı;²⁰³ yoksullar

¹⁹⁹ Diogenes Laertios 1.26. Karş. Plutarkhos, *Solon* 6.

²⁰⁰ Diels-Kranz B227. Euripides'te bir karakter evlatlık edinmeye karşı çıkar, fragman 491 Nauck.

²⁰¹ Karş. Hermann, *Privataltertümer* böl. 11.

²⁰² Hesiodos, her okurun kendine göre değerlendirebileceği bir kırsal gelenek tasvirini yapar (*İşler ve Günler*, 374).

²⁰³ Aelianus, *Varia Historia* 2.7.

çocuğu küçük bir para karşılığında kim isterse ona vermek üzere yetkililere teslim edebilirdi.²⁰⁴ Sonra çocuk köle olarak büyütülürdü ve hizmeti yetiştirilme bedeli kabul edilirdi, ama çocuğu kimse almadığı takdirde ne olduğuna dair bir kayıt yok. Ephe-so's'ta çocukların ancak ciddi kıtlık dönemlerinde sokağa terk edilmesine hoşgörü gösterilirdi.²⁰⁵ Halikarnassoslu Dionysos her zaman olduğu gibi Yunan soydaşlarına bir ders vermek için bunun çok erken dönem Roma'sında da görüldüğünü söyler - bunun doğru olup olmadığının bir önemi yoktur: "Romulus şehrinin nüfusunu artırmak için bir ferman çıkararak bütün erkek çocuklarla ilk kız çocukların büyütülmesini emretmiş, ama hepsinden önemlisi de sakat ve özürlü doğanlar dışında hiçbir çocuğun üçüncü yaşına gelmeden öldürülemeyeceğini bildirmişti; bu durumda bile çocuk ancak beş komşuya gösterilip onların onayı alındıktan sonra terk edilebilirdi."

Muhammed'den önce Araplar kız çocuklarının çoğunu öldürüyordu, yine göçebelerin sık sık açlık tehdidiyle karşı karşıya kalmasıyla bundan en fazla etkilenen kız çocuklar oluyordu. Sakat çocukların doğar doğmaz öldürülmesi geleneğinin antik halkların çoğunda yaygın olduğuna hiç kuşku yoktur. Ancak Yunanlarda muhtemelen ilk çocuk dışındaki bütün çocukların potansiyel kaderi buydu; yüzyıllarca bundan hiç söz edilmemesi garip olsa da²⁰⁶ eserleri günümüze kadar ulaşan herhangi bir yazarın, örneğin Helenistik döneme ait bir yazarın bu konudan söz etmesi için çok az neden olduğunu hatırlamak gerekir. Sonra İmparatorluğun ilk yıllarında, Plutarkhos'a ait bir kayıta bütün bu geçmişe sert bir ışık tutulur: "Yoksullar çocuklarını büyütmez çünkü hayatlarının katlanılmaz ölçüde perişan hale gelmesinden, köleleşmekten, eğitimsiz kalmaktan ve güzellikten paylarına düşeni alamamaktan korkarlar; onlara göre kötülüklerin en beteri yoksulluktur; ve bu korkunç hastalığı çocuklarına da bulaştırmayı nefislerine yediremezler."²⁰⁷ Soru bunun ne kadar yaygın olduğudur; sadece Khaeronia veya Boiotialı yoksullarla sınırlı olmadığı, Yunanistan'ın bütün yoksullarında görüldüğü, hatta

²⁰⁴ Burada en az teklif sunan kastedilmemektedir.

²⁰⁵ Plutarkhos, *Hesiodos Şerhi*, fragman 69.

²⁰⁶ Karş, akrabası veya çocukları olmayan insanların sayısının artmasına dair Polybios'un sözleri, 36.17.

²⁰⁷ Plutarkhos, *Moralia* 997c. Karş. Gracci'nin zamanından itibaren yoksullaşan Roma yurttaşları, Plutarkhos, *Tiberius Gracchus* 8.

dönemin Roma İmparatorluğu topraklarında da yaygın bir şekilde uygulandığı kesindir. Gerçek hangisi olursa olsun, bunun da sadece belli bir sınıfla sınırlı olsa bile kötümserliğin en net ifadesi olduğu açıktır.

Ayrılık acısı ve ölüm tehdidi aile içinde yaşanırdı.²⁰⁸ Euripides'in *Hippolytos*'undaki bakıcı (253 vd.) her iki tarafın da fazla acı çekmemesi için insan ilişkilerinin daima gevşek olması gerektiğini söyler. Her ne kadar bunu Phaidra'ya duyduğu sevgiyle bağlantılı olarak söylemişse de aynı duygu kan bağından kaynaklanan ilişkilerde de acı kaynağıdır. Phaidra'nın da ölümle biten alinyazıları konusunda bazı duyguları vardır (377): "Uzun gecelerde" evrensel mutsuzluğun "Eğer"ine değil "Neden"ine kafa patlatır ve cevabı kısmen insanoğlunda bulur.

Ancak büyük adamlar, oğulları gözlerinin önünde ölse veya hatta öldürülse bile sadece şunu der: "Çocuğumun fani olduğunu biliyordum." Anaksagoras'ta, Perikles'te, Ksenophon'da, Demosthenes'te, Kral Antigonos'ta ve diğerlerinde aynen bu sözcükler kullanılır. Bir anekdot olarak birinden ötekine aktarılmış bile olsa, yine de genel ve yaygın kabul görmüş bir davranış olduğunu gösterir. Bu genellikle basitçe akıl gücü olarak açıklanır. Ancak bunlar düşünen insanlardı, hayatın değersizliğine o kadar inanmışlardı ki oğullarının yok olma saadetine ulaşmasından dolayı mutluluk duyuyorlardı. Özellikle de ilk dönemlerde epeyce şiddetli ve ısrarcı olan ağıtlar ölümlerden duyulan üzüntünün bir işareti değildir, sadece geride kalanların kederini ve kaybını ifade eder. Amorgoslu Semonides şöyle der: "Birazcık aklımız olsaydı, ölen kişi hakkında bir günden fazla kafa yormazdık."²⁰⁹ Hakkında daha başka şeyler de söyleyeceğimiz Khios adasında insanlar hiç yas tutmaz, saçlarını kesmez veya özel kıyafetler giymezdi; sadece oğlu ölen anne bir yıl boyunca yas tutardı.²¹⁰ Hayatın riskleri anlayışı ölümle bugün olduğundan daha kolay yüzleşmeyi sağlamış olmalıdır; insanlar anlaşılır bir biçimde sağlıklarını veya mal mülklerini kaybetmeden önce ölmeyi tercih ediyordu,²¹¹ ve muhtemelen de bu zihin yapısıyla kendi yaşamlarına son veriyorlardı. Her şey yolundayken ölmek harika bir kaderdi, çünkü insanların veya tanrıların kıskançlığı anında

²⁰⁸ Antik Perslerin çocuklarını yedi yaşına kadar görmeyi reddettiği belirtilir.

²⁰⁹ Semonides, fragman 2 West.

²¹⁰ Pontuslu Heraklides'te yanlışlıkla "Kos" yazılmıştır.

²¹¹ Euripides, fragman 791 Nauck.

bastırılmış oluyordu. Vatanını Miletoslulara karşı başarıyla savunan Naksos kahramanı Polykritos kapıda büyük bir tezahüratla karşılanmıştı; bu kadar saadeti kaldıramamış ve düşüp ölmüştü. Başka bir anlatıma göreyse üstüne yığılan çelenk ve kurdelelerin arasında boğulup ölmüştü. Öldüğü yere gömülmüş ve buraya “kıskançlık türbesi” adı verilmişti, çünkü bunu Polykritos’u kıskananların yaptığı düşünülmüştü.²¹²

Yunanlar birçok barbar halkın da tıpkı kendileri gibi kötümser olduğunu düşünüyordu. Burada acının dünyanın yaratılışı sırasında yapılan ilahi bir hatadan kaynaklandığı şeklindeki Doğu halklarının düşüncelerine girmeyeceğiz. Yunanlar en kuzeyden en batıya kadar birçok halkın, örneğin Kimbrialıların, Keltiberyalıların ve diğerlerinin öldürmekten zevk aldığını, ölümü neşeyle karşıladıklarını ve sadece yatağında ölenler için yas tuttuklarını biliyordu. Herodotos (5.4.5) daha yakındaki komşulardan söz eder: Thrakeli Trausoiler yeni doğanlar için göz yaşı dökerler, ölenlerin kurtuluşunu ve mutluluğunu kutlarlar; Kreston’un kuzeyindeki Thrakelilerde biri öldüğü zaman en sevdiği eşi seçilir ve övgü şiirleri eşliğinde bir akrabası tarafından mezar başında öldürülür.²¹³ Burada amaç ölen adama değil, ki bu durumda infaz işini onun akrabalarından biri üstlenirdi, eşine iyilik yapmaktı. Kafkaslardaki kimi çok ilkel kabilelerin Euripides’in *Kresphontes*’indeki dizelerde olduğu gibi davrandığına, yani kendisini bekleyen acılardan dolayı yeni doğana ağladığına, her türlü hastalığından kurtulan ölüleri ise mutluluğa kavuştukları için evlerinden şenlik eşliğinde çıkardıklarına inanılırdı.²¹⁴

Yunanların Romalıları açıkça veya örtülü biçimde barbar sayıp saymadıkları belirsizdir.

Hayatın değeri veya değersizliği kavranları Romalıların hayatına epey geç girmişti, bu konuyu tartışmaya başladıklarındaysa artık yarı yarıya Yunan olmuşlardı. Sallastius, *Jugurtha*’nın başında insanın zayıflığına, hayatın kısalığına ve Kaderin gücüne ve bu tür yakınmaların yaygın olduğunu gösteren benzeri şeylere yakılan ağıtları eleştirir.²¹⁵

²¹² Plutarkhos, *Moralia* 254b-f. Karş. Parthenios c. 9. Burada Plutarkhos’u tam olarak aktarmadık.

²¹³ Thrakeliler hakkında daha ayrıntılı bilgi Pomponios Mela 2.2 tarafından verilmektedir.

²¹⁴ Strabon 11.520.

²¹⁵ Cicero, *Tusculan Disputations* I.39: “Küçük bir erkek çocuk ölünce onu sakince taşırlar; bir bebeğin ölümüne yas bile tutulmaz.” Varoluşun değersizliği ve acısı

Yunan masalcılığında hayvanların bile hayata genel olarak olumsuz baktığını varsayan bir örnek vardır.²¹⁶ Yaban tavşanları bu kadar zayıf ve korkak olduklarından ve sadece kaçmakta iyi olduklarından büyük rahatsızlık duyarlar ve gidip kendilerini bir su birikintisinde boğmaya karar verirler; fakat suya önce onlardan korkan bir sürü kurbağa atlar, kendilerinden daha zayıf yaratıklar olduğunu gören tavşanlar fikir değiştirir ve yaşamaya devam eder.

Yetenekli bir halkın gözünü ölüme dikmesinin bir nedeni de hayata fazla değer vermemesiydi. Burada Yunanlarda intihar sorusuna geliyoruz. Bu konu sık sık tartışıldığı için birkaç ihmal edilmiş boyutla beraber sadece temel noktaları ele alacağız.

Ölümden sonra neyin geldiği kaçınılmaz bir soru işaretiydi. Bu konuda değişik görüşler dile getirilmişti ve herkes kendi görüşünü seçmekte serbestti; kurban konusunda gösterilen dindarca coşku Homerosça bir melankolik gölgeler dünyası inancına engel değildi. Ancak birçok kişi ödüllere ve cezalara inanıyordu, günahkârlar büyük endişe içindeydi. Birkaç cümle bu görüşlerin ne kadar çeşitli olduğunu göstermektedir.

Demokritos'un böyle bir endişesi yoktu, öbür dünya korkusunun yani "bu uydurma mitoloji yapısının" insanın kendi kendine dayattığı bir yük ve insan sefaletinin bir parçası olduğunu söylüyordu.²¹⁷ Demokritos'un topyekûn hiçliği kabul edip etmediği bilinmiyor, ancak birçok kişi kesinlikle böyle düşünüyordu. Ölen kişinin ağzından seslenen bir mezar kitabesi buna bir örnektir: "Ebeveynim tarafından peydahlanmış olmak benim kabahatim değil, şimdi maalesef Hades'e gidiyorum ... Hiçtim ve daha önce olduğu gibi yine hiç olacağım. İnsan ırkı bir hiç ve tekrar bir hiç. Dostum, kadeh benim için bir kez daha parlasın ve bana üzüntüyü teselli edecek bir içki ver – şarabını mezarıma dök!"²¹⁸

Euripides sık sık çevresindeki görüş ve ifadeleri dile getirir. Bazı yerlerde şu cüretkâr sözleri kullanır: "(Dünyevi) Hayatın altında bir ölüm ve ölümün de bir hayat olmadığını kim söyleyebi-

üstüne, Plinius, *Doğa Araştırmaları* 7.41-4 (Augustus'un serveti), 51 en önemli paragraflar, 54 *mortes repentinae, hoc est: suma vitae felicitas*, 56 ölümden sonra yaşamının amaçsızlığı.

²¹⁶ Babrios, *Fabulae* 25.

²¹⁷ Stobaios 4.34.65.

²¹⁸ *Anthologia Graeca* 7.339.

lir?"²¹⁹ – Aristophanes, *Kurbağalar*'da Euripides'in bu cümlesiyle iki kez alay eder. Atinalıların sahneden seslendirilen bu veciz sözün anlamını anladığını varsayarsak, bu durumda birçoğu sadece o çok övgüler düzülen Atinalı varoluşuna değer vermekten vazgeçmekle kalmayıp, aynı zamanda başka bir dünyayı da umutla beklemiş olmalıdır. Yine, *Hippolytos*'taki Bakıcı (V.159 vd.) hayatın sefaletine dair bilinen birkaç sözün ardından Hamlet'in en iyi bilinen monoloğunu gölgede bırakan bir konuşma yapar; ve belki bu hayattan daha fazla arzu edilebilir olan durumun sisli bir karanlıkta bizden saklandığını ve elimizde kalan tek şeyin o parıldayan dünyaya duyduğumuz mutsuz aşk olduğunu, hayatımızın bilinmediğini, yer altı dünyasının denenmemiş olduğunu ve hayal gücümüz tarafından yanlış yönlendirildiğimizi ekler.²²⁰

Öbür dünya umutları pozitif, kuşku veya belirsiz olabilirdi, ama her halükârda insanların kendi hayatlarını aldıkları için cezalandırılacaklarından korkup korkmadıklarına dair bir belirti yoktur. Çoğunluk hiçliği mi bekliyordu? İntiharların çokluğu bunu mu kanıtlıyordu? Kanıtladığı kesin olan bir şey varsa o da Pythagorasçı ve Orpheusçu ruhların göçü inancını çok az ünlünün veya önemli insanın paylaştığı idi, çünkü intihar ruh göçüyle tamamen çelişiyordu. Nagelsbach şöyle demektedir: "İntiharın tanrılara karşı işlenen bir günah olarak görülüp görülmediği konusunda kesinlikle hiçbir kanıtım yok."²²¹

Aynı ünlü araştırmacı hem mitolojideki hem de tarihsel vakalardaki intiharların başlıca saiklerini sıralar. *Polis*'in bu konudaki tavrı için de C.F. Hermann'a bakabiliriz.²²² Resmi tepki en az *polis*'in kullandığı sert cezalandırma yöntemleri kadar duygusuzdu; birçoğu en iyi insanlardan oluşan sayısız vatandaşı için hayatı katlanılmaz hale getirdiği yetmezmiş gibi göç etmeyi de pratikte imkânsız hale getiren *polis*, intiharı *atimia* ile cezalandırırdı, yani intihar edilenlerin cesedi gömülemez, cesedin sağ eli kesilir ve benzeri aşağılayıcı uygulamalara maruz bırakılırdı. *Polis*'in bu vakalar karşısında gösterdiği öfke, ya azar azar ya da el koyma suretiyle bizzat Devlet tarafından soyulmaya razı gelmek yerine

²¹⁹ Platon'un *Gorgias*'ı (492) kadar eskidir. Karş. Euripides'in fragmanları, *Polyidus* maddesi (634-46) ve *Phrixus* maddesi (819-38 Nauck).

²²⁰ Karşı. Aynı zamanda Euripides fragman 816 Nauck.

²²¹ Nagelsbach, *Nachhomerische Theologie*, s. 394.

²²² Hermann *Privataltertümer* böl. 61.25 vd.

malını mülkünü korumayı başaranlara karşı gösterdiği öfkeden daha az değildi. Ancak bir kez yerleşik bir uygulama haline geldikten sonra legal bir intihar şekli yaratma girişiminde bulunan iki *poleis* vardı.

Dağlık Attika sahilinin hemen açıklarında başkenti İoulis olan Khios adası yer alır. Atinalıların bu adaya geleneklere dair düzgün bir kayıt bırakmış olması zor olmamalıydı.²²³ Oysa günümüze kadar ulaşan anlatımlar birbiriyle çelişmektedir. Bir anlatıma göre yaşlılar (yani altmışlı yaşlarında olanlar) gönüllü olarak ve hep birlikte ölürdü, bu konu yasalarla da düzenlenmişti. Bu uygulamaya getirilen açıklamalardan biri adadaki yiyecek kıtlığıydı. Yahut da belki Atina kuşatması sırasında yaşanan bir kıtlık sırasında adalılar yaşlıların kendilerini öldürmesine karar vermiş olabilirdi. Geleneğin o zaman başladığı söylenmektedir, ama sonradan artık sadece kişinin tercihine bırakılmış ve yasayla belli bir düzene bağlanmıştı. Aslında toplu karar da topluma hiçbir faydası olmadığını ve bunamanın yakın olduğunu düşünen yaşlılar tarafından serbestçe alınmış bir karar olarak görülmektedir. Zarif bir festivale dönüştürülen bu intihar eylemi sırasında başlarına çiçekten taçlar takan yaşlılar toplu halde baldıran zehri veya afyon suyu içiyordu.²²⁴ Adada çok katı ahlak kurallarının bulunduğu ve adalıların doğal yollardan yaşlanana kadar sağlıklı bir hayat sürdüğü söylenmektedir; dolayısıyla bir grup yaşlı herhangi bir hastalığı veya fiziksel sorunu olmadığı halde toplu ölüm günü belirleyebiliyordu. Daha önce belirttiğimiz gibi, Khios'ta ölümler için pek yas tutulmazdı.

Tiberius döneminde büyük Pompeius'un torunu Sextus Pompeius ile birlikte Yunanistan'da böyle bir olaya tanık olan Valerius Maximus yaşlı bir kadının gönüllü olarak kendi hayatına son verişini anlatır. Maximus'un sözleri Yunanlarda intihar kavramına ışık tutmaktadır. Doksan yaşını aşkın saygıdeğer bir kadın yurttaş baldıran zehri içeceğini açıklayarak ölümün Sextus Pompeius tarafından onurlandırılması ricasında bulundu; Pompeius geldi ve dokunaklı bir konuşmayla onu fikrinden vazgeçirmeye çalıştı. Bu olay vesilesiyle güzel bir şekilde düzenlenmiş

²²³ Strabon 10.5.4-6. Heraklides Pontus, Aelianus, *Varia Historia* 3.37, Plutarkhos, *Moralia* 244d-e, Valerius Maximus 2.1.

²²⁴ Hyperborelerin de benzer öyküleri olduğuna inanılır (Pomponius Mela 3.5, açıkça eski bir kaynaktan). Kendilerini bir uçurumdan denize attıkları söylenir.

sedirinde yarı yatar durumda olan kadın davetine olumlu cevap verdiği ve kendisini yaşamaya teşvik etme zahmetine girdiği için önce kendisine teşekkür etti; hayatı boyunca hep şanslı olduğunu belirtti ve şimdi hayata yapışarak bunu riske atmak istemediğini söyledi. İki kızıyla torunlarına birlikte uyum içinde yaşamalarını tavsiye etti, eşyalarını onlara dağıttı; kutsal eşyalarını ev halkına, mücevherlerini büyük kızına verdi; sonra cesurca bardağı aldı, Hermes'e bir parça şarap döküp kendisini yer altında mutlu bir yere götürmesini isteyerek zehri kana kana içti. Bacaklarının nasıl yavaş yavaş katılaştığını anlattı, ölüm ağır ağır kalbine yaklaşıırken kızlarından gözlerini kapamalarını istedi. Ölümü Romalıları bile gözyaşlarına boğdu.

Valerius Maximus aynı zamanda Massalia şehrinin gönüllü ölümler karşısındaki tutumu hakkında da başlıca bilgi kaynağıdır. Anlaşıldığı kadarıyla eski Phokis ruhu Romalılar döneminde de henüz kaybolmamış, intihar konusunda Khios'tan daha katı düzenlemelere yol açmıştı. Massalia'nın vakur atmosferinde doğal ölümlerde yas tutulmuyor veya yüksek sesle ağıt yakılmıyordu; evde bir kurban kesmek ve yakınlarla bir yemek vermek yeterli görülüyordu, çünkü hayata fazla değer verilmiyordu. Ama hayatı terk etmeyi tercih edilenlere de hemen izin verilmiyordu; önce Altı Yüzler Meclisi'ne gerekçelerini anlatmaları gerekirdi. Şayet dileği kabul görürse bir anda öldüren baldıran zehri bizzat şehir tarafından temin edilirdi. Mutsuzluk kabul gören bir gerekçeydi, uzun süren kusursuz mutluluk da öyleydi, çünkü insanlar bu mutluluk sona erince pekâlâ ölmek isteyebilirdi. Arada izin almadan intihar edenler de olmuyor değildi, ama burada en azından toplumca kabul görmüş bir gelenek vardı.

Diğer yerlerde olduğu gibi Yunanistan'da da çok eski zamanlardan beri gerçek büyüklüğün en korkunç durumlara bile katlanmaktan geçtiğine inanılırdı. Odysseus'un en güçlü sözlerinden biri şu haykırışıydı: "Buna da katlan, yüreğim, sen daha kötülerini gördün!" Uyuduğu sırada adamları Aiolos'un rüzgâr çantasını açarak faciaya neden olduğunda bile denize gömülmele yaşamaya devam etmek arasında bir tercih yapacak kadar gücü vardı: "Acı çektim ve dayandım." Pelerinine sarınır ve geminin güvertesine uzanır.²²⁵ Oysa acı çeken kahramanların en

²²⁵ *Odysseia* X.50. Başka bir yerde acı "testine dayanabilenler" hakkında sorular sorar, *Odysseia* XIX.344. Theognis 1029'daki "Dayan!" nidası etkileyicidir.

büyüğü olan Herakles kendi acısına Oita'nın odun yığınının üstünde son vermişti; Yunanların mitoloji anlayışı böyleydi, bu olay aslında güneş yılının sonunu işaret etse bile.

Böyle bir ölümle sonraki Yunanların basit gerekçelerle hayatlarına son vermesi arasında devasa bir fark vardır. Kötümserlik o kadar yaygındı ki geçici bir bunalım hali veya hayal gücünün basit bir kaprisi intihar için yeterliydi. Talihin kendilerini yarı yolda bırakabileceği endişesiyle kendilerini öldürenler muhtemelen bu düşünceyi kafalarında uzun zamandır taşıyor olmalıydılar; ama böyle bir kararı bir anda vermek için de yığınla gerekçe vardı, basit bir maddi kayıp bile bir anda bütün ruh halini değiştirebilirdi. Savurganlıkları nedeniyle yoksullaşan üç Atinalı aristokratın baldıran zehri içerek "sanki ziyafete gidiyormuş gibi" hayatıtan ayrılışları anlatılıyordu.²²⁶ Sevdikleri birinin ölümü üzerine intihar edenlerin durumu çok daha farklıydı; Platon'un *Phaidon*'u, sevdiğine Hades'te yeniden kavuşma umuduyla kalkışılan bu tip intiharların yaygın olduğunu göstermektedir.²²⁷ Aslında *Phaidon*'a şöyle bir göz atmak bile intihar etmek için yeterlidir; Ambrakia'da Kleambrotus adlı biri surlardan atlayarak intihar etmişti, çünkü kitapta okuduklarından ruhun bedenden ayrılmasının iyi bir şey olduğu sonucunu çıkarmıştı.²²⁸

Modern dönemde belli yerlerde intihar etmek bazen adeta salgın haline gelir, dolayısıyla aynı şeyin Yunan şehirlerinde de görülmesi sürpriz değildir. Bir ara Miletoslu kızlar arasında böyle bir salgın baş göstermiş ve bu havadaki marazi bir etkiye bağlanmıştı; kızlar bir anda ölme arzusuna kapılmış ve birçok kız kendini asmıştı. Anne babaların ve arkadaşların yakarış ve gözyaşları bir işe yaramamıştı, ta ki akıllı biri çıkıp da bu şekilde ölenlerin cesetlerinin agorada çıplak dolaştırılmasını önerene kadar; sorun böylece çözülmüştü.²²⁹

Burada mutsuz aşıkların kendilerini denize attığı Leukas kayasından da söz edilebilir.²³⁰ Bu uçurumun dik Leukas adasının neresinde olduğuna ve suya nasıl atladıklarına dair bir kayıt

²²⁶ Aelianus, *Varia Historia* 4.223.

²²⁷ *Phaidon* 68a.

²²⁸ Eudokia 589. Kato kendini öldürmeden önce *Phaidon* okuyordu, Dio Cassius 63.11.

²²⁹ Plutarkhos, *Moralia* 249b-d.

²³⁰ Başlıca kaynaklar Strabon 10.2.8-9 ve Ptolemaios Hephastion 7 (Westermann, *Mythographoi*).

yoktur. Kimi boğularak ölüyordu, kurtulanların ise kendilerini yakıp tutuşturan tutkularından kurtuldukları söyleniyordu. Diğer bir deyişle aşıklar bu şekilde suya atlamak suretiyle Kaderlerini sorgulamış oluyordu. Buthrotoslu Makes isimli birinin bu deneyi dört kez başarıyla gerçekleştirdiği söylenmektedir. Bu geleneği kuşkusuz kabul edilemez bulan Leukas şehri sakinleri her yıl düzenlenen Apollon festivalinde bu uçurumdan aşağı bir suçlu atıyorlardı; ancak düşüşün şiddetini azaltmak için suçluya canlı kuşlar bağlanıyordu. Aşağıda da atılan kişiyi kurtarmak üzere küçük tekneler bekliyordu. Suçlu bu olaydan sonra şehirden gönderiliyordu.

Roma dönemi de dahil olmak üzere Antik çağda intiharı maruz gösterebilecek en ciddi nedenlerden biri dermansız bir hastalığa yakalanmaktır.²³¹ Böyle bir hastanın ömrünün tıbbi müdahaleyle uzatılması onaylanmıyordu, nitekim Platon'dan yapılan bir alıntı ilginçtir:

Hasta insanlar yaşamaya devam etmemelidir, en azından çocuk sahibi olmamalıdır. Asklepios geçici hastalıkların tedavisini öğretiyordu, ama asla düzenli kan alma ve pansuman gibi tedavilerle içeriden hasta olanların perişan hayatını uzatmaya çalışmıyor veya kendileri gibi sakat çocuklar doğurmalarına yardım etmiyordu. Bu tür hastaların tedavi edilmemesi gerektiğine inanılıyordu, “çünkü Midas kadar da zengin olsalar ... bunların ne kendilerine ne de devlete bir faydası vardı.”²³²

Bu öneri Euripides'te de dobra dobra dile getirilir:²³³ Bu durumda olan insanların dünyaya bir faydaları yoksa bu dünyadan ayrılmaları ve gençlerin önünde durmamaları gerekir.²³⁴ Aşırı yaşlı olmak, özellikle bir hastalık veya zihinsel güçsüzlük halinde ölmeye karar vermek için yeterli bir gerekçeydi; bu konu filozofların ölümleriyle ilgili tartışmalara da konu olmuştur.

²³¹ Vatanlarını korumak için tanrının isteğiyle kendilerini gönüllü olarak öldüren birçok insan miti örneği vardır; bunlar tamamen başka bir davranış tarzına ait olup büyük ve gerçek fedakarlıklar olarak görülür. Ancak, bunlar muhtemelen hayatı hâlâ seven gençler ve bakire kızlardı.

²³² *Devlet* 407 d.

²³³ Alıntıyı yapan Plutarkhos, *Apollonius'a Teselliler* 15 (*Moralia* 109F). Plinius'ta Roma döneminden çarpıcı bölümler vardır, *Mektuplar* 1.12 ve 22.

²³⁴ Karş. Euripides, fragman 816 Nauck, kör olanların intihar etmesine yönelik beklenti.

Yine, şehir surlarını savunurken ölmeyip de savaşta yenilen Yunanların başvurduğu uygulamaya dünyanın her yanında sempatiyle bakılıyor ya da en azından suçlama konusu yapılmıyor olmalıdır; bu kişiler eş ve çocuklarını öldürdükten sonra kendi hayatlarına son veriyorlardı. Genellikle model olarak görülen Yunan *poleis*'inde yenilen tarafın erkeklerinin öldürülüp kadın ve çocuklarının satılması kural olduğundan, bu son derece doğru bir davranış olarak kabul ediliyor, hatta genellikle hayranlıkla karşılanıyordu. Euripides "Size tek bir şey söyleyeceğim; kendi iradenizle serbestçe ölme şansınız varsa canlı yakalanıp köle olmayın," der.²³⁵ Nitekim diğer antik yazarlar da köleliğin ölümden daha kötü olduğu konusunda aynı fikirdedir. Galip gelen taraf karşısındakine canının her istediğini yapabiliyorsa, bu durumda intihar yenilen taraf için tartışılmaz bir haktır. Köleliğe düşmemek için son çareye başvurmaları ahlaken doğrudur; aksini yapmak düşmana iğrenç bir güç kazandırmak demektir.

Yarı mitolojik zamanlara kadar uzanan ve "Phokis çaresizliği" diye bilinen, aşırılık noktasına varmış ünlü bir davranış modeli vardı.²³⁶ Toprakları Thessalia tarafından işgal edilen Phokisliler, savaşa gitmeden önce, eşlerinin de rızasını alarak onları ve çocuklarını en değerli eşyalarıyla birlikte bir kenara toplamışlardı; sonra bir yere büyük bir odun yığılmış ve otuz güvenilir muhafız görevlendirilmişti; bunlar yenilgi haberi geldiği takdirde herkesi öldürüp her yeri ateşe verecekti. İş buraya gelmedi, çünkü Phokisliler galip geldi. Ancak her yıl Hyampolis'te Artemis'in onuruna düzenlenen büyük bir festivalle bu olayın hatırası hep canlı tutuldu. Bu olay diğerlerine böyle bir durumla her an karşı karşıya kalılabileceğini öğretmişti. Kendini Syrakusalılara karşı savunan son Sicilya şehri Trinakria'da bütün erkekler ölünce yaşlılar teslim olmanın acısına katlanamamak için intihar etti; galipler geri kalanları köle yaptı, şehri yerle bir etti ve yağmalanan malzemenin en iyilerini Delphoi'ye gönderdi.²³⁷ Bu türden olaylar çok yaygındı, nitekim "şehirleri" yıkımla karşı karşıya kalan diğer antik halklar da aynısını yapmıştı. Yarı barbar İsauro şehri İskender'in haleflerinden biri olan Perdikkas'tan sadece en kötü-

²³⁵ Euripides, fragman 245 Nauck.

²³⁶ Plutarkhos, *Moralia* 244b-e. Aigospotami Savaşından sonra kuşatma altındaki Atinalılarda bulunmayan şey bu *aponoia* idi.

²³⁷ Diodoros 12.29.

sünü bekleyebilirdi, çünkü Büyük Kral'ın sağığında bir valisi orada suikasta uğramıştı. Bir gece, savunmacıların çoğı Make-donya ordusu tarafından öldürüldükten sonra şehir halkı karar almıştı: Kadınlar, çocuklar ve yaşlılar evlere kilitlendikten sonra evler ateşe verilmiş, her türlü kullanılabilir malzeme de ateşe atılmıştı. Sonra sağ kalan son savunmacılar da düşmanın şaşkın bakışları arasında hâlâ yanmakta olan evlerin içine atlayarak "kendilerini gömmüşlerdi."²³⁸ Çok iyi bilindiğı üzere Saguntum halkı da M.Ö. 218'de Hannibal'in şehirlerine girmesi üzerine aynı yönteme başvurmuştu; Zakynthos'ta sağ kalanlar Kartacalıların eline düşmemek için kendilerini diri diri yakmışlardı. Kısa bir süre sonra, Hellespontos'taki Abydos M.Ö. 200'de Makedonyalı V. Philyppos tarafından saldırıya uğrayınca, kargaşa içindeki Helen dünyası bir Yunan topluluğunun neler yapabileceğinin başka bir örneğine sahne olmuştu.²³⁹ Bu dehşet verici, ayrıntılı öykünün son bölümünde, savunmacıların neredeyse tamamının ölmesinden veya yaralanmasından sonra, kadınlarla çocuklara muhafızlık eden erkeklerin onları öldürmek yerine Philyppos'a elçi göndererek ateşkes istediğı anlatılmaktadır; fakat Philyppos'un şehri işgal etmeye başlaması üzerine geride kalan Abydoslu erkekler kararlarını uygulayarak kadın ve çocukları bıçaklamış, alevlerin içine atmış, su tanklarında boğmuş ve son olarak kendileri de çatılardan atlamışlardı. Çünkü onlara göre hayatta kalmak demek şehri savunurken ölenlere ihanet etmek demektir. Bütün aileler en küçük bir tereddüt göstermeden ölüme koşmuştu. Kral bu görüntü karşısında dehşet içinde kalmış ve bütün suçun kendisinde olduğunu itiraf etmişti, çünkü kuşatmanın başında yurttaşların "üstlerinde bir tek elbiseleriyle teslim olma" tekliflerini reddetmiş, kendisi için bir şey ifade etmeyen şehrin koşulsuz teslim olmasını istemişti.

Yenilen veya devrilen tiranların veya hükümdarların aileleri gibi önemli aileler için toplu intihardan başka seçenek yoktu, çünkü aile mensuplarını bekleyen tek şey korkunç bir şekilde öldürülmektir. Fatihler insafli davranırsa bile bazı hükümdar aileleri yaşamamayı tercih edebiliyordu. Paphos Hükümdarı Nikokles, kendisini öldürmek için iki adam gönderen Kıbrıs derebeyi Pto-

²³⁸ A.g.e. 18.22.

²³⁹ Polybios 16-29-34, Livius 31.17. Brutus'un saldırısına uğrayan Ksanthialıların kendi canlarına kıyması, aynı türden sonraki olayların bir örneğidir.

lemaios Lagi'ye karşı Antigonos ile gizli bir ittifak yapmıştı. Adanın Mısırlı komutanından asker temin ederek Nikokles'in şatosunu kuşatmış ve onu öldüreceklerini bildirmişlerdi. Nikokles kısa bir uzlaşma girişiminin ardından kendini öldürürken, Ptolemaios'un saraydaki kadınlara dokunmama sözü vermesine rağmen karısı da evli olmayan kızlarını öldürmüş ve Nikokles'in kız kardeşlerini de ölmeye ikna etmişti. Şato bir anda ölüm ve ağıtlarla dolunca hükümdarın kardeşleri de kapıları kilitleyerek binayı ateşe vermek suretiyle intihar etmişlerdi.²⁴⁰ Modern dönemde olsaydı Nikokles dışında herkese bir de ömür boyu maaş bağlanırdı.

Daha sonraları (M.Ö. 78'den sonra) Zeniketos adlı Pamphyliyalı bir korsan, Servilius İsaürikus'un Roma filosu tarafından kısıtılınca kayalık Toros sahiline bakan kalesinde kendisini ve bütün ailesini yakmıştı.²⁴¹ Hâlâ Helen dünyasının bir parçası kabul edilen Mithriades, M.Ö. 64'te elindeki son askerler oğlu Pharnakes'in tarafına geçince, Pantikapaïom'daki sarayda farklı bir sonla karşılaşmıştı; önce kadınları ve diğer oğullarını ve sonra da kendisini zehirlemişti. Ama aldığı zehir işe yaramayınca, ya verdiği emirle kendisine sadık bir Kelt tarafından ya da Pharnakes'in askerleri tarafından öldürülmüştü.²⁴²

Kleopatra'nın İskenderiye'deki sarayında, kraliçeyle Marcus Antonius M.Ö. 31'de sadece aileleri değil bütün saray halkıyla birlikte ölüme hazırlanmışlardı.²⁴³ Küçük toplulukları o güne kadar "Eşsiz Hayat Yoldaşları Düzeni" olarak biliniyordu; Aktium'dan döndükten sonra bu adın yerini "birlikte ölecek olanlar" yani İntihar Kulübü aldı. Kraliçe bizzat çeşitli zehirler topladı, en az acı verenini bulmak için bunları suçluların üstünde denedi; en iyisinin engerek ısıngı olduğuna karar verildi, çünkü hızlı etki eden zehirler çok acı verirken, acısızlarsa yavaş etki ediyordu. Bu şaşırtıcı olaylarda topluluğun kaç üyesinin yeminlerine sadık kaldığı bilinmemektedir, fakat çok az nedimesinin Kleopatra ile birlikte öldüğü kesindir.

Çok eski zamanlardan beri Yunan kadınlarda acımasız düşmanın eline düşmektense kendi hayatlarına son vermek bir sa-

²⁴⁰ Diodoros 20.21. Polyainos 7.

²⁴¹ Strabon 145.6-7.

²⁴² Dio Cassius 37.13.

²⁴³ Plutarkhos, *Antonius* 71.

dakat göstergesiydi, hatta Hıristiyan teologlar bile tecavüze uğramaktansa intihar etmenin daha iyi olduğunu savunmuştu. Tercih edilen yöntem iple boğulma ya da asılma idi; Kraliçe Olym-pias üvey kızı Eurydike'ye baldıran zehri, kılıç ve ipi teklif etmiş, Eurydike ipi tercih etmişti,²⁴⁴ buna karşılık Euripides'in Helene'si asılmanın küçültücü olduğunu ve hatta kölelere bile uygun olmadığını, oysa bıçağın zarif bir havası olduğunu söyler.²⁴⁵ Anlaşıldığı kadarıyla önemli ailelerin kızları bu konuda anneleri tarafından kesin talimatlarla hazırlanırdı. M.Ö. 3. yüzyılda Ellis tiranının ölümü üzerine karısı kendini asmış, kızlarına da tecavüze uğramadan intihar etme ayrıcalığı tanınmıştı. Büyük kız kuşağını çıkarıp boynuna doladıktan sonra kardeşini öpmüş ve kendisini izleyip aynısını yapmasını söylemişti; fakat küçük kız önce ölmek için ablasına yalvarmış, ablası da kardeşine ilmeği boynuna nasıl geçireceğini göstermişti. Kardeşinin öldüğüne emin olan abla onun bedenini örtünüş ve onurlu bir şekilde gömülmesini talep etmişti. Bu görüntü "tiranlığın düşmanlarını" bile ağlatmıştı.²⁴⁶

Aşağı yukarı aynı tarihlerde ama oldukça farklı bir hayat düzeninde Drimakos adlı birinin liderliğindeki Khioslu köleler uzun zamandır isyan halindeydi. Artık giderek yaşlanan ve başına büyük bir ödül konulan Drimakos sevgilisine başını keserek ödülü almasını söylemiş ve o da bu isteği yerine getirmişti.

Yunanlar genellikle kaynağında siyasetin yattığı büyük felaketlerin intihar hakkı verip vermediği veya bunun bir görev olup olmadığı konusunda girişilen karmaşık tartışmalara hiç yabancı değildi. Böyle bir durumda hayatta kalmak korkaklık olabilirdi ve tabii ölmek de.

Geniş anlamda "onursuzluk"la karşılaşılan durumlarda genel duygu doğal olarak intiharı onaylıyordu. Euripides'in *Helene*'sinde (830 ve 981) Menelaos seyirciyi epeyce etkilemiş olması gereken dokunaklı sözlerle ihtiyaç halinde Proteos tapınağında önce eşini ve sonra da kendisini nasıl öldüreceğini iki kez anlatmıştı. Böyle bir şey olmadı tabii -şair bu vesileyle duygusal bir atmosfer yaratmaya çalışıyordu- fakat "hayata aşık olmak" ayıp

²⁴⁴ Aelianus, *Varia Historia* 13.36.

²⁴⁵ Euripides, *Helene* 297.

²⁴⁶ Plutarkhos, *Moralia* 251a-253f. Anekdot bu dönemlerin karakteristik bir örneğidir.

ve Yunanların uzak duracağı bir davranıştır, tragedya yazarı da kahraman karakterlerini bundan uzak tutmuştur. "Sadece bir korkak veya budala," der Sophokles, "kötü bir hayata tutunur."²⁴⁷ Hizmetçiler ve köleler sık sık "hayatı sevmek"le suçlanır, zaten onları özgür insandan ayıran da bu düşük karakterdir.²⁴⁸ Agathokles, Afrika'daki kampında kendisine isyan eden askerleri yani "yoldaşlarını" intiharla tehdit ederek pasifize etmişti.²⁴⁹ Sırf korkaklıktan veya yaşama tutkusundan dolayı bir zorbalığa boyun eğmenin kendi harcı olmadığını söylemiş, bunun üzerine askerler onu tekrar başlarına geçirip kendilerini -kaçmalarını bekleyen Kartacalılara karşı- zafere taşımasına imkan vermişlerdi.

İntihar etme hakkı konusunda hoş ayrımlar yapılmış ve bunlar ez azından bir kez önemli bir lider tarafından da dile getirilmişti. M.Ö. 222'de Sellasia'da Akhaia Birliği önünde müttefikleriyle birlikte yenilgiye uğrayan son Sparta kralı Kleomenes kendisini intihara zorlayan bir adamına bunun bir çıkış yolu değil siyasi bir eylem olarak kabul edilebilir olduğunu söylemişti.²⁵⁰ Sadece kendisi için yaşamadığı gibi kendisi için de ölmediğini eklemişti; ülkesi için hiçbir umut kalmamışsa, ölme vakti gelmiş demekti. Anlaşıldığı kadarıyla Helen davasının ileriye taşınması için sağ kalmak istemişti, çünkü hemen Mısır'a gitmişti. Bir süre sonra Ptolemaios Philopator'un döneminde bütün umutlar tükenince, Kleomenes ve takipçileri için İskenderiye'de o görkemli gün gelip çatmış ve toplu halde intihar ederek vatanlarında verdikleri sözü -hem yaşarken hem ölürken, Sparta için en iyisi neyse onu yapmak- yerine getirmişlerdi. Dediği gibi "semirmiş kurbanlık hayvanlar gibi" esir düşmemişler, saygın bir ölüm dileği yerine gelmişti. Bu olaya ilginç de bir davranış damga vurmuştu; Kleomenes sevgilisi Panteos'a intihar edenlerin arasında dolaşıp hâlâ yaşayan varsa öldürmesini emretmişti; Panteos kasları hâlâ seyiren kralının bu son arzusunu yerine getirirken önce bıçağı ona saplamış ve sonra da ona sarılıp kendini öldürmüştü.

Yarım yüzyıl sonra Makedonya Kralı Perseus, Romalılar karşısında yenilgiye uğrayınca ölmeyi tercih etmek yerine zafer kor-

²⁴⁷ Sophokles, fragman 866 Nauck.

²⁴⁸ Örneğin *Antigone* 439'daki gözcü.

²⁴⁹ A.g.e.

²⁵⁰ Plutarkhos, *Kleomenes* 31. Karş. 29 ve 37.

tejinin içinde esir olarak yürümeye razı olmuş ve hayatını Romalıların elinde esir olarak tamamlamıştı. Perseus'un berbat namına bakıldığında, onda Kleomenes'in kine benzer yurtsever bir amaç bulmak mümkün değildir. Nitekim çağdaşları onu bayağı yaşam aşkıyla suçlamıştı. Hatta zafer kortejinin içinde teşhir edilmek için ricada bulununca galip general Aemilius Paulus da ona aynı şeyi söyleyerek azarlamıştı.²⁵¹ Topluma mal olmuş kişilerin gönüllü ölümünü savunurken Polybios'un aklında da bu olay vardı. Epiros'un bir bölümü üç adamın ısrarıyla Perseus'la ittifak yapmıştı, ama bu adamlar felaket yaklaşınca kendilerini onurlu bir şekilde öldürmüşlerdi. Polybios bu adamların övgüyü hak ettiğini söyler, çünkü kendilerini boşu boşuna harcamamışlar; eski kariyerlerinden düşük bir konuma düşürölmeyle karşılaştıklarını fark etmişlerdi. Öte yandan Akhaia, Thessalia ve benzeri yerlerde yaşayanların araştırmaya tabi tutularak her türlü aklanma şansını denemeleri doğrudur, çünkü bu şartlar olgunlaşmadığı halde, sırf siyasi rakiplerin uyguladığı terör veya güç sahiplerinin adaletsizliği nedeniyle intihar etmenin doğru bir tavır olmadığına bir kanıttır, bu tavrın hayat sevgisine boyun eğmekten bir farkı yoktu. Yine farklı bir vakada tamamen başka bir görüş bildiren Polybios'un suçları sabit görülen, kendi vatanlarını utandıran ve buna karşılık bütün umutlar tükendiği halde bu dünyadan ayrılma cesaretini gösteremeyerek hayat sevgilerinden dolayı tereddüt eden, Perseus'un Rodos'taki iki taraftarını küçümsemekten başka yapacağı bir şey yoktur; ona göre bunlar geçmişten kalan her türlü sempati ve saygıyı yitirmişlerdi.²⁵²

Yirmi yıl sonra, M.Ö. 146'da, Yunanların son Akhaia Savaşında Roma ordularına yenilmesinden sonra umutsuzluk çılgınlığa dönüştü ve sayısız intihara yol açtı;²⁵³ her yerde insanlar ya sulara atılıyor ya da kendilerini uçurumlardan aşağı bırakıyordu, öyle ki bu manzara o insanların çoğuna zarar vermek gibi bir niyeti olmayan fatihlerin bile yüreklerini burkmuştu.

Konunun sık sık gündeme gelmesi nedeniyle burada sadece bazı filozofların intiharından söz edeceğiz. Bu konudaki kayıtlar sağlam değildir, çünkü çok az görgü tanığı vardır, olanlar da muhtemelen tam bir tanıklık yapmak istememektedir; bazı vaka-

²⁵¹ Plutarkhos, *Aemilius* 34.

²⁵² Polybios 30.7.8.

²⁵³ Polybios 40.3.

lar ise, tıpkı Heraklitos'un ölümüyle ilgili efsanelerde olduğu gibi tamamen yutturmadır.

Ruh göçü öğretisine inananların kendi hayatlarına son vermesi yasaktı. Dolayısıyla sadece bu bile Empedokles'in Etna yanardağının kraterine atladığı rivayetinin doğru olmadığını göstermeye yeterlidir. Pythagorasçılık ruhların ceza olarak bedenlerde yaşamaya mahkum edildiğini öğretir; intihar onları "dünyaya yeniden gelme döngüsünden" kurtaramaz; tanrılar tarafından özgürleştirilinceye kadar bedende durmaya tahammül edemeyen bir ruh daha büyük bir sefaletle sürüklenir, işte inananların sabırla ileri yaşlarda ölmeyi beklemesinin nedeni budur.²⁵⁴ Bunun dışında, filozoflar zaman içinde ölme özgürlüğünün de giderek düşünce sistemlerinin bir parçası haline geldiğini iddia etmekteydi. Ksenophon, Sokrates'in yargıçların acımasızlığını bildiği halde kaçmayı reddederek fiilen intihar ettiğini söyler.²⁵⁵ Açlıktan ölmeye karar veren, neredeyse yüz yaşındaki Demokritos evdeki kadınların Thesmophoria'nın yani kadınlar festivalinin başlamak üzere olduğunu hatırlatarak kendisinden ölümünü ertelemesini istemesi üzerine biraz bal yiyerek bir süre daha yaşamıştı. Genel olarak filozoflar ancak iyice çaresiz kaldıklarında veya dermansız bir hastalığa tutulduklarında ölmeyi seçerlerdi. Aristoteles intihara karşıydı, nitekim hayat ve özellikle de yaşlılık hakkında son derece karamsar olmasına rağmen Khalkis'te doğal nedenlerden öldüğüne dair inandırıcı tanıklıklar mevcuttur. Kiniklerin tavırları konusundaysa elimizde sadece karakteristik görünen anekdotlar bulunmaktadır. Diogenes ağır hasta olan Antisthenes'e bir hançer getirir, hasta kendini hemen hançerlemeyince de "hayatı sevmekle" suçlanır.²⁵⁶ Bir defasında Diogenes ağır hasta olur ve biri kendisine hayatına son vermesini tavsiye eder, ama şu cevabı alır: "Hayatta adam gibi davranmayı ve adam gibi konuşmayı bilenlerin yaşamaya devam etmesi daha doğrudur; örneğin sen rahatça ölebilirsin." Ama aynı Diogenes doksan yaşına gelince nefesini bilerek tutmak suretiyle ölmüştü.²⁵⁷

Kyreneli Hegesias'tan ve onun birçok dinleyicisini intihara

²⁵⁴ Karş. Euksitheos, Athenaios 4.45.

²⁵⁵ Ksenophon, *Savunma*, özellikle 9, 14, 23. Platon *Kriton* 45-46a.

²⁵⁶ Diogenes Laertios 6.18-19.

²⁵⁷ Aelianus'un farklı anlatımına karşın, *Varia Historia* 8.14. Metrokles ileri bir yaşta kendini asarak intihar etti, Diogenes Laertios 2.143-4.

sürükleyen epeyce kötümser öğretilerinden daha önce söz etmiş-tik. Bunun başlıca belgesi günümüze ulaşmamıştır; bu belge kendini aç bırakarak öldürmeye çalışan bir adamla onu hayatta tutmaya çalışan dostları arasında geçen bir konuşmaydı. Eretria okulunun kurucusu Menedemos yetmiş dört yaşında Antigonos Gonatas'ın sarayında kendisini bir hafta süreyle açlığa mahkum ederek ölmüştü, çünkü kral vatanını özgürleştirme (ya da de-mokraziye geçirme) talebini reddetmişti.²⁵⁸

Epiküros dayanılmaz acı çekmektense tiyatrodan çıkar gibi hayattan çıkmanın daha doğru olduğunu savunuyordu; kendisi de iki haftadır çektiği hastalığın dermansız bir hastalık olduğunu öğrenince yetmiş iki yaşında ölmüştü. Sıcak su havuzunun içine uzanmış ve saf şarap içmişti; sonunda felsefi tartışmaların kendisine verdiği keyiften söz ederek dostlarının öğretilerine sahip çıkmasını istemişti. Stoa geniş bir yelpaze oluşturan gerekçelerle intihara izin veriyordu, hatta her türlü ıstırap halinde intihar etmek bir görevdi. Okulun kurucusu Zenon ileri yaşında düşerek sakatlanınca kendini boğmuştu;²⁵⁹ Kleanthes seksen yaşında kendini açlığa mahkum ederek ölmüştü. Yine birçok Stoacı veya on-lara sempati duyan kişi imparatorluk döneminde dahi kendi ha-yatlarına son vermeyi seçmişti.²⁶⁰ Marcus Aurelius esas olarak kendisine eşlik edenlerin ve kendisinin nazikçe davrandığı ki-şi-lerin iyiliği için ölümün genel olarak arzu edilebilir bir şey oldu-ğunu düşünüyordu.²⁶¹ Genel olarak intiharın da hak olduğuna inanıyordu: “İnsanlar ölüm her an yakınmış gibi yaşamamıza izin vermediği takdirde yaşamaktan vazgeçebiliriz; eğer odada duman varsa dışarı çıkarım, ama odada kalmak istiyorsam da hiçbir şey beni dışarı çıkmaya zorlayamaz.”²⁶²

Hayatına son veren önemli alimlerden biri M.Ö. 195'te seksen yaşında kör olan Erastosthenes ile bedeninde su toplanınca yet-miş iki yaşında Kıbrıs'ta intihar eden Aristarkhos idi: Her ikisi de kendilerini açlığa mahkum etmişti.²⁶³ M.S. 2. yüzyılda Smyrna'da yaşayan retorikçi ve sofist Laodikeli Polemon çektiği korkunç gut

²⁵⁸ Diogenes Laertios 2.143-4.

²⁵⁹ Suda'ya göre Zenon her gün biraz daha az yemek suretiyle açlıktan öldü, Westermann, *Biographoi* böl. 421.

²⁶⁰ Seneca, *De providentia* c. 6, okurlarına zorla intiharı tavsiye eder.

²⁶¹ *Meditationes*, 9.3. Karş. 10.8.

²⁶² *A.g.e.* 5.29.

²⁶³ Suda, Westermann, *Biographoi*, böl. 361.

ağrıları nedeniyle mezarına uzanıp aynı şekilde hayatına son vermişti. Ölürken ailesine de şöyle demişti: “Bana başka bir beden bulursanız yaşamaya devam ederim!”²⁶⁴

İntihar eden son ünlü filozof Kinik Peregrinus Proteus idi, M.S. 168 yılında Olympia’da düzenlenen bir festival sırasında bir odun yığınının üstünde kendini yakmıştı. Bu eylemle, her bakımdan rayından çıkmış olan Helenlerin yaşam sevgisi Herakles tarzında bir aleni ilahlaştırma yöntemiyle kendi sonunu hazırlamıştı.²⁶⁵ Gerçi bu olay hem tanrıların hem de insanların her yanı istila eden kötülüğe karşı isyan ettiği ve her türlü dünyevi işi artık küçümsediği bir yüzyılda meydana geldi.²⁶⁶ Artık eskinin yanında başka bir toplum yükselmekteydi: Bu toplum da binlerce şehidiyle aynı ölme arzusunu gösterecek, ama hayatta da yeni ve yüce bir hedefe sahip olacaktı.

²⁶⁴ A.g.e. böl 349.

²⁶⁵ Karş. Pausanias 6.8.3, atlet Timanthes’in canına kıyması.

²⁶⁶ Karş. Pausanias 8.2.2.

YUNAN MEDENİYETİ

I

Giriş Notları

Yunanların fiziki görünümü hakkında en iyi bilgiyi temsili sanattan alabiliriz. Ancak bu da kısmen mümkündür; sanat ortalamayı değil istisnai olanı, ideal ilkelere göre seçilmiş ve düzenlenmiş olanı gösterir; sadece hayranlık duyulanın, muhteşem olanın ve insanların nasıl görünmek istediklerinin göstergesidir. Böyle de olsa sanat Yunanların güzel olduklarına dair güçlü bir kanıttır. Çirkin insanlardan oluşan bir millet salt güzellik özlemiyle böyle bir güzellik yaratamazdı, hem zaten güzel kabul edilen şeyin de gerçek hayatta bir karşılığının olması lazımdı. İskelet yapısı hakkında bir norm oluşturmaya yardımcı olabilecek mezar buluntularına ilaveten, esas olarak edebi tanıklıklara dayanmamız gerekmektedir. Ayrıca Yunanların kendi güzellikleri hakkındaki düşünceleri tek başına bir kanıt olamayacağından, bu konuda yabancılara görüşlerine bakmak zorundayız. Nitekim geç dönemlere de (M.S. 5. yüzyılın başlarına) ait olsa bu türden belgeler mevcuttur; Adamantios'un *Physiognomika*'sında geçen ve O. Müller tarafından ortaya çıkarılan bir paragraf önemli bir belgedir.¹ Burada vaftiz edilmiş bir Yahudi, Helenlerin oldukça dikkat çekici bir ırk olduğundan söz etmektedir. Bazı genel gözlemlere ilave olarak "yeterince uzun boylu (*aotarkos*), güçlü kuvvetli, açık tenli olduklarını, el ve ayaklarının güzel, başlarının orta büyüklükte olduğunu, güçlü boyunları, güzel kahverengi ve hafif dalgalı saçları ve kare şeklinde yüzleri (*prosopon tetragonon*, yani oval değil ama elmacık kemiklerinin epeyce güçlü) olduğunu, dudaklarının narin, burunlarının düz, gözlerinin canlı ve ifadedeli (*opthalmous hugrous, charpous, gorgous*) olduğunu" söylemektedir. Ayrıca "dünyanın en güzel gözlerine sahiptiler."

Bu ilginç cümlenin bir benzeri daha yoktur; diğerleri sadece

¹ Adamantius Judaeus, *Physiognomica* 2.32, R. Foerster [ed.], *Scriptores physiognomici Graeci et Latini*, Cilt 1, Leipzig 1893. Karş. C. O. Müller, *Handbuch der Archäologie der Kunst*, Breslau 1830, s. 328 vd.

kısmi bilgi vermektedir. Ya sadece belli kabilelerden söz etmektedirler (örneğin İonialıların çok güzel olduğu düşünülürdü)², ya güzellik unsurlarını yani ideal bir insanın bireysel özelliklerini sıralamaktadırlar (ki bunlar da ortalama veya tipik değil istisnai özelliklerdi)³, yahut da bu unsurların zaman içinde değiştiğinden, örneğin güzellikte gerileme görüldüğünden bahsetmektedirler. Örneğin Cicero, Atina'da kaldığı sırada güzel gence pek rastlamadığını söylemektedir.⁴ Aristoteles'in güzellik konusundaki görüşleri önemlidir. Hiç beklenmedik bir yerde, yani *Politika*'da (5.7), devlete uyguladığı aynı mantıkla farklı tiplerin eşit ölçüde güzel olduğunu söyler: Belirgin bir yamukluk olmadığı sürece en düz burun da, biraz eğri burun da, kartal burun da güzel olabilir. Aristoteles'e göre güzellik kısmen sonradan da elde edilebilir ki bu durumda ikili bir güzellikten bahsedilebilir. Örneğin pentatloncular hem hızlı hem de güçlüdür; güzellik anlayışı yaşa göre değişir. Yaşlı biri de, genç biri de, olgun biri de güzel olabilir.⁵ Güzellik teoriden bağımsız olarak her zaman hayranlık uyandıran bir şeydir.⁶

Yunanlar güzellikten sadece güçlü bir şekilde etkilenmekle kalmayıp, güzelliği ahlaki açıdan çok hassas bir lütuf olarak görmeye çalışan modern dönemin aksine, genel olarak önemli bir şey olarak da görürler ve bunu açıkça dile getirirlerdi. Güzelliğe açıkça övgüler düzme konusunda en ufak bir mahcubiyet gösterilmezdi. Bunun bir örneği, çirkinliğinden dolayı bakıcısı tarafından her gün Therapne'deki Helene tapınağına götürülen ve sonradan Demaratos'un karısı olan Spartalı bir çocuğu; bakıcı orada güzel bir kadın heykelinin önünde durur ve çocuğun çir-

² Örn. Lukianos, *Imagines* 2.17, buna göre İonia'nın en güzel kızları Smyrna'da bulunuyordu.

³ Küçük Kyros'un ve Artakserkses Mnemon'un metresi genç Aspasia'yı tasvir eden Aelianus'un (*Varia Historia* 12.1) kaynağı ne kadar eskidir? Yoksa bu kaynak Aelianus mudur?

⁴ Cicero, *Tanrıların Doğası* 1.28.79. Karş. aynı zamanda Dio Khrysostom, *Melancomas*, erkek güzelliğinin gerilemesinin ölçüsü olarak Olympia'daki heykelleri gösterir; güzelliğin takdir edilmediği veya kötüye kullanıldığı ve bunun da barbarların güzelliğe karşı tutumunun tartışılmasına yol açtığı söylenir.

⁵ Aristoteles, *Retorik* 1.5.5. A.g.e. insanı çekici yapan özelliklerden alması. Kadın güzelliği için de belli özelliklerin bulunması gerektiğini söyler. Kadın güzelliğinin daha hızlı solması üzerine karş. Euripides, fragman 24 Nauck.

⁶ Karş. örn. Platon, *Devlet* 474 d-e, Platon burada çeşitli güzellik tiplerine hayranlık duyan aşıklardan söz eder.

kinliğinin giderilmesi için yakarırdı. Bir gün bir kadın figürü belirdi, çocuğun başına dokunarak Sparta'nın en güzel kadını olacağına söz verdi ve kız bir anda güzelleşti.⁷ Güzelliğin ölümden sonra yarı tanrısal bir onurla ödüllendirilmesi mümkündü; hatta güzel olan birinin düşmanları tarafından yarı tanrı olarak görüldüğü ve onu öldürdükleri için bunun kefareti ödemesi gerektiğini düşündükleri de oluyordu. Nitekim (yarı Yunan olan) Segestalar, bir Olimpiyat şampiyonu ve zamanının en güzel Helenlerinden biri olan ve (510 yılı civarında) kendilerine karşı savaşırken ölen Krotonlu Philyppos adına bir heroon yapmışlardı.⁸ Veya güzel ve genç bir savaşçının, sırf içinde insanüstü bir şey olduğu düşünüldüğü için öldürülmediği de oluyordu. Plataia Savaşından önceki bir çatışmada öldürülen ve Yunanların güzel cesedini görmek istemesi nedeniyle savaş meydanında dolaştırılan Pers general Masistius örneğinde olduğu gibi ulusal önyargıların bir kenara bırakıldığı da vakiydi.⁹ Milyonlarca kişi Kserkses'i sırf güzelliğinden dolayı liderliğe en layık kişi olarak görüyordu.¹⁰ Bizim bakış açımıza göre bir kişinin çekinmeden kendi güzelliğiyle övünmesi oldukça tuhaf bir durumdur; Ksenophon'un *Şölen*'inde (4.10. vd.) Kritobulos güzelliğe ne kadar önem verdiğini açık ve ayrıntılı biçimde anlatır ve güzelliği Pers kralının gücüne bile değişmeyeceğini söyler. Gelecekte hükümdar olacak olan oğullar için dile getirilen ilk dilek kaderleriyle görünümünün aynı olması idi; bu düşüncenin temelinde, fiziksel görünümün yüksek mevkiyi kendiliğinden getirdiği inancı yatıyordu.¹¹

Yunanlar kişinin dış görünüşünden içini okuyor ve fizyonomiye bakarak karakter tahlilinde bulunuyor olmalıydı. Nitekim Aristoteles'ten bildiğimiz kadarıyla bunlar fizyonomi biliminin de temelini oluşturmaktaydı.¹² Güzellik ile deruni asalet arasında sıkı bir bağlantı vardı.

Yunanların bizden ne kadar farklı olduğunu gösteren küçük bir ayrıntı da bütün bedenlerine yağ sürme adetleridir ki bu bize

⁷ Herodotos 6.61.

⁸ A.g.e. 5.47.

⁹ A.g.e. 9.25.

¹⁰ A.g.e. 7.187.

¹¹ Euripides, fragman 15 Nauck.

¹² Antigonos 114'te, muhtemelen Aristoteles'i izleyen fizyognomi üstüne bazı notlar bulunur.

hiç kabul edilebilir gelen bir davranış değildir. Yunanlar giydikleri kıyafetlerinde yaptıkları basit ama zarif değişikliklerle dış görüntülerini epeyce değiştirebiliyorlardı. Hatta yoksullar bile yarım obolos karşılığında günlük elbise kiralayarak zengin adamlar gibi görünebiliyorlardı, tabii giysiyi zarafetle taşıyabilirlerse.¹³

Burada Yunanların genelde *sağlıklı* olduğunu da belirtmek gerekir. Birçoğu uzun bir ömür sürerdi ki bunun bir uydurmaca olmadığına emin olabiliriz. Ayrıca birçok ünlü ismin ileri yaşlarda bile gücünün kuvvetinin hâlâ yerinde olması dikkat çekicidir. Hatta Homeros'un Nestor'u dahi yaşlılığa boyun eğmez;¹⁴ fakat birçok ünlü şair ve filozof oldukça uzun yaşamış ve bazı büyük İtalyan sanatçılarda olduğu gibi en önemli eserlerini hayatlarının son yıllarında vermişlerdi. Sophokles, *Philoktetes* ve *Oidipus KOLONOS'ta* adlı eserlerini, Euripides de *Bakkhalar'ını* ileri yaşlarda kaleme almışlardı. Yaşlılığa ağıtlar yakıp en kasvetli yorumları yapanlar da yine bu şairlerdi; fakat yaşlılık Lukianos'un *Uzun Hayatlar'da* bahsettiği bazı filozoflar gibi onları da fazla etkilememişti.¹⁵ Her halükârda, Yunanlar ırk olarak bedensel açıdan oldukça sağlamdılar ki bu sayede örneğin soğuk algınlığı gibi şeylerden pek korkmazlardı. Odysseus ile Diomedes ter içinde kaldıkları bir gece yolculuğundan döndükten sonra kendilerini dosdoğru suyun içine atmışlardı. (Yaşlı) Nestor (sahra cerrahı) Makhaon ile birlikte çarpışmadan dönerken bir anda sahilden esen rüzgârla karşı karşıya kalmışlardı ki bu durum günümüzde bile romatizma kurbanlarını dehşete düşürmeye yeter.¹⁶ Antik çağ insanının cereyanda kalmak diye bir endişesi var mıydı acaba?

İrkin ancak sağlıklı olanların yaşamayı hak ettiği inancıyla günümüzde kullanılamayacak yöntemlerle kendini sağlıklı olmaya zorladığı doğrudur.¹⁷ Romalılar gibi Yunanlar da anormal olan her şeye karşı derin bir korku duyuyordu. Sakat veya engelli doğum sadece aile için değil bütün ulus için dehşet verici bir talihsizlik olup bundan dolayı tanrıların yatıştırılması gerekirdi.

¹³ Athenaios 5.62. Yunanlar tıraşlı olmalarıyla diğerlerinden farklıydı.

¹⁴ *İlyada* X.79.

¹⁵ Eski çağın yakınmalarıyla ilgili olarak bkz. s. 184 üstte.

¹⁶ *İlyada* X.572 vd. XI.621 vd.

¹⁷ Bedensel sağlık ile güzellik ve zayıflıkla çocuklardaki şekil bozukluğu arasında ki ilişki için karş. Hellwald, *Kulturgeschichte* s. 276.

Dolayısıyla sakat bir çocuğu büyütmek söz konusu bile olamazdı; topallar veya başka bedensel bozuklukları olanlar ya dikkat çekmemeye gayret ederler ya da bir Aristophanes'in eline düşerlerdi.¹⁸

Burada Yunanların isimlerine kısaca bir göz atmakta yarar var.¹⁹ Romalılarda kişinin kendi adından önce birinci sırada klanı (*gens*) ve ikinci sırada ait olduğu kol söylenirken, Yunanlar sadece adlarını kullanırlardı. İsmi özelleştirmek gerektiğinde baba adıyla nahiye veya köyün adı eklenirdi. Dolayısıyla Romalılardan farklı olarak Yunan isimleri bireyseldi. Bildiğimiz gibi Atina'da çocuklara genellikle doğumdan sonraki onuncu gün verilen bir ziyafetle isim konurdu (karş. Aristophanes'in *Kuşlar*'ı 494). İlk oğula genellikle baba tarafından, ikinci oğula anne tarafından dedenin, üçüncüye babasının adı verilirdi: Örneğin Mnesarkhos'un oğlu ve Mnesilokhos'un damadı olan Euripides'in üç oğlunun adları sırasıyla Mnesarkhides, Mnesilokhos ve Euripides idi;²⁰ ancak diğer akraba veya dostların, özellikle de konukların adları da verilebilirdi. Ayrıca baba veya anne tarafından yeni uydurulmuş bir ismin verildiği de olurdu.

Yunanların mitolojik figürlerden inanılmaz sayıda isim türettiği bilinmektedir. Eski Cermen halkları da bu konuda iyi sayılırdı; ancak Yunan şairler hiçbir modern dilde görülemeyecek bir dolu isim üretmekten gerçekten zevk alırdı. Her ilahi varlığa veya insana bir düzinelik ya da kırk elli kişilik bir grubun üyesi bile olsalar ve hatta başka bir özellikleri olmasa dahi bir isim verilir - örneğin Hesiodos'ta karşılaştığımız birçok yarı-tanrısal varlık böyledir.²¹ Bunların bir bölümü Nike (zafer), Kratos (güç), Zelos (rekabet), Bia (cebir) gibi basit soyut isimler iken, etimolojik olarak kişilere dönüştürülmüş nesne isimleri olan diğerleri sıfat ve mahlas olarak soyutlamayla kişisel isim arasında gidip gelir. Hesiodos, Nereidlerin elli adını kafadan uydurmuştur.²² Bunlar ço-

¹⁸ Bacakları olmayan biri için hayatın nasıl olacağı konusunda bkz. Plutarkhos, *Agesilaos* 1f.

¹⁹ Karş. Hermann, *Privatalterthümer* ss. 155-61.

²⁰ Baba ve oğulları için kullanılan adlardan da anlaşılabilceği üzere soyadının yokluğu zaman zaman kendini hissettirir. Lysias'ta (17.3) Eraton diye birinin Erasiphon, Eraton ve Erasistratos adlarında oğulları vardır.

²¹ Yunanlar daha önce isimsiz tanrılara tapmış olsa bile sonradan bunu fazlasıyla telafi ettiler.

²² *Theogonia* 243 vd. Bunlardan bazıları basit, bazıları güzel bileşimlerdir. Homeros'un Nereidlerle ilgili kataloğu ondan farklıdır.

gunlukla deniz hayatıyla ve deniz, hava, sahiller, vb. ile ilgili isimler iken, Okeanos ile Thetis'in kırk bir kızının ismi hayatın çeşitli alanlarından çıkarılmış veya yorumlanmış gibi görünmektedir.²³ Fakat Hesiodos, Moiraların, Horaların, Kharitelerin ve Musaların hatta Harpiaların adlarını bile tek tek bilir. Homeros da sadece Penelope'nin taliplerinin değil Phaiaklara verilen bir yığın ismi de deniz ve denizcilikle ilgili yan anlamlarıyla birlikte tek tek söyleyebilir. *Kurbağalarla Farelerin Savaşı*'nda geçen isimleri uydurmak çocuk oyuncağı gibi görünebilir ve özellikle de ismin şiir boyunca kolayca akıp gittiği altı ayaklı dizelerde bu isim uydurma oyunundan alınan keyfe mitografi yazarları da dahil edilir. Pausanias, büyük ozanların peşinden giderek, Oenomaos tarafından öldürölüp Pelops tarafından gömülen (6.21.7) Hippodameia'nın taliplerinin listesini sıralar; Apollodoros bir çift haricinde hiçbir şey yapmadan öölüp giden elli Danaosluya ve onların elli talibine tek tek isimler verir; Herakles'in Thestiadaı'den dünyaya getirdiği elli oğlu, neredeyse tamamı yıldırım kurbanı olan Lykaon'un elli oğlunu ve sayıları yine elli olan Priamos'un oğullarını ve Aiosoğullarının soyağacını ayrıntılı şekilde bilir; Diodoros da bir dizi Amazon ismi sayar (4.16). Hyginos ise Dionysos tarafından yunus balığına dönüştürölen Tyrrhenialı korsanları tek tek sayabilir (*Fabulae* 134). Sanatçı Polygnotos da Delphoi'deki [Knidos] *leskhe*'sinde oturan figürlere keyfine göre isimler vermişti.²⁴ Bize göre oldukça zahmetli olan bu iş Yunanlar için tam bir keyifti.

Diğer milletlerde de önemli adlar vardı, örneğin isimleriyle güzel fiziklerine ve ihtişam düşkünlüklerine gönderme yapan Persler bunlardan biriydi.²⁵ Ancak Yunan adlarında daha fazla anlam yüklüydü. Adlandırma sırasında kötü kehanetlerden kaçınıp iyi kehanetler teşvik edilmesi dışında,²⁶ Yunan adları fiil veya sıfat özelliğinden de aktif kuvvet alırdı. İsim bulanlar kahramanlardan ve her türden kişi ve nesneden bu tür bileşimler ya-

²³ *Theogonia* 348 vd. Bunlar arasında Dione, Metis, Kalypso, Tykhe ve Styx gibi ünlü isimler bulunmaktadır.

²⁴ Welcker, *Die Komposition der polygnotischen Gamelde in der Lesche zu Delphi, Abhandlungen der Berliner Akademie* 1847, s. 116.

²⁵ Herodotos 1.139. Bu tahminen, erkeklige adım atış törenleri sırasında ikinci bir adlandırma olduğu anlamına gelmektedir.

²⁶ Artemidoros rüyalarda görölenlerin adlarının tahmini anlamlarını açıklamaktadır (3.38).

ratmak için bıkmadan usanmadan uğraşırdı; bunların bazıları çok da güzeldir.²⁷ Kuşkusuz modanın da önemi vardı. Örneğin aristokratik *hippotrophia* (safkan at besleme) döneminde içinde *hippos* geçen isimler revaçtaydı; Aristophanes, *Bulutlar*'da (60 vd.) geçen ünlü paragrafta bununla dalga geçer. Burada Strepsiades oğluna baba tarafından dedesi Phiedonides'in ("tutumlu") adını vermeyi çok istediğini, fakat aristokratik annenin Ksanthippos, Kharippos veya Kallippides gibi isimlerde ısrar etmesi nedeniyle sonunda Pheidippides ("atları koruyun") adında karar kıldıklarını söyler. Tam demokrasiyle birlikte -agoras: Arisagoras, Diagoras, Athenagoras ve -demos: Kharidemos, Nikodemos ve Demosthenes gibi halkın toplandığı yerleri ve halk önünde atılan nutukları çağrıştıran isimler moda olur. Themistokles ve Kimon'un çocuklarına verdiği çoğunlukla coğrafi isimler üzerinde özellikle durmak gerekir. Themistokles'in çocuklarının adları Arkeptolis, Mnesiptolema, İtalia, Sybaris Nikomakhos ve Asia idi; Kimon'un oğulları ise Lakedaemonios, Eleios ve Thessalos idi.²⁸ Korinthoslu amiral Adeimantos kızlarına savaşta zaferi anıştıran Akrothinion, Nausinike ve Aleksibia gibi adlar vermişti. Yaşlı Dionysios'un kızlarına Sophrosyne ve Arete isimleri vermesinde tutkunun da payı vardı; Pyrrhos'un bir Nereis'i, bir Molossia kralı Neoptolemos'u, bir Olympias'ı ve bir Troas'ı vardı;²⁹ Akhilleus gibi isimler de sık sık kullanılanlar arasındaydı.³⁰

Kölelerine Musaios ve Hesiodos gibi isimler veren Lysias adlı adamın (fragman 67) yaptığı gibi kölelere ünlülerin isimlerini vermek uygun değildi;³¹ köle isimleri seslenirken kolaylık olsun diye genellikle kısa ve basit olurdu, bazen geldikleri yere göre Lydos, Syros, İapyks gibi isimler veya oralarda yaygın olan isimler verilirdi,³² örneğin bir Phrygialı Manes ya da Midas, bir Pap-

²⁷ Basit formlarda çoğunlukla güzeldir. Lukianos, *Rüya* 14'ten tam türevin kök formdan ya da kısaltmadan daha aristokratik olduğunu öğreniyoruz; Ayakkabı tamircisi Mikyllos zengin olan Simon'a Simon diye hitap eder, o da saygısızca kendisine Simonides denmesini ister. Bu tanrılardan türetilen isimler konusunda karş. Lukianos, *Imagines* 27. Athenaios 10.69 isimleri anlamlarına göre sınıflandırmaya çalışır.

²⁸ Plutarkhos, *Themistokles* 32, *Kimon* 16.

²⁹ Plutarkhos, *Dion* 6, Pausanias 6.12.2, Justinius 7.6.

³⁰ Ptolemaios Hephastion büyük Akhilleus'un yanında diğer on dört tanesini de bilir (6).

³¹ Lysias, *Fragmenta*, T. Thalheim, [ed.], *Lysiae Orationes*, 2. baskı, s. 354 satır 12 vd.

³² Karş. Hermann, *Privatalterthümer* ss. 56-9.

lagonialı da Tibios olabilir. ³³ *Diadokhoi* saraylarındaki kızlara daha zarif ve sevecen isimler (Panariste, Mania ve Gethosyne) verilirdi. ³⁴ Erkeklerle nispetle kadınlar için muhtemelen daha basit isimler kullanılırdı.

Hayvanların da bitmek tükenmez çeşitlilikte isimleri vardı. Ksenophon, *Kynegetikus*'ta hepsi de kolayca seslendirilebilen iki heceli sözcüklerden oluşan kırk yedi köpek ismi sıralar. Pausanias tarihsel dönemdeki Olimpiyat sporcularıyla Marmaks ve Adrastos'un atlarının isimlerini sayar. ³⁵ Bu konuda mitoloji de en az diğerleri kadar zengindir. Homeros'tan sadece Hektor'un dört atının adlarını -Ksanthos, Podargos, Aithon ve Lampos (*İlyada* VIII.185)- değil, aynı zamanda farklı kaynaklardan Poseidon'un, Dioskuri, Phoibos ve Eos'un atlarının adlarını da öğreniriz. Laokoon'un oğullarını öldüren yılanlar Porkes ve Khariboia, ³⁶ Geryon'un öldürdüğü Herakles'in köpeği Orthos idi; ³⁷ Aktion'un köpeklerinden sadece dördünün adı bilinmektedir - ilginç biçimde, elli köpeğin tamamının adı sayılmamaktadır. ³⁸ Son olarak, savaşçı Hippaimon'un mezar kitabesinde ayrıca atı Podargos ile köpeği Lethargos ve hizmetçisi Babes'in adları da verilir. ³⁹ Muhtemelen yeni yerleşimcilerin gelmesinden sonra eski ismin tanrıları tarafından kullanıldığı düşünüldükçe, bazen aynı yer için birden fazla isim kullanılırdı. Örneğin aynı adaya hem Parthenia hem Anthemos hem de Melamphyllos denmekteydi. Rodos ve Samos'un üç, Euboia'nın dört ayrı ismi daha vardı. ⁴⁰ Öte yandan aynı anda birkaç şehir Larissa adını taşımaktaydı, ⁴¹ aynı şekilde nehirlerde de belirgin bir isim kıtlığı görülür. Örneğin Asopos, Akheloos ve Kephissos ismi en az dört beş nehre verilmişti. ⁴²

³³ Strabon'a göre 7.3.13, böl. 304. Lukianos, *Timon* 22, Pyrrhios, Dromon, Tibios gibi yaygın köle isimlerinden söz eder. Athaneios, 14.18, Phrygialı flütçülerin özgün isimlerini listeler.

³⁴ Polyainos (8.50) Seleukos sarayındaki Paniriste, Mania ve Gethosyne adlı kızları tanıır. Küçük Asya'da da görülen Mania ismi Manes ile akraba olabilir, ayrıca Aristophanes'in *Thesmophoriazusae*'sinde de rastlanır.

³⁵ Pausanias 6.10.2, 6.21.6, 8.25.5.

³⁶ Tzetzes, *Lycophron* 344.

³⁷ Eudokia 356.

³⁸ Julius Pollux 5.47, Aiskhylos'un ardından.

³⁹ *Anth. Pal.* 7.304 (Pisander).

⁴⁰ Strabon bunları listeler. 9.5.19.

⁴¹ *A.g.e.*

⁴² Akarsu adları ve ilginç yorumları için karış. L. Preller, *Griechische Mythologie*, Leipzig 1854, Cilt I, s. 343.

Barbarların doğal özellikleriyle Yunanların doğal özelliklerinin karşılaştırılması zorlu bir konudur. Helen halkının hangi ırklardan oluştuğu sorusu gibi, Fenikelilerin ne kadar Yunanların selefi olduğu sorusu da cevapsız kalmaya mahkumdur. Özgür bir şehirdeki yaşamın kaçınılmaz bir uzantısı olan *bireysellik* ruhunun Fenike *poleis*'inde de var olup olmadığını hiçbir zaman bilemeyiz. Antik Doğu'dan farklı olarak, Yunanlar maddi değil manevi ruhlu ya da irksal veya despotik bir şekilde köleleştirilmiş ruhun aksine saf özgür ruhludur. *Poleis* hayata bir yığın yeni ilgi merkezi kazandırırken, devlet ve kültürlerin *sayı ve çeşitliliği* de zihinsel özgürlük sağlamıştı. Çok eski zamanlardan beri topluluk ve sosyal uyum duygusuyla birleşmiş daha yüksek ve daha pozitif bir şey -ötekiliğin araştırılması ve kabul edilmesi, farklı olanın takdir edilmesi- vardı ve bu çok geçmeden ulusun sınırlarının dışına da uzandı; bir insanlık görevi olarak kabul edildi. Yahve, Yaratılış'ta (2.19) birer isim koyması için karadaki ve havadaki bütün hayvanları insanın önüne getirmiş ve böylece her hayvanın bir ismi olmuştu. Buna karşılık Yunanlar tamamen başka bir anlamda *meropes*, yani isim koyucu veya parça tasarlayıcısıdır. Yahudilerin hayal gücü tamamen kendi etrafında dönerken, Yunanların görme ve simgesellik yeteneği her alanda güzellik yaratmıştı. *Polis*'in temelinde kesinlikle birey vardı ve diğer yerlerde olduğundan daha çok *polis*'in bir parçasıydı. Ama aynı zamanda Helen mizacı bu *polis*'i aşma ihtiyacı duyduğu için, güçlü bir yurttaşlık duygusu genel bir bütün dünyayla birleşme bilinciyle bir arada vardı. Yunanların şiir ve sanattaki büyük yaratıcılığı bunu daha da pekiştirmişti. Sonsuz insan çeşitliliği onlara en başından beri çekici ve büyüleyici geliyordu; Homeros'ta bile şeylerin değişen yüzlerinden alınan zevk ve ruhu yönlendiren duygular mükemmel biçimde uyandırılmıştı. Şiir en baştan beri ideal dünya imgesi olmuş ve figüratif sanatlar görünen her şeyin en mükemmel halini yaratmıştı.

Yunanların *nezaketten* yoksun olup olmadığı sorusu tartışmaya açıktır. Öznel lirik şiir belki bizim için bir değer taşıyabilirdi ama günümüze ulaşamadı; elimizde sadece birkaç parça bulunmaktadır. Bunlar da bazen güçlü olduğu gibi aynı zamanda epik, mersiye ve epigramın farklı boyutlarını oluşturmaktadır. Ancak bunlar *polis*'in sonuçlarının yani insan konusundaki korkunç savurganlığının ve Yunanların birbirini yok etme girişimlerinin gölgesinde kalmıştır. Kaybolanlar için sadece üzüntü duyabiliriz.

Ama bu bizi zengin yeteneklerle donatılmış ulustan öğrenebildiklerimizi öğrenmekten alıkoymamalıdır. Hayranlık duyulacak şeylerin sayısı tartışılacak olanlardan çok daha fazladır.

II

Kahramanlar Çağı

Günümüzde farklı uygarlıkları değerlendirirken “ilerleme” ve “buluşlar” üzerinden düşünürüz, oysa bu yöntemle Yunanlar konusunda olumlu bir sonuca ulaşmamız mümkün değildir. Mısırlılarla Babilliler onlardan binlerce yıl önce yaşamış çalışkan halklar olup, yüzsüzce borçlanmaya ve çalmaya başlamadan önce teknoloji, mühendislik ve kimya alanlarında kayda değer başarılar sergilemişlerdi. Hellwald “Yunanlar, söz etmeye değer tek bir pratik buluş bırakmadılar,” der, “hatta düşünce ve yaratıcılık alanında bile Yakın Doğu üzerinde güçlü bir etkileri olmadı.”¹

Hellwald’a göre, Yunanların yaptığı şeyin sadece dokundukları her şeye damgalarını vurmak olduğu söylenebilir. İlerlemeye gelince bu konuda söylenecek iki şey var. Birincisi, barbarlığın ancak yoksulluğun giderilmesiyle ortadan kaldırılabileceği varsayımından hareketle, maddi zenginleşme ve gündelik hayattaki gelişmelerin entelektüel gelişmeden önce geldiğini düşünmek apaçık bir hatadır. Bazı özellikli ırklarda kültürün maddi açıdan ilkel olduğu, Hellwald’ın çok değer verdiği “konfor”un henüz bulunmadığı ve konforu “lüks”ten ayırt edemediği zamanlarda bile insanların iç yaşamıyla ilgili konularda kusursuz ve külliyetli bir güzelliğe ulaşıldığını görürüz.² Örneğin ruhsal güzellik ve mükemmeliyette Nausikaa’nın öyküsünü ne geçebilir? Aynı şekilde, maddi zenginlik ve yaşam koşullarının gelişmişliği barbarlıktan kurtulmanın garantisi değildir. Bu tür bir gelişmeden çıkar sağlayan sosyal sınıflar genellikle bir lüks cılası altında son derece kaba ve bayağı olabileceği gibi, gelişmeden payını alamayanların daha da kaba ve bayağı olması da mümkündür. Ayrıca gelişme, dünya yüzeyinin sömürölüp tüketilmesini, kentsel nüfusun artarak bunun sonucunda proleterleşmesini de, yani kısacası

¹ Friedrich von Hellwald, *Culturgeschichte in ihrer natürlichen Entwicklung bis zur Gegenwart*, s. 277.

² Hellwald ilkel koşullara bir örnek olarak Homeros’un zamanında tuzun çok az bilinmesini ve bilinenin de ancak deniz tuzu olduğunu söyler.

kaçınılmaz olarak gerilemeyi, dünyanın yeni bir “ilkellik” veya barbarlık için Doğa’nın henüz kullanılmamış güçleriyle “tazeleme” aradığı koşullara yol açan her şeyi de beraberinde getirir.

Yunanları dış, maddi görünüşleriyle tasvir etmek gibi bir niyetimiz olmadığına göre Yakın Doğu’dan miras devraldıkları maddi geleneği gönül rahatlığıyla bir kenara bırakabiliriz. Her ne kadar zaman zaman aşırı gurura kapılıp bir şeyleri saklamanın iyi olabileceğini düşünmüş olsalar da Yunanlar genelde buluş ve keşiflerini diğer milletlerden esirgemezlerdi.³ Mitolojide uygarlığın gelişmesini temsil eden isim insanlığa ateşi getirerek artık yiyeceklerin pişmiş olarak yenmesini sağlayan Prometheus’tur.

Lucretius, muhtemelen Epiküros’un öğretilerine dayanarak okumaya değecek kadar güzel bir resim çizmiş olmakla beraber (*Evrenin Yapısı*, V. Kitap), köken konusuna ve tabii insanoğlunun varsayımsal kökeni konusuna hiç girmeyeceğiz. Tarih öncesi insandan, ilkel insandan, Makedonya’daki göl insanlarından, Phrygia üzerinden gelen İndo-Cermen göçmen dalgalarından ya da kötü kaderli Pelasgoslulardan da söz etmeyeceğiz. Ayrıca kahramanlar bizlere sadece mitoloji ile *canlı* ulaştığı ve arkeolojik bulguların her an yeni kanıtlar ortaya koyması mümkün olduğu için antik İlion’da, Orkhomenos’ta, Tirynste veya Mykene’de kimin hükümdarlık yaptığı veya hizmet ettiği üzerinde de durmayacağız,⁴ sadece mitolojinin henüz ortaya çıkmadığı bir dönemde Yunanların kendi sınırları dışındaki ünlerine değineceğiz.

³ Bu yazıyı, ölçüleri, ağırlıkları, masa oyunlarını, zarı, müziği, parayı, savaş sanatını ve ateşle işaret vermeyi icat ettiği düşünülen Palamedes figürünün ayrıntılandırılmasını teşvik eder (Alkidamas *Odyseus* 22). Aynı zamanda karşı. Gorgias, *Palamedes Savunması* 30. Alkidamas’a göre Odyseus bu buluşları Yunanlarla diğer halklara da öğretti ve Palamedes’e sadece zararlı olanlarla nefret edilenleri bıraktı.

⁴ Schliemann’ın Mykenai Akropolis’inden on iki erkek ve üç kadın ve muhtemelen iki çocuğun iskeletlerini çıkarması yine de büyük bir olaydı. Modern bilim adamlarının mitolojik zamanlara ait gerçek insanların kalıntılarının ortaya çıkması karşısında sergilediği kafa karışıklığı oldukça komikti. Bir düşünce okulu mezarların 468 [Argos] kuşatmasından kalan Mykenai’li aristokratlara ait olduğunu; altının da mezarlara konduğunu çünkü Argosluların bunları almasından korkulduğunu; Mykenai’lilerin altınları [Yunanistan’ı istila ettikleri sırada] savaşta ölen soyluların yüzlerini örtmek için beraberlerinde bir miktar altın maske getiren Perslerden yağmaladığını savunur. Diğerleriyle M.S. 3. yüzyılda kökenleri bilinmeyen bazı barbarların Mykenai’de yaşadığını ve liderlerini elden geldikince mükemmel bir şekilde buraya gömdüklerini belirtir. İnsanlar basit bir gerçekle yüzleşmekten kaçındıkları için bu tür saçma sonuçlara varırlar. Artık orada kimlerin gömülü olduğunu araştırmıyoruz, fakat halkların gerçek Agamemnon’un keşfedildiği korkusuyla titrediğini görmek ilginçtir.

Kahramanlık mitolojisi uzak antik geçmişin bu dünyasıyla tarihin dünyasını birbirinden ayırır, ortada bazen ince bir örtü, bazen de kalın ve sıkı bir perde bulunur; bu örtünün veya perdenin arkasından silahların birbirine çarpışının, atların toynak seslerinin, derinlerden gelen haykırışların ve küreklerin ritmik hareketlerinin soluk bir görüntüsünü görebilir veya yankısını işitebiliriz; geçmişteki olayların ses ve pırıltıları artık bize gerçek tarihsel olgular olarak sızamaz. Kimse de sızamadığı için rahatsızlık duymaz; eski korsanlar haklarında fazla bir şey bilemediğimiz için pekâlâ memnun bile olabilir; zira bu bilgiler muhtemelen yüksek ahlaki duygularla dolu olmayacaktır. Gerçekçi ve geçici olanı sadece perde ölümsüzleştirebilir.

Bunun dışında, efsanevi göçleri ve eski mitolojik şehir fetihlerini de konu dışında bırakacağız. Zaten göç efsanelerini ihtiyacımız ölçüsünde ele almıştık; fetihlere gelince, Herakles'in çeşitli şehirleri ele geçirme öyküleri farklı dönem ve koşullarda ortaya çıkmaktadır. Her halükârda, Atina ve Thebai gibi şehirler kayıtlı tarihin başlangıcından önce bir yığın deneyimden geçmiş olmaktadır gurur duyuyordu. Dünya üzerinde ataları Thebaililer kadar çok şey yaşamış bir şehir daha var mı diye ister istemez merak ediyor insan.⁵

Bu hariç tutulan konular listesini tamamlamadan önce, antik dönemde koloniler kurma konusundaki farklılıklara önem verilmesine rağmen çeşitli Yunan *halklarının* karakteristik özellikleriyle ilgili anlatımları veya Thukydides'te (1.124.1) Korinthosluların söylediği "İonialılar tarafından kuşatılan Potidealılara yardım etmeliyiz, çünkü onlar Dor halkından" şeklindeki sözleri de çıkaracağız. En azından daha sonraki dönemlerde bu tür farklılıklar sadece özel bir iddia olarak gündeme getirilirdi.

Dünyanın Yunanlar olarak tanıdığı millet varoluşunun farklı dönemlerinde son derece sıra dışı bir dağılım göstermekteydi, o yüzden coğrafi ufuklarındaki ciddi değişimlere sürekli dikkat etmek gerekir. Dolayısıyla mitolojide bile Troia öncesi yerlere, Troialı kuşaklara ve kahramanların dönüşüne değinmek zorundayız, ancak toprağın da hareket halinde olduğu şeklindeki antik düşünceyi görmezden gelebiliriz; Hellespontos, Euripos ve Mesina Boğazı ortaya çıkmadan önce buralardaki kara parçalarının bir bütün olduğu, Lesbos'un İda Dağı'nın ve Ossa'nın da Olym-

⁵ Thebai'nin tarihi konusunda karşı. Diodoros 15.79 ve 19.53.

pos Dağı'nın bir parçası olduğu düşünülüyordu. Efsanelere konu olan bölgelerin başında kuşkusuz Peloponnessos ve batı adalarıyla Hellas ve Thessalia geliyordu fakat Aitolia ve hatta Epiros da anılmaktaydı. Makedonya ve Thrake sahilinin önemli bir bölümü de Yunan kabul ediliyordu; Perithous ve İksion, Olympos'un eteklerindeki Perrhaibia Magnesia'sındaki Gyriton'da hüküm sürmüştü; Pallene yarımadası Herakles tarafından öldürülen devlerin eviydi; Pelegon'un oğlu Asterpaaios sonradan Makedonya olan bölgedendi; Abdera adını Diomedes'in atları tarafından parçalanıp yenen Abderos'tan almıştı; Samothrake, İasion ile Dardanos'un ve de destandaki Thrake'den yani Pieria'dan gelen ve bir zamanlar Dion yakınlarındaki Pimpleia köyünde yaşayan Orpheus'un eviydi.

Lesbos ile Küçük Asya'nın kuzeybatı köşesi mitolojide ünlüdür. İda Dağı'nın etrafındaki bölge *İlyada*'da sık sık geçer; Homeros'un selefleri şiirlerini buradaki saraylarda söylemiş olmalıdır.⁶ Kahramanlık mitolojisinde Argonotların Kolkhis yolculuğuna da yer verilir. Güneye doğru, mitoloji Mysia'da (sonraki Auge ve Telephos efsanesinin geçtiği yer) Pergamon'a girer ve Tantalos, Pelops ve Niobe'nin evi Spylos Dağı'na uzanır. Öte yandan Homeros'un orada yaşayıp orada şiirler okumasına ve sahil bölgesinin kendine özgü dini mitleri olmasına rağmen, tıpkı Karia gibi bütün İonia da orta bölge mitolojisinden dışlanmıştı. Her nasılsa İonialılar gerekli güçlerden yoksundu, ya da mitolojinin ana akımına dahil olabilmek için doğru anı kaçırmışlardı; bu nedenle Curtius'un Dor göçünden önce de Yunan oldukları şeklindeki görüşünü doğru kabul etmemiz mümkün değildir. Ancak Rodos çok eskiden beri Giritli Telkhinlerin eviydi, Lindos'taki Athena tapınağı Danaoslular tarafından inşa edilmişti. Antik Apollon kültüyle, üç çocuğuyla oraya sığınan Leto efsaneleriyle ve Beleroophon ve Khimaira mitiyle Lykia mitolojide umulmadık ölçüde ünlüdür.⁷ Mitolojide bir dizi adanın da adı geçer; bunlar arasında en önemlisi Girit'tir. Pamphylia sahilinde, Kilikya'da ve Kıbrıs'ta kurulan yerlere gelince, nasıl ve ne şekilde Yunan olduklarını bilme imkânımız yok. Troia'dan dönen savaşçılarla bağlantılı ol-

⁶ Karş. Yunan kampının savunmasından neden hiçbir şey kalmadığı konusundaki ayrıntılı açıklama, *İlyada* XII.3 vd. Daha sonra halk Homeros'taki kahramanların devletlerinin küçüklüğüne şaşırdı. Karş. İsostrates, *Philyppos* 145.

⁷ Apollon kültü konusunda karşı. Preller, 1.161 ve 2.54. Ksanthe yakınlarındaki Letoon için, Strabon 14.665.

dukaları şeklindeki iddialarından dolayı kendilerini kahramanlık sonrası ilan edenler dışında, zaman zaman daha eski bir bağlantı göstermeye çalışan biri daha vardır.⁸ Ve mit Fenike ve Mısır'a (Andromeda, Busiris, Proteus) ulaştığında güzel bir masaldan başka bir şey değildir.

Küçük Asya'nın güney kıyısında olduğu gibi Batıda da soru mitolojinin çok eski veya sadece daha sonraki bir kolonileşmenin yansıması olup olmadığıdır; ama genel olarak mitolojinin kolonilerle birlikte geldiği aşikârdır. Sardinya'da İolaos'un takipçilerinden (Diodoros 5.15); adını taşıyan sütunlara kadar Herakles'in görüldüğü rivayet edilen bütün yerlerden;⁹ Patavium'un [Padoa] kurucusu Antenor,¹⁰ Sicilya'ya dokunan ve Latium'a¹¹ kadar uzanan Aineas gibi kaçak Troialıların, Sicilya'daki Troialı Elymoililerin öykülerinden;¹² ve Akhaialı kahramanların, özellikle de Adriyatik'teki hakimiyeti *insulae Diomedee* [bugünkü Isole Tremiti] ile sembolleştirilen ve Strabon'un zamanında Venetiler tarafından tanrı kabul edilerek tapılan Diomedes'in dönüşünden söz ediyoruz.¹³ Batının da bir kralı, yani yeni gelenler için kızları, örneğin Lokros için Laurina'sı olan Latinus vardı.¹⁴ Ayrıca Eridanos'ta Phaithon, Thessalia'dan gelerek Kaere-Agylla'yı (Cerveteri) kuran Pelasgoslular, İtalya'daki Pisa'nın kurucusu olarak

⁸ Herodotos'a göre (7.91) Pamphyliyalılar Kalkhas ve Ampilokhos ile birlikte Troia'dan gelen karma ırktan gelmekteydi. Bu göç Dor göçünün bir parçası ve Yunan zihninde *nostoi*'den ayrılmayan kahramanlık çağında meydana gelmiş olmalıdır. Kıbrıs'taki Salamis de Teukros, Kilikia'daki Olbe kardeşi Aias, Kıbrıs'taki Paphos Helen'in taliplerinden biri ve Troia'daki Arkadialıların lideri olan Agapenor tarafından kurulmuştu. Kilikia'da başlıca bağlantı Amphilokhos üzerinden ortaya çıkmaktadır. Tarsus'un Triptolemos'la birlikte Io'yu aramaya giden Argoslular tarafından kurulduğu sanılmaktadır. Strabon 14.5.12.

⁹ Eudokia 436'daki bir öyküye göre Herakles silahsız bir şekilde Galya sahilindeyken Liguria klanının şefi tarafından pusuya düşürüldü, Zeus bir buluttan taş yağdırarak ona yardım etti. Farklı bir versiyonda uzak yolculuklar için eve daha yakın bir yerin adı verilir: Eurystheos'un Herakles ile dövüşmek üzere gönderdiği Geryon İberia'da değil Ambracia'da yaşıyordu, sığırları da oradan almıştı: Eustathios, *Commentarium in Dionysii periegetae orbis descriptionem*, K. Müller [ed.], *Geographi Graeci Minores*, Paris 1861, cilt 2, böl. 558.

¹⁰ Livius 1.1. Mela 2.4.2.

¹¹ Strabon 13.1.53 Sicilya'daki Egesta, Eryks ve Lilybaion üzerinden bütün rotayı verir.

¹² Bu konularda karşı. Thukydides 6.2. Egesta, Eryks ve Entella'yı kuran Egestes'in atalarına dair garip bir efsane Tzetses, *Lycophron* 471 tarafından anlatılır.

¹³ Strabon 5.1.9, Antoninus Liberalis 37.

¹⁴ Conon, *FGH* 26 F. 1, c.3.

[Elis'teki] Pisa'dan Nestos, Elba'da İason, Istria'da Argonotlar, Palatine'de Evander, Temesa'da Odysseus'un adamı Polites, Lukania'da Petelia'nın ve Krimissa'nın Philoktetes tarafından kuruluşu, Homeros'un Aeolos'unun Lipari adasıyla diğer birçok adaya yerleşmesi vardı.¹⁵

Her yerde ikili bir süreç vardı. Bir yanda Yunanlar cesur yurttaşlarının sevgiyle korunmuş seyahat efsaneleriyle geliyordu; öte yanda, Yunan uygarlığının nüfuz ettiği yerlerdeki diğer halklar onların mitolojisini muhteşem bir yaratıcılık kabul edip kendilerini de ilişkilendirmek istiyorlardı. Fakat Yunanların yayılma arzusunun ve diğer halkların onlarla yarı yolda buluşma arzusunun görece önemini belirlemek artık mümkün değildir.

Kesin olan bir şey varsa o da yerel olan her şeyin mitolojik bağlamda görülmesi ve şiirin kendini en fazla evde hissettiği yerin dünyanın uç noktaları olmasıydı. Yarı efsanevi veya efsanevi ırklar, Lapithler, Kentaurosar, cüceler, vb. çoktan kahraman Yunanların hayatını şekillendirerek gerçekliğe meydan okuyan ve onun üzerinde gelişen bir friz oluşturmıştu. Buna bir de Sophokles'in mükemmel bir şekilde tarif ettiği Hyperborelerin gizemli topraklarıyla Stesikhoros'un sözünü ettiği altın kupayı taşıyan Helios'un okyanus yolculuğunu ekleyince Yer ile Göğün güçlü ve efsanevi bir ilişki içinde görüldüğü büyük bir mitolojik dünya ortaya çıkmaktadır. Okeanus'un ötesinde, Hesperidlerin seslerinin yankılandığı en uzak sınırlarda Nyk ile birlikte Gorgonlar yaşar. Dünyanın uç noktalarında, bu seslerin ötesindeyse dünyayı başının ve yorulmak bilmez ellerinin üstünde tutan Atlas vardır.¹⁶ Okeanus geriye, kendi üzerine akarak Dünya'yı denizle kuşatır; bütün sular, deniz, ırmaklar ve pınarlar ondan çıkar. Bunu herhalde yer altı akıntıları fikriyle açıklamak mümkündür; güneş doğar ve denize batar ve tanrılar gibi yıldızlar da denizde yıkanır. Denizin yanında hem iyi hem de kötü şeyler bulunur; Ethiopialılar, Kimmerialılar, Elysium, Persephone'nin meyve bahçeleri ve yine, dediğimiz gibi, Gorgonlar ve Styks'in suları onun akışına konmuş bir vergidir. Burada da Kutsal Adalar vardır ve Pindaros'un dediği gibi bu adalar da Okeanus esinleriyle serinler.¹⁷

¹⁵ Strabon kitapları 5 ve 6, çeşitli yerlerde.

¹⁶ Hesiodos, *Theogonia* 274 vd., 517 vd.

¹⁷ Hesiodos, *İşler ve Günler* 171. Pindaros, *Olympialı* II.77-79. Pindaros Cadiz'den batıya gitmenin tehlikeli olduğunu söyler: *Nemean* IV.69; karş. III.20-1.

Dante'nin cehenneminin bulunduğu yerler tespit edilip haritaları çıkarılabilir; ama buraların, hele hele Hesiodos'un *Theogonia*'sındaki (721-819) Tartaros'un haritasının çıkarılması hiç mümkün değildir. Topraktan düşen bronz bir örs oraya ancak dokuz gün dokuz gecede ulaşır; burası tunçtan bir duvarla çevrili olup Nyk omuzlarından akar; yukarıda Toprak ve Deniz'in kökleri büyür -bunu kubbe şekilli bir tavan olarak düşünebiliriz- puslu karanlığın içinde tutsak Titanlar oturur. Orada da kaynaklar (yani başlangıç) ve Dünya'nın, Tartaros'un ve yıldızlı Göğün uç noktaları vardır; buralar ürkütücü, harap eden ve bizzat tanrıları bile dehşete düşüren yerlerdir. Korkunç bir cehennem olan bu yerde her yandan sürekli korkunç bir fırtına eser, görenin içini ürperten Nyk'in Evi de buradadır; bunun dışında gökyüzünün kemerini tutan Atlas vardır, (yani besbelli Tartaros'un kapısında) hızla yer değiştiren Gece ve Gündüz biri gelip öteki giderken ve büyük eşiği geçerken burada birbirini selamlar.

Yunan mitolojisinin nereye kadar genişlediğini ve aldığı sayısız şekli anlatan bir sözcüğe ihtiyaç vardır. Yunanların bildiği haliyle bu şekiller çeşitliydi; dünyadaki tüm diğer şiirleri gölgede bırakan epik şiir, büyük bir konjonktürel destanlar dizisi, bir yığın drama, dramatik form verilen dini ritüeller, muhteşem görsel sanat ve son olarak antoloji yazarlarının, şiir yorumcularının eserleri, vb. Mitolojiyi hiçbir teolojik sistem etkilememiş ve -en azından iz bırakan yerlerde- taraflı şekilde yorumlanmamış, kasıtlı olarak sınırlanmamış veya bozulmamıştı.

Belirsizlik tanrı ve kahraman mitlerinin kökenlerini ve efsanelerle bağlantılarını hâlâ gizlemektedir. Birçok unsurun ve temel özelliğin diğer Aryan halklarda da bulunduğu doğru; ancak Yunan mitolojisi kendine özgü bağlantı ve saiklerle ulusal ruhun büyük bir yansıması haline gelmektedir. Bu büyük olasılıkla ozanların eseri idi, çünkü halka kalsa onlar ayrı imge ve öykülerle yetinirlerdi. Kahramanlık mitiyle bir uzlaşma ve ortak bir yakınlık olabileceği gerçeğini en iyi ozanlarla birlikte her yana yayılan ozan okullarındaki mitolojik gelenekle açıklayabiliriz.¹⁸

Kahramanın mizaç ve davranışı konusuna dönecek olursak bir nokta hemen göze çarpar;¹⁹ Yunan hayatının temel ilkesi çok-

¹⁸ Herakles, Perseus ve Argonot efsanelerinin muhtemel ilk versiyonları ve sonraki değiştirilmiş halleri için okura Preller'in *Mythologie*'sini tavsiye ediyoruz.

¹⁹ Kahramanlık çağının dış hayatını ele almayacağız. Yeme, içme ve davranış alışkanlıkları için karış. Athanaios'taki ara sözler 1.15 vd., 44 vd.

tan oluşmuş olup sonraki zamanlarda da varlığını sürdürmektedir.

“Her zaman en iyi ve diğerlerinden üstün olmak.”²⁰

Fakat bu kahramanın bir insanlık ideali olduğu anlamına gelmez. Kahramanın bütün eylemleri ve tutkuları aşırı noktalardadır; onun ideallığı güzelliğinde ve zindeliğindedir. Soylu bir ruh, saygın olmak ve ahlaki mükemmellik gibi bir arzusu yoktur; insan doğasının bozulmamış ve doğal, tövbe etmeyen ama cömert ve merhametli bencilliğini temsil eder. Şair zengin yapısını böylelikle sağlam bir temele oturtabilir. Homeros’ta belli bir şövalye nezaketi vardır, ama toplumsal hayatın bir ürünü olan ikiyüzlülüğün en küçük bir izi yoktur.²¹ Tragedya yazarları elden geldiğince saf bir dünya çizer ve mesela Sophokles *Aias*’ında bu yönü güçlendirip derinleştiriyordu.

Kahramanın kötü davranışları bile ideal niteliklerine gölge düşürmez, Agamemnon’u bir rüyayla kandıran Zeus’un alçalmasına nispetle tabii. Bunlar sadece basit suçlardan ibaret değildir: Herakles, İphitos’u namertçe uçurumdan aşağı atar, Odysseus ve Diomedes, hayatına dokunmayacaklarına söz verdikleri Dolon’u acımasızca katlederler. Aiakos’un oğulları Peleos ve Telamon üvey kardeşleri Phokos’u sırf kıskançlıktan öldürürler, çünkü oyunlarda üstün bir başarı sağlamıştır. Ama genelde en korkunç davranışlar büyük zayıflıktan veya zalimlikten kaynaklanmaz. Burada önemli olan suçun kişiselliği değil, bazı *kategorilerdeki* eylemlerin belli tanrıların intikam duygularını kışkırtabilecek olmasıdır. Dolayısıyla kirletmek kesinlikle kefareti ödenebilir bir şeydir çünkü suç o kadar büyük olmayıp, eylem bağışlanabilir bir tutkunun veya sadece bir talihsizliğin bir sonucudur. Hatta eylemin doğru ve övgüye değer olması bile söz konusu olabilir.²² Her öldürme veya cinayet olayının ardından genellikle bir kahraman tarafından gerçekleştirilen arınma ayini (*katharsis*) bu amaçla vardır. Apollon ejder Python’u öldürdükten sonra bu

²⁰ Gerek Glaukos gerek Akhilleus babaları tarafından savaşa bu tembihle gönderildiler, *İlyada* VI.208; XI.784.

²¹ *Personne ne se respecte* (sahte bir övünme yoktur) bu rol kesme eksikliğini tarif etmenin bir yoludur.

²² Kan dökme suçu korkusu özellikle halkı bu şekilde korkutmanın elverişli bir çare olarak görüldüğü geç dönemlere kadar sürdü.

ayine ihtiyaç duyar; Theseos, haydutlarla suçluları (bunlardan biriyle, yani Sinis adlı haydutla [anne tarafından büyükbabası] Pittheus üzerinden kan bağı vardır) öldürdükten sonra Zeus Melikhios sunağında Phytalides'in elinden arınmaya gider; hatta Korobios, *Poine*'yi [Ceza] öldürdükten sonra Delphoi'de temizlenmeye gider.²³

Kahraman karakterin temel özelliklerinden biri Homeros'un Odysseus'unda, diğeriyse Akhilleus'ta vücut bulur. Bu kahraman bize insanüstü çabaları, aşırı tutkuları ve kendisiyle Patroklos haricinde tamamen yok olmasını istediği Yunanlara karşı iflah olmaz nefretiyle; ve yine ölen arkadaşı yüzünden duyduğu derin kederiyle ve Apollon ile Zeus'un büyük lanetini üzerine çekmesine neden olan Hektor'dan aldığı korkunç intikamıyla sunulur.²⁴ Bütün kusurlarıyla birlikte yüce bir ruhu vardır; kısa bir hayata mahkum edildiğini, Hektor'un ardından pek yakında öleceğini bilir, ama Hektor'un melankolisinin aksine, Akhilleus ölümü büyük bir sükunetle karşılar. Nihayet, Patroklos adına düzenlenen cenaze oyunlarında ve Priamos'la karşılaşmasında bütün soyluluğunu sergiler. Şiirdeki bir dizi işaretle hazırlandığımız ilahi aşkınlığa ulaşma süreci burada tamamlanır;²⁵ fakat Priamos ile arasında tam bir duygusal sempatinin olduğu bu son konuşmalarda sabırsızlık gösteren kralı yine de kendisini öfkeliendirmemesi için uyarır, yoksa üzülerək onu öldürmek zorunda kalabilir.

Kahramanların ilkel gaddarlığı bize uykudayken bile korku duyulan Sırp Marko Kraljevic'i hatırlatır. Savaşta kaybedenlerde de örneğin Hektor'un ölümüne üzülen Priamos'un kendini toprağa bulayıp yerlerde yuvarlanmasında ve sonra da o üzüntüyle gerideki oğullarını sert bir şekilde azarlamasında (bu aynı zamanda Hektor'u Priamos'un diğer oğullarından ve bütün Truvalılardan ayrı bir yere koyar); ya da Hekuba dişlerini Akhilleus'un bedenine geçirip ciğerini yemek istediğinde de kendini gösterir. Gaddarlıktan Herakles de nasibini alır. Örneğin Troia'yı alırken surdaki gediklerden ilk geçen Telamon'a kılıç çeker, çünkü kim-

²³ Pausanias 1.37.3 ve 43.7. Pausanias ayrıca Orestes'in Troezenliler tarafından arındırılmasını anlatırken *katharsis*'i ayrıntılı bir şekilde tarif eder.

²⁴ Zeus, Akhilleus'un Priamos'u öldürmeyeceğini bilmektedir; çünkü o ne bir aptal ne de bir suçludur (XXIV.157 vd.).

²⁵ Bu karakter soyluluğunun eskiden kendini nasıl gösterdiğini anlamak için tir tir titreyen habercileri nasıl karşıladığına bakınız (*İlyada* 1.334).

senin kendisinden daha yiğit olmasına izin veremez. Kötü bir şey yapmaktan ancak hızla kendini Telamon'un yerine koyarak kurtulabilir.²⁶

Kahramanın istediği şey ebedi gençlik ve tanrıların ölümsüzlüğüdür; Hektor bunu savaşta bir kez dile getirir (*İlyada* VII.538), ama aynı zamanda sırf yaşlarından dolayı saygı duyulan Homeros'taki Nestor ve Thebai efsanesindeki Tiresias gibi yaşlı *ex officio* kahramanlar da vardır.

Karakter söz konusu olduğunda esas vurgu kalıtıma ve soya yapılır. Şair arada bir oğulların babalarına benzememesine hayıflansa da geleneksel tanrısal soydan ayrı olarak kadınlara ve onların ebeveynliğine de büyük önem verir. Aphrodite'nin önerisiyle soyluluk dışında talihin bahsettiği bütün diğer lütufların yitirileceği, diğer iki tanrıçanın güzel nitelikleri sadece kendisi ölene kadar devam ederken, Helene'yi seçerek soyunun sonsuza kadar devam edeceği konusunda (*Helene* 44) Paris düşünürken İsokraates de genel mitoloji ruhunun sınırları içinde kalır. *Fortes creantur fortibus et bonis* (güçlüden ve iyiden güçlü doğar) anlayışı sonraki rekabetçi dönemde de sürer ve uygun olmayan evlilikler Theognis'te büyük keder yaratır (183 vd.).²⁷ Aynı şekilde doğuştan iyi olanın bozulmayacağına ve kötünün de iflah olmayacağına inanılır. Dolayısıyla, büyük adamların yetişmesinde bazen büyük rol oynasa bile, çocuğun öğretmen ve bakıcılar tarafından büyütülmesinin tali önemi vardır; Akhilleus gibi İason da mitolojideki ideal öğretmenin sembolü olan Khiron'un öğrencisidir.²⁸

Bir kahramanın büyüklüğü esas olarak savaşta belli olur, örneğin tanrıların yardımını reddeden Aias ile Aina'sın peşinden giden Diomedes'in gözünü Apollon'un bile korkutması mümkün değildir; ancak "bir yarı tanrı gibi" üstüne dört kez atıldıktan sonra tanrının korkunç bir sesle kendisine şu sözleri söylemesi üzerine geri döner: "Seni uyarıyorum, boyun eğ! Tanrılarla insanlar bir değildir!" (*İlyada* V.440-2).²⁹ Aslında kahramanın

²⁶ Apollodoros 2.6.4.

²⁷ Solon drahomayı yasaklamak suretiyle açıkça ırksal doğumları artırmak istiyordu. Bir ticaret ve sanayi şehrinde para için evliliğin önüne geçmeyi amaçlıyordu.

²⁸ Hesiodos, fragman 252 Merkelbach-West. Ksenophon, *Avlanma* 1'de öğrencilerinin bir listesini verir. Theseus'un da Konnidias adlı bir hocası vardı, Plutakrhos, *Theseus* 4.

²⁹ Diomedes tanrıları bilir ve onları olduğu gibi görür. Athena, onu Ares ve Aphrodite'yi yaralamaya teşvik eder.

sonsuz çeşitleri kendini savaşta, kampta veya kuşatılmış bir şehirde de belli eder, hatta Thersites gibi birkaç zıt figürün karşısında daha da belirginleşir. Şairin gönlünce kahraman kendi iyiliğini gözetir, tıpkı gerçek bir kronikçinin gönlünce olduğu gibi; burada Fransızların mı yoksa İngilizlerin mi tarafında olduğu konusunda bizi sürekli şüphede bırakan Froissart'ı yad edebiliriz. Şair belirgin bir taraf tutmaz, en fazla başarının tarafındadır; aslında Troia'dan dönenlerin çoğu için zafer ağızda küle döner.³⁰ Çünkü olaylardan duyulan bu destansı keyif için temel olan savaşın kızışmasıdır, nitekim aşağıda tekrarlanan dizeler buna işaret eder:

Sonra kahramanların ağıtları ve zafer sesleri yükseldi.
Adamlar öldü ve öldürüldü ve toprak kana bulandı.³¹

Şiirsel nesnelliğin en dikkat çeken örneği *İlyada*'nın dördüncü kitabının sonunda, Apollon'un Truvalıları ve Athena'nın da Yunanları cesaretlendirdiği ve tarafsız bir gözlemcinin devreye girmesiyle sahnenin hayranlık verici bir şekilde sonlandırıldığı yerde görülür. Homeros ille de bir yerde Yunanları Truvalılara tercih etmişse, bu yer muhtemelen üçüncü kitabın başında, Truvalıların savaş düzeni alırken bağırış çağırışlar arasında, okyanusun kenarında cücelerle karşılaşmaya hazırlanan tırnalar gibi sıraya dizildiği, Yunanların ise cesaretle dolu ve ya zafer ya ölüm kararlılığıyla sessizce ilerlediği sıradır. Homeros savaş düzenine giren orduların ve hücumla kalkan tek tek kahramanların muhteşem bir resmini çizer; Diomedes çobanın açtığı basit bir yaradan sonra koyun ağılına dalan bir aslana benzetilir (*İlyada* V.134).

Homeros çarpışmaları, darbeleri, silahları ve yaraları olağanüstü bir teknik ustalıkla anlatır. Bazı ünlü silahlar mitolojide büyümlü bir nitelik alır ve Philoktetes'in elindeki Herakles'in yayı gibi *res fatales*'e dönüşür. Pandaros'un yayı sevgi dolu ifadelerle anlatılır (IV.105); Odysseus'un yayı canlı bir yaratığa dönüşür. Bu gerçekçiliğin diğer bir örneği sekizinci kitapta, arabacısı vurulan savaşçının zor duruma düşerek dizginleri bizzat ele almasının anlatıldığı satırlardır (VIII.124 vd.).

Hile meşru görülür; hatta aldatmaca da; Odysseus bunun vü-

³⁰ Modern şiir dönemine kadar başarıya tapılmaz.

³¹ *İlyada* IV.450-1, VIII.64-5'te tekrar.

cut bulmuş hali olup amaca hizmet ettiği sürece Philoktetes gibi bir arkadaşına karşı bile hileye başvurmakta tereddüt etmez. Odysseus gençlik yıllarında okları için zehir bulmak istemiş ancak bu arzusuna çok sonra ulaşabilmişti, çünkü ilk sorduğu adam tanrılardan korkuyordu. Demek ki bir kişi bir hareketin kötü olduğunu bildiği halde onu yapabilir.

Bir Herakles veya bir Thesos'un ileriki yıllarda politize olmasıyla karşılaştırıldığında bu kahramanların devletleriyle henüz gerçek bir ilişkileri yoktur; yarı tanrı özellikleri ve otoriteleri henüz sorgulanmamaktadır, güçten düşecek olsalar bile bunu yapan halkları değil rakipleri veya düşmanlarıdır. *İlyada*'da bile kamptaki topluluğun bazen birlikten uzak görüldüğü doğrudur,³² *Odysseia* ise tamamen şiirsel olarak da olsa İthaka'nın siyasi durumunu tasvir eder. Kendi zamanlarının siyasi koşullarını geçmişin koşullarına uyarlama konusunda güçlü bir eğilim gösteren ilk isimler tragedya yazarlarıydı. Örneğin Aiskhylos, *Yakarıcılar*'da bir halk meclisi toplarken, *Agamemnon*'da örneğin (849) kral tebaası için alelacele doktor rolüne soyunduğunda ve tedavi için ateş veya bıçak kullandığında; yahut Klytemnestra (883) giderek artan başıbozukluğun krallığın bilge meclisini yok etme ihtimaline karşı bir önlem olarak çocuk Orestes'i uzağa Strophius'a göndermiş gibi yaptığında genellikle siyasi bir not duyulur. Euripides işine geldiği ölçüde politikaya başvurur; bir örnek *Orestes*'te ulağın tarif ettiği halk meclisi ile oradaki oylama ve kararlardır.

Tanrıların kahramanları şan ve şerefle donatma ve hatta bedenlerine bir parlaklık verme gücü vardır, böylece bakıldığında insanüstü bir görüntü çizebilirler, nitekim Odysseus zaman zaman tanrı gibi görünür. Kahramanların bir özlemi de öldükten sonra şan sahibi olmaktır. Hektor, haklayacağı adama dikilen anıtı görmek için Hellespontos'a yelken açacak olanları düşünür, böylece muzafferin ünü korunacaktır. Troialılar hakkında casusluk yapan Yunana herkesten büyük şan vadedilir. Bir savaştan önce, sonuç ne olursa olsun mağlup olanların muzaffer olanların şanını artıracığı düşünülür.³³ Büyük olayların şarkısı daima sonraki kuşaklar tarafından söylenir.

³² *İlyada* VII.161 ve VIII.261 yüksek aristokrasiyi temsil eden dokuz kişilik bir kahraman grubunun listesini isimleri hafif değiştirerek verir.

³³ *İlyada* VII.87 vd., X.212 vd., XIII.326 vd.

Homeros kahramanları birbirlerine ağza alınmayacak sözlerle hakaret ederler. Athena'nın ricasına uyup kılıcını kınına sokan Akhilleus, Agamemnon'a ağza alınmayacak sözlerle saldırır. Hasımının boğazına sarılmak için yanıp tutuşan bir kahramanın dudaklarından dökülen lafları yutabilecek tek bir onurlu insan yoktur.³⁴ Hatta ölenlere yöneltilen alaylarda bile bir yüce gönüllülük yoktur; Patroklos "iyi bir dalgıç olabilirdi" dediği Hektor'un arabacısıyla dalga geçerken özellikle acımasızdır.³⁵ Fakat kahramanlar kolayca öfkelenmeler bile yine de güzel yüzlüdürler; birbirlerine en kötü sözlerle saldırsalar bile ardından hiçbir şey olmamış gibi sarmaş dolaş olabilirler. Hektor'un korkak diye aşağılayıp Aphrodite'den aldığı armağanlardan dolayı alay ettiği Paris suçlamayı kabul eder, ama bir tanrıdan armağan almanın suç olmadığı gibi hor görülecek bir davranış da olmadığını söyler; tanrılar armağan vermek istemişse istemiştir, kimse bu armağanı kendi kendine kazanamaz.³⁶ Yine, Menelaos'a yenildiği için Helene'nin sertçe azarladığı Paris, başka bir gün kendisinin kazanacağını çünkü Troia'yı tutan tanrıların da bulunduğunu söyler, neyse artık yatağa gitme vaktidir (*İlyada* III.437-46); bunu bilinçli bir güldürü efekti olarak görmemiz gerekir.

Bu kahramanlar aynı zamanda çocuk gibi ağlarlar. Sadece Odysseus ile Telemakhos'un yeniden buluşması gibi büyük -ve ağlamanın son derece normal olduğu- sahnelerle sınırlı değildir ağlamak. Örneğin Akhilleus'un (annesi) Thetis denizden çıkıp sanki yaramaz bir çocuğu azarlar gibi "Çocuğum, neden ağlıyorsun? Kalbinde ne keder var? Söyle bana, içinde saklama ki ikimiz de bilelim" der. Bu kahramanlık çağında gözyaşlarından veya dolu dolu ağlamaktan hâlâ medet umulur. Penelope, ölmek için Artemis'e yalvarmadan önce ağlayarak içini rahatlatır.³⁷ Ama ağ-

³⁴ *İlyada* VIII.164'te Hektor, Diomedes'e şöyle der: "Defol, sefil kukla", 527. dizede Yunanlılar "Keres (Ölüm Ruhları) tarafından buraya yıkımlarına sürüklenen köpekler" diye niteler. Bu kitapta tanrılar bile birbirlerini aynı şekilde taciz ederler. Zeus ve Athena'ya öfkeli bir mesaj getiren İris (423. dize) "Utanmaz, korkak fahişe" diye ekleme yapar.

³⁵ *İlyada* XVII.745-6. Karş. Idomeneos'un dalga geçmesi, XIII.374-82.

³⁶ *İlyada* III.58-75. "Ben benim" tipik bir Yunan deyişidir.

³⁷ *Odyseia* XX.59. Öte yandan Euripides'in *Helene*'sinde, 947-53, Menelaos ağlama hakkını saklı tutar ancak gözyaşlarını tutmayı daha soylu bir davranış olarak görür. Bütün bu kuralların istisnası, Patroklos'un ölüm haberini aldığı Akhilleus'un kapıldığı kederdir, *İlyada* XVIII.22-34. Burada keder sembolik bir şekilde ve uzun bir süre sessizlik şeklinde gösterilir. Akhilleus ile annesi ve Mrymidonlar

lamayı uzatınca sakinleştirilir; Menelaos sık sık ölenleri hatırlar ve yüreğini yüksek sesle, bazen de sessizce ağlayarak rahatlatır: “Çok geçmeden yüreği ferahlar.” Helene ve Telemakhos ile birlikte Peisistratos, Odysseus’un kaybolmasına ağıtlar yakarken, akşam yemeğinden sonra kederlenmenin iyi bir şey olmadığını söyler; buna yarın da devam edebilirler; Menelaos hak verir ve şöyle der: “Ağlamayı bırakalım ve kendimizi tekrar ziyafete verelim.”³⁸

Kahramanlar cesaretlerini de yitirebilirler. Zeus gürleyince en cesuru bile tabanları yağlayıp kaçar; Odysseus, Diomedes’in tehlikede olan Nestor’a yardım etme talebine sağır kalır ve diğerleriyle birlikte içi boş gemilere kaçar (*İlyada* VIII.78-98); Agamemnon her defasında önce Diomedes ve sonra Odysseus tarafından sertçe azarlandığı halde iki kez kuşatmayı kaldırıp eve dönmeyi önerir (*İlyada* IX.16-49 ve XIV.64-102).

En saf olanı da kahramanların dilek ve arzularını çekinmeden dile getirmeleridir. Odysseus derin kederine rağmen Phaiakialıların arasında ihtiyaçların en arsızcası olan açlığını açıkça dile getirmekten çekinmez; ve sadece karısını değil bütün mülkünü, hizmetçilerini ve yüksek kubbeli evini özlediğini söyleyerek ertesi gün kendisini eve göndermelerini rica eder (*Odyseia* VII.207-25). Konuşmasının ilk kısmıyla Phaiakialıları şaşkınlıklar içinde bıraktıktan sonra fırsattan istifade kendisini zengin armağanlarla donatmalarını ister, çünkü eve eli dolu dönmek çok daha iyi olacaktır.³⁹ Ama en yüksek ve en sevimli halini temsil eden kişi Nausikaa’dır. Yıkayıp elbiselerini giyen Odysseus’u hayran hayran izlemekle kalmayıp, masum bir ifadeyle onun gibi bir kocası olmasını istediğini söyler; Alkinous da onun gibi bir damat ister – “senin gibi benimle aynı kafada biri. Bütün ailemi ve her şeyimi ona bırakabilirim.” (*Odyseia* VI.239-45; VII.311-15). Ancak karşılıksız kalan arzuların dile getirilmesini engelleyen bir şiir yasası yoktur.

Yukarıdaki bölümlerden yaşlıların yaklaşan ölümlerinden

arasındaki konuşma daha sonradır. Patroklos’un ölümüne Akhilleus’un atı da ağlar, XVII.426 vd.

³⁸ *Odyseia* IV.100-3, 190-5, 212-17.

³⁹ *Odyseia* XI.355-61. Penelope kendisini tanımadan önce onunla konuşurken Odysseus’un Thesprotialılarla birlikteyken kendilerini onuncu kuşağa kadar idare edecek hazine istediğini ve aldığını tekrarlar; eli boş gelmediği, taliplerin yağmaladıklarını telafi edecek kadar getirdiği bildirilir.

açıkça söz edilebildiğini belirtmiştik; (Moira'nın dilediğinden ne erken ne de geç gelmesi gerçeği dışında) bu serbestlik uzun ömürlülük konusunda iyimser bir ikiyüzlülük olmamasından kaynaklanır. Soylu düşünce tarzıyla ters düşmeyen kendini övmenin kökeninde de ikiyüzlülüğün olmayışı vardır. Odysseus'un ne kadar iyi bir okçu olduğuyla övünmesinde, Philoktetes hariç "dünyada ekmek yiyen herkesten daha iyi ok attığını" söylemesinde bir sakınca yoktur - kendini Herakles ve Eurytos gibi eski kahramanlarla karşılaştırmaz, ama genel olarak alçakgönüllü olmaya filan da gerek yoktur.

Doğruluk sevgisinden sık sık övgüyle bahsedilir,⁴⁰ ama pratikte Yunanların hiçbir zaman böyle bir erdemi olmamıştır. Bunu dengelemek için, ahlaki standartlara göre değil de şairin sunduğu şekliyle bir *safıktan* söz edebiliriz. Nausikaa evdeki bakirelerle banyo yapar, ama banyo yaparken nasıl görüldüğü tasvir edilmez.⁴¹

Yaşanan çağın altın çağ olmamasına ve kötülük ve felaketlerin çokluğuna rağmen kahramanlık yine de el üstünde tutulur. Diğer halklar hayali geçmişi Homeros'un çizdiği dünyaya benzeyen bir halkı her zaman kıskanır. Kuşkusuz bu, şiirsel gülümsemeler dışında karakteristik olarak köylülerin hiç görünmediği, görünse de ancak bir çoban veya Leertes'teki gibi bir bahçıvan olarak görüldüğü, "faydacı olmayan" bir dünyadır. Öte yandan Eumaios ve Eurykleia gibi kusursuz figürler mümkün olduğu kadar idealize edilir. Çünkü bu dünyada her şey yüce ve soyludur; hizmetçilik ve diğer bayağı işler ancak kahramanlar vesilesiyle gündeme gelir ve onların parıldayan varlığını yansıtır.

Demek ki fiziksel güç o dönemin erkeği için "bugünkü ölümler için olduğundan" daha önemli olup, sonraki çağlarda yaşayanlar onları dev gibi varlıklar olarak hayal etmektedir.⁴² Fakat Homeros vasıtasıyla kahramanlara ait olan kişi ve eşyaların süslü laflarla ayırt edildiğini özellikle belirtmemiz gerekir. Kutsallık "Alkinous'un kutsal gücünde" olduğu gibi sadece krallara aktarılmaz, domuz çobanı da "kutsal"dır, hizmetçiler "gururlu"dur ve atlarla koyunlar güzel postlarıyla övülürler. Tasvip edilmeyen hatta kötü bilinen bireyler bile tıpkı daha sonraları tragedyadaki

⁴⁰ Örn., *İlyada* IX.312, Akhilleus'un konuştuğu bölüm.

⁴¹ Kahramanların kralların kızları tarafından yıkanması için bkz. Athenaios 1.18.

⁴² Pausanias 1.35.3 vd., 6.5.1.

kötü karakterler gibi büyük çağın altın ışığında yıkanır. Mitolojide de Salmoneus ve Kapaneus gibi hainler, Sinis, Prokrustes ve özellikle de Nauplios gibi acımasız adamlar bulunduğu doğrudur. Nauplios ilginç bir bilgi, ticari deneyim, kötülük ve kindarlık bileşimidir, kızlarını denizaşırı yerlere satmak isteyenlere aracılık eder ya da yanlış işaret ateşiyle Troia'dan dönen kahramanların gemisini batırır.⁴³ Tersites de yaygın idealleştirmeye güçlü bir tezat oluşturur. İdeal görkemde Penelope'nin taliplerinin de payı vardır; hepsi öldürülmüş olsa bile yine de tanrı gibidirler; Odysseus yolculuğundan bir grup sersemi öldürmek için dönmemiştir.⁴⁴

Odysseia'da Nestor ve Menelaos'un saraylarında mutlu ve konforlu bir hayat vardır.⁴⁵ Nestor gibi doğduğunda ve evlendiğinde Zeus'tan soylu bir saadet (*olbos*)⁴⁶ armağanı alan bir adam kendi mülkünde rahat bir yaşlılık geçirir, oğulları da zeki ve iyi mızrakçılardır (*Odysseia* IV.207 vd). Maddi refaha sıkça atıf yapılır; krallar için hazırlanan yemeğin daha iyi olduğunu öğreniriz (*Odysseia* III.480) ve kurban uygulamasını tasvir ederken her zaman aynı sözcükler kullanılır.⁴⁷ Sadece en iyi şaraplardan, örneğin Odysseus'un dönüşü için saklanan şarapla Apollon'un hayattaki tek rahibi olan Maron'un İsmaros'a hediye ettiği muhteşem şaraptan saygıyla söz edilir. Bu şarabın varlığını bir tek Maron'un, karısının ve tek bir hizmetçinin bildiği, diğer hizmetçilerle bakıcıların haberdar olmadığı; ve yirmide bir suyla karıştırılmış olan bir kadehinin tatlı ve olağanüstü bir rayiha yaydığı söylenir, o kadar ki içemeyenler kederlere boğulur.⁴⁸ Hele bir de sofranın zevklerine, orada mevkilerine göre oturan konuklar için şi-

⁴³ Nauplios karakteri Alkidamas, *Odysseus* 13 vd.'da şöyle anlatılmaktadır: "Yoksul bir balıkçı, birçok Yunanın ortadan kaybolmasına neden oldu, gemilerden bir sürü hazine aldı, denizcilere sonsuz zarar verdi, mükemmel bir sahtekardır."

⁴⁴ Karş. *Odysseia* IV.628 vd. Antinous'un "güzel ayakları" vardır. Aynı şekilde Odysseus, Euryalos'un kaba konuşmasıyla kendi muhteşem görüntüsünü birbirinden ayırır, VI.176 vd.

⁴⁵ Aynı zamanda karş. hükümdarın hayatının ayrıntılı tasviri, Sarpedon'un Glaukos'la konuşması, *İlyada* XII.310-28. Servetiyle bir kahraman ve hükümdar olarak görevi arasındaki ilişkiyi açıkladığı konuşma.

⁴⁶ *Olbos* konusunda bkz. s. 141 üstte.

⁴⁷ Bunların Athenaios 1 ve 5'teki ayrıntıları.

⁴⁸ *Odysseia* II.341 vd. ve IX.196 vd. Aynı zamanda karş. Nestor'un çadırının konforu, *İlyada* XIV.5 vd., Makhaon'un banyo yapması ve bedenindeki kanları temizlemesi için kıvrırcak saçlı Hekamede'nin su ısıtmasını beklerken oturup şarap içmeye davet edildiği yer.

irler okuyan bir ozan eklenirse yüreğin bütün arzuları mükemmel bir şekilde tatmin edilmiş demektir.⁴⁹

Phaiakialılar istisnadır. Soylu ve mükemmel bir hayat tarzları olduğu söylenir; çizilen resmin bütünü Pylos ve Sparta saraylarından daha güzeldir. Tanrılara yakın yaşayan ve onlar tarafından sevilen Phaiakialılar uzak denizlerde, dünyanın ucunda yaşarlar ve diğer ölümlüler tarafından ziyaret edilmezler. Günleri sürekli ziyafetlerle, şarkılar ve danslarla geçer. Adalarının iklimi Kanarya ve Azor adalarının iklimlerine benzer, sürekli batı rüzgârları eser ve çiçekler gür açar, ağaçlar bol meyve verir. Alkinous'un sarayında her şey değerli metalden yapılmıştır; sarayı "ölümsüz ve hiç yaşlanmayan" altın köpekler korur ve fenerler altın gençler (canlı heykeller) tarafından taşınır. Alkinous'un tahratı salondadır, kraliçe de nedimeleriyle birlikte burada şöminenin yanında oturur ve mor yün eğirir. Alkinous "bir ölümsüz gibi" burada yiyip içer. Etrafındaki soylular "asa taşıyan krallardır", halk onlara tanrı olarak tapar, kraliçe Arete de dünya üzerindeki bütün eşlerden fazla saygı görür ve erkekler arasındaki anlaşmazlıkları çözer. Günlerini mutluluk içinde geçiren bu insanların en iyi yanı, bir düşünce veya bir kanat kadar hızlı olan ve sistebile bir dümene veya dümenciye ihtiyaç olmadan istenen yere giden gemileriyle fırtınaya yakalanan denizcilerin yardımına koşmalarıdır. Tanrılar kadim zamanlardan beri kendilerine her kurban sunulduğunda Phaiakialıların arasına karışır ve onlarla birlikte oturup ziyafet çekerler. Yalnız başına dolaşan biriyle karşılaştıklarında bile ondan saklanmazlar, çünkü Phaiakialılar onlara "Kykloplar ve vahşi Devler kadar" yakındır. Tanrılar tarafından bu kadar seilmelerinin altında onlarla rahat ilişki kurmaları ve efsanevi denizcilikleri yatar.⁵⁰ Ancak Poseidon bu mutluluğu tehdit eder.⁵¹

Dünyanın kenarındaki başka bir yerde de Syrie adasında olduğu gibi bahtiyarlık hüküm sürer, açlık ve hastalık bilinmez, insanlar yaşlanınca Artemis ve Apollon'un oklarıyla vurulup öldürülürler.⁵² Tekrar Phaiakialılara dönecek olursak, yabancılardan

⁴⁹ Karş. *Odyseia* IX.5 vd.

⁵⁰ Hesiodos, fragman 1'de tanrılar bütün kahramanlara görünür ve onlarla birlikte rahatça dolaşır.

⁵¹ Phaiakialılar konusunda karş. özellikle *Odyseia* VI.203 vd., VIII.241 vd., VIII.117 vd., 84 vd., VI.305 vd., VII.34 vd., VIII.557 vd., XII.113 vd. (Odysseus'un adaya bırakılmasından sonra geminin kaybolduğu yer).

⁵² *Odyseia* XV.407 vd.

yardım talep edenlerin duygu sahibi insanlar için kardeş gibi ağırlanması gerektiğini söyleyen Alkinous'un soylu konukseverliğinden de bahsetmemiz gerekir (*Odysseia* VIII.546-7). Bu saraylarda Phaiakialılar da en güzel zarafet örnekleri sergiler, soylu konuğa adını sormadan konukseverlik gösterirler. Aslında adını öğrenmek için can attıkları halde şair bunu elinden geldiğince erteler: Alkinous, Odysseus'u saray mensuplarına tanıtırken "Konuğumuzun adını bilmiyorum," der.⁵³

Bu kahramanlar dünyasında faydalı olana zaman zaman itiraz edilir, ancak Hesiodos bir düşmanlık göstermez. Phaiakialı Euryalos gözü eşyalarında ve cimrilikle edindiği birikimde olan tüccar denizciyi hoş olmayan bir şekilde yarışmalarda başarı gösteren adama benzeter (*Odysseia* VIII. 159-64). Faydacı hayat tarzıyla asıl sorunun bir kişinin ölerek rakibine şan kazandırması mı yoksa gerçekleştirdiği fetihlerle şanına şan katması mı olduğunun tartışıldığı bir hayat tarzı arasında daha güçlü bir tezat olamaz. Ayrıca bir insanın bir işle meşgul olması kahramanlık idealine hanel getirmmez. Laertes bir bahçıvandır, Akhilleus konukları için et doğrar, Odysseus salını kendi elleriyle yapar ve hatta daha önemsiz işlerden bile gurur duyar: Eumaios'a "hizmet işinde, düzgün ateş yakmada, et kesme ve pişirmede ve şarap dökmeye hiçbir fani benimle yarışamaz," der (*Odysseia* XV.321-4). Kralın kızının gidip çamaşırlarını yıkamak da soyluluğuna hanel getirmmez; Nausikaa, babasının ve üçü bekar olan ve dans için sürekli temiz giysi isteyen kardeşlerinin çamaşırlarının yıkanmasına nezaret etmek için babasından at arabası ister.

Daha sonraki mitolojiye göre bütün "icatlar"ın sahibi Palamedes'tir - doğal olarak Palamedes bütün belaları üzerine çeker; olayına göre iyiden de kötünden de o sorumlu tutulur.⁵⁴ Sanatçıları ve mucitleri, Daidalos'u, Trophonios'u ve Agamedes'i, Daktyles ile Telkhines'i ve de büyük denizcileri - Argo'nun dümencisi ve dümenin mucidi Tiphys'i, suyun altındaki sığ kayalıkları göremese de uzakları görebilen ve uzaktaki bir sahili ilk gören kişi olan Lynkeus'u⁵⁵ ve Paris'e gemi yapan⁵⁶ Phereklos'unun yanına koyabiliriz. Denizciliğin en büyük simgeleri tabii ki

⁵³ Karş. *Odysseia* VII.237 vd., VIII.28 vd., 548 vd. ve IX.19.

⁵⁴ Bkz. üstte not 2.

⁵⁵ Philostratos, *Imagines* 2.15.

⁵⁶ Tzetzes, *Lycophron* 93 ve 97.

Odysseus ve Argonotlardır. Evde kalanlar denizcilerin her anlat-tığına inanırdı, kendileri de seyahat etmiş olanlarsa efsanevi coğrafyaya yeni ayrıntılar eklerdi. Bunlar dünyanın gördüğü en muhteşem yalancılar olmalıdır; Helenistik dönemin iplik eğiren seyyahları onlarla karşılaştırıldığında yavan kalmaktadır.

Neşeli komedinin bir sınırı kahramanların ideal dünyasını kuşatır. Satyrosların ve Parnassos Dağı'nda yaşarken komşuların evine girmekle suçlanan ve kendisi kadar kötü olan Sisyphos'u suç ortağı yapan Odysseus'un büyükbabası, büyük hırsız Autolykos gibi bireysel figürlerin öyküleri hep aklımızdadır.⁵⁷ Sonra Herakles'in yolundan geçene kadar kıyameti koparan Kerkopesler vardı, Herakles de onları sırtın ucundan baş aşağı sarkıtmıştı. Sırtın ucundan sarkarken bir söz üzerine o kadar çok gülmüşlerdi ki Herakles de kendini tutamayıp onlarla birlikte gülmeye başlamış ve onları serbest bırakmıştı.

Mal mülk için girilen safça davranışlara ve sık sık işlenen suçlara rağmen *hazinelere*, örneğin gömülen veya madenlerde çıkarılmayı bekleyen altınlarla ilgili (Delphoi'deki bir yer altı mezarıyla ilgili öyküler dışında) hiçbir efsane yoktur. Efsaneler sadece büyümlü özellikleri olan tek tek değerli nesnelerden, örneğin Altın Post'tan, Harmonia'nin kolyesinden veya Zeus'un atasından bahseder.⁵⁸ Açgözlülüğü genel olarak hazine değil bu tür şeyler kışkırtır. Üstelik Yunanlar, önlerindeki Fenike örneğinden madencilik nasıl bir şey olduğunu çok iyi bilirler ve kendi topraklarında bulunan bu tür yerlere, örneğin Mykene'de, Orkhomenos'te ve başka yerlerde hazine bulunduğuna inanılan yerlere aşinadırlar. Bütün bunları hayal gücünün sürekli dağlardaki büyük mağaralara gömülü hazinelerle meşgul olduğu Kuzey Avrupa ile karşılaştırmak ilginç olacaktır.⁵⁹

Kahramanlar dışında bir de mesleklerin temsilcileri, uzmanlar vardır. İdeal dünyada bunlar bir istisna, bir kesinti oluşturur, fakat mitin motivasyonu açısından gereklidir. Bir örnek hekimler

⁵⁷ Strabon 9.5.18. Tzetzes, *Lycophron* 344.

⁵⁸ Kahramanların silahları bronzdan yapılmıştır, Pausanias bunu Homeros'tan doğrular. Akhilleus'un Phaselis tapınağındaki mızrağıyla Memnon'un Nikomedia'daki Asklepios tapınağında bulunan kılıcı bronzdandır. Demir ilk kez beşinci kuşak erkekler tarafından kullanılmıştı. Karş. Hesiodos, *İşler ve Günler* 150 vd.

⁵⁹ Telkhines ve Daktyles metal işlemecisiyken, kuzey mitolojisinin vahşi *getwerge'si* hazine bekçileridir ve bu madenci oldukları anlamına gelmektedir. (Tyrolia) Kralı Laurin bir hazine kralıdır ve yer altı dünyasının efendisidir.

olabilir; ancak Homeros'un Makhaon'u sıradan bir ordu cerrahı değildir, aynı zamanda bir prens ve bir hükümdardır, en önemli özelliği de şifa konusundaki bilgisidir. Öğretmene gelince Khiron hakkında söylenenlere bakabiliriz. Biz burada ozan üzerinde duracağız. Ozanın sanatına o kadar çok değer verilir ki, mesela Akhilleus da bir ozandır;⁶⁰ aslında kahramanların bütün dünyası ve onun mitolojisi sadece şairin hatırı için vardır. Alkinous, Demodokos'un Troia'nın düşüşüyle ilgili şiirini duyan Odysseus'un gözyaşı döktüğünü görünce neden duygulandığını sorar ve bu kaderi tanrıların istediğini ve Truva'nın yıkımının gelecekteki kuşaklar da içinde bir şiir bulsun diye mukadder olduğunu söyler (*Odyseia* VIII.579 vd.) Ozan, erdemli ve güvenilir adamdır. Agamemnon Troia'ya gittiğinde kraliçesini korumak ve kollamak üzere bir ozan görevlendirmişti. Aigisthos onu çölden ibaret bir adaya götürmüş ve orada öldürüp bedenini kuşlara yedirmişti. Klytemnestra ise kendisini ayartan kişiye ancak bu yüksek ahlaki güçten yoksun kaldıktan sonra teslim olmuştu (*Odyseia* III.267-72). *Odyseia*'in sekizinci kitabında Demodokos muhteşem bir şekilde devreye sokulur (61 vd.) ve -Odysseus ile Akhilleus, Ares ile Aphrodite arasındaki kavganın ve Troia'nın şarkısıyla en az üç kez görünür. Musa ona öykünün genel hatlarını anlatır (480 vd.) ve ilhamı da bir tanrıdan gelir (499). İthaka'da Telemakhos, annesi kahramanların dönüşünü okuyan ozanı durdurmaya kalkınca, ozan Phemios'u yüksek sesle savunur. Yaratıcı şarkıcılara şarkı ilhamı veren kişi Zeus'tur, ancak tam olarak bu şarkıyı okudu diye şarkıcı suçlanamaz, çünkü halk en çok en yeni öyküleri sever (*Odyseia* I.325-523). Bu çağda, mit anlatıcısı olarak ozan silahlı kampın aristokratik refakatinin tadını çıkarırken, bir sonraki aristokratik şölenle mersiye yapıyor.

Şiir de kendi övgülerini dile getirebilir. Eumaios, Odysseus'un üç gün boyunca kendisine anlattığı öyküyü tanrılardan bal kadar tatlı sözcükler öğrenen ve dinleyicileri tarafından sonsuza kadar şiir okuması istenen bir ozanın muhteşemliğine benzetir; Alkinous da öyküsünü en az bir ozan kadar iyi anlattığını söyler (*Odyseia* XVII.513-20, XI.368). Aslında ne zaman kahraman konuşmasından dolayı övülse, aynı zamanda kendini öven kişi dinleyicilerini iyice susturup gölgeli odalarda büyülenmiş

⁶⁰ Müzik ve tıp hocası olan Khiron'un diğer öğrencileri gibi. Plutarkhos, *Müzik* 40. Akhilleus'un liri Eetion yağmasından gelmişti (*İlyada* IX.186 vd.).

gibi dolanan şairdir. Phemios en sonunda Odysseus'a hayatını bağışlaması için yalvarırken şairin sanatını harika bir şekilde savunur: "Tanrılara ve insanlara şiirler okuyan şairi öldürürsen üzülsün. Ben başkalarından bir şey öğrenmedim; her türlü şiiri kalbime bir tanrı koydu, sanırım bir tanrıya okur gibi şiir okuyorum sana" (*Odyssey* XXII.345-9). Şair sadece neşeli değil, aynı zamanda hüznü anlarda kendine düşen rolü oynar, tıpkı Priamos'un sarayında Hektor'un bedeninin yanında görüldüğü gibi (*İlyada* XXIV.720); ve Hesiodos kendisini anarken bağı yananları teselli ettiğini söyler (*Theogonia* 94-103).

Herhangi birinin hizmetçisi bile olsa haberciye de kahraman statüsü verilir - örneğin taliplere şarap hazırlayıp sunan Dulikhionlu haberci Mulios'un Amphinomos'un hizmetçisi olduğu söylenir (*Odysseia* XVIII.423 vd.). Bu saraylarda ozanlarla haberciler birbirlerini yakından tanıyor ve her ikisi de zaman zaman soytarılık yapıyor olsa gerektir. Telemakhos taliplerin öldürülmesi üzerine sadece ozan için değil haberci Medon için de merhamet diler ve Homeros da bilinçli olarak onu gülünç duruma sokar; Medon sürünerek bir sandalyenin altından çıkar ve altına gizlendiği öküz postunu üzerinden atıp Telemakhos'un dizlerine sarılır, Odysseus "gülümseyerek" kendisini bağışlar (XXII.354 vd.) Besbelli, şair ozanlar ile salt haberciler arasına bir çizgi çekmek ister.⁶¹ Ayrıca -falci ve arabacı gibi- haberci de sonraki kuşaklar tarafından kahramanlık unvanıyla onurlandırılır.⁶² Talthybios'un mezarı biri Sparta'da ve öteki Akhaia'daki Aegium'un agorasında olmak üzere iki ayrı yerde gösterilirdi (Pausanias 7.24.1); her iki yerde de kendisine armağanlar sunulurdu ve [teslim olma göstergesi olarak] toprak ve su isteyen Darius'un habercilerinin öldürülmesi üzerine hem Sparta'ya hem de Atina'ya öfkelenmişti (Pausanias 3.12.6).

Falci, hekim, marangoz ve ozana hoşgörüyle bakılırken dilencinin gelişi hoş karşılanmaz (*Odysseia* XVII.382). Belli ki kahramanlık çağında dilenci tanındık bir figürdür, yoksa iyi dilenciyle kötü dilenci arasındaki karşıtlık İros ile Odysseus'un kişiliğinde bu kadar gerçekçi ve kolay biçimde sergilenemezdi. Şairin iyi di-

⁶¹ Euripides daha sonra sadece güçlülerle ve zenginlerle oturup kalkan habercileri eleştirir, Orestes 889 ve 895.

⁶² Örneğin Myrtilos, Pausanias 8.14.7. Eurymedon Mykenai'de Agamemnon'un mezarının yanına gömüldü, *a.g.e.*, 2.16.5.

lenciye sempati beslediğine kuşku yok çünkü sık sık onunla yakınlaşır ve Odysseus'u bu kılıkta bile şirin ve zarif gösterir. Odysseus'un karşılaştığı kötü muamele karşısında derhal orayı terk edişini (XVII.281 vd.); kendisine sunulan yiyeceği nasıl kabul ettiğini (352 vd.), bir dilencinin utanç duymaması gerektiği şeklindeki sözü (578 vd.) ve Antinous'un "aç olduğu için" kendisine bir iskemle atması üzerine dilencileri koruyacak bir Erinyes olsa nasıl Antinous'a dilenci laneti yağdırmaya hazır olduğunu (470 vd.) hatırlayın. Melanthios'un dilencilere okuduğu lanette (217 vd.) ve 18. Kitabın başında iki dilencinin birbirine yağdırdığı, ama dilenciler için sadece yumruk kavgasının uygun olması nedeniyle talihlilerin yumruk kavgasına dönüştürdüğü ve İros'a korkunç bir nihai dersle biten tehditlerde büyük bir gerçekçilik vardır. Nausikaa bu tip insanlara nazik davranır (VI.207 vd.) ve yabancılarla dilencilerin Zeus tarafından gönderildiğini, küçük bir armağanın bile onları mutlu edeceğini söyler. Bir dilencinin bir nişan partisinde yiyecek bir şeyler bulduğu *Eiresione* olarak bilinen güzel şiirde de dilencilere karşı dostça bir tutum görülür. Öte yandan Hesiodos onlara karşı hoş duygular beslemez; tıpkı diğer sınıfların mensupları gibi dilencilerin de birbirini kışkırandığını söyler (*İşler ve Günler* 25 vd.)

Mitolojinin kadınları Homeros'ta mükemmel biçimde sunulur; Nausikaa, Penelope ve daha az önemli olan Arete, Antikleia ve Eurykleia onun tanrıçalarından çok daha soyludurlar. Sonraki Yunanlarda bir iki istisna dışında Antigone ile mitolojiden gelmiş olması muhtemel olan Aulis'teki İphigenia gibi figürler bulunmaması sıra dışı bir durumdur. *Odysseia*'nın 6. Kitabında sunulduğu şekliyle Nausikaa insanı büyüleyecek kadar zarif, masum ve anlatılamayacak kadar etkileyicidir. İyice temizlenip güzelce giyinen Odysseus'a açıkça hayranlık besleyen Nausikaa'nın okuru nasıl etkileyeceği konusunda Homeros'un bir fikri yoktur. Onun gibi bir kocası olmasını ister (259 vd.), sonra da dedikodulardan kaçınmak ve annesi Arete'nin gönlünü kazanmak için nasıl davranması gerektiğini söyler (255 vd.).⁶³ Saygınlıkta ve statüde babası Alkinous ile eşit olan annesi kızının yanında gibidir,

⁶³ İlginç alternatif son. Burada Nausikaa daha sonra Telemakhos ile evlenip Hellanikos'a ve Aristoteles'e geri döner: Eustathios, *Commentarii ad Homeri Odysseam*, (ed. G. Stallbaum), Leipzig 1825-6, cilt. 2, s. 117. Telemakhos'ta Odysseus bu kez genç olarak yine yaşar.

o yüzden talibin öncelikle annesini, yani her şeyi düzenleyen kraliçeyi dikkate alması gerekir. Penelope'nin en dikkat çeken yanı zarafeti ve gücüdür, ama şair oğlunun annesine yönelttiği sert hatırlatmaları da esirgemez. En baştan itibaren ilk söz hakkının erkeklere, özellikle de evin reisi olan kendisine ait olduğunu savunur (I.356 vd.). Penelope şaşırır, sonra da onu yürekendirir ve uzaklaşır; ama üst katta Athena'nın kollarında uyuya kalana dek ağlar. Odysseus'un yayını germesini söylediğinde de aynı şey tekrarlanır; Telemakhos buna sadece kendisinin karar verebileceğini söyler ve aynı kelimeleri kullanarak annesini üst katta bakıcıların yanına gönderir, o da yine şaşkınlık ve gözyaşlarıyla itaat eder (XXI.344 vd.). Diğer yanda Odysseus'un yaşlı annesi ile sadık dadı örneği, saygıdeğer Eurykleia vardır.⁶⁴

Homeros'un Helene'si diğer kadınlardan çok farklı olarak ışık saçan bir figürdür, özünde pasiftir ama dayanılmaz bir zarafete sahiptir. Aslında Aphrodite'nin masum kurbanı olmuştur, Paris'e olan aşkı bu tanrıçanın kendisine dayattığı bir kaderdir. Kaderine boyun eğmeyi kabul ettiği için duvar kilimine Troialılarla Yunanlar arasında kendisi yüzünden çıkan savaşları işlemek zorunda kalmıştır (*İlyada* III. 126 vd.). Sevgilisini memnun etmek adına kendisini suiistimal ettiğini düşündüğü tanrıçaya sitemler yağdırır (*a.g.e.* 399 vd.). Telemakhos'un Sparta ziyareti sırasında Helene Penelope'den tamamen farklı olan baş döndürücü güzelliğiyle ortaya çıkar ve bütün bunların kendi yüzünden başına geldiğini –"siz Yunanlar benim yüzümden Troia'yı kuşatınca"- söylerken ağzından çıkan sözcükler adeta bir meydana okuma gibi görünecek kadar içtendir (*Odyseia* IV.120 vd.). Menelaos ile Telemakhos'a kuşatmayla ilgili komik anılar anlatırken de en ufak bir vicdan rahatsızlığı yaşamaz; ama kedere neyin iyi geldiğini bilir ve hatta sonunda kahinlik gücüne bile kavuşur (*Odyseia* XV.172 vd.). *Odyseia*'da Nausikaa ile Penelope'den farklı olarak daha önce bir tanrıça olduğu anlaşılır.⁶⁵

⁶⁴ Hizmetçinin ve bakıcının görevleri tek bir kişide birleşmişti. Böylece Homeros *İlahisi*'nde (101 vd.) Demeter kendini Kleos'a çocuksuz, yaşlı bir kadın olarak tanıtır. Daha sonra diğer yaşlı kadınlar gibi bir evde çalışmak, "kollarında çocuk taşımak, onu iyi yetiştirmek, ev işlerine göz kulak olmak, evin efendisinin ve hanımının yatağını hazırlamak ve hizmetçilere çeşitli beceriler öğretmek" ister (138 vd.).

⁶⁵ Pausanias (2.22.7) geleneksel efsanenin oldukça farklı bir versiyonunu anlatır; Helene Theseus tarafından kaçırılır ve Dioskori tarafından geri istenir. Lukianos

Khryseis ile Briseis, *İlyada*'da sadece nesnedirler; fakat Agamemnon'un Briseis'i geri verdiği sırada ona dokunmayacağına dair yemen etmeye zorlandığını hatırlatmak gerekir.⁶⁶ Yer altı dünyasındaki mitolojik kadınlarla ilgili anlatımda (*Odyseia* XI.225 vd.) tanrılarla ünlü güzellerin genelde göz alıcı olan eşleri dışında sadece biri yani Epikaste (Jocasta) çok talihsiz gibidir, Phaidra'nın ise diğerleri gibi sadece adı geçer; yalnızca Eriphy-le'den tiksintiyle söz edilir. Kadınların korkutucu yanları ilk kez tragedyada kalpsiz Medea ve Phaidra tiplerleriyle gündeme gelmişti;⁶⁷ ama daha önce mitolojik öykülerde geçmekteydi. Eski tutumdan gerçek kopma *Odyseia*'daki aynı yer altı öyküsünde, Klymnestra'nın gelecekteki bütün kadınları hatta kadın sanatlarında hayranlık uyandıracak kadar usta olanları bile rezil ettiğini Agamemnon'un söylemesiyle meydana gelir (XI.433 vd.). Agamemnon, her ne kadar Penelope diğerlerinden daha farklı ve daha iyi olsa da kadınlara sonuna kadar güvenilmeyeceğini söyleyerek devam eder ve Odysseus'a kılık değiştirerek İthaka'ya ulaştığında dikkatli olmasını tavsiye eder, çünkü artık hiçbir kadına güvenilemez; nitekim Odysseus da karısını ciddi teste tabi tutar. Athena teorik olarak Penelope'ye iyi bir karakter verir, ama bu hak ettiğinin çok gerisindedir (XV.20 vd.); tanrıça sanki tartışmasız doğruymuş gibi banal klişelerle Telemakhos'a nutuk çeker: Kadınlar vefasızdır, ilk evliliklerinden çocuklarını unutup körü körüne yeni bir aşığın peşine takılırlar, vb.⁶⁸

buradan yola çıkarak Helene'nin Truva Savaşı sırasında en az orta yaşlı olduğu sonucuna varır. Önceki yazarlar onun genç kalmasına izin vermişti.

⁶⁶ *İlyada* XIX.175 ve 258 vd. Akhilleus'un çadırında Diomede vardır, Patroklos'un ise İphis. Her ikisi de savaş ganimetidir (*İlyada* IX.664 vd.); Nestor'un çadırındaysa Hekamede vardır (*İlyada* XIV.6).

⁶⁷ *Hippolytos*'ta (407 vd.) Euripides tragedyanın genel olarak benimsediği görüşü temsil eder, buna göre prensesler sadakatsizlik örneğidir, kadınların yozlaşmasının sebebi soylu ailelerdir, çünkü büyük hanımların skandal davranışları kötü karakterlilere şahane görünür. Üvey oğluna aşık olan ve sonra ona iftira atarak ölümüne neden olan kadına sadece Phaidra'nın değil Phylonome'nin öyküsünde de rastlanır. Tzetzes, *Lycophron* 232.

⁶⁸ Burada dikkatimizi çeken karakteristik bir bakış açısı *İlyada*'da naif bir şekilde dile getirilir. Eş yüz sığırlık başlık parası karşılığında kazanılmıştır, ayrıca bir koyun ve keçi sözü verilmişti; kadın kocasını minnettarlıkla tazmin edecektir, genç İphidamas bunu test etme şansı bulamaz, çünkü Agamemnon tarafından öldürülür (XI.241 vd.). Evlilikte sadakat konusunda dokunaklı örneklerden biri de kocası Kapanios'un cenaze ateşine atlayan Evadne'dir. Mitolojik zamanlarda dul kadınların tekrar evlenmediği varsayılır; Pausanias, Perseus'un kızı Gorgophone'nin dul

Yunanlarda iki tip kadın yoktu; biri tıpkı Mylitta-Astarte gibi Aphrodite'nin de bir unsuru olması muhtemel olan büyük tanrıça-kraliçe Semiramis'tir; Helene bu düzeyde değildir. Yunanlar tek bir ulus olsaydı o zaman belki böyle bir figüre sahip olabilirlerdi. İkinci olarak, halkının kurtarıcısı olan bir kadın kahraman, bir Miriam, Jael, Deborah, Judith veya Esther yoktur.⁶⁹ Aslında Medea'ya, Klytemnestra, Eriphyle ve diğerlerine rağmen korkutucu bir kadın yönetici de -bir Jezebel veya bir Athalia da- yoktur. Bunun sebebi erkeklerin krallardan çok kahraman olmamasıdır. Bunun yerine Yunanların *viragos*'u, Atalanta'sı ve Hippodameia'sı vardır; Amazon karakterini ve daha sonra da Tarpeia'nın temsil ettiği vatan haini kadın karakterini yaratırlar.

Daha sonra canavarların dışındaki mitolojik hayvanlar olağanüstü güç izlenimi vermişlerdi. Pausanias, Girit boğasını anlatırken şöyle der: "Uzun zaman önce insanlar Nemea aslanı, Parnassos, Kalydon ve Erymanthos erkek domuzu ve Krommyon dişi domuzu gibi hayvanlardan daha çok korkardı, çünkü bunların bazılarını dünyanın doğurduğu, bazılarının tanrılardan dolayı kutsal olduğu ve bazılarının da insanları cezalandırmak için salıverildiği söylenir."⁷⁰

Bir bütün olarak kahramanlar dünyası, bazılarının ve özellikle de Troia'da savaşanların aslında ölmeyip Zeus tarafından Kutlananlar Adası'na veya dünyanın uç noktalarına götürüldüğü düşünülen pırıltılı dünyalardan biriydi. Bu düşünce *İşler ve Günler*'de dile getirilmektedir (166 vd.); fakat burada kahramanları beşinci kuşak ve onunla birlikte Yunan kötümserliğine dair en aşırı argümanlar takip eder, öyle ki katlandıkları bütün şiddete ve acılara rağmen kahraman selefler kıyasla altın bir buluta çekilir. Bu figürler mitolojik olmakla beraber bizim için çok önemli tarihsel figürlerdir; bize Yunan iç yaşamının değişen evrelerini gösterirler, aksi takdirde onlar hakkında bir şey öğrenmemiz mümkün olmazdı.

kalma geleneğini bozan ilk kadın olduğunu söyler. Mitolojik dönemlerde kardeşler arası evlilik Aiolos'un çocuklarında ve Byblis ve Kaunos öykülerinde görülür. Polyainos'a (8.44) göre de Thessalos'un anne babası kardeştir.

⁶⁹ Plutarkhos'un *Kadın Erdemi*'nde dediği gibi kuşkusuz yarı tarihsel ve tarihsel dönemde daha kısıtlı bir şöhrat sahibi olan kahraman kadınlar vardır; fakat bütün halkını kurtaran bir kadın yoktur.

⁷⁰ Pausanias 1.27.9. Fakat bu Ludwig Preller'in belirttiği anlamda bir doğa gücü düşüncesine varmaz.

Homeros'un kendi halkı iki Homeros şiirinin vücuda geldiği uygarlığın izlerini taşımasıyla kahramanlardan ayırır;⁷¹ Homeros çağdaşlarını tekrar tekrar kahramanlarla kıyaslar ve onlardan aşağı olduğuna karar verir. Onun zamanının başlıca karakteristik özelliği *İlyada* ile *Odyseia*'nın varlığıdır; kendisinden öğrendiğimiz kadarıyla ozan da şairin çağdaşı olmalıdır.⁷² Ayrıca şairin savaşı anlatma tarzı kendi dönemine özgü olmalıdır; Yunan kampıyla, nişan alma şekliyle, okun isabet etmesiyle veya hedefi ıskalamasıyla ve silah ve yaralanmalarla ilgili tariflerindeki ayrıntıları başka türlü açıklamak mümkün değildir. O erken tarihte dahi okçuluk mızrakçılıktan daha az saygı gören bir işti; yaralı Diomedes, sadece okçu olan Paris'e dudak бүker;⁷³ tek başına ok atmak savaşmak sayılmaz. Savunma silahları da kesinlikle şairin zamanına aittir; Diomedes ile Odysseus'un tipik gece keşiflerinde giydiği iki miğfer muhtemelen görünmeyi engelleyen "koyu renkli başlıklar" idi; Homeros'ta bunlar bir boğanın veya yaban domuzunun başından yapılmış miğferler olur.⁷⁴ En ilginç de Patroklos'un cenazesinde düzenlenen agonda yapılan yarışmaların şiire dönemin damgasını vurmasıdır - bu damga agondur. Hesiodos, Khalkis'te düzenlenen bir müzik yarışmasına bizzat katılmış ve orada bir tripod kazanmıştı.

İlyada'daki imgeler bizleri mitolojininkinden farklı bir dünyaya götürür. Burada av sahneleri ve hayvanların hayatından başka sahneler, havanın ve denizin görünüşleri, kırsal faaliyetler ve botanik gözlemler sunulur; ama hiçbir yerde kentsel uğraşlardan söz edilmez, bütün bunlar çobanların ve kır insanların gözlemlerinden ve kulaklarından duyulur ve görülür. Örneğin, bir yaban hayvanının peşindeki avcılar ve av köpekleriyle uzaktaki ağaçların arasından canhıraş geçişi sırasında bahçedeki köpeklerin huzursuzlanması (X.183 vd.) ve aslanın sürüye saldırışı (X.485 vd. ve özellikle XI.172 vd.) muhteşem bir gerçekçilikle anlatılır. Bir de avcının yaraladığı erkek geyiği parçalayan çakalların aslan tara-

⁷¹ Pseudo-Lukianos bazılarının Homeros'un kahramanlık çağında, bazılarının İon döneminde (yani Dor göçünden sonra) yaşadığına inandığını söyler; bu da kesin bir ayırım yapıldığını gösterir (*Demosthenis encomium*. 9).

⁷² Bkz. s. 226 vd. üstte.

⁷³ *İlyada* XI.385. "Sen, küçük okçu, okunla boy gösterip kızları kolluyorsun ..." Karş. daha sonra Euripides, *Herakles'in Çılgınlığı*, 159 vd.

⁷⁴ *İlyada* X.257 vd., 261 vd. Truvalı Dolon'un "su samuru kürkünden miğferi" de kuşkusuz onu giyen kişinin görünmez olması için yapılmıştı.

findan ürkütülerek kovalanış sahnesi vardır. Köy hayatından sahnelere gelince, öküzlerden daha elverişli olan katırlarla top-
rağın sürülüşü (X.351 vd.), sonra yırtıcıların iki yönden birbirinin
üstüne çulllanması (XI.67 vd.) ve ormandaki aç oduncu (XI.86 vd.)
ile yün taşıyan çoban vardır; sadece satmak üzere yün eğirip tar-
tan kadın kentsel bir hava sunar (a.g.e. 433 vd.).⁷⁵ Bir defasında
askerlerin hayatından bir manzara çizilir, burada intikam almak
için yola çıkan Akhilleus'un üzerinden geçen ateş seli, kuşatma
altındaki ada-şehrin işaret ateşlerine benzetilir.

Epik şiirin sunduğu bu eski gerçekçi imgeler içinde post-
mitolojik hayat resmimizi ayrıntılı bir şekilde dolduranlardan bi-
ri *İlyada*'nın (478-608) 18. Kitabındaki kalkanla Hesiodos'un şiir-
indeki Herakles'in kalkanıdır; bunlardan ikincisi, M.Ö. 600'den
çok uzun zaman önce yazılmış olması muhtemel görünmemekle
birlikte yine burayla alakalıdır, çünkü bakış açısı eski dönemle-
rinkinin aynıdır. Bu durumda ilk olarak mucizevi bir işçilikle
yapılmış olan Akhilleus'un kalkanını ele alacağız. Kalkanın mer-
kezinde dünya, deniz ve yıldızlar vardır, bunun etrafını iç içe
geçmiş şeritler sarar: İlk kuşakta evlilik törenleriyle agoradaki bir
mahkeme celsesinin sahnelendiği huzurlu bir şehir vardır;⁷⁶ son-
ra kuşatma altındaki şehir, dışarıdaki son çırpınışlar, kalabalıkla-
rın ortalığı kasıp kavurmasıyla şiddetlenen savaş, savaş tanrıları
ile ganimete el koyan Kerai gelir; onu sürülmüş topraklar ve ha-

⁷⁵ Çoğunlukla X., XII. ve XIV. kitaplardaki diğer av ve hayvan yaşamı resimleri
şunlardır: İki av köpeği ve bir geyik veya yaban tavşanı (X.360 vd.), köpeklerini
yaban domuzuyla aslanların peşine gönderen avcı (XI.293 vd.), avcılardan kaçan
iki yaban domuzu ormanı yakıp geçerken (XII.146 vd.), eti parçalayan aslan (a.g.e.
299 vd.), dişi geyiğin yuvasındaki aslan (XI.113 vd.), bir ineği sürükleyen aslan
(XII.61 vd.) ve kaçarak sürüden uzaklaşan aslan (a.g.e. 657 vd.), avını gözleyen kar-
tal (a.g.e. 674 vd.), saldırılara rağmen çimenlerde otlamaya devam eden eşek
(XI.558 vd.), süt yayığının etrafında uçuşan sinekler (XVI.641 vd.). Doğal olaylar
ise bulutların arasından görünen ve tekrar bulutların arasına gizlenen yıldız (XI.62
vd.), denizi kamçılایan fırtına (a.g.e. 297 vd.), ordular savaşırken üzerlerine yağın
taşlar için metafor olarak kullanılan kar yağışı (XII.278 vd.), bulutlar ayrılırken bir
anda tutuşan toprak (XVI.297 vd.). Ayrıca doğadan muhteşem resimler vardır:
Ormandaki fırtına (XVI.765 vd.), orman yangını (XI.155 vd. ve XX, 490 vd.), ağaç-
ları sürükleyen sel (XI.492 vd.), dimdik duran büyük meşe ağaçları (XII.132 vd.) ve
fırtınanın yerinden söktüğü zeytin ağacı (XVII.53).

⁷⁶ Bu halk mahkemesinin son derece garip özellikleri vardır. Dava tipik bir Yunan
kavgasıyla ilgilidir; *gerontes* yarışan iki tarafın gürültülü müdahalelerinden etkile-
nir. En doğru karar veren yargıç için iki talantonluk bir ücret beklemektedir. Bu
kimin parasıdır?

sat, şarkılarla dansların eşliğinde hasat edilen üzüm bağı, aslanların saldırısına uğrayan sığırlar ve kayalık vadide otlayan koyunlar izler; son olarak dansçılarla akrobatların muhteşem bir şekilde işlenmiş zilleri. Toplumsal yaşamın en güzel özelliklerinin idealize edildiği bütün bu “dünya” resmi Okeanos tarafından çevrelenir.

Hesiodos’un anlatımında (“Herakles’in Kalkanı”, 139-320) hem giriş bölümünde hem de değişik sahnelerde çok daha farklı bir üstün işçilik tasvir edilir; havada süzülen Perseus ana konudan ayrı olarak özellikle bir ustalık eseri olarak gösterilir (216 vd.). Merkezde korkunç bir ejderha ve etrafında şeritler vardır: Birincisi, belli bir teması olmayan savaş sahneleri, on iki yılan başı, domuzlarla aslanların mücadelesi, Lapithler ve Kentauroslarla Ares ve Athena arasındaki savaş, lir çalan Apollon ile şarkı söyleyen Musalar, çevresinde yunuslar ve balıkçılar bulunan bir iskele⁷⁷ ve Gorgonları peşine takan Pegasus: Sonra kuşatılan şehir, besbelli Homeros’tan taklit edilmiş, ama onunkinden çok daha heyecanlı; burada Kerai de ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir.⁷⁸ Ardından evlilik törenleri, dansları, şarkıları, ziyafeti ve surların dışında bir ileri bir geri gidip gelen halkıyla mutlu şehir gelir; at terbiyeciliği, tarla sürme, hasat, üzüm toplama (bu da Homeros’unkinden daha ayrıntılıdır), boks ve güreş, yabani tavşan ağı ve kompozisyonun nispeten geç tarihlere ait olduğunu gösteren ayrıntılı bir araba yarışı ve ödül olarak bir tripod. Besbelli bu bir yarışmalar dönemidir.

Bu tasvirlerde eksik olan şey her türlü ticarettir. Öte yandan - Homeros’ta- tarım ve kırsal yaşam soylu ve neşeli bir uğraş olarak tasvir edilir, genel hava mutluluktur; çobanlar flüt çalar; saban izinin ucunda bir adam sabancıya şarap ikram eder; kral mayetiyle birlikte mutlu bir şekilde hasat yapanları izlerken, meşe ağacının altında haberciler ziyafet için bir öküz kesmektedir; üzüm hasadı ve danslar hoş bir dille anlatılırken, Hesiodos’ta üzüm hasadı çok daha soğuk bir dille tasvir edilir, danslardan ise sadece birkaç sözcükle bahsedilir (280 vd.). Hayatları hakkında bu kadar hayranlık verici tasvirler bırakan millet sayısı çok fazla

⁷⁷ Bu doğru yerde midir?

⁷⁸ Savaş sahnesi son derece canlıdır çünkü ölüm tanrıçası ölen savaşçılar için şiddetli bir kavgaya tutuşmuştur (261). Yanlarında ayrıntılı Akhyls (ölümün karanlığı) figürü durmaktadır.

değildir. Beni Hasan mezarlarında buna benzer Mısır sahneleri olduğu doğrudur: Bunlarda, orada gömülü olan kraliyet mensuplarının tarlalarındaki ekim ve sürme faaliyetlerine yer verilir; ama her şey önceden mükemmel biçimde düzenlenmiş gibidir. Homeros'ta her şey tercihe göre oluyor gibidir; Yunan hayatı bizlere mükemmellik yerine keyif ve özgürlükle doluymuş gibi görünür.

Dolayısıyla kalkanlar hâlâ ideal kalmış bir varoluşun basit ve tipik simgeleri ve şairin çağdaşlarının sanat eserlerine dönüştürülmüş rüyalarıdır.

Hesiodos'un *İşler ve Günler*'inin öğretilerinden, karamsar ön-sözü dışında, Homeros insanıinkinden çok farklı bir varoluş ortaya çıkar. Bu veciz töresel bilgiye karşılık veren ve ondan şiirsel bir gelenek yaratan bir halkın varlığı sıra dışı görünmektedir. Dor göçünün ve bu göçün sonuçlarının hayatın daha sert ve daha kasvetli olmasında ve daha sonra *polis*'in düzgün gelişiminde ne kadar payı olduğu sorulabilir; ancak Homeros da daha sonraki dönemlerde yaşamıştı ama görünüşe göre bu karamsarlıktan hiç etkilenmemişti. Kesin olan şu ki, *İşler ve Günler*'de babası "zenginlikten ve mal mülkten değil kötü yoksulluktan", [Küçük Asya'daki] Aioliyalı Kyme'den Helikon Dağı'ndaki Askra adlı havası kötü, yoksul köye kaçan bir yazarın sesini duyarız (637 vd.). Çalışmanın bir lanet olduğu ama henüz *banausia* olarak adlandırılmadığı bir zamandan gelen kadim bir sestir bu; çalışmanın tek kurtuluş olarak saygı gördüğü ve saban süren güçlü ve özgür adamın yerinin (441 vd.) henüz özgür olmayan *demos*'un (602 vd.) yanı olduğu bir zaman.

Kahramanların ve onların torunlarının dışında adil yargıçların özlemini duyan ve her şekilde, mitolojik veya doğrudan *adaleti* yücelten köylüler gösterilir.⁷⁹ Kuşkusuz adaletin özlemini çekerler, çünkü aristokratik dönemde adalet "rüşvet yalayıp yutan" yargıçlar ve büyük mülk sahibi sınıf tarafından yozlaştırılmış, bunun sonucu olarak Yunan entrikacılığı ve yolsuzluk da alıp başını gitmişti. Hesiodos'un dünyasında temel şey mülkiyetti (karş. 686); ama sadece namuslu kazanca saygı duyulur ve yüksek sesle övgü düzülürdü (298 vd.). İyi komşular akrabalar-dan bile daha önemliydi (342 vd.). Hısım akrabaya çok güvenil-

⁷⁹ Karş. Horkos ve Dike ile ilgili paragraf (256 vd.), Dike'nin Zeus'a yakınması (256 vd.), adaleti korumak için devriye gezen otuz bin ölümsüz muhafız (252 vd.).

mezdi; kardeşle sözleşme yaparken bile arada bir tanık bulunması tavsiye edilirdi (371).⁸⁰⁾ Aileler küçük olmalıydı; köylüler sadece bir veya iki çocuk yapmaya zorlanıyordu – bu Plutarkhos’un daha sonra kendini olabildiğince savunmak zorunda hissettiği bir politikaydı. Burada da yani Platon’dan çok uzun zaman önce de deniz yolculukları konusunda bir uyarı vardır; yasalara uyan bir şehrin yurttaşlarının gemilerle yolculuk yapmaması kendi hayırlarınadır (236 vd); aynı zamanda, şair hane halkıyla çiftçilerin uyması gereken kuralları sıralarken olabilecek durumlara karşı her türlü talimatı da verir. Bir köyde veya Askra gibi *polis* statüsü olmayan küçük bir yerde halkın toplandığı yerler nalbantlar veya küçük hanlardır; çalışkan insanlar oralarda avarelik etmemeleri için ciddi şekilde uyarılır (493). Sona doğru hayat ve davranışla ilgili bazı genel kurallar ve belli faaliyetlerin yapılacağı veya kaçınılacağı günleri gösteren bir almanakla harmanlanmış yaygın hurafeler sıralanır. Bütün bu veciz töresel bilgiler oldukça basit ve sadedir, Boiotia’nın kırsal halkından övgüyle söz eder ve korunması gereken bir hayat tarzı resmeder. Sert kış havasında (519 vd.) çok iyi giyinip kuşanmış çekici kız ve hasat yemeği (528 vd.) resimleri çizilir.

Son olarak ilkel Yunanistan’ın çok önemli bir yönü yani korsanlık hakkında birkaç söz eklememiz gerekir. Tarihin ilk dönemlerinden beri sahilin ve adaların olduğu her yerde korsanlık görülür, hatta korsanlık bugün bile varlığını sürdürmektedir. Uygar halklarda dahi kısa bir karışıklık veya kargaşa dönemi korsanları geri getirip denizlere dehşet saçmaya yeter. Balıkçılığın gelişmediği girintili çıkıntılı kıyılarda yaşayanlar doğal olarak tarımın gelişmiş olduğu toprakları yağmalayarak ekinlere, hayvanlara ve hatta insanlara el koymaya daha eğilimlidirler. Nitekim Kilikyalılar ve Roma Cumhuriyeti’nin son yüzyıllarında yaşayan diğer halklarla erken Ortaçağda Normanlar böyle bir hayat sürüyordu. Yunan adaları adeta korsanlık için yaratılmıştı. Aç kalanlar işi olanları soyuyordu ve bu nedenle halk sahilden iç kesimlerde yaşamayı tercih ediyor ve bulunduğu yerleri tahkim ediyordu. Thukydides’e göre en eski şehirler kıyıdan bir miktar içerde kurulmuştu ve her birinin bir liman kasabası olurdu (Pausanias bunların birçoğunu saymıştır). Mitolojide korsan modeli Odysseus’tur; hatta *Odysseia*’nın en başından en sonuna kadar

⁸⁰⁾ Hesiodos’un kardeşi Perses örnek bir kardeş değildi.

alttaki tema korsanlıktır ve o çağda bile korsanlar dünyada boy göstermek için servet biriktirirdi. Mitolojide aynı zamanda yağmalayacakları bölgede kalıp oranın yöneticisinin kızıyla evlenen ve Yunan hükümdarı olan bazı "Poseidon çocukları" yani korsan kaptanlar vardır; Ortaçağda Normanlarda olduğu gibi genellikle bir *polis*'ten destek alırlardı. Hatta gelişmiş *polis* çağında dahi hasımlar geç Ortaçağda Rivyera'daki kalelerden bazılarını ele geçirip kendi ülkelerinin denizciliğine zarar veren Cenevizli sürgünler gibi sık sık korsanlığa başvururdu.

III

Agon Çağı

Agon çağı olarak adlandırdığımız dönem Dor göçünün sonlarından başlayıp aşağı yukarı M.Ö. 6. yüzyılın sonlarına kadar uzanır; bu döneme pekâlâ Yunan tarihinin ortaçağı da denilebilir. Tüm bölünmeler gibi bu da keyfi bir bölünmedir, ancak işe yarar; elimizdeki materyali elden geldiğince düzene sokmak ve kategoriler oluşturmak zorundayız.

Bu dönemin bir karakteristiği *polis*'in aristokrasi ile tiran egemenliği arasında sürekli el değiştirmesi ise, diğeri de çocuk yetiştirmenin önemine duyulan kesin inanç dışında, Pindaros'un Yunanların ayırt edici özellikleri dediği *kalokagathia* ideali ile soyluluk, zenginlik ve mükemmelliğin birliğidir. Soyluluk her yerde hatta Dor göçüyle dönüşmemiş olan devletlerde dahi hakim karakteristiktir. Derebeylerinin hakları kan üstünlüğüne, büyük toprak sahipliğine dayanan zenginliğe, silah kullanma becerisine ve yasa ve kurban ritüelleri hakkındaki bilgiye dayanıyordu. *Banausia*'dan yani toprağı sürmekten, el sanatlarından, dükkancılık, ticaret ve benzeri işlerden nefret edilirdi. Soylulara uyan tek uğraş silah kullanma sanatı ile oyunlar veya devlet için çalışmaktı, ama burada sözü edilen hayatın gereklilikleri için çalışmak değildi. Özgürlük özlemi duyan kitleler sırası gelince aristokrat oldukları kolonilere göç etmeye teşvik edilirdi.

Bu soyluluk ne dağınık bir toprak sahibi sınıftı (*Junkertum*) ne de bir askeri kasttı (*Rittertum*); aşağı yukarı Ortaçağ devletlerindeki, özellikle de İtalya'daki patrikliklere benzer bir şey, şehirde bir arada yaşayan, şehrin yönetiminde aktif rol oynayan ve aynı zamanda şehrin krema tabakasını oluşturan bir toplumsal gruptu; diğer etkenler olmasa bile salt agonun etosu böyle bir grup oluşturmaya yeterliydi. Tiranlık faydacılığından dolayı agona uymayan bir durumdu. Sparta da katı Dorculuğuyla Yunanistan'ın geri kalanından ayrılmaktaydı; çünkü burada gerçek bir toplum yoktu, acımasızca yöneten, bütün jimnastik ve benzeri

faaliyetleri üstünlüklerini tahkim edecek şekilde yönlendiren fatih bir halk vardı. Yunanistan'ın geri kalanında durum tamamen farklıydı; soylular cömert ve keyif düşkünüydü, daha çok güzel atlar yetiştirmekle ve güzel arabalara binmekle ilgilenirlerdi. Bu atmosfer o kadar bariz, o kadar yaygındı ki bazı tiranlar (örneğin Sikyonlu Kleisthenes) bile soylu mükemmellik peşinde koşmuş ve agonu taklit etmişti, kuşkusuz bunlar istisnaydı.

Bu toplumda eğitim iki şeyi bir araya getiriyordu. Biri festivaller, muhteşem kurban ritüelleri, korolar ve dansı. Hepsi de mitolojik boyutuyla bütün kültürün başlangıç noktası ve kökeni olan dinle bağlantılıydı. Öteki jimnastikti; bu agonun nedeni değil sonucuydu, çünkü kişisel rekabet gücü artık sadece askeri beceriyi artırmaya dönük eğitimle tatmin edilemiyordu. Hedef bedeni en mükemmel güzellik noktasına çıkarmaktı ki bunun için her bireyin en az sanat eğitiminde olduğu gibi metodik bir disiplin uygulaması, her türlü kişisel "deha" gösterisinden uzak durması gerekirdi. Jimnastik ve ona ait olan her şey eğitimin değerine dair inancı pekiştiriyordu, bu inanç o kadar güçlüydü ki devletin (gymnasia inşa etmekten başka) ekstra bir önlem alması gerekmiyordu.

Bu yaşam tarzı genel olarak Yunan davranış biçimi üzerinde güçlü ve kalıcı bir etki bıraktı. El emeğinin küçümsenmesi Yunan zihniyetine iyice yerleştiği gibi, örneğin Phokylides¹ gibilerin uyarılarına rağmen edebiyata da kök saldı. Çok zengin olmayan sıradan insanlar dahi bu düşüncedeydi; patriarkal ideale döndüğünde "başka bakımlardan da mükemmel bir insan, atları ve avcılığı seven, savaşta deneyimli, dindar, kurban kesen ve kehanetleri yorumlamakta usta biri (yani yarım falcı) olarak tarif edilen Ksenophon'u hatırlatırlar."² Atina'da nispeten geç bir tarihte dahi *kalokagathia*'ya yüksek sesle methiyeler düzülebilirdi: Aristophanes'in *Kurbağalar*'ında geçen bir paragrafta (718-37) -her ne kadar bu belirgin biçimde sadece tarif edilen şeyin azaldığı zaman kullanılan bir imge olsa da- soylu, erdemli, kibar, adil ve

¹ Platon'un alıntı yaptığı (*Devlet* 407a) 6. yüzyılda yaşamış bir mersiye şairinin, kişinin önce geçim kaynağına, sonra erdemine bakılması gerektiğini söylediği belirtilir.

² Diogenes Laertios 32.56. *Kalokagathia*'nın bütün özelliklerini şahsında toplamak isteyen Ksenophon, bu konuda güçlü Sparta değerleri taşıyan gerçek bir eski savaşçıydı. Malzemeleri bir Argos kalkanı, Attik zırhı, bir Boiotia miğferi ve Epidaurus savaş atı idi.

mükemmel yurttaşlar, *palaistra*'da eğitim görenler için, korolarda ve müzikle birlikte -o vakitler yerini bronzla bırakmakta olan- eski gümüş sikke imgesi kullanılır. Daha eski zamanlarda, özellikle de İonia'da ve batı kolonilerinde gerçek agonun zayıflamasından yakınılırdı; ancak her münferit örnekte lüksün çöküş ve azalan enerjiyle ne kadar bağlantılı olduğunun bilinmesi gerekir, çünkü duyduklarımız genellikle bir şehrin başka bir şehir hakkında yaptığı kıskanç dedikodulardan ibarettir.

O çağla bizim çağımız arasındaki diğer bir fark Yunanların (Fransızların hâlâ yaptıkları gibi) nüfusun niteliğine niceliğinden daha fazla önem vermesidir. Ayrıca tam demokrasi gerçekte metoikoslarla kölelere karşı aristokratik bir azınlıktan oluşmaktaydı. İnsanlar ancak modern dönemlerde maksimum sayıda çocuğu besleyebilecek kadar para kazanmaya başlamışlardır, tabii işin niteliği veya çekilen yoksulluk ve nüfusun niteliğinin bu süreçte ne kadar düştüğü ayrı bir tartışma konusudur; Yunanların nüfusu sınırlandırmak için nasıl ve ne kadar acımasız araçlar kullandığından daha önce söz etmiştik. Her halükârda bu toplum üzerinde kafa yoracak kadar müthiş bir toplumdur; Apollon'a Homeros İlahisinin şairi Delos festivalinde gördüğü İonialılar için (151-5) şöyle der: "Onları gören ölümsüz olduklarını ve hiç yaşlanmadıklarını düşünür, ne kadar zarif olduklarını görür ve kadınların ve erkeklerin güzel kıyafetleri, hızlı gemileri ve zenginlikleri yüreğini okşar." Sonra bu muhteşem varoluşa damgalarını vuran Delos'un bekar kızlarına ve onların şarkılarına özel bir övgü düzülür.

Bu bizi agona getirir. Bir yanda *polis* bireyin yükselişinde ve gelişmesinde itici güçken, agon başka hiçbir halkın bilmediği bir itici güç, yani gerekli özgürlük koşulları sağlandığında her bireyin iradesini ve potansiyelini etkileyebilen genel bir değiştirme gücüydü. Bu anlamda Yunanların bir benzeri yoktu. İlkel veya barbar halklarda bile yarışmacı faaliyetler savaştan bağımsız olarak ancak belli bir noktaya kadar gelişebilir; güreş oyunları, bincilik yarışmaları vb. düzenlenir, ancak bunlar her zaman belli bir kabileyle ve belli bir sosyal tabakayla sınırlı kalır. Asya kültürlerinde despotizm ve kast sistemi bu tür faaliyetlere neredeyse tamamen karşıydı. Yunan geleneğinde ise her Yunan, Mısırlıların aksine belli sporlara katılabilirdi. Mısır'daki ayrıcalıklı sınıflarda agonu çağıştıran her şey tamamen yasaktı, bunun bir nedeni despotizmin dayattığı eşitlik veya hiyerarşi ise, diğer nedeni de

alt sınıfların gözü önünde rekabet etmek istenmemesidir. Mısırlı bireyin hırsı, resmi veya askeri hizmetinden dolayı kralının onuruna layık olmakla sınırlıydı. Bugün bile doğu geleneğinde eşitler arasında rekabet yoktur, onun yerine kölelerin ya da ücretli göstericilerin oyun amaçlı kavgaları vardır. Sadece küçük özgür aristokrat sınıflar ve o da sadece Yunanlar gibi bir halkta seçilmiş veya başka bir adil yöntemle belirlenmiş hakemler önünde, eşitler arasında kendi farkını ortaya koyma arzusunu dile getirebilir; farklılıklarını daha çok “faydası olmayan” şeylerden hoşlanmalarıyla gösteren Romalılarda böyle bir eylemin görülmesi mümkün değildir.

Müstesna pratik bir fayda olarak düşündüğümüzde agon kahramanlık çağına tam olarak gelişmemiştir. Kahraman büyük görevlerini genellikle yalnız yolculuklarda ifa ederdi; serüveni henüz diğer serüvenlerle rekabet etmiyordu.³ Fakat yarışmacı ruh bir dizi kahramanın ortak girişimlerinde ve aynı zamanda kutsal mitte, örneğin Kekrops’un Athena ile Posedion veya Paris ile üç tanrıça arasında arabuluculuk yaptığı sıralarda şafağını yaşamaktaydı; sonraki zamanlardaysa agonun doğuşu geriye dönük olarak mitoloji dünyasına aktarıldı ve tanrılarla insanların mitolojik çağındaki ataları da belirlendi. Böylece Polydeukes’in Bebryk Amykos’a karşı kazandığı zafer Yunan jimnastiğinin tarihindeki en önemli olaylardan biri haline geldi ve yine böylece Apollon, Hyakinthos’u diskle öldürdü. Herakles ile Theseos büyük güreşçilerdi. Olimpiyat oyunları kuruluşunu Herakles’e borçluyken, Theseos da Krete dönüşünde Apollon’un onuruna Delos’ta bir agon başlatmıştı.

Homeros için agonun bütün farklı dışa vurumları aşına olduğu dünyanın parçasıydı, nitekim bu konuda hayli uzman görünmektedir. O doğal olarak kendi zamanından bakıyordu ve bu yönüyle turnuvalar gibi Ortaçağ geleneklerini, tarif ettikleri efsanevi dönemlere aktaran 12. ve 13. yüzyılın *Nibelungenlied* ile diğer destan yazarlarına benziyordu. Epik şairler kendi zamanlarının düşüncelerini sanki geçmişe aitmiş gibi yansıtmakta hiç tereddüt etmiyorlardı. [Homeros’taki] Skheria adası zevk, eğlence

³ Agonal rekabetin kaynağı bütün dünyada aynıydı – aynı ödül, yani bir unvan veya belki bir gelin ve sonra da zaferin onuru için rekabet eden iki adam. Antik halklarda bu rekabetin bir üst biçimi, tahkim veya ilahi adalet olarak görülen ve her iki tarafın seçtiği bir tanık önünde belli kurallara göre yapılan düello idi. Yunanlar silah kullanmamayı yani güreşi veya boksu tercih ederdi.

ve heyecan kaynağı olarak hayli zengindir. Alkinous'un iddiasına göre gençler sırayla koşar, atlar, güreşir, disk atar ve boks yapar (*Odysseia* VIII.97 vd.). Sonra Odysseus'un muhteşem fiziği kendisini de aralarına davet etme arzusu uyandırır ve Leodamas ona seslenerek ölümlülerin en büyük şanının kendi el ve ayaklarında olduğunu söyler. Odysseus önce daveti reddeder ama kendisine aşağılayan bir dille meydan okunur; sonunda diskle müthiş bir atış yapar ve okçuluk ve cirit dahil bütün diğer sporlara katılır, tek istisna koşu yarışıdır. Ardından Alkinous, Phaialialıların boks ve güreşte yenildiğini kabul ederek onun gönlünü alır ve hakemlerin önünde herkesi dansa çağırır. Kurallara göre ve hakem gözetiminde yapılan en eski boks maçı *Odysseia*'da da görülür; bu Odysseus ile İros arasındaki dilenciler düellosudur, önce arbede olarak başlar fakat taliplerin müdahalesiyle bir maça dönüşür (*Odysseia* XVIII. 1 vd.). Bu durumda bir ödül de vardır. Bir sakatat yahnisidir ödül. Seyirciler de ciddi ciddi tarafsız kalmaya söz verir; Dövüş Odysseus'un müthiş ama dikkatle hesaplanmış darbeleriyle İros'un aleyhine sonuçlanır.

"Her zaman birinci olma ve diğerlerini yenme" arzusu *İlyada*'da anlatılan oyunlar ve özellikle araba yarışlarında da sık sık tatmin edilir. Agamemnon'un güzel atlar için kullandığı en yüksek övgü sözü "ödül kazanan yarış atları"dır (*İlyada* IX. 124). Patroklos'un onuruna düzenlenen cenaze oyunları (XXIII. Kitap) doğal olarak en ayrıntılı agon türlerine sahne olur, günün ilk olayı da at yarışıdır; muhtemelen Sophokles'in *Elektra*'sındaki Pythia oyunları dışında, Yunan edebiyatında teknik bakımdan en ayrıntılı anlatılan yarış bu yarıştır. Patroklos'un cenazesi sonraki tarihlerde geleneksel hale gelen hemen her türlü yarış için vesile olur, boks, güreş, koşu, kaba demir levha atışı, bağlı güvercine ok atma gibi çeşitli yarışmalar ve seyircilerin nefeslerini tuttuğu anlar kusursuz biçimde anlatılır. Programda göğüs göğse mızrak dövüşü de vardır, ilk yaralanan kaybeder; fakat Diomedes ile Aias başlar başlamaz Akhaialılar Aias adına endişelenirler ve savaşçıların dövüşmeyi durdurup ödülü paylaşmalarını isterler. Akhilleus da ölümlü bir sonuca yol açmamak için cirit finalini iptal eder ve ödülü yarışmacılar arasında paylaştırır.⁴ Ancak Akhilleus'un verdiği ödüller -gerçek agon döneminde yeterli görülen- çiçekten taçlar değil, kimi epeyce pahalı olan çok

⁴ Çok tehlikeli olduğu için el ele mızrak dövüşünden vazgeçmişti.

sayıda nesnedir; değerli metaller, güzel kap kacaklar, hayvanlar ve köle kızlar vardır; hatta koşuda kaybedenler için bile sayıları beşi bulan teselli ödülleri vardır.

Jimnastik agonun nasıl olup da veya hangi düşüncelerin sonucunda önemli cenazelerin bir parçası olduğu ilginç bir soru işaretidir. Burada aklımıza, büyük bir adamın ölümünde takipçilerinin onun cesedinin yanında ölümüne dövuştüğü bazı ülkeler ve Etrusklerin büyük cenazelerde düzenlediği ölümüne gladyatör dövüşleri gelmektedir. Belki de bu geleneği, Yunanlar ne zaman ve nerede toplanırlarsa orada mutlaka bir agonun yer aldığı ve ölen kişinin ailesinin cenazeye katılımı artırmak için ödüllü yarışlar düzenlemek zorunda kaldığı düşüncesiyle açıklamak mümkündür.

Homeros'a dönecek olursak, şiirlerindeki agon sonraki gelişimine göre masum bir ilk adımdan fazla bir şey değildir. *İlyada*'da her türlü spor yarışması bulunmasına rağmen, bunlar henüz kahramanların hayatını belirleyecek veya hayatlarına nüfuz edecek durumda değildir; Troia'da düşünenecek başka şeyler vardır. Özel mitler ünlü figürlerle bağlantılıdır, başka bir ünü olmayanlar kalabalıklar halinde yok edildikleri gerçek savaşlarla meşguldür. Savaşla meşgul olanların turnuvaya ihtiyacı yoktur. Phaiaialıların gerçek agon için daha fazla vakti vardır; fakat onlarda agon daha çok eğlence amaçlı bir faaliyetti ve daha önce gördüğümüz gibi Odysseus'a (Skheria'da ciddiye alınan tek spor olan) boksta iyi olmadıklarını itiraf etmişlerdi. Dolayısıyla agon düzenli olmaktan ziyade zaman zaman yapılan bir faaliyetti ve hayat ancak agon döneminden sonra bu faaliyete göre düzenlenmeye ve zafer kazananlar ancak o tarihten sonra büyük kahramanlar olarak görülmeye başlamıştı.

Eski tarihlerde Musaların kültürel faaliyetleri de agon olarak görülüyordu. Herakles'in kalkanında şarkı söyleyip dans eden Musalara benzer bir figür vardı; Hesiodos, Amphidamas'ın cenazesine katılmak üzere gemiyle Khalkis'e gitmiş ve ödül kazanan ilahisi için kendisine bronz bir tripod armağan edilmiş, o da bunu Helikon'daki Musalara adamıştı (*İşler ve Günler* 650 vd.). Bu zafer sonradan Homeros ile Hesiodos arasındaki bir yarışma efsanesini doğurmuştu. Hesiodos'ta agonun kentsel ve kırsal hayatta yani agonun aristokratik ve ideal formuna bir paralellik oluşturan bir tür yarışmada ortaya konulduğunu görüyoruz. Bu da Hesiodos'un *İşler ve Günler*'inin başındaki iyi ve kötü Eris

(mücadele) öğretisiyle ilişkilidir. İyi *Eris* ilk doğandır (kötü *Eris* ise sadece savaşı ve çatışmayı teşvik eden değişik bir biçimdir), Hesiodos onu sanki sadece insan yaşamında değil aynı zamanda saf Doğa'da bulur, çünkü Kronos onu toprağın köklerine yerleştirmiş gibidir. Tembellerle acemileri bile çalışmaya teşvik eden iyi *Eris*'tir; ötekilerin zenginliğini görerek toprağı sürmeye, dikmeye ve evlerini düzenlemeye gayret ederler, böylece komşu komşuyu refah için çaba göstermeye teşvik etmiş olur.

Dolayısıyla, kahraman krallığın gerilemeye başlamasından sonra Yunanlarda aktif ve manevi her türlü lüks hayat agon karakterine bürünür. Burada mükemmellik (*arete*) ve doğal üstünlük sergilenir ve agonda zafer yani düşmanlık olmadan soylu zafer bir bireyin barışçı zaferinin antik ifadesi gibi görünür. Hayatın birçok yönü bu tür bir yarışmacılığın işaretlerini taşır. Bunu şöenlerdeki karşılıklı konuşmalarda ve konukların sırayla okuduğu şarkılarda, felsefede ve hukuki süreçlerde, horoz ve bildir-cin dövüşlerinde veya büyük ziyafetlerde görürüz. Aristophanes'in *Atlılar*'ında Paphlagonialı ile sosis satıcısının davranışları tam bir agon havasındadır. Aynı şey *Kurbağalar*'da Aiskhylos ile Euripides'in bir törenle başlayan Hades'teki yarışları için de geçerlidir. Hayatın agondan ve jimnastikten her düzeyde nasıl etkilendiği Herodotos'un kur yapan Agarista öyküsünde (VI. 126) açık biçimde gösterilmektedir. Sikyonlu Kleisthenes, dört atlı araba yarışında zafer kazandığı Olimpiyat oyunlarında kızının taliplerini davet etmişti. Kendisi de bizzat agon olan kur yapma Oinomaos'un kızı Hippomadia'nın mitolojideki kurunun bir tür aynası gibidir. On üç talihli ortaya çıkmıştı, her biri birbirinden göz alıcı ve soyluydu; ikisi güney İtalyalı idi, biri Epidamnili, biri Aitolialı, biri Argoslu, ikisi Arkadialı ve biri Elis'ten, ikisi Atinalı idi ve ayrıca Euboia, Thessalia ve Molossos'tan [Epiros] birer kişi vardı. Kleisthenes onlara bir stadion ve bir palaistra hazırlattı, bir yıl boyunca ağırladı ve cesaretlerini, mizaçlarını, yetiştirme tarzlarını ve karakterlerini inceledi; taliplilerle birlikte gymnasiona gidip geldi ve ziyafetlerdeki davranış biçimlerini gözlemledi. Sonunda zaferin nasıl Atinalı Megakles'in olduğu konusuna daha sonra değineceğiz.

Agon iyice yaygınlaşıp hayatın mihenk taşı haline gelince, gördüğümüz üzere jimnastik hem bir alternatif hem de agonun bir dalı oluverdi. Her ne kadar jimnastiğin kökeni mitolojik yaratıcılara bağlansa da biri olmadan diğeri düşünülemezdi; her ha-

lükârda jimnastik agon olmadan Helenlerin hayatının ayırt edici bir özelliği haline gelemezdi. Yarışmaya dayanan oyunlara her yerde hatta en küçük topluluklarda bile rastlanmaktadır; bireyin tam gelişimi doğrudan bir pratik yararı olmayan egzersizler aracılığıyla kendini sürekli başkalarıyla karşılaştırmaya bağlıydı.

Dolayısıyla özgür adamın oğullarının, lir ve gramer hocalarına ek olarak jimnastik öğretmenine teslim edilmesi ve ondan tam bir eğitim alması olağan bir durumdu. Ancak sadece çok zenginler bütün hayatlarını bu şekilde geçirebilir ve sadece tamamen bağımsız araçlara sahip olanlar gymnasionu hayatlarını geliştiren bir etken haline getirebilirdi. Dolayısıyla jimnastik sevilen bir faaliyetti, fakat özellikle de agon uygulamasıyla birleşen ileri aşamaları ancak aristokratların yapabileceği bir faaliyetti. Gymnasion Yunan hayatının başlıca sosyal merkeziydi. Gymnasionun tarihi ancak 7. yüzyıla dayanır, her ne kadar Platon bütün özel dallarından söz etmiş olsa da jimnastik araçlarının tam gelişimi daha sonradır. Palaistralar daha küçük ölçekli basit yapıları, genellikle sadece şahsa ait yerlerdi. Gymnasionlar ise ephebosların (on sekiz yirmi yaş arasındaki gençler) düzenli eğitiminde büyük yarar gördüğü için eğitimin bu yönünde genellikle bir şekilde rol alan devlete ait yerlerdi.

En basit şehirlerde bile gymnasionlar vardı ve bu sonraki dönemlerde de devam etmişti. Atina'daki gymnasionlardan bazıları Lykeum, Akademi ve farklı sınıflardan ebeveynlerin oğullarının gittiği Kynosarges idi. Gymnasionun temel işlevi ephebosların eğitimi idi, ama Atina'da daha küçük yaştaki erkek çocuklar da her türlü egzersize kabul edilirdi. Ksenophon, Platon, Aristophanes ve diğerlerinin yazılarından sanki herkesin dahil olduğu izlenimi çıkmaktadır. En fazla jimnastik dalına sahip olan yer Atina idi; Atinalılar her türlü yarışmada şampiyondu, atletleri ve eğitmenleri Yunanistan'ın en iyileriydi. Beş temel yarışma dalı yani Pentatlon, koşu, engel atlama, güreş, disk atma ve cirit idi. Bazen bunlara boks ve *pankraton* yani boks ve güreşin birleşimi olan dal da eklenirdi. Bazı şehirlerde bu egzersizler tek bir bütün oluştururdu. Atinalı ephebosların sergilediği önemli gösteriler Promethaia ve Hephaistaia'daki meşale yarışlarıydı. Ayrıca bütün şehirlerde yerel yarışmalar düzenlenirdi. Bazen bizzat eski Olimpiyat şampiyonları olan eğitmenler kesinlikle çok etkili kişilerdi; Pindaros'un övgüler yağdırdığı Meleias'ın öğrencileri arasından otuz şampiyon çıkmıştı (*Olympialı* VIII.71). Devletin

gymnasion yöneticisi olarak atadığı kişiler büyük güç sahibi olurlardı; bulundukları mevki itibarıyla öğretilerinin gençleri olumsuz etkilediğine inandıkları sofistleri, retorikçileri ve filozofları gymnasiondan çıkarma yetkileri vardı. Peloponnessos Savaşı sırasında Atina'da pahalı bir *leitourgia* olan gymnasion yöneticisi olmak iyi bir şöhret yapma aracıydı.

Bu jimnastik egzersizleri şaşırtıcı bir şekilde yayılmış ve gelişmişti. Bazı şehirler jimnastiği yurttaşlığın şartlarından biri kabul ediyordu. Örneğin Akhaia'daki Pellene şehrinde eski gymnasionun epheboslar tarafından kullanıldığını ve kursu tamamlamayan kişilerin yurttaşlığa kabul edilmediğini öğreniyoruz. Sparta'da ise jimnastik devlet eğitiminin zorunlu bir parçasıydı.

Bu atletizm eğitimlerine ek olarak atlarla da agon vardı. Homeros'un kahramanlar savaşında en soylu dövüş şekli araba dövüşü olduğu için, araba yarışı barış zamanının en itibarlı yarışması kabul edilirdi. Fakat araba yarışları aristokratik döneme kadar at yetiştiriciliğiyle yani soylulukla özdeşleştirilmiyordu. Ancak bu dönemden sonra en önemli agon haline gelmişti. Araba yarışları tek bir *polis*'in sınırlarına hapsedilmeye diğer spor dalları kadar müsait değildi. Şehrin sınırlarını aşmak agonun doğasında vardı, çünkü hep aynı kişiler katıldığı takdirde yarışmaya olan ilgi azalıyordu; ama özellikle de sadece zengin azınlığın gücünün yettiği araba yarışları daha büyük alanlar gerektiriyordu. Bu yarışma dalının ortaya çıkmasıyla beraber farklı yerlerden yarışmacılar tarafsız veya kutsal bir bölgede toplanmaya başlamış ve böylece Panhelenik agon ortaya çıkmıştı. Buna bağlı olarak yarış alanlarının ve dolayısıyla katılımcıların ve tabii bu yarışların kökenine dair mitlerin sayısı hızla artış göstermişti. Sadece Helenlere özgü olan bu Panhelenik sahalar Helen milliyet bilincinin ve milliyetçiliğinin gelişiminde çok önemli bir unsurdur; kabileler arasındaki düşmanlıkların ortadan kalkmasında benzersiz bir rol oynadığı gibi, düşman *poleis*'in dağılmasının önünde güçlü bir engel oluşturmuştu. Agon hem seyirci hem de yarışmacı olarak tek başına bütün bir ulusu birleştirmişti; Aitolialılar, Akharnanialılar ve Epiroslular gibi bütünden kopanlar şu veya bu şekilde Helen sayılma haklarını yitirmişlerdi.

En eski araba yarışı alanlarından biri, Apollon'a Homeros İlahisinde geçen (1.230 vd.), Boiotia'daki Onkhestos'ta bulunan Poseidon Koruluğu idi. Aynı ilahide (1.243 vd.) Telphusa araba ve at gürültüsünden söz ederek Apollon'u korkutup kendi böl-

gesinden uzaklaştırmaya çalıştığında, burada sözü edilenin sadece bir su kaynağının etrafındaki trafik değil de bir *araba* yarışı olması muhtemeldir. Yine Delos'ta, o dönemde kültü giderek gelişmekte olan Apollon adına boks, dans ve şarkı alanlarında yapılacak mükemmel bir agonla harika bir halk festivali düzenlemek mümkündü; fakat Delos'un genel bir agon alanı olmasını veya öyle kalmasını engelleyen şey muhtemelen bir ada olarak bu en itibarlı yarışma dalına uygun olmamasıydı. Panionion'da veya Kroton'daki Hera Likinia tapınağında daha sonra kurulan diğer toplanma noktalarında, bu yerler agon için meşhur olmadan önce de yarışmalar yapılmaktaydı.

Panhelenik karakter kazanan ilk yer Olympia olmalıdır. Oenomaos ve Pelops miti de sadece bu gelişmenin bir yansıması olmalıdır. Delphoi'deki Pythia oyunları da eskiydi fakat ilk başlarda sadece bir müzik agonundan ibaretti, Olympia'da olduğu gibi sonradan giderek jimnastiği ve diğer binicilik sporlarını da kapsamaya başladı. Çok eskiden beri araba yarışlarıyla tanınan İsthmos, Palaimon Melikertes adına en eski oyunların düzenlendiği yerd. Olympia'nın bütün Yunanlara açık ya da yeterince tarafsız olmadığı bir dönemde Nemea oyunları çoktandır her yerden yarışmacılara açıktı. Dört festival de Panhelenik kabul ediliyor ve kahramanlara dayanan kökenleri olduğunu iddia ediyorlardı. Örneğin Nemea oyunlarının filanca tarihte başladığı yüz defa dahi kanıtlanmış olsa, yine de Thebai'ye karşı Yediler tarafından başlatıldığı varsayılıyordu, çünkü Yunanlar her şeyi mitolojinin gözlerinden görüyordu. Sıra dışı olan, ulusun farklı kesimlerinin bu meşhur yerlerde sadece birlikte yarışmakla kalmayıp aynı zamanda birbirine karışmasıydı, öyle ki bu yarışmalar sırasında ilan edilen ateşkesler sırasında, savaş halindeki *poleis*'in yurttaşları bile barış içinde bir araya gelebiliyordu. Özellikle Olympia bütün halkın gözünde kutsal bir yere sahipti ve başlangıçta büyük ölçüde Peloponnessos unsuru olan buradaki oyunlar giderek hem anavatandakiler hem de kolonilerde yaşayanlar için kelimenin tam anlamıyla Yunan birliğinin tek göstergesi haline gelmişti. Hatta Olympia'nın önemi zamanın oradaki koşucularla bağlantılı olarak hesaplanmasında ve dolayısıyla modern dünyanın kesinlikle kafasını karıştıracak olan bir soruna kolay bir çözüm bulunmasında başka bir özel ifade bulmuştu.⁵

⁵ Zamanı anlamanın yeni bir yolu üzerinde bir uzlaşmaya varmak zorundaysak ne tür öneriler duymak isteriz? İlk olarak Fransızlar 14 Temmuz 1789'u (Bastille'in

Yunanistan'ın diğer bölgeleri de festivallerle doluydu ve Panhelenik denebilecek kadar başka topluluklara ve başka yurttaşlara da açıktı. Seyahat edebilecek, armağanlar alabilecek ve ücretleri ödeyebilecek kadar parası olan herkes bir Pindaros veya bir Simonides gibi bütün bir yılı bu meşgaleyle geçirebilir, hele bir de sıkça yarış kazanacak olursa meşhur bile olabilirdi. Güreşçi Poydamas, boksör Euthymos, ünlü Krotonlu Milon ve bir eşi daha olmayan Theagenes gibi büyük atletler bu sayede bütün bir yıl formda kalabiliyordu. Bunlara bilinen isimler verilirdi ve bütün Yunanistan onlar hakkındaki anekdot ve masalları bilirdi. Örneğin Theagenes'in kariyeri kazandığı bir tanrının heykelini evine götürürken başlamıştı; her dalda ve her yerde yarışmıştı; Pausanias'a göre 1400, Plutarkhos'a göre çoğu önemsiz olsa da en az 1200 taç kazanmıştı (*Moralia* 811 d-f).

Agon ile aristokratlık arasındaki bağlantı nedeniyle bazı aileler kendilerine bir yarış ve kazanma geleneği oluşturabiliyordu. Bu tür şampiyon aileleri Pindaros'un en iyi müşterileriydi, nitekim biz de bunları ondan öğreniyoruz; kısa bir süre sonra demokrasinin agonu aristokrasi için tehlikeli veya imkânsız hale getirmesi nedeniyle her ne kadar müşterileri bu yarışmalarda yer alacak son aristokratlar olsa da ve başka şeylerde olduğu gibi burada da bir olayın son safhalarına aşına olsak da, Pindaros yarışmacı ruh konusunda bizim için eşsiz bir bilgi kaynağıdır. Yine de Pindaros örneğin aile üyelerinin başarılarından ve bunların kazanıldığı yerlerden oluşan uzun bir listeyle Korinthoslu Oligaitheidai'yi önümüze getirir (*Olimpiyalı* XIII.45 vd.). Aiginalı Aiaikidai'den de sıkça söz eder; bir defasında aynı ailenin farklı kuşaklarının nasıl şampiyonlar çıkardığını anlatır (*Nemealı* VI, Giriş). Pausanias da Leproslu Alkainetos ve özellikle de Messeneli Aristomenes'in soyundan gelen ve Olympia'da babanın Yunanların tezahüratları ve çiçek yağmuru altında muzaffer oğulları tarafından omuzlarda taşındığı duygusal ana dahil olan Rodoslu Diagoridai gibi aynı türden atletizm hanedanlarından söz eder (Pausanias 6.7.3 vd.). Bu tür aileler kuşkusuz ya aristokrat ya da Spartalılara benzer eğilimleri olan ailelerdi. Birçok yarışmada bi-

düşüşünü) önerir ve cumhuriyet yıllarını 1792'den başlatırdı, çünkü Fransa'da birçok kişi bu şeylerin evrensel olarak kabul edildiğini düşünür. Diğer öneriler, ilk demiryolunun açılışı - hatta bize para "kazandırdığı" için ilk buharlı makinanın ya da pamuk eğirme makinesinin ortaya çıkışı önerilebilir.

rinci olan Diagoras'ın oğlu Dorieos, Peloponnessos Savaşında kendi gemisiyle Sparta adına savaşa katılmıştı. Esir alınıp Atina'daki halk meclisinin önüne çıkarılan şampiyon, kendisine karşı duyulan büyük öfkeye rağmen Atinalılar tarafından serbest bırakılmıştı.

Çok eskiden beri (25. Olimpiyattan itibaren Olympia'da) atletizm yarışmalarıyla birlikte yapılan binicilik yarışmalarında dört atlı araba yarışları vardı, sonradan buna düz at yarışı ve ardından birden fazla katırlı ve tek kısraklı araba yarışları (bir süre sonra ikisi de kaldırılmıştı), yetişkin aygır ve genç at yarışları eklenmişti. (Painippos, Hipponikos, Hippokleides vb. atlara benzer isimleri olan) At yetiştiriciler de atları veya arabaları bizzat sürmeseler ve hatta hayvanlarını gönderdikleri halde kendileri evlerinde kalsalar bile tıpkı atletler gibi isim yapabiliyorlardı. Yunanların bu güzel ve çok heyecan verici spora olan tutkusu nedeniyle at sahibi zenginler ve prensler aslında sadece arabacıya ait olan başarıya bir şekilde konmanın yolunu buluyorlardı. Kendi arabasını süren bir kişi şampiyon olduğu takdirde kendisine ait bir "Kastor ilahi"ye sahip olma ayrıcalığına ulaşabilirdi (Pindaros, *İsthmoslu I*, Giriş); Pindaros ayrıca (*Pythialı V.32* vd.) Kyreneli Arkesilaos'un, Pythia oyunlarında kendi yerine arabayı süren kayınbiraderi Karrhotos'a resmi bir teşekkür borçlu olduğunu söyler.

Her şey arabaya ve atlara bağlı olduğundan, Atina'ya dönmesine izin verilmesi karşılığında üvey kardeşi Miltiades ile Peisistratos adına feragat eden sürgündeki Büyük Kimon'un yaptığı gibi de yapılabilirdi.⁶ Burada zaferin başkasına mal edildiğinden kamuoyunun haberi olup olmadığı veya takımın sahibinin kim olduğunu bilip bilmediği sorulabilir. Alkibiades'in yarattığı baş döndürücü etkiye bakılırsa muhtemelen bu konuda gözleri kapalıydı.

Sadece zenginler veya yöneticiler halkın eğlenmesi için at besleyebilirdi. Bazen bu kişilerin zenginliğinin altında yatan skandallarla ilgili hikayeler uydurmak suretiyle şampiyonlardan intikam alındığı da olurdu. Örneğin zengin Atinalı Alkmaion'un, Kroisos'un kendisine verdiği hazinesinden yararlanma iznini ah-

⁶ Herodotos 6.103. Ancak Kimon, Olympia'da aynı atlarla üçüncü kez yarış kazanınca Peisistratos onu geceleyin Prytaneion yakınlarında bir çeteye öldürtmüştü. Olimpiyat şampiyonuyla tiranların arası iyi değildi.

laksızca suiistimal ettiği söylenir (Herodotos 6.125). Herodotos bile kendi zamanında dört atlı yarışı üç defa kazanan sadece iki örnek biliyordu. Kyrene at yetiştiriciliği konusundaki tutkusuyla bilinen bir şehirdi (a.g.e. 6.103). Spartalıların Pers Savaşları'ndan sonra nüfusun azalması ve servetin birkaç elde toplanması nedeniyle at yetiştiriciliğine ötekilerden fazla sarıldığı söylenir.⁷ Bu, 4. yüzyılda Agisilaos'un göz alıcı bir darbeye uygulamaya son vermesine kadar bir süre devam etti. Spartalı hemşerilerine at yetiştiriciliğinin beceri değil sadece para işi olduğunu kanıtlamak için kız kardeşi Kyniska adına Olympia'ya dört atlı bir araba gönderdi; nitekim görünüşe göre bu istenen etkiyi yarattı. Parmenion'un İlyria'daki zafer haberini varisi İskender'in doğum haberiyle aynı anda alan ve üçüncü bir haberle atının birinci geldiğini öğrenince sevince boğulan Makedonyalı Philyppos'un hikayesinden de anladığımız üzere, arabacılarla ve atlarla Olympia'da bir zafer kazanmak son zamanlarda hayatta ulaşılabilir en yüksek yerd (Plutarkhos, *İskender* 3).

Kuşkusuz bu spor son derece tehlikeliydi. Araba yarışçılığı ölümcül olduğu gibi bacaklara da çok büyük zarar veriyordu. Pausanias, Kirrha hipodromunda sıkça meydana gelen ciddi yaralanmalardan söz ederken, Pindaros bir yarışta kırk kişinin düştüğünü ancak Karrhotos'un sağ salim kurtulduğunu söyler (*Pythialı* V.65). Kırk sayısı abartılı bile olsa yine de düşmelerin yol açtığı büyük riskleri ve tehlikeli yaralanmaları göstermektedir. Sophokles'in *Elektra*'sında (677 vd.) öğretmen Orestes'in ölümüyle ilgili muhteşem sözleri bu izlenimi daha da pekiştirir. Olympia'daki hipodromda dairevi bir sunağı andıran ve "atların ürkerek, arabaların paramparça olmasına ve sürücülerin yaralanmasına yol açtığı, Tarahippos (atın ürkmesi) olarak bilinen nesneden korkması yüzünden hiç uğruna kurbanlar verilir; bunun amacı eski bir kötü kalpli kahramanı yatıştırmaktır" (Pausanias 6.20.81).

Boksta ve (boksla güreşi bir araya getiren) *pankration*'da insanlar acımasızca darbeler alıyor ve bazen kalıcı bir şekilde sakatlanıyorlardı. Pindaros gamsız bir ifadeyle bu ıstırap veren darbelerin tesellisinin zafer kazanan tarafın yaşadığı sevinç olduğunu yazar (*Nemealı* III.27); sanatın mihenik taşı haline gelen *pankration* sporcularının heykellerinin kepçe kulaklarından ta-

⁷ Pindaros Sparta oyunlarından hiç söz etmemektedir.

nındığı iyi bilinir. Bazen dişlerin de döküldüğü olurdu, hatta bazıları Kyreneli Eurydamas gibi o sırada bilincini kaybederek dişlerini yutardı. Güreşte rakibin parmaklarını kırmak normaldi, nitekim Olympia'ya parmak kırmalarıyla ünlü iki sporcunun heykeli dikilmişti. Karın boşluğuna alınan sert darbeyle nefesi kesilen sporcuların öldüğü de olurdu. Kritik anlarda sorumluyu belirlemenin kolay olmadığını bilen hakemler böyle şeylere hoşgörü gösterirdi ve kurban ölümle taçlanıp kutsananlar ülkesine giderken ölüme yol açan tarafa herhangi bir ceza verilmezdi.* Bazen de insanlar aşırı efor sarf etmekten ölürdü. Jüri önünde koşmaktan bitkin düşen Krotonlu biri ile Olympia'da Pentatlon'da yarışan Spartalı bir şampiyonun tam ödülünü aldığı sırada başına bu gelmişti. Ünlü koşucu Ladas yarışı birinci bitirdikten sonra yere yığılmış ve Sparta'ya götürülürken yolda ölmüştü. Daha sonraki hicivciler bu tür olayları kendilerine göre istismar etmişlerdi, örneğin Lukianos nükteli bir şiirinde şöyle demişti (21); "Bir kulağım hâlâ Olympia'daydı, bir kulağım da Plateia'da ve beni cansız taşıdılar Pytho'da"; ama Yunanların buna itirazı yoktu ve daha azla yetinmeleri mümkün değildi.

Homeros'tan bildiğimiz kadarıyla zafer kazananın ödülü genellikle değerli şeyler olurdu, ancak daha sonraları taç gibi en büyük onur ödülleri verilmeye başlamıştı. Olympia'da taç yabani zeytin dalından, Nemaia'da sarmaşıktan, İsthmos'ta çam ve Pytho'da defne dalından yapılırdı. Müzikal agonda çok eskiden beri ödüller bronz tripodlar olur ve bunlar elde tutulmayıp tanrılara adanırdı. Küçük yerlerde daha düşük değerli ödüller verilirdi. Örneğin Pellene'de Pindaros'u yenen bir şaire sıcak tutan *khlamys* yani pelerin verilmişti. Ama yarışmanın gerçek motivasyon kaynağı bizzat zaferdi. Özellikle de Olympia'da bu, dünya

* Pausanias'ın belirttiği gibi (6.9.3) Hellanodai, Kleamedes'i bu ihlal yüzünden zaferden mahrum bırakmıştı. Bunun üzerine çılgına dönen Kleamedes memleketine dönerek korkunç suçlar işlemişti. Rakibi Kreugas'ı Nemea oyunlarındaki meşhur bir karşılaşma sırasında öldüren Damoksenos da uzaklaştırılmaktan daha büyük bir ceza almamıştı, oysa yarışmanın bütün kurallarını çiğnemişti; karşı Pausanias 8.40.2 vd., burada ayrıca Arrkhion'un ölümünden söz edilir; her iki cesede de taç takılmıştır. İzin verilen ve verilmeyen şeyler için karşı. Büyük Philostratos, *Imagines* 2.6, burada pankrasın teknik ayrıntıları anlatılır. Sparta'da ısırma ve rakibin kurgalarına yumruk atmaya izin vardı, bu iki eylem diğer yerlerde yasaktı. Roma döneminde atletler arasında ısırma oldukça yaygın bir davranıştı. Lukianos'un Demonaks'ının bunlar için kullandığı "aslanlar" sözcüğü (c.49) yerinde bir benzetmedir.

üzerindeki en büyük şey kabul edilirdi; çünkü şampiyon böylece bütün Yunanların dikkatini çeker yani ölene kadar kendisine hayranlık duyulur ve övgülere boğulurdu. Hepsinden önemlisi de şayet bir şampiyonun oğlu da şampiyon olursa, babası bronz cennete tırmanamasa bile dünya üzerindeki en yüksek alın yazısına kavuştuğunu söyleyebilir ve kafasında bu düşünceyle Hades'e inebilirdi (Pindaros, *Pythialı* X.41 vd.)

Bazı ebeveynler oğullarının kazanacağı zaferleri önceden sezerlerdi. Örneğin bir anne kollarındaki çocuğun başına taç takıldığını görmüştü; tabii çocuk agona göre yetiştirilmiş ve Olympia'da erkek çocuklar arasında birinci olmuştu. Artemidoros'un rüyalar kitabında sadece Olympia'da bizzat yarışmak veya oğullarına eşlik etmek isteyenlerin rüyalarını görmeyiz, ayrıca bu rüyalarda genellikle agonun ve onun uzantılarının ağır bastığını görürüz. Ya da bir mucize olur ve dilek yerine gelir, örneğin Aiginalı bir baba rüyasında oğlunun Olympia'da zafer kazandığını gördüğü gün oğlu şampiyon olur. Pindaros'ta bütün ailesi agona adanmış bir şampiyonun evindeki şenliğin yankılarını duyarız. Şampiyon sadece büyükbabasına yaşa meydan okuma ilhamı vermekle ve yakında Hades'e gideceğini unutturmakla kalmaz (Pindaros, *Olympialı* VIII.92 vd.), aynı zamanda bütün şampiyonlar ölen babalarının veya amcalarının zaferin haberini duyacağı inancıyla dolar. Böyle bir zafer sadece bireye değil bütün klan ve hatta bütün şehre aittir. Şehrin sakinleri yaşanan mağlubiyetle sarsılır, galibiyetle ürperirdi; antik çağlarda hayatın geri kalanı ve bütün faaliyetler buna göre şekillenirdi. Şampiyona gösterilen saygı ve itibar bunun ne kadar ezici olduğunun da kanıtıydı. Eve dönüşünde kurbanlar ve kalabalıklar arasında her türlü şatafatla karşılanırdı. Thukydides (4.121) Skione'nun kurtarıcısı Brasidas için düzenlenen karşılamının bir benzerinin olmadığını, "kurdelelerle süslendiğini ve kalabalıkların onu bir atlet gibi karşılamak için yollara döküldüğünü" söyler. Bunu festivallerde ön sıralarda yer almak ve savaşta liderlik etmek gibi daha uzun süreli ayrıcalıklar izler: Örneğin Sparta krallarına onur muhafızı olarak Olimpiyat şampiyonları eşlik ederdi; Atina'da da şampiyonların Prytaneion'da yemek yeme hakkı vardı. Hiçbir şehir kendilerini ziyaret eden muzaffer Oibotas'a gerekli saygıyı göstermeyen ve ondan sonra bir daha şampiyon çıkaramayan Akhaialıların uğradığı lanete uğramak istemezdi. Bu lanet daha sonra ancak Delphoi'nin yardımıyla ve Oibotas adına oluştur-

lan kahramanlık kültü sayesinde giderilebilecekti. Mağlupların eve dönüşte nelerle karşılaştığını, örneğin Pindaros'un anlattığına göre bir mağlubun şehrin تنها arka sokaklarında sefil bir şekilde sürünmek ve başkaları konuşurken sessizce bir köşede oturmak zorunda kaldığını da unutmamak gerekir.⁹

Şehir agonu teşvik etmek için elinden geleni yapardı. Bazıları uzun ve pahalı hazırlık sürecini ödül vasıtasıyla daha kabul edilebilir hale getirmek amacıyla şampiyonlar için ödüller koyardı. Örneğin Atina'da Solon tarafından çıkarılan bir yasayla Olimpiyat şampiyonuna 500, İsthmos'ta 100 drahmi ödül konulmuştu. Solon'un yurttaşlarının Olimpiyat zaferleriyle ilgilenmesinin nedenleri muhtemelen siyasiydi, böylelikle giderek azalmakta olan coşkuyu hafif de olsa canlandırmak mümkün olabilirdi. Kamu parasıyla yaptırılan ve Argos'ta saklanan özel arabanın amacı besbelli Olympia'da yarışacak usta bir at yetiştiricisinin işini kolaylaştırmaktı. Hatta bir şehir ünlü bir güreşçinin veya pankration sporcusunun antrenman yapması için bir stoa bile yaptırabilirdi, örneğin Aigion, Olympia'da bir günde iki şampiyonluk kazanan Straton için bir stoa yaptırmıştı.

Şampiyonlara duyulan saygı bazen ölümlerinden sonra da devam eder ve bir kahraman kültüne dönüşürdü. En küçük şehir bile Olimpiyat şampiyonu için en azından bir anıt dikerdi. Birkaç kez şampiyon olan bir sporcu adına dikilen anıt için Lysippos'un kaleme aldığı kitabeye göre Akhaialılar (Lamia Savaşında öldürülen bu sporcu için) devlet töreni düzenlemişti. Herodotos (6.103) ünlü dört atlı araba yarışçısı Atinalı Kimon'nun sadece mezarının yerini değil, üç kez şampiyon olan atlarının mezara yakın bir noktada gömülü olduğunu da bilir.

Yok edilen yahut *synoikismos* yoluyla eski statülerini ve bağımsızlıklarını kaybeden şehirler varlıklarını şampiyonlarının anılarıyla devam ettirirdi. Bazı yarışmacılar yüzyıllar sonra bile anılırdı. Ama bir şehir şampiyonunun şahsında yenilmişse o zaman da bu yenilgi, Polydamas'ın yenilgisini inkâr eden Thessalialıların yaptığı gibi yıllarca inkâr edilirdi; şayet inandıracaklarına ikna olurlarsa bu konuda tersine bir yalan bile söylenebilirdi. Zorla gasp edilen zaferlerin durumu daha da garipti. Örneğin bir şampiyona rüşvet verilerek yabancı bir şehir adına zafer kazanmış gibi gösterilmişti, yine bir Miletosluyu rüşvetle kendi tarafla-

⁹ *Olympialı* VIII.91 ve *Pythialı* VIII. 120 vd.

rına çekmeyi başaramayan Dionysios'un ajanları, güney İtalya'dan bir Kaulonialıyı Syrakusa adına yarışmış gibi göstermişlerdi. 5. yüzyılda büyük Hieron üç kez şampiyon olan Astylos isimli Krotonlu birini Syrakusa adına yarışmış gibi görünmeye ikna etmişti, bunun üzerine Krotonlular Astylos'un evini hapis-haneye çevirmiş ve Hera Likinia tapınağındaki heykelini kaldırmışlardı.

Atletizm kariyerinin karanlık yanını da unutmamak gerekir. Bütün bir hayatın birkaç saniyelik korkunç bir gerginlik üzerinde odaklanmasından gerçek bir mutluluk çıkması mümkün değildir; çünkü belirsizlik o kişi için düş kırıklığı veya derin bir gelecek endişesi demektir. Kıskançlık ve düşmanlık bu kişilerin hayatının doğal bir parçası haline gelir ve bazen ölümden sonra bile sürerdi - örneğin ünlü Theagenes'in heykeli her gece kırbaçlanırdı. Arkadan gelen gençler yaşlanan atleti çekilmeye zorlar ve hayatına bir antrenör olarak devam etme sağduyusunu gösterip toplumsal bellekte bir öğrencisinin başarısı üzerinden yaşamayı beceremezse kederlere boğardı. İnsanın gücünün gözlerinin önünde eriyip gitmesini seyretmesi kolayca kaldırılabilir bir durum değildi. Pankration sporcusu Timanthes emekli olduktan sonra çok sert bir yayı çekmek suretiyle her gün kendini test ederdi; bir yolculuktan sonra yaptığı bir testte artık eskisi kadar güçlü olmadığını görünce, Herakles'in ölümünü taklit ederek hazırladığı odun yığınının üstüne çıkmış ve kendini diri diri yakmıştı. Bazılarıysa daha güçlerini kaybetmedikleri halde kötü yollara başvurmuştu, sonları kötü biten bazı Olimpiyat şampiyonlarını saymak ilginç olacaktır. Ya başarıları sıra dışı bir rekabet gücünün göstergesiydi ya da zaferden sonraki ruh halleri uyarıcı bir şeyler gerektiriyordu. Bazen de bir Olimpiyat şampiyonu, Atina'da tiranın tahtını ele geçirmek isterken hayatını kaybeden Kiklon gibi siyasi bir ajitatör olabilirdi; zamanının en yakışıklılarından biri olan Olimpiyat şampiyonu Krotonlu Philyppos çok hırslı biriydi ve tabi ona göre davranırdı. Artık yarışmalar olmasa bile çok güçlü olmak başlı başına insanlardan nefret etme eğilimi yaratabilirdi. Örneğin Agariste'nin taliplerinden birinin kardeşi olan ve bileği bükülmeyen Aitolialı Titormos'un insanlardan uzak durduğunu ve Aitolia'nın ücra bir yerinde yaşadığını öğreniyoruz. Ünlü boksör Mantinialı Nikodoros ileri yaşlarında şehrinin saygın yasa koyucularından biri olmuştu ki bu az rastlanan bir durumdu; bu konuda Meloslu Diagoras'tan destek

aldığı doğrudur. Bir şampiyonun en çok isteyeceği şey, örneğin kendi gemisiyle Salamis Savaşına katılan Pythia şampiyonu Krotonlu Phayllos ya da Krotonlularla Sybarisliler arasındaki büyük savaşta başına altı Olimpiyat tacını geçirip üstüne bir aslan derisi giyerek hançer sallayan Milo gibi kendini savaşta göstermekti.

Bazı durumlarda atlete duyulan saygı o kadar büyüktü ki kutsal mertebesine yükseltilir ve doğaüstü bir şekilde öldüğü varsayıldı. Atfedilen tanrısal özelliklerinden dolayı Spartalı güreşçi Hipposthenes'in adına bir tapınak yapıldığı ve Poseidon'la aynı mertebede görüldüğü söylenir. Spartalıların güreşçinin kimliğiyle tanrı kimliğini birleştirdiği ve bir kahin sayesinde bu fikre vardıkları düşünülebilir. Yerel bir nehir olan Kaikinos'un oğlu olduğu düşünülen Epizephyr Lokrisli Euthymos'un uzun bir ömür sürdüğü ve ölmeyip "insanoğlundan başka bir şekilde ayrıldığı" söylenir (Pausanias 6.6.3. vd.). Thasoslu Theagenes'in oradaki Herakles rahibi olduğu ama gerçekte o rahibin kılığına giren Herakles'in oğlu olduğu söylenirdi. Öldüğünde de "insanoğlundan ayrıldığı" söylenmişti. Thasoslular garip bir şekilde denizin sularına gömülüp Pythia'nın ricasıyla tekrar sudan çıkarılan heykelin önünde tanrıya adar gibi kurban adarlardı (Pausanias 6.11.2 vd.). Astypalaialı Kleomedes'in esrarengiz biçimde ortadan kaybolmasından sonra Delphoi'de son kahraman ilan edilmesi gerektiğine dair bir talimat gelmişti.

Şimdi de Olympia'daki festival üzerinde duracağım, tabii buradaki birçok antik yapıyı da unutmadan. Toprağa gömülü olarak bulunan sayısız ithaftan bölgenin kesinlikle antik bir külte sahip olduğu anlaşılmaktadır. Burada bulunan ve 776 yılında yeniden inşa edilen bir tapınağın çok eski tarihlere ait olması muhtemel olmakla beraber o kadar eski olmaması da mümkündür. Bu tapınağın kurucusunun Herakles olması sadece tarihsel dönem içindeki imgesinin bir yansımasından başka bir şey değildir.¹⁰ Olympia'nın festival döneminde nasıl bir yer olduğunu hayal etmeye çalışırken, gözümüzde bütün kepenkleri indirmiş ve çeşitli yerlerden gelen yabancı kalabalıklarla birlikte ziyafetler çekip sarhoş olmak için bütün günlük işlerini bir yana bırakmış bir şehir canlandırmamak gerekir. O zamanlar modern fuar veya karnavallarda olduğu gibi çok sayıda konaklama yeri veya ahır yoktu; aksine gönüllü olarak büyük sıkıntılar yaşanırdı. Örneğin

¹⁰ Farklı yanşma türleri için bkz. Pausanias, 5.8.3 vd.

coğrafi konum Yunan dünyasının doğusundan gelenler için hiç elverişli değildi. Burada yeterli donanım da yoktu; insanlar kalabalıklar halinde belli yerlere yığılır, açıkta veya çadırlarda tıkkış tıkkış halde yatardı. Sadece İamos hanedanından olanların evleri vardı; gündüzleri kızgın güneşin altında ve çoğunlukla susuzluktan kıvranırlardı, çünkü Alpheus ırmağının suyu içmeye pek uygun değildi.¹¹ Oradaki coşkulu atmosfer bütün bunlara katlanma gücü veriyordu. Her zaman dolunayda olmak üzere beş gün boyunca festival kutlanırdı. Pindaros'un 11. Olimpiyat Kaside festivali değil de ilk mitolojik kuruluşunu anlatmaktaydı. Ancak şiir gerçek olaylara da yer verir ve bizlere çeşitli yarışmalardan sonra ayın sevimli ışığının nasıl parladığını ve alanın nasıl şampiyonları öven şarkılarla yankılandığını anlatır (90 vd. dizeleler). Bu barışçı sondan önce heyecandan kendinden geçen ve yarışçılardan bile daha uzman kesilen kalabalıkların arasında modern yarışlardan bildiğimiz gerginlikleri kat be kat aşan gerginlikler yaşanırdı.¹² Ayrıca burası sanat eserleriyle doluydu; yarışmalardan önce ve sonra kalabalıkların dikkati bir yığın ritüele ve kurban törenlerine çevrilirdi. Yetkililerin atanmasında uygulanan ayrıntılı yöntemler olaya ne kadar önem verildiğinin bir göstergesiydi; Nomophylakes'in on ay boyunca Elis'te bu işe ayrılan evde Hellanodikai'ye görevleri konusunda eğitim verdiğini herkes bilirdi. Yenilen yarışmacılardan gelebilecek muhtemel baskılara karşı direnebilmeleri için bu eğitim şarttı.¹³

Burada Olimpik festivalin erkeklere özgü bir faaliyet olduğunu ve kadınların kesinlikle katılamadığını söylemek gerekir. Bunun sebebi kadınların atletik mükemmellik dışındaki nitelikler karşısında aşırı coşkuya kapılması korkusuydu. Genç kadınlar sadece stadyumdaki koşuları izleyebilirdi, bu yarış sırasında tribünde Demeter Khamyne rahibesinin de resmî bir yeri olurdu.¹⁴

¹¹ Aelianus'ta (14.18) Khian'ın tembel kölesini Olympia'ya götürmekle tehdit etmesinin nedeni budur; Lukianos (*Herodotos* 8) boğucu sıcağın söz eder.

¹² Sophokles'in *Elektra*'sında (680 vd.) Orestes'in Pythia oyunlarındaki araba yarışında nasıl öldüğü anlatılır. Burada sadece büyük bir şairin değil bütün bir halkın araba yarışlarında nasıl bir coşkuya kapıldığını ve Sophokles'in Atinalıları sırf anlattığı öyküyle nasıl coşturduğunu görürüz.

¹³ Pausanias 6.24.3. Nomophylakes önceki Oyunların Hellanodikai'si miydi?

¹⁴ Karş. Pausanias 6.20.6. Suçluların Tropaion'daki uçurumdan aşağı atılması 5.6.5; a.g.e. Kallipateira için yapılan istisnanın öyküsü. Aelianus'a (*Varia Historia* 10.1) göre Pherenike adlı birine Olimpiyatları izleme izni verilmişti, çünkü babası ve üç erkek kardeşi Olimpiyat şampiyonlanydı ve oğlu da bu oyunlara katılacaktı.

Yarışmacılar dışında, mükemmel bir şekilde donatılmış festival delegeleri temsil ettikleri devletlerden veya bireylerden hayvanlar ve armağanlar getirirdi; her türlü korolar, özellikle de erkek çocuklardan oluşan korolar şarkılarıyla kurban ritüellerine eşlik ederdi.¹⁵ Bölgeye Yunanistan'ın her yerinden ve kolonilerden insanlar akardı; her türlü lehçe, uğraş ve dostluk burada bir araya gelir, adeta Yunan ulusunun coğrafi boyutları sergilenirdi. Birbirinden kopuk sayısız *poleis* olarak değil bir bütün olarak temsil edilir ve sadece bireylerin değil bizzat *poleis*'in de dahil olduğu yarışmalar sayesinde paylaşılan ortak coşkuyla kendiliğinden ve özgürce bir arada tutulurdu.

En güçlü ve en hırslı Yunan şehirlerinden uzak olduğu için tarafsız olan bu yerde Yunan entelektüel yaşamının önderleri de boy gösterirdi. Herodotos'un tarihini burada yüksek sesle okuyup okumadığı bilinmemektedir; ancak Kleomenes gibi isimler yarış aralarında sahneye çıkar ve Empedokles'in kendilerine bıraktığı yakarışlarını okurdu, çünkü burada kalabalıkların dikkatini çekebilmek için güçlü bir sese ihtiyaç duyulurdu (Diogenes Laertios 8.63). Gorgias gibi resmî hatiplerin üzerlerinden akan pelerinleriyle Helenlerin birliği ve barbarlara karşı mücadele üstüne yaptığı konuşmaları veya Sicilyalı Dionysios'u devirme çağrılarını duyar;¹⁶ nihayet yorgun antik dünyanın olimpiyat ateşinin içine atlamasını bir türlü unutamadığı Kinik Peregrinus Proteus ve benzerlerinin Olympia'da kendini yüceltmenin en uç örneğini temsil edişlerine tanık oluruz. Olympia sonraki araştırmacıların bile hâlâ ilgi odağıydı; Trallesli Phlegon, Hadrianus zamanında *Olimpiyatlar*'ını yazıyordu, Philostratos da *Gymnastikus*'unda her fırsatta burada neler olup bittiğinden söz eder.

Olympia'dakilerin yıl boyunca agondan başka bir şey konuşmadığı ve Spartalı kızların gymnasionunun hemen yakınlarda olduğu düşünülecek olursa, Olimpiyatlarda kadınlara da mütevazı bir yer açılmış olması kaçınılmazdı. Kızlarda yarışmacılar üç yaş grubuna ayrılmıştı, bu yarışmalar her dört yılda bir düzenlenen Hera festivalinde gerçekleştirilirdi. Pausanias'ın (5.16.2 vd.) bu koşucularla ilgili anlattıkları, Spartalı olduğu düşünülen ve dolayısıyla Elis'ten gelmiş olması muhtemel olan Vatikan Müzesi'ndeki kadın koşucuyu akla getirir.

¹⁵ Şan şöhrat peşinde koşan şampiyonlar, tıpkı katırlarıyla yarış kazanan Rhegion tiranı Anaksilaos (497-476) gibi topluluğa ziyafet çekerlerdi. Katırlarıyla şampiyon olan Empedokles, Pythagorasçı olduğu için et yememiş, ancak tatlılardan yaptırdığı bir boğayı toplulukla paylaşmıştı (Athenaios 1.5.). Alkibiades daha sonra ele alınacaktır.

¹⁶ Plutarkhos, *On Hatibin Yaşamı, Lysias* (sonuç).

Delphoi, Olympia'ya güçlü bir rakip olabilirdi, çünkü başta tamamen müzikle sınırlı olan Delphoi agonu giderek her türlü atletizm sporunu ve hatta araba yarışlarını bile kapsar hale gelmişti. Ama görünüşe göre Olympia'nın gerçek rakibi Atina idi. İsokrates, *Panegyrik*'inin 46. sayfasında haklı olarak "Diğer festivaller çok uzun aralıklarla yapılır ve kısa sürer; fakat bizim şehrimiz bütün yıl boyunca festivallere sahne olur," der. Panathenaia en az Panhelenik oyunlar kadar büyük bir festivale dönüşmüştü ve ihtişamda hemen onun arkasında geliyordu. Erkekler Olympia'da olduğu gibi burada da atletizm, binicilik ve nihayet sanat gibi dallarda aynı tip ödüller yani taç ve kutsal zeytin ağaçlarının zeytinyağlarıyla dolu kaplar için yarışarlardı; Perikles zamanından beri bunlara Odeon hizmet ederdi. Roma döneminde gladyatör gösterileri Olympia'ya da rakip olmuş olabilir. Bu gösteriler ilk kez Korinthos'ta ortaya çıkmış ve tam Atina'ya da yayılacakken Demonaks'ın müdahalesiyle durdurulmuştu.¹⁷

Fakat Yunanistan'ın tanıtımında Olympia'nın bir eşi daha yoktu, üstünlüğü tamamen farklı şeylere dayanan Delphoi'nin onun yerini alması mümkün değildi. Bütün Yunanların bildiği bir şey yapmak için Olympia'da bizzat boy göstermek veya oraya kitabeli bir anıt dikmek zorunluydu. Zamanımızda heykel ve anıtlar bu kişilerin bulundukları şehirlere dikilirken, ister bireyler, ister iştirakler, şehirler veya ittifaklar olsun, Yunanlar bu tür şeyleri büyük festival merkezine gönderir ya da orada yaptırırlardı. "Bütün Yunanlar arasında ünlü olma" amacının böylece yüzyıllarca sonra bile gerçekleştirilmiş olduğunu Pausanias'tan öğreniyoruz. Olympia'ya atletler dışında birçok siyasi ve askeri önemli kişinin heykeli de gönderilirdi. Bu heykeller aynı zamanda kendi şehirlerinde de dikilirdi ama bu yeterli bulunmazdı.

Bu da bizi agona adanan heykeller konusuna getirmektedir. Yunanlar artık neredeyse mükemmellik noktasına ulaşmış olan heykeltıraşın sanatının agonda kazanılan ve onlara göre tek gerçek şan kaynağı olan bu şanı ölümsüzleştirmesini isterdi; sanatçılara seslenirken "bunu yapabilmelisin" derlerdi. (Binicilik dalındaki şampiyonları şimdilik bir yana bırakırsak) Başlıca görev atleti, güreşçi, pankration sporcusunu, disk atıcısını ve koşucuyu yansıtmaktı. Onların anıtları mezar yerini belli eden işaretlere, heroona, vb. dönüştürülemezdi; burada, anıtta ima veya sembo-

¹⁷ Lukianos, *Demonaks* 57.

lizm yoluyla mesaj vermek doğru değildi. Bazı istisnalar dışında bir stele veya bir yapının herhangi bir yerine şampiyonun rölyefi de yapılamazdı. Şampiyon esas olarak bağımsız bir çıplak figürden ibaretti, istenen şey seyircinin onu jimnastik veya sanat alanında bir şampiyon olarak görmesiydi; böylece insan hayatının en kısa anı bile ölümsüzleştirilmiş oluyordu. Burada *başın* nereye kadar bir portre olarak görüldüğü sorusu gündeme gelmektedir. Heykeltıraş belki de şampiyonu hiç görmemişti ve yaşına bakarak çalışmak zorunda kalmıştı. Yine de heykellerin kişiye özgü olması gerekirdi ve bu durumda genel olarak bütün ve zorunlu olarak çıplak bir figür olarak *başlayan* tasvirin dünyada bir benzeri olmadığı söylenebilir. Devlet adamı, savaşçı ve şair heykeltıraşlığından farklı olarak atlet ayrı bir sanatsal tarz oluşturur.¹⁸

Olympia'daki en eski heykellerden ikisi (59. ve 61. Olimpiyatlar) ahşaptandı, biri incir, öteki selvi ağacından yapılmıştı (Pausanias 6.18.5). Açık havada sergilenmeye daha elverişli olması ve figürlerin daha aktif görünmesi nedeniyle atletlerin heykelleri bir süre sonra bronzdan dökülmeye başladı, bu tekniğin heykel sanatının gelişimi üzerinde büyük etkisi oldu. Atina'daki Kiklon heykeli bronzdandı. Pausanias, Kiklon'a verilen bu onuru şaşırtıcı bulmuştu çünkü Kiklon tiranlık isteyen biriydi, gerekçe olarak da Olympia'daki en yakışıklı erkek olmasını, iki kere şampiyonluk kazanmasını ve Megaralı Theagenes'in damadı olmasını gösteriyordu (Pausanias 1.28.1). Bu heykelin Kiklon'dan sonra yapılmış olması da mümkündür, çünkü o dönemde eski şampiyonların ölümlemlerinden sonra onurlandırılmaları rastlanmayan bir şey değildi: Örneğin Akhaialılar 80. Olimpiyatlar sırasında, 6. Olimpiyatlarda şampiyon olan bir hemşerilerini anmışlardı çünkü Delphoi'nin Apollon'u öyle istemişti (Pausanias 6.3.4). Heykeller bazen bizzat şampiyonlar, bazen de hayranları veya akrabaları tarafından dikilirdi; bu heykellerin bizzat o şampiyonun yaşadığı şehir¹⁹ veya oyunları düzenleyenler tarafından olimpi-

¹⁸ Şurada burada portre heykeller önceden beri vardı, örneğin Plutarkhos'a göre, *Aratus* 3, Periander'in özellikleri ve fiziği aynen yansıtılmıştı. Atlet temsillerinin bir sonucu Ganymede-tipinin yaratılması olmuştur. Dionysios'un Ganymede'si Mikytos'un 75. Olimpiyattaki adakları arasındadır (Pausanias 5.26.2); Aristokles'in Zeus ve Ganymede grubu biraz daha sonradır (a.g.e. 24.1).

¹⁹ Örneğin Miletos'ta birçok Olimpik ve Pythialı şampiyon heykeli vardı; bu, İonia'nın Panhelenik oyunlara ender katıldığı şeklindeki argümanı çürütmektedir. Karş. Plutarkhos, *Moralia* 180a.

yatın düzenlendiği yere veya şampiyonun kendi şehrine dikilmiş olması da mümkündü.²⁰ Her halükârda, bir heykel sahibi olmak çok önemli ve sabırsızlıkla beklenen bir şeydi. "Libyalı bir kahinden" Olimpiyatlarda zafer kazanacağını öğrenen Kyreneli Eubotas hemen bir heykelini yaptırmış ve birinci olacağından hiç kuşkusu olmadığı için heykelini de yanında getirmiş ve şampiyon olur olmaz da diktirivermişti (Pausanias 6.8.2). Krotonlu Milon'un kendi heykelini Altis'e bizzat taşıdığı bile söylenir (Pausanias 6.14.2). 3. yüzyılda üst üste üç yarışma kazanan bir koşucu için Olympia'ya üç heykeli dikilmişti. Şampiyon atlet sonradan kötü bir şey yaparsa ceza olarak heykeli parçalanabilirdi.²¹ Vefalı bir şampiyon Elealılara rica ederek kendi heykelinin yanına antrenörünün heykelini diktirmişti.²²

Bir süre sonra yarış arabaları ve atlar da abideleştirilmeye başladı. Daha önceki tarihlerde atlar için muhteşem gömme törenleri düzenlenirdi: Miltiades kendi atını Kerameikos'a gömdürmüştü, Lakonialı Evagoras da aynı şeyi yapmıştı;²³ yarış arabası ise dosdoğru Olympia'ya adanırdı. Zaman içinde yani 66. Olimpiyatlardan itibaren (Pausanias 6.10.2) zengin sahipleri bu arabaları arabacıları ve seyisleriyle beraber heykel biçiminde kendi mezarlarının yanına diktirmeye başladılar (Pausanias 6.13.5, 6).²⁴ Bu heykeller Olympia'da, Delphoi'de ve diğer yerlerde bir süre epeyce ilgi gördü ve tabii bu işten buralardaki at yetiştiricileri de epeyce kârlı çıkmış olmalı. Ancak atletizm antrenmanı bir kez daha heykelin en önemli konusu haline gelmiş ve uzun süre öyle kalmış olmalıdır.²⁵ Şehre saldıran haydutları püskürtmeye çalışırken öldürülen "koşucu Mnesibubos'un bronz heykeli Pausanias'ın zamanında bile Elateia'da yol kenarında hâlâ durmaktaydı. Ama bu heykel muhtemelen 35. Olimpiyatlarda kalkanlı yarışta iki kez şampiyon olan ve bir defa da sıradan bir koşuyu kazanan Mnesibubos'un sağlığında dikilmişti

²⁰ Görünüşe göre Pausanias, Olympia'daki *andriantes* ve *anathemata* arasında yaptığı ilginç ayırmada bunu kastetmektedir.

²¹ Karş. Astylos'un kaderi.

²² Pausanias 6.3.3. Şampiyonun heykeline güreş hocasının adı da yazılmış olabilir (Pausanias 6.2.4).

²³ Aelianus, *De Natura animalium* 12.40.

²⁴ Şampiyonların daha Olympia'da boy göstermeden heykellerini diktirmesi ilk başta tuhaf gelebilir; ama onlar bu tip şeylere alışıktilar.

²⁵ Pausanias (9.9.1) atletleri ve Delphoi'de tasvir edilen şiir yarışmalarında kazananları tek tek saymayı bırakır.

(Pausanias 10.34.2). Agonun yarışmacılarla birlikte kendi sanatsal temsilinin olması kaçınılmazdı. Pausanias bunu Olympia'daki Hera tapınağında, Asklepios'un, Hygeia ve Ares'in yanında görmüştü (a.g.e. 5.20.1).

Yunan agonu koloniler ve hatta barbarlar vasıtasıyla her yerde tanınmıştı. Pausanias (6.32.1), birçok barbar ülkedeki spor alanlarında ve *palaistrai*'de Hermes, Herakles ve Theseos (metinde aynen bu şekilde yer alıyor) heykelleri bulunduğunu söylediğinde, tiyatroyla birlikte bu tür şeylerin de bulunduğu *diadokhoi* topraklarından söz ettiğine kuşku yoktur.²⁶ Peki ama barbar prenslerin Olympia'ya verdiği armağanlara ya da Etrüskler gibi yarı-Yunan kültürüne sahip yabancı halkların hayal gücünün Yunan agonu fikriyle meşgul olmasına ne diyeceğiz? Bunu Etrüsk ve Güney İtalya mezarlarında bulunan, büyük bir bölümü jimnastik sahneleriyle resimlenmiş vazolardan biliyoruz; bunlar palaistradaki bütün faaliyetleri yansıttıkları için bize göre atletizm heykelciliğinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Vazoların çoğunun üzerinde "Atina'daki oyunlardan" ibaresi bulunmakta olup, bunların eve yani Etruria'ya götürülebilecek türden ödüller olduğu görülmektedir; bildiğimiz gibi Panhelenik yarışmalarda verilen taçların götürülmesi mümkün değildi. Bunların tümünün Etrüskler tarafından kazanılmış ödüller olduğuna kuşku yoktur. Fakat dövüştürmek için gladyatörler satın alan bu halk besbelli Yunan resimlerinden veya İtalyan olmayan agondan zevk alıyordu - tabii burada agon deyince barbarların zihninde ne tür garip imgelerin oluştuğunu bilemiyoruz; ayrıca Panathenaia o kadar meşhurdur ki yazılarda bunları hatırlamak istiyorlardı. Vazolar ister Yunanistan'dan getirilmiş olsun, ister Gerhand'ın düşündüğü gibi Etruria ve çevresindeki bölgelerin çanak çömlek ihtiyacını karşılayan Vulki'deki yetenekli Yunan sanatçıların eserleri olsun, bunlar kafalarının agon fikriyle meşgul olduğunun en açık kanıtlarıdır. Atina'nın ünü bu malzemelerle daha da yayılmıştı bu konuya daha sonra tekrar döneceğiz.

Bu bahsi tamamlamak üzere sanatsal agona tekrar kısaca dönecek olursak, festivallerde şiirler okuyan kişilerden daha önce söz etmiştik; Hesiodos'un Khalkis'teki zaferi bizim için bu erken safhanın bir örneğidir.²⁷ Panhelenik oyunlar arasında müzik ve

²⁶ Burada sanki barbarların da jimnasiaları ve palaistraları kesinlikle varmış gibi heykellere vurgu yapılır.

²⁷ Herodotos da (5.67) Homeros okumalarının bir yarışma olduğundan söz eder.

şiiir dalında en önemlisi Delphoi idi. Pythia oyunlarının bütünüyle şiiirsel agondan çıktığını ve burada tanrıya okunan ilahinin lir eşliğinde *kitharodoi* tarafından söylendiğini anlatmıştım. Ayrıca flütçüler yani *aulodoi* vardı, ancak fazla melankolik olduğu gerekçesiyle kısa bir süre sonra sekiz dalın yarıştığı oyunlardan çıkarılmıştı (Pausanias 10.7.2 vd.). Antik çağda bu alanda başarılı olup olmamak ölüm kalım meselesiydi ve hakemler de işlerini büyük bir ciddiyetle yerine getirirdi;²⁸ daha sonra eski uygulama Yunanistan'ın her yerinde olduğu gibi yerini müzikal virtüözlüğe ve bireysel yetenek gösterisine bıraktı.

Sonuç olarak, sanatsal agonun çok önemli olduğunu unutmamak gerekir. Agon antik dünyada bir tek Yunanlarda külte dönüşmüş ve dinin sanatsal unsurlarını kendi alanına dahil etmişti, nitekim şiiir sanatı büyük ölçüde agonun belirleyici etkisi altında gelişmişti.²⁹ Drama alanında hem tragedya hem de komedi neredeyse başından beri rekabetçi bir nitelik taşıyordu; aynı şey örneğin Atina'da kabileler tarafından organize edilen, daha doğrusu harcamaları zengin yurttaşlar tarafından sırayla karşılanan festival koroları için de geçerliydi, öyle ki *khoregia* en önemli yurttaşlık görevlerinden biri haline gelmişti.³⁰ Bu gelenek o kadar yayılmıştı ki Platon her dini faaliyette boy gösteren ve ortama saçma bir şekilde yas havası veren rakip koroların çokluğundan ciddi ciddi şikayet eder olmuştu (Platon, *Yasalar* yakl. 800). Bu tür kurumlarda alanındaki uzmanlığı ve saygınlığı tartışma götürmeyen hakemler de yer alırdı.³¹ Onlar olmasa halkın taraflı coşkusu Sybaris'te öldürülen bir lir sanatçısının öyküsünden öğrendiğimiz gibi taşkınlığa dönüşebilirdi.³² Bu tür vakalar

²⁸ Plutarkhos'a (*Cehalete Karşı* 9) göre lirdeki ustalığıyla övünen bir adam başarısız oldu ve *egonothetai* tarafından acımasızca kırbaçlandıktan sonra sürgün edildi.

²⁹ Günümüzdeki Katolik bölgelerde köyler hac sırasında en büyük bayrağı veya mumu taşımak için yarışır, tabii bu geçmişe kıyasla hayli mütevazı bir rekabettir.

³⁰ Plutarkhos'tan (*On Hatibin Yaşamı* 2) bir örnek: Hatip Andokides, coşkulu agonunda *phyle*'sinin *choregia*'sından sorumluydu ve ödül olarak kazandığı tripodu bir kaidenin üstüne koymuştu. Lykurgos döneminde Piraios'taki Poseidon agonunda ilk üç devirli koroya verilen 10, 8 ve 6 *minae*'lik ödüller gerilemenin ilginç bir göstergesiydi. Buradan *choregoi* coşkusunun artık azalmaya başladığı ve bu ödüllendirme olmadan artık *choregia* oluşturma'nın mümkün olmadığı sonucuna varmak mümkündür.

³¹ Plutarkhos, *Kimon* 8, Attika tiyatrosunda seyircinin taraflı çıkışlarının jürinin işini ne kadar zorlaştırdığını anlatmaktadır.

³² Başka bir lir ustasının rakip destekçileri olduğuna kuşku yoktur.

agonun karanlık yanını göstermektedir; aşırı coşku bazen sınır tanımıyordu; fanatikler için onlarla aynı fikirde olmamak küfür demekti; yine onlara göre standartları yakalayamayan bir sanatçıyı öldürmek erdemli bir hareketti.

Yarışmacılık bütün bunların sonucunda Yunanların bütün hayatına nüfuz etmişti. Lir, kitar ve flüt sanatçıları topluluk önüne her çıkışlarında sanki hakem önüne çıkmış muamelesi görürdü, dolayısıyla her yerde kazananlar ve kaybedenler vardı.³³ Theokritos'ta çobanlar hakem yoksa şarkı yarışmasına tutuşamazlar. Şarkıcılardan biri "Keşke sığırtaç Lykopas burada olseydi!" der, öteki de cevap verir: "İlle de ona gerek yok! Kabul edersen, orada süpürgeotu kesen oduncu Morson'u çağırabiliriz" (Theokritos, *Pastoral Şiirler* V.62). Sonra da Morson'dan adil bir hakemlik yapmasını isterler.³⁴ Felsefi bir söylev şeklindeki diyalog bile agona dönüşüyordu; Artemisia'nın Mausolos onuruna düzenlediği hitabet agonunda konuşmacılar İsokrates ve Phaselisli Theodektes ile Theopompos idi. Amatör denemeler bile hakem önünde agona dönüşüyor ve "agon", "deneme" için kullanılan bir standart teknik terim haline geliyordu. Görsel sanatlardaki veya en azından resimdeki agonu da unutmamamız gerekir. Bunlardan biri de Samos'ta Parrhasios ile bir rakibi arasındaki agondur. Konu ise Aias ile Odysseus arasındaki düelloydur; diğeri ise Pythia oyunlarında Panaios ile Khalkisli Timagoras arasındaki agondur. Atletik ve sanatsal agonun Yunan hayatının her yanına nüfuz etmesiyle birlikte eğitim de bundan kendi payını aldı. Burada vurgulanmak istenen sadece öğrencilerin kutsal oyun alanlarında yarışacak şekilde eğitilmesi değil, agonun nasıl günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline geldiğidir. Atina'da veya diğer yerlerde eğitim gören herkesin hayatının ayrılmaz bir parçası olan gramer öğretmenlerinin, kitarcılarn ve jimnastik eğitimcilerinin hedefi buydu; erkek çocuklar sürekli kazanır ve kaybeder, sürekli taçlarla ödüllendirilirdi.³⁵ Siyasi *ephebeia* düşüncesi

³³ Soyta Stratonikos (4. Yüzyıl), Sikyon'da elde ettiği başarıdan sonra oradaki Asklepios tapınağına bir *tropaion* dikecek kadar ileri gitmişti. Üstünde de şunlar yazılıydı: "Geride kalan kitaracılardan Stratonikos'a", Athenaios 8.45.

³⁴ Karş. C. F. Hermann, *Lehrbuch der gottesdienstlichen Alterthümer der Griechen*, Heidelberg 1846, böl. 29.

³⁵ İstros biyografide Sophokles için şöyle der: "Gençken *palaistra*'da ve müzik üstünde sıkı çalıştı, bu sayede taçlar kazandı." İstisna olan cılız Demosthenes için karş. Wertermann, *Biographoi* s. 294.

belli bir jimnastik hazırlık düşüncesiyle birleştirilmiş,³⁶ bu geleneksel tutum Roma dönemine kadar sürmüştü. Hermes, Apollon ve Herakles gibi tanrılar da bu faaliyetin başını çekmişti. Sanatta herkesin hayranlık duyduğu fiziksel modeller olarak kullanılmışlar ve Herakles miti giderek -her ne kadar sonraki Olimpik mitoloji değerlendirmelerinde bu unsur da bulunsun bile- agonda zafer kazanan bir figüre doğru değil de tekil bölgelerin veya bir bütün olarak insanlığın refahının daimi ve ilahi statüsünü kahrmanlığıyla elde eden bir savunucusu olmaya doğru değişim göstermişti. Sonuç olarak bütün Yunan sanatı agonda galip gelenin sembolik taç giymesiyle iç içe geçmişti.

Çocukluktan itibaren bütün gündelik yaşam, agora, sohbetler, savaş, vb. erkek çocukları agona hazırlayacak biçimde şekillenmişti. Bütün bunların sonucunda ortaya daha önce hiçbir zamanda veya hiçbir yerde görülmemiş türde bir varoluş biçimi çıkmıştı - varoluşun tamamı agonla iç içe geçmiş ve onun hakimiyeti altına girmişti ve her şey ancak eğitimle elde edilebileceği ilkesine dayandırılmış, yani ailenin ve evin etkisine mümkün olduğunca az yer bırakılmıştı.³⁷ Kendi dünyamızda yarışmanın rolüne baktığımızda aradaki büyük fark anında gözümüze çarpar; Yunan agonunda nüfusun tamamı seyirci ve tanık iken, günümüzde -bizzat veya resimlerle ve kitaplarla bir edimde bulunurken- giriş ücreti ödeyip ödememeye veya uzak durup durmama ya karar veren bizzat seyirci ya da kamuoyudur. Ancak bizim modern yarışma biçimimizi oldukça farklı hedefler şekillendirmektedir. Birkaç sıra dışı hırslı tip dışında okullarda belli bir yere kadar rekabetten söz edilebilir; yetişkin yaşamda meşhur olma özleminin yerini çok daha farklı bir şey yani iş alanında rekabet alır. Bugünün insanı yeteneklerinin tanınmasından çok hızlı bir maddi başarıyı tercih eder ve aradığı başarının neden maddi başarı olduğunu da çok iyi bilir; çünkü hayat bunu gerektirmektedir. Eğitime gelince, özellikle müstakbel başarıyı hedefleyen Yunan *paideusis*'inin yerini bizim "derin ama çok taraflı" bilgiyi hedefleyen yüksek okullarımız almıştır. Sonraki kuşaklardan Yunanlar içi boş başarı (*kenodoksia*) hırslının mitolojik figürlerde bile

³⁶ Kyzikos'taki gibi. Karş. Westermann, *Biographoi* s. 294.

³⁷ Lukionas'a göre (*Anakhasis* 15 vd.), agon sistemiyle Yunan hayatının tamamını bir *meizon agon* gibi saran agon arasındaki ilişkiye Solon'un ifadelerinde de vurgu yapılır. Şu cümleyi orada (36) da görürüz: "Şan şöret özlemi hayattan uzaklaştırırlırsa geriye işe yarar ne kalır?"

görülen bir dürtü olduğunu düşünmektedir. Özetle, Yunanların hayatının başkalarının gözüne girmek üzerine kurulduğunu ve işin kalabalığın gözüne girmek adına her şeyi riske atma noktasına gelmeye başlamasıyla agonun gerilemeye başladığını söyleyebiliriz.

Yunanlarda *işin statüsü* konusu antik Doğu'yla karşılaştırmalı olarak ele alınması gereken bir konudur. Eski uygarlıklarda çeşitli faaliyetlerin saygınlık dereceleri bu faaliyetlerin ortaya çıkışlarıyla bağlantılı görünmektedir. Rahiplerle savaşçılardan oluşan bir yönetici sınıf iktidarı, savaşı, avcılığı ve iyi yaşamayı kendine ayırmış ve diğer her şeyi uğraşlarına göre çeşitli kastlara bölünmüş veya bölünmemiş olan nüfusun geri kalan kısmına bırakmıştı. Mekanik, kimyasal veya el işi imalat kuşkusuz yüksek bir mükemmelliğe ulaşmış olmakla birlikte küçümsemez ve doğuştan alinyazısı olarak görülürdü; tarım, hele de sıcak iklimden dolayı kölelikten başka bir şey değildi. Ortaçağ Avrupa'sında da soylular arasında çalışmayı ve ticareti küçümseme konusunda benzer bir tutum vardı; fakat buna paralel olarak zamanla, sadece çalışmakla kalmayıp çalışmaya saygınlık da kazandıran bir orta sınıf gelişti.

Yunanlar bu iki dünyanın dışında kalmaktadır, çünkü burada *orta sınıflar* çalışmayı küçümsemekle beraber onun ürünlerinden de vazgeçemiyordu. Yunanların çalıştıracak kölelerinin olması konuyu açıklamaya yetmez, çünkü özgürce yapılan işleri de hor görüyorlardı. Suçun tamamen sıcak iklime atılması da mümkün değildir, çünkü iklim, tarlada çalışmakla özgürlüğü birbirinden farklılaştıracak kadar aşırı değildi.

Çalışmayla ilgili görüşlerde hesaba katılması gereken en önemli unsur bir halkın varoluş idealinin değiştiği dönem ve koşullardır. Modern Avrupa'da bu ideal esas olarak, zenginlikte yavaş yavaş soyluları geride bırakan ve -her ne kadar soylularınkinden farklı olsa da- eğitimde onu yakalayan Ortaçağın şehirli sınıfından ortaya çıkmaktadır. Yunanların gözündeysen aksine kahramanlık döneminin yani faydacı olmayan dünyanın imgesi hakimdi ve bundan asla kurtulmayı başaramamışlardı. Yalnızca savaşlardan, hanedanların trajedilerinden ve tanrısal müdahalelerden ibaret olan kahramanlar dünyasıyla ilişkileri, Ortaçağdaki şehirli insanın Alman efsaneler dünyasıyla olan ilişkisinden kat be kat daha yakındı. Ancak Hesiodos'un *İşler ve Günler*'inde kahramanlık çağı en azından gerileme döneminde köylü hayatı kav-

ramını ve hatta ticaretin belli türlerini hâlâ saygıdeğer görür, onu izleyen agon çağı bedensel çalışmayı giderek artan bir şekilde küçümsemek zorundaydı. Yönetici sınıfın mensupları artık küçük bir azınlık değildi; onun yerini büyük ölçüde mülklerinin geliriyle yaşayan, hayattaki en büyük amacı ve ideali savaşmak olan (burada kastedilen, askeri anlamda, eşitlerin karşılaşması şeklinde bir savaş değildi) geniş bir kentsel aristokrasi almıştı. Bütün halk dünyadaki en yüce şeyin bu olduğuna inanıyordu. Bunun için fazla bir harcama gerekmiyordu, dolayısıyla geniş kalabalıkların da katılması mümkündü ve katılamayanlar katılabilenlere hayranlıkla veya kıskançlıkla bakardı. Bu şekilde birçok yarış alanı açılmış, birçok yarışma türü ortaya çıkmış ve bunlara hazırlık niteliğinde olan jimnastik eğitimin başlıca amacı haline gelmişti. Fakat bu hayat tarzı ekonomik faaliyetlerle örtüşmüyordu; agon varoluşun tamamını kapsıyordu.

Kuşkusuz aynı zamanda kölelik de artmıştı. Fakat bu belirleyici bir faktör değildi; genelde çalışanlar hiçbir hakları olmayan köylülerdi, belli bir vergi ödeyen bu köylüler aslında serflerdi; Sparta'da yönetici sınıfın bunlardan başka tebaası yoktu. Çiftçi veya el işçisi köle sahibi olsa bile bu onun emeğini daha saygıdeğer yapmıyordu. Söylenebilecek tek şey, köleliğin yaygınlaşmasının daha önce zaten var olan bir tutumu yoğunlaştırdığıydı. Yunanistan'da geç dönemlere kadar ve özellikle de tam gelişmiş demokratik devlette aristokrasinin bu bakış açısı hakim oldu.

Çalışmayı en fazla aşağılayanlar Spartalıları. Sparta yaşam biçiminde eyleme dönüşen Helen ideali her türlü kazanç biçimiyle taban tabana zıttı; Plutarkhos'un lütufların en güzeli ve en hayırlısı olarak tanımladığı, hayal edilebilecek en büyük "boş zaman zenginliği" söz konusuydu. Burada Devletin bütün yapısı çalışmaya zorlanan bir tebaa ırkının varlığı üzerine kurulmuş olup hiçbir Spartalının *polis*'e hizmet dışında bir şey yapmaması gurur kaynağıydı.³⁸ Ancak başka yerlerde de en azından teoride yurt-

³⁸ Plutarkhos, *Agésilaios* 26 ve *Sparta Hikayeleri* 72 karakteristik gerçeklik halkası olan Agésilaios'la ilgili bir öykü anlatır: Müttefikler savaşa giden Spartalı sayısının kendilerinininkinden az olduğundan şikayet edince, kral iki grubu ayırmış ve habercisi şöyle seslenmiş: "Çömlekçiler ayağa kalksın!" Müttefiklerin büyük bölümü ayağa kalkmış; aynı emir demirciler için ve sonra da diğer zanaatçılar için verilmiş ve müttefiklerden bir sürü adam daha ayağa kalkmış. Ama bir tane bile Spartalı ayağa kalkmamış. Bunu gören müttefikler Spartalıların kendilerinden daha fazla asker (yani gerçek asker) verdiğini kabul etmek zorunda kalmış.

taşlık, insan hayatının hedefi olan devlet hizmetine odaklanıyordu; sadece bu niteliğe sahip olanlar yurttaş olmaya layıktı. Aristoteles *banausia*'yı eğitimin (*paideia*) karşısına konumlandırıyor, demokratik olduğunu, yoksulluğun ve düşük nüfus artışının parçası olduğunu savunuyordu; eğitimse soyluluk ve zenginlikle iç içe olup oligarşiyi sembolize etmekteydi.³⁹ Aristoteles böylelikle gerçek *banausia*'yı yani zorlu bedensel çalışmayı eğitimden ayırmakla kalmaz, aynı zamanda liberal sanatlara aşırı zaman ayrılmamasını ister. Çünkü, der, bu konuda aşırı çaba harcamak tek yanlılığa yol açar.⁴⁰ Hedef bütün niteliklerin uyum içinde gelişmesi, belli birinin ağır basmamasıdır; Yunanlar olabildiğince bütünsel bir insan olmak isterdi, bunu da ancak kendisini tamamen kamusal yaşama, jimnastiğe ve soylu kültüre adanarak yapabiliirdi, günümüzde böyle bir şey olağanüstü bir çaba ve şans gerektirir. Ama tek bir alanda uzmanlaşma ne kadar büyük bir yetenek gerektirirse gerektirsin ve ne kadar ortak iyiliğin yararına olursa olsun insanı kısmi ve dolayısıyla kısmen yararlı bir insan yapar. Burada insan doğasının bu tür ideallerin gerçekleşmesine ne kadar elverişli olduğu sorulabilir. Yunanlar sonraki dönemlerde dahi yararlı faaliyetleri *polis*'in meziyetleri arasında sayılan çok sayıda "sahte yurttaş"a sahip olduklarını bir türlü fark edemediler.

Bütün bunların karşısında para kazanma ve de bunu kolayca yapabilme zorunluluğu vardı; Yunanların denizciliğe, ticarete ve sömürgeciliğe doğal bir eğilimleri vardı ki bu olumlu bir özellikti. Denizaşırı ticarete eşsiz olan Fenikeliler önlerinde bir örnek oluşturuyordu; bu durumda taşınabilir mülkiyetin cazibesi ve paranın güç demek olduğunun anlaşılmasıyla Helen dünyasında bile ticaret lehine bir istisna yapılması kaçınılmaz hale geldi. Ticaret ve yurtdışı seyahat gibi zeka ve kurnazlığın önemli olduğu bir yerde Yunanların geride kalması söz konusu olamazdı. Ticaret ve gemi yapıcılığı başlıca zenginlik kaynakları haline geldi,

³⁹ Aristoteles, *Politika* 6.1., 8.2 vd.

⁴⁰ Bu bağlamda agonda zafer için eğitim yapmayı kınamak zorunda kaldı, çünkü sadece jimnastikle uğraşmak da bir kişiyi *banausik* yapar. Platon'un *Protagoras*'ındaki (312a ve b) Hippokrates, yaptıkları iş soylu amaçlar taşısa da bu insanların nasıl banausik kabul edildiğini gösterir; burada gramerci, kitaracı ve jimnastik eğitmeninin sadece *demiourgoi*, yani *banaui*'ye denk olduğu söylenmektedir. Öğrencileri onlar gibi olmamak için onlarla çalışmaz (Dolayısıyla günümüzün bütün bilim adamları, özellikle de uzmanlar *banausoi* olarak görülürdü).

bu arada koloniler ilk başta *poleis* olarak tasarlanmakla birlikte ticaret olmadan ayakta kalmaları mümkün değildi; buralar biraz gelişir gelişmez ticaret saygınlıkta toprak sahipliğiyle tam eşit bir uğraş haline geliverdi. Kolonilerdeki bu ticari gelişim doğal olarak anavatanda da yankısını buldu. Tabii bu gelişen ticaretin demokratik yasalarla başa baş gittiği anlamına gelmemektedir. Ticaret *poleis*'i daha çok timokrazi eğilimi gösteriyordu, nitekim tıpkı Ortaçağın Batı Avrupa'sında önde gelen esnafın ya şehrin ileri gelenleriyle eşit saygınlıkta ya da aynı kişiler olması gibi, İonia ve İtalya'da da büyük tüccarlar ve gemi sahipleri aynı zamanda genellikle yöneticiler oluyordu. Agonal ethostan ziyade ticaret ethosunun ağır basmasına rağmen,⁴¹ örneğin İonia şehirlerinde bu yönetici sınıf maceralı yolculuklara yatkın olması nedeniyle antik kahramanlık geleneğinin bir uzantısıydı ve şiirinden, felsefesinden, muhteşem tapınaklarından ve savurganca harcamalarından da anlaşıldığı gibi en az aristokrasi kadar idealistti.⁴² Başarılı ticaretin bir sonucu da kuşkusuz bu devletlerin kendilerini lüks alışkanlıklara vurmasıydı. İonialılar bu konuda Lidyalıların güçlü etkisi altında kalmıştı; tabii bazı şeylerin giyim ve yemek alışkanlıklarındaki genel Yunan mütevazılığının yanında aşırı lüks görünmüş olması da muhtemeldir.⁴³ Ancak İonialıların Lidya kralları tarafından yenilgiye uğratılmasının asıl sebebi lüks hayat değil iç karışıklıklardı.

Bazen ticaret karşıtı hükümlere de rastlandığı oluyordu; Sparta'da yurttaşların ticaretle uğraşması yasaktı. Epidamnos, İlyria'daki ticari faaliyetlerini her yıl resmi "bayi" olarak atanan saygın bir yurttaş vasıtasıyla yürütüyordu, çünkü barbarlarla temas etmek yurttaşları saldırganlaştırıyor ve tedirgin ediyordu. Ancak büyük çıkarlar söz konusu olduğunda bunların fazla bir

⁴¹ Ancak daha sonra jimnastikle gurur duydular. Pausanias (6.2.4) Olympia'daki coşkulu bir yazıdan söz eder. Yazının bir bölümü şöyledir: "Atletizmde ve deniz savaşında en iyiler Samoslulardır."

⁴² Herodotos'a (4.152) göre Samoslular Tartessos seferinden elde ettikleri büyük kazançlardan Hera tapınağına üç devasa heykel üstünde duran ünlü bir krater şeklinde bir sunu dikti.

⁴³ Burada kadınlar daha az özgürdü. Kahramanlık şarkılarının yerine artık şöenlerde sadece yaylı çalgılar ve flüt çalan kadınlar vardı: Bazen çizgili ve mor renkli uzun kıyafetler giyerlerdi, saçları özenle yapılmış olurdu (Athenaios 12.28 vd.). Abydos, Ephesos, Samos ve Kolophon'da lüks hakkında Athenaios'ta verilen bilginin çoğu giyim ve süslenmeyle ilgilidir.

önemi yoktu.⁴⁴ Özellikle Atina'da ticaret uzun zamandır *banau-sia*'nın kirinden etkilenmiyordu, nitekim Solon örneği aristokratların bile iş seyahatlerine çıktığını göstermektedir. Solon'un bu amaçla seyahate çıkmasına soylu bir açıklama bulmakta zorlanan Plutarkhos bu tür seyahatler sayesinde barbarlar hakkında tecrübe sahibi olduğunu, krallarla dostluk kurma imkânı doğduğunu ve birçok şey hakkında bilgi edinildiğini söyler.⁴⁵ Solon, rejiminde yurttaş hakları sistemini tamamen toprak sahipliği üstüne kurmuştu, ama çalışmayı da saygın bir iş olarak kabul etmekteydi. Ona göre bütün sorun şehrin aldığı kitlesel göçlerdi, çünkü Attika'nın bereketsiz toprakları avare bir nüfusu besleyemezdi (Plutarkhos, *Solon* 2). Bazı kalifiye mesleklere belli bir statü vermesinin, yurttaşların sadece kendileriyle yetinmeyip çocuklarına da kalifiye nitelik kazandırmalarını istemesinin, ticaretle uğraşan yabancılara bütün aileleriyle birlikte Atina vatandaşlığı vermesinin (Plutarkhos, *Solon* 24) ve bazı mesleklerle alay edilmesini hakaret kabul etmesinin nedeni buydu.⁴⁶ Dolayısıyla, el emeğine karşı belli bir önyargı varlığını sürdürse ve Atina kamuoyu genel olarak faydacılığa karşı çıksa da, "yoksulluğun utanç verici bir şey olmadığı; asıl utanç verici olanın çalışarak bundan kurtulmaya çalışmamak olduğu" düşüncesi giderek yaygınlaşmaya başlamıştı.⁴⁷ Solon dostlarına "borçları silme" projesinden bahsedince, adamlar bir anda dışarı fırlamış ve bulabildikleri her yerden borçlanarak bu paraları güzel evlere ve arazilere harcamışlardı; bu olay Atinalıların bu kadar eski bir tarihte bile spekülasyona ne kadar meyilli olduğunu göstermektedir.⁴⁸ Zaman içinde akla gelebilecek her alanda takas ve ticaret Atina'nın ayrılmaz bir parçası oldu;⁴⁹ borç verme sistemi ve diğer mali işler, imalat alanında köle kullanımı ve Attika'da gümüş madenciliğinin ciddi şekilde yoğunlaşmasıyla birlikte şehir büyük bir ticaret merkezine dönüştü. Alım satım ve ticaret sayesinde elde edilen hatırı sa-

⁴⁴ Plutarkhos, *Moralia* 297f-298a.

⁴⁵ Plutarkhos, *Solon* 2. *Solon* 25'te de sonraki yolculuğun bahanesi olarak deniz yolculuğundan söz eder.

⁴⁶ "Yasalar, ister kadın ister erkek olsun, herhangi bir yurttaş pazar yerinde iş yapmakla suçlamayı iftira kabul eder", Demosthenes, *Oration* 57, 30. Dolayısıyla tüccarları hakaret ve tacizden korumak hâlâ gereklidir.

⁴⁷ Cenaze nutkundaki Perikles, Thukydides 2.40.

⁴⁸ Plutarkhos, *Moralia* 807d-e.

⁴⁹ Karş. elde edilebilecek şeylerle ilgili şiîrsel liste, Antiphanes, Hermippos ve özellikle de Kritias'ın *Mersiye*'si, Athenaios 1.28b-c=Kritias fragman B2 West.

yılır gelir olmasaydı Atinalıların devlet harcamalarını karşılaması mümkün olmazdı. Solon'un halefi Peisistratos da faydacı bir hükümdar olup herkesin çalışması gerektiğini savunması ve agonu ortadan kaldırma girişimleriyle yüzlerini faydacılığa dönen tiranları hatırlatmaktaydı.

Tarıma gelince, burada altı çizilmesi gereken ilk nokta, Batı'daki son dönem uygarlığımızdan çok farklı olarak, bir halkın tarihinin ilk safhalarında çalışmanın mutlak *gerekliliğinin* insanların kafasını çok meşgul etmesidir. Nitekim, tanrıların insanoğlunun yaşama vasıtalarını sakladığından Hesiodos'un şikayet etmesi de bunun uzantısıdır (*İşler ve Günler* 42 vd.) Fakat aynı yazar köy hayatının tanrıların özel koruması altında bulunduğunu, saygıdeğer bir şey olduğunu ve kendi agonuna sahip olduğunu söyler. "İnsanların tarlayı sürme ve ekme işini bitirip ev işlerini hale yola koyması bereketli *Eris*'in bir işaretidir; çalışmak değil avarelik utanç vericidir (*a.g.e.* 311 vd.)." Tarım eskiden beri ayrıcalıklı bir iş olmuştu. Toprak sahibi bütün gerçek işi kölelere yaptırsa bile işin başında durması gerekirdi, yoksa verim düşerdi. Nitekim Spartalılar ve özellikle de Spartalı kadınlar çalışan kölelerinin başında bizzat dururdu; bu durumda kaçınılmaz olarak efendilerle kölelerin ve özgür işçilerin yaşamı birbirine benzerdi. Bu tam yurttaşlık hakkını etkilemediği gibi tarımla savaşta kahramanlık göstermek arasında soylu bir bağlantı olduğuna dair güçlü bir inanış vardı; Euripides hâlâ ülkenin gerçek bekçilerinin "kendi toprağını sürenler" olduğunu söyler.⁵⁰ Tarımda veya diğer alanlarda çalıştıkları için aşağılananlar ve kölelerden sadece hallice muamele görenler çiftçiler değil, içinde bulundukları şartlardan dolayı çalışmak zorunda olanlar idi. Bu konuda belki de tek istisna küçük ve önemsiz bir şehirdir; Thespiosluların ticaret yapmayı veya tarımla uğraşmayı aşağılayıcı bir şey olarak gördüğü söylenir.⁵¹

Bazı yazarlar tarımın Yunanlar açısından birçok cazip yanı olduğunu açık bir şekilde göstermektedir; Ksenophon'un anlatımına göre Sokrates bir yurttaş için değerli bir uğraş olduğunu

⁵⁰ *Orestes* 920. Öte yandan aynı şairin *Yakarıcılar*'ında, 420, Thebaili haberci şöyle der: "Toprağı işleyen yoksul bir adam, cahil doğmamış olsa bile, işinden dolayı ortak refaha katkıda bulunamaz."

⁵¹ Heraklides, *Politika* (sonuç). Muhtemelen ücretli işçileri olan toprak sahipleri kastedilmektedir; bunlar yoksullaşmış ve Thebaililere ağır bir şekilde borçlanmışlardı.

söylediği savaşıla tarımı bir tutar ve başka hiçbir işin tanrıları ve büyük festivaller için tarım kadar mükemmel ürünler üretmediğini, köleler tarafından bu kadar sevilmediğini ve kadın ve çocuklar için bu kadar zevkli olmadığını anlatır.⁵² Ancak Platon aynı Sokrates'i kullanarak tarımla uğraşanları da el işçileri gibi düşük statüye koyar ve onları ideal devletin liderliğine layık görmez. Üstelik, çiftçiler eğer politikada önemli bir rol oynasaydı gerçek Atina devletinin tanrılara şükretmek için önemli bir bahaneye sahip olacağı bir zaman bunu yapar. Yorumun nasıl olup da bu kadar çok değişebildiği ayrı bir bilmecedir. Platon muhtemelen konuyu genel hatlarıyla ele alıyordu, çünkü tarla işi tamamen köleler tarafından yapılıyordu. Uzun zamandır sadece toprağa dayalı gelirle yaşamak, at yetiştiriciliğiyle, avcılıkla, felsefeyle, vb. zaman geçirmek ve hele de bütün bu faaliyetleri mülkü bizzat kontrol ederek gerçekleştirmek ayrıcalıklı bir durum olarak görülüyordu. Aristoteles'e göre yurttaşlık hakkı özünde silah taşımakla bağlantılıydı, dolayısıyla zorunluluktan köylüler diğer el işçilerinden daha üstün tutulmak durumundaydı. Ancak *Politika*'da ideal devlet anlayışını anlatırken köylüler *polis*'in ayrılmaz bir parçası olarak niteler ama danışman ve savaşçılarla bağlantılı olarak bir şey söylemez, buna karşılık köylüler özgür halk meclisine davet edilebilirler.⁵³ Besbelli, köylülükle ilgili işler genel olarak, fiziksel, ahlaki ve entelektüel açıdan yurttaşlık faaliyetlerine uymayan el işleri kategorisinde görülür, çünkü günlük işler zihinsel faaliyetlere ve yüce arzulara boş zaman bırakmaz.⁵⁴ Kuşkusuz, Aristoteles şeylerin ideal durumundan çok fiili durumundan söz ederken, bir demokrasi *olacaksa* eğer, en iyisinin tarımsal bir *demos* olduğunu söyler.⁵⁵ Dolayısıyla köylülerin görmezden gelinemeyeceği sonucuna varır; büyük teorisyenlerin köylüleri en alta yerleştirmeden önce ikinci ve üçüncü şeyleri hesaba katması gerekir.

Tarla işçilerinin statüsü Hesiodos'tan beri sürekli gerilerken, çobanlar hakkında muhtemelen çok daha olumlu düşünceler beslenmiş olmalıdır, yoksa 3. yüzyılın pastoral şiirinin önemli temalarından birinin çobanlar olması mümkün değildi. Köylüler-

⁵² Ksenophon, *Oikonomikos* 4 vd.

⁵³ *Politika* 6.4; çiftçiler, işçiler, tüccarlar ve zanaatkârlar plebler arasındaydı. Karş. aynı zamanda 7.8.11.

⁵⁴ *A.g.e.* 8.2.

⁵⁵ *A.g.e.* 6.2.

le kölelerin tarlalardaki çalışmaları her zaman göze çarparken, çobanların harcadığı ağır emeğin görülmemesi nedeniyle çobanlar el işçisi statüsünde değildi, aksine sadece boş zamandan ibaret bir hayatları olduğu düşünülüyordu. Dolayısıyla idealize edilen Daphnis figürünün erken bir tarihte ortaya çıkmış olması muhtemeldir, Apollon da asla bir köylü değil bir çobandır. Burada çobanın bir köle olup olmaması çok önemli değildir, çünkü köle bile olsa efendilerin katı bir kontrolü olmadan serbestçe gidip gelebilirdi.

Ülkede büyük ve kazançlı bir zanaat endüstrisi olduğu ve güzel ve usta işi ürünler verdiği halde esnaf ve zanaatçılar hakkındaki bakış açısı daha az pembeydi. Bu meslekleri küçümseme konusunda Yunanlar antik dönemdeki çağdaşlarıyla aynı fikirdeydi.⁵⁶ Ama arada büyük bir fark vardır; gelişmiş Doğu devletlerinde kast sistemi el işçileriyle diğerlerini birbirinden ayıracak şekilde oluşurken, daha az gelişmiş uygarlıklarda bu tür zanaatlara daha az talep vardı, çünkü bu işler kadınlar ve evin köleleri tarafından görülmekteydi. Yunanlarda tüketici talebi yüksekti ama teoriye ve zaman zaman pratik sonuçlara dayanan genel bir küçümseyici tavır hakimdi. Bu küçümsemenin iki kaynağı vardı; ilk olarak, para için çalışmak özgür olmayanlara ait bir şey (*aneleutheros*) olarak görülüyordu, ikinci olarak da bir gölgede oturarak iş yapmak ve vücudu deforme etmek dar anlamda “*banausia*” olarak görülüyordu.⁵⁷ Nitekim Atina’da, Solon’un hiç kimsenin yaptığı işten dolayı aşağılanmaması gerektiği şeklindeki düşüncesine rağmen *banausia*, Aristophanes’in dalga geçmek için yaptığı zanaatlar listesinden de anlaşıldığı gibi hor görülen bir şeydi.⁵⁸ Filozoflar çok daha ileri gider; el işlerinin alt düzeydeki insanlara özgü olduğu konusunda hepsi de aynı fikirdedir. Sokrates zanaatçıların dükkanlarında bolca vakit geçirdiği halde onlardan gerçekten nefret ederdi; bir örnek verecek olursak, o za-

⁵⁶ Herodotos (2.167) el emeğiyle uğraşmayan ve askeri statüsü babadan oğula geçen Mısır savaşçı sınıfından söz ederken şöyle der: “Helenlerin bunu Mısırlılardan öğrenip öğrenmediğini bilmiyorum, çünkü Thrakeliler, Skythialılar, Persler, Lydialılar ve hemen tüm barbarlar zanaatkârlar ve onların soyları hakkında olumsuz düşünürlerken, çalışma mecburiyetinde olmayanları soylu olarak görürler. Bütün Helenler ve özellikle Spartalılar da böyle düşünür. Zanaatkârları en az küçümseyenler Korinthoslulardır.”

⁵⁷ Sözcükesas olarak örs üzerinde çalışmak anlamına gelir. Örn. *Atlılar* 738 vd.

⁵⁸ Örn. *Atlılar* 738 vd.

manlar önemli bir görevde bulunan Anytos'u aşağılarken, oğlunu da kendisi gibi boya ticareti işine sokmamasını tavsiye etmişti.⁵⁹ Ksenophon'a göre Sokrates *banausia* işlerinin oturarak, kapalı mekanlarda ve ocak ateşinin sıcaklığında yapılmasından dolayı bedene zararlı olduğunu ve bedeni yumuşatmak suretiyle zihni de zayıflatıldığını söylemişti.⁶⁰ Bunun kendini en iyi düşman saldırısı sırasında gösterdiğini düşünüyordu; tarla işçileriyle esnafa toprak için mi savaşmak yoksa toprağı terk edip sadece şehir surlarının içini mi savunmak gerektiğı ayrı ayrı sorulduğunda, köylüler toprağın savunulması gerektiğini söylerken, ötekiler eğitimlerinden dolayı bir kenarda oturup hiçbir zahmete ve tehlikeye girmemeyi tercih ederler. Platon, *polis*'inde hem esnafı hem de köylüleri siyasi faaliyetlerden uzak tutar ve sadece vergi ödemeleri gerektiğini söyler.⁶¹ Aristoteles'e göre asıl soru yurttaşlık hakkıdır, bu da yurttaşın *arete*'sinin gerçek anlamıdır; ona göre yurttaşlığa engel olan şey ücret karşılığı çalışmaktır.⁶² Esasen *banausos*'un köleye eşit olduğunu düşünür, sadece *banausos*'un hizmeti sınırlı, ötekinin sınırsızdır yani doğa tarafından belirlenir.⁶³ Onun bakış açısına göre yetkin olmadıkları için tamamının *polis*'ten uzak tutulması gerekir. Platon'un *Gorgias*'ındaki Kallikles figüründe bu küçümseme en önemli hizmetlerde bile en uç noktalara varabilir ve serbest faaliyetin sınırları iyice daralabilir.⁶⁴ Sokrates, mühendisin şehrin savunmasındaki katkısı generalinkine eşit olduğu halde askeri mühendisi ve onun bilimini tiksintiyle aşağılar ve becerisini bir hatibin muhteşem sözleriyle küçümser; Kallikles kızını bu adamın oğluna vermek veya kızının eşi olarak görmek istemez. Bu Plutarkhos'ta, matematiğın utanç veren yanının kendini pratik hayattaki

⁵⁹ Ksenophon, *Savunma* 29.

⁶⁰ Ksenophon, *Oikonomikos* 4.

⁶¹ Başka bir tipik paragrafta (5.12) Platon'un neden ve nasıl muhafızlar sınıfını şanslı gördüğünü öğreniyoruz. Bu dönemde yoksulluk saygın bir şey değildi.

⁶² Bu konuda (*Politika* 1.4.11) belli bir zanaat öğrenen *banausoi* ile kaba kas gücü kullananlar arasında bir ayrım yapılır. En tepede ürünleri en ayrıntılı olan ve şansa fazla bağılı olmayanlar gelir.

⁶³ *Politika* 1.5.3.2 vd.'na göre birkaç çeşit köle kategorisi vardır; bunlardan biri el emekleriyle yaşayanlar; *banausik technites* de bu sınıfa dahildir. Tek fark gerçek bir kölenin bir bireye, *banausos*'un ise kamuya hizmet etmesidir. Sonuncular aristokrasilerde yurttaş değildir, oligarşilerde (plütokraside) ise zengin olabilenler yurttaştır; demokrasilerde kolaylıkla yurttaş olabilirler.

⁶⁴ *Gorgias* 512 b-c.

amaçlar uğruna kullandırma olduğu şeklindeki Arkhimedes ile ilgili sözlere benzetilebilir.⁶⁵ Arkhimedes de bizzat bunun *banausia* olduğunu düşünürken, Hieron onu bu işi yapmaya zorlar.

Bir kişi, işi hakkında gerekli bilgiye sahip olmadığı halde işini uzman gözetmenler aracılığıyla yürütüp eğitilmiş köleler çalıştıran zengin bir imalatçı sermayedar olarak saygın bir yurttaş olabilir.⁶⁶ Örneğin Sophokles'in babası, tıpkı Demosthenes'in babası gibi silah yapıyordu, İsokrates'in babası da flüt üreticisiydi. Oğulların biyografilerinde tipik bir şekilde böyle bir kişinin her şeye rağmen yüksek mevkilere çıkıp çıkamayacağına dair tartışmalar görülür. Babalar onları işlerle meşgul etseydi, örneğin Sophilos'un⁶⁷ oğlunun Perikles'in ve Thukydides'in yanında bir general olamayacağı veya Theodoros'un oğlunun adına Olympia'da bir heykel dikilemeyeceği düşünülürdü. Dolayısıyla birçok şehirde bu tür faaliyetler özgür olmadıkları veya yabancı oldukları için kent faaliyetlerine katılma hakkı olmayan veya çağrılmayan sınıflara bırakılmıştı. Attika'daki metoikosların çoğu Lidyalı, Frigyalı, Suriyeli ve Yahudiydi. Themistokles bu tip insanları şehre çekebilmek için mali teşvikler verilmesini teklif eden ilk kişiydi, ama buna rağmen metoikos toprak sahibi olamaz, köleler gibi işkence görebilir ve vergisini ödemediği takdirde köle olarak satılabilirdi. Aristoteles bazı *banausoi*'nin aynı zamanda yurttaş olduğunu söyler, ama *banausia* işlerinin esas olarak köleler veya yabancılar tarafından görüldüğünü de ekler (*Politika* 3.3). Ama şu da bir gerçektir ki, *banausia* sınıfı sadece basit silah üretimi için değil, bilimsel beceri gerektiren mançılık, vb. gibi aletlerin yapımı; ve dahası tiksintiyle bakılan fırın ve örsü de zorunlu olarak kapsayan metal işçiliği için de vazgeçilmezdi.⁶⁸

⁶⁵ Plutarkhos, *Marcellus* 17.

⁶⁶ Örneğin, Aigina'da üretim tamamen müteahhit ve sermaye sahipleri için çalışan köleler tarafından gerçekleştirilir; kurucu sermaye büyük bir ticaret şirketi olabilir. Pausanias (8.5.5.) bunların ürünlerinin özellikle de silah ve diğer metal ürünlerin ücra bölgelerde bile vazgeçilmez olduğunu söyler; eski Arkadialı hükümdar Pompos zamanında ticaret yapan Aiginalılar Kyllene'ye çıkıyor ve mallarını yük hayvanlarıyla Arkadia'ya taşıyorlardı. Pompos bu nedenle Aiginalılara saygı duyuyordu, hatta dostluk kurduğu bir Aiginalının oğlunun isim babası olmuştu.

⁶⁷ Karş. Sophilos'un Hayatı, Westermann, s. 126, Libanioslu Demosthenes'in hayatı, Westermann, s. 293 ve Plutarkhos'un *Demosthenes*'i 4. İsokrates'in babası için bkz. Halikarnassoslu Dionysios, *İsokrates* 1, Plutarkhos, *On Hatibin Yaşamı, Moralia* 836e ve Philostratos, *Sofistlerin Yaşamı*, 1.17.

⁶⁸ *Rhetorica ad Alexandrum* c. 2.16'ya göre yeni askeri harcamalar dolayısıyla söz alan bir konuşmacı yoksulların bedenlerini savaşın kötülüklerine feda etmesi,

Dolayısıyla “Toprak sahipliği yurttaşlar, el işçiliği metoikoslar içindir”⁶⁹ şeklindeki Atina özdeyişine rağmen, sadece el becerileriyle hayatlarını kazanan çok sayıda göçmen Themistokles ve Solon dönemlerinde doğrudan vatandaşlığa kabul edilmişti (Plutarkhos, *Solon* 24).

Antisthenes gibi mütevazı bir kişi için el işçiliğiyle geçimini sağlamak pekâlâ mümkündü. Ona göre hiçbir iş geçim yolu olmayacak kadar bayağı değildi.⁷⁰ Ama diğerleri *banausos* olmayı olumlu bir sefalet olarak görüyordu. Pseudo-Platoncu *Aksiokhos*’ta ilk konuşmacı bunlardan biridir, güneşin doğuşundan akşamın karanlığına kadar çalışmaya zorlandığından ama buna rağmen geçinebilecek kadar kazanamadığından yakınır; uyanık olduğu saatler sızlanmak ve endişe etmekle geçerdi.⁷¹ Kalem sahipleri *banausoi*’ye hangi gözle bakarsa baksın, Atina’da esnaf ve el işçileri müzik ve atletizm eğitiminden yoksun olmalarına rağmen Perikles’in ölümünden itibaren aşağı sıralardan yurttaş statüsüne yükselerek *polis*’te önemli bir rol oynamaya başladı. O zamandan itibaren halk meclislerinde söz sahibi oldular ve çeşitli mevkilerde görev aldılar, sıradan kitleden daha iyiymiş gibi davranmak zorunda olmadıkları için halkla temas kurmaları aristokratlardan çok daha kolay oluyordu.⁷²

Tesadüf eseri temsili sanat tamamen *banausia* kategorisine girmektedir. Biz sonrakilere göre Yunanların sanat ve şiiri tartışmasız biçimde zirveye çıkmıştı ve bu onların en muhteşem başarısıydı. Dolayısıyla sanat ve sanatçılar konusunda onların da bizim gibi düşündüğünü sanıyoruz. Altın çağlarındaki tapınaklarını, alınlıklardaki baş döndüren heykelleri, anıtlarla dolu salonları, ince işçilikli kutsal resimleri gözümüzün önüne getirdiğimizde, bu muhteşem şeylerin yaratıcılarının insanüstü varlıklar gibi saygı gördüğünü, hatta yanlarına yaklaşmanın bile bir ayrıcalık olarak görüldüğünü ve onların duygusal dünyası hak-

zenginlerin parayı ve tüccarların da silahları sağlaması gerektiğini söyler. Lysias ve ailesi Otuz Tiran döneminden önce zengin metoikoslara bir örnekti; kalkan imalatı yapıyorlardı.

⁶⁹ Ataerkil Ksenophon muhtemelen son eseri olan *Gelirler*’de (c.2) metoikosları ayrı ve hatta değerli bir ticaret sınıfı olarak kabul etmekten yanadır.

⁷⁰ Ksenophon, *Şölen* 4.40.

⁷¹ *Aksiokhos* 368 b.

⁷² Kurtios, *Grieschiche Geschichte* cilt. 2, s. 345 vd., böyle der. Aynı zamanda karşı. Aristophanes’in *Kurbağalar*’ı, 727 vd. Apollodoros Kassandria endüstriyel şehirlerde özgür kişilerin de tehlikeli olabileceğinin bir örneğidir.

kında bir şeyler öğrenmenin anlatılmaz bir manevi zevk olduğunu düşünürüz. Oysa gerçek çok farklıydı. Heykeltıraşlar el emeği karşısı acımasız önyargılarla baş etmek zorundaydı ve hiçbir ruh yüceliği onları hayatlarını kazanmak zorunda oldukları, keski kullandıkları ve örsün başında ayakta durdukları gerçeğinden kurtaramazdı.

Daha önceki yani ilk önemli sanat ustalarının ortaya çıkmaya başladığı 7. ve 6. yüzyıllarda bu ustalar süsledikleri kutsal yerlerden yansıyan havayla kuşatılmışlardı; kehanetler onları koruyordu ve kutsal çalışmalarının yanına veya arkasına kendi benzerlerini koymalarına henüz ses çıkarılmıyordu. Sonraki ustalar dini açıdan artık bu şekilde saygı görmez oldular. *İlyada*'da dahi, ne yazık ki sanatçı düştüğü için tanrılar arasında sadece total olmakla kalmamış, aynı zamanda *banausos*'ta tipik olduğu üzere fiziksel olarak deforme olmuş gibi tasvir edilmeye başlamıştı; Hephaistos güçlü omuzları olan geniş göğüslü bir devdi ama bacakları total ve çelimsizdi.⁷³

Gördüğümüz gibi sanatçılar da tıpkı hayatlarını belli bir işe, bir uzmanlık alanına adayan kalabalıklar gibi küçümsenmekteydi; müzisyenlerle birçok şair de aynı durumdaydı. Yunanları hemen herkesin bir yetenek sahibi olduğu ve sadece tek bir şey için değil bir bütünlük yakalamak için yaşadığı bir halk olarak yüceltmek mümkündür; ancak daha sonraki çağların insanları olan bizler, katıksız uyumlu bir *kalokagathia* için ne yapacaklarını bilmeyenlerden ziyade, tek yanlı gelişmiş uzmanlara ve hepsinden çok da eksiksiz bütünlüğü yakalamaya çalışanların bu "mükemmelliklerini" kullanabilecekleri bir yer bulmakta zorlandıkları Peloponnessos Savaşından sonraki gerçek *polis*'e birçok şeyi borçluyuz. Bu aşamaya gelindiğinde uzmanlara hak ettikleri statüyü vermek daha iyi olabilirdi.

Varlığını sürdüren bu tutumun tutarlı ifadelerinin Roma İmparatorluğu dönemine ait olduğu doğrudur; fakat Plutarkhos ve Lukianos'ta bu yazarların vazgeçilmez kaynaklarımız olmalarını sağlayan eski bir Attika düşünce tarzının yankılarını mutlaka yakalarız. Göreceğimiz üzere kullandıkları ton, antik, yaygın ve evrensel kabul görmüş düşüncelerin dile getirildiği bir tondur. Plutarkhos, *Perikles'in Hayatı*'nda daha başından itibaren bizleri

⁷³ *İlyada* XVIII.410 vd. Pallas'ın becerikli insanlara ve kibar kızlara bir süre beceri öğretmesi bile bu şeyleri soylulaştırmaya artık yetmez.

sanat eserinin sevelebileceği ama sanatçının hor görülebileceği gerçeğine hazırlar: “Güzel kokuları ve mor rengi severiz, ama parfümcüyle boyacıyı özgür olmayan, *banausia* biri olarak görürüz.” Antisthenes’in İsmenias için şöyle dediği anlatılır: “Zavalının biri olmalı, yoksa flütü bu kadar güzel çalamazdı!”; bir diğ erinde Makedonyalı Philyppos’un bir ziyafet sırasında güzel lir çalan oğlunu şu sözlerle azarladığı söylenir: “Bu kadar güzel çalmaya utanmıyor musun?” Ve bunu şu meşhur cümle izler (c. 2): “Olympia’daki Zeus’a veya Argoslu Hera’ya gözünü diken hiçbir soylu genç Phidias ya da Polykleitos olmak istemeyeceği gibi, şiirlerinden hoşlandığı Anakreon, Philemon veya Arkhilokhos olmayı da aklından geçirmez; eserin zevk vermesi onu ortaya çıkaran ustaya benzemeyi gerektirmez.”⁷⁴ Başka bir yerde Plutarkhos sanatçının diğ er bir dezavantajından söz eder:⁷⁵ “Alkamenes ve Nesiotes ve İktinos ve bütün bu *banausoi* ile el işçileri inkâr edilemeyecek kadar güzel konuşuyorlar.”⁷⁶ Bir plastik sanat ustasının Yunanistan’ın gerileme döneminde her türlü toplumsal başarının ön koşulu olan o sanatını öğrenecek zamanı olması aslında imkânsızdı; gayet anlaşılır biçimde, büyük sanatçılar belagatı gereksiz amaçlarla kullanan hatiplerle sykophantonin çoğuna karşı gizli bir küçümseme duygusu taşıyorlardı.⁷⁷

Yaratıcı sanatçılara küçümsemeyle bakan birçok kişi iş heykelin sağladığı toplumsal saygınlığa gelince bunun için can atıyordu. Gösterişi seven Kral Agesilaos ölüm döşeğinde böyle bir arzuyu inkâr edecek kadar ileri gider: “Önemli bir şey başarmışsam, işte benim anıtım o olacaktır; yok, başaramamışsam düşük bir *banausos*’un yaptığı bir heykelin bana hiçbir faydası olmaz.”⁷⁸ O yüzden, her ne kadar Yunan tarihinin her yol kavşağında önümüze çıkmasından artık bıkkınlık gelse bile antik dönemde Kral Agesilaos’un bir heykeli olmadı.

Sanatta ilerlemenin ve yerleşmiş bir uzmanlık döneminin yaşadığı ve antik eserlere yüksek paraların ödendiği bir dönemde yazarlar sanata basit bir zanaat muamelesi yaparlar.⁷⁹ Lukia-

⁷⁴ Bu şiirlerde hiçbir tragedya yazarının adının geçmediğine dikkat ediniz.

⁷⁵ *Moralia* 802a.

⁷⁶ Mimarlarda da durum aynıydı; filozof Menedemos’un babası, der Diogenes Laertios, soylu bir ailedendi *fakat* bir mimardı ve yoksuldu (2.18.1).

⁷⁷ Burada heykel ve resimlerden olumsuz ve küçümseyici bir tonda söz eden hatiplerden birinden, 5. yüzyılda yaşayan Alkidamas’tan söz etmemiz gerekmektedir.

⁷⁸ Plutarkhos, *Agesilaos* 2.

⁷⁹ Strabon 8.6. “ressamlar, heykeltıraşlar ve diğ er *demiourgoi*.”

nos'un *Rüya'sında* bu tutum anlaşılır bir dille ortaya koyulur (c. 8-18). İyi bir taş ve büst ustasından başka bir şey olmayan bir amcaya çıraklık yapmak zorunda kalmıştı, fakat "Tekhne" ona rüyada gelir ve daha yüce şeylere teşvik eder: "Bedenin zayıflamış ve giysin çamurlanmış diye utanma, çünkü Phidias da böyle başladı ve Zeus'u yarattı, Polykleitos Hera'yı yaptı; Myron ünlü oldu, Praksiteles herkesin hayranlığını kazandı, şimdi onlara tanrı gibi saygı duyuluyor. Herkesin saygı duyduğu bir insan olmak ve babanın seni dünyaya getirdiği için kıskanılan bir insan olmasını istemez misin?" Ancak "Tekhne" konuşma sırasında bunu kekeleyerek ve hatalar yaparak söyleyebilir ve sonra "Paideia"nın o zamanlar sanattan kat kat üstün olarak görülen edebi ve retorik kültür üstüne görüşü ve tavsiyesi gelir: "Sen de sadece bir taş ustasıysan her zaman sadece bir el işçisi olarak kalırsın, meşhur olamaz, dar kafalı olursun, dostların ve düşmanların fazla saygı duymaz, sokaktaki kalabalıklardan biri olursun; güçlüler karşısında boyun eğer, güzel konuşanlara yağ yaparsın; tıpkı bir tavşan gibi yaşar, senden güçlü olanın kurbanı olursun. Bir Phidias veya bir Polykleitos olsan ve mucizevi eserler yaratsan bile, evet, herkes sanatını över ama kimse senin yerinde olmak istemez; çünkü ne kadar usta olursan ol, bir *banausos* yani el işçisi, emeğiyle geçinmek zorunda olan birisi olarak görülürsün. Heykeltıraşlık eğitimi alan Sokrates iyiyle kötüyü ayırt edecek yaşa gelince mesleğini bırakıp bana katıldı." Paideia devamında iki hayat tarzı olduğunu söyler. Bir yanda güzel konuşan ve güzel görünen, övgülere ve ödüllere boğulan, etkili, mevki ve şan sahibi ve zekâsından dolayı kıskanılan insan vardır; diğer yanda pis bir önlük içinde, elinde kaldıraç, keski ve matkapla bir köşede işinin üstüne eğilmiş, başı önde, önemsiz işlerle uğraşan ve her fırsatta aşağılanan mutsuz insan; dik durma şansı veya kendi başına, özgürce karar verme şansı olmayan – kafası sürekli heykellerin güzel ve orantılı olmasıyla meşgul, ama kendi içinde uyumlu ve soylu bir insan olma kapasitesi olmayan ve dolayısıyla yonttuğu taşlardan daha az kıymeti olan biri.

Lukianos bu öğüde kulak vermiş; gezici hatip olmuş ve daha sonra bu rüyasını Samosata'daki hemşerilerine anlatmıştı. Konuşmasını şöyle tamamlamıştı: "Şu anda en azından bir heykeltıraştan daha ünlüyüm!" Sanatın gerileme dönemini yaşadığı Antonines döneminde çok övünülecek bir şey değil, ama en azından tanrı heykelleri yontmaya mecbur kalmamıştı. Ama içinde uya-

nan sanat duygusu bize antik dönemin sanat dünyası hakkında çok önemli bilgi vermekte ve canlı gözlemler aktarmaktadır.

Yunanistan'ın en parlak çağlarının karakteristiği olan sanatçıları küçümseme anlayışı belki de sanat için iyi olmuştur. Sanat sanki Peloponnessos Savaşı olmamış ve Yunanistan'da hayat tehdit altında kalmamış gibi muhteşem eserler üretmeye devam etmişti; sadece sanat genel krizin dışında kalabilmiş ve tanrı figürlerinin ideallliği fikrini sürdürmüştü, oysa felsefe bundan uzaklaşmış ve orta komedi de hiciv çamuruna sürüklenmişti. Sanatın ancak sanatçılara duyulan küçümseme sayesinde kurtulabildiği bir talihsizlik daha vardı: "İdeal bir meslek" olarak görülen tragedya Aristophanes'in dalga geçtiği amatörler kalabalığını çekerken, güzel sanat meraklıları görsel sanatlara dudak bükmüş ve sadece güçlü bir iç çağrıya kulak verenler heykeltıraş olmuştur. Büyük *banausoi* için tanrılarla ve kahramanlarla meşgul olmak başlı başına bir zevk ve tatmin kaynağı olup, "uyumlu şekilde" gelişmiş yurttaşlarının küçümseyen bakışlarını bu yolla dengeleyebiliyorlardı. Öte yandan eserinin muhteşemliği önyargıya rağmen sanatçıya şan ve şöhret getirdiği zaman da Yunanlardaki kıskançlık belası onu mahvedebilirdi.⁸⁰ Phidias hapiste zehirlenerek öldürülmüştü, onu lanetleyen ve usta bir dille aşağılayan Menon ise ödül olarak vergiden muaf tutulmuş ve değerli kişiliğini korumak üzere bir *stratego* -yani polis tarafından jurnalcilere verilen takdimname- verilmesi talep edilmişti.

Büyük heykeltıraşların çok eski dönemlerden beri yararlandığı ve mesleklerine yönelik küçümseyici tavırları bir ölçüde telafi eden bir avantaj da önemli görevleri yerine getirmek üzere evlerinden uzak yerlere gönderilmeleriydi. Yabancı bir şehirde metoikos statüsünde olmalarına rağmen, o şehir davet ettiği yabancıya siyaseten düşman bir devletten bile gelmiş olsa yine de gerekli saygıyı gösterirdi. Tanrıçanın çocuk Pluton'u kollarında taşıırken tasvir edildiği Thebai'deki Tykhe tapınağında baş ve eller Atinalı Ksenophon, geri kalanı ise Thebaili sanatçı Kallistonikos tarafından yapılmıştı.⁸¹ Herhangi bir *antibanausia* önyargısından veya bir yabancı sanatçı antipatisinden daha güçlü bir motivasyon kaynağı varsa o da bütün Yunanların hayatına hükme-

⁸⁰ Plutarkhos, *Perikles* 31.

⁸¹ Pausanias, 9.16.1. Pindaros, Dindymene heykeli işini iki Thebaili ustaya vermişti; fakat malzeme bile Penteli mermeriydi, *a.g.e.* 9.25.3.

den ve her biri diğerlerinden daha güzel bir heykele sahip olmak isteyen şehirler arasında hüküm süren o büyük temel güç yani agon idi. Genellikle sanatçıyla beraber mükemmel taş da götürülürdü, örneğin Boiotia, Arkadia ve Phokis'te Pentelikos ve Paria mermerleri kullanılmıştı.⁸² Mitolojik zamanlardan beri inşaatçılara da hem kendi memleketlerinde hem de başka memleketlerde ihtiyaç duyuluyordu, örneğin Trophonios ve Agamedes "büyüklerinde tanrılar adına yaptıkları tapınaklarla ve krallar için inşa ettikleri saraylarla ünlü olmuşlardı."⁸³

Sanatçıların karşı karşıya kaldığı küçümseyici tavırlara geri dönecek olursak, peki *banausoi* olarak görülmeyen ressamlar nasıl bunun dışında kalmıştı? Bunun başlıca nedenlerinden biri başarılı ressamların giyim tarzıydı. Zeuksis, Olympia'da üzerinde altın işlemeyle adının yazılı olduğu bir cübbeye görünmüştü. Parrhasios daha ileri giderek altın şeritle süslenmiş mor bir kaftan giymişti; bir şiirinde Apollon'un çocuğu olduğunu söylemiş ve Yunan sanatçıların en büyüğü ve sanatın zirvesine çıkmış biri olmakla övünmüştü.⁸⁴ Bir de ressam portreleri vardı, ancak *banausoi*'nin heykellerinin Olympia gibi yerlerde sergilenmesi mümkün olmadığından Polykleitos, Skopas ve Praksiteles gibi isimlerin portreleri günümüze ulaşamamıştır. Phidias kendi portresiyle Perikles'in portresini Parthenon'daki Athena'nın kalkanında Amazonlarla yapılan savaşın içine gizlice taşıdığı için hainlik dışında bir de dinsizlikle suçlanmıştı.⁸⁵ Ressamların toplumsal mevkiinin diğerlerine göre daha iyi olmasının tek nedeni eserlerinin daha az iş gücü gerektirdiği ve daha da önemlisi ateş ve örs gerektirmediği inancı olmalıdır; konumları, tarla işçileri karşısında biraz daha üstün olan çobanlarınkine benzemektedir. Bu-

⁸² Para durumu elverdiği sürece Attika işçiliği ve Penteli mermeri bir araya geliyordu. Yerli sanatçılar yetersiz bulunduğu veya bulunamadığında Attikalı sanatçılar çağrılıyordu. Pausanias'a göre Apollon tapınağı ile Phokis'teki Lilaia'da bulunan Artemis tapınağındaki heykellerde Attika işçiliği ve Penteli mermeri kullanılmıştı.

⁸³ Pausanias 9.37.3.

⁸⁴ Ressamlara dair anekdotlar varken, heykeltıraşlar hakkında yoktur. Ressamlarla ilgili yazılar yaygındı; Diogenes Laertios 2.8.19 diğerleriyle birlikte Theodoros adlı iki ressamın adını sayar: Menodotos bir ressamdan söz eder, Theophanes de resim üstüne bir eserinde diğerinden söz eder.

⁸⁵ Ancak kimse bu figürleri kaldırmaya cüret edemedi, daha sonra Phidias portresinin gizli bir araçla birleştiği, dolayısıyla onun çıkarılması halinde bütün her şeyin dağılıp çökeceğine dair bir boş inanç ortaya çıktı.

nun dışında başka yollarla *banausia*'dan kaçabilmek için de ellerinden geleni yapmışlardı: Yeterince para biriktirir biriktirmez karşılıksız çalışmaya ve tablolarını hediye etmeye başlamışlardı - bunu yapamasalar bile sanki yapmış gibi konuşmuşlardı. Plutarkhos, Polygnotos'un *banausoi*'den olmadığını ve *stoa*'daki eserleri için para almayıp sırf Atinalılara duyduğu sevgi ve saygıdan dolayı yaptığını söyler (*Kimon* 4); Polygnotos Atina vatandaşlığıyla ödüllendirilmiş ve Delphoi yöneticilerinin emriyle oradaki resimlerine karşılık bütün Yunan şehirlerinde misafir edilme hakkı verilmişti. (Plinius'a göre) Zeuxsis ileri yaşlarında değersiz olduğu gerekçesiyle bütün eserlerini dağıtmış, Alkmene'sini Agrigentolulara, Pan'ı da Kral Arkhelaos'a vermişti. Helene'sini ziyaret edenlere giriş ücreti koyması onu bir *banausos* yapmaz, çünkü burada bedensel bir iş bulunmayıp sadece ününün yayılmasına hizmet etmişti. *Banausia* unsuru para almak değil, paraya ihtiyaç duymaktı.⁸⁶

Resim zaman içinde özgür doğan çocukların eğitiminin bir parçası haline bile geldi.⁸⁷ Ancak modellik asla bu saygınlıktan payını alamadı.

En fazla aşağılanan çalışma küçük ticaret (*kapeleia*) idi; bununla sadece her türlü hammadde alımı ve perakende satış değil, aynı zamanda karşılığında bir ücret istenen her türlü işlem, örneğin yemek pişirme⁸⁸ ve tabii borç para veren bankerlerle dövizciler de kast edilmektedir. Platon, *Yasalar*'da (11.9b vd.) bu sınıfın kesinlikle vazgeçilmez olduğunu söyler, ancak bu işleri yapan bireylerin adlarını kötüye çıkaran sınırsız açgözlülüklerinden ve hırslarından dolayı aşağılanabileceğini belirtir. Yolcuların dolandırıldığı ve savaşdaki düşmanlar gibi yağmalandığı ücra bir taşra yolundaki bir handaki seyyar satıcılarla hancılardan söz eder. Aristoteles küçük ticaret ve takasın adlarının kötüye çıkma-

⁸⁶ Ressam Nikias halef krallardan biri (bir anlatıma göre Attalos, ancak Plutarkhos'a (*Moralia* 10.93e) göre bir Ptolemaios) tarafından "Ölülere Kurban" adlı eseri için kendisine teklif edilen altmış talantonu geri çevirdi ve daha sonra resmi doğduğu Atina'ya bağışladı. Tipik olarak, ressamlar arasındaki rekabetten agonmuş gibi söz edilir; yine ressamlar da iyi bir evlilik yapmayı umut edebilirdi; örneğin Hellanodikos adlı biri, İskender ile Roksana'nın düğününü tasvir eden bir resme duyduğu hayranlıktan dolayı Aetion'a kızını vermişti, Lukianos, *Herodotos* 4.

⁸⁷ Teles'te (Stobaios, 3.1.98) daha sonra genç çocuğun jimnastik, gramer, müzik ve resim öğretmenlerine gittiği söylenir.

⁸⁸ Theophrastos'ta, *Karakterler* 6, bu hor görülen kişilerle ilgili bir cümle vardır: Umutsuzluğa kurban düşen kişi ya meyhaneci olur, ya kerhaneci ya da mültezim.

sının normal olduğunu, çünkü bu işlerden elde edilen kârın doğru ve uygun olmayıp, başkalarını aldatmanın bir sonucu olduğunu söyler (*Politika* 1.3). Ona göre en kötüsü tefecilik, çünkü parayı bir değişim aracı olarak kullanmak yerine faiz yoluyla para toplamak onu gerçek amacı dışında kullanmak demektir.⁸⁹ Aristoteles pazarcıları (*agoraiot*) da *banausoi* ile ve gündelik işçilerle bir tutar; çünkü ona göre bunlar sürekli pazar yerlerinde ve şehir merkezlerinde dolaşıp dururlar ve gür seslerinden dolayı içinde bulundukları toplulukta hemen ön plana çıkıverirler (*a.g.e.* 6.2).

Bu yargıların nedeni kısmen bu kesimlerin dürüstlükten uzak olması, kısmen de başka uğraşlara yatkın olmamalarıydı. Borç para verenlere duyulan özel antipatinin kaynağı o zamanki tefeciliğe varan yüksek faiz oranlarıydı; dostlar arasındaki faiz oranı yüzde on iken, tefecilerinki yirmi beşleri ve hatta otuz beşleri, yani aylık yüzde üçleri bulabiliyordu.⁹⁰ Bunlardan ne kadar çok nefret edilirse onlar da o kadar alçakça davranıyordu; bu kadar alçalabilen bir kişinin hiçbir konuda müşkülpesent olması beklenmezdi, bunların iflah olması mümkün değildi. Yapılan işten memnun olmayanlara, kendilerinin de ticaret yapan bu meslek sahiplerine saygı duymadığı söylenerek cevap verilebilirdi. Sonuç yani bu davranışın karanlık yüzü, 6. yüzyıla kadar hiç kimsenin ücret karşılığı çalışmaya yanaşmaması ve Yunanların gerçek karakterinin aksine iftiracılarla asalakların sayısının çoğalması olmuştu. Bundan tek çıkış yolu, yani (gerçek) Kiniklerin çileciliği beklentilerin bu kadar yüksek olduğu bir çağda çoğu insana cazip gelmiyordu.

Bu insanların görebildiğimiz kadarıyla bir şey kazanmadan ve görünürde bir gelirleri olmadan yaşaması modern kuzeyli insana şaşırtıcı gelebilir. Köle almak için bile para gerekiyordu, pe-

⁸⁹ Sıradan pazardan farklı, hiçbir *banausos* ya da köylünün bir yetkili tarafından çağrılmadıkça giremediği ilginç *agora eleuthera* (özgür vatandaşlar için kurulan Pazar) teklifi de vardı. Bu fikir söz konusu uygulamanın hayata geçirilmesinin mümkün olduğu Thessalia'dan çıkmıştı. Öte yandan, agoradan on yıl boyunca uzak kalmayan kimseye yetki vermeyen Thebai yasası alım, satım ve takas gibi işlere karşı küçümseyici bakışın uç örneğidir.

⁹⁰ Karş. Lysias 10.18. Platon'un *Şölen*'inde (173c) Sokrates'in öğrencisi bir yatırımcıya şöyle der: "Felsefe tartışıldığını veya felsefeden söz edildiğini duyunca kendimi iyi hissediyorum ve mutlu oluyorum; ama seninki gibi zenginlikten veya paradan söz edildiğini duyunca melankoliye kapılıyor ve senin için üzüliyorum, çünkü hiçbir şey başaramadığın halde başardığını sanıyorsun."

ki bu parayı nereden buluyorlardı? Bizim bakış açımıza göre böyle bir hayat tarzıyla bütün modern Avrupa'nın açlıktan ölmesi gerekirdi. Bunun birinci cevabı, arada bir bolca yiyip içildiği olsa da genel kuralın her şeyde ölçülülük ve tutumluluk olmasıydı, sadece Kallias ve akrabaları gibi gerçekten zengin olanlar bunun dışındaydı. Sırf can sıkıntısından veya duyarsızlıktan yiyip içmek diye bir şey yoktu. Kuzeyliler gibi sıkılma veya uyuşukluk gibi alışkanlıkları yoktu.

Hayatın ve onun sunduklarının bir değeri vardı, nitekim güneyde bugün de vardır. Dolayısıyla bir şey için acele etmek gerekmezdi, insanlar bir manzara karşısında dalıp gidebilir, birileri de bunun üzerine kenardan zekice ve bilgece yorumlar yapabirdi. Agoradan ve Kerameikos'tan başka değişiklik arayanlar gemileri izlemek için Piraeus'a giderdi. Nitekim Roma döneminde dahi Lukianos'un *Gemi'sindeki* dört hatip de demirleyen ve biri Mısır'dan İtalya'ya mısır taşıyan devasa gemileri görmek için Piraeus'a gitmişti; seyirci kalabalığı o kadar büyüktü ki arkadaşlardan biri kalabalığın içinde kaybolmuştu.⁹¹

Zenginlik her çağda sevildi, hatta tutkuyla sevildi; ama insanların bayağı olduğu düşünülen bir yöntemle zenginleşmeye itecek kadar çok sevilmedi. Pratikte değilse bile teoride hayatta değer verilen bir şeye başkalarıyla başarılı bir şekilde rekabet ederek ulaşılır, ama burada sözü edilen iş rekabeti değildir. Bugün bile "düzeyli" bir kişinin yapabileceği faaliyetlerin belli bir sınırı vardır; örneğin ortaokul mezunu bir kişi bile yol tamircisi olmak istemez. Ancak bu sınırlar artık oldukça genişlemiştir; zorlu el emeği Yunan *kalokagathia'sına* karşılık gelen bir "düzey"i dışlamaz. Bizim bakış açımıza göre sanatsal faaliyet kendisi için gereken emeği yüceltir. Aristokratik *kalokagathia'nın* yerini felsefi *kalokagathia'nın* aldığı Sokrates'in zamanında durum farklıydı; Sokrates boş zamanın özgürlüğün kardeşi olduğunu söyler.

Bu dönemde göze çarpan diğer toplumsal değişimlerden biri de kadınların durumuyla ilgilidir. Kadınlar sadece şölenlerden değil, Yunan hayatının en önemli yönünden yani agondan da dışlanmıştı; bu yüksek faaliyeti seyretmelerine bile izin yoktu;

⁹¹ Zaman öldürmeye yarayan zevkler arasında ağla, sepetle, çubukla ve oltayla balık tutmayı da saymak gerekir, Aelianus, *De Natura animalium* 12-43. En rafine olanı sonuncusuydu. Kuş tuzakçıları da aynı kategoriye girer. Aristophanes, *Kuşlar'da*, konuya o kadar ayrıntılı değinir ki, insan ister istemez bu konuda uzman olduğu düşüncesine kapılır.

şövalyelikte olduğu gibi zaferi kadının ayaklarının önüne sermek akla gelebilecek en son şeydi. Fakat agonlar sadece jimnastik beceri gösterilerinden ibaret değildi, gençlik ve güzellik gösterileri de agonlar arasında olup bunlar aynı zamanda müstakbel toplumsal mevkinin de garantisiydi. Antik çağda agonla eşcinsel aşk arasında, Homeros döneminde olduğu kadar açık olmasa da bir ilişki olduğu düşünülüyordu,⁹² ancak bu agon döneminden itibaren giderek Yunan hayatının ayrılmaz bir parçası haline dönüşmüştü; hatta Yunan ruhunun özü haline gelmiş ve ideal bir görünümüne bürünmüştü. Agonun da teşvik ettiği, yetişkin erkeklerin gençlere ve gençlerin yetişkin erkeklere duyduğu hayranlık bunu daha da beslemiş olmalıdır; jimnastik salonunda Hermes ile Herakles arasında Eros heykeli dururdu; bu ilişki savaşta da önemli görülürdü.⁹³ Ancak konunun bir de karanlık ve gizemli bir tarafı vardır; örneğin bölgeye (Girit, Sparta, Elis, Boiotia) göre değişen özel bir nitelik alır, başka bir deyişle yaygın bir gelenek haline gelir.⁹⁴ Eşcinselliği ve aynı zamanda jimnastiği yasaklayan tek yönetim bu tür ortamlardan komplolar çıkmasından korkan tiranlıklardı;⁹⁵ diğer devletlerde genelde herhangi bir ceza yoktu. Ancak Atina tecavüzü cezalandırıyordu, ayrıca zayıf erkek fahişelerin toplum içinde görünmesi de yasaktı; bir de işin içine rüşvet veya şiddet karışmasına hoşgörü gösterilmezdi.⁹⁶

⁹² Burada yaşını bilmediğimiz Khryssippos'un Laios tarafından tecavüze uğraması gibi mitolojik önceller vardı. Ganymede sadece Zeus'un sakisi olabilir. Mitler için karşı. Athenaios 13.77-9.

⁹³ Karş. Aelianus, *Varia Historia* 3.9'daki ana bölüm. Spartalılar ve Giritliler savaşa gitmeden önce Eros'a kurban adardı (Preller, *Griechische Mythologie* Cilt I, 239). Athenaios'a göre, 13.12, kutsal Thebaili ev sahibi onursuz bir hayat sürmektense yüce bir ölümü tercih ederek tanrısal onur sergileyen bir çift aşıktan oluşurdu.

⁹⁴ Karş. özellikle Platon, *Şölen* 182, Ksenophon, *Lakedaimonluların Devleti* 2.13 vd.; Ksenophon'daki önemli bölüm, *Anabasis* 7.4 ve Strabon'da, Girit'teki bu ilişkinin ayrıntılı analizi. Özgün metinde savaştaki Dor üstünlüğüyle özel bir bağlantı vardı; başka yerlerde aşırı nüfustan kaçınma hedefine değinilir. Aelianus'a göre, *Varia Historia* 3.10, uygulama Sparta'da yasa statüsüne kadar varır; burada çocuğun yaptığı kötü işlerden aşkın sorumlu tutulduğunu öğreniyoruz.

⁹⁵ Athenaios 13.78, ayrıca tiranlara karşı komplo kuran aşıklardan örnekler verilir. Bu nedenle palaistra'yı yerle bir ettiği söylenen Polykrates yine de erkek haremını korumuştur.

⁹⁶ Jimnastik salonlarının ve genel olarak gençlerin korunmasıyla ve erkek fahişelerin yurttaş gibi davranmalarını engellemeye ilgili Solon'un yasaları için karşı. Aeskhines, *Timarkhos'a Karşı* 12.16.21 ve Demosthenes, *Androtion'a Karşı* 30. Bunların sayılarının artması halinde devleti yıkmalarından Solon'un korktuğu söylenir. *Timarkhos'a Karşı* 137'de skandaldan açık ifadelerle söz edildiğini görürüz: "Yoz-

Aynı şekilde kadınlarla evlilik içi veya evlilik dışı ilişkiler belirsiz bir sorun oluşturmuyordu. *Polis* için evlilik her zaman önemli olagelmisti, çünkü gerçek bir yurttaş ancak gerçek bir evlilikten dünyaya gelebilirdi, ama sanki bu kurum sevgi unsurunu tamamen yitirmiş gibiydi; kadınlara yönelik hafifmeşrep ve alaycı sözler giderek artmaya başlamıştı.⁹⁷

Odysseia'da Agamemnon'un gölgesinin bile söyleyeceği birtakım sert söz vardır; fakat bu döneme dek Hesiodosçu epik şiirlere muhtemelen girmemiş olan Pandora öyküsünün iki versiyonu mitolojik formda sembolize edilen aynı tutumun açık bir örneğini oluşturur.⁹⁸ Theognis'in öyküsünde bütün kadınlar Pandora'dan gelir ve onları tasvir etmek için arı kovanındaki asalak arı görüntüleri kullanılır. *İşler ve Günler*'de Pandora'nın görevi insanoğlundan Zeus'un intikamını almaktır, çünkü Prometheus onlara ateşi getirmiştir; Pandora adı ilk kez burada görülür; Hephaistos kadını yaratmış, bütün tanrılar da süsleyip bir şeyler armağan etmişlerdi. Elimizde bir de 7. yüzyılda Amorgoslu Simonides tarafından yazılmış iambik bir şiir var; şiddetli saldırılarda iambik şiirlerin kullanıldığı bir zamandan kalma, derin düşüncelerin dile getirildiği, tonu sert bir şiirdir bu. Phokylides bir yüzyıl sonra hâlâ kadınlar hakkındaki sert ifadeleri tekrarlar.⁹⁹

Kadınsı inceliğin izleri sadece kahramanlık mitolojisinden değil, aynı zamanda halk efsanelerinden ve şehirlerin kuruluş öykülerinden de -örneğin Parthenios'un kısa hikayelerde malzeme olarak kullandığı öykülerden de- tamamen silinir; hakim kişisel özellik kalpsiz açgözlülük ve şiddettir. Burada kralların kızlarının şehvetlerini tatmin etmek için yanıp tutuştuğunu, bunun için (utanmazca) her şeyi yaptıklarını ve zaman içinde oğullarını tanıyabileceği bir işaretle babasına gönderdiklerini görürüz. Özellikle belli bir tip çok yaygındır; buna Tarpeia entrikası

laşmamış aşkın soylu olduğuna inanırım, fakat para için kendini satmak utanç vericidir."

⁹⁷ Evliliğin tek taraflı yasal ve siyasi önemi konusunda karşı. Hermann, *Privataltertümer* böl. 29 vd. Homeros dönemlerindeki uygulamanın aksine, bir yenilik vardı, gelinin drohaması olması gerekiyordu; önceden gelin için bir başlık parası biçiliyordu.

⁹⁸ Buradaki varsayım Theognis'in 590-612 ve *İşler ve Günler*'in 47-89 daha sonraki bir tarihe ait olduğu şeklindedir; Weigel ilk paragrafın tahrif edildiğini söylerken, Bernhardt tahrif edilenin ikinci paragraf olduğunu söyler.

⁹⁹ Phokylides, fragman 2 Diehl.

diyebiliriz.¹⁰⁰ Burası bir düşmana aşık olan kadının o zaman akla gelebilecek en büyük suçu işlediği, yani *polis*'e, kendi şehrine ihanet ettiği yerdir. Lesbos'un kuruluş öyküsünde Parthenios'un Methymna prensesi Peisidike ile ilgili öyküsü de anlatılır. Akhilleus'un kuşatmasına kahramanca direnen şehrin surlarından bakan Peisidike Akhilleus'u görür ve ona aşık olur. Dadısıyla bir mesaj göndererek kendisiyle evlenmeyi kabul ettiği takdirde şehri kendisine teslim edeceğini söyler. Hain kadın şehrin kapısının sürgülerini açar ve annesiyle babasının öldürülüp kadınların gemilere sürüklenmesini izler; fakat onun bu ihaneti Akhilleus'u da tiksindirir ve hain Akhilleus'un askerleri tarafından taşlanarak öldürülür.¹⁰¹ Öyküler genel olarak korkunç olayların kadınlar yüzünden meydana geldiğini gösterme eğilimi taşır. Erkeğin ölümüyle sonuçlanan suçlamalar burada önemli bir rol oynar; tıpkı Ortaçağda olduğu gibi, kadının bir melek olarak romantik bir şekilde idealleştirilmesinin kural olduğu söylenebilir, ancak buradaki romantik bir acımasızlık imgesidir. Bu efsane ve kuruluş mitlerinin bittiği yerde aynı damardan daha sonra tragedya devam eder.

Şiir ve efsane karanlık bir kadın kişiliği portresi çizerken, Yunanların kadına bakışı bölgeden bölgeye değişiklik göstermekteydi. Kadının statüsünün en düşük olduğu yer (kadınların hayatını kısıtlayan Lidya etkisinin ağır bastığı) İonia ile Atina idi. Buralarda kadınlar eve hapsedilmişti ve eğitimleri de ev işlerinin gerekleriyle sınırlıydı; bunun nedeni kamusal işlere öncelik veren *polis*'in sıra dışı gelişimi olmalıdır. Diğer toplulukların farklı tavırları vardı. Peloponnessoslular farklı bir tablo çiziyordu; fahişeliğin çok yaygın olduğu Korinthos'ta kadınlar fazla saygı görmezken, çiftlik işlerinin kadınların sorumluluğunda olduğu Lakedaimonia'da statüleri kuşkusuz daha yüksekti. Burada kız-

¹⁰⁰ Tarpeia'nın kaleye altın için değil aşk uğruna ihanet ettiği Propertios'un, IV.4, versiyonundan sonra.

¹⁰¹ Bu öykünün başlıca motifi, sevdiği Minos uğruna babası Nisos'a ihanet eden Skylla efsanesinde görülür. Bunun bir versiyonu da Pedasos şehrinin düşüşüdür. Burada karasevdaya tutulan kız, savunmacıların sularının bittiğini ve her an teslim olacaklarını bildiren bir mesaj bağladığı bir elmayı Akhilleus'a atar: Kinkel, *Epicorum Graecorum Fragmento* s. 120. Parthenios'a göre, 22, Sardis'i Kyros'a teslim eden kişi kralın kızı Nanis idi. Nanis, Kyros ile resmen evlenmek istiyordu ama Kyros sözünü tutmadı. Herodotos'ta, 6.134, Paros'u Miltiades'e teslim eden, yer altı tanrıçasının yardımcı rahibesi Timon'dur. Parthenios'ta, 9, tersi olur ve Polykrite bir düşman yüzbaşısını ihanete ikna ederek Naksos'u kurtarır.

lar agona göre yetiştirilir ve spor dallarında yarışmalarına izin verilirdi, bunun nedeni sadece fiziksel açıdan iyi çocuk yetiştirecek kadar iyi olmalarını sağlamak değildi. Aynı şekilde Elis'te, (muhtemelen Arkadia'daki) Alpheus'un kıyılarında Eleusisli Demeter adına düzenlenen törenlerde kadınlar arasında güzellik yarışmaları yapılır ve yarışmacılara altın taşıyıcı (*klirysophoroi*) unvanı verilirdi;¹⁰² ayrıca ahlaki erdem ve ev işleri gibi yarışma kategorileri vardı.¹⁰³ Aioliyalı topluluklar kadına karşı çok daha iyiydi. Khioslu Simonides'in mezar kitabesinde "kemikleriyle yabancı hayvanları hâlâ tir tir titreten" Boiotia Thessaliası'nda Lykas adlı güçlü bir avcı kadından söz edilir; İonia'da böyle bir model olamazdı, ama Boiotia'da kabul görmesi mümkündü (Bergk, *frag.* 130). Aiolia topluluklarında erkek şairler gibi kadın şairler de vardı; 6. yüzyılın sonlarında veya 5. yüzyılın başlarında genç Pindaros, kamuoyu önünde yapılan bir agonda Myrtis ve Korinna gibi rakiplerle yarışmış ve bir defasında Korinna'ya yenilmişti. Bir yüzyıl sonra Lesbos lirik şair Sappho ile arkadaşları Damophila ve Erinna'ya ev sahipliği yapmıştı; her ne kadar koro şiirleri yazmamış olsalar da müzikal agonda olduğu gibi onlar arasında da muhtemelen bir rekabet yaşanmış olmalıdır;¹⁰⁴ Lesbos ve Tenedos'ta güzellik yarışmaları da düzenlenmekteydi.

Kadınların baskı altında olduğu yerlerde tahmin edildiği gibi hetairalar daha önemli oluyordu. Çok eski zamanlardan beri alınıp satılan kadınlar vardı; kölelik kadınların hızla el değiştirmesi anlamına geliyordu, köle kızlarsa genellikle tapınaklara verilirdi. Korinthos açgözlü tapınak fahişeleriyle ünlüydü, hatta bunların ticaretinden alınan vergiler gelirin hatırı sayılır bir kısmını oluşturmaktaydı. Atina'da da bu tür kamusal kurumlar vardı. Bunlar ilk kez, elde edilen gelirle Aphrodite Pandemos adına bir tapınak yaptıran Solon tarafından kurulmuştu. Burada bizim açımızdan önemli olan soru, bu meslekte ünlü olan ilk kadının kim olduğudur. Bilebildiğimiz kadarıyla (çünkü, örneğin bazı Miletoslu kadınların ne kadar zaman önce isim yaptığını bilemiyoruz) bu kadın muhtemelen Rhodopis idi. Herodotos'un¹⁰⁵ bu kadın hakkın-

¹⁰² Athenaios 13.90. Paris'i bu tanrıçalara karşı kimin kullandığını bilmek isterdik.

¹⁰³ A.g.e. Theophrastos'tan sonra, fakat bir tarih veya yer verilmez. Güney İtalyalı kadınların Pythagorasçılığa katılması bana bu kadınların Dor ırkına ait olmasından çok Pythagorasçı ruh öğretisiyle ilgiliymiş gibi görünmektedir.

¹⁰⁴ Skylla için bir mersiye yazan ve yaklaşık M.Ö. 300'de yaşayan Atinalı kadın şair Hedyle; eskiden Attika'da bir kadın şair düşünmek bile imkânsızdı.

¹⁰⁵ 2.134 vd.

da söylediklerinin doğru olup olmadığı veya Athenaios'un iddia ettiği gibi onu Naukratisli Dorikha¹⁰⁶ ile karıştırıp karıştırmadığı belli değildir. Rhodopis hakkında fazla bir şey bilinmez. Trakyalı olduğu ve 580'li yıllarda yıldızı parlayan köle Aisopos'un arkadaşı olduğu söylenir; köle olarak Mısır'da Naukratis'ten getirilmiş ve daha sonra Sappho'nun erkek kardeşi Kharaksos tarafından satın alınıp azat edilmişti. Azat edilmiş bir kadın olarak o kadar zengin olmuştu ki, Yunan hayal gücü Mikerinos piramitlerinin onun tarafından yaptırıldığını düşünmüştü. Zengin ve özgür Rhodopis kendi adına Yunanistan'a büyük bir anıt bırakmayı düşünmüştü. Kazandıklarının bir kısmıyla bütün bir öküzün tek parça halinde geçirilip kızartılabileceği bir yığın demir şiş yaptırmış ve bir Aphrodite tapınağına bağışlamak yerine Delp-hoi'ye göndermişti. Bu şişler Herodotos'un zamanında Apollon tapınağının karşısındaki Khians sunağının arkasında hâlâ durmaktaydı.¹⁰⁷ Rhopodis amacına ulaşmış bütün Yunanistan'da tanınan biri haline geldikten sonra sıra yine Herodotos'un çok yetenekli hetairaların çıktığını söylediği Naukratis'ten olan Arkhedike'deydi. O da şiirlerde övgülere boğulmuştu ve her yerde tanınıyordu; fakat önemli çevrelerde Rhodopis kadar dedikodusu yapılmıyordu, yani meraklıların gözünde onun kadar önemli değildi.¹⁰⁸ Herodotos da burada toplumun ikisine gösterdiği ilginin farklı olduğunu aktarmaktadır. Harmodios'un metresi Leaina ile Mimnermos'un flütçü-kızı Nanno diğer önemli isimlerdi. Bu hetairaların zekâları ve konuşma yetenekleriyle isim yaptığına kuşku yoktur; fiziksel cazibeye sahip kadın o kadar çoktu ki sırf bununla isim yapmak mümkün değildir. Muhtemelen o günlerde bile Yunan erkekleri, evlilikte bulamadıkları zeki kadını hetairalarda arıyorlardı.

Sosyal hayat kahramanlık çağından beri sürekli değişime uğramış, kraliyet saraylarıyla askeri garnizonların dışına taşmıştı;

¹⁰⁶ 13.69.

¹⁰⁷ Bu şişler büyük festival adaklarında mı kullanılıyordu, yoksa basit bir şaka, modern sembolizm anlayışımızla anlayamayacağımız bir sembolizm miydi, bilmiyoruz. Rhodopis'in hediyesi Pittakos'un Mytilene'deki çeşitli tapınaklara bağışladığı (Aelianus'a göre, *Varia Historia* 2.29) talihin iniş çıkışlarını simgeleyen merdivenlere benzetilebilir.

¹⁰⁸ *Leskhai* [kulüpler] insanların konuşmak için bir araya geldiği yerlerdi; buralarda epeyce boş sohbetler yapılmış olmalıdır, zira Yunanlar sohbe düşkünlükleriyle biliniyordu. Dünyanın başka bir yerinde Herodotos'un bu durum için bulduğu sıfata benzer bir sıfat -*perileskheneutos*- bulmak oydukça zor olsa gerek.

Yunan dünyasında insanların bir araya geldikleri yerler hayatın önemli bir parçasını oluşturur hale gelmişti. Çok eski tarihlerden beri sosyal hayatın temeli şölendi, fakat Yunanistan'ın gelişiminin bir safhasından öteki safhasına büyük değişiklikler gösteriyordu. Spartalıların *syssitia*'larındaki kaba ve gösterişsiz eğlenceler, yapay ölçülülükteki ısrarları ve başkalarına alay konusu oluşlarıyla bir şiirselliğe veya kendiliğindenliğe sahip olmasalar da belli bir özgüllükleri vardı. İşte Sparta kültüründeki temel eksiklik buydu; *syssition* bir şölen değildi, Sparta'daki diğer her şey gibi özünde özgürlükten yoksundu. Aksine, ister siyasi veya dini vesilelerle düzenlenen her türlü kamusal eğlenceler olsun, ister evlilik, çocuğa isim verme veya bir agonda elde edilen zaferin kutlaması gibi aile ziyafetleri olsun, her türlü Helenik eğlence geleneğinin temelinde *özgürlük* vardı. Homeros ve Hesiodos'ta da görülen *eranos* (ya da toplu piknik) çok eskilere dayanmakta olup açık bir şekilde özgürlüğün ölçüsünü temsil etmektedir;¹⁰⁹ buralara davet edilenler (sonradan olduğu gibi) parayla katkıda bulunabildikleri gibi yanlarındaki sepetle bir şeyler getirerek de katkı yapabiliirdi, her durumda ikisi için de bir zorlama yoktu.¹¹⁰ *Eranos* sadece zenginlere değil herkese açıktı, dolayısıyla bir tür eşitliği temsil etmekteydi. Ayrıca şölenlerde (en azından Roma öncesi dönemlerde) mevkiye göre öncelik sıralaması diye bir şey yoktu ve her ne kadar kural olarak davetler konuklara uygun giyinme fırsatı tanıyacak kadar önceden yapılsa da¹¹¹ o kadar gayri resmî bir ortam hakimdi ki isteyenler davet edilmedikleri halde yanında başkalarını bile getirebilirdi.¹¹² Bu anlaşılabilir bir durumdu çünkü işin püf noktası sohbet idi, diğer zevkler geri plandaydı.

Şölendeki süreç son derece basitti. Çok eski bir çağa özgü ge-

¹⁰⁹ *Odyssieia*'daki, I.226, *eranos* ile *İşler ve Günler*'deki, 722 vd., Hesiodosçu ziyafet *ekoinou* bir ve aynı şeydir.

¹¹⁰ Birinci *apo symbolon*, ikinci *apo spuridos deipnein*. Bu ve daha fazlası için bkz. Athenaios, 8.64.

¹¹¹ Plutarkhos, *Moralia* 147e. Sybarisler hakkında anlatılan öyküye göre, uygun giysiler ve altın süslemeler hazırlamaları için kadınlar bir yıl önceden davet edilmişti.

¹¹² Bunlara *akletoi*, *epikletoi* ve sadece Roma döneminde *skiai* (gölge) deniyordu. Doğal olarak buna her yerde veya sorgusuz sualsiz izin verilmiyordu; Plutarkhos'ta, *Moralia* 148a, Khilon her konuşun kimliği bildirilmeden kabul etmedi. "Çünkü," dedi, "gemideki bir yolcu ve senin çadırını paylaşan bir askere, kimliği söylenmese bile hoşgörü gösterilmesi gerekir, ama hiçbir duyarlı kişi içki arkadaşlarını karıştırmaz."

leneklerin canlandırıldığı Plutarkhos'un *Yedi Bilgenin Ziyafeti*'nde, ziyafet sonunda yemek masaları kaldırılır ve konuklara taçlar dağıtılırdı. Sonra tanrılara bir miktar saf şarap sunulur ve flütçü kız kısa bir konser verirdi; flütçü kız gittikten sonra yeniden düzenlenen masalarda içme ve sohbet faslı başlardı.¹¹³ Ziyafetin doruk noktası şarap olup, *Odysseia*'da dahi bundan günümüzde benzeri olmayan bir saygıyla söz edilir; şarap genellikle suyla sulandırılırdı çünkü çok sert olurdu¹¹⁴ çünkü Yunanlar çok ender içtikleri için kolay sarhoş olurlardı, oysa ziyafetler çok uzun saatler sürerdi.¹¹⁵ Zaleukos'un ölüm tehlikesi nedeniyle su-suz şarabı kanunla yasakladığı söylenir. Birayı sadece Mısırlılar severdi, brendi ise henüz bilinmiyordu. Geleneğe göre şarap içerken taç takılırdı, çünkü şölen bir tanrı adına düzenlenirdi. Bu dini unsurdan dolayı konukların taç takması gerekirdi ve Apollon'un defnesi ya da Bakkhos'un sarmaşığı yüksek bir ortak bağlılığı sembolize ederdi.¹¹⁶ Daha önceki dönemlerde genellikle masada oturulurdu, çünkü tanrıların da orada olduğuna inanılırdı;¹¹⁷ fakat agon çağında uzanmak gelenek haline geldi, çünkü bu konumda yüzler ortaya dönük olduğundan herkes birbirini görebiliyor ve sohbe eşit ölçüde katılabilirdi.¹¹⁸

Şölen bir tür iletişim aracıydı ve Yunanların keyifle söz etmelerinden anlaşıldığı kadarıyla onlar için iletişim çok önemliydi. Hesiodos uzun zaman önce *Melampodia*'da şöyle demişti: "İşin en

¹¹³ Saf şarap iyi ruhlar için toprağa dökülürdü, daha sonradan Koruyucu Zeus'a suyla karıştırılmış şarap sunulmaya başladı.

¹¹⁴ Aelianus, *Varia Historia* 12.31, dokuz ünlü çeşit sayar ve şarabın bazı başka maddelerle karıştırılabileceğini söyler. Yunanların şarapları hakkında anlattığı acayip öyküler için bkz. *a.g.e.*, 13.6. Arkadia'daki Heraia'da erkekleri çıldırtıp kadınları doğurgan yapan bir şarap vardı. Thasos'ta da birini derin uykuya daldırırken, ötekini uykusuz bırakan bir şarap vardı.

¹¹⁵ Alkidamas, *Odysseia* 4, şölende kolayca kavgalar patlak verebildiğini söyler; Odysseus, Palamedes ile asla kavga etmediğini, hatta böyle şeylerin çokça meydana geldiği *palaistrada* veya şölende bile böyle bir şey olmadığını belirtir. "Hahrlayan bir içki arkadaşından nefret ederim" (*miso mnemon symptoten*) şeklindeki özdeyiş hayli eski olmalıdır.

¹¹⁶ Athenaios (15.17) gibi sonraki yazarlar genellikle farklı düşüncedydi; çelenk giyme uygulamasının, baş bağlamanın baş ağrısına iyi geldiği düşüncesinden kaynaklandığını düşünmektedirler. Diodoros 4.4'te Dionysos da başına çelenk takar çünkü çok içenlerin başları ağrır.

¹¹⁷ Athenaios 8.65, ayrı zamanda o zamanlar zil zurna sarhoş olana kadar içilmediğine inanılır.

¹¹⁸ Sadece kadınlar otururdu, onlar da sadece aile toplantılarında bulunurdu; çocuklar da katılırdı ancak onlar şölenin başında ayrıları.

güzel tarafı, masada ve muhteşem ziyafetlerde yeme içme faslı bittikten sonra sohbet etmenin keyfi" (Athenaios 2.13). Theognis ve Ksenophanes'in günümüze kadar ulaşan şiirlerinde şölenlere düzülen mersiyelerle figüratif sanatta da benzer övgülere rastlıyoruz. Çok eski sanat eserlerinin (vazo resimleri, mezar süslemeleri ve Assos'taki rölyefler) en gözde konularından biri ziyafetlerdir, bunlar bazen ölen kişiler adına düzenlenmiş olsa bile yaşayanların bilinçaltını yansıtmaktadır. Peki, neler konuşurlardı? Sadece zevklerin en büyüğünün şölenler olduğunu biliyoruz. Zekâ, mizah, tartışma, kötülük ve sevecenlik, yani her şey vardı.¹¹⁹ Ksenophanes, "kışın," der, "erkekler şömine ateşinin etrafındaki yumuşak kanepelere uzanır, bolca yemek yiyip tatlı şarap içer, kurutulmuş bezelyeler atıştırır ve hep birlikte sohbet eder: 'Kimsin, nerelisin? Kaç yaşındasın, iyi dostum? Medialı (Harpagos yani Kyros'un elçisi) ülkemize geldiğinde kaç yaşındaydın?'"¹²⁰ Ne kadar hoş bir akşam geçirildiğini gözümüzde canlandırabiliriz. Şölenlerde siyasi tartışmaların yapıldığı da kesindir; devlet ve devlet işleri benzersiz zekâ ve duygu ürünü tartışmalara konu olurdu.¹²¹ Farklı görüş sahipleri genellikle aynı anda davet edilmezdi; hetaireia kurumunun kaynağı da muhtemelen bu olmalıdır.¹²² İçmeye devam edemeyenlere veya uyanık kalamayanlara saygı ve hoşgörüyle yaklaşıldı -nitekim Theognis'te geçen bir paragraf bunun açık bir göstergesidir;¹²³ ayrıca bugün büyük bir patavatsızlık olarak görülebilecek bir konuşmanın o zamanlar bir samimiyet göstergesi olarak değerlendiril-

¹¹⁹ Plutarkhos, *Moralia* 147 vd. bilgelerin yemeğe karınlarını tıka basa doldurmak için değil, ciddi konulardan söz etmek ve topluluktakilerin düşüncelerini dinleyip ortamın gerektirdiği şekilde konuşmak için geldiğini söyler. Sohbet ilerleyen saatlerde ukalaca konulara kayar. Eğlence amaçlı şölen öyküleri için bkz. Aelianus, *De natura animalium* 16.23.

¹²⁰ Athenaios 2.44.

¹²¹ Bazen siyasi konuşmalar acayip bir şekil alırdı. Filozof Ksanthos'un bir öğrencisinin verdiği bir ziyafette dünyada insanları en fazla neyin öfkeliendirdiği sorusu soruldu, arkada görevli olarak bekleyen Aisopos şöyle cevap verdi: "Ölüler dirilir ve bütün mallarının geri verilmesini isterse." Maximus Planudes, *Aisopos'un Yaşamı* s. 49.

¹²² *Thuterion* (ciddi yeminlerde kurban adama) için bkz. Pseudo-Erastosthenes, *Catast.* 39: "Şölene kurban getirip diğerlerine sadakat yemini ettirenler ve iyi niyet göstergesi olarak sağ ellerini birbirine dokunduranlar."

¹²³ Theognis 467 vd. Coşkulu şenliklerde uyanık kalamayanların üstüne şarap tortusu dökülürdü. Plutarkhos, *Moralia* 147e.

diğini de akıldan çıkarmamak gerekir.¹²⁴ Şölenlerdeki sohbetler agoradaki sohbetlerle birlikte tamamen Yunanlara özgü bir yaşam tarzının ikinci yönünü temsil eder, bu sohbetlere ne kadar değer verildiğini ölen bir kişinin ardından yakılan şu ağıttan da anlamak mümkündür: “Onun için artık ne ziyafetler var ne de müzik.”¹²⁵

Herodotos’un anlattığı Kleisthenes’in kızı Agariste’nin o dayanılmaz flört öyküsüne dönüyorum,¹²⁶ çünkü bu öykü Atina’daki sosyal hayat üzerine birtakım çıkarımda bulunmamıza imkân vermektedir. Agariste’nin on bir talibi vardı, ikisi Atinalıydı. Bunlar Tisandros’un oğlu Hippokleides ile Alkmaion’un oğlu Megakles’ti. Uzun araştırmalardan sonra en iyi izlenim bırakanlar bu ikisi olmuştu; gerek karakteri gerek Korinthoslu Kypselidlerden gelmesi nedeniyle bunlardan Hippokleides üzerinde karar verildi. Karar günü ziyafet sırasında yapılan müzik ve sohbet yarışmalarında Hippokleides rahatlıkla diğerlerini geride bırakmıştı, ama fazla ileri gidip gözden düşünce yerini Kleisthenes’e kaptırdı. Sadece Emmeleia ile dans etmekle kalmamış, bir de masanın üstüne çıkıp Attika ve Sparta dansları yapmıştı; sonunda da baş üstü dikilip ayaklarını havada sallamıştı. Bu kadarı tiran için fazlaydı. Tiran şöyle seslendi: “Tisandros’un oğlu, dans ederek evlilikten uzaklaştın!” ve şu cevabı aldı: “Hippokleides’in umurunda bile değil.” Bu olayda Atinalı aristokrat kuşkusuz jimnastik ve müzikal becerilerin ancak sınırlı bir şekilde sergilenmesine izin veren soylu saygınlığın sınırlarını fazlasıyla aşmıştı. Atina’da başlıca amaç hem bizzat eğlenmek hem de başkalarını eğlendirmek ve eğlenceli bulunan her şeye katılmaktı. Diğer yerlerde sadece yerel danslar bilinirken, Sparta ve Attika danslarını bilen ve hatta bir cambaz gibi dans edebilen Atinalı figürü, bu şehrin yurttaşlarının çok yönlülüğünün tipik bir örneğiydi. Atinalı şovu fazla ileri götürerek iyi bir evliliği kaçırdığı halde bunu ciddiye almayabiliyordu, çünkü onun derdi hoppalık etmek değil hayatı dolu dolu yaşamaktı, kendisini teselli etmenin bir sürü yolunu bulabilirdi. Nitekim Kleisthenes de nihayetinde kızını yine bir Atinalıya vermişti.¹²⁷

¹²⁴ Herodotos (2.174), Amasis’in “ziyafetlerde kızdıran şakalar yapmayı çok sevdiğini” söyler.

¹²⁵ Karş. Plutarkhos’taki, *Moralia* 1104e, eski bir şairden yapılan alıntı.

¹²⁶ Herodotos bunu nereden almıştı? Bazıları Atina’dan aldığını düşünecektir.

¹²⁷ Lukianos, *Skytha* 5’te, Toksaris’in ağzından Anakharsis’e şöyle dedirtir: “Bu şehir seni öylece bırakıp göndermez; yabancılar için bir yığın cazip yanı vardır.”

Bu dönemin *Atina*'sının üzerinde biraz daha durmaya değer. Plutarkhos'un 7. ve 6. yüzyıl *Atina*'sındaki gelişmelere dair anlattıkları, her ne kadar biraz abartılı ve çarpıtılmış olsa da, bir halkın iç dünyası hakkında diğer halklar hakkında bildiklerimizden daha iyi bir fikir vermektedir; bilinç ve akıl her yerde aynı düzeyde değildi.¹²⁸ Örnek vermek gerekirse, Solon farklı hakim çıkarlar arasındaki altın orta yolu (*meson*) bularak derin ve çok yönlü bir toplumsal kültürü ortaya çıkarır. Solon'un şiirlerine göz attığımızda dünyanın her yönüne yöneltilmiş olağanüstü berrak bir yansıtma gücü görürüz.¹²⁹ Sonuçta sadece Yedi Bilge'yle ilgili en muhteşem izlenimi vermekle kalmaz -ki kendisine en dengi Thales'tir- aynı zamanda Atinalılara özgü bilinç yapısıyla şehrinin en iyi niteliklerinin vücut bulmuş hali gibi görünür.¹³⁰

Atina toplumunun genel özelliklerini tamamlarken, Herodotos'ta Solon ile Kroisos arasında geçen diyalogun temelindeki varsayımların oldukça öğretici olduğunu da ekleyelim. Yaşlı Tellos tipik bir Attikalıdır, Atinalıları zafere götürürken savaşta ölme bahtına bile erişmiştir; ancak Argosluların Kleobis ile Biton hakkında anlattığı öykü Herodotosçu dünya görüşünün çok daha kapsayıcı olduğunu göstermektedir. Diğer önemli unsurlar, Kyklon'un taraftarlarının öldürülmesinden sonra insanların hayaller görmesine ve Epimenides'in getirilmesine neden olan dini korkular (Plutarkhos, *Solon* 12); ve farklı bir şekilde de olsa, Atinalıların mücevher ve İon tarzında lüks hayat sürdürme tutkuları hakkında söylenenlerdir.¹³¹ Artık İtalya'da bile yaygınlaşan Panathenaia 566 yılından sonra sadece araba yarışlarıyla sınırlı

¹²⁸ Plutarkhos, *Solon* 12 vd., Kylonialılara karşı işlenen suçun ve bu suçun Epimenides aracılığıyla kefaretinin ödenmesi. Sonra çok iyi bilinen üç partinin yükselişi ve halkın çektiği ekonomik sıkıntılar, Solon'un hükümdarlığı, yasaları ve Peisistratos'un tiranlığıyla işlerin karışması.

¹²⁹ Mersiyelerinde dünya görüşünün örneğin Hesiodos'un kilerle çeliştiğine dikkat ediniz.

¹³⁰ Eski kolonilerin yasa koyucuları ile karşılaştırıldığında Solon'un ne kadar önem taşıdığını sorgulayabiliriz; Yunan ulusu yararlı yeniliklere aşinaydı. Plutarkhos'un anlatımında (14) Solon'u Atinalı bir playboy olarak göstermek çok saçma bir Atinalı alışkanlığıydı. Daha sonra Themistokles ve diğerlerine de aynı muamele yapılmıştı.

¹³¹ Aelianus, *Varia Historia* 4.22, süslerini bir bir sıralar ve şöyle ekler: "Bütün bu süslere rağmen Maraton'da zafer kazandılar." İyi yaşama düşkünlüklerine gelince, Diodoros (9. fragman 3) Solon'un bunu *arete*'ye dönüştürdüğünü söyler.

kalmayıp jimnastik agonunu da kapsar hale gelmişti. Eleusis oyunlarıysa bütün Hellas'ın saygı duyduğu ve herkesin görmek istediği bir noktaya gelmişti. Peisistratos ve oğulları Atina'yı zengin bir ticaret şehrine dönüştürme arzularını göstermişlerdi; ayrıca İonia şehirlerinin tek tek Lidya ve Pers krallarının ellerine geçtiği bir dönemde entelektüel üstünlüğe ulaşmayı hedefledikleri de açıktı. Homeros'un şiirlerinde bunun işaretleri görülür, ancak bunun kimin sayesinde gerçekleştiği konusunda görüş ayrılıkları vardır; kaynakların çoğu Peisistratos'u veya Hipparkhos'u işaret ederken, Diogenes Laertios, Solon'dan söz eder. Bu dönemde herkese açık kitaplar bulunduğundan söz edilir; buradan çok eski tarihlerde bile bir kütüphane bulunduğu anlaşılır ki, bu da yazılı belgelerin korunduğu bir depoya daha o zaman bile ihtiyaç duyulduğunu ve ortada okuma talebi olan bir topluluk bulunduğunu göstermektedir. Nitekim Peisistratos da bu talebe cevap vermişti.¹³² Daidalos'tan sonra Peisistratos döneminin sonuna kadar tek bir Atinalı sanatçının adının bile net bir kesinlikle sayılamaması ilginçtir ki bu olguyu sadece Atina'nın Pers Savaşında tahrip olmasıyla açıklamak mümkün değildir. Ancak sanatçıların neredeyse adlarının bile sayılmasında yaşanan bu güçlüğü rağmen, Atinalıların şan şöhret tutkusu onların isimlerinin tamamen unutulmasına izin vermeyecekti.

Bu dönemde yavaş yavaş birtakım *şöhretin* boy göstermeye başladığı görülmektedir; bunlar isimleri bütün Yunan dünyasında bilinen ve agonlardaki şampiyonları gölgede bırakan kişilerdir. İlk sırada tiranlar gelmekte, onları şairler, sanatçılar ve nihayet tuhaf kült kurucuları ve Yedi Bilge izlemektedir. Bunların çoğu farklı bağlamlarda gündeme gelmiş olmalıdır; bu isimler sayıların henüz tek belirleyici faktör haline gelmediği ve güçlü bireyselliğin hâlâ önemli olduğu bir çağın ürünleriydi. Dikkat çeken ama normal karşılanması gereken bir yön sanatçı isimlerinin ünlüler arasında giderek daha fazla yer almaya başlamasıdır; bu ancak bireyselliğin ve bireysel şöhretin yükselişiyle açıklanabilir. Tabii bir sanatçının ismi biliniyorsa, bunun ancak ismini eserine yazdığı ya da yaptığı anıta veya heykele kendi portresini eklediği için mümkün olduğu düşünülebilir; örneğin Polykrates'in yüzüğü için mücevher kesen Samoslu Theodoros'un, adı

¹³² Aulos Gellios 6.17: *Libros Athenis disciplinarum liberalium publice ad legendum praebendos primus posuisse dicitur Pisistratus tyrannus.*

“günümüze ulaşan” ilk mücevher kesici olduğu söyleniyorsa, bu ancak kendisi bu konuda hassas olduğu için mümkün olmuş demektir, çünkü mücevher ustalığı neredeyse beş yüz yıldır yapılan bir işti. Bilgelerin ortaya çıkışı da genellikle önemli rahiplerin pek az bulunduğu zamanlara rastlamaktadır. Yunanlarda önce tuhaf kültlerin kurucuları olarak andığımız fantastik aracı figürler, arındırıcılar ve mucize yaratanlar vardı ve Epimenides de kuşkusuz bu alanda Atina’daki en ünlü isimlerden biriydi. Yedi Bilge hakkındaki bilgilerimiz kronolojik açıdan kafa karıştırmakla beraber, M.Ö. 600 dolaylarında bazı saygın figürlerin Bilge Adamlar olarak isim yaptığı bir gerçektir.¹³³ Bunların sözlerinin (*apophthegmata*) ne zamandan itibaren yaygınlaştığı ve ne kadar gerçek olduğu belli değildir, ancak Yunanlar gerçek olduğuna ve bu bilge adamlar tarafından sarf edildiğine inanıyordu. Bu sözlerin Delphoi’deki tapınağa nasıl girdiğini ve her biri diğerinden farklı olan bu yedi ünlü ismin nasıl bir toplumsal ortamdan çıktığını bilmek mümkün değildir. Ancak bir kişinin “bir Bilge” (*sophos*) olarak anılabilmesi için, her konuda Delphoi kehanetine başvurulmuş bir çağda doğrudan tanrılar tarafından atanmış olması ve onlara ait olduğu düşünülen sözlerin onlardan daha bilge biri bulunmadığını yahut en bilgelerin onlar olduğunu göstermesi gerekirdi.¹³⁴ Bu bilgiler için kendi şehirlerinde muhteşem cenaze törenleri düzenlenmişti; örneğin Priene halkı Bias’ın adına Teutameion adlı bir tapınak yaptırmış ve kendisine kahramanlık unvanları vermişti.¹³⁵

Yunanları diğerlerinden farklı kılan işte bu *bireysellik* idi. Kişisel ünün belli kişileri kitlelerden ayırdığı aynı dönemde, bu isimlerin herhangi bir agonda şampiyon olmadan veya benzer bir resmi avantaj elde etmeden bile birbirlerine karşı zaferler kazanabilmesi mümkün hale gelmişti. Zekâ ve alaycı kötü niyet daha önce olmadığı kadar etkili olmaya başlamıştı. Aslında alaycılık yeni bir şey değildi; festivallerde, özellikle de Dionysia’da ve Eleusinia’da tacizkâr konuşmalar yapmak eski bir gelenektir, hat-

¹³³ Diogenes Laertios (1.1.1) Thales için şöyle der: “Bilge olarak nitelenen ilk kişiydi, Damasias’ın Atina’da baş yönetici olduğu yılda ve sonrasında yedi kişi bilge ilan edildi.”

¹³⁴ Hippoanks, Platon’un daha sonra *Protagoras*’ta Periander’in yerine koyduğu Myson için bu şekilde konuşur: Diogenes Laertios 1.9.2. Avrupa’da veya Almanya’da yedi bilge seçilecek olsa bunlar kimler olurdu?

¹³⁵ Diogenes Laertios 1.4.6., 1.5.4-6, Pittakos ve Bias.

ta mitolojide bile hizmetçi İambe yas tutan Demeter ile alay etmekteydi. Ama Yunanlar artık sözlü tacizin bir *tarzı* olduğunu ve bunun da şiirin ve şölen gibi toplumsal bir çerçevenin içinde geliştiğini fark etmişlerdi. Burada “dost düşman herkesi taciz eden” ve hakaretlerinde iambik ölçüden sonuna kadar yararlanan Arkhilokhos önemli bir figürdür. Arkhilokhos her bakımdan mutsuz ve bahtsız biriydi, hatta kendisi bile olabilecek en kötü karaktere sahip olduğunu söylüyordu; çirkinliği yüzünden daha da hırçınlaşan Hipponaks’ın huyu da hiç farklı değildir (Aelianus, *Varia Historia* 10.13). Ancak olağanüstü keskinlikleriyle isim yapan bu önemli hicivcilerden başka, Pittakos’a saldıran tanık Alkaios gibi daha ağırbaşlı bazı isimler de doğrudan tacize soyunmuştu. Alkaios’un acıtan bir hicvi dışında, hicivli sözün bir zekâ göstergesi olarak ortaya çıkması uzun zaman almıştı;¹³⁶ biri dışında Simonides’in bütün hicivleri karamsar, anıtsal ve ithaf niteliğindedir ve ayrıca nükteli sözler olmaktan çok jest tarzındadır.

Margites figürü işte bu dönemde ortaya çıkmıştı, gerçi sonradan yer aldığı versiyonun Pigres’in eseri olduğu düşünülmüştü ki *Kurbağalarla Farelerin Savaşı* adlı ilginç parodi de ona atfedilir. Bir dizi skeç ve anekdota konu olan Margites karakteri muhtemelen şölen vb. toplantılarda yapılan esprilerden ortaya çıkmıştı. Kahraman ahmak biri değildir, ama her şeye burnunu sokar ve dikkatleri üzerine çeker. Biraz eğitim almış zengin bir annenin sevgili yavrusudur, ama yeteneksizin biridir, ayrıca birçok şeyi de yanlış bilir. En basit konularda bile cahil olan ve beşten ötesini sayamayan meşhur bir eşekten başka bir şey değildir; Yunanların müstehcen espri merakı aptallığına bir de gülünçlük katar. Bunun Homeros’un bir parodisi olduğu tartışmasız olup, Yunan eleştiri anlayışının kalitesi hakkında bize bir fikir vermektedir. Bu türden kurgular insanların kendilerini son derece zeki olarak gördüğü ve bu üstünlük duygularıyla dalga geçme gereği duyduğu bir dönemde ortaya çıkmıştı.¹³⁷

Sparta’da Lakonizm modası vardı; düşünceleri en özlü şekilde dile getirmenin tek yolu bu, ama doğal olarak zekâ gerek-

¹³⁶ *Yunan Antolojisi* 11.12.

¹³⁷ Serserilik kuşağının önde gelen isimlerinden biri olan Kerkopes da bu dönemdedir, aynı zamanda Homerik olduğuna inanılır. *Suda*’daki (*Kerkopes maddesi*) dizelerde serseriler olarak görünürler.

tiriyordu; Sparta *syssitia*'sındaki karşılıklı alaylar bir tür alıştırma gibiydi.¹³⁸ Bazı *poleis*'in diğer şehirler hakkındaki alaycı esprileri de bu dönemin ürünüydü.¹³⁹

7. ve 6. yüzyıllar hayvan masallarının yani fablların (*ainos*, *muthos*, *logos*) ortaya çıkışına da sahne olmuştu. Fabl Yunanlarda çok eskilerden beri bilinen bir öykü türüydü, hatta Hesiodos'un *İşler ve Günler*'de (202 vd.) anlattığı "Şahin ile Bülbül" gibi bazı fablların antik çağlara kadar uzandığı bilinmektedir. Sadece Arkhilokhos ve Stesikhoros gibi bazı isimlerin eserleri değil Aisopos gibi yaşadığı kesin olan fabl yazarlarının eserleri de 580'li yıllarda ortaya çıkmış görünmektedir. Dolayısıyla bu dönem yetenekli ve aktif fabl yazarlarının dönemi olmuştur. Bunun neden böyle olduğunu sormakta yarar var; çünkü genel doğruları ve gözlemleri fabllar ve meseller üzerinden aktarma tercihi bahsettiğimiz dönemin bir ihtiyacına artık cevap veremezdi. Eskiden yani Hesiodos'un döneminden beri her şey doğrudan hayatın yansımasıydı; görünüşe göre Yunanlar fabla geçme konusunda geç kalmıştı. Oysa örneğin Araplardaki Lokman Hekim, Süleyman'ın bir çağdaşıydı.¹⁴⁰ Ben bu soruya o dönemde köle nüfusunda yaşanan büyük artışla bağlantılı bir cevap verilebileceğini düşünüyorum; Aisopos da tarihsel bir gerçek olmasına rağmen bu gerçeğin yaşayan bir sembolü olacaktı. Kafamdaki kurguya göre Yunan evindeki yabancı köle çat pat Yunanca konuşmaya başlar başlamaz çocuklara kendi vatanı olan doğuda veya Libya'da uzun zamandır bilinen basit ve ilkel fabl örnekleri anlatmaya başladı. Bunlar dinleyenleri oldukça etkilemiş olmalıydı, çünkü bu öykülerde bütün halklara özgü bilgelikler vardı. Belki de tanrı ve kahraman mitlerinin yanında bilinmeyen başka bir dünyayı yansıtıyorlardı. Yunanlar bundan keyif almış ve tıpkı zengin bir halkın başkalarından gelenleri kabul edip onları geliştirerek daha da zengin olması gibi kendilerine sunulan bu hazinenin değerini daha da artırmıştı.

¹³⁸ Ana metne göre, Platon'un *Protagoras*'ı 342d-f, önemsiz bir Spartalı sohbet sırasında da önemsiz görünür; ancak ilk fırsatta konuşmaya tıpkı görevli bir mızrakçı gibi kısa ve özlü bir müdahalede bulunur ve karşısındaki adeta bir çocuk gibi dönüp kalır.

¹³⁹ Giritlilerle ilgili meşhur şakanın asıl hali Demodokos (West, *Iambi et Elegi Graeci*, cilt 2, s. 57) tarafından anlatılır; Milesialılarla ilgili bir şakası da günümüze kadar varlığını korumuştur.

¹⁴⁰ Topu topu kırk bir tane olan fabllarının tümü Aisopos'ta mevcuttur. Gerçekte Süleyman döneminde yaşamış olmasa bile en azından Kur'an'da adı geçmektedir.

Aisopos'un bazen Thrakeli, bazen Phrygialı veya Etiyopyalı olduğu söylenir. Samos'ta Rhodopis ile birlikte köle olduğu, Kroisos'a hizmet ettiği ve sonunda Delphoi halkı tarafından bir uçuruma atıldığı anlatılır. Yunanlara göre tek fabl anlatıcısı o değildi; Hermogenes, Aphthonios ve Theon gibi sonraki retorik yazarları ayrıca Kıbrıs, Mısır ve Sybaris fabllarından bahsederler¹⁴¹ ve bunları Yunanistan'daki kölelerin çoğunun geldiği Phrygia, Karia, Kilikia ve Libya gibi topraklara ait fabllardan ayrı tutarlar.¹⁴² Ancak Yunanların bildiği fablların tamamı başka yerlerden değildi; bazıları tamamen Yunanlara özgüydü. Örneğin Stesikhoros'un Himeralıları Phalaris'e karşı uyarmak için anlattığı, geyikten intikam almak için insanların üstüne binmesine izin veren atın öyküsü gibi belli bir yere ve zamana ait ders verme amaçlı öyküler bunlardandı. Fabllarda konuşanlar sadece hayvanlar değildir, insanlar da hayvanlarla veya diğer insanlarla, hatta bazen ağaçlarla ve bitkilerle konuşur;¹⁴³ bir öyküde bir tabak kendisini düşüren kadını azarlar.¹⁴⁴ Veciz bilgelik öyküleri, ahlaki tavırlar, siyasi olaylar, mizah ve zekâ istenen herhangi bir şekle bürünür.

Fabllar yetişkinlere verdikleri keyif kadar,¹⁴⁵ çocuklara da dünyada işlerin nasıl yürüdüğü hakkında bilgiler verir.¹⁴⁶ Ne yazık ki kölelerin anlattığı keyifli öykülerden günümüze hiçbir şey kalmadı, çünkü klasik ruh bu tür şeyleri reddediyordu. Eğitici fablların yanında bir de ders vermeyi değil sadece eğlendirmeyi amaçlayan çocuk öyküleri vardı.¹⁴⁷ Örneğin Bilge Kleobulos'un annesinin küçük kardeşi için ay ile ilgili bir öykü uydurduğu söylenir. Ay annesinden kendisine küçük bir kazak örmesini ister çünkü çok üşümektedir; fakat anne şöyle cevap verir: "Peki, boyununu nasıl ayarlayacağım? – Bugün dolunaysın, yakında yarın ay olacaksın ve sonra da hilal."

¹⁴¹ Bkz. Walz I, s. 10, 59, 172 vd.

¹⁴² Aisopos dışında, Theon'un bildiği diğer fabl (*mythopoioi*) yazarları Kilikalı Konnis, Libyalı Kybissos ve Sybarisli Thuros idi. Babrios Ninovalı ve Babilli "Suriyeliler"in "iyi uydurmacı" olduklarını söyler.

¹⁴³ Hayvan fablının kökenine dair ilginç bir mite Philostratos'ta, *Tyanalı Apollonios'un Yaşamı* 15'te rastlanır.

¹⁴⁴ Plutarkhos'un *Themistokles*'inde, 18, geçen Themistokles'in fablında şenlik günüyle "ertesi gün" arasında bir kavga vardır.

¹⁴⁵ Aristophanes'in *Kuşlar*'ı (471, 651) onun zamanında Aisopos'u bilmemenin bir cehalet göstergesi olarak kabul edildiğini gösterir.

¹⁴⁶ Philostratos, *Imagines* 1.3, hayvan öykülerinden söz eder: "Çocuklar bu sayede dünyayı öğrenirler."

¹⁴⁷ Plutarkhos, *Moralia* 157a-f.

Fablların yaygınlaşması, esasında doğa araştırmalarıyla ilgilenmesine karşın aynı zamanda felsefi düşüncenin ön hazırlıklarını da yapan İonia okulunun başlangıç dönemlerine denk gelir. Siyasi ve sosyo-politik argüman önce, yani Solon ve ardından Theognis ile birlikte 6. yüzyılda gelmiş, ahlaki bilinçse 8 ile 6. yüzyıllar arasındaki büyük lirik şairlerle olgunluk noktasına ulaşmıştı; bu şairlerin eserlerinde daha sonra yakalayamadığımız bir duygu yumuşaklığı buluruz. Ancak şiir böylece tam mükemmellik noktasına doğru gelişir ve sessiz sedasız yeni yönlerle doğru ilerlerken, görsel sanat henüz kabuğunu kıramamış veya insan ruhuna bir ifade vermeyi öğrenememişti. Sappho, Aphrodite'yi gülümseyen ölümsüz çehresiyle görkemli tahtında oturmuş gördüğünde, onun gördüğü gülümseme kendi zamanındaki heykelin tasvir ettiği katı gülümsemeden hayli farklı olmalıydı. Ama yine de ruhun gücünü yansıtmaya aşamasına gelmeden önceki ilk görevlerinin fiziki canlılığı atlet heykelleri biçiminde göstermek olması görsel sanatlar için büyük bir avantajdı. Böylece diğer zorluklar ruhsal güzellikle ve iç güçlerle karşılaşmadan önce aşılmış oldu - sonraki dönemlerin sanatları bu şansa erişebilmek için dolaylı yollar aramak zorunda kalmıştı.¹⁴⁸

Şimdi de o dönemdeki dinin konumuna bakalım. Agon çağı aynı zamanda *Delphoi*'nin de en çok palazlandığı dönemdi. Herodotos sık sık gelecek hakkında kehanetler duymak, dini talimatlar ve kolonilerin kurulması hakkında tavsiyeler almak isteyen barbarlarla Yunanların buraya yaptığı ziyaretlerden söz eder. *Delphoi*'deki otoriteler ilhamla düşünce arasındaki garip bir uzlaşmaya aracılık ediyorlardı.¹⁴⁹ Ulusal düzeydeki işlevlerine gelince, kimse *Delphoi*'ye gitmek zorunda değildi; koloni işleri konusunda danışma bile *isteğe* kalmıştı; *Delphoi* ancak arzu edildiği sürece var olan bir güçtü, ancak Yunanların dünya hakkındaki bilgisinin merkezi olarak görülüyordu. Resmi bildirilere *nasıl* ulaşıldığı o çağda (belki de bilinçli olarak) pek kurcalanmayan bir konuydu; kehanetin varlığı konusundaki güçlü inanç şüphe-

¹⁴⁸ Örneğin bizim Ortaçağ sanatımızı ve kendini son derece iyi ifade edebilen kafaları yarattığı bir dönemde beden dinamiklerini aktaramayışını düşünün; Rönesans sanatı, eksiksiz güzele ve çekiciliğe ulaşmadan önce gerçeğe uygunluğu yakalamadaki zorlu başansını antik çağa ve güney ikliminin etkisine borçluydu.

¹⁴⁹ Herodotos 4.161'de önemli bir örnek verir. Burada tanrıya Kyrene'deki karmaşık olaylar sorulur, fakat bir insan reformcu, yani Maniteali Demonaks atanır ve devleti yeniden organize eder.

ye izin vermiyordu ve genel olarak kabul edildiği üzere Delphoi iyi tavsiye veriyordu, dolayısıyla güçlük çıkarmanın bir alemi yoktu.

Tam bir tarih vermek mümkün olmamakla birlikte Dionysos kültü bu dönemde yoğun kutlamalar ve efsanelerle belirgin biçimde canlandı.¹⁵⁰ En azından bu tanrı adına düzenlenen tapınak ayinleri değilse bile festivaller görkem ve büyüklükleriyle bütün hepsini geride bırakmış olmalıdır; yoksa Dionysos kültü mesela Atina'da dramının doğuşuna yol açacak kadar büyük törenlere vesile olmazdı; her ne kadar drama, Dionysosçu güdünün pekâla Apolloncu denebilecek formel bir ilke disiplinine boyun eğmesi olsa bile. Kore sembolik ihtiyaçlarıyla yetinecek olsa bile Dionysos tıpkı İakkhos gibi Eleusisçi gizemlere bile sızar;¹⁵¹ bu karar büyük bir olasılıkla mutlaka hesaba katılması gereken bu unsuru düzenlemek ve özümlemek için alınmıştı. Dionysos'tan kurtuluş yoktu, Apollon'u Thyia kılığında Parnassos'un zirvesine kadar izlemişti.

Bir grup Apolloncu erkek bu Dionysosçu harekete bir tezat oluşturur; bunlar, mevkidaşları Orpheus'un Dionysosçu takipçileri olan, Epimenides, Abaris ve Aristias gibi sıra dışı kutsal adamlardı. Dönüşümün dikkate değer bir safhası felsefenin bu öncülerinin kişiliklerinde somutlaşmaktadır. Daha önce dediğimiz gibi, tıpkı tam *bireysellik* gibi gerçek felsefenin başlangıcı da İonia topraklarına dayanmaktadır. Burada soru Thales, Bias ve diğerlerinin kendilerini ne kadar tanıdıkları ve bu başlangıcın tanrı, mitoloji ve Homeros inancının reddiyle ne kadar iç içe geçtiği idi. Bu insanlar dünyayla ilgili ifadelerinde tanrılarına kesinlikle yer vermemişlerdi; ama Heraklitos'un bir yüzyıl sonra Ephesos'tan çekilmesi gibi Devletten de çekilmemişlerdi.

Nihayet, Pythagoras'ın önemine de dikkat çekmek gerekir. Pythagoras'ın İonia ve Yunanistan'ı terk ederek eserlerini verdiği ve etkilediği İtalya'ya gitmesinin mantıklı bir gerekçesi vardı.¹⁵²

¹⁵⁰ Bu tarih Kleisthenes döneminde Sikyon'daki Adrastos kültünün yerini Dionysos kültüne bıraktığı aşağı yukarı M.Ö. 600 olabilir. 8. yüzyıldan sonra Sparta'daki müzikle ilgili kısıtlamalar dolaylı bir kanıt olarak kabul edilebilir.

¹⁵¹ Maalesef bunun ne zaman meydana geldiğini bilmenin bir yolu yok. *Demeter'e İlahi*, İakkhos'tan hiç söz etmez, ayrıca diğer yerlerdeki taklitlerde de adı geçmez.

¹⁵² Tiranlık yüzünden Samos'u iki kez terk etmek zorunda kalışının öyküsü kesinlikle kurgusal olup, Polykrates'in tarihiyle çakışması nedeniyle ilginçtir (Strabon 13.1.16). Aristoksenos'a göre (Porphyrios 22) Kroton'da kendisine Lukanianılar,

Herodotos'un anlaşılmaz bir not dışında ona yarım sayfa bile ayırmamış olması üzüntü vericidir; ama bir şey kesin gibidir: Aktif bir komünal hayat süren binlerce takipçisine ilham kaynağı olmuştu.¹⁵³ Her ne kadar İlk Hıristiyanlarda olduğu gibi sadece bir kere denenmiş bir tecrübe olsa bile örneğin takipçilerin mülkiyeti ortak kullanması daha sonraki dönemde meydana gelmiş bir olguydu. Bu denenen şey evrensel bir halk komünizmi olmaktan çok¹⁵⁴ üyelerin içten bir bağlılık göstergesi olarak karşılıklı dayanışma ve paylaşma çabasıydı.¹⁵⁵ Ortaya komünal bir hayat çıkmış ve bu dostlar Kroton'da devasa bir oditoryum inşa etmişti. Bu "Samoslu uzun saçlı adam" gibi inanç dolu güçlü bir kişiliğin Büyük Yunanistan'ın bu şehirlerinin kendi zenginlikleri içinde boğuluyormuş gibi hissedenden yetenekli ve eğitim özlemi çeken sakinleri üzerinde güçlü bir etki yaratmış olması mümkündür. Bu öğretinin halka hitap eden tek unsuru ruhların göçüydü; bu büyük bir heyecan kaynağı olmalıydı. İç gücü bu inanca dayadığı dini ve ahlaki sistemden kaynaklanmaktaydı; o dönem için sıra dışı olan bir öğrenme derinliği, olağanüstü bir iletişim yeteneği ve çarpıcı bir kişilikle insanlar için her şey olabildi ve hem maddi hem manevi alanlarda prenlere özgü bir saygınlığa sahip olmalıydı.¹⁵⁶

Dionysosçu aşırılığa karşı koyup sonra da Yunan dünyasında esip gürlemeye çalışıp çalışmadığını ve ardından güney İtalya'da Liber, Liberta ve Bakkhanaliacı orji kültürüne dönüşüp dönüşme-

Messapialılar, Peuketialılar ve Romalılar katılmıştı. Romalılar kendisi için foruma bir heykel dikmişti. Bu yarı barbarlar ondan muhtemelen çok az şey öğrendiği halde, yine de onlarda dini duygular uyandırabiliyordu.

¹⁵³ İamblikhos'un *Yaşam*'ında okur, onun hayatıyla ilgili anekdotların gerçekliğinden ister istemez etkilenir. Siyasi yan son derece kuşkuludur, ancak bunun bütünüyle temelsiz olduğunu düşünmek de mümkün değildir. Porphyrios ve İamblikhos'un versiyonları da aslında son derece inandırıncılıktan uzaktır. O dönemde İtalya'da siyasetten ne anlaşıldığı epeyce muğlaktır, ancak siyasi güç kullanan bir grubun varlığı anlamında anlaşılmadığı açıktır. Yine de gruptan, başındaki kişi hakkında bir sonuca varabiliriz; Assisili Aziz Francis hakkında dönemine ait bir kanıt bulunmasaydı ve sadece 5. yüzyıldaki sözlü anlatımlara güvenmek zorunda kalsaydık bile kurduğu düzen bize onun gerçekten yaşadığı ve etkili olduğunu göstermektedir.

¹⁵⁴ Diodoros 10.3.5.

¹⁵⁵ İamblikhos 5 vd.

¹⁵⁶ Empedokles'in (Porphyrios 31) fragmanının yarattığı düşünce şöyleydi: "Bütün zihnini yoğunlaştırarak on veya yirmi kuşakta olup biten her şeyi görebiliyordu." Ayrıca kürelerin uyumunu duyabiliyordu.

diğini bilmiyoruz; Pythagoras'ın kadın takipçileri sonraki dönemlerde hâlâ basitliğe ve saflığa önem vermekteydi. En azından bir yanıyla mevcut gelenekle çelişmekteydi, çünkü "en kötü kiskançlıkların kaynağı olan hırsa ve şan şöhrat aşkına karşı uyarıyor ve kalabalıklardan kaçınılmasını öğütüyordu"¹⁵⁷ - adeta şöyle diyordu: "Agondan uzak durun, yoksa bütün hayatınıza hükmedecek!"

Büyük Yunanistan'da polis'in tamamı ondan farklı ve onun tam tersi yönde gelişmişti. Kaçınılmaz olarak polis kiskanç olmuştu, çünkü taraftarları ve özellikle de takipçileri tıpkı Savonarola'nın takipçilerinin diğer Floransalılardan ayrılması gibi kolonyal zenginliğe karşı çileci hayat tarzını savunarak yurttaşlarından ayrılmışlardı. Ayrıca Pythagorasçılarının esrarengiz sembolik sözlerini hatırlamamız ve manevi açıdan güçlü liderle büyük halk kitlesi arasındaki doğal tezadı düşünmemiz gerekir, böylece mezhebin Kroton'da ve Metapontum'da çökmesine yol açan, din değiştirmeyenlerin nefretini anlayabiliriz. Ama Pythagorasçılık varlığını sürdürdü. 4. yüzyıl gibi bir tarihte Damon ve Pythias'ın Genç Dionysios'a karşı gerçekleştirdiği komploda ifade buldu.¹⁵⁸

Geriye dönüp baktığımızda, Yunanistan'ın genel durumu mutluluk için çalışan bir hayat tarzıyla sınırlı olduğu izlenimi verir, ancak bunun sebebi bu konudaki bilgimizin kısıtlı olmasıdır. Gerçekte büyük bir özgürlük vardı; ancak bu dönemde yüksek sesle söylenen söz, dedikodu, daha sonra olduğu gibi günümüze kadar ulaşmaz, dolayısıyla zaman yaratıcı eylemin hakim olduğu bir dönem gibi görünür. Örneğin Yunanların siyasi düşünce tarzı hakkında hâlâ çok az şey biliyoruz ya da hiçbir şey bilmiyoruz; ama gerçekte yüzlerce gerçek koloninin yani polis'in doğduğunu görüyoruz. Haklar tartışması kesinlikle olgun siyasi tartışmalara yol açmış olmalıdır. Yine, timokrazi de en yaygın sistem olarak bir gecede ortaya çıkmamıştı. Bu sadece yazdığı birkaç satırdan bildiğimiz kanun koyucular, anayasa yazıcıları dönemi idi. En fazla tanıdığımız Solon toprak mülkiyetini yurttaşlığın temeli ilan edecek kadar güçlüydü ve bunu yaparken muhtemelen akıntıya karşı kürek çekiyordu.

Çağın en imrenilecek özelliği Helenler arasındaki savaşların

¹⁵⁷ Porphyrios 31.

¹⁵⁸ Diodoros 10.4. Porphyrios'a (60) göre tiran öyküyü Korinthos'a sürüldüğü zaman Aristoksenos'a anlattı.

seyrekliğıydi. Sparta'nın Messene, Arkadia ve Argolis'e doğru yayılmasından ve belki de Euboia'daki savaştan, Delphoi Apollon'u adına gerçekleştirilen birkaç baskından ve İonia'daki birkaç şiddetli çarpışmadan başka savaş olmamıştı; huzursuz unsurlar kolonileşmeyle yutulmuştu ve Yunanlar henüz birbirini haraca bağlamamıştı. Güç devşirmek amacıyla cebir yoluyla gerçekleştirilen *synoikismos*'lar henüz geleceğe ait bir olguydu; şehir hegemonyaları da öyleydi, Thebaililer kendilerine karşı direnenleri yerle bir edeceklerdi, keza çevrelerini Spartalı müttefiklerden temizlemek için bir şehrin daha güçlü bir *polis* tarafından yok edilmesi de öyleydi, Argos Pers Savaşları'ndan sonra Mykene ve Tiryns'i böyle ortadan kaldırmıştı. Bu dönem güzellik bakımından sonsuz denecek kadar zengindi: Görsel sanatlar büyümeye hazırlanırken, şiir çoktan olgunluğa ulaşmıştı.

IV

5. Yüzyıl

5. yüzyıl Yunanlar için parlak başladı ama acıklı sonlandı. Coğrafi açıdan Helen dünyasının İskender'den önceki en büyük yayılma dönemi idi. Her yerde koloniler fışkırıyordu; güney İtalya şehirleri 430'lu yıllardan yüzyılın ikinci yarısının ortalarına kadar henüz Lukanialılarla Bruttialıların saldırılarına uğramamıştı. Bu İonia'nın Perslerden geri alınmasıyla dengelenmişti; bunun oralardaki Yunan etkisini ne kadar artırdığını bilmiyoruz. Çünkü Yunanlar için kültürlerinin yayılması bir gurur kaynağıydı.

En önemli faktör Yunanların bir dünya monarşisine ve Feni kelilerin güçlü ticaret cumhuriyetine karşı zafer kazandığı Marathon, Salamis, Himera, Plataia ve Mykale savaşlarının ulus bilinci üzerinde yarattığı etkiydi.

Erken bir tarihte güçlü kurumlar geliştiren bir toplum kendini önemli bir dönüm noktasında güçlü bir hanedanlığın yönetiminde veya bir dinin yardımıyla askeri bir devlet olarak organize ettiği ve kendisinden az çok daha uygar olan komşu devletleri yıktığı zamanlarda en güçlü tekil devletleri bile ezme kudretine sahip olan dünya monarşileri yükselir. Bu durumda ulusal gurur veya krallık gururu hazinenin bir saraya yığılmasını,¹ binlerce kölenin inşaatlara yönlendirilmesini ve yönetici sınıfın vergiden muaf tutulmasını gerektirir. Kimliklerini fetihler belirlediğinden, istilacıların boş durması mümkün değildir; diğer güçlü ilkel halklara boyun eğdirmek isterler, ama burada amaç onları yağmalamak değil, tıpkı Kiros'un Massagetlere ve Darius'un Skythialılara yaptığı gibi yeni fetihler için ordularına hizmet etmeye zorlamaktır; filolarının ele geçirilebilmesi için denizci halkların da yenilgiye uğratılması gerekiyordu. Bu tür güçlerin iç organizasyonları fazla gelişmemiştir; dünya monarşisi özünde barbar kalmıştır, yani kültürü ortaya çıktığı dönemdeki aşamada takılıp

¹ Herodotos 3.17-23.

kalmıştır. Sürekli direnişlerle uğraşmak ve Mısır gibi yabancı mülklerini sürekli yeniden fethetmek zorundadır; ama çöküş süresince bile hâlâ kötücül ve tehlikelidir; en kalıcı özelliği acımasız yöntemlere dayanan ve ahlakı küçümseyen despotik yönetimdir.

Yunanlar bu tür bir güç biçimiyle mücadelelerinde çeşitli özel tehlikelerle karşı karşıya kalırlar. İlk olarak, bazı Yunanlar yenilmişti ve yurttaşlarıyla mücadele edebilmek için vergi koymak zorundaydı. Sonra Pers sarayında yaşayan yüksek mevkilerdeki Yunan mülteciler vardı; örneğin sürgündeki Sparta Kralı Demaratos, Darius'u tahta Kserkses'in geçmesine ikna ederek Kserkses'in gözüne girmişti. Yunanistan'da bireylere her türlü rüşvet teklif edilirdi, Yunan sürgünler de iyi ağırlanır ve bol bol ödüllendirilirdi. Son olarak, Yunanistan'da zor durumdaki şehir ve taraflar Perslere katılmıştı. Örneğin Kleisthenes ve taraftarları Sparta tehdidi karşısında bunu yapmıştı; Aiginialılar 490 yılında Darius'un habercisine derhal toprak ve su ikram etmişti, çünkü Perslerin desteğiyle Atina'ya savaş açmak istiyorlardı (Herodotos 5.73, 6.49). Pers ülkesine bu tür mesajlar gönderilirken, İonia'daki Pers yönetimiye oraya yaranmaya çalışmaktaydı; hezimetle sonuçlanan İonia ayaklanmasından sonra kara ve deniz kuvvetlerinin komutanlığına getirilen Mardonios merhamet gösterdi. Vergiler artırılmadı, gözden düşen tiranların yerine bu şehirlere demokratik yönetim biçimi getirildi ki bu da Pers satrapın Yunanları ne kadar iyi tanıdığını göstermektedir. Pers tebaasına tanınan avantajlar bu topraklara da tanındı, kanun ve düzen sağlandı ve İonia'da refaha kavuşma umutları yeniden yükseldi.

Pers Savaşları bu koşullarda başladı. Bu savaşların hikayesinin Atina'ya ait olmayan en azından bir versiyonunun olmasını, hiç değilse en azından çarpıtılmamış tek bir versiyonun bulunmasını isterdik. Ama her zamanki gibi tarih bir kez daha yeniden düzenlenmiş ve efsanelerle bozulmuştu, dolayısıyla olaylara bakarken bunu gözden uzak tutmamak gerekir.² Savaşlar 490 yılında sefere çıkan Datis ve Artaphernes'in Marathon'da yenilmesiyle başladı, ama bu yeni seferleri sadece ertelemiş oldu; on yıl sonra sayısı 1.700.000'i bulduğu sanılan devasa bir ordu Yunanistan üstüne yürüdü.³ Ama bu ordu saçma sapan ve kötü organize

² Örneğin Plutarkhos, *Aristides* 19, Plataia'da ölen Yunanların sayısının düşük olduğunu belirtir; karşıdaki Mardonios'un ordusunun 300.000'den çok daha az olduğu sonucuna varırlar.

³ Bu devasa orduya karşı Herodotos Leonidas'ın 300 adamını tek tek sayar (7.224).

olmuş bir kalabalıktan ibaretti; farklı kabileler kendi silahlarından ve saf liderlerinden vazgeçmemişlerdi, oysa bunlar subay değil köleydi, çünkü asıl komutanların tamamı Akhemenidlerden olurdu, yani evlilik ve doğum yoluyla kralla bağlantılıydılar. Pers monarşisi daha fazla kararlılık ve daha fazla içgörü gösterip, birlikte eğitilmiş ve Yunanlarla savaşmaya daha hazırlıklı bir ordu oluşturabilir ve o ordunun sadece onda birini göndermekle yetinebilirdi. Mardonios'a ancak Salamis'ten sonra istediği adamları seçme ve 300.000 askerden oluşan rasyonel bir ordu oluşturma izni verildi. Ancak Plataia'da savaşın kaderini Persler belirledi; diğer birlikler Perslerin dağıldığını görünce arkalarına bile bakmadan kaçtı.

Burada ilginç bir soru da şuydu: Savaşı Kserkses kazansaydı ne olurdu? Babil'deki Belus tapınağını yerle bir edip rahipleri öldürmekte bir an bile tereddüt etmemişti Kserkses. Hellas'ın satrapı olmak isteyen Mardonios'a rağmen belki de ülkeyi kırıp geçirecek ve tıpkı Datis'in seferinden sonra sürülen Eretrialılara yapıldığı gibi Yunanları krallığının⁴ iç bölgelerine sürecekti; aslında bu çetin şehir devletlerle her fırsatta mücadele etmek zorunda kalmak istemiyorsa başkaca bir alternatifi de yoktu. Kralıkta da Ahura-Mazda kültü önüne çıkan her şeyi silip süpürmekteydi. Behistun yazıtlarında bu din hakkında ayrıntılı açıklamalar bulunmaktadır; Pers kralı bütün halkları tanrının koruması altındaki hükümdara boyun eğdirmek için Ahura-Mazda'yı sonuna kadar kullanmıştı. Antik çağda başka hiçbir din kendini diğerlerinden üstün görme ve her şeye gücü yetme inancına Zerdüştlüğün bu versiyonu kadar katkıda bulunmamıştır;⁵ Helenlere karşı kazanılacak bir zafer bu yanılsamayı muhtemelen tam bir çılgınlık noktasına ulaştırırdı. O güne kadar pragmatik biçimde iyi veya kötü olan ve ikiyüzlülük konusunda henüz acemi olan çok tanrılı Yunanlar, Mezopotamya'ya sürgün edildiklerinde pekâlâ ruhlarını satmaya zorlanabilirdi.

Bu tehlikenin savuşturulmasını kaçınılmaz olan şey izledi ve önce Lidya ve sonra da Pers kontrolüne giren Küçük Asya şehirleri geri alındı. Buralarda siyasi hayat fazla gelişmemişti ve Heraklitos ile Efesli yurttaşları arasındaki ilişkilerden de görüleceği

⁴ Karş. Diodoros 11.1.

⁵ Roma dini bile burada bir şey ifade etmez; en yakın benzetme XIV. Louis'in kibri olacaktır.

gibi çok da iç açıcı değildi; nüfusun kültür düzeyine rağmen bunlar zayıf demokrasilerdi. Kurtuluşu getiren şey Helenlerin birleşmesi olmuş ve bu birleşme Panhelenist duyguları da güçlendirmişti. Yunanistan ve Sicilya'nın dünyanın geri kalanıyla kurduğu yeni ilişki yeni kurallar gerektiriyordu. Şimdi olduğu gibi o zaman da belirleyici zaferlerin hemen ardından ulus bir kez daha hasar gördü. Pers savaşlarının *ardından* Argos "kendini Sparta'ya karşı korumak için" Mykene ve Tiryns'i yerle bir ederken, kısa bir süre sonra da Atina, Aigina'ya saldırdı; ve önce tiranlar ve sonra da halk Sicilya'nın yerli nüfusuyla hakimiyet mücadelesine girdi, tabii Plataia gibi eski şehirler de Peloponnessos Savaşında yok olup gitti. Zafer işte bu Peloponnessos Savaşında açık bir şekilde ulusal felakete yol açtı. Zaferin ödülü ve hedefi olan Atina'nın hakimiyeti için savaşıldı; ancak savaş sırasında Sparta, maddi destek karşılığında, bir süre önce felakete varan bir yenilgi yaşayan Perslere, kralın atalarına ait olan bütün toprakları ve şehirleri verdi.

Bu dönemdeki Helen yaşam biçimini ele almadan önce, ön plana çıkışıyla 5. yüzyılın 6. yüzyıldan en büyük farkını oluşturan şehrin, yani büyük tarihçinin kullandığı ifadeyle Yunanistan'ın Yunanistan'ının, yani Atina'nın genel bir tasvirini yapmak gerekir.⁶ Halk bölgesiyle ve ürünleriyle gurur duyar. Euripides, *Erekteos*'un⁷ bir yerinde "Burada mükemmel bir havamız var, ne çok sıcak ne çok soğuk. Ülkemizin güzellikleri Hellas'ın ve Asya'nın en güzel ürünlerini buraya çeker," der. *Medea*'da da Erekteos'un oğullarının parlak gökyüzünün altında zarafet ve huzurla dolaştığını, tanrıça Kypris'in güzel Kephisos nehrinden dalgalar çekip bunları nazik ve ılık, okşayan esintiler halinde üfleliğini anlatan muhteşem bir tasvir vardır.⁸ Hafif ama verimli toprak dünyanın her yerinden daha iyi bal, buğday ve incir verir;⁹ Hymettos ile Pentelikon'un mermer ocakları güzel mermer

⁶ Thukydides, Euripides'in mezar kitabesi, *Yunan Antolojisi* 7.45.

⁷ Euripides, fragman 981 Nauck.

⁸ *Medea* 824 vd. Ksenophon (*Gelirler* 1) Attika'nın iklimini, ürünlerini ve durumunu över. Kral saraylarının karşısında adaların propylaia veya ayın etrafındaki yıldızlar gibi dizildiği Attika'nın coğrafi yapısı, manzaranın güzelliği, deniz ve karanın ve ovalarla dağların uyumu için aynı zamanda karşı. Aelios Aristides. *Panathenaios* 155, 158, 162.

⁹ Karşı. Antiphanes'ten alıntı, Athanaïos (3.6); İstros'un ardından incirin ihraç edilmesini yasaklayan bir yasadın söz eder. Bal son derece değerli olmalıydı, çünkü tek tatlandırıcı olup bütün ikramlarda kullanılıyordu. En iyilerin, Hymettoz'tan

verir, Strabon'un zamanında sadece cüruf yığınlarından ibaret olan Laurion'un gümüş madenleri 5. yüzyılda hâlâ işletilir.

Toprağa düzülen bütün bu övgülerin içi, Attika'nın iyi meyveler yetişmekle birlikte -bugünkü Provence ile İtalya'nın büyük bir bölümünde olduğu gibi- doğru dürüst bir ormanın bulunmadığı, ağaçsız ve kavruk bir bölge olduğunu anlatan Platon'un *Kritias*'ındaki bir paragrafla boşaltılır. Mitolojik dönemlerde Attika diğer bölgelere göre daha az nüfus değişimine uğramıştı, nitekim Thukydides dahi bunu (I.2) toprağın aç istilacılara çekici gelmemesiyle açıklar; Boiotia ve Thessalia ise çok daha verimliydi. Messenia'yı da kapsayan Sparta'ya gelince doğal zenginlikler bakımından çok daha üstündü.¹⁰ Koro *Oidipus Kolonos'ta* şarkısında bölgelerinin güzelliklerini överken, muhtemelen sadece Attika'nın gözde bir köşesinden söz etmektedir.

Lysias'ın meşhur bir konuşmasından, Peloponnessos Savaşı'nın eskiden yoğun zeytin ağaçlarının bulunduğu yerleri çorak bıraktığını (Lysias 7, *Zeytin ağacının kütüğünde*) öğreniyoruz; ancak Lysias, Attika'da çiftçiliği olumsuz etkileyen tek şeyin savaş olmadığını söyler, örneğin toprağın sık sık el değiştirdiğinden bahseder.¹¹ Sık sık savaşımlara sahne olan ve -Rharos tarlasına ve Triptolemos efsanesine rağmen- yarım milyonluk nüfusu için yeterli buğday üretemeyen, ekmeklik ununun tamamını Mısır ve güney Rusya gibi bölgelerden alabilen bir ülkede hayat güvenli değildi. Bu bağlamda Atina'nın kendi kendine yetememek gibi büyük bir zaafı vardı; Boeckh 800 bin ila 1 milyon *medimnos* ithal buğdaya ihtiyaç duyulduğunu hesaplamaktadır. Ayrıca deniz savaşları açlığa yol açabilirdi, çünkü filonun en önemli işlevlerinden biri bu ithalatı güvence altına almaktı. Sadece Rus buğdayı ve tuzlu balığın temin edildiği Karadeniz rotasını açık tutmak için bile Thrake Khersonese'sinde ve Bosphoros'ta garnizonlar bulundurmak gerekiyordu.¹² Aigospotami'den sonra bu bölgeler-

sonra en iyi yer kabul edilen, gümüş madenlerinin bulunduğu bölgeden geldiği sanılmaktadır: Strabon 9.1.23. Aristophanes'in *Horai*'sinin (Athenaios 9.14) önemli bir parçası bu meyvenin ve çiçeklerin her yıl Atina çevresinde nasıl yetiştiğini anlatır ve paraların sürekli bunlara harcanmasından yakırur.

¹⁰ Platon, *Alkibiades* 122d.

¹¹ Eğer tarihin 397-6 olduğu düşünülürse, bu mülkün on dört yıl içinde en az dört sahibi olduğu, sonuncusunun yani Lysias'ın onu 404'ten itibaren sırayla dört kişiye kiraladığı, ikisinin burayı sadece birer yıllığına kiraladığı ve son olarak kendisinin ektiği görülür.

¹² Solon dahi zamanında Atinalıları Thrake Khersonese'sini almaya teşvik etmişti (Diogenes Laertios 1.2.2). Karşı kıyıdaki Siegion 6. yüzyılda Atinalıların elindeydi.

le iletişim kesilince Atina'da özellikle de gıda sıkıntısı baş göstermişti (Diodoros 13.107).

Buğday ticareti sert yasalarla koruma altına alınmıştı. Buna göre hiçbir Atinalı ya da metoikos dönüşte Atina'ya tahıl ve başka malzeme getirmeyen bir gemiye yatırım yapamazdı;¹³ Atina'ya deniz yoluyla dönen bir yurttaşın yanında tahıl getirmesi beklenirdi, bu gelenek göze girmek isteyen metoikoslarla yabancılar için de geçerliydi.¹⁴ Ayrıca yurttaşların veya metoikosların başka bir yere tahıl nakletmesi yasaktı;¹⁵ yurt dışına tahıl ihraç etmek suçtu, bu nedenle Atinalı gemi sahipleri tahıl taşımacılığından tamamen çekilmişti. Perakende ticareti son derece kısıtlı olup cezaya tabiydi; *medimnos* başına sadece bir obolos kâr etmelerine izin vardı. Ancak toptancılar kontrole tabi değildi, bu yüzden satıcılar sık sık kendi aralarında anlaşıp panik yaratacak söylentiler çıkararak fiyatları yukarı çekerlerdi (Lysias 22.14). *Sitophylakes* yani halk tarafından atanan müfettişler de en az diğer Atinalı yetkililer kadar yolsuzluğa eğilimliydiler. *Sykophantoi* de masum insanları kolayca tahıldan kâr etmekle suçlanabiliyordu;¹⁶ yasa ihlalleri idam gibi mantıksız denecek kadar sert cezalara tabi olabiliyordu.

Sitophylakes'in tam yurttaş olmalarına rağmen kurnaz satıcıların oyununa gelerek veya satıcıların masumiyetlerini kanıtlayacak şahitliklere rağmen idam edildikleri de vakiydi (Lysias 22.16.16). Ancak bütün bu sertlikler bir sonuç vermiyordu; üstünlüğünü korumaya kararlı olan *polis* sonunda duvara toslamıştı, çünkü sonunda ortada tek bir Atinalı toptancı ve perakendeci kalmamıştı. Toptancılar neredeyse başından beri yabancılardan oluşmaktaydı; yasaya tabi değillerdi ve genel Atina uygulamalarıyla tamamen zıt olsa da kendilerine büyük saygı gösterilirdi.¹⁷ Yurttaşların yapmak istemediği satıcılık işini daha çok metoikoslar yapıyordu; tabii ölüm kalım meselesi olan konularda her an suçlanma tehdidiyle karşı karşıyaydılar, ama kârlar o kadar bü-

¹³ Boeckh, *Staatshaushaltung* I.9.

¹⁴ Lysias 6.49.

¹⁵ Demosthenes, *Theokritos'a Karşı*.

¹⁶ Lysias 22.14, yargıçların davacıları hemen *sykophantoi* diye suçladığını tahmin eder.

¹⁷ Lysias 22.12 *sitopoloi*'yi yabancılara karşı entrika yapmakla suçlayarak şöyle der: "Satıcıları cezalandırırsanız onlardan kurtulursunuz, cezalandırmazsanız sizin için ne düşünürlər?"

yüktü ki bu riski göze alabiliyorlardı. *Polis* bu düşman gruba duyduğu antipatiyi ne kadar yüksek sesle dile getirirse getirsin ve ne kadar çok ölüm cezası verirse versin, Atinalı olmayanlarla kurulan bu nahoş bağımlılık ilişkisinden kurtulmak mümkün olmuyordu; bunun sebebi de bizzat *polis*'in saçma ve uygulanması mümkün olmayan yasalarla buğday ticaretini imkânsız hale getirmesiydi.

Atina'daki hayata hakkını verebilmek için öncelikle tarih boyunca varlığını sürdüren abartılı retorikle uzlaşmamız gerekmektedir. Atinalıların bu kadar böbürlendikleri şeyler nelerdi?

İlk soru, benzersiz bir Atinalı dindarlığı fikrine nasıl kapıldıklarıdır. Sophokles'te Oidipus Theseus'a, "Dünyanın hiçbir yerinde sizinki gibi bir dindarlık, sizinki gibi bir düşünce inceliği ve yalandan kaçınma görmedim," der.¹⁸ *Sykophantoi*'nin ve yozlaşmış tanıkların her yanı sardığı Peloponnessos Savaşının sonlarına doğru yüzler kızarmadan böyle bir şey duymak şaşırtıcıdır. Atina'da halk kendilerinin dindar bir ulus olduğuna ve Apollon'un yaygın kıtlık döneminde bütün Yunanlar ve barbarlar adına adaklar adama görevini kendilerine verdiğine inanıyordu. Genel olarak Atinalıların soylu ve ağırbaşlı bir karaktere sahip olduğu,¹⁹ özellikle de mültecilere karşı son derece konuksever oldukları düşünülmemekte; ve nihayet, Yunanların yaratıcılık konusunda fazla iddialı olmamasına rağmen, Attika'nın geleneksel olarak diğer halkları ve diğer Yunanları pozitif anlamda küçük düşürecek kadar uygarlığın yaratıcısı olduğu kabul edilmektedir. Bu geleneğe göre, insan ırkına ekin ekmeyi ve kaynak suyunu kullanmayı ilk öğretenler Atinalılardı;²⁰ yine zeytin ve incir yetiştiren ilk halk onlar olduğu gibi, yasa ve adaleti, agonu ve fiziksel egzersizi bulanlar ve atları arabaya ilk koşanlar da Atinalılardı.²¹ Sonraki dönemlerde Atinalılar için her şey kolaylaşmıştı: Bütün Helen dünyası, bugün sadece Paris hakkında dile getirilen saçmalıklarla karşılaştırılabilecek bir abartıyla onlara övgüler düzüyordu. Merhamet sunağını ilk kuranlar oldukları, Helenlere

¹⁸ *Oidipus Kolonos'ta* 1125 vd. Daha önce, 1006 vd., şöyle der: "Herhangi bir ülke tanrıları nasıl onurlandıracağını bilse de en iyisini bu bilir."

¹⁹ Plutarkhos, *Aristides* 27, *Pelopidas* 6.

²⁰ Plutarkhos, *Kimon* 10.

²¹ Aelianus, *Varia Historia* 3.38. Philokhoros'a göre (Athanaïos 2.7 ve 5.8) şarabı suyla ilk karıştıranlar Attikalılardı, insanlar ancak ondan sonra dik yürümeyi öğrendi. Dionysos bunu Kral Amphyktyon'a öğretmişti.

uygar hayat tarzını öğrettikleri, adaletsizliğe ve vahşi hayat tarzına son veren yasalar çıkardıkları, mültecileri kurtaran ilk halk oldukları ve korunma talep edenlere nasıl davranılacağını bütün insanlara öğrettikleri söyleniyordu; ve nihayet Atina'nın bütün insanlığın ortak eğitim merkezi olduğu ifade ediliyordu;²² rivayete göre Pythia tanrısı bir defasında Atina'nın Helenlerin yuvası ve *prytaneion*'u olduğunu söylemişti.²³

Bu da bizi Attik mitoloji konusuna getirmektedir. Sadece Atina'da ve bir ölçüde Thebai'de antik siyasi evrimin tarihini güçlü bir tarih geleneğiyle iç içe geçiren ve her ikisi de daha önceki bir dönemin mitolojisinde dile getirilen bir tür kesintisiz efsane vardı.²⁴ Tam da bu mitin yapısı özel bir vaka olduğunu gösterir; genel olarak Yunan mitolojisiyle birçok temas noktası vardır – örneğin Theseos başlıca kahramanıdır; fakat ayrıdır ve varlığı oldukça eskilere dayanır.²⁵ Kısmen geleneksel kısmen sembolik olan bazı isimler aile tarihiyle siyaset arasında değişen kronolojik bir sıralamaya sokulmuş gibidir. Tragedya yazarları zaman içinde bu gelenek üzerinde büyük bir etki sahibi oldu²⁶ ve tıpkı onlar gibi hatipler de Atina'nın geçmişinin idealize edilerek yapılandırılmasında söz sahibi haline geldi. Demeler yani beldelerdeyse mitte çelişen her türlü yerel efsaneler hakimdi.²⁷

Ataios, Kekrops, Kranaos, Erikhthonios, Pandion ve Theseos'un mitolojik öykülerinde doğa mitleriyle siyasi görüşlerin ve dini fikirlerin tuhaf bir karışımı vardır. Farklı unsurları tarihlendirme riskine giremeyiz. Efsaneler Akropolis, Areopagos, Pnyx gibi yerlerle, Keleos ve Triptolemos efsaneleriyse Eleusis'le bağlantılıdır; ana öykü Kekrops'un tanıklığıyla çözülen Poseidon ve Pallas'ın Akropolis mücadelesiyle ilgilidir; bu ya eski bir alegoridir ya da daha eski bir doğa mitidir. Düşman saldırılarından

²² Bu söz Diodoros 12.22 vd.'da Nikolaos'un konuşmasından alınmıştır. Gylippos devamında Atina'nın eksikliklerinden söz etmektedir. Pausanias 1.17.1'de Atina'nın dindarlığıyla övünülür.

²³ Athenaios 5.12.

²⁴ Kadim Ogygos'tan Thersandros'un torunlarına ve monarşinin feshedilmesine kadar Thebai mitlerini anlatan kişi Pausanias'tır (9.5).

²⁵ Başlıca kaynaklar şunlardır: Apollodoros 3.14 vd., Strabon 8.7, 1.9.1 ve başka birçok yerde, Pausanias 1 ve başka birçok yerde, Justinus 2.6.

²⁶ Pausanias 1.3.2, tarihlerini bilmeyen Atinalıların çocukluklarında korolarda ve tragedyalarda anlatılanlara inandıklarını söyler.

²⁷ Pausanias 1.14.7, *Atthmon deme*'sinden Urania'ya küçük bir tapınak yapan Porphyrio'un öyküsünü aktarır. Bu kişi Fenikeli mureks-balıkçısıdır.

söz edilir; Kariahlılar, Boiotialılar, Pelasgoslular ve Amazonlarla - Amazonların Areopagos'ta kamp kurduğu söylenir- yaşanan çatışmaların tamamı Atinalıların zaferiyle sonuçlanır. Theseos'un tahtı Menestheos tarafından gasp edildiği sırada Truva Savaşına katılmakta olan şehir önce bizzat Theseos ve o düşürülünce de oğulları Akamas ile Demophon tarafından temsil edilir; Atinalılar "savaş tecrübeleriyle" ünlüdür, Theseos'un yaşlı annesi Aithra'yı kurtarırlar. Fakat haklarında çok az kayıt vardır, hatta Theseos ile oğullarından söz eden *İlyada* ve *Odysséia*'daki satırların metne sonradan eklenmiş olması muhtemeldir.²⁸ M.Ö. 2. yüzyıl gibi erken bir tarihte Homeros'tan nefret eden ve Delphoi'yle alay eden kinci Daphidas, Atinalıların Truva Savaşına hiç katılmadıklarını iddia eder;²⁹ dolayısıyla Helen mitolojisine kendilerini de eklemleyerek mitolojiyi tahrif etmiş olmaları muhtemeldir. Her durumda Truva'da büyük bir zafer elde etmedikleri izlenimi vardır, nitekim daha sonra da bizzat Homeros'la kavgaları gündeme gelmiştir; bu öyküye göre deli olduğunu düşündükleri Homeros'a elli drahmi ceza vermişlerdi.³⁰

Truva Savaşında neler olduğu bir yana, Dor göçünün sonunda İonia'nın kolonileştirilmesinin başını Atinalıların çektiği bir gerçektir.³¹ Görünüşe göre Theseos hanedanı Heraklesoğulları tarafından Peloponnessos'tan sürülen Neleuslar tarafından yıkılmıştı; sonra Melanthos ve oğlu Kodros kral olmuştu. Kodros'un meşru ve gayrimeşru oğulları sayısız kaçağı Kyklades ve Küçük Asya kıyısına götürmüştü,³² ve bu kritik zamanda Atina olağanüstü enerjisi ve yeteneğiyle varlığından kuşku duyulmayan bü-

²⁸ Bunlardan biri de Atinalıların katkılarının ayrıntılı şekilde anlatıldığı gemi kataloğudur (*İlyada* II.546). Ayrıca (Strabon 9.1.10, Diogenes Laertios 1.2.2) 557. dizeden sonra Salamis'in daima Atina'ya ait olduğunu kanıtlamak isteyen Solon veya Peisistratos'un gizlice gemileri kaçırıldığı söyleniyordu: "Aias on iki gemiyi Salamis'ten gizlice çıkardı." Diğerindeyse şöyle diyordu: "Ve onları Atinalıların toplandığı yerde demirledi." Strabon (13.3.5) sonradan bir Attalos limanı haline gelen Elaia'nın Menestheos tarafından kurulduğunu söyler - böylece Atinalılar bir yandan Truva Savaşıyla uğraşırken diğer yandan da koloniler kuracak zaman bulabilmişti. Diğer bir müdahale girişimi de Akropolis'teki bronz Truva Atı idi. Menestheos ve Teukros ile Theseus'un oğulları da atın içinden dışarı sarkarken tasvir edilmişti, Pausanias 1.23.10.

²⁹ *Suda*, Daphidas maddesi (Westermann s. 363.)

³⁰ Diogenes Laertios 2.5.23.

³¹ Attikalı kahraman Phaleros'un Iason ile birlikte Kokhis'e gittiği düşünülüyordu (Pausanias 1.1.4).

³² Bunun Strabon'daki, 14.1.3, genel kaynakları, Pausanias 7.2-5.

yük bir kolonyal girişimin başını çekmişti; bunun kanıtlarından biri İonia şehirlerinin Atina'ya karşı hissettiği saygı duygusudur. Bu ikili bir duyguydu; bir yandan halk, toprağı istilacılara cazip gelmeyen Attika'da başından beri hep aynı halkın yaşadığı inancına dayanarak otokton olmakla gurur duyuyordu, ama öte yandan Hellas'ın başka yerlerinden sürülen güçlü yerleşimcilerin Atina'ya sığınarak yurttaş olması nedeniyle bölgede nüfusun aşırı büyüdüğü ve bu yüzden kolonicilerin İonia'ya gönderildiği biliniyordu. Otoktoni ve konukseverlik karışımına duyulan bu inanç ilk olarak Thukydides³³ tarafından dile getirilmiş ve Atina'ya bir kez daha Yunanistan'ın bütününde bir istisna statüsü verilmişti, bu statü daha sonra daha da abartılmış ve gösterişli hatipler tarafından iyice yüceltilmişti.³⁴

Atina'nın (her zaman gönüllü olmayan) konukseverliği şehri bu amaçla konu edinen genel Helen mitolojisine de yansımıştır. Sadece Eumolpos liderliğindeki Thrakelilerle Hippolyta'nın liderliğindeki Amazonlar ülkeye kötü niyetlerle girmemiş;³⁵ Heraklesoğulları da Eurystheos'a karşı Atinalılardan yardım istemişti ve Eurystheos'un Heraklesoğullarını teslim etmeye zorlamak için Atina'ya karşı açtığı savaş bu şehrin Peloponnessoslara karşı giriştiği ilk savaş olmuştu.³⁶ Lapithler, Minyaslılar ve Kadmeialılar farklı zamanlarda buralarda yaşamıştı; Yediler'in Thebai'ye karşı yenilmesinden sonra Theseos, Adrastos'un yakarışlarına, Thebailileri zaferle sonuçlanan bir savaşla cesetlerini teslim etmeye zorlayarak cevap verir ve onları Eleusis'e gömer;³⁷ görünüşe göre herkes Attika'da bir miktar zaman geçirmiştir. Yunan mitlerinin sonundaki barış havası belki Atina'ya da uygulanabilir. Oidipus, mutsuz Labdakos klanının davasını Kolo-nos'un yaşlılarıyla Kral Theseos'un önünde savunmak üzere Thebai'den gelmesinden sonra burada huzur bulur; Euripides'te, Theseos çocuklarının öldürülmesinden sonra Herakles'i bizzat

³³ Thukydides 1.2. Aynı şekilde Ksenophon, *Memorabilia* 3.5.12. Plutarkhos'ta, *Moralia*, 604d, verilen Euripides fragmanlarındaki otoktoni övgüsü.

³⁴ Örneğin İskrates sadece Atinalıların otokton olduğunu söyler; Atina'nın Mes-senialılara, Plataialılara vb. çok eski zamanlardan beri gösterdiği konukseverliği över ve ezilenlerin Kyklades'e ve Küçük Asya kıyısına göçüne ve diğer şehirlerin isyancı unsurlarını temizlemek suretiyle bunlara yardımcı olduğunu söyler.

³⁵ Amazonlarla savaşın yerelliği konusunda bkz. Plutarkhos, *Theseus* 27.

³⁶ Pausanias 1.32.5.

³⁷ Euripides'in *Yakarıcılar*'ına göre. Pausanias'ın, 1.39.2, dediği gibi Thebaililer cesetleri gönüllü olarak teslim etmişlerdi ve bir savaş olmamıştı.

ağırılar. Orestes'i aklayan Areopagos'taki meclistir;³⁸ Atinalıların şöhret tutkusu, Messenia ile Sparta arasındaki ilk savaştan önceki davada Messenialıların aynı meclisten hakemlik istediği iddiasında bile bulunmuştu.³⁹

Attika mitolojisinin tonuna gelince, insani niteliklerinin Oidipus, Atreusoğulları, Medea ve benzerlerinin öykülerine göre daha fazla gurur kaynağı oluşturduğuna dikkat çekmek adil olacaktır. Bu konuya dikkat çeken İsostrates Atina'da mitolojik zamanlarda dahi dört veya beş kuşaklık hanedanların korkunç aile içi katliamlar olmadan hüküm sürdüklerini söyler (*Panathenaikos* 121 vd.). Bu ahlaki üstünlük hatiplerin artık en hukuki yönetim modeli olduğu düşünülen demokrasiyi tanıtan kişi olduğunu söylediği Theseos'ta en üst noktaya ulaşır. Diğer Yunanların Helas'ı büyük yapan anayasa ve savaşları Atina'dan öğrendiği söylenir, hatta Lykurgos'un bu şehirden faydalı askeri ve siyasi fikirler öğrendiği kaydedilir. Theseos kahraman bir kral olmanın dışında demokrasi ve liberalizmin ilkelerinin de kurucusuydu.⁴⁰

Eupatridlerin hüküm sürdüğü 7. yüzyılda Atina öteki Yunan şehirlerinden çok da farklı değildi. Ama 6. yüzyıldan itibaren herhangi bir büyük devrim veya tepki olmadan her türlü değişimin yaşandığı benzersiz bir siyasi gelişim yaşanmaya başladı. Hepsinden öte, Solon yasaları düşüncenin ve ölçülülüğün bir yansımasıydı. Sonra bütün tiranlıkların en açık fikirlisi ve en verimli olan Peisistratos hanedanının tiranlığı geldi; onu da Kleisthenes yönetiminde yaşanan en barışçı ve en sakin demokratik gelişme dönemi izledi. Tiranların sürülmesinden sonra Yunanlarla ilgili her konuda inisiyatif Atina'nın eline geçti.

Bütün bunlar etkileyici siyasi yeteneklerin kanıtlarıdır. Bu döneme kadar Helen ruhu ve onun sonuçları farklı halklar arasında neredeyse eşit bir şekilde dağılmaktaydı ve en güçlüleri de Asyalı İonialılardı. Ama Atina eğitim, sanat ve sosyal konularda da başı çekti. Bunun itici gücüyle Attika'nın merkezi konumu ile

³⁸ Mitolojik zamanlardan kalan tek hukuk mahkemesi bu değildi; Demosthenes bazı Atina meclislerinin mitolojik kökeniyle övünür (*Aristokrates'e Karşı* 23.64 vd.)

³⁹ Pausanias 4.5.1. Atinalı Tyrtaios bu savaşların ikincisinde Delphoi'nin komutasında Sparta'ya çağılmıştı. Dolayısıyla, 7. yüzyılda Atina, Delphoi için bir tür entelektüel meclis gibiydi. Tanrılara ibadete bizzat Delphoi liderlik edebiliyordu; Tyrtaios ne kült ne bağış getirmişti. Atina'nın Delphoi'deki gerçek ünü neydi ve bu olaydaki aracı kimdi?

⁴⁰ *Yakarıcılar* 349 vd., 403 vd., 429 vd.

kırsal ve sınıai faaliyetlerin elverişli bir karışım oluşturmıştı; fakat burada da belirleyici faktör doğuştan var olan ve dünyadaki başka her yerdekenden daha büyük olan tanrı vergisi yetenekti. Adeta doğa bütün güçlerini oraya harcamış gibiydi ve Atina halkı da ona Rönesans Floransa'sınıninkine benzer bir konum vermişti. Yani bütün halkların arzuladığı iradeye ve potansiyele sadece bir şehir sahipti, tıpkı bir ailede sadece bir çocuğun özel yeteneklere sahip olması gibi. O günden itibaren özgür Hellas'ın tamamının yönünü Atina belirledi; her Helen, Yunan uygarlığının bu şehirde ifadesini bulduğunu düşünmeye başladı.⁴¹

Sapkın enerji de dahil olmak üzere her türlü enerjinin dizginlerinin serbest kalmasının sonucunda Atina hızla kendini yıpratmaya başladı; ama kültürel konumu bundan etkilenmedi ve dolayısıyla, agon bölgeleriyle Delphoi kehaneti merkezi önemlerini yitirirken, Atina Helenlerin manevi başkenti olmaya devam etti; ayrıca maddi olarak kendini korumayı bildiği gibi Romalılar döneminde dahi saygınlığını korumayı başardı.

Atinalıların davranış ve geleneklerine dair elimizde bolca veri bulunmaktadır; Atinalılar ve onlardan sonra gelenler diğer Yunanlardan daha fazla bilgi sağlamışlardır. Bu bilginin başlıca kaynağı ölen savaşçıların cenazelerinde verilen söylevlerdir. Kartacalılar çok asker kaybedince şehir surlarına siyah giysiler asarlardı;⁴² Atina'da ise toplu cenaze töreni düzenlenir ve ölenlerle doğdukları şehirler için övgü dolu konuşmalar yapılır. Diğer gelenekler gibi bu gelenek de mitolojik dönemlere dayanmaktadır: Truva'da Aias'ın cenaze konuşmasını Menestheos'un yaptığı söylenir. Moral yükseltici temaları sağlayan retoriğin başlangıcına kadar bu uygulamanın tarihi hakkında hiçbir şey bilinmez. Perikles'in cenaze töreninde yapılan konuşmayla ilgili Thukydides'in sözlerine daha sonra geleceğiz; antik dönemde bir de Gorgias'ın yaptığı bir anma konuşması vardı; yazarının Atinalı olmaması nedeniyle bu konuşmayı bizzat kendisinin yapmış olması mümkün olmamakla birlikte bu tür durumlar için kullanışlı bir model oluşturmuş olmalıdır. Lysias'ın (çok önemli bir zafer sayılamayacak olan) Korinthos Savaşında ölenler için yaptığı ko-

⁴¹ Diodoros (12.1 vd.) Hellas'ın Pers Savaşları'ndan sonra geçirdiği elli yıllık refah dönemini anlatırken yapılan genel tartışmaları, sanat zenginliğini ve büyük insanların bolluğunu özetler. Atinalıların ünlü ve değerli olduğunu ve bütün dünyaca tanındıklarını iddia eder.

⁴² Diodoros 19.106. Belki de Kartacalılar daha akıllıydı.

nuşma Lysias tarafından da yazılmış olabilir, başka biri tarafından da. Hatta skolastik bir alıştırma olması bile mümkündür; ancak ölenlerin işlerini hakkıyla anlatmaya sonsuza kadar zaman ayrılrsa yine de yetmeyeceğini söyleyen açılış konuşması Atinalıların kendini beğenmişliğini göstermeye fazlasıyla yeter. Atina'nın yüceliğini anlatırken Amazonları, Thebaililere karşı Yediler'i, Heraklesoğullarını ve Pers Savaşlarını sıralayan bu konuşma her Atinalı için adeta bir amentü olan bir dizi mitolojik ve tarihsel başarıyı kullanır. Herodotos'un da bu konuya aşina olması muhtemeldir, çünkü Atinalıların Plataia Savaşında Heraklesoğullarının korumasına sahip olmakla, Amazonlara karşı kazandıkları zaferle, Yediler'in gömülmesiyle ve Marathon Savaşıyla övündüklerini anlatır (9.27). Aynı sözler Demosthenes'in Khaironia'da ölenlerin anısına yaptığı söylenen konuşmada da gündeme gelir; bu savaşın Büyük Yunanistan'ın özgürlüğünün sonu olduğunu belirten içeriği ve bakış açısı konuşmanın aslında çok daha geç bir tarihte yapılmış olduğunu gösterir. Savaşlarda ölenlerin cenaze törenlerinde yapılan konuşmaların içeriği retorik öğrencileriyle retorik heveslileri için iyi bir araştırma konusu olmalıdır, zira yeni başlayan bir kişi doğal olarak mevcut en ağırbaşlı temayı seçecektir. Pseudo-Platoncu *Meneksenos*'ta yazar, Aspasia'nın ağzından alaycı bir dille bu tür konuşmaların formülünü anlatır. Asker ihtiyacının artık şehirlerden karşılanmadığı 4. yüzyılda bu gelenek artık fazla bir şey ifade etmez olmuştu. Tabii ölenler arasında şehirliler varsa cenaze konuşmalarının hâlâ bir anlamı vardı. Demosthenes de Khaironia'da ölenler için böyle bir konuşma yapmıştı; Hypereides'in Lamia Savaşında ölenler için yaptığı konuşma ise yeni ortaya çıkarıldı. Bu hatip muhtemelen Perikles örneğini izleyerek mitolojiden söz etmez veya mitolojik unsurlardan yararlanmaz, onun yerine Leosthenes'in ve onunla birlikte hayatını kaybedenlerin işlerine övgüler düzer. Hades'te Truva Savaşının kahramanları tarafından, Themistokles tarafından ve Atinalı tiranları öldürenler tarafından karşılanacaklardır. Atinalıların ve Yunanların özgürlük içinde yaşayabilmesi için hayatlarını feda etmişlerdir, ölümlerinden sonra elde edilen başarıların arkasında onlar vardır, çünkü bu başarıların yolunu açanlar onlardır. Şanslıdırlar, yakınlarını kaybedenlerse Perikles'in yöntemiyle teselli edilir; hatip, Leosthenes'in zaferi sayesinde -daha sonra gerçek olan- Makedonya'nın kölesi olmaktan kurtulduklarına inanır. Bazen bir hatip yeni yaşanmış bir savaş

üzerinden konuşurken, konuşma kolayca ve mekanik bir şekilde bir ölüm ilanına dönüşüverir. Örneğin Lykurgos, Leokrates'i suçlarken Khaironia'da ölenleri anmadan geçemez.⁴³

Peloponnessos Savaşının birinci yılının kışında Perikles, Thukydides'in anlattığı cenaze konuşmasını yaptı (2.35 vd.); bu konuşma Atina imgesinin ne kadar değiştiğini göstermektedir. Konuşma henüz rahat bir coşku hissetmeyen bir halkın içinde bulunduğu kritik ruh haline seslenmektedir; büyük bir resmî konuşma yapacak bir kişinin bunu mutlaka okuması gerekir. Perikles her şeyden önce mitolojik göndermelerden kaçınır, ölen kişiye övgüler düzerken konuyu genelleştirir ve onun kuşağının hayatı ve dinamik niteliklerini yüceltmekle yetinir. Bunu yaparken sergilenen iyimserliğe bizim bile direnmemiz kolay değildir, ama yakından bakıldığında konu daha karmaşık bir hal alır.

Perikles eşitliğe dayalı, devlette ayrıcalığın tamamen liyakate dayandığı sistem önerir, bunu söylerken yanında Kleon vardır. Sakin bir özel hayata, zihnin agonlarla, ritüellerle ve keyifli ev ortamıyla dinlendirilmesine, askerin (örneğin Spartalılar gibi) kendini sonuna kadar feda edebilecek kadar büyük bir cesarete sahip olmasını sağlayan askeri eğitim ortamından uzakta gevşemeye övgüler düzer. Perikles gevşemeden söz ettiği bu dönemde aralıksız açılan davalarla cebelleşir, Aspasia suçlu bulunarak idam edilmiştir, Anaksagoras'ı ise kıl payı idamdan kurtarır. Ayrıca Atina'nın -muhteşem yapılara harcanan vergileri ödeyen müttefiklerin kolayca gündeme getirdiği- savurganlığa kaçmayan güzellik düşkünlüğünü⁴⁴ över. Ticaret yapanların politikaya katılma tarzından övgüyle söz eder - burada aklımıza yine sepici Kleon gelir. Atinalıların alarak değil vererek ve karşılığında hemen geleceğini hesaplayarak değil başkalarının cömertliğine güvenerek nasıl dostlar kazandığını; kendi devletlerinin nasıl bütün Yunanistan'a örnek oluşturduğunu, düşmanlarının yenilmeyi gurur meselesi etmediği ve -her ne kadar Thukydides tebaasının Atina'dan nefret ettiğini söylemiş olsa da- tebaasının kulluk etmekten yüksünmediği Atina'nın şanını nasıl benzersiz bir şekilde koruduğunu anlatır. Thukydides'in bu sözlerini bizzat kendi ağzından çürütmek güç değildir, fakat bütün bunlar adeta doğal

⁴³ Lykurgos, *Leokrates'e Karşı* 46 vd.

⁴⁴ Perikles'in *eoteleia'sı* için karş. İsokrates, *Barış* 184d. İsokrates'in kendisine miras kalandan daha az serveti olduğu ancak Akropolis'te 8000 talantonu bulunduğu söyleniyordu.

bir şeymişçesine çok zekice dile getirilir; sonra şu açıklama gelir: "Bugün ve gelecekte bize hayranlıkla bakacaklar, bir Homeros'a ihtiyacımız yok, cesaretimizin kaynağı her yerde kara ve denizdir; sebep olduğumuz iyi veya kötü şeyler için bu sayede ölümsüz anıtlar diktik." Ve bunu şu söz izler: "Ve bu insanlar böyle bir şehir için canlarını verdiler." Daha önce söylendiği gibi, kısa bir süre sonra korkunç felaketlerle cezalandırılan bu iyimserliğe karşı koymak güçtür: Sunumdaki deha eşsizdir. Bu sayede Atinalılar hakkında daha fazla bilgi ediniriz. İnsanlar sadece göründükleri kişiler değildir, aynı zamanda önlerine koydukları ideal kişilerdir, hatta bu ideale hiç ulaşamamaları bile. Sadece bunu istemek bile onların kişiliğine dair bir şey söyler.

Thukydides'in aktardığı Perikles'in ikinci konuşması da çok ilginçtir (2.60 vd.). Ülkenin Spartalılar tarafından işgal edildiği ve zeytinliklerin çoğunun yok edildiği bir zamanda Perikles Atinalıların geri dönmesinin mümkün olmadığını gösterir ve soylu tutkulara ihtiyaç olduğunu söyler. Bugün yerle bir olan Attika'nın küçük dünyası, der, sadece gerçek zenginliklerinin ve gerçek güçlerinin ödülü olan küçük bir bahçe, küçük bir mutluluktur; Hellas'ın gördüğü en büyük hegemonyayı reddetmeyi reddedebilecek bir konumda değildiler; her ne kadar bu cebire dayalı bir saltanat olsa da onsuz ayakta kalamazlardı; ve sadece hedeflerinin büyüklüğüyle imrenilmeyi seçenler doğru yargılarda bulunurlardı. Yine, sadece böyle bir konuşma bile Atinalılar hakkında bir fikir vermektedir.

Thukydides, Kleon'un hain Mytilenialıların sert bir şekilde cezalandırılmasını istediği konuşmasında Atinalıları bir kez daha mükemmel bir şekilde tasvir eder (3.37 vd.). Kleon başka yerlerde sert ve huysuz biri olarak tarif edilmekle birlikte burada etkiyici bir portre çizer. Hemşerileriyle kendi üslubunda konuşur ve onları sert bir şekilde paylayıp sitem etmekten çekinmez; dünyevi işlerden nefret eden ve hepsi de bir konuşmacı olmak ya da en azından konuşmacının sözünü kesmek isteyen, kendilerine sunulan şeyi hemen kabul eden ama olayların sonuçlarını önceden görmek istemeyen sıra dışı köleler olarak niteler. Nihayet, bu durumda merhamet gösterirlerse yöneticiliği bırakıp daha fazla maceraya girmeden sakın bir hayata geçmek zorunda kalacaklarını ima eder; ama onun ardından Perikles önlerinde hâlâ böyle bir seçeneğin bulunup bulunmadığının şüpheli olduğunu söyler.

Son olarak, Thukydides aynı zamanda düşmanlarının, örneğin Korinthosluların Atina hakkında sarf ettiği sözlerin de kaynağıdır (1.70 vd.). Korinthoslular, Atinalıların ilerlemeyi sevdiğini, hızla karar verip hızla hayata geçirdiklerini, tereddüt göstermediklerini ve yeni maceralara açık olduklarını söylemişlerdi; bir avantaj yakaladılar mı sonuna kadar götürürlerdi ve Devlet için bedenlerini sanki kendi bedenleri değilmişçesine düşünmeden feda ederlerdi. Kayıp olarak gördükleri planları hayata geçirmezlerdi; onlara göre her kazanç, kazanmadıklarının yanında önemsiz sayılırdı ve herhangi bir başarısızlık halinde hemen yeniden denerlerdi.⁴⁵ Karşılarındaki şey ne kadar zahmetli ve riskli olursa olsun enerjileri hiç tükenmezdi; ellerindekilerden sonuna kadar zevk almayı bilirlerdi, onlar için mutluluk önlerindeki işi bir an evvel yerine getirmek demekti; adeta dünyaya kendilerine ve başkalarına rahat vermemek için gelmişlerdi. Korinthosluların Atinalılar hakkındaki bu düşünceleri Sicilya seferini de açıklamaktadır.

Bütün bu konuşmalarda kendini gösteren şey bu halkı motive eden tutkulu ortak iradedir. Gerçek saikleri denenmemiş veya tamamlanmamış şeylerden hep rahatsız olmalarıdır. Gündü tutku olduğundan kararları her zaman kontrollü olmuyordu, ama bu sayede bazen inanılmazı başarabiliyorlardı. Yunanların Persleri Doğu Akdeniz'deki her limana kadar takip edebilmeleri; İnaros liderliğindeki Mısır'la ittifak yapıp Persleri kaçırmaları;⁴⁶ sonra Memphis'in büyük bölümünü istila etmeleri ve sonunda onları yenip kendi gemilerini yakmaya zorladıklarında bile Mısır'dan güvenli bir şekilde çekilmeleri şaşırtıcıdır. Günümüze kadar ulaşan ve Mısır Savaşının bir yılında ölenleri sıralayan yazıttan müthiş bir enerji ve atılganlık yansır. Şöyle başlar yazı (458): "Erekhthius *phyle*'sinden gelen bu askerler aynı yıl içinde Kıbrıs, Mısır, Fenike, Halieis, Aigina ve Megara'daki savaşta hayatlarını kaybettiler."⁴⁷ Ancak Atina egemenliğinin doruk noktasına ulaştığı dönemde Yunanistan'ın geri kalanından ve hatta Atina'nın önünde engel olan ve bu hegemonyanın bir parçası olmak istemeyen Aigina gibi ünlü bir *polis*'ten bile büyük fedakarlıklar ta-

⁴⁵ Spartalılar (Thukydides 4.55) da bir eylem fırsatını kaçırdıklarında tıpkı Atinalılar gibi başarabileceklerinin gerisinde kaldıklarına inanırlardı.

⁴⁶ Diodoros'a (11.71) göre İnaros Atinalılara Mısır'da kraliyet gücü vadetti. Bu uzak ülkenin Atina tarafından yönetilmesinin mümkün olmadığı açıktı.

⁴⁷ R. Meiggs, D.M. Lewis, *Greek Historical Inscriptions* no. 33.

lep ettiği akıldan çıkarılmamalıdır. Aigina bu dönemlerde yeni yeni gelişmekteydi ve gururla doluydu; zengindi ve birçok kavgası vardı, ayrıca önemli sanat eserlerine sahipti;⁴⁸ fakat Atina ile aralarında uzun zamandır düşmanlık vardı, burada kimin haklı kimin haksız olduğunu belirlemek kolay değildir. Atinalılar 457 yılında gelmiş, adayı yağmalamış, şehri haraca bağlamış ve daha sonra da şehir sakinlerini sürerek yerlerine Attika'dan yerleşimciler getirmişti. Ancak Spartalılar Aiginalılara Thyreatis'te yer verdi. Bir süre sonra da yani 404 yılında Lysandros sayesinde evlerine döndüler.

Atinalılar, Aiginalıları aşagılamadan önce de Boiotia'daki Oinophyta'da bir zafer kazanmış ve kıyıları yerle bir etmişlerdi. Tolmides, Kythera'yı ve Peloponnessos kıyılarını yağmalayıp Lakedaimonialıların buradaki silahlarını yakmıştı; Kephallenia şehirlerini almış ve Naupaktos'u istila ederek buraya Sparta'dan kaçan Messenialıları yerleştirmişti. Atina hegemonyası böylece 453 yılında doruk noktasına ulaşmıştı.⁴⁹ Perikles, Sikyon yakınlarında kazandığı ama şehri ele geçirmesine yetmeyen zaferden sonra bölgeyi yerle bir etmiş ve Akarnaia kıyılarını yağmalamıştı; Korinthos Denizi şu veya bu şekilde tamamen Atinalıların kontrolü altındaydı. Fakat Kimon'un Kıbrıs'ta ölümünden ve Perslerle sonradan kalıcı barışa dönüşecek bir ateşkes yapılmasından sonra hegemonya sarsılmaya başladı. Atina 447'de Korneia'da yenilgiye uğradı ve Boiotia ile Orta Yunanistan'ın diğer bölgelerindeki etkisini kaybetti, sonra Megara çekildi, aynıını yapmak isteyen Euboia ise Perikles tarafından sert bir şekilde yola getirildi. 445 yılında Sparta ile sağlanan otuz yıllık barış genel Atina ittifakını ilk başta kurtardı, ancak bir süre sonra Samos ve Miletos kavgaya tutuştu, Atina bu kavgada Miletos'u tuttu, Perikles'in Samos'a karşı açtığı savaşta (440-439) Samos'un surları yerle bir edildi ve adaya demokrasi getirildi.⁵⁰ Burada da büyük bir tehlike atlatıldı; ancak bütün bu olaylar ileriye düşünenler açısından daha önemli olayları gölgeledi ve Diodoros'un dediğı gibi M.Ö. 440'larda bütün dünyaya barış ve refah hakim olmakla beraber (12.26), bunun ilelebet süreceğinin bir garantisi yoktu.

⁴⁸ Diodoros 11.70.

⁴⁹ Diodoros 11.85.

⁵⁰ Tesadüfen, Perikles, Klazomenaili Artemon'un eseri olan kuşatma makinelerini (*krioi* ve *khelonai*) ilk kez burada kullanmıştı; dolayısıyla topçu silahları Atina tarafından bulunmuştu: Diodoros 12.28.

Atina'da ise aynı dönemde yurttaşlığın demokratikleşme süreci tamamlanmış, savaşta hizmet edenler, adli kurumlar ve meclis üyeleri için üçlü bir maaş sistemi belirlenmiş, sykophanteslik ve devletin açtığı davalar, vs. alıp başını gitmişti. Bütün bunların alt kesimlerden Yunan vatandaşları üzerindeki yaygın hegemonya ile bağdaştığı düşünülüyordu. Bu dünya tarihinde sadece Venedik, Cenova (bölünmüştü, bu doğru, ancak aristokratik olarak bölünmüştü), Hollanda Genel Devletleri gibi aristokratik cumhuriyetler tarafından ve sonra da esas olarak yabancı tebaa üzerinde başarıyla uygulanan bir yönetim biçimiydi. Müttefikler el koymalarla ve davalarını Atina'ya taşımakla alabildiğine birbirine düşmüş ve birçoğu vatanlarındaki baskılardan kaçmak için hegemonya bölgelerini terk ederek Perikles'in 445 yılında eski Sybaris'in yerine kurduğu Thurii'ye gitmişti.⁵¹ Eğer bir polis silahlı direnişle bu yönetimden ayrılmaya kalkarsa, Atina'nın başvuracağı son çare en iyi ihtimalle isyanı bastırıp o topraklara koloniciler yerleştirmek, en kötü ihtimalle de şehri yok edip yıkıntıların üzerine küçük demokrasiler kurmaktır. Bu sırada Sparta'nın popülerliğinin artması şaşırtıcı değildir. Atina böylece Peloponnesos Savaşına doğru sürüklendi. Dünyaya muhteşem bir miras aktarmak onun işi ve göreviydi, insanoğlunun sonsuz kazancı veya kaybı onun kültürünün varlığına veya yokluğuna bağlaydı; Atina'nın uyguladığı politikaların acımasızlığı ve şartların değiştirilememesi bugün bizler için bile bir ders niteliğindedir.⁵²

Atina'nın varlığı için bizzat Atinalılar da ağır bir bedel ödemişti. Antiphon tetralojilerinden birinde bunun örnek bir Atinalıya nelere mal olduğunu ayrıntılı olarak anlatmıştı (1.2.12). Örnek bir yurttaş genellikle ağır bir vergi öder, kadırgada kaptanlık yapar, hatırı sayılır bir *khoregiai* sağlar, ihtiyaç sahibi birçok arkadaşına maddi destekte bulunur, sanıklara yüklü miktarlarda kefil olur, kendi payına düşen adakları üstlenir ve şehre sadakatle hizmet ederdi. Bütün bu vergilerden, *trierarkhi*lerden, *khoregiai*den, aboneliklerden, garantilerden ve adaklardan (yani eğlence-

⁵¹ Pseudo-Andokides, *Alkibiades'e Karşı* 12'deki bu durumdan Alkibiades sorumluydu.

⁵² Plutarkhos (*Kimon* 19) 5. yüzyılın ikinci yarısındaki bilançoyu tek bir cümleyle özetlemişti: "Kimon'un ölümünden beri barbarlara karşı büyük seferler düzenlendi; Helenler bunun yerine demagoglara savaş çıkırtkanlarının zorlamasıyla birbirleriyle savaştılar. Aralarını bulacak kimse olmadığı gibi Perslere de nefes alma şansı verdiler."

lerden) sonra geriye ne kaldığı merak konusudur.⁵³ Sömürü bununla kalmaz, yurttaşlar şehirleri tarafından başka yollarla da bezdirilirdi; en kötüsü de sonu gelmez devlet soruşturmalarıyla, hayatı neredeyse çekilmez hale getiren ve her geçen gün artan sykophanteslik ve sürekli hukuk yoluna başvurmaya suretiyle siyaseten taciz edilmekte. *İlyada*'da Akhilleus'un kalkanı bir hukuk davasını tasvir eder, ayrıca bu davanın ele alınış şekli en az kendisi kadar ilginçtir (*İlyada* XVIII.497 vd.). Bu uygulama aristokratik dönem boyunca bütün Yunan şehirlerinde var oldu. Sadece kısmen bir reform olarak tiranlık dönemlerinde kesintiye uğradı, ama demokrasilerde bu davalar yeniden aralıksız ve sağlıklı bir uğraşa dönüşüverdi. Bu dönem sadece Atina'da belgelenmiştir.⁵⁴ İntikam almaya veya zorbalığa başvurmaya çalışan birkaç kötü niyetli dışında, avareliğin teşvik ettiği davaların ateşi mahkeme işlemleri, topluluk önünde konuşmanın cazibesi, vb. şeylerle da-

⁵³ Bir *khoregia*'nın maliyeti için karş. Antiphon 6.11-13. Lysias'ta (21) rüşvet almakla suçlanan bir adam savunmasına kendisi gibi eli açık birine böyle bir suçlamanın yöneltmesinin saçma olduğunu söyleyerek başlar. Sonra (21.1-15) yaptığı katkılardan oluşan şu müthiş listeyi sıralar: "Arkon Theopompos yönetiminde (411 yılında) kamu görevine getirildikten sonra tragedyalara *khoregos* olarak 30 *minae* harcadım, üçüncü ayda Thargelia'da bir erkek korosuna iki bin *drakhmae* harcadım. Glaukippos (410) döneminde Büyük Panathenaia'da Phyrria dansına 800 *drakhmae* verdim. Aynı yıl Dionysia'da *khoregos* olarak şampiyon oldum ve 5.000 *drahmi* harcadım. Diokles döneminde (409) Küçük Panathenaia'daki kiklik koru için 300 *drahmi* verdim. Bu arada yedi yıl boyunca kadirge verdim ve altı talanton katkıda bulundum. Bu harcamalara ek olarak ve sizin için günlerce evden uzak kalıp kendimi tehlikeye attığım sırada gelirimden, biri 30 *minae* ve diğeri 4.000 *drahmi* olmak üzere iki vergi ödedim. Alikias'ın hükümdarlığında (405) denizden eve döndüğümde derhal Promethian Oyunları'nın jimnastik salonlarının sorumluluğunu üstlendim ve on iki *minae* harcadım. Eukleides döneminde (403) komedide *khoregos* olarak şampiyon oldum ve on altı *minae* harcadım. Küçük Panathenaia'da köse Pyrrha dansçılarına *khoregia* oldum ve bu bana yedi *minae*'ye mal oldu. Sunion açıklarındaki kadirge yarışını kazandım ve on beş *minae* harcadım. Bunun dışında *arkhitheoriai* ve *arrephoriai*'ye vs. otuz *minae*'den fazla harcadım." Daha sonra konuşmacı (21.12 vd.) adil bir kararın yargıçların çıkarına olacağını söyler. Şehrin gelirleri azaldığı ve kalan kısmı da devlet görevlileri tarafından yağmalandığı için en güvenli fonlar gönüllü bağış yapanların servetleriydi; şayet yargıçlar akıllıysalar onun parasını kendi paraları gibi korurlardı, çünkü böylece onu aynı şekilde kullanabilirlerdi; onun kendi hazinesini Devlet hazinesini koruyanlardan daha iyi koruduğu açıktı; o yoksullaşırsa kendileri de kaybederdi ve el konulan serveti de başkaları paylaşırdı. Söylev 13'te konuşmacı babasının hayatı boyunca devlete, oğullarına bıraktığının iki katını harcadığını anlatır.

⁵⁴ Lukianos'un Ikaromenippus'u (c.16) Ay'dan aşağı bakıp Dünya'daki insanların nelerle uğraştığını inceleyince Atinalıların en belirgin özelliğinin *dikazesthai* (dava açma) olduğunu görür.

ha da yükseliyor ve ortaya siyasi sykophantesliğe benzer bir durum çıkıyordu. Lysias ve ondan önce de Antiphon tarafından anlatılan davalardan bazıları kesinlikle bu türdendir.⁵⁵ Bir savunma genellikle şöyle başlardı: “Bugünlerde tamamen masum insanlar bir sürü suç işlemiş fesatçılardan daha az risk altında değil” (Lysias 5.2).

Sitophylakes örneği yetkililerin nasıl apar topar ölüme mahkum edildiklerini gösteriyordu. Bir defasında şüpheyile gözleri kararan Atinalılar hazine yöneticilerinin biri dışında hepsini idam etmişlerdi ve o sonuncu kişi de gerçek ortaya çıktığında çoktan On Birler’in eline düşmüştü;⁵⁶ insan Atinalıların sürekli soyulduklarını düşündükleri hissine kapılmadan edemiyor. Aslında doğrudu, *demos* kamu yöneticileri tarafından sık sık aldatılıyor ve dolandırılıyordu, dolayısıyla otoritelere karşı sürekli bir öfke halindeydiler ve sansasyon arzusuyla yanıp tutuşuyorlardı. Sicilya seferi gibi bir kriz ve coşku anında sinirler daha da geriliyor ve sütunların parçalanmasıyla ilgili davalar sırasında Atina en küçük direnişe cinnet patlamalarıyla karşılık veren belirgin megalomani işaretleri gösteriyordu. Tanıklar sütunlara karşı girişilen saldırıların küçük bir grubun işi olmayıp doğrudan demokrasiyi hedef aldığını söylemişlerdi; *demos* ürperdi ve bir kereliğine yurttaşlara işkence edilmesini isteme noktasına geldi. İşte, suç ortakları hakkında devlete bilgi veren suçluların affedilmesi ve şayet söyledikleri doğru çıkmazsa ölüme mahkum edilmesi uygulaması o zaman devreye girdi.⁵⁷

Plutarkhos’un Nikias’ı servetinden dolayı bütün hayatını kuşatılmışlık duygusu içinde geçirir (*Nikias* 4 vd.). Toplumdan uzak durması onu sırnaşıklıklardan korumaya yetmezdi; ricacılar ve bir şeyler isteyenler kapısından hiç eksik olmazdı; kendisine zarar verme gücü olanlara istediklerinden de fazlasını verirdi, o yüzden bazı komedi yazarları *sykophantoiye* karşı duyduğu aşırı

⁵⁵ Örneğin Antiphon’un söylevindeki dava şöyledir: Koroda görevli bir çocuk su içer ve ardından ölür, *khoregos* cinayetle suçlanır; suçlayan taraf düşmanları tarafından kışkırtılmıştır.

⁵⁶ Antiphon (5.69 vd.) tarafından aktarılan bu öykü Arginusai’deki generallerin yargılanmasına benzer. Fakat yüzyılın ortalarında yaşanmış olmalıdır, çünkü 415’li yıllarda yaşayan konuşmacı şöyle ekler: “Aranızdaki yaşlılar bunu hatırlayacaktır sanırım; gençler de benim gibi duymuş olmalıdır.”

⁵⁷ Andokides, *Gizemler* 36.43 vd. Taş sütunlara yapılan saldırıların benzersiz öyküsü için aynı zamanda karşı. Thukydides kitap 6. Plutarkhos’a göre (*Alkibiades* 18) bazıları bu suçları Korinthosluların organize ettiğine inanıyordu.

korkuyla dalga geçiyorlardı. Bazen *demos*'un yetenekten ve hitabet ustalığından nasıl yararlandığını, fakat olağanüstü yeteneğe karşı duyduğu korkudan dolayı bu tür insanları kasten engellediğini ve hak ettikleri saygıdan yoksun bıraktığını öğrenince, 5. yüzyılda Atina'nın en önemli gücünü kaybettiği aklımıza gelmektedir. Phidias bir zindanda öldü, Perikles vebadan, ama aynı zamanda kederden ölmüştü; Nikias hayatına Sicilya'da son vermeyi tercih etmişti. Alkibiades'in Küçük Asya'da yaşadığı dönemde halkın sokaklarda şöyle konuştuğu duyuluyordu: "Şehirde doğru dürüst adam kalmadı" (Aristophanes, *Lisistrata* 524).

Aristophanes ve diğer komedi yazarlarının en uç noktalara kadar karikatürize ettiği durumlara ve kişiliklere bakarak sadece entrikacıların değil aynı zamanda politikacıların da ruh halini pekâlâ tahmin edebiliriz. Olgular küçümseyici ve alaycı bir dille ele alınıyor ve skandal tellallığının her an boşalabilecek olan elektrik gücüyle taşıyordu; Aristophanes bunu o kadar açık bir şekilde yapıyordu ki, araştırmacıların Thasoslu Stesimbrotos'un (veya Plutarkhos'un) anlatılarında neyin dedikodu olduğunu neyin olmadığını ayırt etmeye çalışması neredeyse çocuksu görünür. Şayet bu o zamanlar var olduğuna inanılan mutluluğu ciddi şekilde sınırlar gibi görünüyorsa, o zaman düşünen insanlar Atina'nın 431'den 421'e kadar süren savaşın işaretlerini göz ardı eden Alkibiades tarafından büyük felakete sürükleniş için ne hissetmelidir? Örneğin Atina'da görkemli bir hayat olduğuna dair sonraki dönemlere özgü kör inanç sayısız insanın kötü ünlü Kral Arkhelaos'a kaçmasıyla çelişmektedir. Samoslu Khoerilos ve Zeuxis gibi Atinalı olmayanlar dışında Euripides ve Agathon bile ona sığınmıştı; Agathon'un yıllarca Makedonya'da kaldığı ve kraliyet sarayında huzur içinde yaşadığı söylenir.⁵⁸

5. yüzyıl Atina'sı kendi perişanlıklarına bakarak geçmişe övgüler düzen sonraki yüzyılda yaşayanlara bile toz pembe görünür. Hatipler arasında bir tek İsokrates bu konuda çelişkili bir tutum takınır. Geçmişin Atina'sını bazen över, bazen de farklı yargılarda bulunarak, örneğin gerilemenin hegemonya döneminde başladığını ve Perikles iktidara geldiğinde Devletin tamamen olmasa da iyice yozlaşmış olduğunu söyler (İsokrates, *Barış* 126). Ancak Demosthenes üçüncü Olinthos Konuşmasında (3.3.5) geçmişini değiştirir:

⁵⁸ Aristophanes'in *Kurbağalar*'ında (83 vd.) "kutsanmışların ziyafetlerine" gider.

Bu insanlar kendilerine itaat eden Helenleri hatipler tarafından pohpohlanmadan kırk beş yıl idare ettiler, Akropolis hazinesine 10.000 talantondan fazla para getirdiler, Helenlerin tüm barbarlara yapması gerektiği şekilde Makedonya kralına boyun eğdirdiler, karada ve denizde kahramanlıklar göstererek birçok zafer anıtı diktiler ve geride bütün ölümlüleri imrendirecek bir şan bıraktılar ... Devlet için o kadar güzel, o kadar büyük binalar ve tapınaklar yaptılar ki, kimsenin bunları geçmesi mümkün değildir; buna karşılık özel hayatlarında mütevazıydılar ve demokrasi ruhuna bağlıydılar, bugün bile görebileceğiniz üzere Miltiades ve Aristides'in evleri komşularınınkinden daha iyi değildi. Çünkü devleti kendilerini zengin etmek için kullanmadılar; her biri görevinin herkese ait olan zenginliği artırmak olduğuna inanıyordu.

Kuşkusuz "hiç pohpohlamamış hatipler" "itaatkâr müttelikler" kadar göstermelik bir hayal gücünü yansıtmaktadır; konuşmacı olayların geçmişinin tam bir eleştirel resmini çizemezdi, ancak nostaljisi tanıklığını bizim için önemli kılmaktadır.⁵⁹

5. yüzyılda Atina halkı bütün Hellas'ın merkezi haline gelmişti. Her şeyin en iyisini ve en kötüsünü üretmekle tanınıyorlardı; mesela Attika toprakları balın en iyisini, baldıran zehrinin en öldürücüsünü üretiyordu.⁶⁰ Dahası, bütün dikkatler onların üzerindeydi; Aristoteles'in aktardığına göre Kydias adlı birinin sözleri adeta bu dönemi anlatıyordu: "Bütün Helenler Atinalıların etrafına dizilmiş, onun ne diyeceğini ve ne karar vereceğini bekliyor."⁶¹ Atinalılar aynı zamanda diğer Yunanlara göre çok yönlü sayılırdı, bazı bakımlardan Yunanistan'ın tamamını temsil ediyorlardı. "Diğer Helenlerin kendilerine özgü konuşma tarzları, gelenekleri ve giyimleri vardı; Atina'da ise her şey, Atina Devleti'nin bir belgesinde yazıldığı gibi Yunan ve barbar karışımıydı."⁶² Dış meselelerde dahi diğer Helenlerin işlerini ve konuşma tarzlarını gerçek anlamda gözleyenler ve onları tek tek taklit

⁵⁹ Plutarkhos'a göre (*Kimon* 8) 5. yüzyılda yeniden refaha kavuşana dek mütevazı ödülleri verilir. Miltiades (muhtemelen zeytin dalından) bir taç isteyince biri mecliste ayağa kalkar ve bağırır: "Evet, bir gün tek başına bir savaş kazandığında, ödülünü de tek başına alacaksın."

⁶⁰ Plutarkhos, *Dion* 58 (Kallippos'a gönderme).

⁶¹ *Retorik* 2.6.24. Kydias aslında bunu Demosthenes zamanında söylemişti. Aynı şekilde İsostrates, *Panegyrikus* 46: "Kararımıza bütün herkes saygı duydu."

⁶² Pseudo-Ksenophon, *Atina Devleti* 2.8.

edebilenler sadece Atinalılardı. Tıpkı Hippokleides'in sadece Atika danslarını değil Lakonia'nın ve diğerlerinin danslarını da bilmesi gibi,⁶³ Aristophanes de komedilerinde bütün ağızları kullanabilirdi. Alkibiades gökkuşağının bütün renklerine bürünür; İonia'da bir İonialıdan daha iyi içer, Thebai'de atletizm sporları yapar, Thessalia'da Aliuas ailesinden daha iyi bir at terbiyecisi ve binicisidir, Sparta'da Spartalılardan daha güçlü ve daha ciddidir, Thrake'ye gittiğinde oranın yerlilerinden daha fazla saf şarap içebilir ki bu pek yaygın bir övünme konusu değildir. Sparta'nın dış politikasına yön veren ve Tissaphernes'e huyunun Themistokles'inkine çok benzediğini söyleyen de aynı kişidir.

Atina bütün dünyanın ürünlerinin satıldığı büyük bir pazar yeri, Kritias bir mersiyede egzotik kuş tüylerine varana kadar bu ürünleri tek tek sayar.⁶⁴ En azından şakşakçılar tarafından taciz edilenler için barış zamanında oralarda dolaşmak bir keyifti. Aristophanes, *Barış*'ta (529 vd.) görülecek güzel şeyleri nostaljik bir özlemle, kokularına, melodilerine ve titreşen renklerine kadar tek tek tasvir eder: Sonbaharın, ziyafetin, Dionysia'nın, flüt çalmanın, üzüm hasadı şarkılarının (komedi şairleri), Sophokles'in şiirlerinin, ardıç kuşlarının, Euripides'in dizelerinin [...], sarmaşıkların, köpüklü şarabın, meleyen kuzuların, tarlalarda dolaşan kadınların, rüzgarda savrulan eteklerinin, hatta yanında ters dönmüş testisiyle yerde uykuya dalan köle kızın verdiği keyif – bütün bunlar gündelik hayatın kuşbakışı bir fotoğrafını sunar. Atinalılar yabancıların şehirlerini eflatun taçlı ve göz alıcı diye nitelemesinden memnundu.⁶⁵ Her ne kadar Perikles festivallerin hayatın kederini azaltmak için düzenlendiğini söylese de sadece festivalleriyle bile bu övgüleri hak ediyordu. Atina'daki en muhteşem faaliyet her yıl düzenlenen Panathenai şenlikleriydi, nitekim Parthenon'daki bir duvar süslemesinde şenliği idealize eden bir tasvir hâlâ durmaktadır. Yunanistan'ın en kutsal ayinleri Eleusinia ayinleriydi, ayrıca tragedya ve komedileriyle Dionysia vardı.

Gerek Yunanlar gerek yabancılar Atina'yı kültürün beşiği olarak görürdü. İnanişâ göre en fazla konuşma özgürlüğü Atina'daydı, yani samimiyet ve anlayış hiçbir yerde bu kadar fazla

⁶³ s. 295 üstte.

⁶⁴ Antiphon, *Athenaios* 397c.

⁶⁵ Aristophanes, *Akharnialılar* 637 vd.

değildi. En iyi konuşmacıların sadece Atina'da bulunduğu, örneğin Elialılarla Boiotialıların kelimeleri kullanmada ve gençliği ikna etmede iyi olmadığı söylenirdi. Antisthenes gibi bir adam başka hiçbir şehirde Ksenophon'un *Şölen*'inde (4.43) olduğu kadar halinden memnun olmaz ve görmeye değecek şeyleri görecektir, duymaya değecek şeyleri duyacak kadar bol vakti ve -hepsinden çok da- Sokrates'le dostluk yapacak fırsatı olduğunu söylemezdi. Diğer yerlerde yaratıcı sanatçılar dışında büyük kişilikler yok gibiydi. Tarih o dönemin Küçük Asya şehirleri hakkında fazla bir şey söylemez; İonia'nın büyük ismi Ephesoslu Heraklitos yurttaşlarının arasında kendini yalnız hissediyor ve onlardan hoşlanmadığını belli ediyordu; 5. yüzyılda Korinthos'ta bile söz etmeye değer bir isim yoktu. Bununla birlikte önemli İonialılar Atina'ya gelirdi; Thargelia ile Aspasia Miletos'tandı, Anaksagoras ise Klazomenai'dendi. Atina başka yerlerden gelen yetenekli insanların bir uğraş veya en azından yaşayacak güvenli bir yer bulabileceği tek yerdi. Hatta metoikos bile olsalar ve zaman zaman dinsizlikle suçlanıp çalışmaları kısıtlansa bile filozoflar en başından beri Atina'yı başka yerlere tercih ederlerdi. En iyi mimari ve yaratıcı sanata sadece (başka yerlerde de üstün eserler çıkarsalar bile) en önemli sanatçıların vatani olan Atina ev sahipliği yapıyordu; başka bir yerden bile olsalar yaşamayı tercih ettikleri yer Atina idi.

Bütün bunların yanında şehrin bütün hayatını ve faaliyetlerini reddeden bir Atinalıyı da unutmamak gerekir. Bu kişi Peloponnessos Savaşında bütün Atina'da tanınan Timon idi. Aslında cömert, saygın ve felsefi birikimi olan biriydi, ancak arkadaşlarının ve yandaşlarının nankörlüğü yüzünden vatanından nefret etme noktasına gelmişti; belki de bu sonrakilerin yaptığı bir yorumdu. Sadece Alkibiades'e karşı sıcak duygular hissettiği, çünkü onda Atina'yı yok edecek insanı gördüğü söylenirdi.⁶⁶

Atina tiyatrosunda tragedya mitolojiyi son kez ve en ihtişamlı biçimde yarattı; yazarlar mitolojiyi artık yeni bir psikolojik derinlik verecek şekilde yeniden ele alıyordu, komedi ise günlük meseleleri gülünç biçimlere sokarak ve son derece çeşitli bir dünya

⁶⁶ Başlıca kaynak Plutarkhos'un, *Antonius*'udur, 70. Aristophanes'in *Kuşlar*'ı (1549) ile *Lysistrata*'sında (809 vd.) Timon'a yapılan göndermeler mevcuttur. Lukianos, Timon'un tanrılardan ve insanlardan nefret eden biri olarak gözlerde fazla büyütüldüğünü söyler.

karikatürü çizerek herkesi eğlendiriyordu. Açıkçası Atina iki dramatik biçimin uygulandığı tek yerdi ve öyle kalacaktı. Yunanlar tiyatronun Yunan uygarlığı hakkında sunduğu bakış açısını sadece burada görebiliyordu, diğer büyük agon bölgelerindeyse şiir ve müzik sanatı sadece kısa ve konsantre biçimde sunuluyordu. Bu zamana kadar sıradan Yunanın bildiği tek drama bir rahip ya da rahibenin kendi tapınak tanrılarının mitolojisinden tekil sahneler oynadığı yahut diyaloglardan veya eşek şakalarından doğaçlama türeyen palyaçoluklar, karakter taklitleri ve hicivler yaptığı kutsal pantomimdi. Yunanlar artık ülkesindeki bir şehirde mitolojinin tamamının canlı bir temsilinin Dionysos kültünün karmaşasından çıktığını fark etmişti; ayrıca ona özel olarak seyircinin kendini ikinci bir halk meclisinde gibi hissettiği yarım daire şeklinde bir alanı ve başka yerlerde ozanlar tarafından dile getirilen veya resimlerle gösterilen şeylerin büyümlü bir şekilde gerçek insanlar ve büyük korolar tarafından canlandırıldığı bir sahnesi olan büyük bir yapının adandığını öğrenmişti.⁶⁷ Bir de belli şenlik dönemlerinde Atina'daki gerçek hayatın imgesinin halkın önüne iyice ve tuhaf bir şekilde değiştirilmiş olarak getirildiğini işitimişti. Son olarak, Yunanistan'ın her yerinde bütün bunların, bu yeni ve benzersiz şiirin mucidinin büyük yazarlar olduğu söyleniyordu. Ve bu yeni şey Asya'dan getirilmiş tuhaf bir şey değil, tamamen Helenlerin yarattığı, ulusal hayatın derin ve önemli bir parçasıydı.

Tiyatronun daha karanlık bir yanı vardı. Daha önce söylediğimiz gibi, zorunlu *khoregia* çoğu zaman zenginlerin omuzlarında bir yükü. Komediye normal olan kişisel hakaretler şaşırtıcı derecede kaba ve bayağı idi ve dünyada her zaman iğrenç kabul edilen şey -bazı araştırmacılar onu istisna gibi göstermeye çalışsa da- Aristophanes'te de (ve ondan önceki İambik şairlerde) iğrençti. Bir yanda Atina toplumu açık bir şekilde komediyle şekillendiriliyor olmalıydı, diğer yandaysa bunun kurbanlar üzerinde yarattığı etkiyi görmezden gelemeyiz. Onları tehdit eden diğer giyotinlerle birlikte bütün bir yıl başlarının üzerinde sallanan komediye alışık bir toplum ve sosyal yapının duyarsız gibi görünmesi doğaldı. Bunun utanma duygusunu yok ettiği kişiler dı-

⁶⁷ Platon'un *Şölen*'inde, 175e, Agathon'un oyunlarının sahnelendiği 416 yılında büyük tiyatronun otuz bin kişiden fazla seyirci aldığı söylenir. Bu sayı neredeyse Atinalı yurttaşların sayısına denk gelmektedir.

şında hiç kimsenin yüreğinin derinliklerinde gerçekten duyarsız olması mümkün değildir. İnsanların her sokak köşesinde ve her ziyafette komedi yazarlarının kurbanlarıyla karşılaştığı veya bir sonraki Dionysia'da bizzat kendisinin kurban olacağını bildiği bir ortamda, zihnin kapılarını gizlice bir bir kapadığı ve nihayet son kapıyı da örttüğü bir bilinç şeklinin ortaya çıkması normaldir.

Atinalıların mizacının son derece karakteristik ve diğer Yunanlardan ve tabii öteki halklardan farklı bir tarafı eski komedinin siyasi durum karşısındaki tavrıdır. Hiçbir modern ulus kendi kendisine bu kadar nesnel, ciddi ve yarı resmi bir bağlamda bakmayı göze alamaz; hele hele acil durumlarda ve genel felaket veya endişe durumlarında hiç yapamaz. Komedinin tuhaf bir şekilde Peloponnessos Savaşına eşlik etmesi günümüzde hiçbir şehirde hoş karşılanmaz, ayrıca Aristophanes gibi toplumun sefaleti üzerine komedi yapan bir yazar kalpsiz biri olarak görülür. Ancak komedinin de gösterdiği üzere Atina sadece bir şaire değil, sonraki dönemlerde düşünülmesi bile mümkün olmayan bir şekilde ortak değerlerden uzak ve umursamaz bir tarzla yazan aynı türden bütün şairlere karşı hoşgörülüydü. Komedi yalnızca zamanın yöneticilerine değil evrensel duygulara da meydan okuyor ve dalga geçiyordu; Atina zarar görmek pahasına nüktenin üstünlüğünü kabul etmişti.

Atina'daki hayatın diğer yanlarına gelince, bu dönem zekânın saygı gördüğü bir dönemdi; bir kişi yoksul olabilirdi ama yine de değerli olabilirdi. Örneğin kahraman ve gözüpek Lamakhos o kadar mütevazı ve o kadar yoksuldu ki, ne zaman bir orduyla sefere çıkacak olsa, Atinalılardan "kıyafet ve asker postası için" bir miktar para istemesine göz yumulurdu.⁶⁸ Basit bir hayat tarzı önerildiği ve özellikle de zihinsel hazzı her yerde bulmak mümkün olduğu için eşitliği sağlamak çok daha kolaydı, zenginlikse insanlar arasında bugün olduğundan daha az fark yaratıyordu. Yine de zenginlik şu sözlerle sitem konusu oluyordu: "Para, adamı adam eden paradır!"; ama genel olarak konuşmak gerekirse, ne kadar tehlikeli olursa olsun para sosyal statüyü belirleyemezdi. Zengin olmanın yollarından biri politikada lider olmaktı. Örneğin anne babasından sadece üç talanton miras kalan Themistokles'in müsadere döneminde yüz talantondan fazla ka-

⁶⁸ Plutarkhos, *Nikias* 15.

zandığı, hayata sıfırdan başlayan Kleon'un ise geriye elli talanton bıraktığı söylenir. Aristides gibi kendi çıkarını unutan politikacılara ender rastlanırdı. Bazıları doğuştan zengindi, örneğin Nikias ve Hipponikos'un yerini alan Kallias hanedanı böyleydi. Zenginliği dillere destan olan İkinci Kallias'ın iki yüz talantonu olduğu söylenir; aynı adı taşıyan ve evi Platon'un *Protagoras*'ına ve Ksenophon'un *Şölen*'ine sahne olan torunu mirasını fahişeler, asalaklar ve sofistlerle çarçur etmişti. Ama görünüşe göre önceki kuşak aşağı yukarı M.Ö. 500'lerde zenginlikleriyle ve şatafatlı mülkleriyle Perikles dönemi kuşağından daha çok övünüyordu. Bu eski Atinalılar mor harmaniler ve parlak tunikler giyer, saçlarının ör-gülerini altın ağustosböceğinden tokalarla tutturur, altın mücevherler takardı ve sandalyelerini arkalarından gelen hizmetçileri taşırdı.⁶⁹ Perikles döneminde kıyafetler biraz daha basitleşmişti, bu daha ziyade dikkatli olma endişesinden kaynaklanan bir durumdu, zira gösteriş kıskançlığı ve açgözlülüğü kamçıliyordu. Tabii diğer bir neden de basit giyimün düzgün görünüşlü bir erkeğe daha fazla yakıştığı ve daha fazla hareket özgürlüğü verdiği düşüncesiydi.⁷⁰ Bazı doğrudan tasvirler dikkat çekecek kadar belirgin bir yeknesaklık olduğunu ve gerek zenginlerde gerek yoksullarda, gerek erkeklerde gerek kadınlarda iyi görünümün beden yapısına ve davranış zarafetine bağlı olduğunu göstermektedir. Örneğin kendine ait bir harmanisi olmayanların günde bir obolosa bir terziden harmani kiralayabildiğini ve tasarruf amacıyla kadınlarla erkeklerin aynı tarzda giyinebildiğini biliyoruz.⁷¹ Kumaşlar yünden yapıldı, gelenekler Sparta haricinde

⁶⁹ Aelianus, *Varia Historia* 1.18, aynı zamanda eskiden kadınların giysilerinin olağanüstü görkemli olduğunu düşünür; yüksek taçları, sandalları ve uzun küpeleri vardı; giysinin kolları dikişli değildi, bir sıra altınla veya gümüş halkayla tıttırılıyordu. Aynı zamanda karış. Kolophonlu İonialıların giysileri, Ksenophanes, fragman 3.

⁷⁰ Parthenon duvar süsü burada kesin bir rehber değildir. Renan, büyük festivalde giyilen kıyafetlerin basitliğinden yola çıkarak, günlük kıyafetlerin daha basit olduğu sonucuna varır. Ancak insanlar nasıl görünürse görünsün, sanatçının kostüm konusunda belli bir niyeti vardır. O da 1) çıplak figürlerden kaçınmak, ve 2) ayrıntılı süslemelere yer vermemektir. Ancak yine de süslere bu kadar düşkün olan bir halkın bunları halka açık anıtlarda göstermek istemiş olması gerekeceği söylenebilir.

⁷¹ Athenaios 5.62. Aelianus'un (*Varia Historia* 7.10) söylediği gibi Ksanthippe'nin, Sokrates'in *himation*'unu giyip bir korteji izlemeye gitmeyi reddettiği doğrudur. Sokrates bunun üzerine şöyle demişti: "Dışarıya seyretmek için değil seyredilmek için gideceksin." Phokion'un karısı (a.g.e. 9) onun *himation*'unu giymişti ve başka bir süse ihtiyacı yoktu.

henüz evlenmemiş Yunan kadınlarının başlıca uğraşının yün eğirmek ve örgü örmek olduğunu söylemektedir.⁷² Ancak komedi yazarları birçok örgünün ve süslemenin adını saymaktadır, gösteriş kendini belli etmenin bir yolunu daima bulmaktadır;⁷³ ama birçok şey kişinin harmaniyi nasıl giydiğine bağlıydı.⁷⁴ Hayat başka bakımlardan da basitti. Herkes hırsızların kolayca girebileceği ince taş duvarlı evlerde yaşardı. Yoksulların evinde bile birkaç mobilya bulunurdu,⁷⁵ fakat çok az kişinin evi lüks denecek durumdaydı, hem yemede hem de içmede esas olan ölçülü-lüktü. Tabii bütün bunların istisnaları da vardır; nitekim bazılarının kendilerine ait gymnasionları ve banyoları bile vardı.⁷⁶

Ancak çoğu Yunanın Sparta'ya kuşkuyla baktığı bir dönemde Atina'da gündelik hayatta ve politikada Lakonialılışmayı savunan ve bu doğrultuda sade bir hayat sürmeye çalışan bir parti vardı. Kısa bir pelerin giyip deri bir kemer takar, -sanki Spartalıların Helenlerden üstünlüğü bunlarmış gibi- yorucu egzersizler yapar ve boks yaparak kulaklarını deforme ederlerdi.⁷⁷ Bu kısmen doğdukları şehre yöneltilecek meşru sitemlerin bir ifadesiyken, kısmen de sadece uyulması kolay bir moda idi, çünkü bu insanların çoğu son derece yoksuldu; dolayısıyla aristokratik bir hayat tarzını finanse etmenin çok güç olduğu bir zamanda bazılarının tutumluluk adına Sparta tarzı bir hayat sürmüş olması muhtemeldir.⁷⁸

Büyük Philostratos'un ifadeleri eski Atinalıların sonraki dönemlerde nasıl görüldüğüne dair bir fikir vermektedir. Buna gö-

⁷² Ksenophon, *Sparta Devleti* 1.3.

⁷³ Örneğin Aristophanes (*Kuşlar* 1377) şair ve daha sonra *sykophantes* olan Kinesias'tan "ıhlamur ağacı adam" diye söz etmişti. Athenaios (12.76) onun uzun boylu biri olduğunu ve ıhlamur ağacından bir korse taktığını söylüyordu. Yunanlar yaşlanmaktan o kadar korkardı ki, Peloponnessos Savaşı sırasında saç boyama modası çıkmıştı. Yaşından utanan bir Khioslunun saç boyası Kral II. Arkhidamos'un dikkatini çekmiş ve şöyle demişti: "Samimiyetle yetinmeyen bu adam başında kendisiyle ilgili bir yalan taşıyor." Aelianus, *Varia Historia* 7.20.

⁷⁴ Güneşin yakıcı sıcağında kafaları kazınmış halde dolaşan insanlar için karşı. Lukianos, *Anakhsarsis* 16. *Pilos* görünüşe göre sadece yolculuk sırasında giyiliyordu. Amaç muhtemelen saçları korumaktır.

⁷⁵ Karşı. Aristophanes, *Plutus* 535 vd., Khremylos'un Yoksulluk tasviri. Yoksulluk buna şöyle cevap verir: "Senin tarif ettiğin hayat bana değil, dilenciye ait."

⁷⁶ Pseudo-Ksenophon, *Atina Devleti*.

⁷⁷ Platon, *Protagoras* 342c. Bu konuşmanın Perikles zamanında geçtiği sanılmaktadır.

⁷⁸ "Akıllı insanlar şehirlerini eleştirip Sparta'nın kurumlarını överek zamanlarını geçirir" (Renan).

re gözlerinde zeki ve kurnazca bir bakış ve Atinalı kadınlarınsa vakur bir havası vardı.⁷⁹ Öte yandan Aristophanes, Attika küstahlığından ve bunun hem bazı sözlere hem de gözlerdeki ifadelerle yansıdığından söz eder.⁸⁰ Atina'daki köleler dahi son derece rahat ve küstahtı.

Atinalıların karakteriyle ilgili birbiriyle çelişen ahlaki yargılar mevcuttur. Aleyhlerinde çok şeyler söylenir; ancak genellikle hırçın bir gözlemci olan ve Atinalılar hakkında herkesten çok şey bilen ve en olumsuz duygularını bile en iyi şekilde dile getiren Platon bile *Yasalar*'da onlara karşı son derece adildir, burada bir Spartalının ağzından "Atinalının iyisinin gerçekten çok iyi olduğunu", "ilahî takdir sayesinde doğuştan iyi ve samimi olduklarını" söyler.⁸¹ Gelişmiş bir kültürle ve özgüvenle bağlantılı olan bu samimi ahlak Atina'da karakteristik bir özellikti. Atinalılar genel olarak da diğer Yunanlardan daha etkileyiciydiler ve ince duygulara çok daha yatkındılar, fakat tıpkı Jean Jacques Rousseau'nun Fransız okurları gibi duygusallığı ve erdem sevgisini kendilerinde doğuştan var olan bir değer olarak görürken, diğer yandan hatalarında ısrar etmeleri de onların zayıf noktasıydı. Onlara Sokrates ahlakı verilmişti, herkes onları olduklarından daha iyi yapmak istemiş, hatta şairler bile bunu hedeflemişti. Bu ahlaki terbiye sayesinde Atinalılar iyiliği takdir eder hale gelmişti, çünkü iyiliğin ne olduğunu biliyorlardı, ama tıpkı efsanedeki bir azizi dinleyenler gibi hiç değişmemiş, oldukları gibi kalmışlardı. Demosthenes, "Çoğunuz başarısız oldunuz çünkü göreviniz olduğunu bildiğiniz halde görevinizi yerine getirmek istemediniz," der. Aynı gerçek Atina'da tiyatroya giden Spartalı elçilerin ilginç öyküsünde de dile getirilir. Elçiler kimsenin yer vermeye yanaşmadığı yaşlı bir adama yer vermek için ayağa kalkınca seyirciler tarafından alkışlanırlar. "Atinalılar doğrunun ne olduğunu bilir ama yapmaz," demişti biri.⁸²

⁷⁹ *Imagines* 16.29.

⁸⁰ *Bulutlar* 1171 vd.

⁸¹ *Yasalar* 642c.

⁸² Andokides, Atinalıları tragedyaya ilgi gösterip gerçek hayata ilgisiz kalmakla suçlar: "Bu şeyleri tiyatroda görünce (Alkibiades, köle olarak satılan Meloslu bir kadından erkek çocuk sahibi olur ve çocuk Atina'ya yıkım getirir) korkunç buluyorsunuz; gerçek hayatta olunca umursamıyorsunuz. Oyunda gördüğünüz şey gerçek ya da şair tarafından uydurulmuş olabilir, ama bunun gerçekten meydana geldiğini öğrenince aldırmıyorsunuz."

Bunun bir uzantısı da Atinalıların kötü bir yanı olan çirkin şeyleri usturuplu bir şekilde söyleme huyuydu. Hoş olmayan şeylerin üstünü örtmeyi ve Plutarkhos'un deyişiyle ona sevimli isimler vermeyi tercih ederlerdi.⁸³ Solon büyük kamulaştırma girişimi için "yüklerden kurtulmak" ifadesini kullanırken tam da bunu yapıyordu. Sonraları halk da fahişelere "*hetairai*" ve müttefiklere ödenen haraca "katkı" demeye başlamıştı - ama "katkı"yla ilgili sızlanmaları değişmemişti. Askeri işgal "koruma", hapisane "ikametgah" olmuştu. Yenilgi, gemi kazası, ölüm, vb. gibi herhangi bir felaket kibarca bir değişiklikle "talihsizlik"e dönüşüvermişti; Lysias devlette refahın tersini anlatmak için "kötü" yerine "beceriksizlik" veya "istenmeyen bir yön alma" demişti.⁸⁴ Şehirlerine ihanet edenlere "şehir konusunda talihsiz" deniyordu,⁸⁵ Aristoteles'in zamanında soygunculara "ekmeklerini kazananlar" dendiği vakiydi.⁸⁶ Bütün bunlar ilginç nüanslar gibi görünebilir, tabii Thukydides Üçüncü Kitabında (82) bunun ne kadar önemli olduğunu anlatmasaydı. Thukydides'in Yunanları ama özellikle de Atinalıları anlatırken çizdiği korkunç tasvirde, çürüme ve çözülmenin nedenlerinden birinin de dilin değersizleştirilip kötüye kullanılması olduğu söylenir.⁸⁷

Atinalılardan genel olarak Yunanlara geçerken dikkat edilmesi gereken ilk nokta gerçek agon ruhundan uzaklaşılmasıdır. 5. yüzyılla önceki yüzyıl arasında çarpıcı bir farklılık varsa o da budur. Dıştan bakıldığında atletizm hâlâ saygındı. Eski Olimpiyatların görkeminden bahseden Pindaros kendi dönemini anlatırken her şeyin aynı şekilde devam ettiğini söyler gibidir.⁸⁸ Küçük şehirlerde henüz hiç kimse atletlerin ideal insanlar olmaktan çıktığını düşünmüyordu,⁸⁹ *Anabasis*'teki Yunanlar gibi bir ordu kendilerini şu veya bu şekilde emniyete alır almaz, o zor koşullarda dahi jimnastiğin her dalında ve at yarışlarında hemen bir agona soyunmuştu. Ancak Pindaros'tan kısa bir süre sonra *epinikion*, adeta kendisine güce düzdüğü o övgülerin artık gerilerde

⁸³ *Alkibiades* 16. Aynı zamanda karş. *Solon* 15.

⁸⁴ *Lysias, Philokrates'e Karşı* 10.

⁸⁵ *Lysias, Philokrates'e Karşı* 41. Karş. İtalyancadaki *disgrazia* ile İsviçre dilindeki *Ung'fell*'in benzer kullanımları.

⁸⁶ *Retorik* 3.2.10.

⁸⁷ *Plutarkhos (Dalkavukluk 12)*, sözcüklerin dalkavukluk yüzünden değerini kaybetmesine değinen Thukydides'in sözlerini anımsatır.

⁸⁸ Örn. *Olympialı* I, 158.

⁸⁹ Karş. s. 254 üstte.

kaldığını söylemek istercesine ve o ileri yaşlarında şampiyon güreşçilerin alaylı saldırılarına maruz kalması pahasına, eski önemini kaybetmiş gibiydi. Ksenophanes'in bir mersiyesinde felsefe sitemli bir dille, bir şehre herhangi bir bilgece yasa veya maddi zenginlik getirmeyen bütün agon şampiyonlarından daha değerli olduğunu ilan etmişti;⁹⁰ benzer dokundurmalar artık Attika sahnesinde de duyulmaktaydı. "Güvenilmesi gerekenler geniş omuzlu, geniş gövdeli kişiler değil, zeki beyin sahipleridir" (Sophokles, *Aias* 1250). Euripides'in parçalı *Autolykos*'unda atletlerin ülkeye refah getirmeyecek kadar fazla yemek yediği ve yoksul olmanın ne demek olduğunu hiçbir zaman öğrenemedikleri söylenir: Gençliklerinde adeta tapılan isimler artık eskimiş pelerine dönmüşlerdir. Yunanlar artık niye onları görmek istesin? Şampiyonluklar görmüş olan bu güreşçilerden, koşuculardan, vb. hangilerinin şehre faydası oldu? Erkekler savaşa ellerinde disklerle mi gidiyor? vb.⁹¹ Tabii gündelik hayatta jimnastik faaliyetleri sağlık amaçlı da olsa devam ediyordu; ama artık eski ağırlığını kaybetmişti, hatta Spartalılar bile bitmek tükenmek bilmeyen hoplayıp zıplamalardan sıkılmaya başlamıştı; hatta Dekeleia'daki garnizonda *ephoroi*'ye idman yaparken etrafta dolaşmamaları emredilmişti.

Bu tepkinin nedeni şudur. Yunanlar, Pers Savaşındaki yiğitlikleri agon olarak görmeye başladıktan sonra Olympia'daki stadyumda bunlardan oldukça farklı yarışmalar ve orada verilen zeytin dalı taçtan çok farklı başka ödüller türemişti. Herodotos, Salamis Savaşından sonra İsthmos'taki Yunan generallerin hangi Helenin en fazla ünlü olmayı hak ettiğini ve hangisinin ikinci sırada geldiğini belirlemek için oylama yaptığını; her generalin Poseidon sunağına bıraktığı iki oy pusulasında birincilik için kendine, ikincilik için Themistokles'e oy verdiğini söylediğinde belki de sadece iyi bir öykü (8.123 vd.) anlatıyordu. Ama bu anekdot çok önemlidir, çünkü Yunanların tavrındaki büyük değişimi göstermektedir; her Yunan Hellas'a hizmette birinci olmak ister ve kendisi birinci seçilemezse dünyanın sonunun geleceğini düşünür, ama ikinci sırayı Themistokles'e vermeyi reddedemez.⁹²

⁹⁰ Fragman 2.

⁹¹ Euripides, fragman 282 Nauck.

⁹² Diogenes Laertios I.2.8, savaşta ölenlerin daha fazla hak ettiği gerekçesiyle, Solon'un agon şampiyonlarına (muhtemelen Polyzelos, Kynaigeiros, Kallimakhos ve diğer maratonculara) verilen ödülleri azalttığını söyler; o gün itibarıyla amaç sa-

Demokrasinin gelişmesiyle birlikte agonun büyük ölçüde dayandığı sosyal sınıflar gücünü ve çoğu zaman onunla birlikte servetini de kaybetti; Pindaros'un övgüler düzdüğü toplum ciddi inişe geçmişti. Olympia'da ve başka yerlerde elde edilen zaferler artık polis'te özel bir nüfuz sağlamıyordu ki aslında genel amaç buydu. Polis kendi tutkusunu temsil edenleri tercih ediyordu, soylu mükemmelliğe olan ilgisini kaybetmişti; hatta "her zaman birinci olma" fikri düşünen insanların midesini bile bulandırma-ya başlamıştı; aslında demokrasi uygulaması giderek sahte bir agona dönüşmeye başlamış, küfürbaz dedikodular ve yağcılık öne çıkmıştı. Polis'in gösterilere ilgisi devam ediyor ve zenginlerin sözüm ona gönüllü *khoregiae*'deki rekabetini sonuna kadar kullanıyordu; nitekim drama ve korolardaki agonun amatör sanat ve tabii aynı zamanda kifayetsiz hakemlerin kararlarına yelik düşünceye kadar (özellikle de Atina'da) varlığını bütün canlılığıyla sürdürmesinin nedeni de buydu. Atina'da uzun zamandır demokrasinin daima bağlantılı olduğu şeklinde bir kurgu hakim olmakla birlikte "soylu mükemmellik" daha fazla işe yaramıyordu, çünkü çoğunluğu halk oluşturunuyordu ve bu tür bir mükemmelliğin önem taşınamamasının nedenleri vardı; zenginlik gösterisi giderek her yerde riskli hale gelmekteydi ve agon geleceğinin ön koşulu da paraydı. Ancak yeni zenginler en azından Theognis'in Megara'sında her türlü *kalokagathia* girişiminden uzak duruyordu.⁹³

Güzel konuşma sanatının yükselişi de jimnastik eğitime zarar veriyordu. Yunanlar her zaman iyi konuşmacılar olmuş ve (siyasi ve hukuki) hatipliği Musalardan gelen bir yetenek olarak görmüşlerdi, fakat Büyük Yunanistan'ın sofistlerinden duydukları şeyle ve siyasi ve hukuki hatiplikten ayrı düşünülmeyen şeyle karşılaştırıldığında 5. yüzyılda artık bunun modası geçmiş görünüyordu. Eski belagat yüksek sınıflara özgü bir doğal yetenek-

vaşta soylu bir tavır sergilemekti; bunu atletler hakkında söylenen alaylı sözler izler. Maraton ve Salamis'ten sonra atletizmin nispeten önemini yitirdiği söylenebilir.

⁹³ Demokrasi ile agon ruhu arasındaki önemli bir metin de Pseudo-Ksenophon, *Atina Devleti*, I.13tür. Metinde şöyle denir: "Jimnastik ve müzikle uğraşan Atinalılar bu şeylerin güzel olmadığını düşündüklerinden değil, bunları işlemenin mümkün olmamasından dolayı güçlerini kaybetmişlerdir. O yüzden zenginleri *khoregia'yı* desteklemeye ve performanslara katılımları için tam ödeme yapmaya teşvik etmektedirler."

ti, modern belagat ise eğitimin sonucuydu. Sicilya mahkemele-
rinden beri bu “çalışılmış” konuşmayla yürütülen özel dava ya
da *causa* aslında bir kayıtsızlık meselesiydi ve özellikle de de-
mokratikleşmiş mahkemelerde hitabet başından beri şüpheli ah-
laki amaçlara hizmet ediyordu. Ancak daha büyük şehirlerde
çok geçmeden bu tarza bayılan bir dinleyici topluluğu çıktı ve
daha fazlasını talep etti; hatipler arasındaki agon jimnastikteki
agondan çok daha fazla ilgi çekmeye başladı. Aristophanes’in
Atina’daki jimnastik salonlarının boşalmasını sofistliğe bağla-
makta haklı olmasının nedeni budur; gençler artık zamanlarını
mahkeme salonlarında geçiriyor ve büyükler savaşa giderken
onlar ilginç konuşmalar yapıyordu, çünkü konuşma şöhret geti-
riyordu; başka herkes gençlerin tarzını iğrenç buluyordu ve Al-
kibiades de bunun bir örneği idi; “jimnastiği tahrip eden kişi”
olarak görülüyordu.

O yüzden büyük rekabetçi başarı örneklerinde yani zaferler-
de kişiliğin gücünün artık fazla bir önemi kalmamıştı; Plutark-
hos, Themistokles’in her alanda diğerlerinden üstün olmayı iste-
diği dönemde hemen hemen bütün büyük adamların aynı şeyi
istediğini söylemektedir (*Themistokles* 18). Ancak bu farklı devlet-
lerden yetenekli insanların Olympia’da baş döndürücü başarılar
arzulamasını, bütün Hellas’ın gözüne girmeye çalışmasını ve
hatta ziyaretçilere ziyafetler verip bu konuda Spartalıları geride
bırakmasını engellemiyordu.

Bu da bizi tekrar Alkibiades’e getirmektedir. Aristophanes bir
süre önce *Bulutlar*’da kas şişirenlerle dalga geçmişti, ancak Yu-
nanlar at yarışının heyecanına adeta bağımlı hale gelmişti. Alki-
biades, bütün Yunanistan’da kendi adından söz ettirmek için bu
tutkudan yararlandı. Epeyce büyük bir sermayeyi çarçur ettikten
sonra Yunanistan’ın en zengin kadın varisiyle yani Hipponi-
kos’un kızıyla evlenerek parayı yeniden buldu. Daha önce kral-
ların bile yapamadığını yaptı ve Olympia’ya yedi araba gönderdi
ve üç ödül kazandı. Yabancı şehirler muhtemelen Atina’nın gö-
züne girme kaygısıyla onu destekleme onurunu paylaştılar; Ep-
hesos ona muhteşem bir çadır armağan etti, Khios devasa ahır
için saman ve ayrıca kurbanlık hayvanlar verdi; Lesbos sayısız
Heleni eğlendirmek için şarap ve yiyecek getirdi. Atina’nın gö-
züne girmeye yönelik geniş çaplı bir Panhelenik *khoregia* söz ko-
nusuydu, fakat Alkibiades Atina’nın daha ötesine de bakıyordu.
Savurganlıklarının tek tek şampiyonlara zarar vereceği açıktı;

çoğunun basit ailelerden ve küçük kasabalardan gelmesi ve eğitimsiz olması nedeniyle Alkibiades'in onlardan nefret ettiği söylenir - belki onun işine de yaramıyorlardı çünkü fırsatını bulsalar onu döverlerdi; fakat Yunan seyircilerin araba yarışlarını jimnastik mükemmeliyet görüntülerine tercih edecek kadar değiştiğini ve bedava ziyafetlerden mutlu olduğunu fark etmişti. Her yerde kendinden ve Atina'dan söz ettirmeyi başarmıştı; ama araba yarışlarını bir ölüm kalım meselesi haline getirmesi nedeniyle ahlaki açıdan zemin kaymıştı. Ailesinin onuru ve Atina için yarışmak isteyen bir Atinalı arabasını Alkibiades'e bırakmak zorunda kalmış ve bu da son samimi budaların gözünü korkutmuştu. Bir süre sonra demokrasilerde böyle bir adamla şenliklerde boy ölçüşmeye kalkacak kadar zengin veya aptal kalmadı.

Aynı dönemde, daha önceleri sadece gerçek aristokratik ve agoncu hayat tarzına dayanan *kalokagathia* felsefecilerin eline geçti; *kalokagathia* görünüşte eski anlamını korumakla beraber gerçekte etik adına tam bir arınmaya tabi tutulmaktaydı. *Kalokagathia* bir tür varoluş anlamına gelirken, onun yerini artık başkalarını etkileme kaygısı aldı ve insanoğlunun ve kurumların ölçüsü bu oldu; ancak Sokrates ve onun gibi düşünenler bunu yeni bir ideali ifade etmek için kullanıyor ve mümkün olduğu kadar gerçeğin hakim olmasını istiyorlardı. Artık akıllarında soylu özgür birey değil, genel olarak bütün yurttaşlar ve bir süre sonra da genel olarak bütün insanlık vardı.

Bütün yönleriyle halkın değerlerinin demokrasi altında yeniden düzenlenmesi doğuma olan inançlarını ciddi şekilde sarsmış gibiydi. Kısmen aktif nüfusun azalması, metoikosların ve yabancıların yurttaşlığa alınması, Marathon'da hoplitlerin olduğu gibi Salamis'te de denizcilerin kazandığı zaferden sonra denizcilerin öneminin giderek artması nedeniyle en azından Atina'da böyle olmuş olmalıdır. Ancak diğer yerlerde oligarkların çökmesinden sonra başlayan şiddet olayları ve özellikle de kimi gönüllü ve kimi zorla gerçekleşen karma evlilikler etkili olmuştu. Theognis uzun zaman önce para sıkıntısı nedeniyle soylu kanının sıradan kanla karışmasından ve koyun, eşek ve atlarda bile son derece dikkat edilen doğumun insanlarda bozulmasından, soylu erkeklerin sıradan ailelerin kadınlarıyla, soylu kadınların sıradan ailelerin erkekleriyle evlenmesinden şikayet etmişti. Komediye yanlış eşleşmenin arketipi taşralı Strepsiades ile anne Megaklidion'dur. Oğul annenin yüce tutkularını miras almıştır (*Bulutlar*

41 vd.). Sahibi için bazen tehlikeli olabilen zenginlik, zenginlerle dalga geçmenin giderek daha fazla yaygınlaşmasına rağmen daha arzulanır olmuş, bir zamanlar bağlantılı olduğu yüksek statüden koptukça başlıca amaç haline gelmişti.

Bu dönemde agonun hayatın her alanında rekabete dönüşmesi kişilere yeni bir önem kazandırmıştı. Mütevazılık geçmişe ait bir şey haline gelmişti. Yunanistan'da agon şampiyonlarının yerini alan filozoflar, sofistler, şairler, ressamalar, mühendisler ve zanaat sahipleri tereddüt etmeden bulundukları yeri sahiplenme gücüne ve iradesine sahipti ve kamuoyu da onlardan bunu bekliyordu. Dayatılan tek *sophrosyne* zenginliğin saklanması değil kibirden uzak durmaktı; bilge insan bilgeliğinin farkında olur, şanslı kişi tanrıların lütfu da olsa şansını kabul ederdi;⁹⁴ bunları saklamanın ve sıradan küçük bir adam gibi görünmeye çalışmanın bir anlamı yoktu; mutluluğun inişli çıkışlı doğası şimdilik bir kenara bırakılabilirdi. Güzel ve şık giyinmek ve görünmek de bütün bunların bir parçası olup giyimin genel olarak sıradan olduğu bir dönemde çok daha önemli olmalıydı. Filozoflarla sofistler de artık eski şenliklerdeki müzisyenler gibi güzel giyiniyordu. Agrigentolu ve Selinunteli hemşerileri arasında kendisinin yüzüne inmiş bir tanrıya benzediğini söyleyen Empedokles, Gorgias ve Hippias gibi mor giysiler giyerdi,⁹⁵ Gorgias'ta ayrıca altın bir taçla bir Delphoi tacı olurdu. Parrhasios ile Zeuksis'in kıyafetlerini ise daha önce anlatmıştık.⁹⁶ Safça kendini yüceltme girişimleri inanılmaz noktalara varmıştı. Pindaros bunun en bilinen örneklerindendir; Simonides de ileri yaşlarında kazandığı bir koro zaferi sayesinde kavuştuğu benzersiz şöhreti anlatırken oldukça soğukkanlı ve nüktelidir.⁹⁷ Darius için Bosporos'a bir köprü yapan mühendis Mandrokles kraldan aldığı ödülü Samos'taki Heraon'a bir resim ısmarlamak için kullanmıştı; resim Darius'u taht üzerinde, ordusuyla birlikte köprüden geçerken gösteriyordu ve üzerinde bir de mühendisin köprüsüyle nasıl bir taş kazandığını ve Samos halkına şan şöhret kazandırdığını anlatan bir yazıt vardı.⁹⁸ Parrhasios kendi portresine "Kutsal Hermes" adını vermişti; dizelerinde Apollon'un oğlu, bir sanat ve

⁹⁴ Karş. Athenaios'ta, 2.12, Alexis'ten fragman.

⁹⁵ Aelianus, *Varia Historia* 12.32.

⁹⁶ Bkz. s. 280 üstte.

⁹⁷ Simonides, fragman 89 West.

⁹⁸ Herodotos 4.88.

Helen prensi olduğunu söylüyordu - muhtemelen bu sıfatların ölümünden sonra da tekrarlanmasını istiyordu.⁹⁹ Zeuksis tablolarını hibe ettiyse bunun nedeni paha biçilmez olduklarını düşünmesi değil, bu yolla Polygnotos gibi *banausia*'nın dışında kalabileceğine inanmasıydı;¹⁰⁰ ama gururu şöyle dedirtir: "Beni eleştirmek taklit etmekten daha kolaydır."¹⁰¹ Delphoili bir halı dokumacısı bile halısına dokuduğu yazıda Pallas'ın ellerine ilahi zarafet vermesiyle övünüyordu.¹⁰² Gördüğümüz üzere sanat eserleriyle zanaat ürünlerine imza atma geleneği çok erken tarihlerde başlamıştır; imzanın ithaflarda yasak olup olmadığını bilmek ilginç olurdu. Bütün halklar kendilerini övmekten hoşlanırlar. "Dünya üstünde yaşayanlar Pontos'un Avrupa'yı Asya'dan ayırmasından ve vahşi Ares ölümlülerin şehirlerini yönetmesinden beri hem karada hem denizde bundan daha iyi bir iş yapmadı." Kimon'un Kıbrıs'ta kazandığı kara ve deniz zaferlerinden sonra Atinalılar tarafından Delphoi Apollon'una sunulan bir adağın üzerinde bunlar yazıyordu.¹⁰³

Ünlü kişilerin bakıcıları ve öğretmenleri kahramanlık çağında olduğu gibi bu dönemde de saygıyla anılıyor ve onurlandırılıyordu, bu aynı zamanda eğitime verilen önemi de gösteriyordu; annelerin isimleri hiç kayda geçmezken bazı köle öğretmenlerin isimleri bu şekilde yaşıatılmış oluyordu.¹⁰⁴ Çok bilinen bir örnek Perikles'e müzik dersi görüntüsü altında politika öğretene ve bu yüzden ülkeden sürülerek kendisine Khiron adını veren komedi yazarlarına malzeme olan müzik öğretmeni Damon idi (Plutarkhos, *Perikles* 4).

Resimde artık her biri sırayla yükselen ve düşen önemli isimlerin şahsında temsil edilen birçok devlet vardır; bu dünyanın özellikle de Fenike ve Kartaca şehirlerinin daha önce bilmediği

⁹⁹ Athenaios 12.62. Kullandığı *habrodiartos* sözcüğü şaşırtıcı olmayan bir şekilde *rabdodaiartos*'a (fırçasıyla yaşayan, yani el emekçisi) çevrilmemiştir.

¹⁰⁰ Bu tutum "Helene"sine gelenlerden giriş ücreti almasıyla çelişmemektedir.

¹⁰¹ Onunla karşılaştırıldığında Apelles ılımlı kalıyordu; insanlardaki yeteneğe değer veriyor ve sadece hatalı olanları düzeltiyordu.

¹⁰² Athenaios 2.30.

¹⁰³ Diodoros 11.62.

¹⁰⁴ Plutarkhos, *Alkibiades*, hepsi de Alkibiades'in çağdaşı olan ünlü Nikias, Lamakhos, Demosthenes, Thrasybulos ve Phormion'un annelerinin adlarına dair bir kayıt bulunmadığını ve bunun Alkibiades'in bakıcısı Amyklos ile hocası Zopyros'un adlarının bile olmasıyla zıtlık oluşturduğunu belirtmektedir. Bu köle (Platon'a göre, *Alkibiades* 122a-f) koruyucusu Perikles tarafından görevlendirilmişti.

bir olgudur. Bu durum 6. yüzyıla kadar Koriolanus ve birkaç kanun kaçağı dışında bütün büyük adamların tek ve aynı açıdan görüldüğü Roma'nınkine de kesinlikle benzememektedir.¹⁰⁵ Onlar devletlerinin savaşçıları ve hizmetkârları olarak sadece Roma için vardı, özgürleşmiş birey ancak eğitimin yaygınlaştığı geç bir safhada ortaya çıkmıştı. Yunanlarda ise diğerlerinden daha ön plana çıkmaya kararlı bireyler karakteristikti, ayrıca kişisel güç kavramı her şeyin üstündeydi; bunlar şartlara bağlı olarak *polis*'in kendini en adanmış hizmetkârlarından en büyük suçlulara kadar değişmekteydi. Bir yandan kimseye güvenmeyen ve eşitliğe inanmayan ama diğer yandan bireylerinden birlik, bütünlük bekleyen bu *polis* yetenekli insanları, onları acımasız işlere ve muhtemelen de megalomaniye yönelten bu yola itiyordu. Çok yönlü bireyleri sert bir şekilde Devlete yararlılık sınırları içine sıkıştırmaya çalışan Sparta bile sadece zorba bir riyakârlar kuşağı yetiştirmeyi başarmıştı; 6. yüzyılda korkunç Kleomenes, 5. yüzyılda Pausanias ve son olarak Lysandros vardır. Bu gelişmenin *poleis*'in yararına olup olmadığı veya bundan kaçınmanın mümkün olup olmadığı tartışmalıdır; ama sonuç olarak Yunan dünyası öyle veya böyle büyük bir deha zenginliği izlenimi vermektedir. Bunun taşıdığı tehlike daha sonra fark edildi; Themistokles'ten Kritias'a kadar bir dizi parlak isme ev sahipliği yapan Atina aynı zamanda Aristophanes'in Alkibiades'ten söz eden Aiskhylos'a söylediği nesnel bir yargıya da ses verir:

Şehirde evcil aslan yavrusu büyütme aptallıktır

Ama bir kez büyütünce her isteğine boyun eğmek gerekir.

(*Kurbağalar* 1431 vd.)

Ancak Platon, Perikles'in ölümünden sonra kaleme aldığı tahmin edilen *Gorgias*'ında (Böl. 483d vd.) yanlış eşitliği eleştirirken, Kallikles'in ağzından enerjik kişiliği ve onun iddialarını tasvir eden bir konuşma yapar: "Daha yeteneklilerin sıradan olanları yönetmesi doğanın kanunudur. Bizim (Atina'nın) yasalarımız farklıdır; en yeteneklilerle en güçlülere tıpkı aslanlar gibi daha gençken yakalayıp onları büyülmüşlerle ve hokus pokuslarla ehlileştiriyoruz, çünkü eşitliğe inanıyoruz ve doğrusunun bu olduğunu iddia ediyoruz. Ama doğru kişiliği bulunca, bu sefer o

¹⁰⁵ Bunların listesi için karşı. Cicero, *De Domo Sua* c. 38.

da bütün bunları bir kenara atıyor, paramparça edip ipini koparıyor, insani olanla çelişen bütün yazılarınızı, sözlerinizi, ilahilerinizi ve yasalarınızı ayaklar altına alıyor ve efendinizin kendisi olduğunu söylüyor, böylece yine doğanın yasaları kazanıyor.”¹⁰⁶ 4. yüzyılda en azından Atina’da durum değişti. Kişisel güç polis üzerindeki etkisini kaybetti ve felsefe, hitabet, sanat, özel hayat, vb. ile sınırlandı.

Tragedyada bazı figürler büyüklüğün ne olduğunu gösterir; bunların 5. yüzyıl insanları değil de mitolojik figürler olmasının bir önemi yoktur. Sophokles’in Aias’ı önemli bir örnektir. Kalkhas’ın elçiden öğrendiklerine göre (748 vd.) gerçek suçu tanrılara meydan okumak değil, sadece olağanüstü gücünün farkında olmaktır. Babası fetihlerini her zaman bir tanrının yardımıyla gerçekleştirmesini tavsiye edince Aias şöyle cevap verir: “Arkasında tanrılar olan zayıf biri bile güçlü görünür, ama ben onlar olmadan da şan şöret sahibi olabileceğime eminim.” Savaşta düşmanın kendisini yenemeyeceğini söyleyip Pallas’ın yardımını reddederek onun sonsuz nefretini üzerine çeker. Bu ölümlülere izin verilen gururun ötesine geçen bir gururdur, şairin psikolojik araştırmasıyla ilişkilendirdiği eski vahşi mitolojiye uygun olarak Athena tarafından kör edilip delirtilir ve bunun sonucunda kendi sığırlarını ve çobanlarını öldürür. Ama akli yerindeyken bile sırf kendisine Akhilleus’un silahlarını vermediler diye Akhaia ordusunun generallerini gece yarısı haince öldürmeye kalktığını hatırlatmakta yarar var. Modern seyirci bu durumu trajik olarak görmek yerine, onu “kendini kaybetmiş” ve “yozlaşmış” biri olarak görecektir. Ancak Sophokles’e ve Atinalılara göre o hâlâ sevgiyi sonuna kadar hak eden ideal bir figürdür ve hem kendisinin hem de Tekmessa’nın ifadesiyle bu patolojik durumu yüceltici bir etki yapacaktır.¹⁰⁷ Euripides’in teşvikiyle hareket eden Me-

¹⁰⁶ Platon’un Aristophanes gibi aynı imgeyi kullandığına dikkat ediniz.

¹⁰⁷ Son büyük monolog (815 vd.) heyecan verici güzellik üzerine olup aynı zamanda acının derinliğini dile getirir. Aias, Hektor’un verdiği kılıcı toprağa sapladı ve önce Teukros’un, cesedini düşmanlardan, köpeklerden ve kuşlardan korumaya gelmesi için Zeus’a, sonra da iyi bir istirahat yeri vermesi için Hermes’e, Atreidai yüzünden nasıl öldüğünü görmeye gelmeleri için Erinyes’e dua etti. Sonra güneşe ve Salamis’teki evine, Atina’ya ve ırmaklara, nehirlere ve Truva’nın otlaklarına yakanış geldi: “Bu Aias’ın size son sözü; gerisi Hades’e ve yer altı dünyasına.” Ölü kahramanın dönüşümü bir zamanlar kalbini ve evini yıktığı ve tek arzusu onun içinde ve onun için yaşamak olan Tekmessa’nın yaslı haykırışıyla başlar. Drama ilerledikçe büyüklüğü daha da yüceltilir ve devasa gölge bütün konuşmalara ve iş-

dea'nın da bugün sahnede yer bulması mümkün değildir; Yunanlar *Fenikeli Kadın*'daki Eteokles gibi güç hırsını avazı çıktığı kadar haykıran dramatik bir karaktere yine de sempati duyabilir ve anlayış gösterebilirdi. O yasaya ve daha önceki anlaşılmaya uygun olarak iktidara sırayla geçmek yerine zaten elinde olan iktidarı tutmak ister (504 vd.); en tepede, "en yüksek kutsal varlık" olmak için yerin dibine de girerdi, göklere de çıkardı; iktidarı başka birine bırakıp daha altta bir mevkiye razı olmak, kendisi yönetebilecekken gönüllü olarak yönetilmek ona korkaklık gibi geliyordu. Şu sözlerle bitirir:

İlle de günah işlenecekse, en iyisi
İktidar için günah işlemek ve başka şeylerde adil olmak.
(*Fenikeli Kadınlar* 524 vd.)

Bu son şart tamamen Atinalılara özgü bir şart olup, hükmettiği diğer bölgeleri bir süre şansın da yardımıyla yönetebilen ve belki de pasifize edebilen bir *polis*'in tavrını yansıtır; işler kötü gider ve gücü sarsılırsa onunla birlikte dünya da yok olabilir.

Atina'daki tarihsel kişiliklere gelince, zamanın Themistokles ile başlayan büyük adamlarının mizacı Atina'nın özünü de yansıtmaktaydı, nitekim Kimon'un açık bir istisna olduğunun söylenmesinin nedeni budur.¹⁰⁸ Atina'nın gerçek temsilcisi şehri her ne pahasına olsun ileri götüren Themistokles idi. Kişisel gücün ve acımasızlığın vücut bulmuş hali olan ve her konuda en önde olma güdüsüyle hareket eden Themistokles daha gençliğinden itibaren bütün dünyanın dikkatini çekmişti; Alkibiades daha sonra birçok bakımdan onunla aynı özelliklere sahip olduğunu gösterecekti.¹⁰⁹ Themistokles baş döndüren bir görüntü çizmek uğruna tutumluluğu bir yana bırakarak korkunç paralar harcamıştı; ama istediği etkiyi yaratır yaratmaz, bu kez de yurttaşları demokrasinin kalbine yakın bir kurumdan, yani Laurium'daki

lere hakim olur. Peripeteia ancak şimdi başlar; Teukros, Menelaos, Agamemnon ve savaşçılar korusu üzerinde ceset olarak bile etkili olması nedeniyle büyük gerginlik yaratır. Pazarlıklar ve tehditler ve ölümlerin koruyuculuğu sonuç verir; taraflar birbirini kötü kan ve aile dehşetiyle suçlar, ta ki sonunda Odysseus deus ex machina ve yüce bilgelik ve alçakgönüllülük taşıyıcısı olarak müdahale edip kavgayı sona erdirerek cenazenin gömülmesini sağlayana kadar.

¹⁰⁸ Plutarkhos, *Kimon* 4.

¹⁰⁹ Karş. Plutarkhos'taki, *Themistokles* 5, öyküler.

gümüş madenlerinden elde edilen geliri paylaşma geleneğinden vazgeçmeye ikna etme becerisini gösterdi. Bu gelirle Aeginalılara karşı girişeceği savaşta kullanmak üzere kadırgalar yapacağını açıkladı, ama başından beri asıl amacının gemileri Perslere karşı kullanmak olduğunu da ima etti, nitekim öyle yaptı.

Bu 5. yüzyıl Odysseus'unun gürültücü bir playboy olarak şan ve şöhrat kazanmayı hak edip etmediğini sorgulayabiliriz. Onunla ilgili anlatımların çoğu Thasoslu Stesimbrotos'un güvenilmez ifadelerine dayanmakta olup, ana hatlarıyla¹¹⁰ sadece Atina'da anlatılanları aktaran Herodotos'ta bile bulmak mümkündür. Themistokles'in suça olan eğiliminin de yardımıyla olumsuz koşullarda şaşırtıcı derecede cesur adımlar attığına ve korkunç kişisel risklere girdiğine kuşku yok. Spartalılara rüşvet verme ve onları aldatma hikayesi, sürgüne gönderilmesi ve maceralı kaçağı, Artakserkses üzerinde bıraktığı müthiş izlenim ve Magnesia'da ölümü (her ne kadar bazı kısımları, özellikle de son kısım uydurma da olsa) okurda hâlâ hayranlık uyandırmakta ve heyecanlandırmaktadır.

Perikles de Atina tarzının tipik bir temsilcisiydi; kendini kontrol edebilme yeteneğine sahipti, hayatını Devlete adamıştı, devletin büyüklüğüyle kendi büyüklüğünü bir görüyordu. Farklı özellikleri -mükemmel bir yurttaşın özellikleriyle devasa bir kişiliğin özelliklerini- kendi kişiliğinde uyumlu bir bütüne çevirmeye çalışıyordu; fakat Themistokles gibi o da bu konuda çok başarılı değildi. O da büyük riskler alıyor ve en azından kesin sonuçlu bir savaşın patlaması için can atıyordu.

Ama Atina'yı en eksiksiz temsil eden kişi *Alkibiades* idi. Onu

¹¹⁰ Yunan amirallerine Euboiya altınıyla rüşvet verildiğine inanmak zor değildir (Herodotos 8.5); fakat Themistokles'in Artemisiom (a.g.e. 22) Savaşından sonra Pers filosundaki İonialıları Euboiya'nın uçurumlarına kazınmış yazıların efsanesiyle ikna etmiş olmasını yutmayız. Kaçmaya hazır Yunanların kaçmalarını engellemek için Kserkses'e gizli haberci -çocuklarının hocası Sikinnos'u- gönderen (a.g.e. 75) kişinin Themistokles olduğuna Atinalıların ikna olduğu görülür. Yüce bir yurtseverlik davasında gösterilen bu haylazca acımasızlık tam da Atinalılara özgü bir davranıştır; fakat bu noktada Pers filosunun Salamis'teki devasa manevrasını gizli bir istihbarat bilgisiyle değiştirmek mümkün değildi. Atinalıların uydurmacılığı hem bu hayranlık duyulan kişinin hem de yetenekli hilecilerin efsanesini korumayı amaçlıyordu. Plutarkhos'un anlatımında Themistokles ve Aristides'le ilgili bu çifte kurgu, Hellespontos'taki köprünün yıkılıp yıkılmaması ve Pagasai'deki Yunan filosunun yakılıp yakılmaması konusundaki çatışan düşüncelerle zenginleştirilmiştir. Görünüşe göre, Plutarkhos'un Themistokles'indeki, 16, benzer öykü gibi Sikinnos'un ikinci işi de kurmacadır.

sadece Plutarkhos'un biyografisinden değil aynı zamanda Thukydides, Andokides veya Pseudo-Andokides'ten ve İsokra-tes'ten dolayı çok iyi tanıyoruz.¹¹¹ Ama yine de onun hakkında konuşmak kolay değildir. Plutarkhos, Atina'nın her alanda onu takip edip yaptıklarına dikkat çekerek nasıl kişilerin "bireyselliğini" beslediğini açık bir şekilde anlatır; ama açık olan başka bir şey de Stesimbrotos'un ya da diğerlerinin yazılarında Atinalının onunla ilgili hayal gücünün çalışma ve onun gerçek eylemlerine benzeyen her şeyi dosdoğru ona mal etme şeklidir; burada tarihsel olanı tipik olandan ayırmak hiçbir zaman mümkün değildir. Alkibiades'te yurttaşların demokratik eşitliği asıl gerçek olan zıddıyla, acil bir durumda Devletin bütün güçlerini devralacak olan sıra dışı kişiyle çelişir. Bu sıra dışı kişi hayata Yunanistan'da olabilecek her şey olarak ve olabilecek her şeye sahip olarak başlardı.¹¹² Alkibiades soylu bir ailedendi ve ölene kadar hep olağanüstü yakışıklı biri olarak kalmıştı.¹¹³ Akıcı bir konuşma yeteneği vardı, insanların kolayca ve hiçbir çaba harcamadan güvenini ve sevgisini kazanacak kadar sempattikti. Sokrates ile olan dostluğu genç biri olarak entelektüel açıdan da iyi olduğunu gösterir. Ama Platon'un bu konuda söylediklerine biraz temkinli yaklaşmamız gerekir, çünkü *Şölen* tarihsel bir belge değildi; bir felsefi diyalog yazarının bu diyalogları kafasından uydurma hakkı vardı. Sokrates ile ilişkisi burada anlatıldığından daha kısa sürmüş ve daha az önemli olabilir; yurttaşları üzerinde müthiş bir etkisi olduğundan Platon diyalogunda bu unsuru ön plana çıkarmak istemiş olabilir.¹¹⁴ Gerçek hangisi olursa olsun, Alkibiades kesinlikle üstün yetenekleri olan ve bu yeteneklerini kısmen bilinçli, kıs-

¹¹¹ Plutarkhos'un kullandığı metin (Andokides veya başka biri) aslında yapılmış bir konuşma olmaktan çok kurgusal bir tema üstüne kurulmuş bir suçlamadır. Melos'un işgalinden bir süre sonra ve Sicilya macerasından bir süre önce kaleme alınmış gibi görünse de muhtemelen Alkibiades'in hayatının son dönemlerinde yazılmış olmalıdır; Atinalılara verdiği ıstırap sanki önceden tahmin edilmiş gibi aktarılır. Yazar bunun sadece daha sonraki bir döneme ait bir skolastik sesleniş olduğunu düşünemez.

¹¹² Onda istisnai bir nitelik vardı. Plutarkhos, *Alkibiades* 16.

¹¹³ Ancak Lysias'a göre, 14.39, ataları suçlulardan oluşmaktaydı.

¹¹⁴ Kendisi için söylediği gibi (*Alkibiades* 216b) kimse onu başkalarından korkmakla suçlamamış olabilir. Devamının kurmaca olması muhtemeldir. Ancak şöyle ilginç bir paragraf var (132a), Sokrates ona şöyle der: "En çok korktuğum şey, birçok yetenekli Atinalı gibi *demos*'un sevgilisi olman ve *bizden* uzaklaşman; çünkü kibirli Erekhtheos'un *demos*'unun güzel bir yüzü vardır - ama onu üstünde bir şey olmadan görmek başka bir şeydir!"

men kendiliğinden kullanabilen olağanüstü bir şovmen ve Plutarkhos'un deyişiyle gelmiş geçmiş en iyi hatipti.¹¹⁵ Hatta diğer ülkelerin geleneklerine uyum sağlama yeteneği bile hatipliğinin diğer yönlerinin bir uzantısıydı. Atinalılar onun karşısında büyüleniyor, öfkeli tavırlarına hoşgörü gösteriyor ve onun yaptığı her şeyi onun aklından geçmese bile ilginç buluyordu; soğukkanlılığını koruyabilseydi eğer, uyandırdığı heyecanla mucizeler yaratabilirdi.¹¹⁶ Daha sonra Olympia'da boy gösterdiğinde Yunanların dedikoducu ve bön bir halk olduğunu söyleyip onlardan nefret ettiğini açık bir dille ortaya koydu. Kaba ve hiddetliydi; bu tavrından sonra Timon tarafından Atina'ya felaket getirecek kişi ilan edildi. Genç bir erkek olarak, küçükken suçlarla pişmeyen hiç kimsenin sıra dışı biri olamayacağına inanıyordu;¹¹⁷ belagatiyle demokratların geri kalanını da saf dışı ettikten sonra yalan ve aldatmayı dış ilişkilerde de kullanmaya başladı, nitekim Melos halkının yok edilmesinin başlıca sorumlusu oydu.¹¹⁸ Ayrıca kendi korkunç hırslarını Atinalılara da bulaştırmış ve onların hayal gücünü kendi amaçları için kullanma niyetini apaçık belli etmişti; Melos olayının insanlık dışı ve Sicilya macerasının aptalca olduğunu çok iyi bilmesine rağmen Atinalıların başlıca tutkusunu tatmin etmek adına geri adım atmamıştı.

O zaman Alkibiades'e adanan bu kültün varacağı sonuç belliydi. Uyandırdığı ve kamçıladığı Sicilya'yı fethetme, her yere hükmetme ve Batı'da büyük bir imparatorluk kurma hırsı küstah egoizmin en uç noktası olan Sicilya macerasına yol açtı. Fakat Atinalıları bu lanetli projenin içine çeken Alkibiades sütunları parçalama olayında suçlu bulundu ve varlığı bir anda tehlikeye girdi. Hesap vermek üzere geri çağırıldı, kendisini geri getirmek üzere gönderilen gemiden kaçarak Sparta'ya sığındı; ve Platon'un baş döndüren Doğa yasası işte o zaman öne çıkıverdi. Atina'da hakkında ölüm cezası verildiğini öğrenince şöyle dedi: "Hâlâ ayakta olduğumuzu onlara göstereceğiz."¹¹⁹ Sadece Spar-

¹¹⁵ Plutarkhos, *Moralia* 52e.

¹¹⁶ Bu moda belirleme için karşı. Athenaios 12.47 vd. Sonraki dönemlerde "Alkibiades" tarzı belli bir sandal tipi biliniyordu. Atina'da bile bazı şeyler saygın insanların rahatsız olmasına yol açmıştı. Örneğin kalkanına Eros, yıldırımlar çizdirmesi ve Aristophon'un Nemea'yı kucağında Alkibiades'le resmetmesi rahatsız etmişti.

¹¹⁷ Lysias 14.25.

¹¹⁸ Talihsiz bir Melialı kadınla yaşamaya başlamış ve ondan bir çocuk sahibi olmuştu. Athenaios (12.48) Abydoslu başka bir metresten söz eder.

¹¹⁹ Aelianus, *Varia Historia* 13.38.

talıların huylarını edinmekle kalmadı, bütün kalbiyle Atina'nın düşmanı olarak gerçek karakterini de gösterdi, bundan da en küçük bir pişmanlık duymadığı gibi pişmanlık belirtisi bile göstermedi. Atina'yı yok etmek için tereddütsüz en etkili yöntemler önerdi: Atinalıların tarın ve maden gelirlerini kesmek ve zora düştüklerini gören müttefiklerini onlardan uzaklaştırmak için Syrakusa'ya yardım gönderip Dekeleia'yı tahkim etmeyi tavsiye etti; sonra İonia'nın Atina'dan kopmasını ve Sparta ile Persler arasında anlaşma yapılmasını sağladı. Heraklesoğullarının yeri-ne kendi çocuklarının Sparta kralı olmasını sağlamak için kralın karısını baştan çıkarınca Agis'in sarayında da gözden düştü.¹²⁰

Spartalılar durumdan kuşkulanıp kendisini öldürmeye karar verince Küçük Asya'ya kaçmak zorunda kaldı ve orada Tissaphernes'i büyüledi; çünkü, Plutarkhos'un deyişiyle mizacı ve karakteri nasıl olursa olsun hiç kimse onun cazibesine dayanamıyor, ondan çekinenler bile varlığından ve görünümünden zevk alıyordu. Derken, bir süre başıboş dolaştıktan sonra Atina'ya dönme ihtimali doğdu ama kendi eliyle bu ihtimali yok etti. Günümüze kadar ulaşan ve gerçek görünen bir kayıt bu konuda Samos'ta müzakereler yapıldığını göstermektedir. Görünüşe göre orada kaderine "ağlamıştı", çünkü düşmanları tarafından güçlerini ve yeteneklerini kendi anavatanına karşı kullanmaya zorlanmıştı.¹²¹ Devlete bağlılık duygusunu tamamen yitiren mükemmel yeteneğini kendini aklamak için sonuna kadar kullanmış ve bütün bu ihanetlerin bahanesini de düşmana yüklemişti. Bahaneleri kabul edildi, ama geri dönüşü Dionysos'un *Kurbağalar*'da dediği gibi "zorlu bir doğum" olacaktı;¹²² ama o hazırlıklıydı, çünkü eli boş dönmeyecekti, dönüşü muhteşem olacaktı; Eumalpiade'nin kendisine yönelttiği suçlamayı geri çekmesiyle ve evinde muhteşem bir şekilde karşılanmak suretiyle bir kez daha zafer kazanmış ve bir kez daha Atina'nın hizmetinde başarılı olmuştu. Dehasının kabul görmemesinden şikayet etmesi için bir neden yoktu; karada ve denizde komuta kayıtsız şartsız ona bırakıldı ve görünüşe göre halk kitleleri de Devlete zarar veren

¹²⁰ Plutarkhos, *Agésilao*s 3. Bu Timaia'dan olan oğlu Leotykhides için kötü sonuçlandı.

¹²¹ Diodoros 13.41.

¹²² *Kurbağalar* 1425. Euripides o zaman ona karşı oy kullanır, çünkü şehre yardım etmekte yavaş, zarar vermekte hızlı davranmış; kendisi için bol, Atina için kıt kaynak bulabilmişti; Aiskhylos bunun üzerine yukarıdaki sözleri sarf etmişti.

anayasaya ve çene çalma binasına son verip iktidarı ele geçirmesini beklemeye başladı. Ama tam da bu noktada şöhreti kendisine karşı döndü, çünkü her şeyi elde edebileceğine inanılıyordu, ama bu olmayınca kötü niyetli olmakla suçlandı. Abartılı umutları tatmin edemeyip bir de yardımcı amirali Notion'da (gerçek bir Atinalı gibi kendi adına bir zafer kazanmaya çalışırken) hezimete uğrayınca meclisten tekrar şikayetler yükselmeye başladı; *demos* on general seçti ve Alkibiades bir kez daha kaçtı. Kendisine önceden güvenli bir sığınak hazırladığı Thrake'de yine de Attik generallere Aiospotami'de tehlikeye açık bir şekilde mevzilendiklerini bildiren ama dikkate alınmayan bir uyarı gönderecek fırsatı buldu; kısa bir süre sonra Küçük Asya'da öldürüldü.

Alkibiades'in kişiliği halk meclisinde, mahkemelerde ve hi-ziplerde parti bağlılığının üzerine çıkıyordu ve herkesi kolayca köşeye sıkıştırabilecek güçteydi. (Çok daha itici bir portre çizen) Lysandros Sparta'sında olduğu gibi Atina'da da onun için şöyle deniyordu: "Anavatanı bir daha onun gibi bir adam göremeyecek."¹²³ Ama çok daha kötülerini gördü; *poleis* olağanüstü korkunç şeyler yaşadı. Ancak birçok kişinin ona benzemeye çalıştığı 4. yüzyılda artık eski enerji yeterli değildi. Alkibiades yine de her fırsatta hatırlanmış olmalıdır. Onun kişisel yeteneklerini Atina'yı hatalı bir şekilde Sicilya seferine yönlendirmek için kullanma tarzı, şehrin onu uç noktalara sürüklenme biçimi, şehrin onun ellerinde korkunç ıstıraplar çekişi, onu önce memnuniyetle kabul edip sonra tekrar reddetmesi Yunan tarihinin hâlâ en acıklı olaylarından biridir.

Büyük isimlerin ortaya çıkışı giderek artan şan şöhret düşkünlüğüyle ve kişilerin eylemleriyle hayatlarına gösteriş katma çabalarıyla bağlantılı bir şeydi. Geçmişte arzu edilen şey ünlü olmaktı, günümüzdeyse bu arzu en sıra dışı tutkular için bile zayıf bir motiftir; sanki geçmiş fazla bir şey ifade etmiyor gibidir. Oysa Yunanlar için öyle değildi; Platon Diotima'sının ağzından Sokrates'e şöyle der: "İnsanların şan şöhrete kavuşmak ve isimlerini ölümsüzleştirmek için nasıl ellerinden geleni yaptıklarını görüyorsun; insanlar bunun için, çocukları için olduğundan daha fazla tehlikeyi göze almaya, mal mülklerini feda etmeye, her türlü zorluğa göğüs germeye ve uğrunda ölmeye razılar. Sen sanıyor musun ki eğer aramızda hâlâ yaşayan, ölmez bir yiğitlik ha-

¹²³ Aelianus, *Varia Historia* 11.7.

tırası bırakmayı ummasalardı, Alkestis Admetos için ölür, Akhil-leus Patroklos için canını verir, sizin Kodros krallık oğullarına kalsın diye ölüme atılırdı!" Sokrates de şöyle cevap verir: "Hiç de öyle değil; herkes ne yapıyorsa, sahip olduğu yeteneklerin son-suza kadar bilinmesi ve isimlerinin yücelmesi için yapar, bunda ne kadar iyi olurlarsa isimleri de o kadar yücelir."¹²⁴ Bu, ismini ölümden sonra da yaşatma arzusu kahramanlık çağlarına kadar gider;¹²⁵ sonra bu yüce rolü agon devralır ve giderek iyi şöhretin yanında kötü şöhret de yer almaya başlar ve sonunda -içlerinde güzel kadınların da bulunduğu¹²⁶- ünlü kişiler listesine en azılı suçlularla en saçma isimler de eklenir: Aptallıkta, açgözlülükte ve sarhoşlukta bile ortaya ünlüler çıkarılır.¹²⁷

Şan şöhret düşkünlüğünün en açık kanıtı sayıları giderek artan *anıtlardır*. Antik dönemde Doğu halkları arasında krallar dışındaki bireylerin hatıraları sadece mezarla yaşatılırdı; Mısır mezar stelleri haricinde diğer hiçbir şeyde bireyin adı belirtilmez, yaptıklarından söz edilmezdi. Despotlar gelecek kuşaklar tarafından bilinme konusunda özel bir hakka sahipti, örneğin Uzak-doğu'da, İran'da, vb. sadece kralların mezarları bilinir. Yunan-larsa aksine bireyin yüceltilmesinden yanaydı; buna Simonides ve onun mezar kitabelerinden sonra 5. yüzyılda büyük rağbet gören şiirsel formdaki mezar kitabeleri de dahildi. Yüceltme, mezardan ayrı olarak bir kişinin anısına dikilen heykele dönüş-müştü, bunun ilk örnekleri de 6. yüzyıldaki atlet heykelleriydi; 5. yüzyıldan itibaren bazen bizzat devlet tarafından, bazen akraba-lar, hayranlar ve bazen de profesyonel kurumlar tarafından her türlü ünlü -devlet adamları, generaller, şairler, müzisyenler, ha-tipler, vb.- adına heykel dikilmeye başladı.¹²⁸

Zaman içinde beldelerin de hayırseverlik işlerine soyunma-sıyla, yurttaşlar kamunun kasasından adlarına heykeller dikil-mesi, festivallerde ön sıradan bir yer kapmak, taçla ödüllendi-

¹²⁴ *Şölen* 208c vd.

¹²⁵ Bkz. s. 218 üstte.

¹²⁶ Athenaios bunları sıralar, 13.89.

¹²⁷ Başlıca kaynaklar olan Aelianus ve Athenaios şu veya bu özellikleriyle iyi tanı-nan upuzun bir kişiler listesi verir ve Athenaios (12.72) bunu şişmanlar ve zayıflar listesine kadar götürür. Tek tek isimler için Eski, Orta ve Yeni Komedi'ye başvur-a-biliyorlardı.

¹²⁸ Hatiplerin ve filozofların heykelleri Gorgias ile başladı ve 4. yüzyıldan itibaren yaygınlaştı.

rilmek, vb. için taraftar kazanmanın yolunu aramaya başladılar. Hatta bu iş Pausanias'ın döneminde öyle bir noktaya vardı ki, şehirler her türlü heykellerle dolup taştı, giderek sıradan işler yapanların veya partinin gözüne girenlerin bile heykelleri dikilmeye başladı.¹²⁹ Genellikle şehirlerin pazar yerine veya akropolisine dikilen heykeller dışında agon alanları da büstlerle doluydu. Olympia ve Delphoi kendini gösterme kültünün özellikle yaygın olduğu yerlerdi; üstelik bu sadece atletlerle sınırlı değildi, her türden önemli isim de bunların arasındaydı. Devletler yurttaşlarını kendi şehirlerinde heykelleri bulunsun bile buralarda onurlandırıyor, o yüzden buralar devlet adamlarının, (yenilenlerin duygularının incinmesi bir yana) askeri liderlerin, barışçıların, Lampsakoslu Anaksimenes gibi tarihçilerin, Gorgias gibi hatiple-
rin,¹³⁰ Sparta krallarının, *diadokhoi* vb.'nin heykelleriyle tıktık tıktık doluydu.¹³¹

Bir de dev propaganda grupları oluşturulmuştu, örneğin Lysandros Delphoi'de kendisini etrafında bir grup tanrıyla yansıtmıştı. Burada Poseidon kendisine bir taç giydiriyordu, yanında da bir rahiple birlikte dümencileri ve alt düzeyden yirmi yedi Spartalı subay ve bazı müttelik komutanlar vardı.¹³² Ancak Pausanias Olympia'ya dikilmek üzere ısmarlanan bir Lysandros heykelinden söz ederken, çok güçlü kişilere iftira atarak dava

¹²⁹ Plutarkhos'un (*Moralia* 821 vd.) üç büyük tragedya yazarının heykellerinin 4. yüzyıla kadar dikilmediğini söylediği Atina'daki tiyatrodaki "küçük tanrılara" aynı saygının gösterilmemesinin uygunsuz olduğu düşünülmüş olmalıydı, ancak Pausanias'ın zamanında artık daha ünlüleri yoktu. "Çoğu daha az önemli tragedya ve komedi yazarlarının heykellerini" bulmuştu (1.21.1); tek ünlü komedi yazarı Menander'di, bu da Aristophanes'in olmadığı anlamına gelmektedir. Bunun nedeni sanat nesnelerinin Romalılar tarafından çalınması olabilir. Pausanias ayrıca (9.30.2) Helikon Dağı'ndaki şair ve müzisyen heykellerinden söz eder. Bunlardan bazıları Hesiodos, Arion ve Sakadas gibi tarihsel figürlerken, bazıları Thamyris ve Orpheus gibi mitolojik figürlerle taş dönüştürülmüş hayvan figürleriydi.

¹³⁰ Büyük yeğeni bir zamanlar boy gösterdiği Olympia'ya Gorgias'ın heykelini dikmişti; kendisine Delphoi'deki altın yaldızlı heykeli ısmarlamıştı. Valerius Maximus'a (8.16) göre bütün Yunanistan onun adına Delphoi'de som altından bir heykel yaptırmıştı. Bkz. Pausanias 6.17.5, 10.18.7.

¹³¹ Bütün şehirlerin temsilcilerinden oluşan kurul Delphoi'de resmi olarak ülkenin savunucularının heykellerini diktirmişti, Pausanias 9.19.1. Askerler subayları Pythes'i Olympia'ya Lysippos tarafından yapılmış iki heykel dikerek anmıştı. Olympia'ya bir de talebelerinden biri yahut bir asker tarafından Aristoteles'in heykeli dikilmişti, Pausanias 6.4.5.

¹³² Pausanias 10.9.4. Aetolialılar da Galya'ya karşı kazanılan zaferleri onurlandırmak üzere Delphoi'ye tanrılarla birlikte generallerin heykellerini dikmişlerdi.

açmak isteyen herkesin bu tür yöntemlere başvurduğunu söylemektedir. Samoslular bir defasında Heraion'a bronzdan bir Alkiades heykeli dikmişti; Aigospotami'den sonra Lysandros heykelini Olympia'ya göndermişlerdi. Ephesoslular ise Artemision'a Lysandros, Eteonikos, Pharaks ve diğer Spartalıların heykellerinin dikmişlerdi; fakat Konon'un Knidos'ta kazandığı zaferden sonra İonialılar zamana ayak uydurmuş ve Heraion ile Artemision'da Konon ve Timotheos heykelleri boy göstermişti.¹³³

Önemli Atinalı isimlere gelince, ilk başlarda bunların heykelleri yerine portre resimleri yapılıyordu, hatta modelin ailesi tarafından bir tapınağa adanan veya herkese açık yerlerde freskler şeklinde yapılan portre resimler 5. yüzyılda epeyce popüler olmuştu. Bu tür portreler daha sonra bolca kopyalanmış ve hatta kitaplarda minyatür olarak çoğaltılmıştı.

Mezarlara dönecek olursak, savaşta ölenler için yapılan *pol-yandria* ya da toplu mezarları unutmamak gerekir. Plataia'da Spartalılar, Tegealılar, Megaralılar ve Phliouslular için ayrı ayrı toplu mezarlar vardı. Bunlarla ne kadar gurur duyulduğunu anlamak için savaşa katılmayan kişilerin kendi torunlarına göstermek üzere yaptırdığı boş mezar tümseklerine bakmak yeterlidir. Bu öykü en azından kendini yüceltme adına ne türlü kurnazlıklara ve şantajlara başvurulabildiğini göstermekte olup, Delphoi'deki tripodada tek bağışçı olarak kendi adını yazdıran Pausanias'ın arsızlığını ve farklı devletlerin, orduların ve liderlerin Pers Savaşından sonra zaferi küstahça kendilerine mal etme çabalarını akla getirmektedir.¹³⁴ Toplu mezarlardaki anıtlara gelince, Khaironia Aslanını biliyoruz. Bu figürün üstünde herhangi bir yazı yoktu, bunun sebebi muhtemelen, Pausanias'ın dediği gibi şansın kahramanlıktan daha önemli olması (9.40.5), daha büyük bir ihtimalle kelimelerin yetersiz kalması veya Makedonya'nın süregelen ve giderek artan gücüydü.

Toplumsal yaşamla ilgili daha kapsamlı konulara da değinmekte yarar var. Eşcinsel aşk konusunda kendimizi bu konudaki temel belge olan Ksenophon'un *Şölen*'ine göndermede bulunmakla sınırlı tutacağız. Onun yerine kadınların konumuna döneceğiz. Kadınların konumunun bir önceki yüzyıla göre daha da

¹³³ Pausanias 6.3.6. Yerlerine konulan figürler görünüşe göre atılmamış, muhtemelen gövdelerin üstüne yeni başlar konmuştu.

¹³⁴ Thukydides 1.132. Spartalılar derhal yazıyı düzelttirmişti.

gerilediği görülmektedir. Atina'da ise zaman zaman bu cinse karşı son duyarlılık kalıntılarının yok olduğu anlaşılmaktadır. Kadınlara özel şenliklerde ve ayinlerde halkın önünde toplu halde geçit yaparlardı kadınlar ki bu normalde sürdükleri gözden uzak hayatla ilginç bir şekilde çelişmekteydi. Sadece Panathenaia'daki geçit törenlerinde değil çeşitli tuhaf kült kutlamalarında da benzer sahnelere rastlanırdı;¹³⁵ ancak bütün bunlar kadınlara büyük saygı duyulduğu anlamına gelmemektedir. Kölelerin de kendilerine özgü kültürleri vardı. Hepsi de agona, şiire, edebiyata ve dramaya ait olan en iyi ve en yüce şeyler sadece erkekler için vardı.¹³⁶ Toplumsal hayatta varsa varsa bir tek saray kadınlarına yer vardı; ziyafetlerde sohbetlere katılabilirlerdi; zekice nüktelerine değer verilirdi, evin kıızıysa sessizliği ve utangaçlığıyla övgülere boğulurdu.¹³⁷

Bu evin hanımı için de geçerliydi, Sophokles onlar için şu klasik sözleri sarf etmişti: "Sessizlik kadının mücevheridir" (*Aias* 292). Sadece kendisinin konuşmaması değildi önemli olan, ayrıca kendisinden hiç söz edilmemesi de onun süsüydü. Perikles'in cenaze konuşmasının sonuç kısmında buna dair ilginç bir gönderme vardı. Bu gönderme Atina'da kadının konumuna dair en gerçekçi resmi ifadelerden biridir.¹³⁸ Hatip önce ebeveynleri teselli eder, sonra erkek kardeşleri ve ölen kişinin oğullarını, ve son olarak da dul kalan eşlerini (eşlerin cenaze törenine katılmasına izin verilirdi); şöyle der: "Kadınlık erdemini de unutmamak ge-

¹³⁵ Karş. Aristophanes'in *Lysistrata*'sının başlangıcı ve sonra da (387 vd.) Proboulos'un dört yıl önce Demostatos'un Sicilya seferini savunmak için mecliste yaptığı, Adonis'i anmak için dans eden kadınların çıkardığı seslerle kesilen konuşması dolayısıyla sorduğu soru. Kadınlar "aiai Adonin" ve "Adonis öldü" diye bağırıyordu. Aynı oyunda, kimi özel kostümler giyen kadınların belli ayinlerde yaptığı ağırbaşlı yürüyüşün ayrıntılarını (641 vd.) öğreniyoruz. Hayat tecrübelerini aktaran Atinalı bir kadın şöyle der: "Yedi yaşındayken Pallas'ın bir ikonasını taşıdım; onuncu yaşında Pallas Arkhegetes'e hizmet eden bir un öğretücü (*aletris*) oldum; sonra Brauronia'da dişi ayı olarak safran rengi giysilere büründüm ve büyüüp güzel bir kız olunca da sepet taşıyıcılardan biriydim."

¹³⁶ *Medea*'da, 1081, Euripides bir kadının zihnin ve şiirin hayatı üzerinde hak iddia edişini anlatır: Korinthoslu kadınlar korusu şöyle der: "Zihnim sürekli saklı olanı arıyor, cinsiyetimize fazla uygun olmayan hakikatin ödülünü kazanmaya çalıştım; fakat bizim de Musalarımız var, bizle yaşarlar ama hepimizle değil, birçoğu arasında sadece birkaçımızı bulabilirsiniz; çünkü kadınlar dünyasının da kendi Musaları yok değildir." Boeotalı kadın şairleri hatırlayabiliriz.

¹³⁷ Karş. Sophokles, fragman 61 Nauck.

¹³⁸ Thukydides 2.45.

rekir, dul eşler için kısaca şunu söyleyeceğim: Sizin için en büyük onur, karakterinize sadık kalmak ve ister övmek ister yermek niyetiyle olsun kendinizden mümkün olduğu kadar az söz ettirmektir.” Aspasia’ya eşlik eden ve kuşkusuz başka birçok eşi daha olan erkeğin düşüncesi budur (Aspasia için bir ayrıcalık yapmış olmalıdır).¹³⁹

Evlilik, üzerinde fazla düşünülen bir şey değildi. En ciddi tartışmalarda bile hep aynı şey duyulurdu: Evliliğin aşkla veya cinsel hazların tatmin edilmesiyle hiçbir ilişkisi yoktu, tek amacı illeri yaşlarda ebeveynlerine bakacak çocuklar meydana getirmektir,¹⁴⁰ ve Antisthenes’in eklediği gibi, bu hedef doğrultusunda fiziksel ve zihinsel olarak sağlam kadınlar seçilirdi.¹⁴¹ Burada sadece yurttaşlık statüsü olan anne babaların çocuklarının yurttaş olabileceği şeklinde bir düzenleme olmasa, Atina’da yasal evlilik diye bir şey kalmayacağını düşünebiliriz. Ksenophon’un *Oikonomikos*’unda İskhomakhos genç eşini nasıl eğittiğini anlatır; ona söylediği son sözler ahlaki açıdan güzel, son derece saygı doludur, bir kocanın söyleyebileceği en şık sözlerdir bunlar: “Benden daha iyi olursan, senin hizmetkârın olurum” (42). Ama cümlelerin devamı oldukça serttir. Kural olarak eş evin kadınlar bölümünde yaşar ve evin her türlü hizmetini görürken, erkek fahişelerle ve hetairalarla gönül eğlendirirdi; Aristophanes’in *Thesmophoriazousai*’sinde (785 vd.) buna dair yüksek sesli yakınmalar duyulur. Sophokles de kadınların haline acır ve evinde mutlu mesut bir çocukluk geçiren kızın evin tanrıları ve ebeveynleri tarafından nasıl reddedildiğini, belki de barbarlara ve yabancılara ama her halükârda bilmediği bir eve satıldığını, zifaf gecesinden sonra bulduğu her şeye övgüler düzmek veya hayranmış gibi görünmek zorunda olduğunu anlatır.¹⁴² Flörte genellikle iğrenç gelenekler eşlik eder. Örneğin babasının yoksul öldüğü anlaşılır anlaşılmaz gelin arsızca bir şekilde terk edilir, nitekim Lysandros ile (bir versiyona göre) Adil Aristides’in kızlarının başına bu

¹³⁹ Bunu Perikles’in Samos’ta savaşırken ölen Atinalılar için cenaze nutku verdiği ve sonra tıpkı zafer kazanmış bir atlet gibi kadınlar tarafından taçla ödüllendirildiği Plutarkhos’un Perikles’ine, 28, bağlamak zordur; sadece Elpinike, Kimon’un kız kardeşi, onu şiddetle suçlar ve o da medeni olmayan bir şekilde ve azarlarcasına cevap verir.

¹⁴⁰ Ksenophon, *Memorabilia* 2.2.4., *Oikonomikos* 7.11 ve 19.

¹⁴¹ Diogenes Laertios 6.1.5.

¹⁴² Sophokles, fragman 524 Nauck.

gelmiştir.¹⁴³ Andokides "Gizemler Üstüne" başlıklı konuşmasında evlenip boşanan ve kolayca yeniden evlenen hovarda III. Kallias'ın evliliklerini anlatır.¹⁴⁴ Kallias'ın bunu yapan tek kişi, tek ahlaksız adam olmadığı söylenebilir; ancak bu konudaki net açıklamaların sayısı en seçkin erkeklerin bile kadınları aşığılıdığına şüphe bırakmamaktadır. Ksanthippe başka bakımlardan nasıl olursa olsun, onun Sokrates'ten ayrılışıyla ilgili Platon'un sözleri kadınlara yönelik küçümseyici bakışın dolaylı kanıtlarından biridir. Ksanthippe küçük oğluyla Sokrates'in az ötesinde oturup "Şimdi arkadaşlarınla konuşuyorsun, onlar da seninle, son kez," diye feryat edince, Sokrates Kriton'a bakıp "Ey Kriton, biri şu kadını eve götürsün" der ve Ksanthippe feryatlar ve itişmeler arasında zorla uzaklaştırılır. Sokrates, Phaidon'a çok farklı davranır. Her zamanki gibi Phaidon'un saçlarıyla oynadığı o samimi anda yüreğe dokunan bir sıcaklık vardır.¹⁴⁵ Platon bunu gözleriyle görmediği halde, kurgusu bizlere olan bitenin tamamen kabul edilebilir bir versiyonu gibi görünür. Burada kaydedilen konuşmaların bir tekinde bile kadınların bulunmaması kadının konumuna dolaylı bir ışık tutar; konuşmacılar tamamen erkektir, orada bir kadın varsa da sanki yokmuş gibi davranılır. Bunun tek önemli istisnası Platon'un şöleninde Sokrates'in bahsettiği Diotima'dır; Diotima tamamen kurgusal bir figür bile olsa bu Platon'un sıra dışı cömertliğinin bir göstergesi olarak görülür.¹⁴⁶

¹⁴³ Aelianus, *Varia Historia* 10.15. Diğerleri Atina Devleti'nin kızları için çeyiz verdiğini söylemektedir.

¹⁴⁴ Kallias ilk olarak Glaokon'un kızıyla evlendi, ondan bir oğlu yani Dördüncü Hipponikos oldu. Onun ölümünden sonra İskhomakhos'un bir kızıyla evlendi. Bir yıldan az bir süre sonra kayınpederi ölünce kansının annesiyle ilişki yaşamaya başladı ve anne kızını kapı dışarı etti (bunun şok edici bir olay olarak görüldüğü doğrudur). Bir süre sonra yeni metresinden sıkılan Kallias onu kovdu ve Andokides'in bir akrabasıyla evlenmeye çalıştı, fakat Andokides bunu engelledi, Kallias da amacına ulaşmak için kurnazlıklara başvurdu. Ancak buna rağmen onunla evlenemeyince başka bir kadından bir oğlu oldu, ama ilk başta onu kabul etmek istemedi. Daha sonra bu kadına tekrar aşık oldu ve çocuğu kabullendi. Kardeşlerin evliliği ancak aynı anneden doğmaları halinde yasaktı; Plutarkhos, *Themistokles*'te, 32, Themistokles'in oğlu Arkheptolis'in başka bir anneden olan kız kardeşi Mnesiptolema ile evlendiğini söyler. Yurttaşların niteliği ve sayısı zarar görmedikçe antik dönemde kimse bu tür evliliklere ses çıkarmazdı.

¹⁴⁵ Çocuklarıyla birlikte gelen ve Sokrates'in banyo yaptıktan sonra ve zehri içmeden önce bir süre konuştuğu kadınlar muhtemelen akrabaları, belki de kız kardeşleriydi. Öğrencileri de gözyaşlarına boğulunca bu tür budalalıklar yapmamaları için kadınları gönderdiğini söyler.

¹⁴⁶ Pseudo-Platoncu *Meneksenos*'ta dolaylı da olsa Aspasia'dan da söz edilir.

Sadece Yunan dünyasının kıyılarında köşelerinde, koloni tiranlarının veya Pers vasalların ailelerinden bazı kadınların siyasi güç veya toplumsal güç elde ettiği görülür; 6. yüzyılda Kyreneli Pheretime ve Halikarnassoslu Artemisia vardı. Halikarnassoslu Artemisia ihanetleriyle ünlüydü; daha sonra Salamis'te kendisini kurtarmak için kendi filosuna ait bir gemiyi batırmıştı. Sonra Dardanos'un Pers vasalı Zenis'in dul karısı cesur Mania vardı; Pharnabazos'un desteğiyle Zenis'in yerini almış, hatta savaşlarda ordulara komuta etmişti, ama sonunda damadı tarafından öldürülmüştü.¹⁴⁷ Yunanistan'da adları savaşla anılan kadınlara pek rastlanmaz;¹⁴⁸ ancak kendilerine özgü gelenekleri olan Sparta kadınları seslerini diğerlerine göre daha fazla duyurmuş olabilirler.

Kadınların hor görülmesinin tipik sonuçlarından biri bir kadının sadakatsizliğinin yol açtığı Truva Savaşına giderek artan merak duygusudur.¹⁴⁹ Ancak konu kadının zinasının hafife alınması değildir. Sparta kadınlarının jimnastik yapmasının kadınlık erdemine verdiği zararla Peleos'un dalga geçtiği Euripides'in *Andromakhe*'sinde (595 vd.) Hermione, kadınların sürekli bir araya toplanmasının evliliğe zarar verdiğini söyleyerek kendini suçlar (930 vd.). Kimi açgözlülüktен, kimi bir suç ortağı bulma arzusuyla ve birçoğu da kaba şehvetten zarar verir; diğer yönlerden sıkı bir kısıtlama altında bulunan kadının sevdiği kadınlarla bir araya gelmesine izin verilmesi tehlikeli olabilir. Her durumda o zamanla bu zaman arasındaki büyük farklardan biri, aşk ilişkilerine hoşgörüyle bakan kamuoyunun sadakatsiz kadını bağışlamaması -çünkü kamuoyunu şekillendirenler kadınlar değildir- iken, diğeri de zinanın hırsızlıkla eşit görülmesiydi. Zina yapan kadın ilginç bulunmazdı, kocası ve çocukları için bir utanç vesilesiydi, ama modern dönemlerde olduğu gibi kocayla alay etmek diye bir şey yoktu, koca bugün hayal bile edilemeyecek bir biçimde rahatça bir skandal çıkarabilirdi.¹⁵⁰ Dahası tiyatro zinanın

¹⁴⁷ Polyainos 3.54.

¹⁴⁸ Pausanias'ta, 2.20.7, söz edilen, Argoslu Telesilla'nın Kleomenes'in işgal girişimi sırasında gösterdiği kahramanlık 6. yüzyılın sonuyla 5. yüzyılın başı arasında yaşanır; bunun ne kadarının gerçek, ne kadarının mit olduğunu bilmemiz mümkün değildir.

¹⁴⁹ Aynı zamanda karşı. Herodotos 1, İo'nun kaçırılması ve Peloponnessos Savaşı'nın nedenleriyle ilgili parodi, Aristophanes, *Akharnialılar* 529 vd.

¹⁵⁰ Lysias 1'de, *Erastosthenes Cinayeti*, Euphiletos yargıçlar kuruluna eşini baştan çıkaran Eratosthenes'i nasıl yakalayıp öldürdüğünü anlatır. Eratosthenes evli kadınları baştan çıkarmasıyla ünlüydü. Yargıçların bu tür davaları ciddiye aldığını bil-

psikolojik yorumuyla veya hafifletilmesiyle ilgilenmiyordu. Mitolojide Hephaistos'un bütün tanrıları çağırıp Ares'le birlikte ağa yakalanan karısını göstermesi ve onların da kocaya değil tuzağa düşen çifte gülmesi de ilginçtir.

Kadınların şiirdeki tasviri sorunludur; Aristophanes'in kadınlarla ilgili üç oyununa (*Thesmophoriazusae*, *Lysistrata* ve *Ekklesiazusae*) ne kadar güvenilebileceğini kestirmek güçtür. Özellikle de büyük şehirlerin yozlaşmış atmosferinde seyirci tamamen erkek olsaydı komedilerin günümüzde neye benzeyeceğini kestirmek hiç kolay değildir. Ancak tragedya yazarlarının ciddiye alınması gerekir. Her ne kadar şairin adanmış bir uzman ve dünyaya sırtını dönmüş biri olması halinde şiirsel belgelerin kültür tarihçisi için fazla bir şey ifade etmeyeceği söylenebilirse de şiirin tıpkı antik epik şiirde olduğu gibi halkın düşünce tarzını yansıttığı yerde veya tıpkı trajedide olduğu gibi halka seslenerek öğütler verdiği yerlerde durum farklıdır; bu durumda şiirin tanıklığı hem güçlü hem de önemlidir. Bu tip şiirde sadece genel kabul gören fikirler aktarılır.

Aiskhylos'un görüşleri bile çok serttir. Apollon *Eumenides*'te (657 vd.) sadece babanın çocuğun ebeveyni olduğunu, annenin yalnızca bir bakıcı olduğunu ve Athena'nın annesinin olmadığını savunur; Athena kapanış konuşmasında (734 vd.) *a priori* erkeklerden yanadır. Eteokles'in yaslı ve öfkeli Thebai kadınlarını hedef alan duygusuz konuşması (Aiskhylos, *Thebaililere Karşı Yediler* 182 vd.) o anın dehşeti nedeniyle istisnai bir durum olabilir; ancak *Yakarıcılar*'da Kral Pelagos'un erkeklerin kadınlar için kan dökmesini yanlış bulduğunu söylemesi olağanüstü bir zalimlik izlenimi yaratır (476 vd.). Aristophanes'in *Kurbağalar*'ındaki Euripides figürünün (1043 vd.) *bu* şairin (Aiskhylos) tek bir aşk sahnesi yazmadığını söylemesi son derece inandırıcıdır.

Tereus fragmanına değinirken Sophokles'in kadınların kaderinden melankolik bir sempatiyle söz ettiğini söylemiştik. Ama mitoloji tarafından dayatılmış olmasalardı, kendi zamanının dü-

diğinden, Euphiletos, Eratosthenes'in para karşılığı tuttuğu bir köle kadın aracılığıyla aldatılışının ayrıntılarına girer. Eratosthenes'in terk ettiği bir kadın onu uyarınca bu köle kadını zorlar ve karısının gerçek yüzünü ortaya çıkarır. Eratosthenes'in evde olduğu o kritik anda Euphiletos dışarı çıkıp komşuları ve arkadaşlarını şahit olarak toplamış ve ellerinde fenerlerle gidip çifti suçüstü yakalamışlardı. Eratosthenes yakarmalarına ve para teklif etmesine rağmen Euphiletos tarafından şu sözler eşliğinde öldürülmüştü: "Seni ben değil Devletin yasası öldürdü."

şüncelerinden farklı düşünceler içeren bir Antigone veya Elektra yaratıp yaratmayacağı tartışmalıdır; görünüşe göre bu tür karakterler gerçek hayatta değil, sadece sahnede hayat bulmaktaydı.

Sonra Euripides. Euripides'in tragedyalarında itici gücün kadınlardan kaynaklanmasını tercih ettiği varsayılır. Oyunlarının büyük çoğunluğunda asıl odak noktası kadınlardır ve koro da neredeyse her zaman kadınlardan oluşur; Euripides'in özgün ve yeni yanının kadınlara yaptığı vurgu olduğunu söylemek mümkündür. Euripides'te kahramanlık damarı yok muydu? Yoksa erkek karakter kalmamış mıydı, Sophokles'in Aias'ı, Oidipos'u ve Herakles'i bu figürlerin son görünüşleri miydi, ya da mitolojideki erkek karakteri eski esin gücünü mü kaybetmişti? Mitoloji Euripides'in sık sık yaptığı gibi değiştirilecek ve eleştirilecek olursa, belki o zaman erkeklerin ikinci plana düşmesi kaçınılmaz olur. Euripides'in büyük enerji harcadığı yeni ideal erkek karakteri Hippolytos'tur; İon çok daha zayıftır. Öte yandan oyunların kimi kötücül, kimi ideal kadın karakterlerle doludur. En başından, kadınların korkunç ve muhteşem çılgınlığının aksine herkesin kusurlu gösterildiği son oyunu *Bakkhai*'ye kadar bu hep böyledir. Erkek karakterler kadınlar hakkındaki çarpıcı gözlemleriyle zaman zaman şairin bir kadın düşmanı olduğu izlenimi yaratır, çünkü bu sözlerin onun kendi görüşlerini yansıttığı varsayılır. Onu bir kahramanlık karşıtı veya kahramanlığa ilgi duymayan biri olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır, çünkü birçok kahramana (örneğin Atreidai'ye neredeyse her zaman) kötü davranır; bu kişiler genellikle onursuz pozitif hakkı veya çıkarı temsil ederken, kadınlar fedakârlığı ve tutkuyu -ve ender olarak aşkı, daha sık olarak intikamı ve ona benzer şeyleri- temsil eder.¹⁵¹

Hippolytos ve *Orestes* gibi oyunlarda evlilik ilişkisinin doğurduğu riskler, kadının kötülüğe çok yatkın doğası ve ürkütücü iş-

¹⁵¹ *Orestes*'ten de açıkça görüleceği üzere gönül ilişkileri dramalarda fazla kullanılan bir tema değildi. Elektra uzun zaman Pylades'le gönül ilişkisi yaşamıştı, ancak bu nişan oyunda önemli bir yer tutmamıştı. Orestes ile Pylades arasındaki ilk sahnede bundan hiç bahsedilmediği gibi, ancak çok sonra (dize 1079), Elektra'nın Pylades ile ilk kez karşılaştığı ve birbirlerini uzun zaman fark etmedikleri sahnede de söz edilmemektedir. Kız kardeşini Pylades ile nişanladığını söyleyen ve her ikisiyle birlikte ölmek istediğini bildiren kişi Orestes'tir; ama bu, ağabeyin, koronun intikam planlarını ağızlarından kaçırmasından korktuğunu söylemesinden sonra kaba gelinin "Bu kadınlara güvenmiyorum" demesini engellemez.

leri acımasızca lanetlenir.¹⁵² Bunun önemli bir kanıtı da Hippolytos'un büyük nutkudur (616 vd.); bütün Yunanların aynı şekilde düşündüğünü varsaymaya gerek yok ancak bu, Hippolytos'un bu tür görüşler taşıdığı halde yine de ideal bir karakter olabildiğini ya da en azından nefret ve aşağılamalarla sahneden kovulacak biri olmadığını gösterir.¹⁵³ Kadınların insan ırkının çoğalması açısından vazgeçilmez olduğunu söyleyerek söze başlar.¹⁵⁴ Babanın kötü talihinden kurtulmak için bir drahoma verip kızını evlendirdiğini, ama kocanın bu zehirli otu keyifle evine aldığını, onu okşayıp süslediğini ve bunun karşılığında özgürlüğünün kısıtlandığını; zengin bir ailenin kızıyla evlenmişse kötü karısına memnuniyetle katlandığını (veya öyle göründüğünü), ama karısının kötü bir ailesi varsa iyi karısı için zorlukları olduğu gibi kabullendiğini söyler. En iyi koca evde işe yaramasa bile aptal bir karısı olan kocadır: "Zeki kadından nefret ederim. Kadının akıllısı benim evimden uzak olsun; çünkü Kypris zeki kadının içine kötü dürtüler ve sınırsız kötülük yapma gücü koyar, halbuki aptallar akılları yetmediği için kötülük yapamaz." Hippolytos bu sözlerle o dönemde Atinalıların da yaygın bir şekilde paylaştığı bir görüşü ifade etmekteydi: Eğitimli bir Atinalı zeki bir kadına katlanamazdı, tabii bir fahişe değilse. Dadıdan söz ederken kadınların odasına hiçbir kadının girip çıkmamasını; evdeki kadınların hep yaptıkları gibi kötü şeyler düşünmesini önlemek için her ikisi de vahşi ve sözlerle anlatılması imkânsız olan dedikoducularla köpeklerin içeri girmesini engellemek gerektiğini, kadın hizmetçilerin de böyle şeylere aracılık ettiğini söylerken tam da Atinalıların zihniyetini yansıtır. Atinalılara göre kadınlar hizmetçiler vasıtasıyla dış dünyayla ilişki kurabildiği sürece onları eve kapatmanın bir faydası yoktu.

Hippolytos'un yanında Korkunç Phaidra figürü vardır. Bu tiyatta Hippolytos Dadının teklifini reddedince, Phaidra kendini öldürerek Kypris'i tatmin etmeye ve bu yolla aynı zamanda Hippolytos'a zafer kazandırmak yerine zarar vermeye karar ve-

¹⁵² Örneğin *Orestes* 602, kadın korusu tarafından naif bir şekilde tekrar edilir.

¹⁵³ Koro *Thesmophoriazusa*'de, 785 vd., sert bir karşılık verir.

¹⁵⁴ O, ağacı sallayarak çocukları aşağı düşürmekten yanadır; karşı. Milton, *Paradise Lost* 858. Yaşlı Susarion, Aristophanes'in *Lysistrata*'da aktardığı dizede (1039), Atinalıların "Ne o ölümcül yaratıklarla, ne de onlarsız olmuyor" şeklindeki ifadeyle kadınların doğuştan kötü olduğunu düşündükleri sonucuna varır. [Susarion Attik komedinin babası olarak tanınır.]

rir. İntihara karar vererek arkasında iyi bir isim bırakacaktır, çünkü aşık olmakla fiziksel anlamda bir suç işlememiştir.¹⁵⁵ Dadı figürü çok önemlidir. O aracıdır, her şeyi hafife alarak ve iyi bi-ten her şeyin iyi olduğunu söyleyerek hizmet ettiği kadının günahlarını savunan kişi olmuştur.

Kreusa, *İon*'da erkeklerin kadınlardan genellikle nefret ettiğini ve onlara kötü davrandığını söyler. O da ancak baskın olma ve tutkuları tatmin etme arzusunun meşru kabul edildiğini ve bunlara yaygın bir şekilde izin verildiğini aklımızdan çıkarmadığımız takdirde anlaşılabilir karakterlerden biridir. Üvey oğlunun kendi evinde kendisinden daha güçlü hale gelmeye başladığını gören Kreusa'nın durumundaki bir kadının aşırı şeyler yapma hakkı olduğuna inanması doğaldır; fakat burada sıra dışı olan şey Öğretmenin, kadın olduğunu kanıtlaması gerektiğini söyleyerek (843 vd.) onu Ksuthos ve *İon*'u öldürmeye teşvik etmesidir. Euripides bundan ve cinayetin ayrıntılarının zehrin nasıl verileceğine kadar tek tek kararlaştırıldığı diyalogdan (985 vd.) epeyce gurur duymuş olmalıdır. Kreusa'nın korkunç işlerini dramatik bir gerçekçilikle aktarmayı başarır.

Kreusa ile Medea'nın dışında *Orestes*'in dehşetengiz Elektra'sı da kötü kadınlar listesinde. Yine onun durumunda, Euripides'in büyüklük veya dramatik yücelikle en uğursuz özellikleri kadında bir araya getiremediğini düşünme hatasına düşmemek gerekir. Sophokles'in Aias'ı da korkunçtur ama aynı zamanda yücedir, dolayısıyla sevmeye değer görülür; bu üçlüdeki gibi kadınların ürküten enerjisi bu sert mizacın tam karşıtıdır. Öte yandan, bu ideal Euripides'in hayranlık duyduğu karakteristik özellikler olan ve her iki Helene tarafından da kabul gören en şeytani planları dile getirdiği Menelaos ile arasındaki uzun konuşmada diğer örneklerle birlikte sunulan sinsilik ve kurnazlıkla çelişmez. (*Helene* 1032 vd.).

Bazı soylu fedakâr kadın figürleri bütün bu figürlerle yani iki

¹⁵⁵ Karş. 771. Oyunun başlarında (419 vd.) intiharı düşünürken, kocasının adını skandala karıştırmaması ve saygıdeğer bir evliliğe leke sürmemek gerektiğini söyler; annenin sonraki sadakatsizliği meşru oğullara zarar verir. Phaedra'nın Hippolytos'tan aldığı intikama benzer bir intikam da 5. yüzyılda yaşanır. Ptolemaios Hephaistos'a göre, yaşlı Artemisia, Dardanos adlı Abydoslu bir gence aşık olmuştu; aşkına karşılık bulamayınca delikanlının uykuda gözlerini oymuştu; aşk acısı daha da büyüyünce bir kahine danışmış ve kendini Leukadia Kayası'ndan atmıştı (Westermann, *Mythographoi* s. 198).

İphigenia, Makaria, Polyksena, Theonoi ve diğerleriyle çalışmaktadır. Kuşkusuz Sophokles'in Antigone'siyle aralarında belli bir fark var ama yine de belli bir yapmacıklık da söz konusudur.

Şiirin hayali figürlerinden Atina'nın gerçekliğine dönecek olursak, o zamanların hetairaları hakkında bir iki söz daha söylemek gerekir. Eski dönemlerde bazı hetairalar zeka ve güzellikleriyle öne çıkmıştı, o kadar ki bütün Hellas onları tanır, *leskhe'*de onlar hakkında konuşur ve birbiriyle kıyaslardı. Şimdiyse hetaira figürü çok daha ön plana çıkmaktaydı ve 4. yüzyılda Lais'i üretecek olan tip oluşturulmaktaydı. Daha önce dediğim gibi Atinalıların hetairalarda aradığı şey sıradan cinsel ilişki değildi; bunu (*pornai*, *pallachai*) yapacak başka kadınlar vardı. Hetairaların cazibeleri daha çok zekalarından kaynaklanıyordu ve bunun en iyi bilinen örneklerinden biri Perikles'in arkadaşı Miletoslu Aspasia idi. Aspasia'nın Atina'ya nasıl geldiği bilinmez; yine bir Miletoslu olan ve kendisi gibi zeki olmakla kalmayıp aynı zamanda güzel olan rakibi Thargelia'nın peşinden geldiği söylenir. Perikles yasal eşinden ayrıldıktan sonra Aspasia ile muhteşem bir hayat yaşamış ve ondan kendi adını taşıyan bir oğlu olmuştu. Samos ve hatta Peloponnessos Savaşları'nın çıkmasında önemli bir rolü olduğu ve Perikles'i eğiterek iyi bir hatip yaptığı söylenir.¹⁵⁶ Ama genelevde kadın çalıştırdığına inanılıyor¹⁵⁷ ve sadece *asebeia* ile değil aynı zamanda Perikles'e köle kadınların yanında özgür kadınlar bulmakla suçlanıyordu.¹⁵⁸ Onu bu suçlamalardan kurtaran Perikles'in gözyaşları olmuştu; ama o Perikles'in ölümünden sonra düşük tabakadan bir demagog olan Lysikles ile güç birliğine gitmiş ve onu Atina'nın en önemli adamlarından biri yapmıştı. Genç Kiros, Milto'suna Aspasia'nın adını vermişti.

Sokrates'in kendisini Aspasia'nın öğrencisi olarak nitelemesi, tonu ne kadar ironik olursa olsun Aspasia hakkında çok şey söylemekte olup,¹⁵⁹ evli erkeklerin eşlerini ondan bir şeyler öğrenmeye götürmesi ilginçtir, örneğin Cicero'ya göre Ksenophon kesinlikle saygın bir kadın olması gereken eşini Aspasia'nın yanına

¹⁵⁶ On dört evlilik yapan Thargelia siyasi nüfuz sahibiydi. Plutarkhos (*Perikles* 24) bütün aşıklarını Perslerin yanına çektiğini söyler.

¹⁵⁷ Athenaios (13.25) Yunanistan'a birçok güzel kadın getirdiğini ve her yerde onun *hetairai*'sinin bulunduğunu belirtir.

¹⁵⁸ Bu ilk suçlamaydı.

¹⁵⁹ Pseudo-Platoncu *Meneksenos*'ta, 235e.

götürmüştü;¹⁶⁰ kadınlar Aspasia'nın sunabileceği en iyi şeyden yani onun güzel sohbetinden yararlanmıştı. Ona yöneltilen suçlamalara gelince, bunları kanıtlamak da çürütmek de mümkün değildir. Aristophanes'in her sayfasından görüleceği üzere yaşadığı şehir son derece kanunsuz ve düzensiz bir şehirdi. Kusursuz biri bile olsa bunu kanıtlayabilecek durumda değildi.¹⁶¹

Her durumda Perikles uzun bir süre hayatında bütün davranışlarını etkileyebilecek kadar etkili bir kadın bulunan tek Helen oldu. Diğer Helenler hetairalarla en fazla geçici ilişkiler kuruyordu. Bir erkeğin kendisini seven kadına göre değerlendirilmesi veya kötü bir aşk ilişkisinin erkeğin hayatını etkileyebileceği düşüncesi Yunanlara oldukça yabancı bir tutumdur. Mutsuz bir evlilik büyük acılara yol açabilir, fakat bir Yunana göre ömür boyu süren bir mutluluk asla aşka ve evliliğe bağlı olamazdı.¹⁶² Tutku geçiciydi, sadece anlık hazza yönelikti ve dahası bir hastalık olarak görülüyordu.¹⁶³ Eş kocası üzerinde değil duygusal, maddi bir iddiada dahi bulunamazdı; bir birey üzerinde bu hak sadece böyle bir durumda kişiyi hapsedebilecek olan *polis*'e aitti. Ancak koca karısı üzerinde hak iddia edebilir ve *polis* de meşru olması gereken çocuklardan dolayı bu konuda onu desteklerdi.

Sorunun diğer bir boyutu erkeklerin kadınlarla aşk ilişkileriyle eğitilmiş veya terbiye edilmiş olmamasıydı. Evde ahlakın bekçisi kadındı ama bir sosyal "duruşun" tonunu belirleyemezdi. (Her ne kadar Aristophanes'teki kadınlar kocalarına sövüp saysa ve onlardan şikayet etse de) bırakın genel olarak erkekleri, kocasının şöhreti üzerinde bile hiçbir gücü yoktu. Sosyal statüyle ilgili konularda da söz hakkı yoktu, tek yapabileceği giyim tarzıyla kocasının sosyal konumunu göstermekti. Belli bir sınıfa mensup

¹⁶⁰ *De inventione* 1.31.

¹⁶¹ Adolf Schmidt, *Pericleischer Zeitalter*, cilt I, s. 89 ve s. 288, bunu tamamen örtbas etmeye çalışır. Schmidt'e göre Aspasia ne fahişeydi ne de bir genelevde çalışmıştı; Lysikles ile evlenmemiş ama Perikles'in ölümünden sonra onun korumasını kabul etmişti, bir yıl sonra da kendisi ölmüştü. Kratinos'un *Khironos*'te (yakl. M.Ö. 440) ondan *pallakhe*, Eupolis'in ise *Demes*'te *porne* diye söz ettiğinin kabul edilmesine rağmen, Schmidt bunların komedi yazarları tarafından kullanılan pejoratif ifadeler olduğunu söyler.

¹⁶² Bu tip ilişkilere hayatın geri kalanına göre daha az ilgi gösterildiğinden, aşk romanlarının gelişimi uzunca bir zaman almış, ancak Yunanların özel hayatın ufuklarına gerilediği yıllarda ortaya çıkabilmiştir.

¹⁶³ Karş. Plutarkhos'un *Sevgi*'sinden, kısmen Platon'a ve tragedya yazarlarına dayanan ve tutkunun patolojik yanlarına vurgu yapan fragman.

ailelerden oluşan karma bir toplum yoktu; şölen tamamen farklı bir şeydi. Kızlar tamamen görücü usulüyle evlendirilirdi ve tıpkı anneleri gibi onların da söz hakkı yoktu. Erkekler zengin gelir veya büyük drahoma peşinde koşabilseler bile kadınların açıktan zengin erkeklerin peşinde koşması, flört etmesi veya bu konuda az çok bir şeyler öğrenmeye bile çalışması mümkün değildi. Henüz “moda” diye bir kavram yoktu. Giyim tarzları çok ender değişirdi, o değişim de çok yavaş olurdu. Kadınlar yeni giysilerini göstermek için rekabet etmez, hele hele erkeklerin dikkatini çekmek için ortalıkta hava atmaları söz konusu bile olmazdı. Bunun şıklığın tanrının adına sergilendiği Thesmophoria gibi özel dini ayinlerle dengelerlerdi.

Olay el emeği karşıtı (*antibanausia*) düşünce tarzıyla bağlantılıdır. Önce bir ev inşa etmek ve sonra da sosyal konuma göre yaşayabilmek için para kazanmak zorunda olma fikri kesinlikle Yunanların aklının alamayacağı bir şeydi. El emeğine karşı tavır mütevazı bir hayat tarzı, çocukların mütevazı bir şekilde yetiştirilmesi, şehirle çiftlik arasında sık sık seyahat etmemek demektir.¹⁶⁴ Zengin mülk sahibi bir kişi her türlü *leitourgiai* ve *khoregiae* altında öyle ezilirdi ki kendi evine harcayacak parası kalmazdı.

Sonraki dönemlerde komedi aşk ilişkisinin ne getireceğine dair bir ölçü verir: Arzu ve hüsrân halinde kıskançlık. Hiçbir manevi derinliği yoktur; oyun bitince o da bitiverir.

Yukarıda da bahsedilen sosyal faaliyetlere gelince, çok eski tarihlerden beri bunun temeli özel hayatın başlıca boşalma ve rahatlama aracı olan şölenlerdi - dolayısıyla doğal bir ihtiyaçtı. Bu dönemde şölenin önemli bir kısmını oluşturmaya başlayan müzik ve dans gibi eğlencelerden uzun uzadıya bahsetmeyeceğiz. Flüt, lir ve kitar çalan kızlar vardı, ayrıca dansçıların ve hetairaların da katıldığı olurdu; insanlara büyük zevk veren meşhur *kottabos* dışında çeşitli espriler yapmak, bilmece sorular sormak, cevap veremeyenlere ceza vermek gibi veya zar atmak, bahis oynamak gibi şeyler üzerinde de fazla durmayacağız. Bu oyunda şarabın bir kaptan diğerine ustalıkla püskürtülmesi söz konusuydu. Şarabın sıçramasıyla ortaya çıkan motiflerin fala, özellikle de aşkla ilgili sorulara cevap vermeye elverişli olması gerekirdi. Bu kışkırtma yöntemiyle konuk gizli aşk ilişkilerini itiraf etmeye zorla-

¹⁶⁴ Özel sağlık merkezleri yoktu; gerçekten hasta olanlar Asklepios tapınaklarına hacca giderdi. Evden uzaktaki yerleri zevk için ziyaret etmek diye bir kavram yoktu. Zevk için yolculuk yapan Aristippos’a hayretle bakılırdı.

nırdı.¹⁶⁵ Şölenlerdeki lüks malzemelerin artmasını zaman ve yerle açıklamak mümkündür. Pahalı konutlarda oturmak veya pahalı giysiler giymek yaygın bir şey değildi; hiç kimsenin öğretmen haricinde gereğinden fazla kölesi yoktu; at arabası yoktu, at yetiştiriciliğe de giderek azalmaktaydı. “Kişinin sosyal statüsüne göre yaşaması” veya “mevkisine göre davranması” gibi şeyler akla bile gelmezdi. Dolayısıyla şölenlerle hetairalar tek lükslerdi.¹⁶⁶

Şölenler evlerde yapılırdı; kendine saygı duyan bir köle bile bir tavernada yemek yemeye kalkmazdı.¹⁶⁷ Şayet masraflar sadece bir kişi tarafından karşılanmayacaksa herkes kendi masrafını öderdi, ama sofrada çoğu zaman davetsiz misafirler de olurdu, hatta bir süre sonra asalaklar da doluşmaya başlardı. Bir ziyafetin nasıl geliştiği hakkında eksiksiz belgelere sahibiz. Ritüele göre ilk önce eller yıkanır, sonra masalar kurulur ve yemek yenirdi. Eller tekrar yıkanır ve şarap adağına geçilirdi.¹⁶⁸ Taçlarını takmış olan konuklar iyi ruhların şerefine saf şarap yudumlarırken flütçü kızın (muhtemelen de çok genç bir kızdaki ziyade biraz daha yaşlı bir kadının) mutlaka olması gerekirdi, flüte ayrıca konukların hep birlikte söylediği zafer şarkıları eşlik ederdi. Flütçü bu ayinden sonra gönderilir¹⁶⁹ ve ardından “ikinci masalarda” genellikle bir sıraya göre veya fasulyeyle kura çekme yöntemiyle seçilen bir başkanın yönetiminde şölen başlardı. Sonra şaraba üçte bir veya üçte iki su ilave edilirdi; bir şölende eğlencenin uzun sürmesi için bu oranların altı özellikle çizilmektedir, çünkü bu oranlara uyulmadığı takdirde konukların kabalaşması ve hatta suyun yarı yarıya azaltılması halinde çılgınlıklar yaşanması bile muhtemeldi.¹⁷⁰ Şairler şarap ve içme üzerine ilginç dizeler döktürmüştür,¹⁷¹ fazla ama uzun sürede içilirdi, arada sarhoş olanlar da olurdu.

¹⁶⁵ *Kottabos* konusunda karşı. Pauly-Wissowab.

¹⁶⁶ *Protagoras* 347 vd.’da eğitimsizlik nedeniyle birbirlerini şarapla, yetenekleriyle ve sohbetleriyle eğlendiremeyen sıradan kişilerin evlerinde flütçülere ihtiyaç vardı ve müzikal özgünlüğe değer verilirdi; oysa kültürlü insanların toplandıkları yerlerde bunlara da lircilere de dansçılara da ihtiyaç yoktu.

¹⁶⁷ İsostrates, *Areopagitikos* 49.

¹⁶⁸ Bu Aristophanes’te, *Eşek Arıları* (1216 vd.), verilen emirdir.

¹⁶⁹ Platon, *Şölen* 176e.

¹⁷⁰ Mnesitheos, *Athenaios* 2.2. Bu muhtemelen farklı bir Mnesitheos, çok içmeyi arınmak olarak gören bir hekim idi. Sadece iyi yani damıtılmamış şarabın kullanılması gerektiğini, onunla birlikte yemek yenmemesini ve hastanın kusmadan yatmamasını tavsiye ediyordu.

¹⁷¹ Örneğin Euripides’in *Bakkhalar*’ında, 278 vd.

Dionysos festivallerinde sarhoşlara genellikle hoşgörüyü bakı-
lırdı.¹⁷² Şöleni yöneten kişi konukların sarhoş olmasını emredebil-
irdi (bu Sparta’da yasaktı) ve bir de içirerek cezalandırma siste-
mi vardı; aslında belli bir ölçüde içme zorunluluğu vardı, Sop-
hokles’in bir ifadesine göre (735 Radt) bu susuzluk çekme zorun-
luluğundan farklı değildi. Bir şair bir karakterinin ağzından şöy-
le bir parlak cümle kurar: “İçki sersemliği şöleden önce başlarsa
kimse fazla içmez” (Athenaios’taki Aleksis 9.34). Yunanlar içki
kaplarına özel bir özen gösterirdi, kapların üzerlerinde çeşitli şe-
killer, sembolik figürler bulunur, Nestor’un boynuzundan
Theokritos’taki ahşap kaseye kadar değişen bu kaplarda resim-
lerle öyküler anlatılırdı. Eğlenceyle ilişkili olan her şey tıpkı
dünya, güneş ve ay gibi yuvarlaktı - masa yuvarlaktı, ekmekler
ve içki kapları yuvarlaktı. Athenaios’un konuşmacılarından biri
(11.78) eski bir düşünceden yola çıkarak bunu hoş bir şekilde an-
latır. Daha sonraki bir mersiyede de şöyle der: “Tıpkı benim gibi
topraktan yapılmış olan o şirin kadehi ver bana; ölünce içine ya-
tacağım topraktan”; burada zevkle ölüm düşüncesi arasındaki
bağlantı güzel bir şekilde dile getirilmektedir.¹⁷³ Bu kapların şe-
killeriyle mezarlarda bulunan, hiç kullanılmamış ama güzel ol-
dukları için ölümlerin yanına konulan kapların şekillerinin birbiri-
ne benzediğini varsayabiliriz.

Sohbetler şarkılar ve içkilerle canlandırılıyordu. Üç şekilde
şarkı söylenirdi; bazen konuklar toplu halde, bazen sırayla söy-
lerdi ve bazen de sadece bu konuda iyi olanlar söylerdi. Herkes
oturduğu yerden şarkı söylerdi.¹⁷⁴ Bu konuda sabit bir yöntem
yoktu, yöntem rastgele belirlenirdi, buna da *skholion* (zikzak) de-
nirdi. Uzun bir süre eski tarz müzik tercih edilmişti. Hatta eski
komedi geleneğinden bir şair (bir şölen sırasında) artık modası
geçen Stesikhoros, Alkman ve Simonides’in yerine zina yapan
erkekler için serenatlar besteleyen hafifmeşrep Gnesippos’un
şarkılarının söylendiğinden şikayet ediyordu.¹⁷⁵ Ancak çok son-
raları Genç Dionysos’un çevresinde, masada Phrrynikhos’un,
Stesikhoros ve Pindaros’un zafer şarkıları söyleniyordu, tiranın
bestelediği şarkıları söylemekse dalkavukların işiydi.¹⁷⁶

¹⁷² Platon, *Yasalar* 637 b.

¹⁷³ *Yunan Antolojisi* 11.43.

¹⁷⁴ Athenaios 15.49.

¹⁷⁵ Athenaios 14.43.

¹⁷⁶ Athenaios 6.56.

Şölenin ana faaliyeti sohbet olmalıydı. Dünyanın başka hiçbir yerinde, tarihin hiçbir döneminde ziyafetler bu kadar *zekâ gösterisine* sahne olmamıştır. Konukların yüzleri ortaya ve birbirlerine dönük şekilde kanepelere uzanmasından dolayı genel sohbet mümkün olmakla kalmayıp aynı zamanda kaçınılmazdı da; konukların yanlarındakilerle konuştuklarının herkes tarafından duyulması nedeniyle konuşmalar herkese yönelik olurdu.¹⁷⁷ İki kişinin kendi aralarında alçak sesle dedikodu yapması mümkün olmadığı gibi, bir kişinin ciddi bir nutuk eşliğinde kadehini kaldırıp herkesi şerefe içmeye zorlaması da mümkün değildi. Bu sohbetlerde zenginliğin, mevkiin veya rütbenin bir önemi yoktu; tam bir samimiyet ortamı vardı ve hayatın her alanıyla ilgili konuşmalarda gösteriştten kaçınıldığı gibi, Yunanların karakteristik özelliği olan modern anlamda bir tevazu da yoktu. Herkesin çenesi açılır ve “öğrenilmiş” kelime dağarcığı eksikliği safsatayla kapatılmaya çalışılırdı. Bütün bunlara belirgin bir nezaket eşlik ederdi, bugün olduğu gibi o zaman da nezaketin kuralları kesin hatlarla belirlenmişti, ama bugünkünden farklıydı; çünkü nezaket tanrılar tarafından lütfedilen bir incelikti ve Yunanlar da nezakete kesinlikle çok önem verirdi. Asyalılarla diğer Yunanların sohbet temalarına Atinalılar başka temalar eklerdi. Sohbetlerde herkes dünyanın gidişatı hakkında kendi görüşlerini söyleme arzusu duyardı, nitekim Euripides’teki birçok tirat bunun yansımasıdır. Bu şairin popülerliği büyük ölçüde genel düşünceleri retorikten uzak güzel bir dille ifade edebilmesinden kaynaklanmaktaydı. Konuklar herkesten ve her şeyden söz eder, eğlenir ve alay ederdi; ama şölenin siyasi lobicilikle yakın bağlantılı bir faaliyet olmasının ve bir çeşit lobi olarak kullanılmasının ne gibi sakıncalar yarattığını da bilmek iyi olurdu.

Şölenlerde önemli kişilerle ünlü isimlerin kolayca birbirine karışması çeşitli gözlemlere ve tasvirlere de konu olmuş olmalıdır. Plutarkhos, İon’dan sonra, Kimon’un da katıldığı ve Pers seferini anlattığı bir Atina şöleninin oldukça ayrıntılı bir tasvirini yapar (Plutarkhos, *Kimon* 9); İon da Sophokles’in Khios’tan bahsettiği bir sohbeti anlatır; konuşma bir çocuğun şarap doldurmasıyla başlayıp edebi bir tartışmaya dönüşür ve bir şekerlemeye

¹⁷⁷ Önceki dönemde oturmadan yaslanmaya kadar bir dizi değişiklik yapılmıştı, ancak bu konuda tam bir kayıt yoktur. Bunun amacı sohbeti daha da genelleştirmek olabilir.

sona erer (Athenaios 13.81). Önceki dönemin edebiyatında şölenle ilgili bilgilerin ana kaynağı (bir süre sonra hicve dönüşen) mersiyelerdir; Platon'un döneminde bu rolü felsefi diyalog üstlenir. En iyi yazarların şölenleri ele alma tarzı, bunların entelektüel hayat açısından ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Bu türün en önemli eseri olan Platon'un *Şölen*'i büyük ihtimalle başından sonuna kadar kurgudur. İçindeki karakterlerin gerçek hayatta birbiriyle hiç karşılaşmamış olması ve sözlerinin tamamen Platon'un kurgusu olması kuvvetle muhtemeldir. Fakat tam bir tarihsel belge olmasa bile bu eser neyin mümkün görüldüğünü göstermesi açısından büyük önem taşır. Sadece bu insanların bir araya geldiğini düşünmek bile sosyal hayatta benzersiz bir andır. Diğer bir önemli şey de Atina'da entelektüel gelişimin zirveye ulaştığı ama aynı şekilde büyük bir siyasi krizin yaşandığı bir anda herhangi bir dedikoduya girmeden düzeyli bir sohbet yapılabilmesi, her katılımcının önemli bir konu hakkında genel görüşlerini tutarlı biçimde açıklayabilmesi ve bunları mitolojinin diliyle ifade etmesidir. Böyle bir zamanda bunun mümkün olması, tarihin fırtınalı dönemlerinin zihinsel faaliyetler açısından verimli olduğunu söyleyen Renan'ın inancını destekler.

Burada Platon'un *Şölen*'inin ince ayrıntılarına, örneğin Pausanias, Eryksimakhos ve Aristophanes'in konuşmalarını Agathon'unkinden ayıran arada yapılan karşılıklı iltifatlara değinmekte yarar var. Ancak geniş bir açıdan bakıldığında bu yemeğin tamamen tipik bir yemek olmadığını akıldan çıkarmamak gerekir. Tanrılara saf şarap sunulmasından sonra içme kısmına geçildiğinde bir yönetici seçilmez; ayrıca bütün konuklar herkesin canı istediği kadar içmesinde mutabık kalır (çünkü bir gün öncesinden hâlâ içki sersemliği vardır) ve flütçü kızı hemen gönderirler. Ve bu ziyafette ikinci ve üçüncü bir eylem daha vardır. İlk önce içeriye pat diye neşeyle Alkibiades dalar, başında sarmaşıktan bir çelenk ve kurdelelerle sarılmış menekşeler vardır, yanında bir flütçü ile birkaç neşeli refakatçi getirmiştir. Alkibiades olağanüstü konuşmalarından birini yaptıktan sonra bir anda ortaya bir grup gürültücü arkadaş çıkarır ve hemen kendilerine birer yer bulurlar -bu hakkın Agathon'un zaferinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı belli değildir- bundan sonra cümbüş iyice artar, bütün düzen alt üst olur ve herkes alabildiğine sarhoş olur.

Ayrıca Platon'un *Şölen*'i kültürlü Atinalıların düzenlediği

partiler hakkında tek taraflı bir izlenim aktarır. Ksenophon'un *Şölen'i* bu partilerde sosyalleşmenin tarzı hakkında daha fazla şey söylediği gibi, aslında en önemli kısmı da, bütün normları çiğneyen Sokrates'e rağmen şölenin tam ruhunu ve odak noktasını yansıtmasıdır. Burada yarım bir ömür boyunca yaşananlar tek bir akşama sığdırılmış bile olsa, okur adeta gerçek anıları dinliyormuş izlenimine kapılır. Modern sosyal davranışlarla tam tezat oluşturacak şekilde seviyeli bir ortamda, nezaketle yan yana oturan ilginç karakterler samimi duygularını açıkça dile getirirler, başkalarının aşk ilişkilerinden ve şaşırtıcı düşüncesizliklerinden bahsederken bile seviyeyi düşürmezler. Birinci dereceden bir topluluğun muhtemel bileşimini ve unsurlarının nasıl dengede tutulduğunu bundan daha iyi gösteren bir eser yoktur.¹⁷⁸ Bu şölen zengin bir evde yapıldığı için yazar programa eklemeler yapar, örneğin (bir flütçü kızla birlikte flüt çalan) bir Syrakusalıya ait bir erkek çocukla bir kız çocuğun mükemmel bir zamanlamayla başlattıkları dans ve pandomimlerle tartışmayı kesmesine izin verilir.¹⁷⁹ Ayrıca profesyonel bir komedyen boy gösterir, basit birisidir bu, fakat -bulunduğu ortama göre değişmekle birlikte- tamamen kalabalık eden biri de değildir. Davet edilmeden sofraya oturur, adeta sızar, Kallias kalmasına izin verir çünkü

¹⁷⁸ Zengin adam Kallias figürünün bir değeri yoktur. Panathenaia'da zafer kazanan, çok sevdiği Autolykos'un başarısına sevinmektedir. Güzelliğiyle övünen Kritobulos, Klinias'a açıkça aşıktır ve bu da doğal bir şey kabul edilir; Kritobulos aslında evlidir ve Klinias (4.23) ondan biraz büyüktür. Burada, Antisthenes'te, çok özenle tasvir edilmiş ilk kiniklerden birinin portresiyle karşı karşıyayız. Kallias'ın bile kıskandığı Kritobulos'un (4.44) zekâ kıvraklığı gösterilerinde bulunmasına izin verilir ve kadınların genelde uygarlaştıncı bir etki yaptığını söyleyen Sokrates'e neden kendisinde dünyanın en kötü eşinin bulunduğunu sorar. Sokrates de Ksanthippe ile baş edebilirse herkesle başa çıkabileceğini söyler. Nihayet (8) herkesin birbirine aşık olduğu ortaya çıkar ve Sokrates, Antisthenes'in ilan-ı aşkıyla dalga geçer. Kallias'ın (şehirde dillere düşen) Autolykos'a duyduğu aşka övgüler düzer, Hermogenes de şöyle cevap verir: "Kallias'ı pohpohlama ve ona nasıl davranması gerektiğini öğretme şekline hayranım." Sonra Sokrates'in erkekler arasındaki hiçbir ruhsal unsuru olmayan ve erdemi hedeflemeyen aşkın kötülüklerine dair anlattıkları gelir; yine Kallias'ı anar ve onun erdeminin bütün şehre örnek olduğunu iddia eder. Sonra Autolykos ve babası ayrılır ve iki dansçının (Ariadne ve Dionysos olarak) taklidi başlar. Derken herkes vedalaşır, Sokrates, Kallias ve klanlar Autolykos ile babasına yetişir.

¹⁷⁹ Bu son derece rahat konuşan Syrakusalı adam (4.52 vd.) Sokrates'e kaba bir şekilde seslenir ve onu Atinalılara özgü kaba şeyler söyleyerek eleştirir. Sokrates bunun üzerine her zamanki cambazlıklar yerine daha çekici olan Charites, Horai ve Nymphe pantomimi ister.

kovmak kabalık olacaktır; kimsenin şakalarına gülmediğini görünce çok üzülür ve ağlamaya başlar, bunun üzerine onu iyi niyetle teselli eder ve bir dahaki sefere güleceklerini söylerler ve böylece gerçekten fazlalık gibi hissedilir.¹⁸⁰

Şölen fikrinin genel davranış ve felsefi tartışmaların ve niha yet bilmeye değer her şeyin sunulduğu bir edebi biçim haline gelmesinin temelinde muhtemelen Platon ile Ksenophon'un Şölen'leri bulunmaktadır.¹⁸¹ Epiküros'un farklı yazı biçimlerini bu formda toplamasının nedeni de sanki bu gibidir. Daha sonra Plutarkhos ve Athenaios ile birlikte bu form sadece kültürlü kişilerin konuşmalarını içeren bir çerçeveye dönüştü. Bütün bunlar sadece altın çağdaki ziyafetin mitolojik parıltısının bir yansımasıydı.

Fakat şölen tek sosyal ilişki biçimi değildi; halka açık yerlerde (*agorazein*) dolaşmak başka bir ilişki biçimiydi.¹⁸² Açık meydanların elverişli olmadığı kötü havalarda veya küçük bir grup arzu edildiğinde insanlar etrafta dolanır ve dükkanlarda sohbetler ederlerdi - Atina'da halka açık yerlere yakın dükkanlar tercih edilirdi. Bu dükkanlar maluller tarafından işletilir. Bu kişi örneğin Lysias'ın yirmi dördüncü söylevinde bir Devlet desteği isteyen -ayakkabıcılara özgü bir espri yaptığı için öyle olduğu sanılan- bir ayakkabıcı olabilir. Dükkanında kötü niyetli planlar yapıldığı şeklindeki suçlamaya karşı, bütün tüccarların dükkanlarının ziyaretçilere açık olduğunu söyleyerek cevap verir: "Çünkü saygıdeğer yargıçlar, sizler de şu veya bu dükkana uğrarsınız - bu bir parfümcü dükkanı da olabilir, bir berber veya ayakkabı tamircisi dükkanı da. Daha çok da pazar yerine yakın olanlar tercih edilir." O günlerde dahi berberlerin çok konuşmak gibi bir şöhreti vardı. Bahane olarak da çok geveze müşterilerinin olmasını gösterirlerdi. Bir berber Kral Arkhelaos'a "Sizi nasıl tıraş edeyim, Ey Kralım?" diye sorunca kral şöyle cevap verir: "Ses-sizce."

¹⁸⁰ Bu tipin tiksindirici olabileceği konusunda karşı. Athenaios 613d vd. Burada yazar Autolykos'un güzelliğine konukların duyduğu hayranlıklardan ve şaşkınlıklardan kurtulmak için onu kullanır. Daha sert bir şakacı olan ve oğulları dahil herkese şakalar yapan kişi illüzyonist idi, Athenaios 615e.

¹⁸¹ Athenaios her iki *Symposia*'yı da ele alır (504 vd. ve 186e, özellikle Platon'un ki, 192a-f).

¹⁸² Açık hava sohbetleri genellikle yarım daire şeklindeki alanlarda veya oturaklarda yapılırdı; Plutarkhos'a göre, *Alkibiades* 17, amatör politikacılar Sicilya seferinden önce oturup yere Sicilya ile Afrika'nın genel hatlarını çizmişlerdi.

Sosyallik Yunanların doğuştan gelen bir özelliği idi; her şey hatta halk meclisiyle ve adalet saraylarıyla devletin faaliyetleri bile onları buna teşvik ederdi; nerede bir konuşma varsa orada bir kalabalık vardı. Sosyal varlık bu ortamda şekilleniyordu, örneğin duruma göre kısa pelerinden eski püskü kıyafetlere kadar her şey giyen ve tıpkı Alkibiades gibi kolayca zamana, yere ve role uyum sağlayan (5. yüzyılda yaşamış olan) Aristippos; kendisine felsefeden ne anladığı sorulunca, felsefenin herkesle rahatça kaynaşabilme yeteneği olduğunu söylemişti (Diogenes Laertios 2.8.4). Yeni toplumsal odak noktaları oluşmaya başlamıştı ki bunlar zamanla büyük önem kazanacaktı. Bunlardan biri M.Ö. 413'ten 399'a kadar hüküm süren Makedonyalı Arkhelaos'un sarayındaydı. Aslında Yunanlar onun sadece adını bile duyunca titrer ve dua ederlerdi; ama en azından sarayında, Euripides'in, Agathon'un, Samoslu Khoerilos'un ve Zeuksis ve Timotheos gibi kişilerin yeteneklerine hak ettikleri değer verilirdi; orada insanların iftiracılar tarafından değil köpekler tarafından parçalanması mümkündü. Atina'da Lakonialılaştıranlar ayrı bir grup oluştuyordu. Eşi benzeri olmayan bir olgu da Platon'un *Protagoras*'ının başında anlatılan büyük Atina evidir. Üç büyük sofistin burada gerçekleştirdiği bir sabah toplantısı ev sahibi Kallias ile orada bulunanlardan olağanüstü bir nezaket görür.¹⁸³ Hippias, Hellas'ın kutsal kalbi Atina'daki en şanslı ev olan bu yerin [kendisinin ve arkadaşlarının] sohbetine ev sahipliği yapma hakkı olduğunu söyler.

Bu da bizi sosyal bir olgu olan safsataya getirir.¹⁸⁴ Bana göre

¹⁸³ Protagoras *prostoom*'da (revak) dolaşmaktadır, sol yanında Kallias, Paralos ve Kharmides, sağ yanında Ksanthippos, Philippides ve en sevdiği talebesi Mendeli Antimoiros vardı. Çoğu yabancı olan dinleyiciler arkalarından geliyordu. Çevresindekiler onun önüne geçmemeye özen gösteriyordu; her dönüşünde düzgün bir şekilde sağa ve sola doğru ikiye ayrılıyor ve onun ve altı talebesinin ardından tekrar bir araya gelerek takip etmeye devam ediyorlardı. Karşıdaki revakta Hippias oturuyordu, onun çevresinde de sıralara oturmuş birçok Atinalı ve yabancı bulunuyordu; Prodikos'a özel bir yer (*oikema*) ayrılmıştı, orada yastıklara dayanmış ve örtülere sarınmış bir halde dinleniyordu, onun da etrafında minderlere sıralanmış birçok dinleyici vardı. Buradaki konuşma özgürlüğü harikadır; Sokrates, Alkibiades'in varlığına rağmen, (Alkibiades'in sağ olduğu tahmin edilen muhafızı) Perikles'in, kardeşi Klinias'ı Alkibiades'in yozlaştırmasından korkarak başka bir hocaya gönderdiğini söyler.

¹⁸⁴ Bu konuda okura Schwegler'in *Geschichte der griechischen Philosophie*'sini, cilt 3, 97 vd., öneririz. İsim konusuna gelince Protagoras kendisine *sophistes* diyen ilk kişiydi. Ancak Platon daha ihtiyatlı sofistlerin bu ismi kullanmaktan kaçındığını ve

bu olgu genelde Platon'un Sokrates'ine gösterilen aşırı dikkatten kaynaklanan trajik bir ciddiyete işlenmiştir;¹⁸⁵ 5. yüzyılda safsata gerçekten kaçınılmaz bir şey olmalıydı ve sofistlerin açık tavırlarından anlaşıldığı kadarıyla doğal bir şey olarak görülmekteydi.

Bu yüzden Abdera, Keas ve Elis'ten üç adamla büyük Leontioslu [Gorgias] bütün Yunanistan'ı dolaşarak her yerde ve özellikle de Atina'da büyük bir heyecan yaratmış, birçok önemli ismi yanına çekmiş,¹⁸⁶ sık sık elçilik yapmış¹⁸⁷ ve kişiliklerini iyice hissettirdiklerinde yüksek ücretlerle, onurlarına dikilen heykellerle ve özgürlüklerle, vb. ödüllendirilmişlerdi.¹⁸⁸ Bu güçlü kabulleniş ve karşılık olayın Platon'un kabullendiğinin çok daha ötesine geçtiğini göstermeye yeterlidir; sadece tanıtım kampanyası - sofistleri aşağılamak için seçtiği yan- bunu açıklamaya yeterli değildir. Muhteşem kıyafetlerinden ve Gorgias'ın Delphoi'ye kendi adına diktiği altın yaldızlı heykelden de tahmin edileceği üzere çok yaygın bir şekilde tanındıkları doğrudur. Ancak bu tür şeyler fazla katı biçimde değerlendirilmemelidir; gazetelerin olmadığı bir çağda her bireyin kendi kendisinin reklam ajansı olması gerekiyordu ve kendileriyle fütursuz biçimde övünenlerden

sanki jimnastik, müzik, vb. gibi işlerle uğraşıyormuş gibi konuştuklarını söyler (*Protagoras* 316d. Vd).

¹⁸⁵ Örneğin Platon, Gorgias ile yanındaki Polos'un, Sokrates'in kurduğu bütün tuzaklara düştüğünü ve kötü niyetlerini saklamayı beceremediklerini belirtir. Ayrıca onları soğukkanlılıklarını kaybetmiş gibi gösterir. Bu arada tartışmada kazanmak kadar kaybetmekten de zevk aldığını söyler; haksızlık yapmaktansa haksızlığa uğramayı tercih eder. Athenaios'ta (504e vd.) bir kaynak, Gorgias, Platon'un diyalogunu okuduktan sonra orada yazanları ne söylediğini ne duyduğunu söyleyince o kaynak Platon'a karşı Gorgias'ın tarafını tutar. Aristoteles, Gorgias'ın rakiplerine karşı özel bir yöntemi olduğunu, ciddi sözlerle alaylı, alaylı sözlerle ciddi cevaplar verdiğini belirtir. İleri yaşına rağmen nasıl sağlıklı kaldığı sorulunca, hiçbir şeyi "keyif için" yapmadığını söyler. Her durumda, Platon'un bir *Protagoras*, bir *Hippias* ve bir *Gorgias* yazmış olması ve kendini Prodikos'tan söz etmeye mecbur hissetmesi bunların kendisi için ne denli önemli olduğunu gösterir.

¹⁸⁶ Plutarkhos (*Perikles* 36) Protagoras'ın şehrin yasalarını incelemek üzere 443 yılında kendisini Thuri'ye gönderen Perikles'e yakın olduğunu söyler. Gorgias'ın Thukydides üzerinde etkili olduğuna kuşku yoktur; Philastratos kendisiyle Perikles'in yaşlandığını ve Gorgias'ın kendisine bağladığı Alkibiades ile Kritias'ın henüz genç olduğunu söyler; İsostrates'in de onun öğrencisi olduğu tahmin edilmektedir.

¹⁸⁷ Philostratos'a (*Sofistlerin Yaşamı* 1.11) göre özellikle Hippias.

¹⁸⁸ Philostratos (a.g.e. 1.10) Septimus Severus'un devrinde ücret almanın onursuzca bir şey olmadığını, çünkü insanların para verdikleri şeyi bedava aldıkları şeyden daha fazla takdir ettiğini söylemektedir. Atinalılar aptal olduğu için mi fazla ücret aldıkları düşünülüyordu?

ilk gözümüze çarpması gerekenler sadece sofistler değil, aynı zamanda çok büyük adamlardır (en başta da Alkibiades'tir), tabii oldukları gibi davranmışlarsa. Onların diğerlerinden daha iyi olduğunu düşünmek için bir neden yoktur - nihayetinde bu *sofistler* de Yunan idi; fakat bir kez daha şu üç şeyi kendi kişiliklerinde birleştiriyorlar ya da en azından birlikte temsil ediyorlardı: düşünce (çünkü uğraşları aynı zamanda felsefe ve hatta etikti), zengin ve çeşitli pozitif bilgi ve hatiplik, yani aslında kendi geliştirdikleri teknik.

Onlara karşı yöneltilen suçlama çift taraflılık öğretisiyle her konuda ahlaki duyarsızlığı vaaz ettikleri ve dolayısıyla çöküşü teşvik ettikleridir. Fakat her konuda farklı görüşleri eşit biçimde savunmanın ve bu görüşleri hitabet yoluyla kabul ettirmenin mümkün olduğu şeklindeki ilkenin özünde yanlış bir şey yoktur; sadece bir gerçeği dile getirir ve öğrenciye sadece kendisine gerçek ve doğru görüneni savunması gerektiğini söyler. Bu ilkenin yasalara ve ahlak kurallarına uygulanabilmesi için rakipleri olan Platon'dan daha iyi kaynaklara ihtiyaç vardır. Sofistlerin çok iyi bilinen, zayıf bir argümanı bile kabul ettirebilme iddiası sadece bir zihinsel egzersiz gerektirir, burada doğrunun ve yanlışın bir önemi olmadığı açık bir şekilde dile getirilir; bu o zamanlar tam bir ahlaki duyarsızlık olarak görülüyor ve bir mahkeme salonunda bir suçluyu savunmak dışında hiçbir meşruiyeti olmadığı düşünülüyordu. Bunun bütün Yunanları yozlaştırdığı şeklindeki iddia kesinlikle inandırıcılıktan uzaktır; Yunanların meydanlarda sürekli güzel konuşma düşkünlüğü için suçlanacak biri varsa o da bizzat Yunanların kendisidir. Özellikle Atinalılar, Gorgias'tan çok önce dahi günlük sohbetlerde iyi savunmacılardı; Atina'da her zaman iyi konuşmacılar ve iyi dinleyiciler bulunduğunu varsaymak için bolca neden vardır. Nitekim coşkulu dramatik ifadedeki ciddi tutarsızlığın genellikle neden ve düşüncelerin retorik olarak doğru biçimde ifade edilmesine bağlı olduğu tesadüfi konuşmalardan tek dizelik tutkulu şiirlere kadar tragedya da bunu yansıtır. Aslında Euripides'teki belagat türünü doğrudan safsatanın etkisine bağlamak mümkündür, ancak bu bile büyük ölçüde Atinalılara özgü bir durumdur;¹⁸⁹ ama bu aşırı incelikli hatipliğin ülkeler ve halklar için yıkıcı olduğu gerçeğini dışlamaz (karş. *Hippolytos* 486 vd.).

¹⁸⁹ Euripides, *Antiope*'nin bir bölümünde, belagat yapabilen birinin her konunun *lehine* ve *aleyhine* konuşabileceğini söyler (fragman 189 Nauck).

Güçlünün haklı olduğu öğretisi de o dönemde Yunanistan'da zaten var olan bir durumun şu veya bu şekilde ifade edilmesinden başka bir şey olmayıp, benzer düşünce Spinoza tarafından da dile getirilmektedir. İktidarı silah zoruyla veya hitabet yeteneğiyle ele geçiren kişi kendi istediği ve kendi çıkarına olan yasalar yapardı; emirleri o devlet için bir yasa demektir. Onun istemediği şey de yasa dışıydı. Bu anlamda yasa doğal olarak sadece bir fikir ve anlaşma meselesiydi; ancak gerçeklere dikkat çekmek onları savunmak değildir. Şayet sofistler "ahlaki değerlerin ve Devletin genelliğine karşı bireysellikle övünmeyi" teşvik etmekle suçlanıyorsa, o takdirde uzun zaman önce meşhur Atinalıların da sofizmin yardımı olmadan genelliğe karşı ayaklanmış olup olmadığını sormak gerekecektir. Her şekilde ön plana çıkmak isteyen bir Themistokles yok muydu? En önemli kişilerin tamamı kendine düşkün değil miydi? Atinalılar bu yeni gelenlerin kendilerini bu devrimci cereyana göre eğitmesini bekleyen çocuklara benzetilmiyor muydu? Sofistlerin popüler dine yönelik şüpheli tavrı da tıpatıp böyledir. "Tanrıların ne olup ne olmadığını bilmiyorum, çünkü birçok şey bunu öğrenmemi engelliyor; örneğin olgunun belirsizliği ve insan yaşamının kısıllığı" - Protagoras'a atfedilen bu sözler Atinalı müvekkillerinin çoğunun tanrılar konusunda aynı görüşleri paylaştığı ve bu sonuca kendi başlarına ulaştığı bir dönemde söylenmişti.

Sofistlerin yaptığını onlar olmasaydı başkaları yapacaktı, çünkü o dönemin doğasında vardı bu; herhangi bir şeyi veya her şeyi savunabilecek veya çürütebilecek bir konuşma *sanatı* geliştiriyorlardı, böylece Atinalılara o çok arzuladıkları yeteneği kazandırmışlardı. Aynı zamanda doğaçlama bir şekilde akıcı konuşma ustalarıydılar, öyle ki Hippias her konuda her an söyleyebilecek yeni bir şey bulabilmesiyle övünüyor; Gorgias gibi -şayet günümüze ulaşan kayıtlar doğruysa- herhangi bir soruya anında cevap verebilirdi.¹⁹⁰ Bu akıcılık, Gorgias'ın yapılarının simetrisinde sağladığına benzer sıra dışı zarafetiyle, sadece konuya odaklanmasıyla (özellikle Prodikos bu yönüyle meşhurdur) ve yargıçları ve halk meclisini etkileyecek her türlü yöneme ha-

¹⁹⁰ Karş. Ksenophon, *Memorabilia* 4.4.6. Platon, *Hippias* 363c. vd., *Gorgias* 456. Bu gerçek bir iddiadan çok alıştırma niteliğinde bir iddiada bulunduğu dolaylı ama açık bir şekilde kabul edilmeydi; Platon bunu çarpıtarak, sanki Gorgias her defasında hatibin uzmanı yenebileceği bir uzmanlık konusunu gündeme getiriyormuş gibi konuşuyordu.

kimiyetiyle dikkat çekiyordu.¹⁹¹ Çok geçmeden, Gorgias'ın girişiyle coşkulu bir retorik araştırması başladı.¹⁹² Hitabet yarışmaları düzenlendi; alıştırma yapmak için kurgusal davalar kullanıldı ve her yerden özlü sözler toplandı; törensel hitabet tarzı geliştirildi, Gorgias'ın konuşmaları dışında bunun en büyük örneği de Prodikos'un "Yol ayrımındaki Herakles" başlıklı konuşmasıydı.¹⁹³ İlk konuşma sanatı kitapları da bu çevrelerde ortaya çıktı. Daha önce gördüğümüz gibi Gorgias ve Antiphon, Delphoi ve Olympia'da konuşmalar yaparak Yunanları birlik ve beraberliğe ve barbarlarla savaşıma davet ettiler; Hippias da Olympia'da yaptığı çeşitli belagatli konuşmalarla Hellas'ı büyüledi; büyük agon alanları safsatanın en parlak örneklerine sahne olmuş olmalıdır.

Vergilius (*Aineias* VI.847 vd.) Yunanların güzel konuşma ve astronomide Romalılardan üstün olduğunu söyler. Bunlardan astronomi bütün dünyanın yararlandığı bir şey olup ulusal bir hazine değildir. Sanat eserlerinin günümüze kadar ulaşarak Yunan ruhunu bizlere aktarabilmesi büyük bir şanstır; çünkü M.Ö. 400'lerden itibaren sanat dışında Yunanların en usta olduğu konu belagatti ve o da doğaçlama konuşmayı zayıflatmaktaydı. Toplumsal hayatta tıpkı günümüzün basını gibi çok az iyi şeye karşılık çok fazla kötü şeyin aracı olmuştu belagat; hem şiiri hem de tarih yazımını çizgisinden saptırarak zayıflatmıştı; filozoflar bile gerçek hayatta kısmen gerçek retorikçilerdi. Başlangıçta güzel konuşma sanatı olarak ortaya çıkan safsatanın sonucu bu olmuştu. Antik dünyaya göre bunun kaynağında sofistler vardı,

¹⁹¹ Philostratos'a göre sofistleri diğerlerinden ayıran şey öncelikle doğaçlama konuşmaları, ikinci olarak da bu hitabet gücüydü; Platon'un sofizmden anladığı bu değildi. Bu yeteneğe sahip oldukları için Platon'un öğrencisi olan Knidoslu Eudoksis ile Bizanslı Leon, tıpkı diğer önemli filozoflar gibi sofistler arasında görüyordu (*Sofistlerin Yaşamı* 11. ve 1.2).

¹⁹² Platon'un *Şölen*'inde, 198c, Agathon parlak Eros tasvirini bitirdikten sonra Sokrates (*Odyseia*'ya XI.633 vd. atıf yaparak) şöyle der: "Kendimi Homeros'taki Odysseus gibi hissettim. Agathon'un Gorgias'ın (Gorgon) başını göndererek sesi mi kesip beni taş a çevirmesinden korkuyordum."

¹⁹³ Prodikos bunu, Philostratos'un *Sofistlerin Yaşamı*'nın Girişinde dediği gibi, bir giriş ücreti yoluyla mı okuyordu? Burada ayrıca zihindeki en büyük ıstırapları bile dindireceğini vadeden Antiphon'un tavsiye niteliğindeki derslerinden de söz etmemiz gerekir. Diğer bir gösterişli başarı, İskrates'in *Busiris* adlı eserinde eleştirdiği Kıbrıs'ta yaşayan bir sofist tarafından Busiris'in savunulmasıydı. Aynı zamanda Sokrates'e de suçlama yönelten bu zavallı adam etki yaratmak uğruna birbiriyle çelişen konuları yan yana getirmişti.

diyalog formuna rağmen Platon da dahil en büyük rakipleri bile onlardan etkilenmişti. Belli bir mesafeden, geniş bir açıyla ele alındığında bu olgu şu şekilde yorumlanabilir. Yetenek ve enerjinin yaygınlaştığı hızlı uygarlaşma dönemlerinde toplumsal şartlar engellemediği takdirde değişimler meydana gelir, toplumsal şartların bunları hızlandırmak için çaba gösterdiği durumlardaysa daha da büyük değişimler yaşanır.¹⁹⁴ Kendine ait bağımsız bir güç yaratan etkili bir ortam oluşur, ve bu ortam yetenek ve konumlarıyla bundan yararlanmaya çalışanlarla vasatların ellerinde bir silaha dönüşür. En yeteneklilerle en ayrıcalıklılar bile seslerini duyurabilmek için mecburen bu ortamdan yararlanmaya bakar. Ancak Thukydides ile Euripides'te olduğu gibi yeni ortamla hâlâ etkili olan eski entelektüel gücün birlikte çalışması halinde geçiş dönemi şaşırtıcı olabilir.

Yunanlar retoriğe kuşkuyla yaklaşılması gerektiğini çok iyi biliyordu. Sophokles'in Oidipus'u Kreon'a şöyle der (*Oidipus Kolonos'ta* 806-7):

Sözlerin çok cesurca; ama ben bugüne kadar
Her şey hakkında konuşabilen parlak bir adam görmedim

Zaman içinde Romalılar da zaferin her zaman belagatle kazanılmadığını öğrenmişti.

Bu durumda safsatayla felsefe arasında birçok ortak nokta vardı. Gerçek filozofların safsatadan nefret ettiği doğrudu, bu nefretlerini anlamak mümkündür, çünkü kendilerini azınlık olarak görüyorlardı. Lukianos (*Kaçaklar* 10) Felsefeye şöyle dedirtir: "Bu şeyin yanı başımda nasıl palazlandığını bilmiyorum, tıpkı Kentauroslar gibi çift bedenli, bir laf ebeliğiyle felsefe arasında gidip geliyor." Ama filozoflar farklı okulların en önemli öğretilerine kesinlikle aşına olan ve hatta belli konularda bizzat sistematik eğitim veren sofistleri yan gözle kollamaktan da kendilerini alamazlar. Protagoras'ın her türlü safsata sanatından ayrı olarak pratik bilgelik ve erdem öğrettiği açık olup, tıpkı kendilerini eğitime adanmış ve bu konuda gerçekten özel bilgi sahibi olan diğer birçok sofist gibi etik üstüne ciddi dersler vermiş olması da kuvvetle muhtemeldir.¹⁹⁵ Belki de onların diyalektiği filozoflarınkine

¹⁹⁴ Bu aksini, yani Spartalıların kısa konuşma alışkanlığını gösterir.

¹⁹⁵ Sofistler filozofların etik sohbetlerinin yanında daha dinlendirici gelebilirdi.

çok benziyordu ve belki de aynı zamanda bir tür zihinsel jimnastikti; ve belki de zeki bir Yunanın bir dakikada üstesinden gelebileceği, adı kötüye çıkmış mantık tuzakları mantığı aktarmaya yönelik yetkin araçlardan başka bir şey değildi ve her halükârda Elea ve Megara okulları tarafından kullanılmaktaydı. Kendi ifadeleriyle doğru ve genel olarak geçerli bir algı diye bir şey yoktur, bilgi yoktur, sadece hayal gücü vardır şeklindeki felsefi başlangıç noktası kendi başına kabul edilebilir olup, bu yaklaşım algının kanıt olduğu düşüncesine yönelik şüpheli tutumun öncüsü olarak da görülebilir; ancak bu algının öznelliği öğretisinde bile Heraklitos felsefesi onlardan önce davranmıştı.

Yine de genel olarak sofistlerin “insanları daha iyi yapmak” adına aklın dikkatini kendisine çevirme felsefesinde bir hile yapmadığını kabul etmek gerekir. Protagoras bu alana da el atmış olmakla beraber, uzmanlaşmış bilgiye ve -öğretilmesi gereken- pratik uygulama becerilerine kanaat uyandırma iddialarından daha fazla önem veriyorlardı. Bu konuda bir anda çok rağbet gören vazgeçilmez eğitim araçlarıydılar, fakat çağdaşları fazla önemli olmadığını düşünse ve sorgusuz sualsiz zayıf davanın güçlendirilmesi olarak kabul etse de henüz yeterince sistematik araştırmayla ve kütüphaneyle desteklenmiyorlardı.

Onları ilgilendiren şey ticaret ve zanaat bilgisiydi. Hippias’ın birçok sanat dalındaki en akıllı kişi olduğu ve (diğer şeylerle birlikte banausia suçlamasından korkmayacak kadar güçlü bir zihin yapısına sahip olduğunu gösterircesine) tamamen kendi elleriyle yaptığı bir arabayla¹⁹⁶ Olympia’ya geldiği söylendiğinde, bu sadece nispeten basit bir yaşamın hüküm sürdüğü bir çağda makul gelebilecek bir evrensellik peşinde koşulduğunu gösterir; ayrıca araştırmacı bir kişiliğinin olması ve aynı zamanda bir sürü yeteneğe sahip olması eski ama ileri bir uygarlığın ruhuyla uyumlu olduğu anlamına gelir. Aynı kişi “Dersler”inde geometri, astronomi, müzik ve ölçübilimiyle şiir ve heykele de yer vermektedir;¹⁹⁷ güç peşinde koşan Lakedaimonluların bu tür temaları çok sevmesi nedeniyle Lakedaimonia’da yönetim sistemlerinden, kolonilerinden ve devlet girişimlerinden söz ediyordu; arkeolojiden her ne anlaşıyorsa bu konuda bilgi sahibi olduğu, hatta insanların adlarını konu alan yazılar yazdığı söylenirdi.¹⁹⁸ Platon, Prota-

¹⁹⁶ Platon, *Hippias Minor* 368b.

¹⁹⁷ Philostratos, *Sofistlerin Yaşamı* 1.11.

¹⁹⁸ Platon, *Hippias Major* 285d.

goras'ın hem ev içi hem de devlet idaresine iyi yönetim sanatını öğretmeyi teklif ettiğini söyler. Protagoras'ın dünya tecrübesi düşünüldüğünde, bu konuda Platon'dan çok daha ilginç şeyler biliyor olması muhtemeldir.¹⁹⁹ Sofistlerin sahip olduğu ve dile getirdiği bu deneyimden, özellikle de şehirler kurma, anayasa ve ekonomi bilgisinden günümüze pek az şeyin ulaşması üzücüdür. Thukydides'in sofistlerle birlikte bu konular üzerinde çalışmış olma ihtimali düşünce dünyalarının zenginliğini göstermektedir.²⁰⁰ Dilbilgisi çalışmaları ve bilimsel araştırmalar yapmışlar, antik şairlerin şiirlerini yorumlamışlar, hukuk felsefesi ve askeri teori üzerinde çalışmışlar ve formel mantığın temelini atmışlardı. Çeşitli bilgi alanlarında uzman olduklarından, öğretileri sadece yararlı olmakla kalmayıp, aynı zamanda filozofların anlattıklarının çoğundan çok daha eğlenceliydi. Dolayısıyla sofistlerin zamanın eğitim tutkusunun talep ettiği şeyleri tam olarak karşıladığı açıktır. Bu da Hippias'ın bir bellek geliştirme sistemi yani öğrencilerin öğrendiklerini pekiştirme yöntemi oluşturmak üzere uygulamalı öğretim yapma fikriyle tam olarak örtüşmektedir. Kitapların ne kadar az bulunduğu düşünüldüğünde, hem sürekli gezen öğretmen hem de başkaları açısından bu bellek geliştirme yöntemi olmazsa olmaz bir kaynaktı, çünkü öğretmen böylece bilgisini yanında taşıyabilecekti. İçerik dışında bir de dinleyicinin üzerinde çalışabileceği, örneğin Gorgias'ın özel ve genel derslerindeki benzer güzel bir retorik iletişim biçiminin ilave çekiciliği vardı. Bütün bunlar ışığında sofistlerin özellikle de zengin ve aristokrat gençler arasında başarılı olduğu kuşku götürmediği gibi,²⁰¹ mantık tuzakları ve kurnaz retorik hileleri için aldıkları yüksek ücretleri hak ettiklerine de kuşku yoktur.²⁰² Bilgiye karşı herkes Sokrates gibi ironik ve sofu bir tutum takınmıyordu.

Büyük şakacı Aristophanes'in *Bulutlar*'ında en kötü hokkabaza yer vermesi, Anaksagoras'ın göksel olgu tartışmasıyla eski Olympos'u tümünden reddetmesini Sokratesçi diyalektikle karman çorman edip, safsatanın en büyük düşmanını [Sokrates] onun en büyük savunucusu ilan etmesi safsatanın garip kaderiydi.²⁰³ Böy-

¹⁹⁹ Protagoras 318e.

²⁰⁰ İstatistik ve ekonomiye olan bu eğiliminde onların etkisi olabilir.

²⁰¹ Philostratos, Prodikos'un genç soylularla zenginlerin çocuklarını topladığını ve bunları bulmak için bir yardımcıları ağı kurduğunu söyler.

²⁰² Protagoras kursu için 100 *minae* istiyor ve Phidias'tan daha fazla kazanıyordu.

²⁰³ Sihirbazlık numarası yapılırken söylenen "büyülü söz" (*Bulutlar* 1036 vd.) kötü sofistler hakkında bir miktar fikir vermektedir.

lece Atinalıların cehaletine dair her türlü önyargı, hoşlanmadığı (ve dahası şiirsel açıdan sönük olan) her şeyi bir araya getirerek her şeye kısmen uyan²⁰⁴ ama hiçbir şeye tam uymayan kompozit bir karikatür oluşturdu. Bu karikatür sofistlerin içinde bize samimiyetten uzak gelebilecek bazı unsurların da bulunduğu faydacı bilgisini kendilerinin de itiraf ettiği üzere ciddiye aldı. Her halükârda bu tasvirde göründükleri gibi yalanlar öğretmiyorlardı; burada bir kez daha Aristophanes'in tarihsel bir kaynak olarak gerçeğe şövalyece yaklaşan hızlı ve üstünkörü eserleri konusunda ne kadar dikkatli olmamız gerektiğini görüyoruz. Öte yandan Atinalılar sofistlerin okullarından çıkan gençlerin küstahlıklarına sadece öfkelenmekle kalmıyor, ayrıca kendilerini sofist çevrelere takılan Kritias gibi gerçekten tehlikeli bireylerin karşısında tehdit altında hissediyorlardı. Tamamen eğitim eşitliğine dayanan Yunan devletlerinde eğitim standartlarındaki bir yükselmenin kaçınılmaz olarak yurttaşlar arasında eşitsizliğe yol açması sofistlerin kabahati değildi; bu eşitsizlik anında siyasi güç elde etmek için kullanılmıştı.

Sofistlerin öğretileri onları kendi zamanlarında başlayan, mitolojinin büyük ölçüde reddine götürmektedir; tabii bunun bir suç olmadığını hemen söylemek gerekir. 4. yüzyıla gelindiğinde mitoloji görsel sanatlar dışında sanki tamamen unutulmuş gibi görünüyordu; onu besleyen epik ve tragedya yaratıcılığını hâlâ korumakla beraber eski gücünü yitirmişti, öyle ki bir tek İskenderiye'de bir mitoloji rönesansı yaşanabilirdi. Bunun bir nedeni kısmen eski komedide tanrılara karşı takınılan saygısız tutum iken, diğer nedeni de 5. yüzyılın son kuşağına hakim olan ve Thukydides ve de özellikle Perikles gibi kişiler tarafından dile getirilen belirgin rasyonel düşünme biçimiydi. Felsefe de mitolojiye epeyce zarar vermekteydi; fakat o zamanki Atinalılar için önemli olan gündelik hayattaki her türlü *deisidaimonia*'nın doğa hakkındaki, özellikle de göksel olgularla ilgili açıklamalarla (kuşkusuz bunların tamamı sadece nispeten eğitilmiş kesimlere sesleniyordu) yitirilmesi idi. Bunun kaynağı Diagoras'tan çok

²⁰⁴ Örneğin sofistlerin hiç parasal yükümlük diye bir şey olmadığını tartışıp tartışmadıkları sorulabilir; belki de Aristophanes sadece böyle bir örnek bekliyordu. Sanki şöyle diyordu: "Sofizm şu veya bu şeyi mümkün hale getirir." Aristophanes (*Bulutlar*), Sokrates'in öğretileri sayesinde parlak bir hatip olan Pheidippides konusunda, bütün bunların doğuştan var olduğunu, dolayısıyla yabancı sofistlerin suçlanamayacağını söyler.

öğretisiyle tanrıları doğadan kovan Anaksagoras'tı. Anaksagoras, Perikles'i çok etkilemişti; Plutarkhos'un deyişiyle onun kafasını meteorolojiyle ve kibirli düşüncelerle doldurmuş, hitabetini boyayla renklendirir gibi fizyolojiyle renklendirecek kadar etkilemişti.²⁰⁵ Pythia, Philyppos'un tarafına geçince, Demosthenes Atinalılara, Perikles'in *khresmoi*'ye ve kehanetlere bel bağlamayı korkakça bir hile olarak gördüğünü ve bunların yerine akla ve düşünceye güvenmeyi yeğlediğini hatırlatmıştı (Plutarkhos, *Demosthenes* 20). Şair bu konuda devlet adamına katılmaktadır; Euripides zaman zaman mitolojiyi düzelterek kadar ileri gider ve böylelikle "mitolojik kavrayışın nasıl gerilediğinin" bir göstergesi olur. Bunu örneğin *Elektra*'sında (508 vd.) Aiskhylos ile girdiği polemikte görürüz; yine aynı oyunda Argoslu kadınlar korosuna, Thyestes şenliğinden sonra Zeus'un güneş ve yıldızların rotalarını değiştirdiğine dair öyküye inanmadıkları (737 vd.) oldukça açık bir dille söylenir, "fakat bu dehşet öyküleri sağlıklıdır, çünkü göksel güçlerin yüceliğini artırır", bu tür inançların sıradan insanlar için iyi olduğunu söylemek gibi bir şeydir bu. Aristophanes yine başka bir paragrafta (*Thesmophoriazousae* 450 vd.) rakibini tanrıları inkâr etmekle suçlar, başka bir yerde de onunla ve Anaksagorasçı kozmogonisiyle dalga geçer; yine, *Kurbağalar*'da (893 vd.) Hades'te agon başlamadan önce ona tanrılardan değil de havadan, dilinden, küstahlığından ve çekiştirdiği burnundan yardım ister.

Sokrates için Ksenophon (*Memorabilia* 4.7.6 vd.) Anaksagoras'ın bilgiye olan aşırı özlemine karşı uyardığını ve güneşle ilgili teorisini çürütmeye çalıştığını söyler ve Platoncu savunmada da Anaksagoras ile suç ortaklığı yaptığı iddiasını reddeder. *Phaidros*'ta (229 vd.) Sokrates ve mitoloji hakkında çok önemli bir bölüm vardır, burada Sokrates ve Phaidros, Boreas'ın nymphe Oreithya'yı nereye götürdüğünü tartışmaktadırlar. "Bu mitin doğru olduğunu mu düşünüyorsun?" diye sorar Phaidros. Sokrates de cevap verir:

Bir bilgenin yapacağı gibi bundan şüphe duysaydım da çelişki olmazdı. O zaman (destansı olmayan bir şekilde) kuzey rüzga-

²⁰⁵ Plutarkhos, *Perikles* 5.8, Platon'u, *Phaedrus* 270a, takiben Perikles'in doğuştan gelen yeteneklerinin yanı sıra yaptığı her şeydeki idealist amaçları Anaksagoras'a borçlu olduğu söylenen bölüm. Thukydides'in kaydetmediği şeyler için Plutarkhos'un ne kadar güvenilir bir kaynak olduğu belli değildir.

rının onu yakınlardaki bir uçurumdan yuvarladığını ve bu şekilde ölmesi üzerine halkın Boreas tarafından götürüldüğünü düşündüğünü söyledim ... Bu tip sorgulamaların kurnazlık olduğunu düşünürüm, ancak aşırı gayretli ama çok şanslı olmayan birinin işi olarak görürüm, çünkü o zaman önce kentauros ve sonra da khimera figürüne doğru bir açıklama getirmek zorunda kalır. Ve bunları kelimelerle ifade edilemeyecek kadar büyük bir gorgon, kanatlı at ve efsanevi tuhaf yaratık akını izler. Bunlara inanmayan biri her birini olasılık yasalarına göre açıklamaya çalışırsa epeyce zamana ihtiyacı olacaktır, çünkü kavrayış yeteneği o kadar gelişmemiştir. Ama benim o kadar zamanım yok ve bu nedenle de Delphoi kahininin istediği gibi kendimi bile tanıyamam, o yüzden de böyle tuhaf şeyler üzerinde kafa yormak saçma olur. Dolayısıyla böyle soruları oluruna bırakıyorum ve halk ne düşünüyorsa onu kabulleniyorum; ben daha çok kendime kafa yoruyorum, vahşi bir hayvan mı yoksa ilahi bir niteliği de olan evcilleştirilmiş bir yaratık mı *olduğumu* anlamaya çalışıyorum...

Bu dönemde genel bir şüpheciliğin kök salıp salmadığını söylemek çok kolay değildir. Vicdansızlık, sadece kendisiyle ilgilenme, açgözlülük, tanrılara ve tanrı olmayanlara karşı ilgisizlik muhtemelen çok yaygındı fakat resmen kabul edilmiyordu.²⁰⁶ Ancak bu tipler zayıf anlarda *deisidaimonia*'ya dönerdi. Diagoras, Anaksagoras ve diğerlerinin ilahi bir yönetimi hesaba katmayan dünya hakkındaki felsefi açıklamaları havada kalma riskiyle karşı karşıyaydı ama düzenli olarak *asebeia* davalarına konu olma-
taydı. Bu davalar minimum tanrı inancıyla uyumluydu ve bu minimum antik çağlardan günümüze kadar sabit kaldı. Euripides tanrıların Homeros'ta olduğundan daha iyi olmadığı gibi, aksine daha kötü olduğunu söylemeye cüret edebiliyor, antik ve orta komedi onları çamurun içine sokup çıkarabiliyordu - ama onları inkâr etmek yasaktı; çünkü kıskançlıkları ve kindarlıkları hâlâ tehlikeliydi, en azından bir felaket halinde insanlar bunun tanrıların öfkesinin bir sonucu olup olmadığından "emin olamıyorlardı." Devletin ve bireyin en küçük bir inanç bağıyla, en hafif tanrı inancıyla bile belli bir *eusebeia* göstermesi hâlâ *daha güvenliydi*; işin içine sorumluluk girince herkes ihtiyatlı olur. Herhangi bir dönemde hakim olan dini duygu bu ihtiyatla birleşir ve bir

²⁰⁶ Aradan fazla bir süre geçmeden Dionysios adlı biri bir tapınağı soyma cüretini gösterdi.

kez daha tanrıların hakimiyetini ilan ederdi. Yine, Yunanların tanrıları ahlak modeli olmadıkları gibi ahlak ilkelerinin kaynağı da değillerdi, daha çok kutsal ve Moira'dan (kader) daha güçlü olmayan insan tutkularının modeliydiler; dolayısıyla onlara inanmak sıradan bilinç için bir sorun oluşturmadığı gibi zevk tutkusuyla da uyumluydu. Öyleyse onlardan niye vazgeçilsin ki? Diğer taraftan kültün toplumsal ve özel hayatla yoğun bir şekilde iç içe geçmiş olması ve özellikle de festival tarzı faaliyetlerle yakın bağlantısı onu korumaya yeterliydi. Bunun dışında, dini inançtaki gevşemeye rağmen Hades'te olan bitene giderek daha fazla kafa yoruluyordu; cehennemin *deisidaimonia*'sı yeni yeni çiçekleniyordu. Ancak filozofların genelinde inancın yerini ateizm değil monoteizme benzer bir şey alıyordu.

Sonuç olarak elimizdeki veriler ışığında bütün Helen devletlerinin M.Ö. 500 ile 400 veya 415 yılları arasındaki iç dönüşümünü her bakımdan gözden geçirmemiz gerekmektedir. Genel resim doğal olarak her yerde aynı olacaktır: Pers Savaşları'ndan sonra ufuk değişmişti, siyasi yapı ağırlıklı olarak demokratikti, bireyler dikkatli ve rahattı, ama aynı zamanda bu bireylerle devletleri arasında her yerde bir kavga vardı. Felsefe kozmosu ve insanoğlunu kendi kaynaklarıyla açıklama görevini üstlenmişti; hayatın sosyal örgütlenmesi kuşkusuz en yüksek noktasına ulaşmıştı. Yine de devletin istikrarsızlığı en temel direği olan ahlak değerlerini sarsmıştı; ahlak değerleri gevşemekle kalmamış, sınırsız bir egoizm hakim olmuştu. 5. yüzyılda bir şiir bolluğu vardı; şiir ulaşabileceği en son forma -yani geniş anlamda tragedya, eski komedi ve mersiyede koro formuna- ulaşmıştı ve bunları, 4. yüzyılı nispeten eski gösteren gerçek anlamda hayati bir içerikle doldurmuştu; ortaya çıkacak olan yeni formlar -orta ve geç komedi- sadece birkaç derlemeden ibaretti ve 4. yüzyılın eski formlarda yarattığı şeyler sönüktü. En yüksek noktasına 5. yüzyılda ulaşan resim ve heykelde durum farklıydı, 4. yüzyılda hâlâ tamamen maneviyattan esinlenen etkileyici bir güzellik yaratmak mümkündü.

Yunanların hayatının Peloponnessos Savaşı döneminde gerilemeye başladığı çarpıcı biçimde açıktır. Buna neden olan şey Yunanlara hakim olan ruh haliydi; Pers Savaşlarından beri müt-hiş güçlerinin farkındaydılar (*polis*'in veya partinin savaşa katılıp katılmamasıyla veya Perslerin tarafını tutup tutmamasıyla bunun bir ilgisi yoktu) ve bu farkındalık içinde umursamazca bir

yaşam sürmeye başlamışlardı. Daha önceleri sadece Sparta'ya özgü bir şey olan iktidar mücadelesi o zaman başlamıştı. Fetihler yapan ya da kendilerini buna inandıran halklar artık kendi devletlerini tahkim ediyorlardı, fakat iç işlerindeki istikrarsızlık dışişlerine de yansıyor ve şiddetli eylemlere dönüşüyordu. Her şeye uygulanan yeni kriterlere göre Pers Savaşında kendilerini o kadar güçlü hissetmişlerdi ki, artık kimse elindeki gücü yeterli bulmuyordu. Hırs ve gösteriş merakı artık sadece böbürlenmelerle veya alkışlarla tatmin olmuyordu; diğer *poleis*'e, kolayca kıskırtilan ve uç durumlarda -zararsız veya karşılık verme gücünden yoksun olduklarına inanılırsa- yok edilebilecek olan diğer gruplara karşı kendini doğrudan ortaya koyma ihtiyacı duyuluyordu. Bu durumda, bir zamanlar saygı duyulan her şey - mitoloji, tapınaklar, agonda kazanılan şan şöhretler- artık değerini yitirmiş olduğundan son sözü politikacıların gücü söylüyordu. Yunanistan ve Sicilya'da o tarihten itibaren bütün bir 5. yüzyıl Peloponnessos Savaşına hazırlanmakla geçmiş, yani şehirler güçlü *poleis* ve onlara boyun eğenler olmak üzere iki bayrak altında gruplaşmıştı. O güne kadar *poleis*'in amacı bağımsızlıkken, artık birleşerek ittifaklar ve hegemonyalar oluşturmak zorunda kalmışlardı. Tek tek ve geçici bir birleşmeyle Kserkses'i ve Mardonios'u yenmişlerdi; şimdiyse gerek içerde gerek dışarda genel huzursuzluğun kurbanı olmuşlardı. Fakat bu huzursuzluğun kaçınılmaz olarak yol açtığı içerdeki savaş Perslerin Yunanistan üzerinde kesinlikle egemenlik kurması demektir.

Mitolojik dönemlere dayanan korkunç sıkıyönetim varlığını hâlâ sürdürüyordu: Ama artık sistematik ve iğrenç bir şekilde uygulanıyordu. İnsan öldürme, esirleri köle olarak satma, ekinleri yakıp yıkma, tarlaları yakma ve yağma sıradan hale gelmişti. Enerjinin azalması tutkuları engellemiyordu: Bunun kanıtı da savaşın her an yeniden patlak vermesi ihtimaline rağmen Atinalıların Sicilya seferine çıkmasıydı. Atina zalimliğinin ve yok ediliğinin karşılığında tamamen yerle bir edilmeyi fazlasıyla hak etmişti.

Bütün bunların ulusal karakteri nasıl etkilediği konusunda Thukydides'e bakabiliriz. Thukydides Üçüncü Kitabın çok bilinen bir bölümünde çürümüşlüğü Korkyra'ya uygulanan dehşete bağlar, çünkü ilk devrimlerden biri orada gerçekleşmiş ve korkunç bir etki yaratmıştı. Daha sonra tamamı Atina yanlısı olan demokratlarla tamamı Sparta'yı tutan oligarşi yanlıları "bütün

Helen ulusunu kargaşaya sürüklemişti.” Devrimlerin savaş zamanında, barış döneminde olduğundan çok daha kolay gerçekleştirebildiğini öğrenmişlerdi, çünkü bir savaş sırasında rejimi devirmek isteyenler dış yardım isteyebilirdi. Barış zamanında hem devlet hem de bireyler fazla sıkıntı çekmedikleri için daha ılımlı davranma eğilimi gösteriyorlardı; savaş insanların kazanç ve mutluluklarını alıp götürüyor ve onlar da şiddet yanlısı bir öğretmeninin yönetiminde vahşileşiyorlardı. Fakat insanların bölünmesiyle beraber taraflar daha da saldırganlaşmış, nefretle dolmuş ve eski gaddarlıkların ortaya çıkması kin ve intikam duygularını daha da kamçılıyordu. Thukydides de kelimelerin anlamlarının değiştiğinden söz eder ve özellikle de *hetairalarla* kliklerde gelişen yeni siyasi jargonu anlatır. Burada benzer siyasi entrikaların sadece devlet ve ahlak değil, aynı zamanda toplumsal yaşam üzerindeki yıkıcı etkilerini yakından görürüz. Taraf olmanın yarattığı zihin bulanıklığı dışında, nesnel düzeyde bir bilgi değiş tokuşunu imkânsız hale getirirler, üstelik bu sadece bir günle sınırlı kalmaz; bütün sosyal ilişkiler zehirlenir. İnsanlar varlıklarını suç ortaklığıyla göbekten bağlı oldukları dünyanın en kötü ortaklıkları içinde harcayıp giderler.

Thukydides suç ortaklarının karşılıklı bağımlılık ilişkisini anlatırken daha da ileri gider.²⁰⁷ İnsanlar birbirine bağlılık yemini ederler, ama bu sözlerini sadece kaçınılmaz olduğu ve çıkarlarına uygun düştüğü sürece tutarlar; işin kötüsü, insanlar (dost gibi davranarak) güvenlerini kötüye kullanmak suretiyle savunmasız rakiplerinden intikam almayı sadece güvenli değil aynı zamanda eğlenceli de buluyordu. Aldatarak üstünlüğü ele geçirmeyi akıllılık kabul ediyorlardı; iyi ve saf görünmektense kötü ve kurnaz görünmeyi tercih ediyorlardı ve iyi isimlerine rağmen her iki taraf da rekabette her türlü yöntemi kullanıyordu. (Thukydides kendi tarafı hakkında tek bir söz etmez). Gayrimeşru bir seçimle veya cebirle iktidarı ele geçirdikten sonra mevcut rahatsızlıkları düşmanlarına karşı harekete geçerek gideriyorlardı. ılımlı görüşlere sahip yurttaşlardan özellikle nefret ediliyordu: Ya taraf tutmadıkları için ya da samimiyetlerine karşı duyulan kıskançlığın etkisiyle rahatsız ediliyorlardı. Kötü niyetli fikirler filizleniyor,

²⁰⁷ Bunun uğursuz bir göstergesi Polyainos’un (1.40) karanlık bir köşede duran ve öldürülmüş bir adama benzeyen bir kuklayı göstererek yardımlarını istemek suretiyle Alkibiades’in arkadaşlarını test etme öyküsüdür.

soyluluğun bir işareti olan basitlikle dalga geçiliyor ve nefret ediliyordu. Düşmanlık ve sadakatsizlik alıp başını gitmişti; hiçbir kutsal söze güvenilmiyor, hiçbir yemine saygı duyulmuyordu: Geçerli olan tek şey kişisel çıkardı; zirveye kadar çıkan en kötüleriye tartışmalarda veya entrikalarda yenilecekleri korkusuyla önce davranarak rakiplerini savunmasız bir anda yakalayıp yok ediyordu.

Thukydides'in bu ölümsüz satırları taraflara hakim olan korkunç ahlaksızlığı ve onu besleyen insanlık dışı hesapları göstermektedir. Sağduyu unutulmuştu, Persler açısından hiçbir şey bundan daha avantajlı olamazdı, nitekim Alkibiades de onlar birbirini yerken kenarda durmalarını tavsiye etmişti; bu Persler için hiç de zor olmadı.²⁰⁸ Her şeyin için için kaynadığı (421'deki) kırılgan Nikias barışı sırasında ilkel azınlık halkları fırsat buldukça baskınlar düzenlemeye başladılar (bir buçuk yüzyıl sonra bu Aitolia Birliği şekline bürünerek korkunç bir tehdide dönüşecekti): Dolopialılar, Ainoslular ve Malieisliler, Heraklia Trakhinia'ya saldırmış, bir muharebeden galip çıkmış ve şehri kuşatmışlardı, ancak yardıma gelen Thebaili bir birlik tarafından geri püskürtülmüşlerdi.²⁰⁹ Her iki taraf da sonuna kadar savaşmaya kararlıydı. Thukydides'in sözlerini biraz hafifletirsek, bu ifadelerin Euripides'in *Fenikeli Kadınlar*'ındaki Eteokles'iyile *İon*'undaki Kreusa'nın sözleriyle de doğrulandığını görürüz. Güç peşinde koşanların üstünlüğü ellerinde tutmak adına ne tür risklere girdiğini burada da görmekteyiz.

Şairler birçok konuya ışık tutmaktadır. Örneğin, yağmacı komünizm ilk olarak Polybios döneminde görülmekle beraber, mülkiyet eşitliğini dayatan argümanları ilk kez Peloponnessos Savaşı sırasında gündeme gelmiş olmalıdır. Dünya üzerinde sadece yoksullar bulunsaydı yaşamının mümkün olmadığı ve genel refahın ancak zenginlerle yoksulların bir arada bulunduğu bir ortamda mümkün olduğu, çünkü her ikisinin de birbirine bağımlı olduğu şeklindeki Euripides'in bir tiradından anlıyoruz bunu.²¹⁰ Ayrıca dönemin başka bir karakteristiği de Aiskhylos'un *Thebai'ye Karşı Yediler*'inde son derece ikna edici olan basit vatanseverliğin Euripides'te hiç inandırıcı gelmemesidir. Eumolpos ile

²⁰⁸ Diodoros 13.37.

²⁰⁹ Diodoros 12.77.

²¹⁰ Euripides, fragman 21 Nauck.

Thrakeliler tarafından tehdit edilen Erekhthios'un uzun tiradında da böyle olup, yanlış yönlendirilmiş soylu zihniyle kızını ülkesi için feda etmeyi önerir.²¹¹ Aynı şair başka bir şiirde insanların bu geleneği nasıl yasadan daha iyi bulmaya başladığını, zira hiçbir hatibin bunu çarpıtamayacağını anlatır; yasalar güzel konuşmalarla çarpıtılabiliyor ve kötüye kullanılabiliyordu çünkü.²¹²

Aristophanes'in üslubu bir ahlak bekçisi için tuhaf görünebilir; fakat *Bulutlar*'da (961 vd.) adil Söz ile adil olmayan Söz arasında geçen diyalogun edebiyatta bir benzeri yoktur. Atinalıların çoğu bu konuşmaları yaşlı Atinalılarla genç Atinalıların imgeleri olarak görmekteydi; seyirci şairin yüksek sesle dile getirdiği şeylerle sessiz bir fikir birliği içinde olmalıydı. Aristophanes, *Kurbağalar*'da (1014 vd.) Aiskhylos'un ağzından o günkü kuşağın iş medeni görevlere geldiğinde dalga geçtiğini, bayağı, samimiyetsiz ve süfli olduğunu söyler (bu sözlerin Aigospotami Savaşından hemen önce sarf edildiğini akıldan çıkarmayınız); Euripides'ten *palaiestrai*'nin içini boşaltan ve devletin gemilerinin denizcileri arasında karışıklığa yol açan aşk hakkında konuşmayı öğrenmişlerdi; şehir kalpazanlarla ve ciddiyetsiz davacılarla doludur, ama o kadar az egzersiz yaparlar ki, kimsede kortejdeki fenerleri taşıyacak güç yoktur. Orada burada otoriteler yolsuzlukla suçlanır;²¹³ yahut insanların genelinin kötülüğünden, kamu kaynaklarının çalınmasından, ordudan firarlardan ve hatta adam kaçırmalardan (*Thesmophoriazuse* 811 vd.) söz edilir - ama bu oyunda en acımasızca üstüne gidilen şey kadınların sefaleti ve kötülüğüdür. Her fırsatta kadınların sadakatsizliğinden, piç çocuklar meydana getirmelerinden ve kocaların (belki de fazla abartılı olmayan bir şekilde) giderek artan kuşkuculuklarından söz edilir ve bunun için Euripides suçlanır.²¹⁴ *Plutos*'ta daha en

²¹¹ Bu tuhaf efsane için karşı. Preller, *Griechische Mythologie* 2. s. 100 vd. Leokrates'in Lykurgos konuşmasında geçen Erekhthios fragmanı şu haykırıyla biter: "Ey ülkem, keşke burada yaşayan herkes seni benim kadar sevseydi! O zaman burada barış içinde yaşar ve sana hiçbir zarar gelmezdi!"

²¹² Euripides, fragman 597 Nauck.

²¹³ *Barış*'ta (907 vd.) ve *Thesmophoriazusa*'da (936) *prytaneis*'in "boş eli" konuşulur, *Kuşlar*'da da (111 vd.) oyunlardaki hakemlere iyi bir mevki ve yanında başka bir şeyler kapma vaadi verilir.

²¹⁴ *Thesmophoriazusae* 395 vd. Aynı zamanda Mnesilokhos'un kadın kılığında (466 vd.) yaptığı konuşma tarihsel bir kanıt olarak bütünüyle reddedilemez. Hizmetçilerle ve katircılarla yapılan zinadan söz etmekte ve kocaların nasıl aldatıldığının, aşıkların geliş gidişlerinin nasıl ayarlandığının ve onlardan olan çocuğun nasıl

başta kötülerin kesinlikle çok şanslı olduğu görülür; Karion ve efendisi Khremylos soğukkanlı bir şekilde bu dünyada ayakta kalmanın tek yolunun samimiyetsizlik olduğunu söylerken en az diğerleri kadar kötüdür.

Eski komedi gerçekte bizzat Yunan yaşamındaki krizin bir parçasıdır ve söylendiği gibi Atina'nın daimi biçimde, sadece Dionysia'da değil her an bir fırtına gibi patlamaya hazır olan bir skandalın elektrik kuvvetiyle yüklü olduğunun kanıtıdır.²¹⁵ Komedi bir kültür tarihi kaynağı olarak vazgeçilmezdir, şairin doğrudan söylediği ara sözler (*parabasis*) özellikle belge değeri taşımaktadır; Aristophanes bazı bireylere karşı son derece karalamacı olabilir, ancak genel durumdan söz ederken *sadece* herkesin bildiği veya anlayabildiği şeyleri söyleyebilir.²¹⁶

Aristoteles, Platon'un Arkhibios adlı birine, Atina'da kötülüğün moda olduğunu söylediğinden bahseder.²¹⁷ Bu bize Macchiavelli döneminin İtalyanlarını hatırlatır; her halükârda, (5. yüzyılın sonlarında geçtiği tahmin edilen) Platon'un diyaloglarındaki bazı karakterler Yunan hayatındaki krizin çarpıcı göstergeleridir. Platon, *Devlet*'inin bir yerinde (2.365) eski dönemlerin bir inancı olan bu dünyadaki ilahi lütuf inancını öteki dünyadaki tensel hazzardan oluşan ilahi lütuflarla karşılaştırır. İnsanın kötülüğe olan eğiliminden ve dünya üzerinde sırf zenginlikleri sayesinde kurbanlar ve adaklar sunarak dini yükümlükleri yerine getirirken bile adalete galebe çalabilen kötülerin zaferleri yüzünden

meşru çocuk gibi gösterildiğinin ayrıntılarını anlatır. Daha sonra 555 vd. dizelerde şarap içme, çöpçatana et hediye etme, kocanın deli olduğunu ispatlamak için entrikalar kurma, vb. gibi şeyler anlatılır. Parabasis (785 vd.) sadece basit gerekçeler öne sürebilir; ilk olarak, bütün bunlara rağmen erkeklerin kadınları arzuladığı, ikinci olarak erkeklerin de kadınlar kadar kötü olduğu söylenir.

²¹⁵ Geç antik dönem bu komediyi modern klasik dönem araştırmacıları kadar idealize etmez; Aristophanes imparatorluk döneminde kaba bir şakacı olarak görülürdü; Plutarkhos ise (*Dalkavukluk* c. 27) şairlerin omuzlarına yüklenen kötülük ve pisliği taşınamayacak kadar ağır olduğunu belirtir. Ayrıca bütün bunların yanında, Euripides'in Hippolytos'u gibi bir figür için Atinalılar ne yapabilirdi? Gerçek hayatta bu Orpheus'a özgü, kanaatkâr gençliğin bir karşılığı var mıydı?

²¹⁶ Atina *politeia*'sını öğrenmek isteyen Büyük Dionysios'a Platon'un Aristophanes'in komedilerini göndermesinin nedeni buydu. Aynı zamanda karşı. W. Vischer, "Über die Benutzung der alten Komödie als geschichtlicher Quelle", *Kleine Schriften* I, ss. 459-85.

²¹⁷ *Retorik* I. 15.15. Şu genel kabul gören bir şey miydi: "Evet, hiçbirimiz iyi değiliz"? Yoksa halk kendileri için gururla şöyle mi diyordu: "Ben kötüyüm"? *Poneros* sözcüğü tam olarak işe yaramaz demektir.

iyilerin ne çektiklerinden başlar. Bunu tanrıların kötülere şans ve iyilere talihsizlik gönderdiği şeklindeki sözlerin gençler üzerindeki etkisine dair tartışmalar izler; gençler de bundan “Öyleyse ben de erdemliymiş taklidi yaparım ama aslında sinsice davranırım,” sonucunu çıkarır. Gizli topluluklar ve kulüpler gerçek yüzlerin ortaya çıkmasını önlemede epeyce işe yarar. Bir de meclis toplantılarında ve mahkemelerde güzel konuşmayı öğreten öğretmenler vardır; bu ikna yöntemini kaba kuvvetle birleştirtince yeterince güçlü olabiliriz. Tanrıların aldatılamayacağı gibi herhangi bir şeye zorlanamayacağı da söylenir; gerçekten var olup olmadıklarını ve dünyadaki hayatı umursayıp umursamadıklarını ancak efsanelerden ve soyağacı şiirlerinden anlayabiliriz; bunlardan ayrıca tanrıların kurbanlarla, pohpohlamalarla ve adaklarla etkilenebileceğini öğreniriz. Dolayısıyla günah işleyip ardından kurban adayabiliriz; salt doğruluk bizi ilahi cezadan kurtarabilir fakat o zaman da samimiyetsizliğin avantajlarından mahrum kalırız; samimiyetsiz isek bundan avantaj sağlayabilir ve sonra da tanrılardan merhamet dileyerek cezadan kurtulabiliriz. Bizler ve çocuklarımız Hades’te cezalandırılma tehdidiyle karşı karşıya kalırsak, en büyük *poleis*’ten ve şair ve peygamber olan tanrıların oğullarından öğrendiğimiz kadarıyla kutsal ayinlerin ve tanrılara kefareti ödemenin bir faydası olabilir.

İkinci bir bölüm (6.492) demagogları ele alır. Demagoglar her türlü toplantılarda -demokratik meclislerde, mahkemelerde, tiyatrolarda veya askeri kamplarda- söylenenlere veya yapılanlara en yüksek perdeden ve en abartılı şekilde karşı çıkar veya onları savunurlar, taşlar ve duvarlar övgü veya yergi sesleriyle yankılanır. Peki, gençler bundan ne çıkarır? Nasıl bir eğitim onları bu baskıya karşı dirençli olmaya hazırlayabilir veya uzlaşıp diğerleri gibi olana kadar partizanca duygu akımıyla birlikte uzaklara sürüklenmelerini engelleyebilir? Ayrıca demagogların sofist adını verdiği ve rakip gördüğü bu paragözlerin öğretileri özünde meclislerde dile getirilen ve o zamanlar bilgelik diye adlandırılan sıradan düşüncelerden farklı değildir. Sanki büyük ve güçlü bir hayvanın bütün tutku ve dürtülerini -ona nasıl yaklaşılabileceğini, nasıl davranılabileceğini, neyin sakinleştirip neyin kızdıracağını, nasıl bir tonun rahatlatıp nasıl bir tonun heyecanlandıracağını- incelemiş gibidirler. Buradan elde edilen sonuçlar bilim diye öğretilir ve neyin gerçekten iyi neyin iğrenç, iyi veya kötü olduğundan ayrı olarak her şey büyük hayvanın ruh haline göre sınıflan-

dırılır; onun sevdiği şey iyi, sevmediği kötüdür.²¹⁸ Genç, zeki, enerjik ve ailesinin umudu olan bir adam, hele de özellikle önemli bir şehirdense, zengin, iyi bir aileden, yakışıklı ve uzun boylu ise kim bilir ne tutkularla dolu olur ve kendini Helenlerle barbarlar için bir şans olarak görür, kendi aptalca ve sık kibrinin içinde küstahlaşır.²¹⁹

Sonra (8.555 vd.) geleceğe ait bir sahnede hayal edilen, yoksulların öldürüldüğü veya diğerlerinden uzaklaştırıldığı ve yönetim mevkilerinin kendi aralarında paylaşıldığı demokrasi portresi gelir. Özgürlük hakim olur, konuşma ve eylem üzerinde kısıtlama kalmaz. Her türlü insan zirveye kadar çıkabilir ve siyasi mevkilere gelecekler tıpkı bir pazar tezgahında olduğu gibi seçilir. Herkes kısıtlamalardan ve düzenlemelerden olabildiğince kaçır; suç sempati uyandırır, ölüme veya sürgüne mahkum edilenler serbest kalır ve toplumun içine karışır; eğitim ihmal edilir; biri sırf insanları sevdiğini söylediği için baş tacı edilir. Tıpkı Devlet gibi arsız ve kaprisli olan demokratik yurttaş gibi, yönetimin de bir önemi kalmaz; kişi anlık yaşar, bir gün sarhoş olur ve flüt çalar, ertesi gün ayık olur ve gymnasiona gider, bazen avare ve kayıtsız dolaşıp felsefe yapar, ama zamanının çoğunu siyasi tartışmalarla, hoplayıp zıplayarak, aklına ilk geleni söyleyerek veya yaparak geçirir. Askerliğe imrenip koşa koşa orduya katılır, sonra tekrar spekülasyonun cazibesine kapılır. Düzensiz bir hayatı vardır, iç zorunluluk diye bir şey yoktur ama o buna mutluluk adını verir, (kesinlikle çoğu Atinalının düşündüğü gibi) saygıdeğer ve mutluluk kaynağı olarak görür. Ama zaman zaman tiranlıkla sonuçlanan demokrasi budur. Demokratik Devlet özgürlük açlığı içinde adı kötüye çıkmış barlara gider ve saf şarapla sarhoş olur. Otoriteler aşırı hoşgörölü olmadığı sürece yolsuzlukla suçlanır ve kendilerine bir sürü çamur atılır, onlara itaat edenler de köle ruhlu kişiliksizler diye hakarete uğrar. Tebaaya benzeyen yöneticilerle yöneticilere benzeyen tebaa sevilir ve sayılır. Aynı ruh hali aileye de sıçar; baba oğluyula eşittir ve ondan korkar, oğul ise babasına ne saygı duyar ne de korkar.

²¹⁸ Atina, *Savunma* 30e’de soylu bir atla karşılaştırılır, harekete geçemeyecek kadar hantaldır, dolayısıyla onu mahmuzlamak gerekir, bu da onun tek kusurudur. Retoriğe gelince, Aristoteles ve Anaksimenos dinleyicilerine “büyük vahşi hayvanlarmış” gibi davranır.

²¹⁹ Kuşkusuz Alkibiades’i hedef alan tartışmanın geri kalan kısmı bunun gibi adamların nasıl felsefeye kaptırıldığını gösterir.

Metoikos ve yabancı yurttaşla eşittir; öğretmenler öğrencilerinden korkar ve onlara iftira atar, öğrencilerse öğretmenlerden nefret eder; gençler yaşlılarla sidik yarışır, yaşlılar gençlerle oturur, huysuz ve üstün görünmemek için onları güldürmeye çalışır. Hatta parayla satın alınmış köleler bile efendileri gibi özgür olur, tam bir özgürlük ve kadınlarla erkekler arasında eşitlik vardır. Hayvanlar -dişi köpekler, atlar ve eşekler- etrafta serbestçe dolaşır ve önüne gelene sürünür. İnsanlar öfkeleri burnunda dolaşır ve yazılı olan veya olmayan yasalardan rahatsız olur, otorite diye bir şey olmaması gerektiğini düşünür.

Platon'un *Devlet*'inin başka bir bölümü (9.574) muhteşem bir yoksullaşmış serseri tasviri çizer. Her şeyini aşk meşk ilişkilerine harcayarak sonsuz kötü huylarla ailenin servetini har vurup harman savurduktan sonra, geceleri ya başkalarının evlerine girer ya da yabancıları soyar, sonra bir tapınağı soymaya gider ve çok geçmeden de cinayet ve benzeri suçlardan başka bir şey düşünmez olur.²²⁰ Bu türden sadece birkaç kişinin bulunduğu yerlerde gidip bir tirana hizmet eder veya evlerinde kalıp küçük küçük de olsa birçok suç işlerler (Platon asalakları da bunlar arasında sayar); ama çok oldukları yerlerde toplu budalalığın da yardımıyla aralarından bir tiran çıkar ve bu kişi (Platon burada yanılmış olsa da) en büyük tiranlardan biri haline gelir ve her türlü kötülüğü yapar. Bu, Katilina tipi Attikalı entrikacıların neden tiranlığa yükselemediğini açıklamaktadır.

Platon, *Yasalar*'da (3.700) çöküşü müziğin yozlaştırıcı etkisine ve tiyatro sevdasına bağlar. Bu tasvirin bazı yanları, örneğin anne babaya veya yasalara itaatsizlik *Devlet*'te ele alınır.²²¹ Nihai çöküş yaklaşıncı, yeminler, sadakat ve tanrılar tıpkı antik titanik mizahta olduğu gibi küçümsenir; sonra o antik sonuç yani sonsuz sefalet dönemi yaşanır.²²²

Sofist Polos, *Gorgias*'ta (471) Arkhelaos'un Makedonya tahtına oturduğu sırada işlenen korkunç aile suçlarının öyküsünü anlatır

²²⁰ Fransız Devrimi'nde olduğu gibi, Otuz Tiran yönetimindeki terör döneminde de çapulcular türemiş, kırsal kesimdeki halkı yağmalayarak zaten az olan mallarını yağmalamışlardı.

²²¹ Bu dönemde babalar sık sık kendilerine bakmayan oğullarını mahkemeye veriyordu. Karş. Aelianus, fragman 4. Sokrates oğullarını eğitmeyip ihtiyaçları olunca onlara dava açan babaları suçlamıştı.

²²² *Yasalar* 872d şehirdeki cinayetlerin çoğunun düzenin bozulduğu ailelerde meydana geldiğine vurgu yapar.

ve Platon da onun ağzından şu soruyu sorar: “Seninle başlayacak olursak, Sokrates, eğer bir Makedonyalı olmak zorunda kalsaydı, sence Arkhelaos’tan başka biri olmayı tercih edecek tek bir Atinalı var mıdır?” Sokrates şöyle cevap verir: “Atinalıların ve neredeyse yabancıların tamamı Arkhelaos olmayı yeğleyeceklerini kabul eder” - tabii ondan sonra da ortaya bu tip Atinalılardan oluşan uğursuz bir liste çıkar.

Ksenophon da *kalokagathia*’yı unutan bir şehrin ne hale geldiğini anlatır. *Kalokagathia*’nın yerini anne babaya saygısızlık ve jimnastik egzersizini küçümseme alır; insanlar başkalarına yardım etmek yerine onlara hakaret eder ve komşularını herkesten çok kıskanır; genel ve özel toplantılarda kavgalar çıkar ve yurttaşlar sürekli birbirini dava eder; her yere düşmanlık ve nefret hakim olur. Denizde rütbeye hâlâ saygı gösterilse ve (Ksenophon’un ironik bir dille ifade ettiği gibi) jimnastik agonunda hakemlere hâlâ itaat edilse bile, dünyanın en disiplinsiz insanları koro mensupları, hoplitler ve süvarilerdir.

Bunlar çeşitli yazarlardan duyulan sert yakınmalardan sadece birkaçıdır. Gerçeklere dayanmaktadırlar; Andokides gibi bir adamın varlığı bunun yeterli kanıtıdır. Bir haberci olarak Hermes’ten gelmesine rağmen büstlere ve dini ayinlere yapılan saygısızlığa o da katılmış ama diğerlerini ispiyonladığı için beraat etmişti. Bu konuda çok hevesli davranmış ve bizzat kendi babası Leogoras’ı ihbar etmişti. “Burada verdiği diğer isimler idam edildi ama *polis*’e hâlâ faydaları olabileceğini söyleyerek zincirlenmiş olan babasını kurtardı. Bunun ardından Leogoras da birçok kişiyi devleti soymakla ve başka şeylerle suçladı ve serbest bırakıldı.”²²³

Çıktığı evin hemen arkasından çökmesi nedeniyle Atinalılar geçmiş olsun dileklerini iletme üzere Theramenes’in yanına gelmiş ve onun da şöyle seslendiği duyulmuştu: “Ey Zeus, benim için nasıl bir kader yazdın!” Bu gerçek bir duygunun dışı vurumu olmalıydı, çünkü herkes gözünü dört açmış, ne olacağını bilmeden kötü bir son bekliyordu. Birçoğu muhtemelen şöyle düşünüyordu: “Keşke toprak beni doğru zamanda yutsa!”

²²³ Plutarkhos, *Moralia* 834e vd.

V

İskender Dönemine Kadar 4. Yüzyıl

Yunan kültür tarihi Peloponnessos Savaşından sonra esas itibarıyla Yunan tarihiyle eş anlamlı hale gelir. Helen bundan önce yaratıcılığının, faaliyetlerinin ve ahlakının odak noktası olan *polis*'in yaşayan bir parçası olarak görülmekteydi. Ancak gelişen demokrasinin karanlık yönleri ve Peloponnessos Savaşının Yunanlar üzerindeki yıkıcı etkisi -Sparta'da bile- en değerli insanları *polis*'lerine bağlayan pratik bağların ve ahlaki değerlerin gevşemesine yol açmıştı. Bazıları sadece devlete hakim olma ve Yunanistan'ın mevcut durumundan yararlanma peşindeydi, kendilerini hiçbir şeye bağlı hissetmiyorlardı. Diğerleri artık Devletle ilgisi olmayan entelektüel meraklar için yaşıyordu; çoğunluk ise sadece zevk peşindeydi ve birçok kişi yeterli para veren herhangi bir güçlü kişiye paralı asker olmaya hazırdı.

4. yüzyılın karakteri budur. Ancak bu geçiş sürecinde halk korkunç bir bireysel güce ve parlak bir geleceğe sahipti; sonraki iki yüzyılda bu bütün Yakın Doğu'yu etkileyecek ve Romalıların entelektüel eğitiminin kaynağı olacaktı. Helenizm bütün dünyanın Yunan dünyasından yararlanması ve onun üzerinde hak iddia etmesi demekti; antik çağla, Roma dünyası ve Ortaçağ arasında manevi süreklilik aracı olacaktı.

Eski çağların olduklarından farklı olabileceği şeklindeki dileklerimizden vazgeçmemiz gerekir, çünkü kendi zamanımız ve hayatımız için bile yeterince budalaca şeyler diliyoruz. Ama en azından Helenizm konusunda işlerin başka türlü olabileceği dileğinin gerçekleşmesi imkânsızdır. Makedonya'nın hakim olması ve Perslerin fethetmesi yerine Yunanistan'ın Asya'dan veya İskitlerin yaşadığı kuzeyden yeni bir barbar ilkel güç tarafından istila edilmesini dilemenin bir anlamı yoktur ve bu sadece bir tarihçinin garip merak konusu da değildir. Bunun muhtemel sonuçları -yani Roma'nın Helen kültüründen mahrum kalmasını- hiç arzu edilebilecek bir şey değildir; antik dünyanın kültürünün ayakta kalmasını sağlayan tek şey Roma'nın Yunan hayranlığı ve hâlâ

ayakta olan bir Yunanistan görme arzusudur. Helenistik Roma Hristiyanlığın yayılmasının temelini olmazsa olmaz bir parçasıydı. Hristiyanlık bir din olma rolü dışında, eski dünya ile Cermen fatihleri birleştiren tek köprüydü. Bütün bu neden sonuç zinciri içinde Helenizm en önemli bağlantıdır.

Büyük Yunanistan'ın gerilemeye başlamasıyla birlikte *coğrafyanın önemi de değişir*. Bir zamanlar özgürlüğü için kahramanca mücadeleler verilen Kumae 420'li yani Peloponnessos Savaşının meydana geldiği yıllarda Kampanialıların eline geçmiş ve burada yaşayanlar ya öldürülmüş ya da satılmıştı, çok geçmeden de Napoli bölgedeki son Yunan şehri olmuştu. Lukanalılar 4. yüzyılın başlarında Tarentum körfezinin çevresindeki şehirlere karşı yeniden saldırıya geçmişler ve bunun sonucunda barbarlara ve onların müttefiki Büyük Dionysios'a karşı bir savunma ittifakı (393) oluşturulmuştu, ancak M.Ö. 390'da Thurionluların Laos'ta uğradığı felaketle sonuçlanan yenilginin ardından bu iki rakibin eline düşmüşlerdi. Sonra da Samnitlerle Bruttialılar gelerek birçok Yunan şehri ele geçirmiş ve Skylaks'ın seyahatlerini (yaklaşık 356 yılı) anlattığı dönemde Tiren Denizi'nden İon Denizi'ne kadar bütün toprakları işgal etmişlerdi. Bir tek, yüzyılın ilk dönemlerinde önemli devlet adamı ve general (ve aynı zamanda Pythagorasçı filozof, matematikçi, mühendis ve müzikolog) Arkhytas'ın sayesinde epeyce gelişen Tarentum, Messapialılarla yaşanan uzun mücadelede ayakta kalmayı başarmıştı. Tarentum'un paralı askerler dışında kendi yurttaşlarından yirmi bin kişilik bir piyade ve iki bin kişilik bir süvari birliği kurduğu söylenir; ancak nüfus epeyce İtalyanlaşmış ve yarımadayla olan bağları Yunanistan'daki eski vatanla olan bağlarından daha kuvvetli olmalıydı. Ancak Lukanalılar bütün güçlerini Tarentum, Metapontum ve Heraklia üzerine çevirince bu şehirler periyodik biçimde yabancı prensleri paralı asker olarak davet etmeye başlamışlardı. Bunların ilki Yunanların Khaironia'da yenildiği gün öldüğü söylenen Spartalı III. Arkhidamos idi; sonra Olympias'ın kardeşi, kaderin yeğenine kadınlar üzerinde zaferler kazanmayı bahsettiğini söyleyen ama kendisi erkeklerle savaşan Epiroslu İskender vardı. Elde ettiği parlak başarılarından sonra bu kez Tarentumlularla kavgaya tutuştu ve 332'de Pandosia Savaşında şansı döndü ve öldürüldü. Son olarak, 330'da acımasız Spartalı Kleonymos, Lukanalılarla Romalılara karşı yardıma çağrıldı; öfke ve intikam arzusuyla Pyrros'u Argos üzerine yönelten de bu

kişiydi. İlk anda başarılı olmasına rağmen Kleonymos'un da güvenilmez biri olduğu anlaşılmış, Lukanalılarla ve diğerleriyle birlikte Yunan Metapontumu'nu ve diğer yerleri yağmalamıştı.

Güney İtalya'daki Yunan varlığının aldığı darbelere rağmen büyük Yunan şehirleri, yani Thurii, Metapontum, Heraklia, Rhegion ve söylediğimiz gibi Napoli zayıf ve bağımlı bir şekilde de olsa varlıklarını sürdürmüştü. Düzlüklerde ve küçük şehirlerde bile Helenlere hoşgörülle bakılmaktaydı. Diğerleriyle birlikte Kyme, Poseidonia (Paistum), Laos ve Hipponium, Skylaks'ın bahsettiği ve madeni sikkelerin de gösterdiği gibi Samnit yönetimi altında Yunan şehirleri olarak varlıklarını sürdürdüler.¹ Ancak birçoğu yerle bir edildi veya buralara tamamen yabancılar yerleştirildi, her şeye rağmen varlığını sürdürebilen küçük Yunan gruplarının ise toprakları ellerinden alındı ve duvarların arkasına, küçük yerlere sığınmak zorunda kaldılar. Örneğin, müzik tarihçisi Aristoksenos'un kaleme aldığı hoş bir paragrafa göre Poseidonialılar (Paistum) durumlarının barbarların elinde bile bundan daha kötü olmayacağını düşünmüş olmalıydılar.² Sabelia ve Yunan dilleri de artık yaygın bir şekilde yan yana varlıklarını sürdürmekteydi. Ayrıca Helen ruhunun kendine özgü yapısı hem Yunan dilinin hem de kültürünün güney İtalya'nın barbarları arasında güçlü bir şekilde filizlenmeye devam etmesini sağlıyordu,³ fakat gerçek Yunan nüfusunun bu zamanda ve yerde büyük kayıplar verdiği de bir gerçektir.

Eski dönemlerde daha iyi tiranların şehir nüfuslarını cebri yöntemlerle karıştırdığı Sicilya'da Yunan saldırılarının başarısızlığa uğraması üzerine, yarı Yunan olan Egeste, bütün Sicilyalılardan intikam almak için Kartacalıları yardıma çağırıyordu. Hannibal doğuştan Helen düşmanıydı ve dahası büyükbabası Hamilkar'ın Himera nehrinde uğradığı yenilginin intikamını almak istiyordu. 408'de ortaya çıktı ve Selinuntium, Himera, Agrigantum, Gela ve Kamarina'yı bir bir ele geçirdi, buralarda yaşayan halk ya öldürüldü ya da sürüldü. Yunan Sicilya'sında yaşanan

¹ Mommsen, *History of Rome*, kitap II, böl. V.

² "Dillerini ve eski hedeflerini değiştirdiler, ancak bugüne kadar hâlâ Helenik festivallerden birini kutlamaktadırlar; önce toplanıp eski isim ve gelenekleri anarlar; sonra ağıtlar yakıp ağlar ve kendi yollarına giderler." Alıntıyı yapan Athanaïos, 633c; Aristoksenos, 4. yüzyılın sonlarında kaleme aldığı bu yazıda muhtemelen yanlış bir şekilde istilacıların Etrüskler olduğuna inanıyordu.

³ Mommsen, *History of Rome*.

bu büyük katliamın ardından Büyük Dionysios için söylenebilecek en iyi şey şuydu: Aslında bütün Sicilya'nın Kartaca hakimiyetine girmesini tercih ederdi, ona göre böylece Yunan kültürünün karşısında kaybedeceklerdi;⁴ ama çok geçmeden onun derdinin Kartaca korkusunu kullanıp Yunan şehirleri üzerindeki hakimiyetini sürdürmek olduğu ve Kartacalıları tamamen kovmak gibi bir derdi olmadığı ortaya çıktı; hatta onları kolayca yok edebileceği halde kasten kaçmalarına göz yummuştu. Uyguladığı yöntemler tüyleri diken diken ediyordu; Yunan şehirlerindeki Yunan nüfusun tamamen temizlenmesinden başka bir seçenek yoktu kafasında, ya da onları Syrakusa'ya sürecekti. Bu bir milyonluk şehir eski ve yeni yerleşimcilerden ve halklardan ve hatta azat edilmiş kölelerle çok sayıda paralı askerden oluşan ilginç bir karışım meydana getirmişti. Bu kitleler şehrin hemen her yerine yayılmışlardı, ancak hükümdar Ortygia'da yani kale çevresinde sadece kendi taraftarlarının ve ücretli adamlarının yerleşmesine izin veriyordu. İnsanların şehirlerini ve topraklarını kaybetmesine yol açan bu terör saltanatının *polis*'in ve dolayısıyla Helenizmin tam reddiyesi olduğu açıktır. Fakat birçok farklı *poleis*'ten gelen yerleşimcileri tek bir halk gibi yönetmek ancak Dionysios'un yaptığı gibi yapmakla mümkündü, ne ki büyük bir Sicilya devleti yaratmak adına -Kartaca tehdidini bahane ederek- uyguladığı bu zorbalıklar kaçınılmaz olarak baskı altındaki *polis*'te sadece korkunç din savaşlarında görülen bir şiddet duygusuna yol açtı. Kartacalılardan ve tirandan kurtulmak artık ulaşılamayacak bir ideal haline gelmişti, Syrakusa o yüzden bu saltanatın en az üçte ikilik döneminde boyun eğmek zorunda kaldı.

Ondan sonra iktidara gelen kişi açgözlü ve ürkütücü bir tirandan başka bir şey olmayan Küçük Dionysios idi. Bunu Dion'un hiçbir işe yaramayan ve sadece Yunanların çaresizliğini ortaya seren sözüm ona "kurtuluşu" izledi. Bütün bu karmaşanın sonucu, tiranın 346'da dönüşüne kadar Syrakusa'nın neredeyse tamamen yerle bir edilmesi, Sicilya'nın geri kalanının sürgünler nedeniyle sefaletle sürüklenmesi ve *poleis*'in çoğunun rastgele bir şekilde barbarların ve özellikle de liderleri tiranlara dönüşen paralı askerlerin ellerine geçmesi oldu.⁵ Kartaca her fırsat-

⁴ Burada, üzerlerinde güzel Yunan tasarımları ve Pön yazıları bulunan Sicilya paralarının hâlâ mevcut olduğunu hatırlatmak gerekir.

⁵ Plutarkhos, *Timoleon* 1.

ta Sicilya'ya müdahale ediyordu, anavatan burayı elinde tutmak için olağanüstü çaba harcamasaydı adanın tamamen kaybedilmesi işten bile değildi. Bu da Korinthoslu Timoleon'u Sicilya'ya getirdi. Timoleon'un misyonu iki bakımdan önemliydi: İlk olarak Yunanistan'ın gönüllü bir şekilde müdahalesi söz konusuydu ve ikinci olarak da Sicilya'nın Avrupalıların elinde kalmasını sağlayan olaylar zincirinin ayrılmaz bir halkası olmasıydı. Sicilya'nın perişanlığına ilaç olmamıştı, sadece iki sefalet dönemi arasında bir ara olmuştu. O gelince sefil durumdaki şehirler ilk başta kendisine güvenmemişti, çünkü başlarında yeterince askeri lider vardı ve onun varlığı da yeni bir lider değişiminden başka bir şey olmayacaktı. Syrakusa nispeten iyi durumda olmasına rağmen agorada uzun otlar bitmişti, buralarda atlar otluyor, seyisler oturuyordu; öteki şehirler ücra sokaklarda avcılara hedef olan geyiklerle ve yaban domuzlarıyla doluydu; o yüzden halk hisarlara ve kalelere sığınmıştı, kimse şehre inmeye cesaret edemiyordu; agora, siyasi faaliyet ve hatip kürsüsü düşüncesi tüylerini ürpertiyordu, çünkü tiranlar çoğunlukla bu şeylerin sonucunda gelmişti.⁶ Bütün bunları değiştiren kişi Timoleon oldu. Sayısız eski sürgünün ve yerleşimcinin gelmesiyle Syrakusa'nın nüfusu yeniden arttı, çünkü Korinthoslular agon ve festivallerde dönmek isteyen bütün Sicilyalıları davet etti. Korinthos'tan, Yunanistan'dan ve İtalya'dan gelenlerin sayısı 60 bini buldu, Korinthoslular da serbest geçiş hakkı verdi. Leontini, Apollonia ve Entella gibi diğer şehirlere de demokrasi geldi, Helen uygarlığı yeniden yerleşti ve Kartacalılar geriledi. Timoleon'un 339'da Kartacalıları Krimisos'ta yenilgiye uğratmasından sonra şehirlerdeki yerel tiranlar da devrildi. Barış antlaşmasıyla Kartaca'ya bir tek Halykos'un batısındaki bölge kaldı ve Kartaca buradaki Yunanlara istedikleri zaman ayrılma özgürlüğü tanımak ve bir daha tiranları desteklemeyeceğine dair söz vermek zorunda kaldı.

Timoleon 336'da öldü. Makedonyalı Philyppos'un tehdidi altındaki Yunanistan'dan ve Lukanalıların tehdidi altındaki Büyük Yunanistan'dan yaşanan nüfus göçünü görecektense kadar uzun yaşadı. Sicilya yeniden canlandı; Syrakusa dışında Agrigentum, Gela, Kamarina ve diğerleri de esas olarak kendileriyle birlikte eski yurttaşları da geri getiren Elealılarla Khiosluların yardımıyla bir ölçüde canlandılar. Ancak hizipler arası mücadelelerin yeni-

⁶ A.g.e. 22.

den başlamasıyla birlikte, Rhegion'dan Syrakusa'ya dönen yerleşimcilerden birinin oğlu olan Agathokles tiran oldu ve 317'den 289'a kadar yirmi sekiz yıl hükmetti. Özellikle Helen nüfusa tıpkı Büyük Dionysios gibi davrandı, hatta daha da kötü muamele etti. Ama Kartaca'dan kurtuluşun tek yolunun onun hükümdarlığıyla mümkün olduğunu da belirtmek gerekir. Ondan uzak durmak isteyen şehirlerin tıpkı diğer tiranlar gibi Kartacalılara yaltaklanmaktan başka çaresi yoktu. Fakat Afrika seferinden ve bir yığın kanlı savaştan sonra Sicilya adası iki güç arasında bölündü; ve böylece Dionysios'un saltanatında olduğu gibi Agathokles'in saltanatının son yıllarında da bu mutsuz ülke bir iyileşme dönemi yaşadı. Bu arada Sicilya *poleis*'indeki Yunan gücü artık ölüm döşegindeydi, Yunanların yaşadığı diğer bölgelerde de çeşitli nüfus hareketleri ve değişimleri yaşanmaktaydı. Kariyalı Mausolos (377-353) altı Lelegia şehrinin nüfusunu Halikarnassos'a taşıdı, sadece ikisine dokunmadı.⁷ Aşağı yukarı aynı tarihlerde (366) Kos adası sakinleri güzel başkentlerini kurdular ve onu gelişen bir şehre dönüştürdüler;⁸ Peloponnessos'ta Leuktra'dan sonra Epaminondas, Megalopolis'in kuruluşuna ve Messenia'nın yeniden inşasına öncülük etti. Üçüncü Amphiktyon Savaşından sonra Phokis'in tamamen yerle bir olmasını engelleyen kişi, komşularının yerle bir edilmesini istemesine karşı şehri tamamen savunmasız hale getirmekle yetinen Philyppos idi. Böylece yirmi iki Phokiai kasabasının surları yıkıldı, bütün atları satıldı ve silahları ortadan kaldırıldı. Yunan dünyasının uzak köşelerine gelince, Pontos Yunanları sayıca iyice azalmıştı. Kyrenaika tamamen Yunan kalmış olmalıydı, çünkü buranın nüfusunun bir bölümü yeniden inşa edilen Messenia'ya ayrılmıştı. İonia sahilinde, Agesilaos'un bölgeyi terk eden ordusunun ardından gelen Pers vergi toplayıcılara⁹ boyun eğmesine ve Pers limanlarına dönüşmesine rağmen Yunan hayatının olduğu gibi devam ettiği görülmektedir, hatta endüstri merkezleri olan bazı İonia şehirlerinin "kurtuluşu" fazlaca umursamadığı bile söylenebilir.¹⁰ Güney Thrake bir zamanlar yani 5. yüzyılda gerek müttefik gerek kanun tanımayan liderlerin yönetimi altında düşman

⁷ Strabon 13.1.59.

⁸ Diodoros 15.76

⁹ Karş. Plutarkhos, *Kimon* 19.

¹⁰ Plutarkhos (*İskender* 3) Ephesos'taki Artemision yanınca (M.Ö. 356) "Ephesos'ta bulunan bütün büyücülerin" büyük bir çoğunluk gibi civarda olduğunu söyler. Bu türünün tek tanıklığıdır.

olarak Yunanistan'daki gelişmelerde rol oynayabiliyordu. Kserkses'in On Binler'inden geriye kalanların mutemeti kral Seuthes'in ölümünden sonra dağılarak çeşitli prensliklere bölündü ve zararsız hale geldi. Khalkidia şehirlerini yerle bir edip Yunanistan'ın bu kıyıdaki gücünü bitiren Thrakeliler değil Makedonyalı Philyppos idi. Epiros, Adriyatik'teki konumundan dolayı Yunanlara müdahale edebilecek durumda değildi, ancak bir liderin altında birleştiği takdirde tehlikeli olabilecek, barbarlığa düşmüş ilkel bir kuvvet olarak görülüyordu.¹¹ Bu yarı barbarların gerçek barbarları Yunanlardan uzak tutacak kadar güçlü olması yine de bir şanstı; 378'te yaşanan kıtlık kuzey Thrake'deki kabilelere diz çökertmeye yetti, Abdera'ya saldıran 30 bin kişilik bir ordu burayı yerle bir etti.¹²

Makedonya çok geçmeden Helenleşecekti. En azından bazı antik Helen çağrışımları olan bir bölgeydi burası, çünkü Herodotos, Dorların aslında Makedonyalı olduğunu söyler. Bu ulusun kurucusu Pelasgos idi; Helenlere sadece dilleri barbarca geliyordu, aslında Yunancayla aynı dil ailesine mensuptu, her ne kadar İlyrialılardan dolayı bir miktar barbar etkisinde kalmış olsa da, İsveççe ve Dancanın Almanca ile olan yakınlığından daha yakın bir bağlantısı vardı.¹³ Korinthoslu Bakkhisogulları ile Argoslu Temenosogullarının, yani Heraklesogullarının bir tarihte sırayla Lynkestis ve Orestis'e yerleşmiş olmaları nedeniyle soylu ailelerin Helen olduğu düşünülüyordu.¹⁴ O dönemde Temenosogulları, Krete'den geldikleri tahmin edilen ve yanlarında Apollon kültünü getiren Bottiailerle, Dionysos tapınmalarıyla bilinen Pierialıların ve Musaların yaşadığı bir kıyı düzlüğü olan Emathia'yı fethetmişti; Emathia kıyısında ayrıca Yunan kolonileri de vardı, dolayısıyla bu bölge Yunan kültürüne açıktı. Makedonya'nın önemi esas olarak gerçek barbarlara, İlyrialılara ve tabii o zamanda bile Keltlere karşı kuzeyde savunma duvarı oluşturmalarından kaynaklanıyordu.¹⁵ Diğer bir önemli faktör de Pla-

¹¹ Plutarkhos'taki, *Phokion* 29, muhtemelen resmi coğrafyaya göre Epiros hâlâ Yunanistan'ın bir parçasıydı ve Taenaron'dan Keraunia dağ silsilesinin eteklerine kadar uzanıyordu.

¹² Diodoros 15.36.

¹³ Makedonya konusunda karşı. Kurtios, *Griehische Geschichte*, cilt 3, 394 vd.

¹⁴ Temenosların soyağacı için karşı. Herodotos 8.137 vd.

¹⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* 3.10, Keltlerin bütün ırklar arasında en cesaretlisi olduğunu, hiçbir şeyden hatta depremden ve denizden bile korkmadıklarını düşünüyordu.

taia'daki Yunanları yaklaşan bir saldırıya karşı uyaran İskender'den beri krallarının şu veya bu şekilde Helen hayranı olmasıydı; kimi Helen kültürü konusunda daha şevклиyken, kimi de daha çok kıyı kasabalarını ele geçirmekle ilgileniyordu. Kral Arkhelaos'un (413-399) Peloponnessos Savaşı sırasındaki tutumu Burgondiyalı Philyppos'un Fransız savaşları sırasında patlak veren karmaşada aldığı tutumu andırıyordu. Halkın başkent Pella'daki Arkhelaos'a doğru akın etmesini modern dönemde Batı Avrupalıların Rusya'ya akınına benzetebiliriz.¹⁶ Amacı ileride Yunanlar üzerinde hakimiyet kurmak için Yunan kültürünü öğrenmekti. Kral Amyntas'ın (390-369) ölümünü izleyen kargaşa, diğerleriyle birlikte Thebailileri aracı olarak bu bölgeye getirdi ve Pelopidas'ın himayesindeki Ptolemaios kayınbiraderi Philyppos'u diğer otuz soylu çocukla birlikte Thebai'ye göndermek zorunda kaldı. Sıradan bir devlet olan Makedonya'yı Yunanistan'ın en önemli devletine dönüştüren dâhi işte bu Philyppos idi.

Yunan halkı genel bir maddi gerileme yaşarken Devletteki kargaşa kaçınılmaz olarak ahlaki daha da yozlaştırdı. Daha önce gördüğümüz gibi Yunanların ahlaki ve manevi yaşamı tamamen Devlet üzerine odaklanmıştı; aile bile temelde siyasi bir kurumdur, dinin gerçek gücü de yerel köklerinden gelmekteydi. Bütün olarak kaldığı yani tek bir yöne yönlendirilebildiği sürece bu Devlet kendini kutsal ve mutlak gücün sahibi olarak görüyordu. Ama kontrol yanlış ellere geçip siyasi düşmanlıklar ve infazlar toplumsal hayatı zehirlemeye başlayınca, din de dahil her şey dağılmaya başladı.¹⁷ Mitolojide olduğu gibi gerçek hayatta da kavgacı Titanlar bu Zagreus'u paramparça etti. Süreç sona erdiğinde tanrının paramparça halde yerde yattığını gören Yunanların tüyleri herhalde diken diken olmuş olmalıdır.¹⁸ Bazıları filo-

¹⁶ Strabon (7 fragman 20) Pella'nın Makedonya'nın ticari başkenti olduğunu söyler. Bu eski idari başkentte doğan Philyppos daha sonra burayı geliştirmişti.

¹⁷ Felsefe bunu paramparça etti. Toplumsal bunalımların nasıl özel kavgalara yol açtığı konusunda karşı Plutarkhos, *Moralia* 479a. Burada entrika kuran bir köleden, bir dalkavuktan ve kıskanç bir skandal kışkırtıcısından söz edilir ve şöyle denir: "İç savaşta suçlular bile saygı görür."

¹⁸ Daha sonraları Pausanias, örneğin (3.7.10) Peloponnessos Savaşının "Hellas'ın temellerini parçaladığını" söylemişti. Lysias'ın verdiği ziyafette saygın konuklarına Dionysios'u devirerek Sicilya'yı kurtarmalarını ve tiranın Olympia'ya gönderdiği muhteşem çadırı yağmalayarak Hellas'ın perişan durumu için yeni bir başlangıç yapmayı tavsiye ettiği Pausanias'ın günümüze kadar ulaşan *Olympialı'sında* (33) şöyle devam edilir: "Hellas'ın büyük bir bölümü barbarların elinde, birçok şehir tiranlar tarafından yerle bir edilmiş durumda. Şayet bu zayıflıktan kaynaklan-

zoflar olarak açıkça *apolitia*'yı seçebilirdi; çoğunluğa gelince, enerjilerinin en yüce amacı ve varoluşlarının yüce imgesi olan *polis* ile duydukları gurur ve ona bağlılıkları yerle bir olmuştu. Bu nedenle ve her şeye rağmen *polis* yeniden inşa edildi, ama bu defaki kendisinin güçsüz bir gölgesiydi. Yunan mizacının anarşik doğası M.Ö. 2. yüzyılda iyice belirginleşen tam bir zayıflama dönemine kadar tekrar tekrar yeni çatışmalara yol açtı.

Peloponnessos Savaşının sonundan beri *polis* kutsallığını yitirdiği için yeni tanrılar çıktı; önce başını Lysandros'un çektiği acımasız haydutlar boy gösterdi, sonra yeni tip tiranlar ve nihayet Makedonyalı Philyppos. Başboşların şakşaklıkları ve daha iyi olana yönelik ruhsuz ilgisizlik arasında kişisel güç orada burada eski düzenin yıkıntıları arasından çıkmaya çalıştı, zaman zaman da kutsallık iddiasıyla doğrudan saygı talep etti. Ancak bu "daha iyi tip" insanlar devlet işlerine sırtlarını döner ve ona sadece pasif biçimde mensup olurlarsa ya da hiç olmazlarsa daha da iyi olacaklarına inanıyordu. *Polis* yeni kuşaklar için inanç ve umudun esin kaynağı olamadığına göre onun yerini alabilecek tek şey, zamanın birçok yetenekli maceracısının hakimiyeti altındaki birçok küçük devletin ıstıraplarının içinden, İtalya'nın birleşmesinde olduğu gibi büyük bir güç yaratmak olacaktı, ama Yunanlarda böyle olmadı. Böyle bir gücün o zamana kadar yüz binlerce kişiye dağılmış olan bütün suç enerjisini kendisinde toplaması gerekecekti. Ama Romalılar gelene dek bu mümkün olmayacaktı; çünkü Yunan *polis*'i ölmüyordu, ama gücü daha büyük bir bütüne devretmek de mümkün değildi. Bunun yerine sonuç sırayla önce Sparta'nın, sonra Thebaililerin geçici hakimiyet kurması, ardından hiç kimsenin hakimiyet kuramaması oldu, ta ki Philyppos'a kadar. Karakteristik biçimde bu Makedon, Khaironia Savaşından sonra bile farklı *poleis*'i bir araya getiremedi, ama akıllıca bir tavırla Thebai dışında hepsini "bağımsız" bıraktı, onları sadece kısmen ve kısa süre yönetmekle yetindi.¹⁹ O halde,

dıysa kaçınılmaz olanı kabul etmek zorundayız; ancak bunun nedeni kavgalar ve kindarlık olduğuna göre neden bunlara bir son vermiyoruz?... Etrafımızda sadece büyük tehlikeler görüyoruz; gücün denizleri kontrol edenlerin elinde olduğunu biliyorsunuz, Pers Kralı büyük bir servete ve bunun sayesinde gemi filolarına ve Yunan paralı askerlere sahip, tıpkı Sicilya tiranı gibi. Bu durumda yapmamız gereken, aramızdaki ayrılıkları bir kenara itip kendimiz için çalışmak ve geçmişten pişmanlık duymaktır..."

¹⁹ İsostrates, *Philyppos*'ta, Yunan şehirlerinin budalaca hayallerini anlatır. Buna göre bütün şehirler özgürdür ve temsilciler vasıtasıyla Makedonya sarayına "danışabi-

4. yüzyıl her şeyden önce bir *siyasi* gerileme dönemi idi. Demokrasi her yerde aşırı ölçüde kötü niyet dalgasıyla besleniyordu. Gerçek hükümet yetkilileriyle adli yetkilileri küçümsemek ve her şeyle alay etmek (bu komediye de yansiyordu) halka açık ziyafetlerle ve isyankâr şenliklerle at başı gidiyordu; tam bir güruh ortaya çıkmıştı ve bu değişken güruh aşırı davranışlarıyla bütün şehri tehlikeye atıyordu.²⁰ En büyük sorun, güvenliğin kalmaması nedeniyle demokrasi denen şeyin ayrıcalıklı yurttaşları yasaları çiğnemeye veya apolitik olmaya itmesi ve bilinçli eleştiri imkânından yoksun bırakmasıydı.²¹ Yunanların o zamanlar içinde bulundukları korkunç ruh halinin bir sonucu olarak bu dönemin bir karakteristiği de erdemli atalara abartılı övgülerin düzlmesiyle, ebeveynlere, tanrılara ve tapınaklara hatiplere sermaye olacak kadar abartılı bir saygı gösterilmesiyle kendini dışa vuran *laudatio temporis acti* idi.²² Yine bu dönemde yeminlere ciddiyet kazandırmak için orantısız bir çaba harcanıyordu;²³ örneğin Platon muhafızlarının sadakatini sağlama almak için onlara din adamlarına özgü bir saygınlık kazandırılmasının gerekli olduğunu söylüyordu - günümüzde bu sadakat parayla garantiye alınmaktadır.²⁴ Phokion gibi yozlaşmamayı becerenler ise sonsuz övgülere boğuluyordu.²⁵ Hatta Konon bile kendi döneminde

lir", Philyppos hepsini uzlaştırır ve hepsi güvenilir müttefik haline gelir ve Perslerin amansız düşmanları olurlar. Hatip (68) Philyppos'un Helenlerin şefkatli hükümdarı olarak bunu gerçekleştirememesi halinde bile Helenlerin gönlünü kazanacağını ve bunun Yunan şehirlerini cebirle ele geçirmekten çok daha büyük bir başarı olacağını söyler.

²⁰ Sadece Tarentinlilerin Romalı elçilere nasıl davrandığı üzerinde düşünmemiz gerekir. Sicilya seferinin felaketle sonuçlanmasının nedeni bu unsurdur.

²¹ Plutarkhos, *Phokion* 2, yozlaşan polis'teki bu siyasi ruh halini ve davranışı tasvir eder: Burada demos'un işleri iyi giderken iyi hükümdarlara sonuna kadar itaat ettiği ve bir hareket ve güç duygusu hissettiği düşünülebilir; fakat tersi de olabilir ve felaketler halkı dertli ve her an patlamaya hazır hale getirir; en küçük bir söz kavgaya dönüşür. Hatalardan sorumlu tutulan kişi bunların yüzüne çarpıldığına tanık olur; özgürce konuşmak imkânsız hale gelir.

²² İsostrates bu davranışın daha çok 4. yüzyıla özgü olduğunu ve sonradan iyice yaygınlaştığını söyler.

²³ Olympia'daki *bouleuterion*'da edilen Zeus yeminleri bu dönemde etkisini yitirmiş olabilir. Agonlarda zafer alıp satmak ya yeni başlamış ya da iyice yaygınlaşmıştı. 98. Olimpiyatlardaki boks karşılaşmalarında bir Thessialı üç rakibine yenilmeleri için rüşvet vermişti. Başka bir hile de İskender döneminde meydana gelmiş, Lamakoslu Anaksimenes taklit ustalığını çeşitli Yunan devletlerine Theopompos tarzı bir iftirada kullanmış ve Theopompos'u yerin dibine sokmuştu (Pausanias 6.18.3)

²⁴ *Yasalar* 947.

²⁵ Karş. örn. Aelianus, *Varia Historia* 1.25.

Pharnabazos'a demagogları rüşvetle kendi tarafına çekmeyi tavsiye etme gereği duyuyordu;²⁶ yolsuzluk vaka-i adiyeden olmuştu ve kesinlikle Attika gibi Sparta'da da alıp başını gitmişti. Theopompos'un onuncu kitabının demagoglarla ilgili bölümü ne yazık ki elimizde değildir;²⁷ fakat Demosthenes'in bütün hayatı, krallarla, Meidias'la ve sonraki siyasi düşmanlarıyla çekişmeleri, bütün bunlar gelinen noktaya dair melankolik, arsızca bir kötülük izlenimi bırakmaktadır.

Hayatın bir yönüne bakarak Yunanistan'daki duruma dair oldukça çarpıcı bir fikre varılabilir, o da kötüleşen oğullarla ilgilidir. Her ülkede her an ailelerin durumu kötüleşebilir. Ama Atina'da ve bütün Yunanistan'da bu daha da açık bir şekilde göze çarpar, çünkü ilk olarak daha bir süre öncesine kadar hep şan şöhetleriyle övünmüşlerdi, ikinci olarak da soya, soydan gelen mükemmelliğe o kadar önem verilmekteydi ki, ailenin durumundaki kötüleşme buna ölümcül bir darbe indirmişti. 4. yüzyılda ilk başlarda bu olgunun dikkat çekmediği -5. yüzyılın basit bir uzantısı olarak görüldüğü- doğrudur, ancak Aristides ile yaşlı Thukydides'in oğullarında çok daha erken fark edilmişti.²⁸ Zamanla o kadar dikkat çekmişti ki, Aristoteles buradan genel bir sonuç çıkarmıştır; önemli ve parlak ailelerin akılsızlıklarının sonucunda çöktüğünü, ciddi ve istikrarlı bir karaktere sahip ailelerin kendilerini basitliğe ve miskinliğe vurduğunu düşünür. Birinci tipteki ailelere Alkibiades ile Büyük Dionysios'un torunlarını örnek verirken, ikincilere Kimon, Perikles ve Sokrates'in torunlarını örnek gösterir.²⁹

Helen yurttaşlarındaki yozlaşmanın akraba evliliği uygulamasından kaynaklandığı şeklindeki Curtius'un görüşüne katılmıyorum.³⁰ Ben Atina'nın demokratik koşullara bağlı özgürlükle ve onun sonuçlarıyla yurttaşlarını bozduğunu ve oğullarda görülen yozlaşmanın nedeninin bu olduğunu düşünüyorum. Eski ailelere kadar kök salan ve "yeni" ailelerde başından beri var olan Atinalı kibri herhangi bir manevi veya ahlaki bir kanaate dayanmıyordu; yetenekli ama kibirli babaların oğulları sadece ki-

²⁶ Polyainos 1.48.3.

²⁷ Athenaios 166e vd. bir kısmını Eubulos ve Kallistratos'tan aktarır.

²⁸ Platon, Lakhes 179c, bu oğulların yetersizliklerinden, babalarının gençliklerinde canlarının istediğini yapmalarına göz yummasını sorumlu tutar. Aristides'in genç bir torunu hayatını rüya yorumculuğuyla kazanıyordu.

²⁹ Retorik 2.15.3.

³⁰ Griechische Geschichte cilt. 3. s. 549 vd.

birli oldular, torunları ise tam bir umutsuz vaka örneğiydi; aileleri ayakta tutan ve onlara bir gelenek kazandıran şey saygıdır. Bize göre siyasi hırs taşıyanların oğullarının adam olması asla mümkün değildir. Görünüşe göre oğulları aptal olan Sokrates'in (Plutarkhos, *Büyük Kato* 20), politikacıların oğullarının ayakkabı tamircilerinininkinden daha iyi olmadığını söylediği belirtilir.³¹ Plutarkhos, Perikles'in ailesi hakkında söyledikleriyle, birçok ilginç insanın girip çıktığı ama çocukların büyüklere saygı duygusundan nasibini almadığı tipik bir büyük ve entelektüel hane resmi çizer (*Perikles* 36). Buna göre, ünlü devlet adamının iki meşru oğlundan büyüğü olan Ksanthippos doğuştan bir miras-yedi idi. Tisandros'un genç ve müsrif kızıyla evlenen Ksanthippos babasının eli sıkılığından ve kendisine küçük bir miktar harçlık vermesinden rahatsızdı. Bu yüzden bir aile dostuna adam göndererek Perikles adına borç istedi. Daha sonra aile dostu parayı geri isteyince Perikles oğluna dava açtı, Ksanthippos da babasından intikam almak için onun sofistlerle yaptığı sohbetleri her tarafa yayarak alay etti. Ksanthippos "leydi" (Aspasia) hakkında da kötü dedikodular çıkarıyordu, bu yüzden babayla oğlun arası hiç düzelmedi. Bu öyküyü skandal meraklısı Stesimbrotos'un iftirası olarak değerlendirip ciddiye almamak mümkün değildir, zira eleştirel kaynaklarda bu öyküyü çürüten yeterli veri bulunmamaktadır. Burada filozofun neden bekâr kalmayı tercih ettiğine dair ipuçları da görmekteyiz.³²

Kötü çıkan diğer bir oğul örneği de Lysias'ın 14. ve 15. Söylevlerinde eleştirdiği Küçük Alkibiades'tir. Zamanın birçok gencinin yaptığı gibi -babalarının heyecan ihtiyacını miras alan ama onunla birlikte olması gereken güçten nasibini almayan bir kuşağın tipik davranışı olduğu üzere- servetini kumarda yiyip bitirmişti. Bunun ardından da bir süre korsanlık yapmıştı. Daha sonra Khabrias'ın oğlu Ktesippos, Devletin 1000 drahmi harcayarak babasının onuruna diktiği anıtın taşlarını satmıştı; Phokion onu yola getirmeye çalışmış ama becerememişti.³³ Phokion'un kendi

³¹ Pseudo-Platon, *Theages* 126c.

³² Sophokles'in ileri yaşlarında nasıl yargıç önüne çıkarıldığının ünlü öyküsü aynı zamanda babayla oğul arasındaki anlaşmazlığın öyküsüdür. Aristophanes'te (*Kuşlar* 1337 vd.) babasını miras için öldürmek anlamına gelen *patraloias* uğursuz bir fiğürdür. Şairin onu tipik bir Atinalı olarak göstermediği doğrudur, fakat modern dönemde oyundaki durum kesinlikle babayı öldürme düşüncesi yaratmazdı.

³³ Bkz. Plutarkhos, *Phokion* 7 ve Athenaios 165e. vd. Karş. Schafer, *Demosthenes* cilt 1., s. 373 vd.

oğlu Phokos, bir zamanlar Panathenaia'da muzaffer olmasına rağmen bir alkolikti ve savurgan bir hayat sürüyordu. Babası onu Sparta'ya götürüp diğer gençlerle birlikte yetişmek üzere bir okula vermişti. Aldığı eğitime rağmen bir ilerleme sağlayamamış görünmektedir; daha sonra babasını suçlayanlardan intikam almıştı kuşkusuz, ama asla ciddi biri olamamış ve para ödeyerek genelevden çıkardığı bir kızla evlenmişti.³⁴

Ayrıca o günlerde Yunanistan'da demokrasinin birçok "oligark"ın hayatına, evlerine ve ailelerine mal olduğunu da unutmamak gerekir. Tekrar tekrar patlak veren krizler üst sınıfların ve onlarla birlikte iyi veya kötü soy kavramının giderek ortadan kalkmasına yol açıyordu. Daha sonraları bazılarının Kerykes'in veya Eumolpida'i'nin soyundan geldiğini iddia ettiğini duyuyoruz, ancak genel olarak eski ünlü aileler 4. yüzyılda ortadan kalkmış, İsokrates'in zamanında onlardan geriye sadece mezarları kalmıştı. Demosthenes döneminde saygın veya önemli bir soyağacına sahip kimse neredeyse kalmamıştı.³⁵

Tek tek devletlere baktığımızda, bu dönemin başında ahlaksızlığı doğal yeteneklerle özel olarak Spartalılara ve genel olarak Yunanlara özgü bir şekilde birleştiren bir kişi varsa o da Lysandros idi.³⁶ Her ne kadar eski tarihlerde Brasidas, sonra da Kolliktatidas ve Lysandros kendilerini farklı göstermesini bilse de Sparta sistemi başlı başına ürkütücüydü. Ancak Lysandros kazandığı zaferden sonra adı kötüye çıkmış kişilerle ve oligarşik hihiplerin müdavimleriyle suç ortaklığına girdi; onların suçlarına göz yumdu ve kanlı katliamlara girişmekte tereddüt etmedi. Örneğin Miletos'ta çeşitli vaatlerle kandırarak gizlendikleri yerden çıkardığı sekiz yüz halk partisi yanlısını oligarklara teslim ederek öldürttü;³⁷ şehirleri dostlarına peşkeş çekerek mutlak güç verdi

³⁴ Bkz. Plutarkhos, *a.g.e.* 20, 30, 38. Athenaios (168e) ondan herkesin nefret ettiğini ve Makedonyalı komutan Munykhia'nın dalkavukluğunu yaptığı için dalga geçtiğini söyler.

³⁵ Harmodios'un bir torunu İphikrates'i basitlikle suçlayınca cevap şu olur: "Benim ailem benimle başlar, seninki seninle birlikte bitecek." Plutarkhos, *Moralia* 187b. İphikrates belki de fazla iyimserdi.

³⁶ Plutarkhos dışında başlıca kaynak Diodoros'tur, 13. Burada Lysandros'un babasının Ammonium'un çevresindeki bölgeyi yöneten hükümdarı sürekli ziyaret ettiği ve bu dostluğun adına erkek kardeşine bir Spartalıya oldukça garip gelen Libys adının verildiği belirtilir.

³⁷ Bu şekilde de olsa bir tür kurtarıcıydı; bu aynı oligarkların her yerde kendi *demokrat*larından çok çektiğini de unutmamak gerekir.

(Plutarkhos, *Lysandros* 19). Savurganca harcamalarını karşılayabilmek için gizlice büyük paralar almasına rağmen,³⁸ eski tarz yoksul ama yolsuzluklara bulaşmayan bir Spartalı gibi davrandı. Ama diğer taraftan da tipik bir şekilde, sanki bir tanrıymış gibi şehirlerden sunaklar, armağanlar ve zafer şarkıları kabul etti ve kendisine sürekli methiyeler düzen şair Khorilos'u yanı başından ayırmadı.³⁹ Ama sonunda onu tahtından eden Helen şehirlerinin değil Pharnabazos'un yakınmaları oldu. Ardından Ammonium'a seyahate gitti; Sparta'nın ileri gelenleri geride yerine bıraktığı klikler üzerinden güç devşirmeye devam etmesini engellemek için *demos*'un öne çıkmasına izin verdi; ama sarkaç fazla savrulmuştu, Lysandros dönüşte Spartalıları ikna ederek oligarşi mensuplarının desteğini tekrar yanına çekmeyi başardı. Son başarısı Leotykhidas'ın yerine kendi adayı Agesilaos'u kral yapmak oldu; ama seçtiği yönetici kendi başına buyruk çıkıverdi. Bu öfkeyle Agesilaos'un yanından ayrılarak Asya'ya döndü, artık Sparta Devleti'nden her zamankinden daha çok nefret ediyordu. Eski projesini tekrar gündeme getirerek monarşiyi bütün Heraklesoğullarına ve hatta bütün Spartalıları açtı; kralın artık ille de Herakles'in soyundan olması gerekmiyordu, "ona benzeyen biri olması" yeterliydi. Tabii bu da kesinlikle kendisiydi. Bu amaçla Heraklialı Kleon'a yurttaşlara hitaben bir konuşma yazdırdı. Bununla yetinmeyerek halkı korku ve batıl inançlarla ikna etmeye karar verdi. Bu çerçevede Delphoi, Dodona ve Ammonius kahinlerine rüşvet vermeye çalıştı ve bu amaçla eğitilmiş bir mucize çocuğu ortaya sürdü. Kısaca gerçek bir çocuğu ikna etmeyecek kaba hilelere başvurdu. Bütün Yunanların gözünden düşmüş olan bu melankoli ve öfkeyle dolu, çılgın adamın entrikaları 395'te Haliartos Savaşında ölene kadar sürdü.

Sparta'nın gerilemesinin doğrudan nedeni Aigospotami'de kazandığı savaşın sonucunda kapıldığı kibirdi. Diğer yerlerde yenilgiyle ve hizipler arası çatışmalarla meydana gelen şey burada başarıyla birlikte gelmiş, tamamen bireyselleşmiş bir Yunanistan'ı yönetmeye çalışırken kendileri de bireyselleşmiş ve zaten

³⁸ Diodoros, Ammonium'a yaptığı son yolculukta yanında büyük bir hazine götürdüğünü söyler; bunun fetihler sırasındaki yağmalardan elde edildiği sanılmaktadır. Ancak kendisi yoksul ölmüş, kızlarının talipleri de bu yüzden onları terk etmişti: Plutarkhos, *Lysandros* 30.

³⁹ Plutarkhos, *Lysandros* 18. Başka bir methiyecinin şapkasını gümüşle doldurmuş, bir diğerine de taç takmıştı.

zayıflamış olan Sparta ruhu tamamen yok olmuştu. Küçük Asya'da önemsiz seferler yapan Kral Agesilaos kaybedilen düşünce tarzını geri getiremedi. İsokrates'ten bir alıntı yapacak olursak (Barış 95 vd.):

Yedi yüzyıl boyunca sarsılmayan topluluk onun [diğerleri üzerindeki] hakimiyetinde fırtınalı günler yaşadı ve neredeyse yok olma noktasına geldi; bazı yurttaşlarda adaletsizliğin, ahlaksızlığın, yasalara saygısızlığın ve zenginlik hırsının nedeni güç iken; Devlette müttefikleri küçümsemek, açgözlülük, vaat ve antlaşmaları çiğnemekti.

Konuşmacı birçokları gibi sorunların kaynağının Leuktra olduğuna inanmanın hatalı olduğunu bilmektedir:

... müttefiklerin Sparta nefreti o zaman ortaya çıkmadı; Sparta daha önce sergilediği ve denizlerde üstünlüğü ele geçirdikten sonra başlayan kibir yüzünden geriledi.

Ancak Leuktra'dan sonra ittifaklar bozulunca Sparta'nın eski gururunun dayandığı her şeyden vazgeçmesi gerekti, çürüme belirtileri baş gösterdi. Bu özellikle de Spartalıların kaçaklara karşı takındığı geleneksel tutumun resmen terk edilmesiyle ve Sparta tarzı *apolitia*, yani Sparta'dan iğrenmeye başlayan -IV. Arkhidamos, yaşlı Akrotatos ve adı kötüye çıkmış olan Kleonymos⁴⁰ gibi- kralların görevlerinden kaçmalarıyla kendini gösterdi. Sparta *polis*'inin burada da bütün eski gururunu yutması gerekti; İskender, Granikos'ta elde ettiği ganimeti "Lakedaimonlular hariç bütün Helenler ve İskender" yazısıyla adadı, ancak onun bu ironisi amacına ulaşamadı. Spartalıların kibrinin bu şekilde yatıştırılması mümkün değildi, işte o zaman İskender'e karşı isyan planları yapmaya başladılar.

Ne yazık ki bütün bunlar Yunan dünyasında kargaşaya yol açtı. Leuktra'dan önce ve özellikle de sonra her yerde Sparta'nın

⁴⁰ Agesilaos'un Kral Takhos'a gitmesi siyasi bir çerçevede değerlendirilebilir, ancak Plutarkhos (Agesilaos 36) artık Sparta'da kalamayacağını ve kendisini ve şöhretini Mısırlıya sattığını kabul eder: Athenaios 536'da "yurtdışında huzur içinde" yaşamaya gittiği, çünkü ülkesindeki hayata artık dayanamadığı söylenir. Bu olay 338'de yani Sparta'nın bütün erkeklere ihtiyaç duyduğu bir dönemde meydana gelmişti. 314'te Akrotatos, Agathokles'e karşı Agrigentoluların askeri lideri olmuştu; yol açtığı skandallardan dolayı görevden alınmıştı.

gücüyle ayakta tutulan yönetimler kanlı bir şiddet dalgasıyla devrildi; Argos'ta skytalizm [*lettre de cachet*'yi andıran bir sistem], Korinthos, Phlios ve Philgalia'da bir dizi korkunç suçlar dönemi başladı. Yüzyılın ortalarına doğru İsostrates, Argos'un kendisinden güçlü komşularıyla sürekli savaş halinde olduğunu ve topraklarının sürekli baskına uğradığını söyler; şehir düşmanlara karşı bile gösterilmeyecek bir iştahla kendi zengin ve saygın yurttaşlarını öldürür; konuşmacı savaş bitince bütün bunların sona ereceğine inanır. Diodoros'ta bu öykülerin, Sicilya'da Dionysios'un Yunanlara karşı yaptığı muamelelerle iç içe geçmiş olması ilginçtir. Ortadan kaldırılan oligarşi mensuplarının rakiplerinden bir gram daha iyi olduğunu söyleyemeyiz; peki ama, müreffeh ve eğitilmiş sınıfını bu şekilde kaybeden bir halka ne olacaktı? Zenginlik ve onunla birlikte kültür ile agonun pırıltısı da yok olmuştu; üst sınıfın yok edilmesinin Yunan entelektüel yaşamında çok daha çarpıcı sonuçları olmuş olmalıdır. Doğa bile Yunanlara düşman olmuştu; 373'te meydana gelen bir deprem ve onun yol açtığı sel Helike ile Ahkaia'daki Bura şehirlerini haritadan silmiş ve olay tanrıların gazabı olarak yorumlanmıştı.

Şimdi yeniden Atina'ya dönüyoruz. En açık kanıtlar burada bulunmaktadır. Ama bunun nedeni Atina'ya dair tarihsel anlatımların -aslında siyasi tarih büyük ölçüde Ksenophon, Diodoros ve diğerlerinin anlatımlarından oluşmaktadır- değil, hatiplerin ve daha önceki dönemler hakkında da Aristophanes'in gündeme getirdiği ahlaki olguların bolluğudur. Bunlardan biri de İsostrates'in (Aelianus tarafından aktarılan), Atina şehrinin kısa bir süreliğine kalacaklar için Yunanistan'daki diğer şehirlerden daha keyifli olduğu, ama sykophantoi ve demagoglar yüzünden uzun süre yaşamak için iyi bir yer olmadığı şeklindeki sözleridir.⁴¹

Atinalılar Aigospotami'den sonra ne yapmıştı? O felaket ortamında Atina'nın varlığını Sparta sayesinde sürdürdüğü ve sonraki müttefikleri Thebaililerle Korinthoslara kalsaydı Atina'da yaşayanların köle olarak satılıp şehirlerinin yerle bir edileceği iyi bilinen bir gerçek olup, Andokides tarafından talihsiz bir gerçek olarak dile getirilmişti.⁴² Kuşkusuz Sparta, Thebaililerin

⁴¹ Aelianus, *Varia Historia* 12.52. Şehri erkeklerin sadece bir kereliğine gittiği ve deli olmadıkları sürece bir daha da gitmeyi düşünmedikleri fahişelere benzetir.

⁴² *Bariş* 21. Daha önce (19) Lakedaimonialıların zafere rağmen gösterdiği yardımseverliğe dikkat çeker ve sorar: Tek bir savaşla pes ediyorlarsa bizden nasıl bir başarı antlaşması koparmayı umuyorlar ki?

daha fazla güçlenmesini engellemek için Atina'yı kurtarmıştı. Nitekim Atinalılar da Leuktra'dan hemen sonra Lakedaimonialıların yardım çağrılarına cevap vererek İphikrates'e 12 bin adamı cömertlik olsun diye değil, komşusu Thebai'ye duyduğu kıskançlıktan dolayı göndermişti.⁴³ Her halükârda Atina kurtuldu ve kısa süren Otuz Tiran yönetiminden sonra devlet eski kurumlarını yenileyerek yeniden ayağa kalktı ve demokrasi yeniden kuruldu. Ancak ilan edilen genel afı başından beri şüpheli bir şeyler vardı. Oligarklar yenilgiyi fırsat bilip Atina'nın kuvvetlerini ve gemilerini dağıtarak şehri savunmasız bıraktılar, çünkü Atina'da demokrasinin ister istemez eski yola saparak acımasız bir hakimiyet hırsına kapılacağını ve sykophantesliğin yeniden hakim olacağını önceden gördüler. Verilen sözlere rağmen kaçınılmaz olarak yine aynı şey oldu. İnsanlar geçmişteki olaylardan dolayı birbirini suçladı, her şey insanlara o kötü günleri hatırlattığı için normale dönülür dönülmez iftiracılar derhal kurbanlarının peşine düştü.⁴⁴

⁴³ Diodoros (15.63) Atinalıların Sparta'ya verdiği desteği burada cömertliğe bağlamaktadır.

⁴⁴ Karş. Andokides'in Atinalılara bazı istisnalar dışında affı sonuna kadar uygulamasını söylediği *Gizemler*'deki, 103 vd; ayrıca Lysias'ın Nutuk 18'te değindiği dava. General Nikias'ın kardeşi Eukrates ve oğlu Nikeratos Otuz Tiran döneminde işbirliği yapmayı reddettikleri için idam edildi. Buna rağmen, demokrasinin yeniden kurulmasından hemen sonra Eukrates'in mallarına işlediği iddia edilen bir suçtan dolayı el konması talep edildi. Bu girişim önce sonuç vermedi; fakat 397'de Poliokhos adlı biri suçlamayı yeniden gündeme getirdi ve Eukrates'in oğulları kendilerini (8) şu soruyla savundu: "Bu yapılırsa bizden başka kim acı çekecek? Oligarşi döneminde aile üyelerimiz halkın yanında saf tuttukları için öldürüldü, ve şimdi demokraside de halka karşı olduğumuz için mallarımıza el konulmak isteniyor." Konuşmacı daha sonra yargıçların yüzüne karşı dönüp hatiplerin kendi çıkarları için savunduğu kararlar verdiklerini ve el koymaların ancak Devletin bundan bir çıkarı varsa meşru olduğunu söyledi; ama her zaman olduğu gibi el konulan malların bir kısmı yok fiyatına satıldı, öyle ki Devlet parayı eski sahiplerinde bıraksa ve onlar da *leitourgia*'yı ödemiş olsa daha kârlı çıkardı. Sonuç son derece anlamlıdır: "Lehime konuşabilecek bir tanışım yok; çünkü bazı akrabalarımız kahraman olarak savaşta ve Devleti savunurken hayatlarını kaybetti, bazıları da Otuz Tiran döneminde demokrasi ve sizin özgürlüğünüz adına baldıran zehri içti; tecrit edilmemizin tek nedeni ailemizin erdemi ve şehrin içinde bulunduğu talihsiz durumdur." Lysias 34'te dile getirilen önemli bir hipoteze göre Otuz Tiran iktidarı sona erdiğinde kitlelerin mülk sahibi sınıfa karşı bir kez daha baş kaldırmāsından korkuluyordu; Phormisios adlı biri aktif yurttaşlığın sadece toprak sahipliğiyle sınırlandırmasını önerdi, bu durumda beş bin kişi yurttaşlık hakkını kaybedecekti. Lysias yani müvekkili doğa olarak buna karşı çıktı, fakat bir kez korkunun temelleri atılmıştı.

Dış politikada Perikles döneminin hatıralarına dayanma eğilimi vardı. Perikles'in hedefi Atinalıları siyasi ve sanatsal uğraşlarla (yahut da avarelikle) eğiterek bütün diğer Yunanlar üzerinde kalıcı bir hakimiyet kurmaktı, ama sonuçta demokrasi bütün sonuçlarıyla olgunlaşmıştı. Bu da kibirde Atinalılardan geri kalmayan diğer Yunanları huzursuz etti ve sonuç Peloponnessos Savaşına kadar gitti. Peloponnessos Savaşının sonunda barış bütün devletler için ihtiyaç haline geldi; ancak insanlardaki iç huzursuzluk o kadar büyüktü ki, isteseler de barış yapamıyorlardı; zihinsel bozuklukları insanı yakıp kavuran ateş gibi yeni salgınlara yol açtı. Yunan beşeriyeti önce Boiotia ile Korinthos arasındaki savaş ve onlara eşlik eden şehir devrimleri biçiminde boşa harcanıyordu.⁴⁵ Sonra da 387'deki Antalkidas barışının ardından "özerklik" kazanan birçok *poleis* bu kez yeni huzursuzluklarla yıpranıyordu. Atina en azından Sparta'nın baskısıyla toparlanmayı başarmış ve 378'de Kadmeia'nın kurtuluşundan sonra yeni bir Atina deniz ittifakı kurmak bile mümkün olmuştu. 376'da Sparta filoları Naksoslu Khabrias ve 375'te de Leukadia Savaşında Timotheos tarafından yenilgiye uğratılmış, Atina Lemnos, İmbros ve Skyros adaları ile Thrake'deki Khersonese bölgesindeki hakimiyetini korumuştur. Ancak yeni hegemonya oldukça zayıftı, yurttaşlardan oluşan kara ordusu yetersizdi, dolayısıyla güç siyaseti yürütmek diye bir şey söz konusu değildi; Atina artık etkisini yitirmişti, her ne kadar eski karakter yapısından geriye bir şeyler kalmışsa da Atinalılar yeni bir Sicilya macerasının imkânsız olduğunu; ulusal varlığın sadece bir kez roket gibi patlayacağını görecektik kadar sağduyuluydu.

Kıskançlık nefretten daha güçlü olduğundan Atina, Leuktra Savaşından sonra Thebai'ye karşı Sparta ile ittifak yaptı, fakat artık kararlı davranamıyordu, nitekim Atinalıların bu dönemde girdikleri savaş ve ittifaklar hep sonuçsuz kaldı. En kötüsü de Aigina'daki manzaraydı. Bu ada 457'de haraca bağlanmış ve ön-

⁴⁵ Andokides'in *Barış* başlıklı konuşması bu savaşı sona erdirmeye yönelik bir girişimdi. Hatip 5. yüzyılda bir barış antlaşmasını Atina için yeni parlak günlerin izlediği zamanları sıralar ve savaşın Spartalılar yok edilinceye kadar sürmesini isteyen budalaları aşağılar ve bu durumda barbarlardan (yani Yunanistan'da tek bir gücün ön plana çıkmasına razı gelmeyecek olan Büyük Kral'dan) ne bekleneceğini sorar. Savaş için gerekli kaynak olmadığını söyler, Spartalıların kazandıkları zaferlere rağmen uzlaşmacı bir tavır takınırken, Atina'nın düşmanca tutumunu sürdürdüğünü kaydeder. Atina'nın eski büyüklüğünü savaşa değil iknaya, hileye, rüşvete ve güce borçlu olduğunu ekler.

ceki yerleşimcilerin sürülmesinden sonra buraya kleroukhoslar [Attika dışında toprak verilen Atinalılar] yerleştirilmişti. Fakat Aigospotami'den sonra kleroukhosların toprakları ellerinden alınmış ve tekrar Aiginialılar yerleştirilmiş ve Atinalıların adaya ayak basmaları yasaklanmıştı. Bu gerçek Atinalıların durumunu ve ruh halini göstermeye yeterlidir; onlara göre bu Spartalılar için Messenia'nın kurulması kadar kötü bir şeydi ve onlar gibi Atinalılar da en görkemli zaferlerinden birinin ellerinden alınmasına razı olmak zorunda kalmıştı.

Dışarıya karşı bir kuvvetleri kalmamıştı ama varmış gibi rol yapmaya devam ediyorlardı, devlet mekanizması kendi toprağı Attika'da aynı acımasızlıkla işlemeyi sürdürüyordu. İlginç bir biçimde birilerinin mevcut demokrasiyi yıkacağına dair bitmek tükenmez bilmez bir korku vardı. Bu boş korkuyu istismar eden devlet adamları Boiotia-Korinthos Savaşı sırasında Sparta ile bir antlaşma yapmaya yanaşmıyordu.⁴⁶ Aristophanes'in muhtemelen 392'de sergilenmiş olan *Kadınlar Meclisi* adlı oyunu insanların politikadan nasıl nefret ettiğini göstermektedir. Arada bir bazı kişilerle dalga geçtiği olsa da bu oyun yazarın herhangi bir çağdaş karakterin yer almadığı ilk eseri olup, sonraki kuşaklara en şaşırtıcı genel ilkeleri anlatır.⁴⁷ 4. yüzyılda alaylar giderek acılığını yitirmiş olmalıdır; tanınabilen maskelerin yasaklanması kesinlikle artık bunları *yasaklamanın* mümkün olmasının bir sonucudur. Devlette ve kamusal hayatta artık Kleon, Eurupides ve Sokrates gibi isimler yoktu; seçkinler artık toplumdan uzak duruyor ve bazıları gönüllü bir yoksul hayatı sürdürüyordu, Atina artık işlerini sayıca bol olan daha sıradan insanlarla yürütmek zorundaydı. Oyun kadınların Devleti erkeklerden devralması gerektiğini savunur, çünkü liderleri Praksagora (176 vd.) *polis*'in hep kötü liderler seçmesinden yakınır: Bunlar bir gün adil davranırken öbür on gün tam tersine davranır, gelen gideni aratır, fakat halk da sadece kendi çıkarı için dışarıya çıkar. İşçiler gibi sırf üç obolos için halk meclisine katılırlar ki bu para asgari günlük ücretten başka bir şey değildir. Kendi eşine göre Atina burjuvazisi tipik bir hırsız, sykophantes ve korkaktır; sadece kadınlar nasıl sessiz kalınacağını bilir, erkeklerse asla ağızlarını sıkı tutmayı bilmezler; sadece kadınlar birbirini aldatmaz, erkekler tanıkların önünde bile yalan söyler. Bir paragrafta (473 vd. satırlar) o kuşak için

* Andokides, *Barış* 1 vd.

⁴⁷ Karş. genç erkeklerin daha iyi hatipler olduğuna dair sözleri (112 vd.).

değerli bir lütuf olması gereken gamsızlığın kanıtı olarak şu eski iyimser teselliği duyarız: “(Atina’da) Bütün zekice olmayan veya aptalca kararlarımız bizim için iyi sonuçlanıyor.” Devletin kadınlara teslim edilmesi gerektiği, çünkü Atina’nın başına gelmeyen tek şeyin bu olduğu şeklindeki ifadeyle Atinalının yeniye veya sıra dışı olana düşkünlüğü açık bir şekilde dile getirilir (455 vd. satırlar).

Plutos’un 388’de sahnelenen elimizdeki versiyonunda kasvetli bir ruh hali hakimdir. İyiler şanssız, kötüler şanslıdır; hatipler zengin olur, dost görünen biri dahi size iftira atabilir (377 vd. satırlar). Aynı zamanda korkunç yoksulluğun yaygın bir durum olduğu söylenir; yargıçlarla rahiplerin maaşları da oyuna konu olur (377 vd., 1166 vd.), adam gibi bir hekim kalmamıştır çünkü ücretler çok düşüktür (407 vd.); karın doyurabilmek için kalkan ve zırhlar rehin bırakılmıştır (450 vd.), Asklepeion’da bile zor günler yaşanmaktadır, çünkü rahip açıkça sunaktan çalıp çantasına “adayabildiği” ekmek ve incirlerle karnını doyurmaktadır (676 vd.). Öyle bir sefalet dönemidir ki bu, yoksullar artık gücü yeten ailelerin her ay aile mezarlarına bıraktıkları yiyecekleri çalmaktadır (595 vd.).

Daha önce gördüğümüz gibi, bazı hatipler bu perişanlığa bakarak bir önceki dönemi ölçüsüzce göklere çıkarmaktadır. Burada İsokrates’in, *Areopagitikos*’unda geçmişe övgüler düzerek kendi zamanının yani Eubulos yönetiminin bir resmini çizdiği aklıma geliyor. Hatibin Areopagos iktidarının yeniden canlandırılması teklifinin hayata geçirilmesi imkânsızdı, çünkü bu ancak eski inançların ve düşünce biçimlerinin yeniden canlandırılmasıyla mümkündü.⁴⁸ İsokrates’in 5. ve 6. yüzyıl hakkındaki fikirleri de hayalden başka bir şey değildi, tarihsel ve siyasi bilgisi sığdı ve bazı şeyleri de apaçık kafasından uydurmuştu. İfadelerini yuvarlayıp iyi bir konuşma metni oluşturabilseydi gerçekleri pek umursamayacaktı; fakat konuşma 4. yüzyılın Attika demokrasisinde yanlış olan ne varsa onların gerçek bir tekrarı olduğu için, kendi dönemine yönelttiği acımasız eleştiriler bizim için yine de öğreticidir.

İsokrates hiç olmadığı kadar demokratik ama yine de adil ve

⁴⁸ Mitolojik dönemlerden kalma tuhaf tapınaklar ve zamanın Atinalıları tarafından tika basa doldurulan eski divanlar konusunda karşı. Demosthenes, *Aristokrates’e Karşı*, 23.65-70. Burada hepsinden (Areopagos, Palladium, Delphinium, Prytaneum ve Prheattys’teki yerden) söz edilmektedir.

mutlu bir Atina hayal eder ve konuşma boyunca Atina demokrasisine yönelik abartılı övgüler gerçekte mevcut olan demokrasiye yönelik acılı sitemlerle yan yana gider. Devletin makamlarının hırs ve entrikalara hedef olmadığı, herkesin kendi işiyle ilgilendiği ve işini kamunun paralarına göz dikmeden yürüttüğü eski güzel günlerdeki vatanseverlikten söz eder. Zamanı ve imkânı olanlar ortak dava için çalışırdı; samimiyete değer verilir, kimin yaptığına bakılmaksızın her türlü samimiyetsizlik cezalandırılırdı; dini gereklerin yerine getirilmesinde geleneksel kurbanların yerini henüz şatafatlı yeni adaklar almamıştı. Zenginlerle yoksullar arasında öyle bir uyum vardı ki, yoksullar kıskançlığa kapılmadan kendi refahlarının başkalarının refahına bağlı olduğunu bilirdi. Zenginlerse yoksulluk ve sefaletin kendileri için de utanç verici olduğunu düşünür ve topraklarını düşük ücretlerle kiralamak, ticari işlerde istihdam etmek ve maddi yardım sağlamak suretiyle yoksullara destek olurlardı. O kadar ki borçlu biri borcunu ödemeye gelen kişiden daha iyi ağırlanırdı. Dolayısıyla memlekette huzur vardı, yabancı düşmanlar yenilmişti. Ama o günlerde gençler kuşkusuz günlerini kumarhanelerde veya flütçü kızların yanında geçirmiyordu; agoradan geçmeleri gerekiyorsa mütevazı bir şekilde geçiyorlardı. Büyüklerle çekişmek veya onlara karşı gelmek bugün olduğundan daha ciddi bir suçtu; kendine saygısı olan bir köle bile tavernada yemek yemez, (hicvin moda olduğu) bugün yetenekli gözüyle bakılan soytarılarla taklitçilere o zamanlar kötü gözle bakılırdı. Artık işler daha da kötüye gitmişti; İsokrates'e göre bunun başlıca sorumlusu da Areopagos'u zayıflatan bir önceki kuşaktı. Ama henüz kimsede bir pişmanlık duygusu yoktu; İsokrates dini ve idari kurumlarıyla öyle bir demokratik şehir tasviri çizer ki, bugün bile ziyaretçiler sadece Yunanistan'ın değil bütün dünyanın böyle yönetilmesi gerektiği fikrine kapılır (66).

Her halükârda vatandaş kitlesinin kompozisyonu büyük ölçüde değişti. Peloponnessos Savaşı sırasında ve ondan önce bile işçilerin etkisi artmıştı. Ama şimdi yani restorasyondan sonra belirgin "insan gücü eksikliği" birçok kişinin yurttaşlığa alınmasına yol açmıştı. Thessalialılar ve Androslular 403'ten itibaren (tabii evlilik yoluyla) tam yurttaşlık hakkı elde ettiler.⁴⁹ İsokrates *Barış* adlı söylevinde (86 vd.) çok sayıda Atinalının Peloponnessos Sa-

⁴⁹ Andokides, *Gizemler* 149.

vaşında kaybedilmesi yüzünden bunun zorunlu hale geldiğini söyler; Atina'nın 458'deki Mısır seferinde uğradığı büyük insan kaybını hesaplar ve şöyle devam eder:

Her yıl bir yerde toplu mezarlar açılıyor ve komşularımızla diğer Yunanlar buralara ziyarete geliyordu, ama onlar yas tutmak için değil bizim kayıplarımızın keyfini çıkarmak için geliyordu. Bu mezarların yurttaşların cesetleriyle dolu olduğu çoğunlukla unutulurken, *phratia* ve yurttaşlık şehirle bağlantısı olmayan kişilerden oluşmaya başlıyordu ... Tiranlıktan ve Pers Savaşından önceki büyük ve önemli aileler yok olmuştu. Böyle, her yerden yurttaş kitleleri çeken bir şehrin mutlu olması mümkün değildir; şanslı şehir ilk yerleşimcilerden oluşan ırkın varlığını sürdürdüğü şehirdir.

Bu *polis*'te dikkat çekici idari çelişkiler vardı. Bir yanda din adamlarıyla otokratlardan oluşan tam bir tiranlık yönetimi vardı; Devlet hiçbir tehdit olmadığı halde her yerde düşmanlar görüyor, basit suçlara bile ölüm cezaları uyguluyor ve kamusal harcamaları el koyma yöntemiyle finanse ediyordu. Öte yandan, Devletin organları yasaları çıkartan resmi yetkili Nikomakhos ve arkadaşlarını kontrol edemeyecek kadar güçsüzdü; tam bir *Ekklesiastusai* örneği idi bunlar. Yasalar o kadar hızlı çıkarılıyordu ki, yasaların çokluğunu ve ayrıntılı oluşunu siyasi çürümenin bir göstergesi olarak gören İsostrates (*Areopagitikos* 40 vd.) insanların zihinlerini yasaya saygı duygusuyla doldurmak yerine stoaları belgelerle doldurduklarını söylemektedir. Her vakaya göre *ad hoc* veya geriye dönük çıkarılan yasalar hızla artıyordu. Üstelik sistemi koruyan ayrıntılı resmi mekanizmalara, örneğin bir yasa değiştirileceği zaman değişikliği teklif edenin yeni tasarıyla mevcut yasayı pazar yerinde sergileyerek muhtemel itirazlar için halkın değerlendirmesine sunması gerekmesine rağmen oluyordu bu artış. Yasama ve mahkemeler Devletin bir yasa keşmekeşine dönüşmesini ve bireylerin kötücül ve ahlaksız olmasını engelleyemiyordu; hatipler koruma mekanizmasının etrafından nasıl dolaşıldığını veya açıkça çiğnendiğini anlatmaktadır.

Devlet nasıl tutum alırsa alsın ve özel durumlara nasıl tiranca müdahale ederse etsin, ahlaksızca davranışlarla yasalarda açık bulma kararlılığı da onunla orantılı olarak artıyordu. İnsanlar çıkar uğruna olmadık kurnazlıklara başvurarak hayatlarını tehli-

keye atıyordu. Tahıl tüccarlarının ölüm cezasını bile göze alarak nasıl yasaları çiğnediğinden daha önce bahsetmiştim. Halk iyice yozlaşan ve her fırsatta kendisini taciz eden Devletten nefret ediyor, fırsatını bulur bulmaz vergiden kaçmanın yollarını arıyordu; örneğin 357'den beri kadirgaların donatılmasını ve deniz seferlerini finanse etmek üzere vergi verme yükümlülüğü getirilen üç yüz zengin bu yükü daha az zenginlerin üstüne yüklemekle suçlanıyordu, bu yüzden gemilerin erzak ihtiyacı ya geç ya da ağır aksak karşılanıyordu.⁵⁰ Yolsuzluk şikayetleri alıp başını gitmişti. Lysias, Boiotia-Korinthos Savaşı sırasında yaptığı bir konuşmada şöyle der: "Sizin olanı çalıyorlar ve ceza görmüyorlar. Fark edilseler de edilmeseler de korkmadan yağmıyorlar, yakalanacak olduklarında da kendilerini parayla ve nüfuzlarını kullanarak kurtarıyorlar." Bu konuşmanın konusu hayata yoksul başlayan savaş zenginleridir; bunlar çalarak ve başkalarının yoksulluğu pahasına zenginleşmişlerdir; yoksullar ise bu hırsızlığa kızmak yerine ellerine geçen küçücük şeyler için minnettar olmaktadır.⁵¹ Yetkililere gelince, onlar da şu veya bu ölçüde yolsuzluğa bulaşmıştır, kendilerini bekleyen rüşvetlere kavuşmak için birbirleriyle makam mevki rekabetine girerler. Birçok durumda tek dürtü her ne pahasına olursa olsun zengin olmak değildir, ayrıca bir tür gözüpeklik sergileme, sistemi aldatmaktan gurur duyma arzusu söz konusudur. Bütün bunlar bizde, o dönemin Atinalılarının kamusal işlerden yaka silkdiği ve yasanın koruması altında

⁵⁰ Karş. Rauchenstein, Demosthenes, *On the Crown*, 18.03. Demosthenes yasalarıyla her alanda iyileşme sağlamakla övünmeyi sürdürür. İsaïos'un 5. Söylevi Devlete vergi verme yükümlülüğünden kaçmak gibi arsızlık yapan Dikaiogenes'in davasını ele alır: "Acımayın ona, ey yargıçlar, sanki yoksul ve perişan durumdaymış gibi, şehrin nimetlerinden de faydalandırmayın. Onun zengin bir adam ve büyük bir namussuz olduğunu kanıtlayacağım. *Khoregia*'dan kaçamayınca en az harcamayla sıyırdı. Birçok kişi kadirğa yükümlülüğünü layıkıyla yerine getirirken, o getirmede. Ve bütün yurttaşlar sahip oldukları şeyler üzerinden Korinthos Savaşı ve şehri korumak için vergi öderken, o halk meclisinde vadettiği üç yüz drahmiyi bile ödemedi. Bu yüzden adı ulusal kahramanların heykellerinin önündeki utanç listesine şu yazıyla birlikte eklendi: 'Aşağıdakiler şehri kurtarmak için *demos*'a vadettikleri gönüllü bağışı vermediler.'" Dikaiogenes'in ailesine, arkadaşlarına ve tapınaklara yönelik diğer hileleri sık sık görülen cinstendi, ama toplamı hiçbirine benzemiyordu. Bu adam Harmodios'un soyundandı, ama Plytaniom'da yemek yeme hakkı yoktu.

⁵¹ *Epikrates'e Karşı*, 27.6. Sonraki konuşma da, *Ergokles'e Karşı*, Devleti soyarak ve herkesin ağır vergiler ödediği bir zamanda rüşvet yoluyla zengin olanlara yönelik sert bir eleştiriyse başlar.

huzurlu bir özel hayat sürdürme arzusu duyması gerektiği duygusu yaratmaktadır.

Bütün bunların arasında sahneye bir ekonomik şarlatan çıktı ve Devlete muhteşem refah yolları önerdi. Bu kişi *Gelirler* başlıklı metnin yazarı yaşlı Ksenophon'du. Metni Atinalıların sürgün cezasını kaldırmasından sonra, Kutsal Savaş sırasında Eubulos için kaleme almıştı.⁵²

Ksenophon'un planı metoikoslara yanaşıp, onlara bina arazisi ve onların sorunlarıyla ilgilenecek yeni bir "*metoikophylakes*" dairesi kurma sözü vermek suretiyle devletin gelirlerini artırmaktı; ayrıca gümüş madenlerinde üretimi ve bunun için de buralarda çalışan köle sayısını artırmak istiyordu.⁵³ Bütün bunlar yurttaşların sadece Devlet ve onun güçlü olması için var olduğu ve olması gerektiği şeklindeki ataerkil bakış açısıyla örtüşmekteydi. Oysa bu bakış çoktan gerilerde kalmıştı. Aksine, Atina'da halk artık görev değil hak, iş değil memnuniyet istiyordu; ayrıca el emeği karıştı tutumun kaçınılmaz sonuçları da kendini göstermeye başlamıştı. Ağır çalışmanın keyifli bir şey olduğuna hiçbir zaman inanılmadığı ve herkes çok çalışmadan kaçtığı için iyi bir hayata giden yeni bir yol bulunmalıydı, halk bunun için her yola başvurabilirdi. Bu yolu da suç işlemekte buldular; yalancı şahitlik, hırsızlık, para için adam öldürmek ve bunlarla birlikte nefret edilen asalak figürler sıradan hale geldi. Devlet aylaklığı şüphesiz cezalandırmalı ve kitlelerin keyif tutkusunu tatmin etmeliydi, ama ne yazık ki bunu yapabilecek durumda değildi, hatta insanları acımasız sahte suçlamalara karşı bile korumaktan acizdi; dahası saldırganlar resmi Devlet kurumlarının tam desteğini arkalarına almıştı.

Atina'nın o dönemde içinde bulunduğu perişanlığı gözler önüne seren en iyi tasvir, konuşmaları genellikle toplumsal konularla ilgili olmakla birlikte Yunanlardaki ahlaki çöküşün sadece bir boyutuna değinen hatip İsaïos'un konuşmasıdır. İsaïos özellikle de her türlü mirasın açgözlü dolandırıcılar sürüsünden nasıl kararlılıkla korunması gerektiğini anlatır. Örneğin 4. Söylevde yurtdışında savaşta ölen Nikostratos adlı birinin davası ele alınır; sadece iki talantonluk mirasının varisleri amcasının iki oğ-

⁵² Boeckh'in *Staatshaushaltung*, cilt 1, s. 777'deki varsayımı bu şekildedir.

⁵³ Etkili bir ticaret yasasıyla ve ayrıca "liberal karar ve jestler"e karşılık düzenlenen eğlence ve ziyafetlerle, yabancı tüccarlarla gemi sahiplerinin Attika ile ticaretini teşvik etmekten amaç buydu.

luydu. Ama birçok kişi saını tıraş etmiş, varisi gibi yas tutmak-taydı. Biri ölenin yeğeni olduğunu söylüyordu; ama yalan söyle-diği anlaşıldı ve geri çekildi; diğeri mirasın tamamının kendisine bırakıldığını iddia ediyordu ama sonunda yenilgiyi kabul etti; bir üçüncüsü üç yaşındaki bir çocuğu göstererek on bir yıldır Ati-na'dan uzak olan müteveffanın oğlu olduğunu söyledi; dördün-cüsü vasiyete göre mirasın Atina'ya ve aynı zamanda kendisine bırakıldığını savundu; beşinci ve altıncılar açtıkları davayı kay-beden vasiyet sahibinin kendilerine bir talanton borçlu olduğunu söylediler ama bunu kanıtlayamayınca onun azat ettiği köleler olduklarını söylediler ama onu da kanıtlayamadılar. Ama bunlar daha mirasın üstüne atlayan ilk gruptu; iddiaları reddedilince davanın açılması için yatırdıkları, göz diktikleri mirasın onda bi-rine denk gelen depozitoyu da kaybettiler. Hatip bu miktarın çok küçük olduğunu, iddiacıların aslında Devlete göz diktikleri mi-ras kadar para ödemesi gerektiğini düşünür; böylece yasayı kü-çümsemenin ve ölenin anısına ve akrabalarına hakaret etmenin ne demek olduğunu öğreneceklerdir. Çok geçmeden yeni biri or-taya çıktı ve Nikostratos'un mirasını kendisine bıraktığını iddia etti ve ayrıca müteveffanın amcasının oğlu değil bambaşka biri olduğunu söyledi. Aynı şekilde 8. Söylev evlenerek Kiron adlı bi-rinin ailesine giren Diokles'in, Kiron'un kızının oğluna, yani ai-lenin tek mirasçısına nasıl annesinin aslında Kiron'un kızı olma-dığını söylediğini anlatır. Tesadüf eseri bu ahlaksız adamın övündüğü servetin aslında onun olmadığı ortaya çıkar. Aslında gerçek mirasçısı üç kızı olan ve vasiyetinde kendisinden hiç söz etmeyen bir babanın evlatlık oğlu olduğunu söyleyerek oturmuştu mirasın üstüne. Kızlardan ikisinin kocası mirasın iadesini iste-yince büyük kızın kocasını kaırıp onu hapsederek işkence et-mişti. Bu yüzden suçlanmış ama henüz ceza almamıştı. İkinci kı-zın kocasını da bir köleye öldürtmüş, sonra köleyi yurtdışına göndermiş ve cinayeti güya kız kardeşi olan karısına yüklemeye çalışmıştı. Onu tehditlerle korkutmuş ve oğlunun vasisi olma sı-fatından yararlanarak onun da servetinin üstüne oturmuştu; ço-cuğun kır malikanesi onun eline geçmiş, gerçek sahiplerine ise küçük bir taşlık araziden başka bir şey vermemişti. Bu korkunç karakter Atina'da zengin olmak isteyenlerin şiddeti nasıl kullan-dığını göstermektedir. Savcı diye bir şey yoktu, hem zaten hiçbir sykophantes de Diokles gibi bir adamın karşısına çıkmak iste-mezdi.

7. Söyleve konu olan davaya benzer davalarla muhtemelen

her gün karşılaşılmaktaydı. Burada vasi olarak atanan bir amca namussuz ve açgözlü biri çıkmıştı; kendisini ortak mirasçı ilan edip bütün mirasın üstüne oturmuştu. Ya da yine, gerçek mirasçılar ya da oğulları kendilerine ait olanı geri almak üzere dava açacak yaşa gelinceye kadar bir yargı kararıyla mülkü zimmete geçirmek de mümkündü; nitekim Demosthenes'in ailesinde olan da buydu.⁵⁴

Demosthenes'in Eubulides'e karşı yaptığı konuşmada farklı bir konu yani yurttaşlık hakkı ele alınmaktadır. Konu beldelerde yapılan nüfus sayımlarıyla ilgilidir, burada her ikisi de yurttaş olmayan bir anne babadan dünyaya gelen çocuklar listeden çıkartılmış ve (ve birçok durumda doğru biçimde) metoikos statüsüne indirilmişti. Metroikosların halk mahkemesine başvurma hakkı vardı ama başvurup da davayı kaybedenler köle olarak satılırdı. Bu tür davalarda temel unsur sykophanteslikti; Halimos *deme*'sinde adı kötüye çıkmış olan Eubulides bunu uzmanlık haline getirmişti. Beldede yapılan meclis toplantısında Demosthenes'in müvekkili Euksitheos'un da bulunduğu kurbanlara yönelttiği basit suçlamalarla ve engellemelerle katılımcıları bütün gün oyalamıştı. Bunu karanlık çökene kadar sürdürmüş ve çoğu kişi evine gitmişti; geriye sadece kendi yandaşı otuz kişi kalmıştı; yapılan oylamada çoğu birden fazla oy kullanınca Euksitheos'a karşı altmışın üstünde oy çıkmıştı. Bu adamın yurttaşlığının elinden alınma gerekçesiye babasının konuşmalarının ve huylarının yabancılara benzemesiydi. Oysa bunun nedeni babasının uzun yıllarını savaş esiri olarak yurtdışında geçirmesiydi. Ayrıca annesi de yoksulluğun yaygın olduğu bir dönemde çoğu kadın gibi sütannelik yapmıştı. Beldenin nüfus kayıtları karışıklık içinde kaybolmuştu. Eubulides'in derdi intikam almaktı, çünkü Euksitheos, bir davada ona karşı ifade vermişti; bu büyük bir yüz-süzlüktü, çünkü Euksitheos'un ebeveynlerinin birçok akrabası ve birçok başka tanığı vardı; o ve akrabaları on yıllardır beldede vatandaş olarak tanınıyordu, hatta Herakles rahipliği için çekilen kuraya bile katılmıştı.⁵⁵

⁵⁴ Samimi bir muhafızın bazen mahkemenin atadığı yetkililer tarafından yanlışlıkla suçlandığına dair örnekler için karşı. Lysias, fragman 43 Thalheim (22 Gernet).

⁵⁵ Halimos'ta durumun öteki *deme*'lerden daha kötü olduğu çeşitli kaynaklardan anlaşılmaktadır. Aynı anne ve babanın oğullarına farklı statü veriliyor, biri reddedilirken öteki kabul ediliyordu. Nüfus jürisi parası olmayan yaşlıların oğullarını listeden çıkarıyor, onların yerine yabancılara yurttaş yapıyor ve aldıkları rüşvetleri

Kötü insanlar her zaman vardı, Atina'daki kamu faaliyetlerinde meydana gelen şiddeti bizim bugünkü güvenlik standartlarımızla değerlendirmek mümkün değildir. Hatipler döneminde Atina'nın en itici yanı halk meclisiyle mahkemelerin bütün resmi aygıtlarıyla beraber en kötü hilelere ve zulümlere alet edilmesi idi. Bütün o ahlaksız hatiplere, asla uygulanmayan kararlara, protestoları susturmak için tutulan alkışlara ve çıkartılan gürültülere ve haklının yanında olanların cinayetle susturulmalarına bakınca bizi en çok şaşırtan şey bu arsız kötülük yığınının inanılmaz ahlaksızlığıdır. Bize Fransa'da 1793'teki Terör döneminde yaşananları hatırlatmaktadır bu; fakat Atina'da ahlaksız ama güçlü insanların sayısı modern bir şehirde bulunabilecek olandan çok daha fazladır.

Buna karşılık, halk meclisi ve mahkemeler aynı zamanda Demosthenes'in sesini duyurabildiği ve olumlu sonuçlar da aldığı yerlerdi. Nihayetinde bunu mümkün kılansa Atinalıların politik olgunluğuyla entelektüel kültürüydü. Bu noktada en mide bulandırıcı unsurlar bile çok ileri bir kültüre tanıklık etmektedir.

Tek kaygının zevk peşinde koşmak olduğu dönemde Devlet de zevki iş edindi. Eubulos yönetimi 354'te başladı ve on beş yıl sürdü. Akıllıca bir kararla savaflara son verildiği gibi hayat deyince akıllara zevkten başka bir şey gelmez oldu, Atina'nın hayatının merkezine şenlikler oturuverdi. Devletin bütçesinin en önemli kalemi festivaller oldu ve diğer fonlardan artan paralar bu kaleme aktarıldı. Demosthenes şöyle der:

Panathenaia ve Dionysia her zaman doğru tarihte gerçekleşmeli ve savaş ileri bir tarihe ertelenmelidir, çünkü festivaller en az ordu kadar maliyetlidir; festival düzenlemeleri gecikmeden, tam zamanında gerçekleşir, herkes kimin *khoregos* olduğunu, her *phyle*'nin *gymnasion* yöneticisinin kim olacağını, ne zaman ve kime başvurulacağını çok önceden bilir, oysa savaşta bile bu kadar düzgün bir organizasyon yoktur.⁵⁶

de aralarında paylaşıyorlardı (kelle başına beş drahmı). Ayrıca birçok kişiyi ödedikleri miktara göre ya kurtarıyor ya da perişan ediyorlardı. Euklitheos'un idamı sırasında Athena'ya bağlı olduğu silahlar çalınmış ve *demos*'un verdiği onur beratı yırtılıp atılmıştı; sonra da bunu düşmanlarını suçlamak için kendisinin yaptığı söylenmişti; ayrıca ücretteki bir evi de soyulmuştu.

⁵⁶ *Philippia* 1.35. İsostrates'in *Areopagitikos*'unda (53 vd.) da şenlik tutkusunun bir hastalık olarak değerlendirildiği görülür. Diğer bir önemli tanıklık Plutarkhos'un *Moralia* 348 vd.'da muhtemelen bir hatipten yaptığı bir aktarmadır.

Paranın eğlence dışında bir amaçla kullanılmasının suç ve cezasının da idam olduğu çok iyi bilinir, nitekim bu örümcek ağını parçalamak Demosthenes'in epeyce zamanını almıştı. Bu ülkenin ne kadar kötü durumda olduğunu göstermektedir. Ancak savaş gündemden düşmüştü. İsokrates'in, Eubulos'un iktidara gelmesinden kısa bir süre önce yaptığı barış konuşması barışa duyulan özlemin büyüklüğünü göstermektedir. O uğursuz başkalarını yönetme hırsinın Sparta gibi Atina'yı da mahvettiğine inanan İsokrates, Atinalıları yurtdışında kuvvet uygulamaktan, denizdeki hırslarından ve savaşmaktan vazgeçmeye ve onları bütün olan bitene rağmen bu yolun onlara dünyanın sevgi ve saygısını kazandıracağına ikna etmeye çalışmıştı. İsokrates neredeyse Eubulos'un ruhuyla, özel vergilerin, devlete kadirga verme yükümlülüğünün ve savaş harcamalarının bulunmadığı, insanların tarımla, denizcilik ve ticaretle güven içinde yaşadığı güzel bir gelecek resmi çizer; şehrin gelirleri ikiye katlanacak ve şehir tüccarlar, yabancılar ve metoikoslarla dolup taşacak, ihtiyaç duyan Atinalılarla diğer Yunanlar Thrake kıyısına yerleştirilecekti.

Şenlikler ne kadar muhteşemse kamu işleri de o kadar acınacak durumdaydı; surları, yol kenarlarını ve kuyu ağızlarını badana yapmaktan başka gösterilebilecek bir şey yoktu.⁵⁷ Özel mülk sahipleri bunu telafi etmek adına işi daha fazla gösterişe vurmuştu; Demosthenes zenginlerin Miltiades ile Aristides'ten çok daha görkemli yaşadığını ve onların binalarının Devletinkilerden daha büyük olduğunu söylemektedir.⁵⁸ İnsanların yaşam biçimleri arasındaki fark bu dönemde her zamankinden fazla göze batmaya başlamış olmalıdır.

Ancak genele eski muhteşem günlerin artık gerilerde kaldığı duygusu hakimdi; şehir adeta arpa çorbasını yudumlayıp terlik giyen küçük yaşlı bir kadına dönmüş gibiydi.⁵⁹ Ayağa kalkıp zevk ve sefa hayatını reddetmek için her türlü neden mevcuttu, çünkü bu davranışların değersiz olduğunu hatırlatan tatsız göstergeler vardı. Saron Denizi'nin açıklarında korsanlar boy göstermeye başlamıştı; örneğin Diogenes Atina'dan Aigina'ya giderken ünlü Kaptan Skirpalos'un liderliğindeki korsanlar tarafından esir alınarak Krete'ye götürülmüştü. Pheraili İskender ad-

⁵⁷ Demosthenes 3.29.

⁵⁸ A.g.e. ve *Aristokrates'e Karşı*, 13.206.

⁵⁹ Demades'in deyişiyile, Kurtios, *Griechhische Geschichte*, cilt 3, s. 730.

lı biri gemileriyle Piraeus'a saldırarak dövizcilerin bütün parasını çalmıştı.⁶⁰

Aslında eskinin büyük Atina'sı hatırlanamayacak kadar gerilerde kalmıştı. Siyasi bir güçten kültürel bir güce dönüşen Yunanistan'ın tamamının modeli Helen uygarlığı olacaktı; aynı ölçüde tipik olan diğer bir şey de *polis* yurttaşının bilgili insana dönüşmesiydi; Devletten kaçan felsefe model oluşturunuyordu. Ancak Atina entelektüel olarak her zamankinden daha ilerideydi, çünkü tıpkı Korinthos, Thebai, Argos ve Sparta gibi İonia şehirleri de düşünce hayatındaki önemini yitirmişti. Tek istisna her zamanki gibi hâlâ her yerde var olan resim sanatı idi. Atina felsefede doğal olarak başı çekiyordu, Yunanistan'ın diğer filozofları Atina'da en azından belli bir zaman geçirmişlerdi.⁶¹ Hitabet o kadar saygın bir işti ki tek başına Atina'nın üstün olmasına yetiyordu. Halikarnassoslu Dionysios, Atina ve Yunanistan'ın diğer bölgelerindeki yetenekli isimlerin çoğunu İsokrates'in yetiştirdiğini, kiminin mahkemelerde hatip, kiminin önemli Devlet adamı ve kiminin de "Helenlerle barbarların faaliyetlerinin" tarihçileri olduğunu söyler. Şehir en azından hitabetin merkezi olmaya çalışıyordu, çünkü hitabet çok geçmeden en önemli güç kaynağı olacaktı. Tragedyanın eski önemini hâlâ koruduğunu, yeni oyunlara ilham kaynağı olduğunu ve Atina'nın aynı zamanda orta ve yeni komedinin merkezi olduğunu da unutmamak gerekir; Atina'nın müthiş entelektüel enerjisi insanları hâlâ etkilemekteydi; Atina'da başka yerlerde olmayan hayati güçler vardı.

Ancak Atina, Makedonya tehdidinin giderek arttığı 350 yılına doğru siyasal ve askeri anlamda oldukça gerilemişti. Khios, Rodos, Kos ve Bizans'ın çekilmesinin ve talihsiz Müttefikler Savaşı'nın ardından deniz ittifakı tam bir çöküşe geçmişti. Şehrin hâlâ müttefiklerinin veya küçük bağlı yerleşimlerin bulunduğu yerlerde yaşayanlar Atinalı komutanların filoyla ziyaret etmesinden korkuyorlardı, çünkü Atina artık savaşa para harcamadığı için faturanın kendilerine çıkacağından ve en kötü ihtimalle de cepleri boş, öfkeli paralı askerler tarafından yağmalanacaklarından emindiler. Eldeki tek ordu bu birliklerle onların komutanlarıyla-

⁶⁰ Polyainos 6.2.2. Andokides (Gizemler 138) kaçırılıp satılanları bekleyen korkunç kaderi anlatır.

⁶¹ Plutarkhos (*de prof.* 10) şöyle der: "Atina okullarına bugüne kadar birçok kişi başvurdu." Karş. aynı zamanda Plutarkhos, *Moralia* 605a.

dı.⁶² Kötü kaptanlarla ilgili yakınmalara rağmen onların durumunu da düşünmek gerekir, çünkü bunların uğraşması gereken, önce onlara talimatlar verip sonra da yaptıklarında kusur bulan politikacılar vardı; Atinalılar da yalancılara inanmaya ve acele kararlar vermeye çok meyilliydiler.⁶³ Demosthenes her askeri liderin hayatında en az iki üç kez mahkemeye çıkmak zorunda kaldığını söyler; fakat bu paralı askerleri etkili bir şekilde kontrol etmek mümkün değildi, karşılaştıkları suçlama asla hak ettikleri suçlama olmaz, canla başla yanlış suçlamalar yöneltilirdi. İphikrates bir defasında yargıçları sindirmek için silahlı adamlar getirince, Khares aslında savaş için ayrılmış olan paraları Atina'da bırakmıştı; kendi sefahat alemleri için gereken miktarı ayırdıktan sonra hatiplere, makam mevki simsarlarına ve mahkeme yetkililerine dağıtmıştı; *demos* da onu hiç suçlamamış, aksine sevmişti. "Çünkü halk da farklı değildi," demektedir Athenaios (532d); "gençler tavernalarda flütçü kızlarla ve fahişelerle vakit öldürürken, yaşlılar zar ve diğer kumar oyunlarına dalmıştı, *demos* ise vaktinin çoğunu şehrin idari işlerinden çok ziyafetler ve et dağıtımlarında geçiriyordu." Demosthenes, *Aristokratlara Karşı* başlıklı söylevde Kharidemos'un da hatiplere rüşvet verdiğini ve dolayısıyla bazen Atina'nın çıkarlarına doğrudan karşı çıkma riskiyle karşı karşıya kaldığını söyler. Örneğin Atinalılar saldırmaya karar verdiğinde o Khersonese'nin batı kıyısındaki Alopekonesos'ta toplanan korsanları desteklemişti; ayrıca Atina ile dost olan bir Thrake klan şefiyle oğlunu hileyle ele geçirmiş ve onları merhamet göstermeyeceklerini bildiği düşman Kardianialılara teslim etmişti, onlar da önce oğlunu babasının gözleri önünde katledip sonra da babayı boğmuşlardı.⁶⁴ Şehri aleni bir şekilde soyanlar gibi bunlar da cezasız kalmıştı, yeter ki Atina'nın sefa

⁶² Diodoros, Khares (15.95) için düşmandan uzak durmaya ve müttefiklere saldırmaya özen gösterdiğini söylerken, Plutarkhos da *Phokion* 11'de bir Atina filosu geldiğinde müttefiklerle adalıların nasıl limanın etrafında kazıklar ve engeller çıktığını anlatır. Bu arada kölelerle, kadın ve çocuklar da zarar görmesin diye şehrin iç kısımlarına götürülürdü; ama *Phokion* geldiğinde mızraklarının uçlarına sarılmış çiçeklerle onu karşılamaya giderlerdi. Khares için aynı zamanda karşı. *a.g.e.* 14.

⁶³ Örn. İsostrates, *Barış* 50: "Rüşvetin cezasının ölüm olduğu doğrudur, ama biz rüşvetçileri general yapıyoruz." Ve 55: "Özel işlerimizde ve hatta devlet işlerinde bile güvenmeyeceğimiz adamları general olarak gönderiyoruz."

⁶⁴ 23.166 vd. Thrakeli Kersobleptes onu bağışlayacaktı, çünkü Thrakelilerin birbirini öldürmesi adet değildi (Philyppos de insan hayatına kıyılmamasından yanaydı); bir Yunan şehri bu amaç için biçilmiş kaftandı.

alemine hâlel gelmesindi. Atina'da heykellerle onurlandırılan ve Atina'nın elde ettiği zaferlerden dolayı minnettarlık duyulan bu siyasi patronlar⁶⁵ kendilerine uzaklarda güvenli bölgeler hazırlıyorlardı çünkü Atinalılara güvenemeyeceklerini biliyorlardı;⁶⁶ Konon Kıbrıs'ta, Timotheos Lesbos'ta, İphikrates Thrake'de, Khares Sigeion'da, Khabrias Mısır'da böyle yerler hazırlamışlardı. Başka şansları da yoktu; ancak bütün olarak bakıldığında iş-verenle işçi arasındaki ilişki muhtemelen hiçbir zaman büyük ah-laksızlık noktasına varmamıştı.

Bu arada Atina halkının toplumsal davranışları utanç vericiydi. İsokrates Atinalıları eleştirirken (*Barış* 77), "İşler öyle bir noktaya ulaştı ki yurttaşlarımız düşmana karşı koymak üzere surların dışına bile çıkmaz oldu." Yine: "İnsanların birbirine kötü davranmadığı bir gün bile geçmezken, karşılığında ücret öden-medikçe bir geçit törenini izlemeye bile gitmez olduk" (*Areopagitikos* 82); yahut "Yönetmek istiyoruz ama bizzat sahaya çıkmak istemiyoruz; dünyanın yarısıyla kavgalıyız ama askeri işleri evsizlere ve güvenilmez paralı askerlere bırakıyoruz" (*Barış* 44). O kadar kötüydü ki Phokion bir defasında muhaliflerle disiplinsiz kışkırtıcıların toplu halde askerden firar etmesine göz yummuştu, çünkü bunlar savaşta sadece dert olacaklardı. Böylece Atina'da kendisini o kötü vicdanlarıyla karalayamayacaklar yahut alaşağı etmek için iftira atamayacaklardı (Plutarkhos, *Phokion* 12). Bazen paralı askerler hoplit ordusu kisvesi altında göreve gönderildiğinde yurttaşların mürettebat olduğu da vakiydi. Bir defasında yurttaş ordusu "muhteşem bir duygu kabarmasıyla" sefere çıktığında onları bekleyen şey Khaironia olmuştu.

Biraz da Eubulos ve diğer önemli devlet adamlarının demokratik meclisi ve halk mahkemelerini nasıl kontrol ettiğine değine-lim. Bu kontrol her zaman kötülükleriyle bilinen hatipler eliyle sağlanıyordu. Yolsuzluğun cezası idam olduğu halde, onların konuşmasını da susmasını da parayla satın almak mümkündü. İsokrates "Profesyonel iyimserlerimiz başka bir devlete savaş açmak isteyince, atalarımız gibi davranmamız gerektiğini söyle-me arsızlığını gösterirler, ama bunu söylemek için para alırlar,"

⁶⁵ Karş. Demosthenes'in yakınması (23.196 vd.): Timothios'un Korkyra'yı aldığını, İphikrates'in Sparta alayını yok ettiğini ve Khabrias'ın Naksos Savaşını kazandığını söyleyen halk Maraton gibi şanlı olayları polis'e mal eder. Ama gerçekte zafer kazanan artık *Attika* polis'i değil, güçlü yetkililerin yönlendirdiği paralı askerlerdi.

⁶⁶ Athenaios 532b.

der örneğin (*Barış* 36). Demosthenes ise şunu söyler: “*Polis*’teki en kötü insanın kim olduğu sorulacak olursa, çiftçiler, tüccarlar ya da gümüş madeniyle uğraşanlar, denmez; herkes methiye düzmek için veya dava açmak için para alanları gösterir” (*Aristokratlara Karşı* 146). Bunlar Atina’nın düşmanlarıyla suçlulara bile yurttaşlık hakları ve unvanlar dağıtmakla ve sadece kendi çıkarlarını kollamalarıyla tanınıyorlardı.⁶⁷ Dilencilikten servet sahipliğine veya en dipten en tepeye çıkanları, kendilerine muhtemem malikaneler yapanları ve devlet inişe geçerken kendileri zirveye çıkanları işaret ediyordu parmaklar;⁶⁸ ancak en kötü suçları işlediklerinde ve açıkça suçlandıkları zaman bile birkaç kıyakla suçlamalardan kurtulmayı beceriyorlardı. Biri suçlu bulunacak olsa bile bu önemsiz bir suçlamadan öte geçmiyordu (*Aristokratlara Karşı* 206). Atina kendini binlerce kez aldattığı halde bu adamlara hâlâ güveniyordu; çünkü bunlar her defasında halkın dostuymuş gibi görünmeyi beceriyordu. Her geçen gün demokrasiyi biraz daha elinden kaçırarak halk ise sadece eski *kalokagathia*’yı temsil edenlerden nefret edebiliyordu (İsokrates, *Barış* 133). *Demos*’un soylu ailelerden gelen kişilerin aracılık yapmasına izin vermemesinin nedeni buydu, çünkü bunların oligarşiden yana oldukları düşünülüyordu. İsokrates’in dediği gibi (a.g.e. 13), sarhoşların ayıklardan daha doğru karar verdiği düşünülüyordu, zira *demos* bunların yargının nazını çektiğini ve bazen de kötü tutkularını tatmin etmesine yardım ettiğini görmüştü; çünkü Atinalılar zalimliğe hâlâ meraklıydı.⁶⁹ Demades⁷⁰ gibi bütün utanma duygusunu yitirmiş olanlar dışında bazıları sadece nispeten kötüydü: Philypoos’un döneminde Pythias adlı biri kötü-

⁶⁷ 23.196 vd. 185’te şunu görüyoruz: “Kendisine karşı yasal işlem başlatılmasaydı Kharidemos sizin tarafınızdan ödüllendirilebilirdi. Fakat bu hatipleri tatmin etmeyecektir; onu yurttaş ilan etmekte ısrar edeceklerdir. Bir hayırsever! Kendisini hediyelere ve taçlara boğalım! Ve bunun için onlara gizlice rüşvet verir ve sen bir kenarda oturup neler olup bittiğini anlamaya çalışırsın.”

⁶⁸ Demosthenes 3.29 ve benzer şekilde 23.207 vd.

⁶⁹ Euboia’daki bir zaferden sonra Phokion, esir aldığı bütün Yunanlıları derhal serbest bırakmıştı, çünkü Atinalı hatiplerin insanları onlara karşı kışkırtmasından korkmuştu, Plutarkhos, *Phokion* 13.

⁷⁰ Açgözlülüğü yüzünden rüşvet alan demagog tipine benziyordu. Plutarkhos’a göre (*Moralia* 525 vd.) Demades, Phokion’u kahvaltı yaparken görünce, bu devlet adamının bu kadar az şeyle yetindiğini görmekten şaşkınlığa kapılmıştı; kendisi bizzat midesi için demagogdu. Onu yaşlılık halinde gören Antipatros kurban edilmiş bir hayvana benzediğini, geriye diliyle karnından başka hiçbir şey kalmadığını söylemişti.

lkle suçlandığında itiraz etmemiş, sadece Attikalı politikacıların kötülüklerinin yanında kendisinininkinin esamesinin bile okunmayacağını söylemişti; ama bazen onlara yetişebildiği için kendisiyle gurur duyuyordu, yine de en kötülerden biri olarak görülmediği için yeterince kötülük yapamadığını söylüyordu (Aelianus, *Varia Historia* 14.28). Sykophantesliğin azalmadan devam ettiğini söylemeye gerek yok; çoğu zaman sykophantes ile hatibi birbirinden ayırmak zordu. Bu tutum Attika devletinin son hatibinin fark edilemeyecek hale geldiği güne kadar aralıksız devam etti.⁷¹ Bütün bunlara rağmen, işlerine geldiğinde hatiplerin şikayetlerine geleneksel Atinalı böbürlenmesinin eşlik ettiğini söylemeye bile gerek yok. Örneğin İsokrates (*Plataikos* 14.39) “Tehlikeden kaçmak değil, onursuz ve utanç verici olandan kaçınmak - sizin geleneksel yönteminiz bu” der. Demosthenes ise *Aristokratlara Karşı* konuşmasında bir yandan Atinalılara karşı açık sözlü davranırken, diğerk yandan da pohpohlayıcı ifadelerden geri kalmaz: “siz Atinalılar hiçbir zaman mttefiklerinize ihanet etmediniz, önüne gelene ihanet eden Thessalialılar gibi yapmadınız” (112). Yurtsever duyguları coşturmaya yarayan bir yöntem de tiranlığa övgüler düzmekti, dinleyicileri her zaman coşturdu bu. Atina vatandaşlığıyla ve altın taçla onurlandırılan Thrake Kralı Kotys sonradan Atina’nın aleyhine dönmüştü; 358’de Python adlı biriyle Heraklesoğulları tarafından öldürülmüştü. Bunun üzerine Python ile Heraklesoğullarına yurttaşlık hakkı ve altın taç verilmişti. Ama bu Python’un bütün bu unvanları elinin tersiyle itip Philyppos’a gitmesini engellememişti (*Aristokratlara Karşı* 118 vd. 127).

⁷¹ Hyperides, *Euksenippos Savunması* (33), Polyeoktos’un masum Euksenippos’a attığı skandal iftirayı şöyle eleştirmişti: “Dünya zerinde Atina devletinden, demosundan ve hükümdarından daha yüce gönüllüsü yoktur, çünkü biz, ister birey olsun ister grup, sykophantes tarafından yargılananların perişan edilmesine izin vermiyor, aksine onların yardımına koşuyoruz.” Ve bunu mallarına el konanların listesi izler. Tisis adlı biri Euthykrates’in servetine (60 talanton) el koymaya kalkmıştı; madencilikten para kazanan Philippos ile Nausikles’in mallarına el konmasını istemiş, fakat burada tökezlemiş ve *atimia*’dan suçlu bulunmuştu. Bir diğeri, Lysandros, en zenginlerin hissedar olduğı bir madenin sahibi olan Palleneli Epikrates hakkında bilgi getirmişti; gelirlerine el koyulacak olursa şehrin 300 talanton kazanacağını söylemiş, fakat yargıçlar yasaya bağılı kalmış ve madenin sahibinin olduğunu onaylamıştı. Hatip bu tip el koymaların yarattığı hasarlardan söz ettikten sonra şunu sorar: “Para kazanmak ve biriktirmek zararlıysa, o zaman kim risk alacak?” Fakat diğerk bir adil soru da halkın başka durumlarda el koymaya *daha ne kadar* nza göstereceğiydi. Hyperides’in sıraladığı örnekler belki de istisnaydı.

Tamtakır durumdaki Devlet hazinesi genelde hakim olan olumlu duygularla hiç örtüşmüyordu. Attika'da vergilendirilebilen mülkiyetin değerinin 6 bin talantonu bulduğu doğrudur, nitekim Demosthenes şehirdeki paranın diğer tüm şehirlerdekinin toplamından daha fazla olduğunu söyler (*Vergilendirilecek Gruplar Üstüne* 19.25); fakat mali sıkıntılar yüzyılın başından beri vardır, ayrıca Lysias da başından beri Devletin masumların mülklerini nasıl aşırıldığına dair şok edici örnekler verir. Demosthenes şöyle seslenir yurttaşlarına: "Hazinede orduyu bir gün bile besleyecek para yok." Ayrıca sık sık vatandaşların yoksullaştığına dair yakınmalar duyulur. 90 bin drahmilik bir servet Demosthenes'in babasını en yüksek vergi kategorisine sokarken, İsokrates'in *Areopagitikos*'unda (54) birçok insanın o gün kurada mahkemede oturma hakkı kazanıp yarım drahmi alabilmek için sabahın erkek saatlerinden itibaren mahkeme kapılarında beklediği anlatılır; ayrıca festivallerde ve yürüyüş kortejlerinde altın sarısı kiralık cübbeyle boy gösteren aynı insanların kışın paçavralara sarındıklarını söyler.

Sadece Atina'da değil Yunanistan genelinde devlet adamlarının, hatiplerin ve diğerlerinin yolsuzluklarına dair önemli bir anlatım da Demosthenes'in Üçüncü Philyppos'unda karşımıza çıkar (36 vd.). Önce öfke uyandıracak bir çağdaş Yunan dünyası resmeder Demosthenes ve sonra da rüşvetin çok büyük bir utanç kaynağı olarak görüldüğü Pers Savaşları sırasında işlerin ne kadar farklı olduğunu anlatır; o vakitler yalancı hatip veya para karşılığı bilgi satan general gibi insanlar yoktu, şimdiyse bunlar adeta açık pazara düşmüş gibidirler. Yunanistan artık yeni bir hastalıktan mustarıpti; parası olanları kıskanmak, onlarla alay etmek, suç işleyenlere hoşgörü göstermek, onları lanetleyenlerden nefret etmek ve yolsuzluğun getirdiği diğer hastalıklardı bunlar. Bir anda varlık yokluk sorunuyla karşı karşıya kalan ulus işte böyle bir durumdaydı, üstelik bir de karşılarında Makedonyalı Philyppos gibi biri vardı.

Bu arada öncelikle Makedonya ile savaşın yarattığı Atina kültürünün başlıca ayırt edici özelliğine değinmemiz gerekir: Şehir Atinalılara özgü bir şekilde hatiplerin ağzından sürekli varlığını sorgulamaya ve siyasi hesaplarını dengelemeye zorlanıyordu. Yahudi peygamberlerin uyarılarıyla Demosthenes'in Olynthia ve Philippia söylevlerini birbirine benzetebiliriz; sadece bu bile zamanın Yunan hayatının tamamına ışık tutmaya yeterli olup baş-

ka hiçbir Yunan şehrinde böyle bir öz farkındalığa rastlamak mümkün değildir.⁷² Demosthenes'in bazı noktalarda hatalı olması mümkün olduğu gibi, Aeskhines de yalan söylemiş veya kafa karıştırmak istemiş olabilir; yine de burası durumun yüksek sesle konuşulabildiği tek yerd.

Atinalıların bir sürü acı gerçeği duyduğu açıktı (Demosthenes 3.15). Büyük hatip doğru tavsiye verecek adamlara sahip olduklarını, bu tavsiyeyi değerlendirebilecek ve ona göre davranabilecek kapasitede olduklarını göstermelerini söylerken veya şu sözleri haykırırken bütün suçun onlarda olduğunu söylüyordu:

Bir Messenialı veya Peloponnessoslu sağduyuya aykırı davranacak olursa bu anlaşılabilir; fakat siz kendinize yönelik tehdit ve entrikaları çok iyi biliyorsunuz, ama en kötüsü başınıza gelece kadar kılınızı kıpırdatmıyorsunuz; sizin için anın keyfini çıkarmak ve hiçbir şey yapmadan oturmak kendiniz için bir iyilik yapmanızdan çok daha önemli.⁷³

Onlara sık sık gidişatı nasıl kolayca değiştirebileceklerini anlatıyordu. "Sparta çökmüştür," der Üçüncü Olynthia (27) "ve Thebai tamamen işgal edildi; kendimiz ve başkalarının hakları için ayağa kalkmış olsaydık tek başımıza yani rakipsiz kalırdık. Kendi bölgemizi kaybettik ve hiçbir şey elde edemedik 1500 talanton daha yoksuluz."

Philyppos'un başlangıçta Atina'yla gerçekten savaşa tutuşmak isteyip istemediği belli değildir, ama her halükârda Atinalıların tedirgin etti ve o yaklaştıkça Atinalılar bir anda ikiye ayrıldı. Atina'nın başında mutlak bir hükümdar bulunsaydı Makedonya ile işbirliği yapma ihtimali hiç de az değildi; ama gizli bir gündem olmadığı ve her şeyin demokratik meclis aracılığıyla yapılması gerektiği için bu imkânsızdı; dahası Philyppos o kadar cüretkârdı ve Yunanlar kendisinden o kadar korkuyordu ki, onları Philyppos ile ittifak yapmaya ikna etmek hiç kolay olmaya-

⁷² Eğer böyle bir şey varsa İskenderiyeli bilim adamları ondan söz ederdi. Philyppos, Peloponnessos'a geldiğinde, Spartalıların inatçı Lakonizminden başka karşı çıkacağı bir şey yoktu, Thebai'den ise egemenlik dönemine dair elimizde doğrudan bir tanıklık bulunmaz. Ne yazık ki Plutarkhos, Epaminondas'ın Hayatına dair herhangi bir bilgi bırakmamıştır.

⁷³ *Philippia* 2.27. Atina'daki kibre dair benzer bir örnek Olinthialıların Atinalılara örnek gösterildiği 23.107'de görülür.

çaktı. Daha kötüsü, Atina'da başını Aeskhines, Demades ve diğerlerinin çektiği Makedonya yanlısı bir parti vardı. Bunların adı kötüye çıkmıştı, bazıları okul çocuklarının bile hangi hatiplerin Makedonya'dan para aldığını, kimlerin Makedonyalılar tarafından ziyaret edildiğini ve kimlerin sokaklarda Makedonyalılara saygılarını sunduğunu bildiğini söylüyordu.⁷⁴

Karşılarına Demosthenes çıktı. Onlara dava açabilmek için epeyce uğraşmak zorunda kaldı; halk hatiplerin güzel konuşmalarından zevk alıyor ve konunun çeşitli konuşmacılar tarafından ele alınıp değerlendirilmesini ve eleştirilmesini talep ediyordu, ama bu halkın konuşmacılar tarafından yönlendirileceği anlamına gelmiyordu.⁷⁵ Demosthenes ancak Philyppos ile çatışarak siyasi nüfuza kavuşabildi ve bu süreç içinde sesini duyurabilmek ve olağanüstü ısrarcılığının sonucunu alabilmek için elinden geleni yaptı.⁷⁶ Demosthenes'in siyasi ahlakı konusuna gelince, bu antik dönemde bile tartışma konusuydu, çünkü kimse Perslerden altın alıp almadığını veya ne kadar aldığını bilmiyordu.⁷⁷ Bu konuda ona karşı tavır almak bizim işimiz değil. Ancak bu büyük hatiple ilgili yargımızı eserlerinin estetik çekiciliğine dayandırmak, onu lekesiz bir yurtseverlik modeli yapmak ve Hyperides, Theopompos ve Phaleronlu Demetrios'un eleştirilerini sadece kıskançlıktan kaynaklanan dedikodu olarak görmek de fazla saflık olacaktır; dolayısıyla modern araştırmacılıkla ona itibarını iade etmemiz mümkün değildir.⁷⁸ O dönemde Atina'nın nasıl bir yer olduğunu bilen birinin bu tür konularda son derece ihtiyatlı olacağını kabul etmemiz gerekir. Dedikoduculuk ve kötü niyetli

⁷⁴ Hyperides, *Euksenippos Savunması* 33 vd.

⁷⁵ Plutarkhos, Demosthenes 7'de, sarhoşlardan başka kimsenin olmadığı kalabalıklara bile kendisini dinletemediği bir zamanda Demosthenes'e oyuncu Satyros'un konuşma yeteneğini geliştirmesi için nasıl yardım ettiğini anlatır; ama dünyanın en yetenekli konuşmacısının bile bu kalabalığı etkileyebileceğinden kuşkuluyuz. Fakat Demosthenes (8) akıcılığa dikkat etmenin demokratlık işareti iken, konuşmacıya ilgi göstermemenin oligarşi yanlılarının tutumu olduğuna inanıyordu, çünkü bunlar iknadan çok güce inanırdı. Uzun zaman en kötü konuşmacılar, hitabet yeteneklerinden bağımsız olarak en fazla başarı elde etmişti.

⁷⁶ Plutarkhos (*Demosthenes* 12) Demosthenes'in Yunan haklarını Philyppos'a karşı savunma tercihinin ona siyasi faaliyetleri için iyi bir malzeme verdiğini söyler; iyi bir mücadele vermiş ve cüretkâr konuşmaları sayesinde bütün Yunanistan'ın, Pers Kralının hayranlığını ve hatta Philyppos'un saygısını kazanmıştı.

⁷⁷ Pers ödemeleri konusunda karş. Pauly'nin *Realencyclopädie*'sinde, cilt 2., s. 970, Westermann'dan yapılan alıntı.

⁷⁸ A. Schafer, onu makul bir şekilde savunur.

siyasi dedikodu her yerdeydi, o kadar ki en iyi insanlar bile bu tehditle karşı karşıyaydı; Aristophanes'in Atina'sı da aynı kaçınılmaz izlenimi vermekteydi; böyle bir dönemde tertemiz bir insan bulmak neredeyse imkânsızdı.

Her halükârda Demosthenes, Eubulos'un gücünü kırabildiği için övgüyü hak etmektedir. Şehirde ahlakın varlığını sürdürmesine uygun, taze bir hava esiyor gibiydi; doğal olarak Atina bunu eski şanının ve öz saygısının yeniden canlanması olarak görmekteydi ve her ne kadar Aeskhines ve partisi farklı görüşte de olsa Philyppos'un karşısına çıkacak böyle ateşli bir hitabet virtüözüne sahip olmakla gurur duyuyordu. Demosthenes muhteşem bir konuşmacıydı, Üçüncü Olynthia Söylevi veya suçlayıcı ve alaycı tonuyla Atinalıların ruhuna işleyen Üçüncü Philippia'yı okuyunca hayran kalmamak elde değildir. Bu son konuşmanın sonuç bölümü özellikle etkileyiciydi. Burada askeri hazırlıklar, ittifaklar yapılması, Helenleri bir araya getirmek, birleştirmek, durumu bildirmek ve uyarmak üzere şehir dışına temsilciler gönderme çağrısında bulunuyordu; ama sonra da seyircisine, hiçbir şey yapmadan oturup Khalkidialılarla Megaralılardan medet ummak yerine kendi başlarının çaresine bakmasını söylüyordu; çünkü bu yüce görevi atalarından miras *devralmışlardı*. Böylesine sarsıcı darbeler indiren birinin Atinalıları yanına çekmesi ve nihayet daha önce düşman tarafta olan Thebailileri, onların generallerini ve Boiotia Konfederasyonunun yöneticilerini ikna ederek taraf değiştirtmesi ve nihayetinde onlara liderlik etmesi sürpriz değildir.⁷⁹

Olaylara soğukkanlı yaklaşacak olursak, Demosthenes'in askeri politikası hakkında bazı soru işaretleri vardır. Philyppos'un Perslere karşı planını hayata geçirebilmesi için Yunanistan'ı Parnassos'un güneyinde tacize uğramadan terk etmeyi yeğleme ihtimali yüksektir. Korinthosluları, Akhaialıları ve Thebailileri zaten öfkelenlendirmişti, ama henüz Atina'nın karşısına doğrudan çıkmamıştı.⁸⁰ Buna rağmen Üçüncü Philippia söylevi Atinalıların bütün Yunan ulusunun koruyucusu olarak öne çıkmasını ister,

⁷⁹ Hainleri infaz etme yetkisi konusunda karşı. Plutarkhos, *Demosthenes* 14.

⁸⁰ Bazen Philyppos'un en büyük deniz gücü olan Atina ile içtenlikle uzlaşmak istediği, fakat Atina'nın Khersonese üzerindeki egemenliğinden vazgeçemediği söylenir, oysa Philyppos'un Asya'daki fetih projeleri için buraya ihtiyacı vardı; burada püf noktası Attika devletinin yapaylığı idi. Varlığını sürdürmek için bu kadar uzaktaki güçlere güvenmek her zaman hatalıydı.

çünkü Demosthenes'in Atinalıları motive edebileceği tek argüman budur. Yunan şehirlerinin birbirine acımasızca saldırdığı ve sonunda yabancı güçleri müdahaleye çağırdığı yüz yıllık savaşlardan sonra Panhelenist yurtseverliğinin son dakikada bir mucize yaratmasını beklemek için bayağı güçlü bir inanç gerekirdi. Sadece bu da yetmez, hatibin Atinalıları Philyppos'a tek başlarına kararlı bir savaş açamayacak kadar zayıf olduklarına ve bu durumda yenilmelerinin kaçınılmaz olduğuna ikna etmesi gerekirdi; bu defaki düşman Peloponnessos Savaş'ındaki Sparta'dan farklı olacaktı; Philyppos'un orduları çok farklı bir tarzda idare edilecekti.⁸¹ Bütün bunlara ve Attika ordusunun ne kadar zayıf olduğunu çok iyi bilmesine rağmen Demosthenes şımarık ve sefa düşkünü halkı varlığını riske atacağı bir savaşın içine çekmeyi başardı. Hakkından gelmeleri gereken tek bir kişi olduğunu söylerken belli ki Makedonya'da bir şeyler olmasını umut ediyordu. Ama Philyppos ne ölecek ne de öldürülebilecekti. Her halükârda ortada son derece ihtiyatsız bir siyasi çizgi vardı. Bu arada Demosthenes'in bütün rakiplerinin Makedonya'nın paralı ajanları olmadığını da akıldan çıkarmamamız gerekir; özellikle Phokion savaşa başından beri karşıydı.

Görünüşe göre gençler nihai savaş için toplanırken olabildiğince süratle Boiotia'ya doğru yola çıkmış -ancak müttefikler paralı askerlerden ve yurttaşlardan oluşan güçlü bir kuvvet getirmişlerdi- ve (338'de) Khaironia'ya gelmişlerdi. Demosthenes'in bu savaşta öldürülmesi kendisi için bir lütuf olurdu; ama tarihçiler öldürülmek yerine "geri çekilirken yakalandığını" ya da Plutarkhos'un daha az kibarca ifade ettiği üzere silahlarını atıp bir korkak gibi kaçtığını söylemektedir.⁸² Savaş akşamı Philyppos

⁸¹ Philyppos ile dostluk ve barış lehine ortaya bir argüman koymak güç olmamalıydı; sadece Demosthenes'in belirttiği Oreos olayı gibi vakalar ters etki yaratmaya yeterliydi.

⁸² Plutarkhos, *Demosthenes* 20. Öykünün geri kalanı Atina'da Lukianos'un, *Parasites* 42, anlattığı şekliyle bilinmektedir. Burada büyük adamların davranışları şöyle anlatılır: "İsokrates değil savaşa gitmek, mahkemeye bile gitmedi. Demades, Aesklines ve Philokrates şehri ve kendilerini Philyppos'a sattı, onun Atina'daki ajanlığını yaptılar ... Hyperides, Demosthenes ve Lykurgos kahramanlık gösterisi yaptılar ve demokratik mecliste Philyppos'a karşı esip gürlediler. Peki, buna karşılık savaşta ne yaptılar? Hyperides ve Lykurgos şehir kapılarından bile dışarı çıkmayıp surların içinde kaldılar ve Konseye ıvır zıvır çözümler sundular; 'bir köle kadar değeri olmayan Makedonyalı korkak' hakkında mecliste atıp tutan baş hatip ise Boiotia'ya kadar gitti ve tam göğüs göğse savaş başlayacakken sıvışiverdi; bü-

Atina'nın savaş ilanının giriş bölümünü okudu: "Bu kararı Paianialı Demosthenes'in oğlu Demosthenes teklif etti." Bu noktada hatibin hayatında bir boşluk dönemi başlar; sonraki gelişmeler şanını yeniden kazanmasına yetmez.

Yenilgi haberi Atina'ya ulaştığında ilk tepki genel bir panik olur. Nitekim Hyperides'in kadın ve çocukları Piraeus'a gönderme, bütün köleleri azat etme, bütün metoikoslara yurttaşlık verme ve *atimia*'dan suçlu bulunanlara medeni haklarını iade etme teklifi de bunun göstergesidir.⁸³ Bu teklif hemen kabul edilir, ama neyse ki hayata geçirilmez; çünkü bu umutsuzluk terörüne teslim olmak demektir. Daha sonra Hyperides'in mahkemeye çıkmasına yol açan bu teklif Atina'nın ne duruma düştüğünü yeterince göstermektedir, çünkü yüzyılın başında ebeveynleri yurttaş olmayan herkes yurttaşlıktan çıkarılmıştı. Philyppos Atinalıların korktuğu o saldırıyı gerçekleştirmedi, alaycı bir şekilde de olsa merhametli davrandı; ölüleri gömülme üzere Atina'ya gönderdi, iki bin Attikalı esiri hiçbir fidye istemeden serbest bıraktı ve Atinalıların Attika'yı elinde tutmasına izin vermekle kalmayıp onlara ayrıca Thebaili müttefiklerine ait ve sürekli çekişme konusu olan Oropos sınır bölgesini de verdi. Karşılığında Atinalılar kendisiyle ittifak antlaşması yapmak zorunda kaldılar ama Makedonya'ya muhalif devlet adamlarının yerlerinde kalmasına müsaade edildi, *demos* da Demosthenes'i tüm suçlamalara karşı savunmaya devam etti. Hiçbir pişmanlık göstermemekte kararlı oldukları için ölenlerin adına cenaze söylevi hazırlama işini de ona verdiler.

Atina'da huzur bir kez sağlanınca askeri liderlere karşı peş peşe davalar açılmaya başladı. Bazıları gemileri teslim etmekle, bazıları da müttefik şehirlere ihanetle suçlandı, ama suçlananlar kaçtı, çünkü kimse Atina mahkemelerinden adil bir karar beklemiyordu. Muhbirler adeta bir ihbar ateşine kapılmış, insanları önemsiz sebeplerle devlete karşı ciddi suçlar işlemekle itham etmeye başlamışlardı. Örneğin biri flütçü kızlara normalden yüksek ücret ödemekle suçlanırken, bir diğeri yanlış *deme*'ye kayıtlı olmakla suçlanmıştı.⁸⁴

tün dünya bunları biliyor." Karş Plutarkhos, *Demosthenes* 8, "savaş alanındaki korkaklık." Tehlike ve savaş anındaki korkaklığı için *a.g.e.* 3.

⁸³ Plutarkhos, *On Hatibin Yaşamı*, Hyperides, *Moralia* 848 vd.

⁸⁴ İthama karşı yasa tarafından korunan davaları ayrıca sıralayan Hyperides, *Euksenippos Savunması* 18 vd. Burada belirtildiği üzere, hatiplerin siyasi faaliyetlerin-

Sahneye bu defa herkesin nefret ettiği hatip Lykurgos çıktı. Bir yurtsever, mükemmel bir mali yönetici, Devletin hazinesinden tek kuruş çalmayan biri olduğu gibi,⁸⁵ aynı zamanda tam bir bağnaz fanatikti.⁸⁶ Atinalıların Khares'in yeterli olmaması nedeniyle Khaironia'da orduya elinden geldiğince komuta eden Lysikles'i idam cezasına çarptırması gerektiğini savunuyordu; Lykurgos konuşmalarıyla "çok sert bir savcı" olduğunu göstermişti. İddianame niteliğindeki söylevinden günümüze kadar ulaşabilen bir bölüm adeta 1793-4 Terör dönemindeki tarzı hatırlatmaktadır.

Binlerce yurttaş öldüğü, binlercesi esir düştüğü, Atinalıların hezimetini kutlamak adına bir anıtın dikildiği ve bütün Yunanistan'ın boyunduruk altına girdiği sırada,

"Komutan sendin," der Lysikles'e.

Senin liderliğinde meydana gelen bu olaydan sonra hâlâ yaşamaya, gün ışığını görmeye ve pazar yerinde dolaşmaya *cüret edebiliyorsun*. Sen ülkesini küçük düşüren bir utanç kaynağısın (Diodoros 16.88).

Lysikles'in savaşta hatalı davrandığına dair bir kayıt yoktur, bütün o suçlamaları pekâlâ Demosthenes'e de yöneltmek mümkündür: fakat Lykurgos'un duygularını ve marazi yurtseverliğini bir şekilde dışa vurması gerekiyordu ve kurban da Lysikles idi.

den dolayı unvan ve ayrıcalıklardan hoşlanmaları nedeniyle, onların neden olduğu tehlikelerden hatip olmayanları sorumlu tutmak adil değildi.

⁸⁵ Kendisine verilen onur unvanı dolayısıyla yapılan açıklamada, maliyeden sorumlu olduğu dönemde (338'den 326'ya kadar on iki yıl) devletin gelirlerini 1200 talantona çıkardığı belirtilmektedir. Pausanias'ın onun hakkındaki görüşü ise ikinci bir Perikles'e saygı duruşu gibidir. "Koruduğu gelirler Perikles'inkini 6500 talanton geçti; tanrıça adına düzenlenen festival için malzeme, bekâr kızlar için altın Nike ve süslemeler, silahlar, kuşatma makineleri ve savaşta kullanılmak üzere 400 kadirge sağladı; inşaat çalışmaları çerçevesinde başkalarının başladığı tiyatroyu bitirdi, Piraeus'ta silahhaneler ve Lykeum'da bir gymnasion inşa etti." Bir şeyi değiştiremedi: Yurttaş ordusu Khaironia'da yenildi, ölümünden kısa bir süre sonra da aynı ordu Lamia Savaşında bozguna uğradı.

⁸⁶ Bütün zenginliğine rağmen ayıy yazlığı ve aynı kışlığı üzerine geçirir, çok gerekirse sadece sandal giyerdi. Ayrıca arabayla Eleusis'e giden kadınlara 6000 drahmi ceza getirdi, bu sayede yoksullar zenginlerin yanında ezik hissetmeyecekti; bu kurala bizzat kendi karısı uymayınca onun cezasını kendi ödedi, fakat bu parayı sykophantelere verdi. Kişiliğiyle erdemli bir jakobeniydi andırıyordu.

Philyppos 336 yılında kızının Aigai'deki düğününde uğradığı suikastta öldürüldü. Korinthos'ta yapılan müttefikler toplantısında Perslerle yapılacak savaşta Yunan halkının başkomutanı ilan edilmişti. Ölümü Atina'da sevinçle karşılandı. Şükran adakları sunuldu ve Demosthenes daha birkaç gün önce kızını kaybetmiş olduğu halde tacını ve parlak giysilerini giyerek sokağa çıktı. Atinalılar işi suikastçıya altın taç takmaya kalkacak kadar ileri götürdü - tabii adamı bulabilselerdi. Artık karşılarında İskender vardı. Demosthenes onu sadece bir çocuk ve bir *margites* (embesil) olarak görmekle büyük bir hata yaptı; tabi onun bütün zamanların en güçlü insanı olacağını bilemezdi, bu şekilde konuşmakla hata etmişti. Affedilmez bir hata daha yaparak Thebailileri isyana çağırdı ve onlara silah verdi. Thebaililer de Makedonya garnizonunu katletti. Baş hatip olarak kontrol Demosthenes'teydi; Atinalılar silahlanmış, Küçük Asya'daki Pers valilerden destek bekliyorlardı; ama İskender Boiotia'da görününce halkın cesareti kırıldı. Plutarkhos'un deyişiyle Demosthenes "bir mum gibi söndü" (*Demosthenes* 23) ve Atina'nın desteğinden yoksun kalan Thebai yerle bir edildi. Aralarında Demosthenes'in de bulunduğu bir heyet İskender'e gitti. Fakat Demosthenes kralın gazabından korkarak tam zamanında heyetten çekiliverdi; çok geçmeden de Makedonya'ya muhalif on politikacıyı isteyen fatihin eline teslim edilme tehlikesi baş gösterdi. Demades kralı yatıştırmayı becerdi ve rotasını Asya'ya çevirdi.

Bu arada Demosthenes ile Aeskhines arasında büyük bir kavgaya yaşanmaktaydı. Khaironia'dan hemen sonra Ktesiphon'un Demosthenes'e taç takılmasını teklif etmesiyle başlayıp Aeskhines'in buna itiraz etmesiyle alevlenen kavgaya, birkaç yıl sonra Demosthenes'in zafer kazanarak ödül töreni konuşması yapması ve Aeskhines'in de gönüllü olarak sürgüne gitmesiyle sona erdi. İskender Asya'da zaferden zafere koşarken Yunanistan'da bütün dikkatlerin bu sözlü kavgaya çevrilmiş olması Atinalıların hitabete iflah olmaz bir şekilde bağımlı hale geldiğini göstermektedir. Kirli çamaşırların ortaya dökülmesine yol açan iki muhalifin atışmaları, okuru her söze inanmasa dahi kötü bir izlenim ve hoş olmayan bir tat bırakmaktadır.

Bu sıralarda yani 332 yılı civarında Lykurgos, Leokrates'e dava açtı. Suçlama davalının askeri yükümlülüğünü yerine getirmemesi ve Khaironia Savaşı sırasında yurt dışında bulunmasıydı; suçlamaya göre ayrıca başta Rodos olmak üzere, dışarıda Ati-

na'nın Makedonya'nın eline geçtiği ve Piraeus'un kuşatıldığı şeklinde söylentiler yayması yüzünden tahıl gemileri Atina'ya gitmeyi reddederek Rodos limanında kalmıştı; daha sonra da beş yıl Megara'da metoikos görüntüsü altında yaşamıştı. Lykurgos bu adamı yok etmek adına o kadar kışkırtıcı ifadeler kullanmıştı ki Leokrates Atina'ya döndüğünde idam edileceğinden kesinlikle emindi. Lykurgos suçlamasını da şu temele oturtmuştu: Herkes Leokrates gibi davransaydı Atina'nın başına neler gelirdi. Bu iddiasını insafsızca sonuna kadar götürdü. Bu arada elden geldigince de Atinalılara övgüler düzüldü; kendisini ifadesiz gözlerle dinleyen Atinalılara, bütün halklar arasında tanrılara ve ebeveynlere en çok saygı gösterenlerin, en yurtsever halkın onlar olduğunu ve Leokrates'in onların intikamından kurtulması halinde bütün bunlara saygısızlık edilmiş olacağını söyledi. Adeta bir cenaze konuşmasını andıran ağırbaşlı bir tonla yaptığı konuşmaya bakılırsa, Khaironia'da ölenlerle birlikte bütün Yunanistan'ın özgürlüğü de gömülmüştü toprağa; Atinalılar kahramanlığı nasıl onurlandıracağını biliyordu, çünkü diğer şehirlerde agora atletlerin heykelleriyle doluyken, kendilerinininkinde büyük generallerin ve tiranları öldürenlerin heykelleri vardı. Pers Savaşındaki eski nakarat bir kez daha tekrarlanıyordu; bir zamanlar tek bir barbar gemisi Yunan sularına girmeye cüret edemezdi, hatta Küçük Asya'daki Yunanlar bile bağımsızdı. Ayrıca Atinalıların gerçekleştirdiği büyük işlerin bütün Yunanlara örnek olduğunu ekler; bugün Atina nasıl hepsinden daha kahramansa, eskiden de Attikalı ataları diğerlerinden daha yiğitti; ve bunu melodramatik bir coşku içinde ayrıntılarıyla anlatılan Kodros'un⁸⁷ hayatını feda ediş öyküsü izler.⁸⁸ Bu konuşmada bolca vatanseverlik edebiyatı vardır. Lykurgos daha en başta yerel tanrılarla kahramanları, tapınaklarını, kutsal yerleri ve eski adakları ihanetiyle kirleten bu adama karşı şahitlik etmeye çağırır. Benzer dindarlık patlamaları

⁸⁷ (Kodros Peloponnessos'u işgal eden Dorlar tarafından Atina'nın tehdit edildiği dönemde şehrin efsanevi kralı idi. Bir kehanette Atinalıların krallarını korudukları takdirde Dorların başarılı olacakları söylenmişti, o yüzden Kodros kılık değiştirerek Dor kampına gitti, bir kavgaya karıştı ve öldürüldü, bunun üzerine Dorlar geri çekildi. Ed.)

⁸⁸ Atinalılar iflah olmaz kibirleriyle, İskender'in Thebai'yi fethettikten sonra Atinalılara Helenlerle ilgili meselelerle ilgilenmeleri gerektiği çünkü kendisi öldüğü takdirde Yunanistan'ı onların yöneteceği şeklinde bir mesaj gönderdiğine dair öyküye gerçekten inanmışlardı, Plutarkhos, *İskender* 13.

sonraki bölümlerde de sürer.⁸⁹ Leokrates yalancı şahitlikle suçlanırken, genç erkeklerin yeminlerine nasıl sadık kaldığından, Yunanların Plataia'dan önce ettiği yeminden söz edilir (bu mahkemenin yapıldığı dönemde yeminin beş paralık değeri yoktu). Doğal biçimde Leokrates'in geleneksel ayinlere saygısızlık etmeye kalkıştığı, anne babaların düşman eline düşmesine ve ölümlerin anısına hakaret edilmesine göz yumduğu söyleniyordu; tanrıların, insanların davranışları ve hepsinden çok da ebeveynlere ve ölümlere gösterilen saygı konusunda çok hassas olduğuna özellikle vurgu yapılıyordu. Bu bağlamda Lykurgos, Etna yanardağından süzülen bir lav akıntısının babasını kurtarmaya çalışan bir çocuğa dokunmamak için nasıl ikiye ayrıldığını anlatan bir efsaneden söz eder. Hatip zamanın Atina'sında oldukça komik görünen bu tür eğlenceliklere ilave olarak mitolojiden ve antik çağa olan ilgisinden söz eder.⁹⁰ Atina'daki eski sert cezaların üzerinde durulur; ayrıca Tyrtaios gibi yurtsever şairlerin şiirlerinden alıntılar yapılır - bundan kısa bir süre sonra Atina'da Demetrios için Bakkhos İlahisi okunacaktı.

Atina, İskender'e karşı girilen bütün entrikaların merkezi haline geldi. O sıralarda bilinen en sıra dışı yolsuzluk skandallarından biri patlak verdi. İskender'in hazinedarı Harpalos firar etmiş ve çaldığı 5 bin talantonun 700'ünü yanına alarak Babil'den Atina'ya gelmişti. Çalınan paranın miktarı bütün şehri huzursuz etti; bu hırsıza önce yataklık edip sonra kaçmasına göz yumdukları gerekçesiyle etkili demagoglar hakkında dava açıldı, bunlardan biri de Demosthenes idi. Demosthenes ilk başta Harpalos olayına karışmak istememiş, uzak durmakla yetinmişti. Harpalos'un Demosthenes'e yirmi talanton rüşvet verdiği söyleniyordu. Demosthenes'e karşı dava açan ve savcılık görevini üstlenen kişi Hyperides idi. Hyperides'in konuşmaları Deinarkhos ile Plutarkhos'un her kelimesini takip ettiği tarihçi Theopompos tarafından hazırlanıyordu.⁹¹ Demosthenes suçlu bulundu ve elli

⁸⁹ Karş. 17, 25, 26, 59.

⁹⁰ Lykurgos'un başlattığı müzik agonunda para verilmesi konusunda karş. not 30 üstte; para ödülü olmadığı takdirde coşku da az oluyordu.

⁹¹ Hyperides'in konuşmasının günümüze ulaşan fragmanlarından, hatiplerin konuşmalarına dair gözlemleri şöyleydi: "Generallerle hatiplere yasanın öngördüğünden çok daha cömertçe ödüller veriyorsunuz, ama bunu o konuşmaların sizin çıkarlarınıza aykırı olmaması kaydıyla yapıyorsunuz. Demosthenes ve Demades (yani eski rakipler) yetmiş talantondan fazla para kazandılar; buna daha İskender

talanton para cezasına çarptırıldı. Birçok modern araştırmacı Demosthenes'in bir komploya kurban gittiğini düşünmektedir, ancak böyle durumlarda neyin doğru neyin yanlış olduğunu kestirmek o kadar güçtür ki, bu nedenle biz herhangi bir fikir yürütmemeyi tercih edeceğiz. Her halükârda Demosthenes hapse atıldı, sonra kaçmayı başardı ve Aigina ve Troezen'de uzun bir sürgün dönemi geçirdi. Bu olay Atina ile ilgili en önemli sözlerden birine vesile oldu; Plutarkhos, Demosthenes'in sürgünde kendisini ziyarete gelen bir grup gence politikadan uzak durmalarını tembih ettiğini; şayet başta önünde biri hatip kürsüsü ve demokratik meclis ve öteki doğrudan ölüm olmak üzere iki yol olsaydı ve siyasi hayattaki kötülükleri, kıskançlıktan kaynaklanan zulümleri, iftiraları ve kan davalarını görebilseydi, kesinlikle ölüme giden kısa yolu tercih edeceğini söylediğini yazar.⁹² Zaman içinde muhtemelen bütün Atinalı politikacılar aynı duyguya kapılmış olmalıdır.

İskender'in 323'te ölümü Makedonyalıları Yunanistan'dan çıkarma fikrini yeniden canlandırdı, bu en azından geçmişe göre daha mümkün görünüyordu. Demosthenes geri çağrıldı ve muhteşem bir şekilde karşılandı; fakat baştaki cesaret verici birkaç başarıdan sonra Yunan şehirlerinin içerde ne kadar zayıf olduğu kendini Lamia Savaşında gösterdi; Makedonyalılar bir kez daha galip gelince hatip tekrar kaçtı ve bildiğimiz gibi 322'de Kalauria'da öldü.⁹³

Atina'yı ele alırken sık sık şehrin kapıldığı megalomani halinden söz ettik. Ancak 5. yüzyıldan itibaren sadece Atina'nın değil bütün Yunanistan'ın kendisine huzur vermeyen büyük beklentiler ve eski parlak günlere dair hatıralar miras devraldıklarını belirtmek gerekir. Bu mirasın bazı avantajları olduğu gibi dezavantajları da vardır. Bir halkın hayatında her dönem kendi özel yükümlülüklerini ve görevlerini de beraberinde getirir, bunların eski zaferlerin parıltısına kapılmadan görülmesi gerekir. Ama bu sadece kültürel hedeflerde mümkündür. Ahlaki stan-

der'le Pers Sarayı'ndan gelenleri katmıyorum. Ayrıca Devletin doğrudan varlığına mal olan hediyeler aldılar."

⁹² Plutarkhos, *Demosthenes* 26. Kuşkusuz böyle konuşan insanlar asla ciddi değildirler, sadece başkalarına boş vaaz vermektedirler. Demosthenes alelacele politikaya dönmüştü.

⁹³ Plutarkhos, *Demosthenes*, 27 vd., Demosthenes'in son günlerini anekdotlarla süsleyerek anlatır.

dartların asla düşürülmemesi gerekir; ancak Yunanistan ahlaki açıdan 5. yüzyıldan beri gözle görülür biçimde gerilemekteydi ve bu gerileme özel hayattan çok *polis* ile ilgili alanlarda görülmekteydi. Kibirli Yunan hayat anlayışı açık bir şekilde çökmüştü; düşünürler ve eğitimli kesimler Devlete sırtlarını dönerek, kendilerini *apolitia*'ya ve kozmopolitanizme teslim etmişti.

Bunu değiştirebilmenin tek yolu etkili kişilerin herkese örnek oluşturacak bir çaba göstermesiydi. Gerilemenin utancı bütün Yunanistan'ı huzursuz ediyordu, ayrıca diğer yerlerde işlerin Atina'daki kadar kötü olmayabileceğini de unutmamak gerekir. Diğer şehirlerdeki zihinsel ilke hakkında fazla bilgi sahibi değiliz, var olanlar da tutarsız ve çoğunlukla da olumsuz bilgilerdi. Görünüşe göre İonia şehirleri Atina ile bir tek güzel sanatlarda aşık atabiliyordu; diğer yönlerden hiçbir değerleri yoktu, hatta Rodos ve Kos gibi topluluklardan bile çok gerilerdeydiler.

Polis konusunda her alanda yaşanan genel hayal kırıklığı ortamında, sadece birkaç alanda da olsa bireysel idealizm ciddi bir çaba gösterdi; ulusun tam olgunluğa erişen öz farkındalığını diğerlerinininkiyle birleştirdi ve ortaya yeni bir tip çıktı. Daha iyi bir isim bulamadığımız için buna "erdemli Panhelen" diyeceğiz. Demosthenes dışında tamamı sadece Atinalı olan ünlü Atinalı devlet adamlarınıninkiyle -Konon, Timotheos, Khabrias, İphikrates veya Phakion'un- hiçbir ortak yanı olmayan bir erdemdi bu;⁹⁴ bu yeni tip erdem muhakemeye oluşan bir düşünce tarzını temsil ediyordu ve esasında belki de Pythagorasçı ve Sokratesçi ahlakın bir ürünüydü. Birçoğu hem kendi hem de başkalarının Devletini görmezden gelmeyi ve filozof, öğrenci, seyyah olarak ya da sadece haz için var olmayı tercih ederken, sayıca az olan bazıları da bu düşünce tarzının bir sonucu olarak geniş anlamda ulus için yaşıyor ve nerede olursa olsun Yunan, yani politik varlık olarak kalmaya çalışıyordu.

Her ne kadar barbarlarla mücadelede kaçınılmaz olarak Helenizmin temsilcisi rolüne soyunmak istese de kuşkusuz bu Panhelenistlerin arasına Büyük Dionysius gibi isimleri eklemek doğru olmayacaktır. Gerçi o da Helenizmin savunucusuydu, ama kendi çıkarlarına hizmet ettiği sürece. Ayrıca, daha önce gördü-

⁹⁴ Demosthenes kuşkusuz Atina'yı elinden gelen her türlü imkânlarla büyütmek istiyordu, çünkü Yunan özgürlük mücadelesinde ancak o zaman öncü güç olabilecekti. Karş. B.G. Niebuhr, *Kleine Philologische Schriften*, Cilt 1, 480.

ğümüz gibi, vazgeçilmez kalmak adına Kartaca'nın Sicilya'daki gücüne zarar vermekten kasten kaçınıyordu. Her ne kadar hitaplarında Panhelenist duygulardan yararlanmış, Helen birliği için çağrılar yapmış ve barbarlarla tiranlara karşı ortak tavır almış olsalar da, 5. yüzyılın sofistlerinden İsokrates'e kadar birçok gösterişli düşünür de bu gruptan değildi. Çağrı yapmak kolaydı, zor olan ona göre yaşamaktı. Bu olmadığı yani fikri suiistimal ettikleri için de söz konusu hatipler gerçek Helenleri ağızlarına almadılar. Yunan yurtseverliği melodik bir nakarattan başka bir şey olmayan İsokrates örneğin Pelopidas ve Epaminondas'ın adını bir kere bile ağzına almaz.

Öte yandan Ksenophon, Panhelenistlerin arasına sokulmayı gerçekten hak ediyordu. Generallerin ihanetinden sonra ordunun başına geçmek suretiyle heterojen orduda doğal olarak Helenizmin temsilcisi oldu. Daha sonra muhtemelen Sparta'nın müttefiki Kyros'a hizmet ettiği gerekçesiyle Atina'dan sürülünce biraz Spartacılık yaptığı ve tıpkı İsokrates gibi yeniden canlanan ulusal ruhu kavrayamadığı doğrudur; ancak Spartacılığının aslında gerçek Helenizm olduğuna inanmış olması da mümkündür. Dış görünüş olarak bile Panhelenizme göre yaşamaya çalıştı. Elinde Argos kalkanı, Attika zırhı, Roma işi bir miğfer olduğu ve bir Epidauros atına bindiği söylenir.⁹⁵

Bir dizi sıra dışı adam, yani İtalyan Pythagorasçılarını ön plana çıkmıştı artık. Pythagoras tarafından kurulan grubun amacı siyasi iktidar değildi, her ne kadar halkın yok edildiği Kroton ve Metapontum krizlerinden sonra etkisi ve faaliyetleri bir miktar artmış olsa da aslında 5. yüzyıldan beri faaliyettedir. Fakat bu insanlar uzun bir süre gözlerden uzak bir hayat sürdükten sonra Sokrates'in zamanında sesleri tekrar duyulmaya ve politikada daha aktif oldukları görülmeye başladı. Her ikisi de Thebai'de yaşayan Tarentumlu (veya Krotonlu) Philolaos ile Tarentumlu Lysis, Heraklia'nın Lukania şehrinde yaşayan yine Tarentumlu Lysis, Metapontum'da yaşayan Eurytos ile Tarentumlu büyük Arkhytas bunlardan bazılarıydı. Herhangi bir zamanda böyle bir gizli cemaat olup olmadığının bir önemi yoktur, hele hele bu geç dönemde hiç önemli değildir; böyle bir cemaat var olsa bile onları bir arada tutan şey zihinsel bağlardı. Yunan hayatında ahlaki ve dini bir reforma ihtiyaç olduğunu düşünüyorlar ve bunu an-

⁹⁵ Aelianus, *Varia Historia* 3.24.

cak şehirlerde siyasi etkiye kavuşarak gerçekleştirebileceklerine inanıyorlardı.⁹⁶ Felsefi aristokrasiye dayanan bir ittifakın Sicilya'ya yardım edebileceğine ve *poleis*'te yeniden düzeni sağlayabileceğine inanmaya devam edenler bunlardı. Platon'a acil mektuplar yazıp Küçük Dionysios'un Sicilya'ya ilk davetini ve yine Dionysios'un kendisini son ziyarete davet eden yakarışlarını kabul etmesi için yalvaranlar onlardı; bir defasında Platon ev sahibiyle ters düştüğünde elçiler gönderip dolaylı tehditlerle serbest bırakılmasını sağlayanlar da onlardı. Umutlarını bağladıkları kişi sadece Pythagorasçı gelenekle yetişmekle kalmayıp aynı zamanda Platon'un yakın dostu olan Dion idi. Fakat Platon Pythagorasçılıkta, özellikle de ruh ve öteki dünya öğretilerinde gerçek bir uzmandı; ona göre Pythagorasçılık Sokratesçi ahlakla yoğurulmuştu. İki adam arasındaki bağ özellikle Dion'un Yunanistan'da geçirdiği sürede iyice güçlenmişti. Dion bu sırada Platon'a muhteşem bir *khoregia* için gereken araçları sağlamış ve Platon da Yunanların önünde onu her fırsatta övüp saygısını dile getirmişti.⁹⁷ Yunanlar her halükârda Sicilya projesine duygusal ve sonuçsuz bir hayranlıkla bakma eğilimindeydi. Bunu Sicilya'da ideallerle örtüşen bir devlet kurmayı amaçlayan tamamen umutsuz bir plan izledi. Dion, Dionysios'u Syrakusa'dan sürmeyi başardıktan sonra bir komploya kurban gitti; onun gibi örnek bir hükümdar için o şartlarda kaçınılmaz görünen bir sondu bu.

Panhelenistliğin en kusursuz örneği Epaminondas idi, Plutarkhos'un onun hakkında bir biyografi bırakmamış olması üzücüdür. Lysis'in Philalaos ile birlikte Thebai'ye sığındıktan sonra Epaminondas'ın babası Polymnis'in yanında kaldığından ve aileden biri gibi yaşadığından daha önce bahsetmiştik. Günlerini Lysis ile geçiren genç Epaminondas büyüdüğünde hem yurttaşlık erdemleri olan hem de bilgelik sevdalısı Panhelenist bir ideal figür haline gelmişti. Şayet Thebaililer Yunanistan'ın lideri olmak

⁹⁶ Karş. Curtius, *Griechische Geschichte* cilt 3, s. 258: "Bu Pythagorasçı öğretisi reformist bir öğretiydi. Sadece akla değil bütün insan varlığına sesleniyordu. Helenizmin bir idealiydi, bu ideali benimseyenler öğretiyi yaymak arzusu duyuyordu."

⁹⁷ İyi Dion'un ahlak hocaları tarafından görevlendirilmesi için karş. Plutarkhos, *Dalkavukluk* 29 (Mor. 69 vd.). Dion çarpıcı kişiliği ve davranışlarıyla herkesin sevgisini kazandığı zaman, Platon kendisini kibre kapılarak bu şekilde anılmaması konusunda uyarıyordu. Speusippus da bir mektupta kadınlar ve genç erkekler tarafından bu kadar konuşulmanın cazibesine kapılmak yerine, Sicilya'ya adalet, din-darlar ve iyi yasalar vererek Akademi'yi onurlandırmasını söylemişti.

istiyorlarsa Atina'da yükselen Propylaia'yı Kadmeia'ya dikmeleri gerektiğini söylerken neyin peşinde olduğunu belli etmişti.⁹⁸ Epaminondas düşüncelerini paylaşan ya da düşüncelerini aşıladığı bazı arkadaşlarının, ki en yakını da Pelopidas idi, yardımıyla 379'da Thebai'yi Spartalıların boyunduruğundan kurtardı; bunun ardından başında bulunduğu Genç Boiotialılar partisi kısa zamanda bütün Boiotia'ya hakim olarak kendisine direnenler karşısında zafer elde etti. 371'de Sparta'da yapılan kongrede sadece Thebai'nin değil bütün Yunanistan'ın sözcüsüydü, Leuktra zaferinden sonra Helenist karakterini eylemleriyle de kanıtladı. Messenia'yı yeniden inşa edip Arkadia'yı tek bir devlet altında birleştirdikten sonra -ki bunları ancak bir Panhelenist başarabilirdi- sadece zararsız hale getirmek üzere gözlerini düşman Sparta'ya çevirdi, ama bunu yaparken Helen şehirlerini asla yok etmeye kalkmadı.⁹⁹

Epaminondas en fazla, kendisini taklit etmesiyle bilinen Korinthoslu Timoleon'u etkiledi (Plutarkhos, *Timoleon* 36). Timoleon Sicilya'yı kurtarmak üzere adaya geldiğinde, Sicilyalılar Yunanlarla barbarlar (yani Kartaca'ya bağlı tiranlar) arasında bir seçim yapmak durumuyla karşı karşıyaydı: Ya kurtarılmayı kabul edecekler ya da kimliklerine veda edeceklerdi. Yardım şimdi Korinthos'un sefaletini aşıp gelen bu adamın şahsında tezahür etmişti; Timoleon başından beri Sicilya'da Helenizmi kurmayı planlıyordu.¹⁰⁰ Hellas'tan ve Büyük Yunanistan'dan bolca göçmen getirmek suretiyle bunu başardığını daha önce anlatmıştık. Krimisos Savaşından sonra memleketine o kadar çok adak göndermişti ki, kendi şehri Korinthos'un tapınakları baştan aşağı Yunanlardan değil barbarlardan alınan ganimetlerle süslenmişti (Plutarkhos, *Timoleon* 29). Timoleon, Panhelenizme sadık kalmış

⁹⁸ Plutarkhos'un karşılıklı konuşmalar üzerinden bir tür tarihsel roman denemesine giriştiği *Sokrates*'te bu felsefi çevrelerin ana hatları bir ölçüye kadar yansıtılır. Bu, Lysis'in kemiklerini memleketi İtalya'ya götürmek üzere Thebai'ye gelen bilge Theanor adlı soylu bir Krononialının öyküsüdür; ayrıca Epaminondas'ın babası Polymnis'e, Lysis'e gösterdiği konukseverliğin karşılığını ödemek ister. Ancak Lysis için yapılan özel ayinlerin Thebaili dostları tarafından gerçekleştirildiğini, parasını kabul etmediklerini, çünkü Lysis'in onlara gönüllü yoksulluk idealini ve Pythagorasçı çileciliğin gerektirdiği görevleri öğrettiğini öğrenir. Lysis burada kalıcı bir iz bırakmıştı. Epaminondas'ın eğitimi için karış. Curtius (n. 96).

⁹⁹ Polyainos 2.3.5.

¹⁰⁰ Plutarkhos (*Timoleon* 20) Timoleon'un halkının Kartaca ordusuna hizmet eden Yunan paralı askerleri nasıl suçladığını anlatır.

Sicilya'ya her tür Yunandan oluşan karma bir nüfus yerleştirmeyi tercih etmişti; aristokrat eğilimleri olmamasıyla Dion'dan farklıydı, her yerde demokrasi kurdu, zaten iyi veya kötü, önündeki tek seçenek de buydu.

Epaminondas ve Timoleon gibi unutulmaz figürlerde kendilerine hakim olma ve kendi iradelerini yüksek bir davaya adanmak gibi bir özellik vardır, ki aslında bu Yunanlarda son derece az görülen bir şeydir. Bu özellikleri kaç kişinin hayata geçirebildiğini düşünmenin bir faydası yoktur, ancak hayata geçirebilenlerin de bunu ne kadar başarabildiğini merak etmek normaldir; yine de bu iki liderin hayata geçirdiğine ve bunu başarabildiğine eminiz. Birer Panhelenist olarak Philyppos ve İskender'e her yönden örnek olmuşlardı. Nitekim İskrates, Philyppos'a doğrudan şöyle der: "Herakles'in diğer torunları şehirlerini seviyor olabilir, ama sadece tek bir polis'in oğlu olmayan sen bütün Yunanistan'ı doğum yerin olarak görebilirsin, tıpkı atanın (Herakles) yaptığı gibi" (*Philyppos* 127). Diogenes feneriyle yurttaş olmayan biri, hatta değil bir Yunan, bir insanoğlu bulabilmek için dolaşırken ışık ve gölgesi buraya düşer.

Polis artık ahlakçı idealisti tatmin edemediği gibi egoistin tutkularını da tatmin edemiyordu. İphikrates olayı geleneksel yurttaşlık unvanlarının Atina'da artık fazla bir şey ifade etmediğinin acı bir örneğidir. Demosthenes, "Bildığınız gibi," der, "Atinalılar İphikrates adına bir heykel dikerek ve Pryanium'da yemek yeme hakkı tanıyarak, onu mutlu edecek armağanlar ve diğer unvanlar vererek kendisini ödüllendirdi. Ama o, Kotys'in çıkarını kollayarak sizin generallerinizle mücadele etme saygısızlığını gösterdi ve Kotys'in refahının kendisine verdiğimiz unvanlardan daha önemli olduğunu düşündü" (*Aristokratlara Karşı* 130). İnsanları belki de en çok kızdıran heykelini geride bırakıp kendi yoluna gitmesi olmuştu.

Bunun aksine, *şan şöhret tutkusu* kendini başka yollardan da dışa vurabiliyor ve insanlar herkes tarafından tanınmak adına sık sık acayip yollara başvuruyordu. Büyük şenlikler bunun için iyi bir fırsattı. Örneğin sağduyusunu ve doğru-yanlış algısını kaybetmiş gibi görünen Büyük Dionysios, Yunanları Syrakusa'dan öyle kötü tragedyaarla sıkıştırmıştı ki, Atinalılar da sonunda, 367 yılında düzenlenen Lenaia festivalinde *Hektor'un Kurtuluşu*'na birincilik ödülü vermek zorunda kalmıştı. Büyük Dionysios buna çok sevinerek bir partiyle kutlamış ama alkolü fazla

kaçırarak hayatını kaybetmişti.¹⁰¹ Fakat şöhrete giden büyük yol bazen cenaze törenlerinden geçiyordu. Pelopidas 364 yılında savaşta ölünce kederli Thessalialılarla diğer müttefikler aşırıya kaçan abartılı anma törenleri düzenlemiş (Plutarkhos'un *Pelopidas* 33'te kullandığı ifadeyle "insan mükemmelliğine gösterilen bütün önceki saygıları geride bırakmış"), her şehirde ve mahallede büyük kortejler oluşmuştu. Aslında burada tam olarak gerçek duyguların dışı vurulmasından çok, bir tür bulaşıcılık etkisi, bir tür şöhrete tapınma ihtiyacı söz konusuydu.¹⁰² Karia hükümdarı Mausolos'un 352'deki cenaze töreni sadece başkent Halikarnassos ile sınırlı kalmayıp bütün Yunan şehirlerine yayılan bir toplumsal olaya dönüşmüştü. Mausolos da görkemli şeyleri severdi, nitekim Halikarnassos'u yeniden inşa ettikten sonra sarayının planlarını bizzat kendisi çizmiş ve alan kullanımındaki ustalığıyla dikkati çekmişti (karş. Vitruvius 2.8). Mausolos ölünce aynı zamanda kız kardeşi olan dul eşi Artemisia yası ulusal bir gösteriye dönüştürdü. Bu olay ve ardından Artemisia'nın kederinden erken ölmesi nedeniyle kısa süren hükümdarlığı (352-350) Makedonya'nın bütün izleyenlerin hayranlığını çekmesinden hemen önceydi; bu büyük toplumsal gösteri dünya çapındaki gerçek şöhretin hemen öncesine denk gelmişti.¹⁰³ Mausoleum -her ne kadar gereksiz gösterişine itiraz etmek mümkünse de- sadece kendinden önceki diğer muhteşem cenaze anıtlarını gölgede bırakmakla kalmamış, inşaatı tamamlandığında da -ki Artemisia bunu görememişti- devasa kutlama törenleri ve büyük bir agon düzenlenmiş, ayrıca (sanki tek bir cenaze nutku yetmezmiş gibi) dört önemli hatip Masuolos'a övgüler düzmek için birbiriyle ya-

¹⁰¹ Olympiodoros'un *Platon'un Yaşamı*'na göre bir sürü korkunç suç işlemiş olan Dionysios yargıç olarak yetenekleriyle büyük gurur duyuyor ve Platon'un yanında böbürleniyordu.

¹⁰² Panhelenler arasında ölümler için genellikle son derece müsrifçe ayinler düzenlenirdi. Timoleon'un cenaze töreni de muhteşem bir festivale dönüşmüştü (Plutarkhos, *Timoleon* 39).

¹⁰³ Artemisia'nın kocasının küllerini Gellios'un (10.18) ve Valerius Maximus'un (4.6) dediği gibi gerçekten içeceğe karıştırıp kısa bir sürede içip içmediğini tartışmayacağız. Vitruvius'tan anlaşıldığı kadarıyla, dul bir kadın olarak kendini tamamen mateme kaptırmıştı. Rodoslularla savaşta güçlü durmuş, zekice ve fedakâr davranışlar sergilemişti. Rodos'u tamamen ele geçirdiği ve zaferini onurlandırmak adına buraya, şehre damgasını vurduğunu gösteren bir anıt dikildiği söylenmektedir. Rodoslular bu heykeli sonradan da kaldırmaya cesaret edememişler, sadece üzerine *abaton* -yaklaşmak yasak- adı verilen bir gözlem kulesi yapmakla yetinmişlerdi.

rışmıştı. Bu devasa gösterişli fantezinin galibi tarihçi Theopompos olmuştu.

Dizginsiz bireyselliğin ideal Panhelenizm ile rekabet edebilmek için bir çıkış yoluna ihtiyacı vardı; suç bile şan şöhret için bir yoldu ve kötüler kadar iyiler de bu yönetime başvuru-yordu; şan şöhre-te artık (*Spartam natus es; hanc orna* - Spartalı olarak doğdun; ona layık ol, deyişinde olduğu gibi) sadece bir polis'e bağlı kalınarak ulaşılamıyordu. Artık gerçek yurtseverlik duygularıyla tatmin edilemeyen tutku şimdi sadece Pheraili İason'u öldüren yüksek ilkeli tiranlıklar gibi idealistlerin soyutlamalarına değil aynı zamanda çılgın yıkıcılığa dönüşüyordu. Örneğin 356 yılında Ephesos tapınağını ateşe veren Herastratos (işkence altında da olsa) bunu meşhur olmak için yaptığını itiraf etmişti. Ephesoslular kundakçının adını gizli tutmayı kararlaştırmıştı ama Theopompos bu ismi tarihlerinde vermişti (Valerius Maksimus 8.14). Bir zamanlar Homeros'un doğum yeri konusunda birbirine giren yedi şehir şimdi de Epaminondas'ı öldürenin Mantinialı mı, Spartalı mı, yoksa Atinalı Gryllos mu olduğu konusunda birbirine girmişti (Pausanias 8.4). Kral Philyppos'u öldüren Pausanias sofist Hermokrates'e nasıl ünlü olabileceğini sormuş ve o da şu cevabı vermişti: "Büyük işler yapan birini öldürerek." Katil böylece kurbanın büyük ününün etkisi altında kalmış ve aynı zamanda ender veya eşsiz olana duyduğu nefreti tatmin etme şansı bulmuştu.¹⁰⁴

Sıradan şöhretle tatmin olmayan bazıları *kendini tanrılaştırma* yoluna da gidebilir. Tanrılara ve onların güçlerine duyulan saygı o kadar azalmıştı ki bu büyük bir iltifat sayılmıyordu; ama insanlar inandığı sürece tanrı mertebesine yükseltilmekte de bir sakınca yoktu. Tıpkı eskiden tanrıların *soyundan* gelmek bir tür ayrıcalık ruhsatı iken, her şeyin kokuştugu şu zamanda da bir Tom, Dick ya da Harry'nin *kendisini* tanrı ilan etmesinde bir sakınca olmaması gibi.¹⁰⁵ Daha önce gördüğümüz gibi kendi kendisinin reklamını yapan ilk isim Lysandros idi; kendisine kurbanlar

¹⁰⁴ Diodoros 16.94. Sezar'ın bağışlamasından umudu kesince Dio Kassios'un azgın Dolabella'ya yönelttiği argümanı karşı: "Ölmeden önce gerçekten kötü bir şey yapmak istiyordu, böylece ebediyen unutulmayacaktı." Plutarkhos'un Thebai'nin kurtuluşuyla ilgili sözleri entrika ve krizlerin ayrıntılarına girmekten duyulan karakteristik zevki göstermektedir. Burada Plutarkhos Rönesans döneminin İtalyan yazarlarını akla getirir.

¹⁰⁵ Karş. s. 80 üstte.

adattırnp zafer şarkıları yazdırmış, saray şairini yanından ayırmamış ve Samos'ta demokrasiyi yerle bir ettikten sonra Hera festivalini feshedip yerine Lysandreia diye bir festival düzenlemişti (Plutarkhos, *Lysandros* 18). Zaman içinde onu taklit edenler çıktı. Heraklialı korkunç Klearkhos kendisine tanrılar gibi tapınılmasını ve unvanlar verilmesini istemiş, tanrı heykellerindekine benzer kıyafetler giymiş, kendisini ve oğlu Keraunos'u Zeus'un oğlu olarak adlandırmış ve caddelerde arkasında bir altın kartal taşıtmıştı.¹⁰⁶ Yine Heraklialı olan Heraklides Pontikos da, Platon ve Aristoteles'in öğrenciliğini yapmış olmasına ve kendisinin de bir yazar olmasına karşın aynı şekilde davranmıştı; her nasılsa doğduğu şehrin Klearkhos'un haleflerinin elinden kurtarılmasını da sağlamıştı. Bu Heraklides kahramanlık unvanları peşindeydi. Heraklialı elçiler bir kıtlık yüzünden Delphoi'ye gittiğinde, Pythia'ya rüşvet vererek, ancak kendisine bir altın taç ödülü verilmesi ve öldükten sonra da anıt dikilmesi halinde yardım edebileceğini söyletmişti. Ama bu hiç kimse için iyi sonuçlanmadı. Tiyatroda yapılan bir taç giyme töreni sırasında Heraklides kalp krizi geçirdi ve aynı sırada Pythia da Delphoi'deki *adyton*'da bir yılan tarafından ısırıldı. Heraklides ölüm döşeğinde cesedinin gizlice bir yere götürölüp yatağına bir yılan bırakılmasını emretti, böylece tanrılara katılmaya gittiği düşünülecekti. Ama bu hile de işe yaramadı ve Heraklides'in bir kahraman değil bir aptal olduğu ortaya çıktı.¹⁰⁷ Bu öyküden sonra Thrakeli bir klan şefi ve tehlikeli bir ayyaş olan ve bir defasında Athena ile evliliğini kutlamak için bir ziyafet düzenleyip zifaf odası yaptıran İphikrates'in kayınpederi Kotys'in öyküsüne şaşırmamak gerekir. Gelinin gelmek üzere olup olmadığını görmek için gönderdiği iki muhafız olumsuz bir cevapla geri döner. Öfkesinden adeta kendinden geçen adam iki muhafızı bir bir öldürür; üçüncü muhafız kurnazlık edip tanrıçanın bir süredir kendisini beklediğini söyler. Artakserkses Okhos'un ordusunda paralı asker olan ve isyan eden bir Pers eyaletini bastırmak suretiyle iyi bir danışman ve asker olduğunu kanıtlayan Nikostratos'un bütün zekiliğine rağmen birtakım aptallık yaptığı söylenir; iri yapılı bir adam olan Nikostratos savaşa giderken üstüne bir aslan postu giyip eline bir sopa alarak Herakles'i taklit eder (Diodoros 16.44). Benzer

¹⁰⁶ Justinus 16.5, Aelianus, fragman 86.

¹⁰⁷ Diogenes Laertios 5.6.6. ve *Suda*'daki bir versiyon, *Heraklides* maddesi.

hezeyanlar yaşayanlardan biri de sanatıyla insanın hayatını uzatabildiği için kendisine Zeus diyen ünlü hekim Syrakusalı Menekrates idi.¹⁰⁸ Tedavi ettiği sara hastaları yazılı bir ifadeyle onun kölesi olduklarını kabul etmeye zorlanıyordu; onların da tanrı gibi giyinmesi ve maiyeti olarak arkasından yürümeleri gerekiyordu - örneğin kimi pelerin giyip bir Herakles veya bir Hermes olurken, kimi de bir haberci asası ve kanatlı ayakkabıyla Apollon ve Asklepios oluyordu; arkasına bu tanrılar topluluğunu takan Menekrates'in kendisi de mor giysiler ve mücevherlerle süslenmiş ayakkabılar giyip başında altından bir çelenk ve elinde bir asayla yürüyordu. Kral Philyppos'a yazdığı bir mektuba "hayat veren adam" diye imza atarken muhatabına da "evrensel yok edici" diye hitap etmişti; kral tepki göstermemiş, sadece aklına mukayyet olması dileklerini iletmekle yetinmişti. Philyppos'un bir ziyafette kendisine ayrı bir kanepede onur yerini verip, herkes ziyafet çekerken onun önüne sadece bir tütsü koyarak kendisiyle dalga geçtiği söylenir. Menekrates önce kendisine gösterilen saygıdan mutlu olmuş ama bir süre sonra aptal bir ölümlü gibi karnı acıkmıştı; sonunda kendisine tepeden bakıldığını söyleyerek öfkeyle ziyafeti terk etmişti.¹⁰⁹ Bunların hiçbiri şaşırtıcı değildir. Bu çağda insanlar bu tür bozukluklara yatkındı, çünkü sıradan bir siyasi kariyere razı olmadıkları sürece *polis*'te başka türlü öne çıkmaları mümkün değildi. Bu tür bir şan şöhretin kayda değer son bir örneği tarihsel olarak bir mi yoksa iki kişi mi olduğu bilinmeyen Phryne figürü idi. Hakaret ettiği Euthias tarafından *asebeia* ile suçlanınca giysisini yırtıp açarak yargıçlara memelerini göstermişti; memeler kutsal korkuyla doluydu, dolayısıyla bu Aphrodite rahibesi ve elçisinin öldürülmemesi gerektiğine karar verildi. Eleusis ve Poseidonia şenliklerinde bütün Helenlerin önünde denize çıplak girmişti, genel hamamlara gitmediği ve genellikle bedenini hafifçe örttüğü için bu olay çok dikkat çekmişti. Apelles, Anadyomene'sinde onu model almıştı; Praksitelis'in onun hakkında ne düşündüğünü, doğduğu yer olan Thes-

¹⁰⁸ Athenaios 7.33 vd. *Zen*'in Zeus'a, *Zenos*'a benzediğine bakılırsa burada bir kelime oyunu yapılmış olabilir.

¹⁰⁹ Plutarkhos, *Agésilaios*'unda, 21, mektubun Agesilaos'a gönderildiğini söyler. Ziyafetin öyküsü ayrıca Aelianus, *Varia Historia* 12.51, tarafından anlatılır. Ölümlü statüsünden hoşnut olmayan Anno adlı bir Kartacalı vardı. Birkaç kuş bulmuş, bunlara gizlice "Anno bir tanrıdır" demeyi öğretmiş ve salmıştı. Serbest kalan kuşlar kendi melodilerini söylemiş ve Anno'yu unutmuşlardı. Aelianus, *a.g.e.* 134.30,

piai'ye dikilen ona adanmış bir Eros heykeli ile Aphrodite'nin yanında duran Phryne heykelinden anlamak mümkündü. Buna bir de Delphoi'de de Arkhidamos ve Philyppos heykellerinin yanında altın bir Phryne heykeli bulunduğunu ekleyecek olursak, Praksiteles'in iki figür olduklarını söylemesine rağmen insanların zihinlerinde Aphrodite ile karıştırıldığı anlaşılmaktadır; yine aynı dönemde Atarneoslular Hermeias'ı överken tanrıya benzetilen Aristoteles'in saçma bir şekilde *asebeia* ile suçlanmış olması muhtemeldir (Athenaios 696a).

Bazıları tanrı olduğunu iddia eder ya da tanrı statüsü verilirken, bazıları da idealleştirilmiş figür olarak görünmekle yetinmekteydi. Örneğin komedi ve coşkulu şiir yazarı Anaksandrides at üzerinde gezerken coşkulu şiirlerinden yüksek sesle dizeler okurdu. Uzun boylu, dalgalı saçlı yakışıklı bir adamdı, kenarları altın süslemeli kıyafetler giyerdi. Şiirlerinden biri ödül almazsa onu asla yeniden yazmaya kalkmaz, kağıdı parça parça edip yakmak üzere tütsü kabının içine koyardı (Athenaios 374b). Onun gibi insanlar sık sık Attika'nın alaycılık eğiliminin kurbanı olurdu.

Bu dönemde *özel hayat* konusunu ele alırken zaman zaman söz edilen bir olguyla -*Devletten uzaklaşmakla*- işe başlamamız gerekir. Eski teoriye göre kişinin doğduğu yerden başka bir yerde yaşaması "uygun değildi"; tiranlık *poleis*'indeki yasa ve uygulamalar kişilerin oldukları yerde kalmalarını sağlamaya dönük olup, bunun eski bir güzel gelenek olduğu duygusunu aşılama çalışıyordu.¹¹⁰ Ancak zaman içinde bulundukları şehri terk eden bazı önemli insanlara rastlıyoruz: Örneğin Aiskhylos gibi Simonides de Yunanistan'ı terk edip Sicilya'ya yerleşmişti, Euripides son yıllarını Makedonya'da geçirmiş, Herodotos Thuri'de yaşamıştı.¹¹¹ Gerçek buydu, diktatörlük yönetimi tıpkı 1793-4'teki Fransız devrimci hükümetinin yaptığı gibi göçü suç olarak görüp cezalandırırsa da halkın Devletten kaçmasını engellemenin bir yolu yoktu. Askerlik hizmetinden kaçmak olarak değerlendirilme-

¹¹⁰ Plutarkhos, *Moralia* 602b, bir kişinin ülkesini terk edip başka bir yerde yaşamasının ne soylu ne de adil bir davranış olduğunu söylerken kesinlikle eski bir kaynaktan yararlanmıştı; örneğin bir Spartalı utanç verici bir durumda ve siyaseten çökmüş bile olsa ülkesini onurlandırmak zorundaydı!

¹¹¹ *Moralia* 604d vd. Euripides bir fragmanda (Nauck 1047) *ubi bene, ibi patria* -kendimi nereye ait hissediyorsam vatanım orasıdır- fikrini dile getirir. "Kartal her türlü gökyüzünde uçarak yücelir, iyi insan için her yer vatanıdır."

sine, Leokrates'i yargılayan Lykurgos'un acımasız suçlamalarının hedefi olmasına ve ölüm cezasıyla cezalandırılmasına rağmen göç yine de önlenemiyordu; önde gelen yurttaşların göç etmeseler bile *polis*'in varlığı açısından hayati kabul edilen vatan-severliğe burun bükmesi *polis* için işlerin iyi gitmediği anlamına geliyordu.¹¹² Daha kurnaz olanlar "erdem"den yana tavır koyup Devlet içinde yaşamayı seçenlerin kaderi olduğu üzere *polis* tarafından yutulmamak için topraklarında kalıyor ve düzeltmeyecekleri şeylere ayak uydurmaya çalışıyorlardı; fakat *polis* gücünü makul sınırların ötesinde artırdığı için artık iç dünyayı kontrol edemiyordu; hayal gücü hapsedildiği sınırların dışına taşıyor, felsefeye sığınyor ve kendini hayatın zevklerine ya da hoşlandığı şeylere veriyordu.

Özel bir uğraş olarak hitabet İsokrates'in kişiliğinde somutlaşmıştı. Üç şeye değer verdiği söylenirdi İsokrates'in. Biri elden geldiğince ölçülü olmak yani *sophrosyne* idi, "çünkü Devletten uzak duruyor ve kamu işlerine karışmama kararlılığından taviz vermiyordu." Dolayısıyla Khaironia haberini duyunca intihar etmesi onun ruhsal özgürlüğünün en inandırıcı kanıtı gibiydi.¹¹³ Filozofların Devlet ile ilgili sözleri ya olumsuz eleştirilerden ya da Ütopyalardaki olumlu özelemlerden ibarettir; bunlar Devletten uzak durmanın en çarpıcı göstergeleridir. Özgür kişilik kısmen *polis*'e karşı kayıtsızlık şeklinde tarif ediliyordu; yoksulların durumunda ise kayıtsız olan *polis* idi. Filozoflar bir bir bu yolu tuttu. Platon agoraya veya Pnyks'e giden yolu bilmeyen filozoftan bahsetti, Antisthenes ve Diogenes tamamen kozmopolit bir yolu benimsedi; burada Aristippos ile Hedonistler dikkat çekmektedir; kaba ve bayağı egoizmleri içinde filozofun gittiği her yere yabancı olduğunu ilan ettiler. Esas olarak bolca seyahate dayanan araştırmacılar da aynı tarafa yöneldi. Demokritos, Hippokrates ve Eudoksos ile tarihçi Ephoros ve Theopompos da aynı fikirdedir; Aristoteles Atina'daki aktif hayatla bağlarını kesmişti, ama siyasi teorileri nedeniyle saygın bir devlet adamı olarak gö-

¹¹² Lysias'ın (*Oration* 31.6) döneminde bile kendilerine elverişli koşullar sunan yerlere yerleşenlere hoşgörüyle bakılmazdı; Lysias bu kişilerin saygı duyduğu şeyin şehir değil cüzdanları olduğunu söyler.

¹¹³ Pausanias 1.18.8. Pausanias, Demosthenes'in ölümü üzerine de genel kabul gören Yunan görüşünü dile getirir: "Kendini tamamen politikaya veren ve *demos*'a sonuna kadar güvenen hiç kimsenin sonunun iyi olmadığı görüşü bana da doğru görünüyor" (*a.g.e.* 1.8.4).

rölüyordu, yani o Devletten sadece uzak değil aynı zamanda onun üstündeydi de. Son olarak, münzevi yaşamı tavsiye eden Epiküros sadece Devletten değil aynı zamanda şan şöhetten de uzak duruyordu, Devlete karşı duyduğu küçümseme duygusunu insanoğluna karşı duyduğu küçümseme duygusuyla birleştirmişti; belki de bunun nedeni kötülüğe karşı uyanık olma dürtüsü ve başkalarını -özellikle de yetenekli olanları- mutlu etmek istememesi, hatta onların mutluluklarına tahammül edememesi idi.

Demokratik Atina'da Devletin reddi, değişmeden ve demokratik gelişimden uzak kalan eski kurumlara hayranlığa dönüşmüştü; bu özellikle de Mısır ile oligarşi yanlılarının hayranlık duyduğu ve Mısır'ı örnek aldığı düşünülen Sparta için geçerliydi. Mısır'a duyulan bu hayranlık sadece bu ülkeye hayranlığıyla bilinen Platon değil, zaman zaman İsokrates tarafından da dile getirilmekteydi. Busiris'in (15 vd.) kast sistemini antik kurucu babaların zekice bir buluşu olarak gördüğünü ve tıpkı Mısır'da olduğu gibi Atina'da da bazıları çalışmak ve bazıları da (savaşçı kast) serveti korumak için doğmuş olsaydı hayatın daha güzel olacağını düşündüğünü (a.g.e. 20) görünce, aklımıza aynı şekilde Çin'e hayranlık duyan Aydınlanmacı düşünürler gelmektedir; Platon gibi Busiris de Mısırlıların dindarlıklarına övgüler düzmektedir (a.g.e. 24).

Evsizlerle paralı askerler özel durumları nedeniyle Devletin dışındaydı; ama Devletin içinde yaşamaya devam edenler yoksullukla acımasızlık arasında bir tercih yapmak zorundaydı.

Atina ayrıca başka bir idealden yani *agon* idealinden bezmişti. 5. yüzyılda bile yeni bir *agon* yani siyasi rekabetçilik çıkmış ve halkı bambaşka bir şekilde birbirine düşürmüştü; ama artık diğer güçler de bu tutumu zayıflatmaya başlamıştı. Jimnastik özgür insanların hayatındaki temel yerini korumaktaydı,¹¹⁴ hatta Aristoteles zaman zaman jimnastik egzersizinin aşırıya kaçtığını düşünüp bunun hem iyi görünüm hem de sağlık açısından zararlı olduğunu söyleyerek¹¹⁵ yahut çocuğun genel fiziksel gelişimi ta-

¹¹⁴ Yaşlıların da gençler gibi fiziksel egzersiz yapması gerektiği konusunda karşı. Plutarkhos'un önemli metni *Mor.* 793.

¹¹⁵ *Politika* 8.3, eğitime en fazla önem veren şehirlerden söz ederken, bunların bütün çocuklarını atlet yapmaya çalıştığını, buna karşılıklı Spartalıların bundan kaçınarak onları savaşan hayvanlara çevirdiğini (çünkü bunun daha çok işlerine yaradığını) söylemektedir.

mamlanmadan erken yaşta jimnastiğe verilmesini sakıncalı bularak eleştiri yöneltme gereği duymaktadır.¹¹⁶ Gerçek agonun savaş gibi felaketler dışında eskisi gibi sürmemesi için bir neden yokmuş gibi görünmektedir. Olimpiyatlarda zafer kazananlar her zaman olduğu gibi kendisini görmek için çatılara çıkan insanlar tarafından karşılanmaktadır; heybeti ve gücüyle efsane olan Polydamas yüzyılın dönümüne kadar ününü korumuştur.¹¹⁷ Fakat bu tür becerilerle eskisi gibi gerçek bir şan şöhrat sahibi olmak artık mümkün değildi ve çok az kişi lirik şiir ve koro yarışmalarına katılabiliyordu. Platon araba yarışlarından söz ederken doğrudan küçümseyici bir dil kullanmaktadır; Aigina'nın elinde köle olarak tutulan Platon'u satın alarak kurtaran ve araba yarışlarında usta olmasıyla övünen Kyreneli Annikeris Akademi'de hatasız bir tur atarak Platon'a fiyaka yapmış, filozof da bu kadar küçük ve basit şeylerle mutlu olan bir adamın önemli bir şey konusunda ciddi olmasının mümkün olmadığını söylemişti (Aelianus, *Varia Historia* 2.27). Daha önemlisi, Yunanistan'ın çoğu bölgesinde kimse Olimpiyatlarda veya geçmişin debdebeli faaliyetlerinde yer almak istemiyordu, çünkü birçok yerde zenginler sistematik biçimde zulüm görüyordu, hem *khoregia*'ya hem de evin ihtiyaçlarını karşılamaya hâlâ gücü yetenler kendilerini şanslı görüyordu. Değiş yerindeyse, dört atlı arabaları denizaşırı Yunan topraklarından gelenler sürüyordu, nitekim Büyük Dionysios'un artık Gelon veya Theron gibi davranabileceğini düşünmesinin nedeni de buydu. Kötü tiran 388 yılında kardeşi Thearides'i Olimpiyatlara hepsinden daha hızlı olan dört atlı bir arabayla gönderdi, ayrıca şenlik toplantıları için en güzel şekilde boyanıp altınla süslenmiş çadırlar yolladı. Bunun dışında şiirlerini okutmak üzere en yetenekli okuyucuları gönderdi, çünkü ilk olarak güzel seslerinden dolayı kalabalık bunlara mutlaka kulak kesiliyordu. Ama biraz zaman geçip de bu şiirlerin ne kadar kötü olduğunu görünce Dionysios ile alay ediyorlardı; hatta bu alaylar öfkeye dönüşüyor ve bazıları çadırlarını soyup yağmalıyordu. Hatip Lysias kalabalığa, tanrısız tiranın gönderdiği yarışmacıların kutsal agona katılmasını engelleme çağrısı yapmış, ama yine de katılınca Dionysios'un arabalarından bazıları yolun dışı-

¹¹⁶ *Politika* 8.4. Olimpiyatlarda zafer kazanan sadece iki üç kişinin genç ve yetişkin erkek olarak başarılı olduğunu belirtir.

¹¹⁷ Pausanias 6.5.3. Polydamas 93. Olimpiyatlarda şampiyon olmuştu.

na yuvarlanmış, bazıları da çarpışarak parçalanmıştı.¹¹⁸ Bu öykünün doğru olup olmadığı bir yana, Yunanlar sonunda şu karara varmıştı: “Çadırları, atları ve arabaları herkes görmek ister; ama sahnede kötü şiir istemiyoruz.” Buradan Olympia’daki işleyişin hâlâ çok demokratik ve Attika teokrasisiyle çelişmediği sonucuna varabiliriz.

Atletlere gelince, Leuktra’dan sonra bütün Sparta sisteminin gözden düşmesiyle jimnastik agonu da gerilemeye başlamıştı. Gerçek askerler atletlere fazla kafa yormaz olmuştu. Epaminondas hoplitlerin atletizm değil askerlik eğitimi alması gerektiğini savunuyordu (Plutarkhos, *Krallar: Epaminondas* 3). Artık filozoflar da atletler hakkında pek olumlu bir şey söylemiyordu. Agon ilkesinin doğrudan reddedilmesi Aristippos’tan Epiküros’a kadar uzanan hedonist öğretinin bir parçasıdır; “her zaman birinci ol” şeklindeki slogan iyi yaşamla örtüşmüyordu. Diogenes de kaslı adamlardan hoşlanmıyordu. Öğrencilerine yani Kseniades’in oğullarına iyi bir jimnastik eğitimi imkânı sağlamış olsa da profesyonel atletlerle alay ediyordu. Kendisine atletlerin niçin bu kadar duyarsız olduğu sorulunca, onların domuz ve sığır etinden ibaret olduğunu söylemişti; hekimliğe dönmüş başarısız bir güreşçiye, “Sanırım, seni yenenlerin işini bitirmek istiyorsun” demişti (Diogenes Laertios 6.30, 49, 62). Platon’un İsthmia oyunlarında, güreşte, biyografisini yazanların dediği gibi gerçekten şampiyon olduğundan kuşkuluyuz (*a.g.e.* 3.5). Her halükârda, aşağıdaki öyküde de görüldüğü üzere agon zaman geçtikçe Atinalıların gözünde giderek geriledi. 332’de şehir para cezası aldı çünkü Kallippos adlı biri Pentatlonda rakibine rüşvet vermişti; Atinalılar cezayı ödeyip işi kapatacakları yerde başsavcılar Hyperides’i Elis’e göndererek cezanın iptal edilmesini istemişti. Elealıların reddetmesi üzerine Atinalılar cezayı yine ödemeyince Olimpiyatlardan çıkarıldılar. (Atinalıların hâlâ girmeye çalıştığı) Delphoi, kuşkusuz Elealıların da bastırmasıyla ceza ödeninceye kadar tanrının Atinalıların dileklerine karşılık vermeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Atinalılar tazminat olarak altı Zeus figü-

¹¹⁸ Diodoros 14.109. Dionysios’un Sicilya’ya giden gemisi fırtınayla Tarentum’a sürüklendi. Tiranın dalkavukları, onun yeteneklerinin herkesi kışkandığını söyleyince tiranın yazma şevki daha da artmış ve şiirlerini gözden geçirmeleri için ünlü şairleri davet etmişti. Bu işbirlikçiler de onu pohpohlamaya devam edince tiran şiirdeki başarısının askeri başarılarını geçtiğini düşünmeye başlamıştı; ama iyi bilen bir anekdota göre sadece Philoksenos dilini tutamamıştı, Diodoros 15.6.

rü gönderdi; Pausanias bunların üzerindeki yazıları görmüştü (Pausanias 5.21.3). İskender genç olduğu halde Olympia'da yarışmayı reddetmişti, çünkü kendisi koşucu olmasına rağmen atletlerden nefret ediyordu (Plutarkhos, *İskender* 4). Müzik, avcılık ve eskrim gibi yarışmalarda ödülleri koymuştu ama boks ve *pankration*'a koymamıştı.

5. yüzyılda asıl agon Devlette etkin olma rekabetiydi ve bu da büyük ölçüde kötü bir şeydi; gördüğümüz gibi şan şöhret açlığı korkunç patlama noktaları buluyordu; artık rekabetin en yoğun olduğu alan kurnazlıktı ve birçok birey bu özelliğiyle şan şöhret sahibi oluyordu. Bir de tembellik gibi nitelikleriyle yani agonun gerektirdiğinin tam tersi bir özelliklerle ünlü olanlar vardı.¹¹⁹ Ama insanları değerlendirmenin başlıca ölçüsü zenginlikti: Atina'ya gelen genç bir İonialının üzerinde kenarları altın süslemeli, mor renkli bir giysi vardı; nereden geldiği sorulunca şöyle cevap vermişti: "Ben zenginim."

Buradan entelektüel yaşamın içinde bulunduğu duruma dönüyoruz. Felsefe kuşkusuz 4. yüzyılın başat özelliklerinden biridir. Düşünen insanlar üzerindeki etkisini yitiren *polis*'in ve mitolojik temeli yıkılan dinin yarattığı, henüz yeni yeni filizlenen tek tanrıcılıkla doldurulması mümkün olmayan boşluğu felsefe, saf-sata, retorik ve genel olarak öğrenme dolduruyordu. Demokritos, Platon ve Aristoteles, hepsi de iş başındaydı, bilgi ve düşünce yeşeriyordu, dolayısıyla Atina'daki hayatın tehlikeleri ve zulümleri bile onları durduramıyordu.

Bu dönemde filozofların devlet adamları ve askeri liderler gibi gerçek önemli kişiler olmasıyla birlikte daha önemsiz numaracıların iftiralarına hedef olmaları kaçınılmazdı. Lukianos'un beş yüz yıl sonra (örneğin *Bağımlı Araştırmacılar*'da) anlattığı ve İskrates'in "Sofistlere Karşı" kısa ama önemli bir yazıda tanıttığı süreç bu dönemde kendini yeni yeni hissettirmeye başlıyordu. Bu süreç Platon'un zirveye ulaştığı dönemlerden itibaren gerçek filozofların yanında bir güruhun oluştuğunu göstermektedir; kuşkusuz bunlar da filozof olarak görülmekteydi fakat Yunan dünyasının çeşitli yerlerinde öğretmenlik, hatiplik, vs. yapıyorlardı. Ne filozof ne de hatip olarak gerçek anlamda yetkin olmadıkları için, göründükleri halleriyle bilgi birikimleri arasındaki orantısızlık bütün disiplinin itibarının sarsılmasına yol açıyordu. İsk-

¹¹⁹ Karş. Athenaios'taki, kitap 9, farklı eğilimlerin listesi.

rates bunlara saldırırken belki kafasının gerisinde hafif bir kötü niyet olabilir; ama derin hoşnutsuzluğunun kısmen onun altını oymalarından kaynaklandığı gayet açıktır.¹²⁰ Yine de felsefi ve ahlaki iddialarla süslenmiş genel geçer ifadelerle talimatlar vermeye kalkışan ve güya öğrencilerini eğittiklerini iddia eden bu tip insanlardan oluşan bir kuşak vardır. Bütün bunların kaynağı belagate ve hitabet hilelerine abartılı değer veren o dönemin Yunanistan'ıdır; ister değerli bir şeyi popülerleştirmek suretiyle vasatlaştırmış olsunlar ister taklitle yetinsinler bu tür vasat konuşmacıların sayısının artması doğaldı.

Geçmişte *şiiir* birçok türü büyük başarılar kazanmış ve düşünce edebiyatı çağdaş inançsızlıkla mücadele etmek zorunda kalmıştı, ki bu da niteliği ne olursa olsun meşhur olmasını engellemişti. Epik *şiiir* bitmişti; Lysandros'un Antimakhos'u hâlâ ayakta ydı, fakat günümüze kadar ulaşan parçalara bakarsak, Rodoslu Apollonios'un *Argonautika'sı* gibi *Thebaililer* de ukalaca bir öykünmeden başka bir şey değildi. Methiye de yok olmak üzereydi ya da taşlamaya dönüşmekteydi; büyük lirik *şiiir* Pindaros'la birlikte bitmişti; yüzyıl boyunca istikrarlı bir şekilde varlığını sürdürmesine karşın Attika tragedyasından geriye hemen hiçbir şey kalmamıştır ve sadece tek tek aktörleri üne kavuşturmuştur. Siyaset ve felsefe *şiiiri* dışarı atmıştı; cır cır ötebilen herkes şairleri gölgede bırakabilirdi. Yeni şairler ise demokrasi tarafından sindirilip yok edilmekteydi. Eski seyirci yani bir zamanlar festival alanlarını pırıltılarla dolduran, adlarına *epinikion* ve evlilik *şiiirleri* ve mersiyeler yazılan aristokrat Yunanistan da kalmamıştı; şölen toplumsal çürümeye kurban gitmişti. Özel *şiiir* diye bir şey de kalmamıştı, ya da kenara köşeye itilmişti. Zevk veren orta ve geç komedi, bütün ustalığıyla yeni coşku anlayışında yeri olan müzik ve her zamanki gibi zenginleri konu alan birçok kült performansı hâlâ canlılığını koruyordu. Devletin ölümü yeni bir siyaset bilimine yer açarken, bu dönemde *şiiir* gerilemiş ve yerini teori almıştı; Aristoteles ise *Poetika'sını* yazıyordu.

4. yüzyılda canlı kalan tek sanat formu heykeldi. Büyük şans eseri *banausia* sanatı olarak görüldüğü için sadece gerçekten yetenekli insanları çekiyordu. Retorik ve felsefe onu gevezelikleri-

¹²⁰ Örneğin hocalık ücretlerinin üç dört minae olmasından (kendisi on istiyordu) ve buna rağmen altın ve gümüşten nefret ediyormuş gibi davranmalarından yakınıır.

le lime lime edemeyecek kadar zayıftı. Platon'un dünya üzerinde daha az sanat eseri bulunması ve olanların da daha çok Mısır tarzında olması gerektiği yolundaki dindar dileği yerine gelmeyecekti. Neyse ki bu sanat formu kriterleri karşılamayı başardı ve yön 5. yüzyılda belirlenmiş oldu. Bu sanat formu drama gibi herhangi bir yarışmada jürinin karar verdiği tek bir başarıya ya da tiyatrodaki olduğu gibi seyircinin ilgisine bağımlı değildi; Aristophanes'teki Euripides'te olduğu gibi kendisine musallat olan bir parodi yoktu; 5. yüzyılın sonlarında genel bir dağılma sürecine sürüklenmemişti. Sanat yeni döneme eksiksiz bir enerjiyle girdi ve tam Helen yüceliğinin tatlı meyvelerini ancak şimdi vermeye başlıyordu. Ayrıca sanat siyasi yıkımdan, Leuktra, Mantinia ve Khaironia'dan etkilenmiyor, özel lüks zevkinin ilk evresi tarafından teşvik ediliyordu.

Aynı zamanda bunlar tanrıları diri gözlerle gören ve sanatta nihai biçimlerini veren son sanatçılardı. Bu çağ ruhsal olarak daha öznel ve daha derin duyguları, daha canlı bir ruh hali ifadesini hedefliyordu; coşku, özlem ve melankoli tanrıların zamanıydı bu, rüya zamanıydı; aynı zamanda içtenliğin muhteşem nitelikleriyle aydınlanmış seçkin cazibe ve formlara kalıp verme zamanıydı. Kephisodotos Musaların belki de ilk devresini ve yetişkinin yanında duran çocuk figürünü yaratmıştı; Eirene Plutus ile, Hermes de genç Dionysos ileydi. Büyük heykeltıraş Skopas tanrıların tekrar eritme potasına atılıp yeniden biçimlendirilmesine neden olmuştu; Aphrodite'yi çıplak tasvir eden ve deniz tanrıları dizisini groteskliğin bütün izlerinden kurtaran ilk heykeltıraş oydu. Temaları arasında çılgın mainadlarla üç muhteşem Eros, Pothos ve Himeros -Aşk, Özlem ve Arzu- figürü de vardı. Skopas'tan biraz daha genç olan Praksiteles aynı çizgiden gitmiş ve bu son üçlü figüre Peitho ile Paregoros'unkileri (İkna ve Teselli) eklemişti. Mucizevi Knidoslu Aphrodite, Praksiteles'indi, yine Spokas'ınkinden aşağı kalmayan Eros ile yeni Dionysos ve Hermes yorumları da onundu. Praksiteles, Satyrosler gibi sefahat düşkünü figürlerinde ikincil bir güzellik, yani Sauroktonos, Apollino, Diadumenos ve diğerlerini yarattı. Şaşırtıcı denecek kadar üretken olan Lysippos, İskender dönemine kadar eserler verdi; hareket ve eylem halindeki çıplaklığın etkilerini kullanarak hatları daha ince ve güzel heykelleriyle bu sanata yeni bir soluk kattı. 1500 eseri arasında Herakles, İskender ve Apoksyomenos'u sayabiliriz. Parrhasios ve Apelles, Praksiteles'in çağdaşla-

nydı; bu sanatçıların üstün sanatı onlarla birlikte ölmedi, aksine, *banausia*'nın küçümsenmesi sayesinde 3. ve 2. yüzyıllara kadar ayakta kaldı. Aristoteles'in yazılarında heykel ve grafik sanata dair hiçbir şey olmaması ne büyük bir şanstır.

4. yüzyılda sosyal yaşama zekânın tonu ve neşe damgasını vurdu. Yunanlar bu şeylerden her zaman hoşlanırdı, bazı Yunan halkları attıkları kontrolsüz kahkahalarla tanınırdı.¹²¹ Bu artık gergin bir nitelik almıştı. Bu dönemin yeni bir özelliği eğlence *bağımlılığı* yani -hayata karşı iyimser bir tutuma işaret etmeyen-ciddiyete karşı pozitif komplo idi.¹²² Hedonist Aristippos öğretisiyle ve diğer şiirlere tercih edilen orta ve geç komediyle gösterdiği paralelliklerle, gülmekten ve her türlü alaydan alınan zevk, yeni yeni derlenmeye başlayan ve Athenaios'un aktardıklarından bildiğimiz *Şakalar Antolojisi*'nde özellikle net bir görünüm alır. Bunların tümü bize komik gelmeyebilir; halk içerik kötü olsa da memnun olmayı biliyordu, fakat şunu da unutmamak gerekir ki, Yunanlar net bir dille ifade edilen her şeyi zeka kıvraklığı olarak görüyordu; bunu etkileyici bulmaları belki de kıvrak zekanın ne kadar yeni bir olgu olduğunu göstermektedir.¹²³ Atina'da, Diomeia *deme*'sinde Herakles tapınağı şakacılarının geleneksel bir yeri vardı. Bu kıvrak zekaların altmışı burada buluşurdu ve iyi bir şaka yapılıncas kasaba halkı şöyle derdi: "Altmış onu dedi." Makedonyalı Philyppos kıvrak zekalılara armağan olarak bir talanton göndermiş ve tıpkı 18. yüzyılda yabancı prenslerin Paris salonlarında haberciler bulundurması gibi o da bazı adamlarını konuşulanları yazıp kendisine göndermekle görevlendirmişti.¹²⁴ Philyppos'un kıvrak zekalılar arasına ayrıca *ajan provokatörler* sokup sokmadığını bilmiyoruz; her halükârda Yunanların bu yanı hakkında bilgi sahibi olmak ve yarattığı siyasi sempati ve agon-

¹²¹ Karş. Athenaios'un Tiryinthialılar hakkındaki öyküsü (261d).

¹²² Bu eğlence hakkında karşı. Nietzsche, *Tragedyanın Doğuşu*, böl. 9, ed. Karl Schlecha. Bunun ana bölümü şöyle devam eder: "Kendimizi zorlayıp da doğrudan güneşe baktığımız ve sonra bakışlarımızı başka tarafa çevirdiğimiz zaman gözlerimizin önünde koyu lekeler oluşur: Apollon maskesi takan Sophoklesçi kahramanın durumunda bunun tam tersi olur."

¹²³ Örneğin Athenaios (338a), Aristodemos adlı birinin *geloia apomnemoneumata*'sını aktarır. İambik şiirlerde 4. yüzyılın ünlü lircisi İskenderiyeli Makhon'un şakaları tekrarlanır; Stranikos'un nesir yazarlarından yaptığı espri derlemeleri (a.g.e. 350 vd.) Yunan mizahı hakkında oldukça ayrıntılı bir fikir verebilir. (Ephoros'a göre Stranikos büyük Simonides'in zekâsını örnek alıyordu.)

¹²⁴ Athenaios 260a, 614e. Cicero en zeki olanların Atina, Sicilya, Rodos ve Bizanslılar olduğunu söyler (*Orator* 2.54.217). Argos, Korinthos ve Thebai'den söz edilmez.

larda yer almasıyla atası Yunan Dostu I. Makedonyalı İskender gibi ama biraz daha farklı bir şekilde ve başka bir zamanın ruhuyla bizzat Yunan olmak istiyordu.¹²⁵

Şölenlerin olmazsa olmaz bir parçası da akşam yemeği sırasında hiç eksik olmayan bilmecelerdi. Bilmecayı cevaplayamayanlara içme cezaları verilirdi (Athenaios 10.69 vd.: 86.88). Bu muhtemelen eskiden kalma bir gelenektir, bu dönemde iyice yaygınlaşmıştı; yoksa orta komedinin şairleri bu kadar hevesle kullanmazdı (oyunlarının yapısını fazla etkilemiyordu). Bazı insanlar çoğunlukla müstehcen olan bu tür bilmeceler uydurmalarıyla ve verdikleri cevaplarla ünlü oluyordu. Ayrıca Homeros'un ve başkalarının şiirlerini okumak, karşılıklı olarak Yunan ve Truvalı kahramanların adlarını saymak gibi eğlenceler vardı (Athenaios 10.86-7.) Agon parodilerinde güreşçi ve boksör taklitleri yapmasıyla tanınan Eudikos gibi pantomimde uzmanlaşmış isimler vardı (Athenaios 1.35). Kuşkusuz her zamanki soytarılar yine vardı ama bunlar muhtemelen dalkavuklarla ciddi rekabet halindeydi.¹²⁶ Sarayda sosyal hayat yarı barbarların ve ordunun etkisiyle kabalaşırken, *diadokhoi* döneminde bu soytarılar epeyce revaçta olmalıydı.¹²⁷

Bu dönemde her şey kendi teorilerini dize getirmişti. Theophrastos'un "Güldürü Üstüne" başlıklı makalesi anekdotlardan oluşan bir derleme olmalıdır ama tanımları ve dile getirdiği düşünceler nedeniyle muhtemelen felsefi bir makale olarak görülmüştü; Aristoteles'in diğer bir öğrencisi, Klearkhos bilmeceler ve özdeyişler üstüne epeyce bilindiği anlaşılan bir kitap yazmıştı.¹²⁸ Cicero, *Hatip*'inde (2.54) bu konuyu zekâyla birlikte ele almış ve en gülünesi olanın bir gülme teorisi oluşturmaya kalkmak olduğunu söylemişti. Ama iki farklı etkiyi birbirinden ayırmıştı. Bunlardan biri her şeyi saran mizahi ton, öteki de parlak esprilerdi.¹²⁹

Şimdi dönemin zevklerine bakabiliriz. Antik çağlardan beri Yunan hayatına tensel zevkler hakimdi. Yunanların diğer sakinleri kontrol ettiği kolonilerdeki meyve ve hasat bolluğu veya ticaretten elde edilen zenginlik özellikle toprak sahiplerinin yöne-

¹²⁵ Philypoos'u kuşatan *bomolokhoi* için karşı. Athenaios 10.46.

¹²⁶ Bkz. s. 332.

¹²⁷ Atina'daki *plethos tes sophias tautes* ve altmış zeki insan için karşı. Athenaios 14.3.

¹²⁸ Athenaios (10.86) Klearkhos'un bilmece sorarken eski yöntemleri tercih ettiğini ve yeni moda olan açık saçık esprilerden hoşlanmadığını söyler.

¹²⁹ Aelianus (*Varia Historia* 3.3.5) eskiden Akademi'de kaha-kahaya izin verilmediğini belirtir; burası her türlü taşkınlık ve gevşeklikten uzak tutulurdu.

tici sınıfı oluşturduğu yerlerde rahat ve lüks hayatı teşvik ediyordu, Thessalialı soylular da aynı durumda olmalıydı. Tiranlar her zaman zevkin kölesi olmuştu. 4. yüzyılda Genç Dionysios kendini her türlü aşırılığa kaptırmıştı; Yunan dünyasının yarı Yunan hükümdarları, Thrake Kralı Kotys ve Sidon Kralı Straton ile onlardan aşağı kalmayan Kıbrıslı Nikokles zevk ve sefa düşkünlükleriyle tanınıyorlardı.¹³⁰ Ama lüks uzun zamandır Atina'da da basitliğe tercih ediliyordu. Aristophanes'in bu konuda söyleyecek epeyce sözü vardır; Aristophanes, altı yıllık bir aradan sonra Kopais Gölü'nde yılanbalığı tutan Dikaipolis'in kapıldığı ruh halini komik ayrıntılarla anlatır (*Akharnialılar* 885). Aristophanes'in çağdaşları olan Telekleides ve Pherekrates gibi yazarlar Kokaigne Ülkesi adlı açgözlülüğe adanmış bir topraktan söz ederler (*Athenaios* 6.95 vd.). Ancak polis ve agondan duyulan hayal kırıklığıyla açıklanabilecek olan bir şey de kültürsüz ve kendini tamamen tensel hazlara teslim etmiş bir bireye, kendine ait bir felsefi cemaatte hedonist olarak görünme, Kiniklerinkinden farklı olan kendi sistemini geliştirme ve hem teoride hem pratikte bugüne kadar varlığını sürdüren bir öğretiyeye bağlı kalma fırsatı verilmesidir. Polyarkhos gibi bir lüks düşkünü artık şehir şehir dolaşıp Akkhytas ve arkadaşları gibi insanlara bu yeni bilgeliği öğretebilirdi;¹³¹ yeni olan başka bir şey de açgözlülük olgusunun şiirde önemli bir yer tutmaya ve Attika komedisinde bir unsur olarak kullanılmaya başlamasıydı. Bu bağlamda Sicilyalı Epikharmos'un eserleri orta komedide öne çıkmıştı; eserlerinin üçte ikisi damak zevki sahipleriyle gurmelerin öykülerinden oluşmaktaydı. Sanki Atina büyük bir mutfakmış gibi, komedi sürekli bir ağız şapırtısı izlenimi vermektedir; yeni komedi de yemek pişirme ve yeme temalarına aşırı yer verir, buna karşılık görsel sanatlardan son derece az söz eder - bu konuyla ilgili başlıca kaynağımız Romalıların yorumlarıdır. Yiyecek şairleri yine mutfağıyla ünlü olan Sicilya'da ortaya çıkan şiirsel yemek kitaplarıyla teorik ve eğitici bilgi vermekteydi.¹³²

¹³⁰ *Athenaios* 12.42.41, Theopompos'tan alıntı, karşı. Aelianus, *Varia Historia* 7.2.

¹³¹ *Athenaios*, 12.64 vd. Bu konuşmanın mantıksal sonucu, o sıralar dünya üzerindeki en mutlu kişinin Pers Kralı olduğudur; onunla karşılaştırıldığında Küçük Dionysios gölgede kalır.

¹³² Lukianos, *Ölü Diyalogları* 9.2. Philoksenos, Büyük Dionysios'un arkadaşı, bir tumanın gagasına sahip olmak istiyordu; yeni komedide bir aşçı Sicilyalı Labdakos'un iyi bir uydurmacı olduğundan söz eder, *Athenaios* 9.68.

Dönemin bir başka özelliği de özel konutlardaki şölenlerin eski önemini yitirmesi ve genel tavernaların artık uzak durulması gereken yerler olmaktan çıkmasıydı; tavernalar özellikle de yoksulların uğrak yerleriydi, bunun nedeni belki de büyük bir mutfakta yemek pişirmenin evde pişirmekten daha kolay olmasıydı. Diogenes bir tavernada kahvaltı ederken oradan geçen Demosthenes'i görünce davet etmiş, ama o reddetmiş; Diogenes de sormuş: "Sen acaba kendini fazla mı beğenmişsin? Efendin (*demos*) buraya her gün geliyor" (Aelianus, *Varia Historia* 9.19). Demosthenes bu konuda Diogenes'ten daha katıydı, nitekim bir defasında Attikalı gençlere sarhoşlar demişti (Hyperides, *Demosthenes'e Karşı*, par. 14). Toplum sık sık oburlukla suçlanır; Aristoteles, Philoksenos'un *Ziyafet*'inden başka bir şey okumadıklarını söylerken ya Atinalıları ya da Bizanslıları kastetmektedir. Turşu Atina'da o kadar önemliydi ki (en azından bir komedi yazarının ifadesine göre) turşu ithal eden bir tüccarın oğullarına babalarının bu meziyetinden dolayı yurttaşlık hakkı verilmiş (Athenaios 2.90). Yemek yemeye gelince, en budalaca teori Aleksis tarafından bir kölenin ağzından dile getirilir,¹³³ diğer şairlerse genellikle konuyu daha mizahi biçimde ele alır;¹³⁴ fakat ne kadar iyi ortaya konursa konsun, Antiphanes'te bir kişinin *polis*'teki ve diğer yerlerdeki tehlikelere karşı uyanık olması gerektiğini söylemesinden sonra ulaşılan sonuçta oldukça hazin bir yan vardır: "Hiçbir şey kesin değil," der, "eğlenceyle kendini gün be gün sağlama almak dışında. Hatta tam yemeye hazırlanırken önündeki masa bile çekilip alınabilir; lokmayı ancak ağzına attıktan sonra ondan emin olabilirsin" (Athenaios 3.62). Buna maddi gücü yeten kişi iyi bir şey yapmış olurdu, nitekim şairlerin ve diğer yazarların verdiği oburlar katalogları da bunu göstermektedir; bunlar istisnalar listesi değildir; aslında bireylerin isimlerinin açıklanması pekâlâ toklara duyulan kıskançlığın bir dışa vurumu olabilir.¹³⁵ Athenaios şairlerden koleksiyonculara kadar birçok büyük yemek düşkününün adını sıralar ve Boiotialılar, Pharsalialılar, vb. gibi halkların iştahları üzerine ağır espriler yapar (10. Kitabın başlangıcı). Ağır, değerli gümüş tabaklardan acınacak

¹³³ *Asotodidaskalos*, Athenaios 8.15.

¹³⁴ Athenaios'taki, 7.12 vd.: 8.14, örnekler.

¹³⁵ Karş. Athenaios 8.28 vd., burada Aristoteles dahi vardır; Athenaios'ta konu baştan aşağı isimlerle doludur.

kadar az yemek yiyenlerden yahut gümüş kaplar kullanmalarına rağmen gerçek bir yoksulluk çeken, yaprak gibi zayıflamış insanlardan (Athenaios 6.17) yahut yemeğini azar azar ısmarlayan obur cimrilerden söz edilir (a.g.e. 8.58). Birçok yemek tarifi verilir, hatta bunların çoğu trimetrelerden oluşur.¹³⁶ Birçok oyunda balıkçılardan şikayet edilir, bu tam bir melankoli etkisi yaratır.¹³⁷ Balıkçıların müşterilere kazık atmasından, huysuzluklarından, medenice sorulara bile cevap vermemelerinden şikayet edilir; bunlar suçlulardır, saçlarını uzatmaktan hoşlanıyorlarmış gibi yaparlar ama aslında saçlarını uzatarak suçlu damgalarını saklamaya çalışırlar. Para üstünü verirken hile yaparlar, bayat ve çürük balık satarlar, olmadık fiyatlar çekerler; kötülerin en kötüsüdürler, müşterilerine dilenci muamelesi yapan bu tür kötü yaratıkların varlığından dolayı ağıtlar yakılır. Balıkçıların burnu en büyük generallerinkinden bile büyüktür.

Bütün bunların tehlikeli yanı hakkında uyarılar yapılır, bunların aç yoksulları soygunculuğa ve haydutluğa itebileceği hatırlatılır. “Bir yoksulun iyi şeyler yiyebilecek parası varsa, geceleyin birilerini soyduğundan emin olabilirsiniz; sabahleyin Mikion’dan yılanbalığı satın alan şu dilenci kılıkli gencin hemen içeri atılması gerekir,” der Aleksis; Diphilos da güzel yemek yiyen yoksulların cezalandırılabilmesine ve hatta o yemeği alabilmek için mutlaka bir suç işlemiş, giysi çalmış, bir evi soymuş, sykophanteslik veya yalancı tanıklık etmiş olması gerektiğine göre cellada teslim edilmesine imkân veren bir Korinthos yasasına övgüler düzer (Athenaios 6.12).

Komedinin vazgeçilmez figürlerinden biri aşçıydı. İlk dönemlerde aşçı genellikle köle değil parayla tutulmuş bir hizmetçi olurdu, ancak geç komedide parayla tutulan hizmetçiye ek olarak mutfak kölesi de vazgeçilmez bir figür haline geldi. Günümüze ulaşan parçalardan aşçı ve onun kaba kendini beğenmişliği hakkında epeyce bilgi sahibi olabiliyoruz. Athenaios (8.36) şöyle der: “Bütün aşçılar böbürlenmeyi sever”, ve yaptığı bütün yemeklerin silinip süpürülmesiyle böbürlenlen bir aşçıdan söz eder. Ayrıca sahtekarlardan bahsedilir; bunlar bilgiliymiş gibi davranmayı sever, övünürken bile edebi ve felsefi bir dil kullanır ve

¹³⁶ Örn. Lydia’ya özgü “kandalos”, Athenaios 12.12. Eubulos’ta kaz ciğeri iyi bir lezzet kabul edilir, Athenaios 9.32.

¹³⁷ Athenaios 6.4-11. Arkhippos, *İkhthyes* adlı bir oyun bile yazmıştı.

kurban konusunda usta olduklarını iddia ederler (Athenaios 14.78). Bu bir aşçının Kral Nikomedes'e ançüez hazırlamakla övündüğü *diadokhoi* dönemine kadar sürdü; kırmızı pancarı düzgün şekiller halinde doğrayıp doğru sosla karıştırmıştı – çünkü "aşçıyla şair arasında bir fark yoktur, her ikisinin sanatı da deha gerektirir" (Athenaios 1.13). Athenaios'un şu sözü insanı epeyce rahatlatır: "Aşçılarla ilgili bu kadar konuşmak yeter."

Zaman zaman Attika mutfağının Thessalia mutfağına göre daha tutumlu olduğu ve Yunan mutfağının barbar mutfağı kadar zengin olmadığı söylenir (Athenaios 4.14-6). Spartalıların hamur işlerinden ve tatlılardan fazla hoşlanmadıkları ama buna karşılık çok et yedikleri iddiasında bir tuhaflık vardır. Örneğin Takhos'un misafiri olan Agesilaos buğday ekmeğini, dana ve kaz etini severdi, ama köleler için hamur işleri, tatlılar ve krema ısmarlamıştı.

Dönemin özel bir figürü de *asalak'* tır, Ribbeck onun çok yüzlü kişiliğinin nefis bir resmini çizer.¹³⁸ Sicilyalılar gastronomiyi yüz yıl önce geliştirmişti, yemeklerin güzel kokuları Atina'ya oradan gelmişti; dolayısıyla asalakla da ilk olarak Sicilya'da karşılaşırız. Epikharmos, *Elpis*'inde doğru bir asalak portresi çizer.¹³⁹ 5. yüzyılda Atina'da da bu tür insanlar vardı, ama *kolakes* (yağcılar) olarak bilinirlerdi. Eupolis'in bu başlığı taşıyan ve Kallias adlı zengin bir mirasyediyi anlatan bir oyunu vardır; bir paragrafta dalkavuklar budala bir zengini aşırı pohpohlamalarla nasıl kafa-kola alıp kendilerini ziyafete davet ettirdiklerini, ama kapı dışarı edilme korkusuyla sürekli hoş konuşmalar yapmak zorunda kaldıklarını anlatırlar (Athenaios 6.30). Bu sosyal gelişme döneminde üç unsur bir araya gelerek asalak dalkavuk tipini meydana getirmiş olmalıdır; çalışmaktan nefret etme, aşırı esneklik ve kıvrak zekâ ve dayanılmaz bir güzel yemek arzusu. Asalaklar için onursuzluk ve özsaygı kaybı, bedensel zevk ve tembellik için ödenmesi gereken küçük bir bedeldi; asalak *antibanausia* dünyanın kaçınılmaz bir sonucuydu, koruyucusu ise başkalarının varlığına, boşa zaman harcamaya, pohpohlanmaya ve tepesi attı-

¹³⁸ O. Ribbeck, *Kolax* (Leipzig 1883).

¹³⁹ Athenaios 6.28. Asalak şöyle der: "Canımın istediği herkesle yemek yerim; sadece davet etmeleri yeter, davet etmeseler de ben orada olurum. Şirin gözüdürüm, herkesi güldürürüm ve ev sahibini pohpohlarım. Sonra bolca yiyip içerim ve giderim. Önümde fener taşıyan bir köle olmaz. Karanlıkta çamurlar arasından kayıp giderim ..."

ğında şamar oğlanı olarak kullanabileceği birine sınırsız ihtiyaç duyan çok daha itici bir figürdü.

Polis'in güçlü olduğu dönemde gerçek şölen asalaklara asla hoşgörü göstermezdi; asalaklık, hâlâ özel alanla sınırlanmış ama kokuşmuş kültürlü bir sosyal hayatın toprağında ve sadece şölenin yozlaşarak tensel haz arayışına dönüştüğü dönemde kök salmıştı. Ne zaman ki asalaklar normal kabul edilmeye başladı, şölen normal bir sosyal ilişki aracı olma işlevini yitirdi.¹⁴⁰ Asalak her şeyden önce yakın bir arkadaşdır; sevgi gösterileriyle göze girer, gönüllü olarak ayak işlerine bakar, zevkle ilgili konularda hamisiyle asla ters düşmez ve hamisine akla hayale gelmeyecek yollarla hayranlığını dile getirir. Ev sahibinin ona yer açmasının nedeni budur; övgü ve saygıdan hiç kimse bıkmaz.¹⁴¹ Asalak koşullara bağlı olarak bazen kaba muamele görebilir ve önüne atılan büyük kemiklerle yetinip küskünlük göstermekten kaçınmak zorunda kalabilir - "Eğer duygularınız varsa asalak olmayın," der Diphilos (*Athenaios* 6.51). Kendisinden ayrıca diğer küstah konuklar arasındaki en küstah kişi olarak veya hatta sarhoşları kapı dışarı edecek uşak olarak da yararlanılır, gurur gösterisinde bulunamadığından, yasal olsun veya olmasın efendisinin hiçbir arzusunu reddedemez, hatta yalancı tanıklık bile yapabilir.¹⁴² Bütün bunlar zaman zaman onu bunaltır, göbeğinden bağımlı hale gelmekten, köleye dönüşmekten yakınabilir,¹⁴³ ama aslında duyularının kölesi olduğu için ses çıkarmadan her şeyi kabul eder.¹⁴⁴ Çok iyi bilinen asalakların lakapları vardı (*Athenaios* 6.41), komedi yazarları, özellikle de orta komedi yazarları bunlarla sahnede bizzat isim vererek dalga geçerdi; ama dönem derisi kalınların dönemiymi, dolayısıyla bu tür iğnelemelerin muhtemelen fazla bir etkisi olmuyordu. Asalakları uzaklaştırmak imkânsızdı; "Buraya gel!" sözü onlara şunu hatırlatırdı: "Savaşa giderken ve Ares ile Nike'ye uğrarken, aynı zamanda Khairop-

¹⁴⁰ Kuşkusuz asalak pikniklerden hiç hoşlanmaz. "Başkalarının yemeklerini yemeyi her kim icat etmişse o kitlelerin gerçek dostudur; ama konukların kendi yiyeceklerini yanlarında getirmesini de kim icat etmişse, beş parasız sürgün edilsin" der Eubulos'ta: *Athenaios* 6.35.

¹⁴¹ Davet etmesinin gerçek nedeni en azından birilerinin ev sahibinin esprilerine gülmesiydi, karşı. Makhon, *Athenaios* 12.42.

¹⁴² Antiphanes, *Athenaios* 6.35.

¹⁴³ *Athenaios* 10.19'daki Aleksis ve Diphilos.

¹⁴⁴ *Athenaios* sessiz sedasız yemeğini yiyip sadece sorulan sorulara baş sallayan asalakların oburluğuna zaman zaman sempati duyardı.

hon'a da seslenirim, çünkü ona seslenmesem bile yine de gelir," der bir komedi karakteri. Giyinip süslenmek zorunda bile kalsalar düğünlerde konukların arasına karışırlar¹⁴⁵; Dost Zeus'a veya öteki mitolojik örneklerle gönderme yaparak davetsiz misafirleri hoş görmek mümkündür (Athenaios'ta Diodoros 6.36). Eskiden soytarılar özel becerileri ve gelenekleriyle onlardan çok daha fazla saygı görürdü; yaptıkları işin karşılığında bir ücret alırlar veya en azından bir armağan beklerlerdi, şimdiyse sadece varlıklarına tahammül gösterilen ve yanındakileri eğlendirmek zorunda olan konuklardı.

Buna rağmen asalakların da tıpkı az önce sözü edilen Khairophon ile Aleksis'in başkaları tarafından kiskanıldığını söylediği Korydos adlı kişi gibi ünlü olması mümkündür; hatta Korydos hakkında yazılmış hatıralar bile mevcuttu.¹⁴⁶ Asalakların yaptığı bazı espriler gerçekten komiktir; ama ne kadar zekâ kıvraklığı gösterirlerse gösterebilirler sosyal hayatı zehirliyorlardı. Temiz bir sosyal hayat olmayınca Yunanlardan geriye ne kalırdı ki?

Kaçınılmaz olarak bazı mahkemelerde asalaklar vardı. Pheraili İskender'in mahkemesinde, saldırganın efendisini nasıl bıçakladığı sorulunca, saygıyla eğilerek "Göğsünden, dosdoğru benim mideme doğru" diye cevap veren Melianthos diye biri vardı (Plutarkhos, *Dalkavukluk* 3). Küçük Dionysios'un da dalkavukları vardı; Küçük Dionysios miyoptu, o yüzden dalkavukları da öyleymiş gibi davranır, birbirine çarpar ve tabakları devirirlerdi; şirirlerini ezberlemişlerdi ve o sevdiği için kaba, rahat bir tavır takınıyorlardı (Plutarkhos *a.g.e.* 27, Athenaios 6.56). Ünlü Kleisophos'un Makedonyalı Philyppos'un sarayındaki hali hakkında da benzer öyküler anlatılır; kral bir gözünü kaybedince o da bir gözünü bez parçasıyla kapatmış, Philyppos bacağından yaralanınca o da topallayarak yürümeye başlamıştı (Athenaios 6.54). Farklı *diadokhoi*'den asalaklar üstüne bir sürü kayıt mevcuttur; bunlar saraylardaki Yunan hayatının bir parçasıydı, hatta bazı Galatyalı prensleri bile yozlaştırmışlardı.

Olağan ziyafet asalaklarıyla dalkavuklukta uzmanlaşmış

¹⁴⁵ Athenaios'ta, 6.43, Karytoslu Apollodoros. Bir düğündeki davetli sayısı otuzla sınırlıydı; sayım yapan yetkililer bir asalağın otuz birinci konuk olduğunu fark ederek onu dışarı çıkarmak isteyince o şöyle dedi: "Yeniden sayın, ama bu sefer benden başlayın" (Athenaios 6.45).

¹⁴⁶ Athenaios 6.39. Aelianos ayrıca ünlü *kolakes*'in listesini sıralar ve onlar hakkında bilgi verir (fragman 107 vd.).

olanlar dışında bir de yeteneklerini sinsice yaklaşmak için kullanmayı sevenler vardı. Plutarkhos, *Dalkavukluk*'ta İmparatorluktan söz ederken onlara da değinir; fakat bazı örneklerinde büyük ve zengin kişilere dalkavukluk yapmanın genel olarak bütün Yunanistan'da değilse bile en azından geç dönem Yunanistan'ında tipik bir davranış olduğunu gösterir. Dalkavuk sadece hamisinin miyopluğunu veya sağırlığını taklit etmekle kalmaz, ev içinde de benzer talihsizlikler yaşandığından, örneğin kötü eşlerden, oğullardan ve akrabalardan yakındır. Sonraları Mithridates'in çevresindeki saraylılar kralın kendilerini dağlayıp üzerlerinde ameliyat yapmasına izin vermişlerdi, çünkü kral hekim rolü oynamayı seviyordu. Karniadis zenginlerle kralların oğullarına ata binmekten başka hiçbir şey öğretilmediğini söylüyordu; öğretmenler onlara dalkavukluk yapıyor, güreşçiler yenilmiş gibi yapıyordu, bir tek atları mevki farkını bilmiyor ve iltifatlardan anlamıyordu.¹⁴⁷

Döneme dair en melankolik anlatımlardan bazıları *aile hayatı* ile ilgilidir. Evlilik her zamanki gibi bir yasa ve siyaset meselesi olarak görülüyordu, çünkü Devletin evlilikten beklediği tek şey onaylanmış yurttaşlar üretmekti. Sadece her iki ebeveyni de yurttaş olanların tam yurttaşlık hakkından yararlanabileceğini öngören Perikles yasası 5. yüzyılın sonlarında bizzat kendisi bir fahişeden çocuk sahibi olan hatip Aristophon tarafından yenilenmişti. Bu yasa tamamen politik kaygıların ürünüydü; yasal evliliği ahlaki temelde savunmak gibi bir kaygısı yoktu, tek amacı yurttaşlık kurumunun bozulmasını önlemektir. Hetairainin oğulları yurttaş yapılmış ve miras hakkına kavuşmuş olsaydı çok geçmeden her şey dağılacak ve yasal evlilik tarihe karışacaktı. Fakat Demosthenes'in *Eubulides'e Karşı* başlıklı ikinci nutku - bütün şehrin *demes'i* işgal eden bu küstah mütecavizlere karşı ayağa kalkması halinde- sykophantesin bu yasayı nasıl kendi çıkarlarına alet edebileceği hakkında bir fikir vermektedir.

Bu durumda kadın bir şeyden, bir araçtan başka bir şey değildi; erkekler boşanmak istemiyorsa bunun asıl nedeni drahomayı iade etmek istememeleriydi. Mirasçı sahibi olmak şeklindeki ilkel güdü kendisini evlat edinme işlemlerinin sıklığında göstermektedir. Bu yönetime genellikle evin tek oğlunun öldüğü

¹⁴⁷ Plutarkhos, *Dalkavukluk* 14.16. *Diadokhoi*'nin asalakları dalkavukluk sanatını benzeri görülmemiş bir mükemmelliğe ulaştırmıştı.

zamanlarda başvuruluyor ve genellikle yakın bir akraba evlat ediniliyordu; yasa evlat edinme sürecini belli bir düzene bağlıyordu, evlat edinmenin geçerli olabilmesi için bu işlemi yapan babanın zihinsel sağlığının yerinde ve bunamamış olması gerekiyordu; ayrıca büyü yapılmamış veya bir kadının entrikasına kurban gitmemiş olmak da şartlar arasındaydı; sağ ebeveynler tarafından evlat edinilen çocuklar, vasiyetle evlat edilenlere göre doğal olarak daha avantajlıydı. Günümüzde ara sıra görülen kötü niyetle yeniden evlenme veya kendi çocuklarından nefret ettiği için evlat edinme gibi örnekler o zamanlar çok daha yaygındı. Çünkü bir savcı yoktu, devlet yasal bir girişimde bulunamıyordu, dolayısıyla açık bir suçlama olmadığı takdirde hiçbir şey yapılamıyordu; işte burada sykophantesin hırs ve entrikaları devreye giriyordu. Sonuç kan bağı olan akrabalarla evlat edinilen kişilerin sürekli birbirini dava etmesi oluyordu; bu konuda başlıca bilgi kaynağımız İsaïos'tur. İsaïos'un Üçüncü Söylevinde yirmi yaşına gelmesine rağmen hâlâ gayrimeşru olan bir kız, annesinin evli olduğunu iddia ederek miras için bir oğul yani yasal mirasçı evlat edinmeye çalışmaktadır. Diokles örneği de bir alçağın nasıl evlatlık edinilmek suretiyle bir ailenin içine girmeye çalıştığını göstermektedir.

Kadın varis birçok anlaşmazlığa neden olabilirdi, çünkü en yakın akrabasının kendisiyle evlenme ya da kendi oğluyla evlendirme hakkı vardı. İsaïos'un Onuncu Söylevine konu olan örnekte amca yeğenini başka biriyle evlendirir ama mirasına kendisi el koyar; Altıncı Söylevde dul bir kadına yakın bir akrabası talip olur ama durum değişince vazgeçer. Demosthenes'in Eubulides'e karşı konuşmasında (40 vd.) çocuğunun annesi olan karısından ayrılıp zengin bir kadın mirasçıyla evlenen yoksul bir adam anlatılır. Adam ya da kadının erkek kardeşi kadını yakın bir tanıdığa devreder, kadın ondan birçok çocuk yapar, dayılar ve amcalar bu olayı kayıtsızca seyretmekle yetinir.

Vasilik konusu özellikle karmaşık bir meseleydi. Lysias korumasına aldığı çocukların amcası ve büyükbabası olan ve onların servetini utanmazca harcayan Diogeiton'dan söz eder. Demosthenes ilk çocukluk yıllarını oldukça zengin ve aristokrat bir ailede geçirmişti. Babası on dört talanton değerindeki mülkünü üç vasiye emanet etmişti: Kız kardeşinin oğlu Ahpobos; erkek kardeşinin oğlu Demophon ve eski dostu Therippides. Şartları şunlardı: İlki seksen *minae*'lik bir drahoması olan bir dulla ev-

lenmek zorundaydı, ikincisi büyüdüğünde (henüz beş yaşında olan) kızıyla aynı şartlarda ama iki talantonluk geçici bir çeyizle evlenecekti; üçüncü vasi ise Demosthenes reşit oluncaya kadar yetmiş *minae*'lik mülkün intifa hakkına sahip olacaktı. Babanın niyeti iki hissedar vasi atamak suretiyle karısının ve kızının geleceğini sağlama almaktı ama kadınların o zamanki durumu nedeniyle bunu ancak onları malmış gibi başkalarına devrederek yapabiliirdi. Çok iyi bilindiği üzere iki yeğen sözlerinde durmadı ve üç vasi de kendilerine emanet edilen serveti harcadı, Demosthenes reşit yaşa geldiğinde babasının servetinden geriye sadece on ikide biri kalmıştı.

Kadınların düşüncelerine gelince, Aristophanes'in *Kadınlar Meclisi* adlı oyununda (214 vd.) Praksagora kötü niyetli bir şekilde onların yenilikçi erkeklere göre daha tutucu olduğunu söyler; komedide kadınlara yönelik iftiraların ardı arkası kesilmez.¹⁴⁸ Daha kabul edilebilir bir resim bulmak için Ksenophon'un *Oikonomikos*'unun, Sokrates ile bir diyalogu aktarmasına rağmen, 4. yüzyılın ortalarına doğru yazıldığını hatırlayabiliriz; dolayısıyla ifadelerin aslında İskhomakhos'a ait olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Kuşkusuz bu sıradan toprak sahibinin gösterdiği duyarlılık modern bir romanda saçma denecek kadar soğuk görünecektir, ancak ortaya çıkan şahane sonuç okurun gözlerini karıyla koca arasındaki ilişkinin soyluluğuna çevirecektir. Aynı duygunun 4. yüzyıl heykeltıraşlarının güzel mezar stellerinde resmettiği çiftlerde de var olduğunu düşünmek hoş olacaktır.

Çoğunlukla monarşiyle yönetilen ve Dor kökenli olan Syrakusa'da kadınların belli bir statüsü ve etkisi vardı; 5. yüzyılda dahi I. Gelon'un karısı Demarete'nin ve Büyük Dionysios'un iki karısının siyaset ve hanedan açısından önemli olduğunu düşünebiliriz; Dion'un kız kardeşi Aristomakhe ve karısı Arete daha da güçlüdürler (Plutarkhos, *Dion* 51). Ayrıca Küçük Dionysios'un sarayındaki kadınların Platon'a büyük ilgi duyduğu bilinmektedir (*a.g.e.* 19). Halikarnassoslu genç Artemisia güçlü bir kadındı, yine *diadokhoi*'nin saraylarındaki kadınlar da öyleydi. Spartalı kadınlar o kadar etkili değildi. Bazıları çok zengindi,

¹⁴⁸ Karş. Athenaios 13.6 vd. Örneğin Aleksis birinin ağzından şöyle der: "Biz erkekler bir hatayı nasıl bağışlayacağımızı biliriz, fakat [kadınlar] başkalarına karşı hata işlediklerinde şikayet eder. Gitmemeleri gereken yerlere giderler, yapmamaları gereken şeyler yaparlar ve yalan yere yemin ederler." (*a.g.e.*)

zamanında toprakların beşte ikisinin kadınların elinde olduğu söylenirdi; ayrıca kadın mirasçılarının mülklerini istedikleri gibi kullanma hakkı vardı. Ama görünüşe göre pek sorumluluk sahibi değillerdi, dolayısıyla Leuktra'nın şokundan çok etkilenmişlerdi. Bir tanesi bile düşmanın kamp ateşlerinin dumanlarını görmemişti, yüzyıllar boyu erkeklerinin yurtsever böbürlenmelerini taklit etmişlerdi; o yüzden Epaminondas'ın Sparta'yı işgali paniğe yol açmış, çılgınlık atıp etrafta deliler gibi koşuşturmuşlardı.¹⁴⁹

Sonuç olarak, Pythagorasçı kadınları hatırlamak gerekir. Stobaios'un sakladığı Phintys ve Periktione ile ilgili yazılarda¹⁵⁰ tasvir edilen davranışlar 4. yüzyılın güney İtalya'sının kadınlarını çağrıştırmakta olup, Panhelenist erdemin bir kaynağı olan Pythagorasçılıkla bir paralellik göstermektedir. Phintys'in kadınların ahlaki saygınlığıyla ilgili metni kadınlardaki soylu ahlak idealiyle ışık tutmaktadır. Pythagoras'ın bu kadın takipçileri sadece evliliğin kutsallığını korumakla yetinmeyip aynı zamanda kocalarını mutlu etmek de istiyorlardı; basit bir hayat tarzı, basit giysiler, çılgınlık noktasına varmayan, şehrin tanrılarına popüler armağanlar sunmakla sınırlı dini festivaller ve genel olarak gözlerden uzak bir özel hayat ve saflık istiyorlardı; aslında her bakımdan hayranlık duyulacak kadınlardı.

Dönemin genel *tensel zevk düşkünlüğü* bu güzel niteliklerle tam bir tezat oluşturmaktadır. Eşcinsellik giderek etik iddialarını kaybediyordu. Sparta'da, Agesilaos'un ve sonraki bazı Spartalıların şahsında ideal karakterini koruyordu, fakat bunların dışında Philyppos'un Khaironia'da ölümüne hayranlık duyduğu kutsal Thebai çetesi muhtemelen bunun bulunduğu son gruptu.¹⁵¹ İskender'in Hephaistion ile ilişkisi seven-sevilen değil eşitlerin ilişkisiydi. Diğerlerinde hayatın bu yönünde tensel zevkler ağır basıyordu.

Bu *hetairai* için bile geçerlidir. Kuşkusuz bu bizzat tensel zevk kadar eski bir konudur, ama şimdi bu kadınlara büyük bir toplumsal ilgi vardı, 5. yüzyıla göre komedide kesinlikle çok daha önemli bir yer işgal ediyorlardı. Bunlara duyulan ilgi, hayatın

¹⁴⁹ Aristoteles, *Politika* 2.6. Plutarkhos, *Agesilaos* 31.

¹⁵⁰ Erwin Rohde Yunan romanının ancak M.Ö. 1. yüzyılda ve ilk kez İskenderiye'de ortaya çıktığını söyler, fakat eski Pythagorasçı kavramların etkisini de kabul eder (*Der griechische Roman* s.67).

¹⁵¹ Plutarkhos, *Pelopidas* 18.

soylu amaçlar bakımından ne kadar az şey sunduğunu göstermektedir. İster köle, ister uygun bir şekilde eğitildikten sonra çöpçatandan satın alınmış ve ister büyük evleri olan özgür kadınlara olsunlar, şairler hetairaiyle ilgili her konuya yer vermektedir.¹⁵² Bu ilgi sık sık olumsuz bir nitelik alabiliyor ve şair onları mitolojideki açgözlü ve hasis canavarlara benzetebiliyordu;¹⁵³ dahası bazı yazarlar sıradan kızlara ulaşmak bu kadar kolay ve basit iken hetairailere takılmanın (ve evli kadınlarla gönül ilişkisine girmenin) tehlikeli ve pahalı bir iş olduğunu söylüyordu (Athenaios 13.24 vd.). Hatta bir orta komedi şairi bir *Anti-Lais* bile yazmıştı, burada artık yaşlanan Lais ile alay ediyordu (a.g.e. 26). Bedensel zaafalarını kapatmak için makyaj yapıp çeşitli süsler kullanan hetairaiyle sık sık dalga geçilirdi.¹⁵⁴ Ama aynı şairlerin onlar için söyleyeceği tatlı ve sevimli şeyler de vardı;¹⁵⁵ sevgililerinin mizah duyguları kabarmadığı zamanlarda çekici ve rahatlatıcı görünür ve *hetaira* (kadın arkadaş) sıfatına gerçekten saygınlık kazandırır; Eubulos'un kaleme aldığı bir fragmanda "Ne kadar güzel yemek yediği"ni okuruz, bu bize farkında olmadan Goethe'nin Philine'sini hatırlatır.¹⁵⁶

Büyük fahişeler çağıydı bu; Yunanistan'da en azından genellere kapatılmıyor, herkesin gözü önünde dolaşıyorlardı. Bunların çoğunun adını biliyoruz. Athenaios (13.21) Atinalı hetairai üzerine kitaplar yazan beş yazardan söz eder, bunların arasında Apollodoros ve Bizanslı Aristophanes de vardır.¹⁵⁷ Bu kaynaklarda fahişelerin kıvrak zekâlarına dair birçok anekdot vardır (Athenaios 13.46 vd.), bazıları oldukça zariftir, ayrıca hetairai arasında çok iyi eğitilmiş kadınlar da mevcuttur.¹⁵⁸ Gnathaina adlı bir fahişe sofrada üzerine bir kitap bile yazmıştı, kitap bu türden felsefi eserleri tiye alıyordu. Bu kadınların zeki ve zarif olduğuna ve evli kadınlarda bulunmayan bir çekiciliğe sahip ol-

¹⁵² Athenaios (13.21) adlarını hetairaiden alan yedi komediden söz eder.

¹⁵³ Karş. Anaksilas, Athenaios 13.6.

¹⁵⁴ Örn. Eubulos, Athenaios 13.6 ve Aleksis a.g.e. 23.

¹⁵⁵ Karş. Athenaios 13.29.

¹⁵⁶ *Wilhelm Meisters Lehrjahre*.

¹⁵⁷ Şair Leukaslı Philainis, *to peri aphrodision akolaston syngramma*'yı yazdığı şeklindeki suçlamaya karşı Aiskhrio tarafından kaleme alınan mezar kitabesinde savunulur.

¹⁵⁸ Glykera *diaphtheirein tous neous*'un son sözünde filozof Stilpon'a şöyle der: "Mutsuz insanlar için bir fahişeye veya bir filozofla yaşamak arasında bir fark yoktur."

duğuna kuşku yoktur. Lais, Thais, Phryne veya Glykera gibi ünlü isimlerin biyografilerinin ne kadar doğru olduğunu kestirmek son derece güçtür. Bunlar Yunan hayal gücünü öyle büyülemişlerdi ki, haklarındaki anlatımların gerçeklikten uzak ve kronolojik açıdan çoğu zaman yanlış olması şaşırtıcı değildir. Özellikle de Lais tek bir tipe dönüşmüştü, ama bu isimde en az iki kişinin var olduğu tahmin edilmektedir; Lais kötü ve açgözlü biri olarak tasvir edilmekteydi.¹⁵⁹ Praksiteles'in Phryne ile ilişkisi gördüğümüz gibi sanat açısından muhtemelen en önemli ilişkilerden biriydi.

Güya Demosthenes'e ait olduğu iddia edilen bir konuşmaya göre hetairai zevk için, köle fahişeler günlük kullanım için, yasal eşler de meşru çocuklar meydana getirmek ve güvenilir ev idarecisi olmak için vardı (*Neaira'ya Karşı* 122). Çocuğu olan hetaira çoğu zaman onu sokağa terk etmek zorundaydı, hele de kız ise. Lukianos'un Diyaloglarında çocuk bekleyen bir hetaira kendisini terk eden sevgilisine çocuğu hele de erkek olursa sokağa terk etmeyeceğini, *bir fahişe için pek de kolay olmasa da*, kendisine yaptıklarından dolayı gelecekte babasını suçlaması için büyüteceğini söyler. Gerçek hayatta Lysias'ın derinden hissedilen düşüncelerine karşılık gelen çok şey olmalıdır (fragman 90): "Bir kadın kendini kaptırıp erdemi geride bıraktığı gün kaderinden kopar, akrabalarını düşman, yabancıları dost olarak görür ve iyiyle kötü kafasında yer değiştirir." Her ne kadar şiir bu tür figürlerden yararlanmak istese de komedideki fahişelerde manevi hiçbir şey bulamayız. Hatalı bir şekilde Demosthenes'e mal edilen yukarıda bahsedilen konuşma çöpçatanlarla fahişelerin gerçek hayattaki kabalıkları ve kötülükleri konusunda son derece tiksindirici bir resim çizer.

Lüksün oldukça farklı görüntülerinden biri de cenaze anıtlarıdır. *Heroon'a* giderek artan bir mükemmellik veren şey Doğu ihtişamının etkisiydi, bu sadece onu hak eden Timolion gibi kişilerin anıtları için değil, tek özelliği zenginlik olan vasat bireylerde de geçerliydi. Bunun için orantısız bir reklam ve harcama yapılıyordu. İsokrates'in mezarına otuz arşın yüksekliğinde bir sütun dikilmişti, tepesinde de yedi arşın büyüklüğünde bir denizkızı vardı; hemen yanında bazı şairlerle İsokrates'in öğretmenlerini tasvir eden bir pano (muhtemelen bir rölyef) bulunuyordu.

¹⁵⁹ Aelianos, *Varia Historia* 12.5, 14.35.

Rölyefte Gorgias İsokrates ile birlikte astronomik bir küreye bakıyordu. Eleusis'e giden Kutsal Yolda bulunan tragedya yazarı Theodektes'in mezarında yazarla birlikte bazı ünlü şairler sadece rölyef değil aynı zamanda heykel biçiminde tasvir edilmekteydi.¹⁶⁰ Bu insanlar kuşkusuz gerçekten ünlüydüler. Fakat zimmetine para geçirmesiyle tanınan Harpalos da eski bir hetaira olan karısı Pythionike için biri Babil'e ve öteki Kutsal Yola olmak üzere iki anıt diktirmiş ve bunun için tam 200 talanton ödemişti. Pausinias'a göre bu sonuncu anıt Atina'daki Roma öncesi en çarpıcı iki anıttan biriydi; öteki de Atina'da yaşamış olan bir Rodosluya aitti. Pythionike'ninki uzaktan sanki Miltiades veya Perikles adına dikilmiş bir anıt gibi görünüyordu.¹⁶¹

Atina'da lüks özel hayat bazı durumlarda yüksek sesle kınanmakla beraber genelde o kadar abartılı değildi ve gerilemenin sadece küçük bir belirtisiydi. Çok para harcamanın tek yolu ziyafetler ve hetairai idi. Parayı arabalara ve evlere harcayıp çarçur etmek tehlikeliydi. Demosthenes'ten öğrendiğimize göre güzel bir ev skandala yol açabilirdi. Demosthenes'in hasmı Meidias, Atina'daki evine ilave olarak Eleusis'te saray yavrusu bir eve sahip olmakla; ayrıca Sikyon'dan ısmarlanan beyaz renkli muhteşem bir arabayla bilinmeyen bir yerlere ve gezintilere gitmekle, gümüş süslemeli bir Euboia atına kadın gibi oturmakla ve bir sürü hizmetçiye, parlak renkli giysilere ve güzel tabaklara sahip olmakla suçlanıyordu. Şayet aşırılıklar bunlarsa, o zaman adı zengine çıkmışların Attika zenginliğinde fazla bir tehlike olmadığını kabul etmemiz gerekir. Ancak halk özel lüksü kendilerinden yapılmış bir hırsızlık olarak görüyordu. Demosthenes'in iddianame niteliğindeki konuşmasında, Meidias'ın *leitourgia*'ya gerektigi kadar bağış yapmazken, kendisinin flütçülerden oluşan bir erkekler korosunun pahalı *leitourgia*'sını üstlenerek altın süslemeli giysiler ve altın taşlar aldığını söylemesinin nedeni budur (*Meidias'a Karşı* 153 vd.).

Büyük şehirlerdeki durum Atina'dakinden kesinlikle farklı değildi: Para çoğunlukla temel ölçüydü. Ama tek ölçü değildi, birçok insanda *antibanausia* duyguları para kazanmak yerine yoksulluğu tercih edecek kadar güçlüydü. Çalışmak tıpkı dövizcilerde olduğu gibi çok kârlı olsa da hâlâ itibarsız bir şeydi; ayrı-

¹⁶⁰ Plutarkhos, *On Hatibin Yaşamı*, İsokrates'in hayatı.

¹⁶¹ Pausanias 1.37.4; Athenaios 13.67; Plutarkhos, *Phokion* 22.

ca zenginliğin getirdiği bir sürü yükümlülük, bir sürü tehlike vardı; herhangi bir uygar dönemde İslam ülkeleri dışındaki ülkelerde görülmeyen tehlikelerdi bunlar. Kendi çağımızla karşılaştırıldığında zengin olma motiflerinden biri hâlâ eksikti; sosyal ayrıcalık zenginliğe değil, zihinsel ve fiziksel güce bağlıydı; ve kadınlar erkekleri zengin olmak için etkilemeye çalışmıyordu. Yüzyılın başında toplumsal koşulların önemli bir kaynağı olan Aristophanes'in *Plutos*'unda (506 vd.) *penia* (zorunluluk) savunulurken, onurlu ve liyakatli yoksulluğa methiyeler düzülür; zorunluluk bütün sanatların ve ilerlemelerin anası olup yoksulluktan açık bir şekilde ayrılır. Eğer bir kişi bütün ayartıcılığına karşın zevki ve asalaklığı reddederse zihnini çok ılımlı araçlarla geliştirebilir, nitekim yoksul kalmaya kararlı birçok bağımsız ve yüce gönüllü insan biliyoruz. Bunların çoğu ağırlıkla Kinikler ve Pythagorasçı filozoflardı; fakat müzisyen Philoksenos'un da şu sözlerle muhteşem evini terk ettiği söylenir: "Bu mal mülk benim amacım olmayacak, ben onlarla ilgilenmeye son vereceğim." Bu insanlar en azla yetiniyordu, iklim de bunu kolaylaştırıyordu ve bunu başaracak iradeleri de vardı. Tıpkı -bu şekilde yaşamının çok daha zor olduğu- günümüzde San Marino'da Kont Bartolomeo Borghesi'nin neredeyse hiçbir şeyi olmadan yaşadığı halde çok değerli eserler vermesi gibi.

Bir de Aristides ile Ephialtes'in 5. yüzyılda yaptığı gibi *önlerine serilen* servetleri reddedebilen birkaç kişi vardı.¹⁶² İki büyük Thebaili bu konuda dillere destan olmuştu. Pythagorasçı geleneği benimseyen Epaminondas, Thebaili İason'un verdiği elli altını reddetmiş ve Peloponnessos'u işgal ettikten sonra elli drahmi ödünç almıştı; kalkan taşıyıcısı bir savaş esirinden para alınca şöyle demişti: "Kalkanımı bana ver ve kendine bir dükkan alıp orada yaşa; zengin olduğuna göre artık başını derde sokmak istemezsin."¹⁶³ Pers Kralı'nın gönderdiği 30 bin drahmilik hediye bizzat geri çevirmişti. Ama Atina'da bu tür bir bağımsızlığın en büyük örneği *Phokion*'dur. Plutarkhos'un tarifiyle, şehrindeki her şeyin ve kendi zamanında meydana gelen bütün gelişmelerin canlı yorumuydu o. Tek bir Atinalının bile kendisini ağlarken veya gülerken veya genel bir hamamda yıkanırken yahut giysi-

¹⁶² Aelianos, *Varia Historia* 2.34, 11.9.

¹⁶³ Plutarkhos, *Krallar, Epaminondas* 21. Ancak 6. ve 5.

yüzyılların zenginleri tehlikelerden korkmuyordu. Epaminondas'ın yoksulluk öyküsü, Aelianos, *Varia Historia* 5.5'te anekdotlarla takviye edilmiş gibidir.

sinin duruşunu değiştirecek bir el hareketi yaparken görmediğini okuyunca, biraz da zorlamayla aklımıza Perikles gelmektedir; ama Atinalıların meyilli olduğu şeylere ve davranışlara olan içsel mesafesi saygı uyandırır. Birey olarak herhangi bir adak için yapılacak bağış, alacaklılara borçlu olduğunu söyleyerek reddede-bilecek cesareti vardı; aynı şekilde siyasi konularda arkadaşları-nın telkinlerine kulak asmazdı. Bir sınır tartışması nedeniyle Boi-otialılara saldırmaya hazırlanırken, onlara zayıf oldukları si-lahlarla değil güçlü oldukları kelimelerle savaşmalarını söyledi; askeri açıdan zayıf olduklarını bildiği için Khaironia'dan önce savaşa karşı çıktı; Lamia Savaşına da karşı çıkmış ama pek başa-rılı olamamıştı. Makedonya garnizonunun kaldırılması için açı-lan imza kampanyasına katılmayı reddetti, muhtemelen mevcut koşullarda Atina'nın durumunun çok daha iyi olduğunu düşün-dü. Bir söylevde şöyle diyordu: Bütün Atina tek ses olsa bile mutlaka şehirden farklı düşünen biri bulunur. Bunun üzerine Phokion şöyle cevap vermişti: "Buna şaşırmayın, *beni* kastedi-yor." İnandırıcı bir öyküdür bu. Kralın soylu biri karaktere sahip olduğunu düşündüğü tek kişi olduğunu elçilerin söylemelerine rağmen İskender'in yüz talantonluk hediyesini geri çevirmişti; şöyle demişti onlara: "O zaman böyle kalmama izin vermesi ge-rekir."¹⁶⁴ Ayrıca hazineleriyle birlikte Atina'ya gelen Harpalos'u da sert bir şekilde reddetti, Harpalos da bunun üzerine onun damadının yanına sığındı. Phokion daha sonra Makedonya'nın hem kendisine hem oğluna teklif ettiği parayı da bir kez daha ge-ri çevirdi. Makedonya hükümdarları arasındaki mücadeleyi Polysperkhon kazandı ve demokrasi getirdi. Phokion bundan sonra kaçınılmaz olarak Devletle yeniden güç sahibi olan dema-goglarla sykophantoinin kurbanı oldu; oligarşik niyetler taşımak-la ve *demos*'tan nefret etmekle suçlandı. Vahşi ve kinci davranış-lara hedef oldu; işkenceden son anda kurtuldu, hatta cesedi bile Attika'dan sürüldü, anlaşıldığı kadarıyla Atinalılar ondan hoş-lanmıyordu, çünkü o keskin diline rağmen aslında "iyi bir in-sandır."¹⁶⁵

¹⁶⁴ Plutarkhos, *Phokion* 18. Haberciler evine gidince, karısının ekmek yaptığını, Phokion'un da ayaklarını yıkamak için kuyudan su çektiğini gördüler; muhteme-len hiç kölesi yoktu. Aelianus (*Varia Historia* 1.25) daha fazla ayrıntı verir, ancak bunların bir kısmı kurmaca gibi görünmektedir.

¹⁶⁵ Phokion ölmeden hemen önce, kendisiyle birlikte ölümü beklerken ağlayan bir adama şöyle demişti: "Neden? Phokion ile birlikte ölmekten mutlu değil misin?"

VI

Helenistik Çağ

Bu dönemde *dar anlamda kültür* konusu *poleis*'in gerilemesinin ve toplumsal duyarsızlığın entelektüel hayatın büyük yeteneklerini ne kadar özgürleştirdiği ve bu gelişmelerin sıra dışı yeteneği teşvik mi ettiği yoksa bastırdığı mı sorusunu gündeme getirmektedir. *Diadokhoi*, filozoflar veya diğer düşünürler ya da skandallar hakkında öğrendiklerimiz dışında, elimizde o kadar az bilgi bulunmaktadır ki bu sorulara tatmin edici bir yanıt vermek mümkün değildir. Polybios halkın Devletten uzaklaşarak yüzünü öğrenmeye ve araştırmaya çevirdiğini ve bu dönemde felsefe öğrencilerinin sayısının arttığını açık bir şekilde belirtmektedir. Bu coşkunun sanata da yansıyor yansımadığı kuşkuludur. Sanatçılar sanatçı olmaya devam etmişti; şu açıktır ki en iyi işler sanat ve resim alanlarında verilmekteydi. Ama o zamanın geleneğinde üzüntü verici bir boşluk vardır; artık büyük sanatçılar hakkında konuşulmuyor, ünlü isimler kayda geçmiyordu; Rodos ve Pergamonlu heykeltıraşların isimlerinden ustalar olarak değil de sadece belli eserlerden dolayı, gelişigüzel söz ediliyordu. Örneğin ünlü aktörlerin adları, özellikle de edebiyatta artık görünmez olmuştu, oysa sırf sayıları fazla olduğu için artık söz edilmeyen bir yığın önemli isim vardı.

Diğer alanlardan görüş açımız sınırlıdır çünkü geriye sadece küçük parçalar kalmıştır. Tiyatrolar dışında, *diadokhoi*'nin Asya ve Mısır'ından kalan tek bir bina bilmediğimiz için bu dönemin mimarisi hakkında bir değerlendirmede bulunamıyoruz. Şiir de Theokritos'un kiler dışında sadece parçalar halinde korunmuştur, ama onlar da en iyileri değildir. Bazı türler, örneğin koro tarzı lirik şiir iyice azalmıştı, ama neden iyi bir bireysel lirik şiir olmadığını anlamak güçtür, belki de İskenderiye'de hiç yoktu.

Yunan entelektüel yaşamından günümüze ulaşan en güçlü kanıtlar felsefenin üç temel yönelimiyle ilgilidir: Stoacılık, Epikürosçuluk ve Kuşkuculuk. Ancak Yunan geleneğinin enerjisi ken-

dini Yakın Doğu'yu Helenleştirme gücünde gösterir, bunun nedeni sadece Makedonya yönetimlerinin kendi lehine siyasi baskı kurması değil, ayrıca içsel üstünlük ve canlılığıdır. Ortalama eğitilmiş bir Yunan'ın eskilere göre daha efemine ve yumuşak görünümüne görünmediğini bilmek önemlidir, ama bu bizim karar veremeyeceğimiz bir konu.¹

Eski Helenler pırıltılı *ideallerden*, özellikle de *şöhretten* etkilenirdi, peki bu idealler şimdi nereye gitmişti? 3. yüzyıldaki hazin gerilemede bile hâlâ şöhret peşinde koşanlar vardı. Aratos, Philipoimen ve diğerleri gibi özgür Hellas denen yerde siyaset ve savaşta ünlü olan birkaç kişinin ciddi eksiklikleri ve açıkları vardı, nitekim sonuncu Kleomenes bireysel olarak sadece Sella-sia'dan sonra yetersizlikler göstermemişti; yaptığı reformlarda bütün Yunanları etkileyen bir çözülme tadı vardı. Ancak abartılı eski güzel günleri düşünüp bu insanlar hakkında konuşarak onları tasvir etmek normaldi, özellikle Kleomenes'in etrafı kendisini büyük bir adam olarak gören insanlarla çevrili olmalıydı. Örneğin Sparta yenilgisinden sonraki davranışları ayrıntılı biçimde anlatılır; bir köle kadının yardım teklifini reddederek ne bir şey içiyor, ne oturuyor ve ne de zırhını çıkarıyordu, sadece sol kolunu bir sütuna dayayıp başını dirseğine dayayarak, derin düşünceler içinde bir süre dinlendi ve sonra da denize doğru kaçtı (Plutarkhos, *Kleomenes* 29). Burada rol bile yapmış olsa, Mısır'da ölümü yine de bir trajediydi. Kararlı bir eski Sparta şöhreti imgesi yaratma çabası vardı burada.

Kimi *diadokhoi* şan şeref arzusuyla yanıp tutuşuyordu. Bu onları sık sık baştan çıkarabiliyordu; bunların gerçek dürtülerinin gösteriş ve megalomani olduğunu söylemek mümkündür; bunun bir istisnası Kleomenes'in rakibi Antigonos Doson idi, Sparta'ya merhamet göstermiş ve hiçbir kuruma dokunmamıştı; hasta olduğu için alelacele memleketi Makedonya'ya dönmüş ve istilacı İlyrialılarla savaşarak gerçek bir kahraman gibi ölme mutluluğuna erişmişti. Muhtemelen *leskhai*'de süslenmiş bir öyküye göre zafer anında, at üstünde kan kaybederken hayatını kaybetmiş, son sözü "Ne güzel bir gün!" olmuştu (Plutarkhos, *Kleomenes* 30).

Genel olarak bakıldığında gerçek şan şöhret tutkusu giderek

¹ Klearkhos'taki parfüm ve kozmetik ile ilgili paragraf bunu destekler görünmektedir (Athenaios 15.35).

azalmaya başlamıştı. Plutarkhos'un *Philopoimen*'inde (3) geçen ilginç bir anlatıma göre özellikle agonda şöhret neredeyse tamamen ortadan kalkmak üzereydi. Bu general küçüklüğünden beri asker olmak istiyordu ve savaş hakkında her şeyi öğrenmişti. Aynı zamanda doğuştan iyi bir güreşçi olduğundan atlet olması tavsiye edilmişti. Atlet eğitiminin askeri çalışmalarıyla çelişip çelişmeyeceğini sorunca, çok doğru biçimde, atlet fiziği ve hayat düzeninin askerinkinden tamamen farklı olduğu söylenmişti; atletin bolca uyuması, bolca yemek yemesi ve bolca dinlenip bolca egzersiz yapması gerekiyordu; askerin hayatı ise yiyecek ve uykudan mahrum, düzensiz bir hayattan ibaretti. Philopoimen atletizmi derhal reddetti ve ondan nefret ettiği gibi askerlerine de elinden geldiğince atletizmi yasakladı; en sağlıklı bedeni bile savasamayacak hale getirdiği gerekçesiyle atletizmle uğraşanları ya aşağıladı ya da cezalandırdı. Kendi fiziğini avcılıkla ve tarlada çalışarak güçlendirdi.²

Güçlülere ve ahlaksızlara saygı gösterilmezdi, o kadar ki belli bir sınırlı heyecan ve beklenti oluşurdu. Harpalos bu dönemin başlangıcında bile doğduğu topraklardaki Yunanları, Eleusis'e giden Kutsal Yola, büyük bir "Pythionike Aphrodite" anıtı dikketle hetairası Pythionike'yi anmasına izin vermeye ikna edebilmişti. Diğer bir örnek, Atinalıları adına aynı anda üç yüz heykel dikketle kadar mest eden ama iktidardan düştükten sonra hazin bir sonla karşılaşan Phaleronlu Demetrios idi.³ Fakat bundan hemen sonra şehirlerin fatihi Demetrios tanrılaştırılmış ve bu da çeşitli *diadokhoi*'ye sadece halkın başka şansının olmadığı kendi ülkelerinde değil, özgür Yunanistan'da bile tanrısal bir saygı gösterilmesine yol açmıştı. Sıradan eğlence adamlarına bile heykeller dikilmişti. Örneğin Atina'da İskender'le top oynayan Karystian Aristonikos adlı adamın bir heykeli vardı; bu "sanatından dolayı" kendisine ayrıca yurttaşlık verilmişti, tabii bu heykellerin

² Lukianos çok sonraları, İmparatorluk döneminde yazmış olmasına rağmen aynı diyalogda Anakhsarsis'in ağzından burada söz edilen atletler hakkında şakacı bir ton takınır. Kısa kılıcıyla çarşıda dolaşan bütün atletleri kovalayabileceğini söyler ve jimnastiğin savaş hazırlığının tam tersi olduğunu iddia eder.

³ Tesadüfen, her zaman doğrunun yanında olmakta kararlı olan Atina, iş kahramanlar adına anıtlar dikmeye gelince kaybedilen savaşlarla zaferler arasında ayırım yapmaz. Piraeus'taki Athena tapınağında Lamia Savaşında general olarak görev yapan Leosthenes ile oğullarının Arkesilaos tarafından yapılmış portreleri vardı, Pausanias 1.1.3.

zarif bir pozu ölümsüzleştirmek için dikilmiş olması da mümkündür. Ama işler daha da ileri gitmişti. Büyük tragedya yazarlarının yanına kuklacı Eurykleides'in heykeli dikilmişti, meslektaşları Potheinos'a ise Euripides ile aynı sahneyi kullanma izni verilmişti. Bu vesileyle yayımlanan bildirilerde sinirli bir ton gözlenir: "Filanca adına bir heykel dikilecektir", ancak sihirbaz Theodoros da Hestiaia ve Oreos'taki tiyatrolarda bu şekilde onurlandırılmış, tıpkı Miletos'ta lir çalan Arkhelaos veya (Pindaros'un adına tek bir heykel bulunmayan) Thebai'deki şarkıcı Kleon gibi.⁴ Gerçekten önemli insanların bulunmadığı bir yerde birilerinin sırf fiziksel özellikleriyle veya Aelianus ile Athenaios'un hazırladığı uzun, kısa, şişman, kalın kafalı, obur ve sarhoş listelerindeki gibi itici kişilikleriyle ünlü olması şaşırtıcı değildir.⁵

Bu ucuz şöret peşinde koşma arzusuna verilen cevaplardan biri doğrudan bunları lanetlemektir, bunun başını da Zoilos çekiyordu; Zoilos'un yaşadığı tarih tam olarak bilinmemekle beraber Philadelphos döneminde yaşadığı sanılmaktadır. Zoilos o zamanlar Makedonya toprağı olan Amphipolis'tendi. (Eski bir Makedonyalı olarak) sadece Homeros değil Platon ve İskrates aleyhinde de yazılar yazmıştı; bu onun marazi *huysuzluğuna* bağlanmıştı, yoksa kendisinin de dediğı gibi *kötü biri* değildi, ama ölü-diri herkese çatıyordu. Bu edebi Thersites'in ya da bilindiğı şekliyle retorikçi kiniğın adı "Homeros'un belalısı"na çıkmıştı.

Diadokhoi dışında o zamanlar en fazla öne çıkan ünlüler filozoflarla hetairai idi. Atinalılar Zenon'a ve Kitionlu arkadaşlarına saygı duyardı, Kıbrıs'ta onların adına altın kaplamalı bir heykel dikilmişti; Karniades ölünce ayın tutulduğı ve güneşin önünün bulutlarla kaplandığı söylenir. Bilginler hâlâ gündeme gelebiliyordu ama kayıtlar sanatçılar hakkında hiçbir şey söylememektedir. Hetairaiye gelince, *diadokhoi* ile Epiküros gibi bazı filozoflara ait olanlar önemli sohbet konularıydı, daha önceleri sıra dışı görülen bu kadınlar artık bireysel şöret haline gelmişlerdi.⁶ Bunu Philadelphos ve Euergetes dönemlerinde yaşayan İskenderiyeli Makhon'un şiirinden de anlamak mümkündür; şiirde bu kadınların verdiğı bayat ve kaba ama zekice cevaplardan ve zarif

⁴ Athenaios 1.34 vd.

⁵ Athenaios 10.6: 13.15 (komedi yazarlarından). Aelianus, *Varia Historia* 1.27, 2.41 (Ayyaşlar arasında Selekoslular da vardı).

⁶ Listeler ve ayrıntılı anlatımlar, Athenaios 13.37.39 vd. Epiküros'un fahişeleri ve öğrencisi Leontion konusunda 42. a.g.e. 53.

bir basitlikle dile getirilen anekdotlardan örnekler vardır.⁷ Fakat genel olarak *diadokhoi* döneminde olduğu üzere, bireysel enerjiler ilk yüz yılda tükenmiş görünür; M.Ö. 200'den sonra artık ünlü fahişe yoktur.

Bu geç Helenistik dönemde şan şöhret peşinde koşan gerçekten hırslı insanlar bir miktar öfke uyandırmış olmalıdır. Rekabetçi Helen iradesi nihai olarak nasıl bir biçim alabilirdi? Güç ve zenginlik saraylarda toplanmıştı; *polis*, en azından ayakta kaldığı yerlerde üzerinde et kalmamış bir kemik gibiydi, hâlâ zengin olanlar eski yöntemle yani özellikle sonraki barışçıl İmparatorluk çağında halk eğlencelerine bağışlar yapmak suretiyle sadece yakın çevrelerinde şan şöhret sahibi olabiliyordu. (Lir çalmak, dansçılık, top oyunculuğu, vb. gibi) Uсталık gösterileri herkeste olmayan özel yetenekler gerektiriyordu. Bu dönemde parlamanın tek yolu hitabetti, çünkü hitabet bir yere kadar öğrenilebilen bir şeydi; bu özellikle de tören nutukları için geçerliydi, felsefi bir içeriği olup olmaması bireye bağlıydı. Bu da doğal olarak gezici bir hayatı gerektiriyordu; para için eğlenceli kitap yazmak diye bir şey yoktu, o zamanlar şöhret yapmak isteyenlerin güvenebilecekleri gazeteler de yoktu, her yerde bizzat boy göstermeleri gerekiyordu. Böylece, siyasi faaliyetin söz konusu bile olmadığı ve Yunanistan'da edebiyatın fazla bir şey getirmediği İmparatorlar döneminde işe yarar tek kariyer türü Philostratos gibi sofistlerin yaptığı üzere siyasete fazla bulaşmadan törensel nutuklar atmaktı. Çok hırslı olanlar Tyanalı Apollonios ve Abonuteikhoslu İskender gibi sadece bir okültist ve yeni bir dinin peygamberi olabilirdi; bu kişiler bile sürekli dolaşmak zorundaydı, ama böyle birinin gittiği yerde yeni bir kült oluşturarak kendisine takipçiler bulması mümkündü. Sonraki dönemlerde şan şöhret yapmak adına aç kalmak gibi –veya kendini Olympia'da yakan Peregrinos Proteos gibi- aşırı uçlara varan örneklerden daha önce söz etmiştik.⁸

Herhangi bir dönemi örnek aldığı şeye göre değerlendirmek mümkündür, ama kültür tarihçisi için günlük hayattan da bazı resimler gerekir. Bu türden bir bilgi kaynağı da neredeyse ta-

⁷ Athenaios buradan uzun alıntılar yapar, 13.39.41 vd.

⁸ Lukianos'un Peregrinos konusundaki isteksizliği sadece görüşlerinin değişmesiyle ilgili bir konu değildi, her halükârda yeni bir dine yol açabilecek belirtilerden çekiniyordu.

mamen Roma'daki taklitlerinden tanıdığımız yeni komediydi. Ama bu umduğumuz kadar katkı sağlamamıştır; bize oldukça genelleştirilmiş birkaç kişinin nezdinde sadece tek taraflı bir Atina sunmaktadır, zamanın geleneklerine dair bazı ipuçları verse de bunlar gündelik hayata dair tam bir resim oluşturmaya yetmez. Ünlü filozof Theophrastos bu görevi oldukça farklı bir şekilde yerine getirir, onun karakterleri komedinin kukla figürlerinden çok daha fazla önem taşır. *Karakterler*'in yazarı ebediyen kusurlu bir insanlık resmi çizer, bunların çoğu da kendi ulusunun ve çağının tipik kıyafetleri içindedir; önsöze göre eseri 3. yüzyılda, 29 yaşındayken yazmıştır, amacı genç kuşağın gelişmesine katkıda bulunmaktır. Theophrastos erdemli insanlarla ilgilenmez, diğerlerinin arasından sadece katıksız ve hatta aşırı kötü olanları seçer. Ortada olanlarla yani ne iyi ne kötü olanlarla da ilgilenmez. *Miles gloriosos*, *sykophantes*, tefeci, yeteneksiz şair gibi birçok standart tiplere hiç yer verilmez; aslında Theophrastos'un bazı meslek veya mevkilerden özenle kaçındığı ve sadece içsel eğilimlerden kaynaklanan etik nüanslarla ilgilendiği görülür. Amaç felsefi ve filolojiktir; kısmen Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik*'ine dayanarak kişinin niteliklerinin her birinin yaşadığı hayat tarzını nasıl belirlediği konusunda bir yargıya varmaya çalışır, bunun için de işe farklı hayat tarzlarına dair kısa tarifler yapmakla başlar (ancak yorumcular bu kısmı yeterli bulmamaktadır). Belli ki tip olarak düşündüğü bazı bireyleri bir süre incelemişti; zira en iyi bölümlerin rastlantısal gözlem sonucu yazılmış olması mümkün görünmemektedir. Birkaç aptalla budala dışında varılan sonuç Atina'da bulunan iğrenç örneklerden oluşan bir galeriden başka bir şey değildir.

Ağırıklı izlenim Atina'da halkın özellikle de hile ve aldatma konusunda iplerini iyice kopardığı, iyiyi kötüyü umursamadığı ve tam bir yüzsüzlük halinin hüküm sürdüğü şeklindedir. Ayrıca Theophrastos'un ancak Attika hayatının tamamen açık olması halinde kitlesel gözlem yapması mümkündü. Atinalılar sürekli ortalıkta dolaşüyor ve birlikte vakit geçiriyordu; karakterlerinin bir parçası olan samimiyet bizimkilerden oldukça farklı bir sosyal hayat yaratıyordu, öyle ki, örneğin bir dalkavuk bugünlerde mümkün olandan çok daha yapışkanca davranabiliyordu. Ayrıca bu karakterler arasında çok değişik uzmanlaşmalar olduğunu görmekteyiz; bunlardan bazıları daha derin nüanslar sergilemektedir. Örneğin Theophrastos dalkavukları ikiye ayırır; ya yapma-

cıklıktan ya da mizacı öyle olduğundan herkese sırnaşan budala tip ve çıkarı için sadece belli tiplere yanaşan sinsî tip. Aynı şekilde gevezeler de bütün gün düşünmeden çene çalan, bayat haberler verip basmakalıp şeyler söyleyen basit sıkıcı tipler ve sülük gibi yapışan rahatsız edici tipler olmak üzere ikiye ayrılır.

Burada Theophrastos'un anlaşıldığı kadarıyla kendi hayat tecrübelerinden yola çıkarak tasvir ettiği *Karakterler 2*'deki dalkavuk tipe dikkat çekmekte yarar var. Midesi uğruna her şeyi sineye çeken asalak değil, çıkarı için her ne pahasına olursa olsun bir patrona yanaşmaya çalışan biridir bu; bu tip asalakla birlikte ama ondan ayrı olarak uzun zamandır vardı ve özellikle de Yunandı. Bu dalkavuk her şeyden çok patronunun kibrini okşamaya bakar. "Bak, geçerken bütün gözler sana dönüyor! Başkasını fark etmiyorlar bile." "Dün Stoa'dan senden bahsediyorlardı; otuzu birden en soylu kişinin kim olduğunu sordu, otuzu da seni gösterdi." Patronunun üstündeki tozları, saçına yapışan kırpıntıları temizler ve bu yaşına rağmen simsiyah saçları olduğunu söyler; patronu konuşurken herkesi sessizliğe davet eder ve konuşmanın sonunda, "Bakın, duydunuz mu?" der. Şayet patron espriyi patlatırsa karnı çatlayıncaya kadar kahkaha atar; evin çocuklarına elma armut alır ve bunları verirken patronun da görmesine gayret eder, küçükleri "İşte, muhterem bir babanın oğlu!" deyiş öper (Çocuklara dalkavukluk, *areskos* öyküsünde de geçer (3)). Patron sandal satın alıyorsa "ayak, ayakkabıdan daha zariftir", bir arkadaşı görmeye gideceklerse ziyareti haber vermek için önden koşturur ve geri gelip haber verdiğini söyler. Masada şaraba ve sonra da yemeğe ilk övgüler düzen odur, hem genel hem de ayrıntılı olarak. Patronunun üşütmesinden korkar, onu sarıp sarmalar ve o konuşurken başında dikilir. Tiyatroda uşaktan perdeler alır ve patronun altına serer. Evin düzenine, iyi işlenmiş toprağına ve efendisinin portresinin kendisine bu kadar benzemesine hayranlık duyar. Theophrastos hiçbir Atinalının sadece kendi çıkarını düşünen bir dalkavuğı tanımayacak kadar aptal olmadığını söyler, ama bu insanlar yine de vardır ve yaptıklarının ödülünü alırlar. 5. Bölümün *areskos*'u konu alan ikinci bölümü 1. Bölüme benzer. Bu tipi değil, tiyatroya askeri liderlerin yanına oturmak için giden ve kendisi için değil uzak tanıdıklar için bir şeyler alan gayretli numaracıyı ve züppeyi ele alır; Bizans'a hediyeler, Kyzikos'a Sparta tazıları veya Hymettos'tan Rodos'a bal gönderebilir ve bunu bütün şehre anlatır; maymun-

larını, babunlarını, Sicilya güvercinlerini, vb. herkese gösterir; aslında zararsız bir yaratıktır, malını mülkünü teşhir etmekten zevk alır. Benzer bir tip de küçük işlerle kendini göstermeye çalışan tiptir (21). Ziyafetlerde ev sahibinin yanına oturması gerekir. Erkekliğe adım atan oğlunun saç törenle kesilirken, büyük ailelerde olduğu gibi bunu Pythialı Apollon onuruna yaptırır; Delphoi'ye özel bir ziyaret yapılır, yolculuğa eşlik eden köle siyah Afrikalı olmalıdır. Köpeğe mezar taşı yaptırılır, üstüne de "Maltese" Kladus yazdırılır. *Prytaneis* Kutsal Anneye kurban adarken (onlardan biri olarak) festival kostümü giyip taç takarak bunu halka duyurma işini üstlenmek için mücadele eder; sonra evde karısına ne kadar mutlu olduğunu söyler.

4. Bölümde (*peri agroikias*) bağımsız toprak sahibi yontulmamış, Theophrastos'un incelediği gerçek bir örnekten yola çıkarak eğitimsiz biri olarak tasvir edilir. Küstah ve arsız bir adamı anlatan muhteşem bir komik öykü vardır. Bu adam düpedüz bir iftiracı olmakla kalmaz, aynı zamanda herkesin kendisini duymasını ister, etrafında bir kalabalık toplayana kadar da tatmin olmaz. Zamanını evden çok hapisanede geçirir, türlü türlü çirkin dedikodular yayar ve bundan zevk alır, bütün agoranın duyabilmesi için bağıra bağıra konuşur. 9. Bölümdeki "utanmaz" adamın arsızlığı, çalınan ya da kaçak yolla elde edilen mallardan kâr elde etmekle sınırlıdır. Diğer bir arsız adam (11) kötülükler yapar, ama bunu çıkar sağladığı için değil tabiatı gereği yapar; sözü edilen ikilinin arasında bir yerededir. Saldırgan bir dedikoducudur; insanların ve (örneğin tiyatrodaki) kalabalıkların başına beladır, utanmaz olduğu kadar iğrenç ve açgözlüdür. Demokratik ve dinsiz Atina'da kimse hayata küstürülen insanların kendilerini nefret uyandıran bir insana dönüştürmesini engelleyemezdi. Kalabalık kendini pasif kibirli görgüsüzlükle dışa vururdu (24), bunlar hakaret etmek için bahane aramaz, kendilerine yaklaşmak zorunda kalan herkese karşı aynı kabalıkta davranır.

Sıkıcı geveze insan (7), Spartalıların zorla Lakonizm dayatırken ne yaptıklarını bildiğini düşündürür. Kontrolsüz Yunan gevezeliğinin etkisinin ve kendine özgü kötülüğünün farkındaydılar. Bu geveze son derece yılışıktır ve o kadar düşüncesizdir ki her işe, her konuşmaya ve gizli sohbetlere burnunu sokar. Okuduğu eski bayat öyküleri anlatmaya ve topluluk içinde yaptığı eski konuşmalardan alıntılar yapmaya bayılır. Bütün bunların farkındadır ve bunu çekici bulur: "Yutkunmaktan çok şakıdığımı

söyleseler de ben öylece susup oturamam.” Ama çocukları bile kendisiyle dalga geçer ve “Bizi uyutacak bir öykü anlat,” derler. Yeni haberler uyduran kişi (8) kendini beğenmiş bir yalancıdır. Sinirli ve takıntılıdır, fantezilerini gerçek diye satar; Theophrastos’un da gözlemlediği gibi, aslında bundan kişisel bir çıkarı yoktur. O hamamlarda nutuk atarken hırsızlar pelerinini çalar, yahut Stoa’da kara veya deniz zaferleri üstüne atıp tutarken mahkeme-deki davalarını kaybeder. Her stoada, her iş yerinde, agoranın her köşesinde bu türden pusuya yatmış insanlar bulunur. Olmayan servetiyle ve mülküyle, hatta *khoregiai* ve kadirga yükümlülükleriyle, İskender’in seferine katılmış olmakla veya Antipater’le yazışmakla çalım satan kasıntı (23) veya *alazson* ondan farklı değildir; bir oda kiraladığı pansiyon ailesine aitmiş ve parti vermek için çok küçük olduğu gerekçesiyle satmak istiyormuş gibi yapar. Kötü niyetli dedikodu, ölü veya diri her arkadaş ve akraba hakkında söyleyecek kötü bir şey burada da vardır (28).

Bir de üç kuruş para biriktirince “Damlaya damlaya göl olur,” diyen ve bahçesine düşen bir meyvenin bile alınmasına izin vermeyen (oysa Atina’da böyle bir şey normal kabul edilir) cimri (*mikrologos*) vardır; ayrıca ona benzeyen paragözler (*aneleutheros*) mevcuttur. Sonra çekilmez iki tür gelir: *Duskheres* son derece kabadır ve kendini fazla sakınır; *aedes*’in sohbeti hiç çekilmez, saldırgandır. Dalgınlar (*anaisthutos*) (14) kısmen komiktirler, ama patavatsızların (*akairos*) (12) varlığı hiç çekilmez; bu tip hep yanlış anı seçer, örneğin düğün sırasında kadınlardan yakınıdır. (Ama kölelerini kırbaçlayan birine verilen patavatsız bir cevabı eleştirirken benzer bir zamanlama hatasına düşen bizzat Theophrastos olur: “Kırbaçladığım kölelerden biri gidip kendini astı.” Burada *akairos*’un insanca bir dille konuşuyor olması muhtemeldir.)

Batıl inançlı kişinin (*deisidaimon*) (16) rahat koşullarda yaşayan ve en alt sınıf dışında biri olması ilginçtir. Elimizde günlük yaşamı etkileyen batıl inançlardan oluşan ayrıntılı ve çarpıcı bir liste bulunmaktadır. Bazen insanlar sağduyularını tamamen yitirirler; örneğin bir fare un çuvalını kemirip delik açarsa mal sahibi hemen falcıya giderdi, falcı mal sahibine çuvalı yamatmasını söylese bile o rahat etmez ve delik çuvalı atardı. Falcılar dışında bir de rüya tabircileri yani *mantis*, kuş gözlemcileri ve en önemlisi de bütün aileyi her ay kutsayan *orpheotelestes* vardı; ayrıca arınmak için diğerlerine göre biraz daha önemsiz olan rahibeler vardı.

Çok güzel bir olay bile mızımızları (*mempsimoiros*) mutlu etmeye yetmezdi (17). Bir oğlu olduğu söylenince mızımız şöyle cevap verir: “Neden mülkümün yarısını kaybettiğimi de eklemiyorsun, işte o zaman gerçeği söylemiş olursun.” 18. Bölüm kimsese güvenmeyen tipi ayrıntılı olarak anlatır. Bir kölenin başına diğer birini diker, geceleyin kalkıp bütün kilitleri kontrol eder ve her şey için tanık ve garanti ister; Atinalıların gözlerini hep açık tutması gerekirdi. Oligarşiye inananlara sadece sönük bir bölüm (26) ayrılmıştır, bunların homurdanmaları bayat nakaratlardan ibarettir: Bugünlerde şehirde durulacak gibi değildir, bütün bunların sebebi de Theseos’tur. Bu da bu siyasi kesimden korkmak için artık bir neden olmadığını gösterir. Bu son bölümün kısalığı yasa kitabı kopyalayan kişinin bazı kısımları atmasından ya da Theophrastos’un bu bölümleri tamamlayamadan ölmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Büyük Yunanistan’da *diadokhoi* tarafından yönetilenler Atinalılarla Yunanistan’ın diğer bölgelerindekilere göre daha avantajlıydı; vergi yükü ne kadar ağır olursa olsun en azından “özgür Yunanlar”ın gözünde kanlı bir gölgeden başka bir şey olmayan *polis*’ten kaçabilmişlerdi. Kuşkusuz, *diadokhoi*’nin şehirleri bir dereceye kadar hâlâ *poleis*’ti; ama resmi memurlarıyla ve bir ölçüde korumayla iyi yönetiliyorlardı, yurttaşların omuzlarına da eskisi kadar yük binmiyordu; Seleukia, Antiokhos veya İskenderiye gibi şehirlerde zaman zaman baş gösteren huzursuzluklar ise Yunanistan’daki toplumsal krizlerden çok farklıydı.

Eski dönemlerin yurttaşının (*polites*) *diadokhoi*’nin tebaasından çok farklı bir kişilik olduğunu da belirtmek gerekir; ama o artık geçmişte kalmıştı ve hiçbir güç onu geri getiremezdi. Bir zamanlar politikada veya sanatta kültürü bir bütün haline getiren “tarz birliği” ebediyen ortadan kalkmıştı. Eski yurttaşlığın yerini, her ne kadar kendilerine çok pahalıya mal olsa da artık katıksız bir özel yaşam almıştı. Ekonomik özgürlük herkesin artık gerçekten özgür olduğu ve canının istediği her şeyi yapabileceği anlamına geliyordu. Dolayısıyla herkes kişisel eğilimlerinin peşinden gidebilir, örneğin büyük bir suç oluşturacak bir şey yapmadığı sürece istediği gibi seyahat edebilir ve enerjisini istediği gibi kullanabilirdi. Yunanlarda daha önce görülmeyen meslek ayrımları ortaya çıkmaya başlamıştı. Özellikle Ptolemaios krallığında askeriyeye ile resmi sınıflar birbirinden ayrılırken, sanatçılar ve bilginler artık sadece belli bir devletle bağlantılı değillerdi - filozofların

apolitia'sının uzun ömürlü olmasına yol açan bir gelişmedir bu. İnsanları bir araya getiren şey artık siyasi çıkar değil özel faaliyetti; ister İskenderiye Müzesi'nde toplanan kültürlü insanlar olsun, ister meslek gruplarındaki oyuncular, artık zamanın paralı ordularından daha az kozmopolit değildiler.⁹

Yine de Helenizm yani *polis*'ten farklı Yunan geleneği Yunanistan'daki hatta Doğu'daki merkezi önemini korumaya devam etti. Pseudo-Plutarkhos'un İskenderiye'de yaygın olduğunu söylediği 131 deyişten (*proverbialia*) sadece biri (97) Mısır'a ait iken, biri de (119) Libya denen bir yerle bağlantılıdır; geri kalanlar ya Yunan özdeyişlerinden alınmıştır ya da Yunan mitolojisine veya Yunan hayatına dair gönderme veya anekdotlardır. Çoğu günlük konuşma dilinde pek kullanılmayan ve ancak yazılı dille aktarılan türde deyişlerdir, dolayısıyla Yunan tarihinin İskenderiye'de özenle işlendiğini söylemek mümkündür; özellikle de dikkatlerin Kuzey'e odaklandığı görülür.¹⁰ Dolayısıyla Helen etkisi varlığını sürdürmüştür; ama herkesin tam olarak hangi Yunan halkından geldiğini bildiği eski kolonilerin aksine, burada eski Yunan *kabiller* ve soylar tamamen iç içe geçmişti, genel olarak insanların kökenine fazla ilgi gösterilmiyordu; özellikle mahkemelerde her yerden ve her çevreden maceracılar ve türediler görmek mümkündü.¹¹

Ancak *diadokhoi* tarafından yönetilen şehirlerde jimnastik dahil normal konulardaki eğitimin ne ölçüde devam ettiği sorusunu cevaplandıramıyoruz. Bu tür eğitim "yurttaş" için artık zo-

⁹ Kısım W. Helbig'den, *Über die campanische Vasenmalerei*, s. 185.

¹⁰ Aristagoras Sparta'dayken gösterişli İonialı giysileri Milesia geleneklerinin buraya ait olduğuna dair çeşitli yorumlara yol açmıştı. Boş vaatlere Khares (ünlü Attikalı paralı asker ve lider) vaatleri denirdi. Spartalıların esirleri Tainaros'ta öldürmesini Tainarialılara hatırlatmak ciddi bir hakaretti. "Skythia konuşması" saldırgan bir cevaptı, çünkü Skythialılar Darius'a sonunun kötü olacağını söylemişti. Bir yargıç karar vermeyi geciktirdiği zaman halk Elis ile Kallione arasındaki eski bir kavganın öyküsüne atfen "Bulias oturuyor" derdi. Bir daha asla eve dönmeyeceğine yemin eden kişinin yeminine "Phokis yemini" denirdi. Terpander şarkısıyla Spartalıların itirazlarını yumuşatmasıyla ünlüydü, dolayısıyla Spartalılarla bir uzlaşma söz konusu olduğunda "Lesboslu şarkıcı gibi" denirdi. Attika komedisi İskenderiye'de çok tutuluyordu: "Perdiks'in baldırı" derken, yüz yıl kadar önce ölmüş olması gereken Attikalı topal bir ayakkabı tamircisine gönderme yapılıyordu. Yapılan bir demir işinden memnun olunmamışsa Samoslu yaşlı metal işçisi Glaukos gündeme gelirdi: "Bu Glaukos'un standartlarına uymuyor." Bkz. Plutarkhos, *Paroemiographi Graeci*.

¹¹ Helbig, *a.g.e.* s. 189 vd.

runluluk değildi; değil şehirdekilerin, özgürlerin bile buna ayıracak zamanı yoktu. Halkın büyük çoğunluğu emekçi proletaryadan oluşmaktaydı, bunların ucuz emeği artık kölelerinkine göre daha fazla tercih ediliyordu; onların üzerinde de daha zenginlerden, patronlardan, tüccarlardan ve iyi eğitilmişlerden oluşan bir sınıf vardı.¹² Eğitime Yunan mirasını onayladığı sürece değer veriliyordu. Bunun dışında öğrenme, derleme ve sınıflandırma diye ayrı bir meslek vardı, otorite bu mesleklerden yararlanıyor ve onları destekliyordu. Tek tek disiplinler “eskilerin kesinlikle *banusia* diyeceği tarzda yoğun ve uzmanlaşmış bir faaliyetle” işleniyordu;¹³ artık insanlar herhangi bir alanda diledikleri gibi uzman olabiliirdi.

Her ne kadar Doğu ve Mısır kültlerinde yerini dolduracak başka şeyler, yani tanrılar ve öğretiler olsa da din *diadokhoi*’nin şehirlerinde kaçınılmaz olarak zayıftı; ama burada eski Yunanların dinin kalesi olarak gördüğü eski yerel kültler yoktu. Mitoloji de Yunanistan’da neredeyse tamamen varlığını yitirmişti, şurada burada bilinçli olarak ve hevesle yeniden canlandırılmak istese de derin kök salamıyordu; tiyatroda mitoloji diye sunulan şey ise saygı uyandırmıyordu, ayrıca birçok insan için felsefe ve onun sistemleri dinin yerini doldurabiliyordu.

Bu koşullarda dönemin çok az serbest şiirsel ve sanatsal yetenek çıkarmış olması şaşırtıcıdır; bunlar pekâlâ gerçekten var olduğunu bildiği gibi, bir yere kadar yerlerini amatör sanata ve dini tutuma bırakmış da olabiliirdi. Her halükârda bireylerle sergiledikleri dış görünüm arasında büyük bir fark vardı. Daha önceleri eğitim ve öğretimde normlar olduğu için Yunanların ortak noktaları çok daha fazlaydı; şimdiyse çeşitli tiplere ayrılmışlardı. Yeni komedi, pastoral şiir ve grafik sanat bu tipleri bütün özellikleriyle sergilemektedir; bu durumda Yunanlarda düşünce özgürlüğünün genişlediğini söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁴

¹² Kölelikte artış mı yoksa azalma mı olduğu konusunda hiçbir şey bilmiyoruz. Daha önce olduğu gibi hâlâ ev köleleri vardı; fakat Mısır’da, işçi kölelerin yerini eskiden bulunduğu kasta göre çalışan Mısırlılar almış olmalıydı. İmparator Hadrianus’un İskenderiye’de bulunduğu büyük ticari faaliyet için karış. *Historia Augusta, Saturninus* 8.

¹³ Erwin Rohde, *Der griechische Roman*, s. 17.

¹⁴ Helbig, s. 186, Büyük İskender’in çalkantılı enerjisini yansıtan hiddetli başıyla Aristoteles’in başının düşün adamı özellikleri ve Menander’in ironik gözlemci bakışını yansıtan yüzü gibi bu kadar çeşitlilik gösteren çağdaş tipler bulmanın eski dönemde imkânsız olduğunu söylemektedir. Sonraki tarihsel anlatımlar, sonraki

Kadınlara dönecek olursak, ilk olarak Kral Agis ile Kleomenes'in kavgalarında karşılaştığımız son Dor kadın figürlerinden söz edeceğiz. Bir yüzyıl önce Sparta kadınları Leuktra'dan sonra ağıtlar yakmaktan başka bir şey yapmamıştı, Kutsal Savaşta ise yağmaya Kraliçe Deinikha da katılmıştı. Bu geç dönemlerde bir rol oynayan zengin kadın mirasçılar daha saygın kişiliklerdi. Agis, refah ve lüks içinde büyümüştü, annesi Agesistrata ile büyükannesi Arkhidamia her ikisi de toprak zenginiydi. Agis kendi düşüncelerini onlara da kabul ettirmiş ve ilk baştaki kuşkulardan sonra onlar da onu teşvik etmiş ve düşüncelerini diğer kadınlara yaymaya çalışmışlardı. Ama bunda başarılı olamamışlardı, çünkü arkadaşları mülklerinden ayrılmak istemiyorlardı. Agis'in devrilmesinden sonra hem annesi hem de anneannesi hapishanede soğukkanlı bir şekilde haince öldürüldü. Agesistrata asılan annesinin ipini kesip yere indirdikten sonra Agis'in cesedinin yanına yatırdı; son sözleri "Umarım bunun Sparta'ya yararı olur" oldu.¹⁵ Agis tarafından sürgüne gönderilen Leonidas'ın Khilonis adlı bir kızı vardı, selefi Kleombrotos ile evliydi; Leonidas sürgünden döndüğünde damadına çok kızgındı, ama Khilonis babasını ikna ederek kaçmasına göz yummasını sağladı. Kocasının babasına karşı davranışını onaylamadığı halde kendisi de çocuklarını alıp onunla birlikte sürgüne gitti.¹⁶

Zamanının en güzel kadını olan ve büyük bir mirasa konan Agis'in dul karısı Agiatis, Leonidas tarafından genç oğlu Kleomenes ile evlenmeye zorlandı. Agiatis yeni kocasını ölmüş olan Agis'in düşüncelerine ikna etti; Leonidas'ın ölümünden sonra oğlunun düşünce tarzını tamamen bir yana bırakan Kleomenes'in annesi Kratesiklia da önde gelen Spartalıları ikna etmesine yardımcı oldu ve sonra da Kleomenes'in çıkarlarına destek olmak için bunlardan biriyle evlendi.¹⁷ Agiatis, Antigonos'la yaşanan savaş sırasında öldü, ölümünü duyunca apar topar Sparta'ya dönen kocası derin kedere boğuldu. Ptolemaios Euergetes kendisine vadedilen yardıma karşılık Kratesiklia ile Kleome-

Roma İmparatorluğunda fazlasıyla karşımıza çıktığı gibi, kişilerin görünümüne ve yarattıkları etkiye daha fazla dikkat göstermektedir.

¹⁵ Plutarkhos, Agis 4.6.20.

¹⁶ A.g.e. 17 vd. Khilonis kocasına sarılır ve Kleombrotos'un ölüme mahkum edilmesi halinde intihar edeceğini söyleyerek babasını tehdit eder; bu sahne ne yazık ki post-Euripidesçi bir tragedya yazarının tarzında algılanmaktadır.

¹⁷ Plutarkhos, Kleomenes 1.6.

nes'in çocuklarını rehin tutmak istedi; Kleomenes uzun bir te-reddütten sonra bunu ona çıklatınca annesi kahkahayı bastı ve Sparta'nın çıkarına olacağı umuduyla boyun eğdi, Kleomenes'i Tanairum'daki Poseidon Tapınağında bırakırken, "Sparta'nın gözünde küçük düşmemek için kimsenin ağladıklarını görme-mesini, buna tahammül etmenin kendi ellerinde olmakla bera-ber, kaderlerinin Daimon'un ellerinde olduğunu" söyledi. Üzün-tüsünü belli etmeden torunlarıyla birlikte gemiye yürüdü. Mı-sır'da oğlunun Ptolemaios'a karşı Akhaialarla ittifak yaptığını öğrendi; ona bir mesaj göndererek sırf yaşlı bir kadınla küçük ço-cuklar yüzünden Ptolemaios'tan korkmamasını söyledi.¹⁸ Niha-yet Kleomenes'in devrilmesi üzerine o ve çocuklar hizmetçileri-yle birlikte Mısır'da öldürüldü.¹⁹ Yanındaki nedimelerden biri olan Panteos'un güzel karısı onun ölümü sırasında muhteşem bir davranış sergiledi, tıpkı kocasının kendi ölümünde davrandığı gibi; korkunç tehlikelere rağmen onun peşinden gitti. Askerler Kratesiklia'yı tutunca onun elini tutup infaz yerine kadar birlikte gitti. Orada Kleomenes'in çocuklarının öldürülmüş olduğunu görünce büyükanneleri sadece şöyle haykırdı: "Ah benim çocuk-larım, nerelere gittiniz!" Kratesiklia ile diğer kadınlar öldürülür-ken Panteos'un karısı eteğini toplayın başlarına çömelerek son anlarında onları elinden geldiğince sakinleştirmeye çalıştı. Sonra ağırbaşlılıkla eteğini düzelterip başını ve yüzünü örttü, böylece ölümler başka birinin de kendisini aynı şekilde sakinleştirmesi gerekmeyecekti; sadece celladın yanına yaklaşmasına izin verildi ve bir kahraman gibi hayatını teslim etti.

Sparta kadınları Yunan dünyasında istisnaydı. Erkeklerin on-lara daima saygı duyduğu, kadınlara kamu işlerinde kendileri-nin özel hayatta sahip olduklarından daha fazla söz hakkı tanı-dığı ve servetin büyük bölümünün kadınların elinde olduğu açık bir şekilde dile getirilir.²⁰ Fakat Sparta ruhunu sistematik bir şe-kilde yok eden Nabis'in kadınları eski köleleriyle evlenmeye zor-layacağı günler uzak değildi. Toplumsal hayatta öne çıkan diğer bir kesim *hetairai* idi. Phryne ve Glykira en azından 3. yüzyılın başlarında hâlâ hayattaydı, bu tip kadınların genç kuşağın sosyal zevklerinin odak noktası haline geldiği zaman işte bu dönemdi.

¹⁸ A.g.e. 22. Ancak kötü ruhla ilgili ifade sanki bir ara felsefeymiş gibi durmaktadır.

¹⁹ A.g.e. 38.

²⁰ Plutarkhos, *Agis* 7.

Alkiphron'un -belli ki Helen örnekleri taklit ederek kaleme aldığı- mektuplarında iyi eğitimleri ve kıvrak zekâlarıyla generalleri, devlet adamlarını, yazarları ve sanatçıları büyülüyorlardı, öyle ki çok iyi tanınan bütün Helenlerin ünlü hetairai ile mutlaka bir ilişkisi vardı. *Diadokhoi*'ye ait olanlar özellikle dikkat çekiyordu. Lamia ve Leaina yani Demetrios Poliorketes'in fahişeleri Atina ve Thebai tapınaklarında Aphrodite olarak anılıyorlardı; Ptolemaios hanedanına ait olan bazıları o kadar meşhurdu ki ikinci Euergetes (Physkon) Yorumlarında onlardan da bahsetmişti. Polybios'un döneminde İskenderiye'deki en güzel evlere ünlü flütçü kızlarla hetairainin adları verilir, bazılarının heykelleri tapınak ve kamu binalarında general ve devlet adamlarının heykelleriyle yan yana dururdu.²¹ Dönemin vazolarında sık sık onların hayatları tasvir edilirdi. Ancak 2. yüzyıldan itibaren hiçbirinin gerçek anlamda ünlü olamadığını daha önce belirtmiştik, bunun nedeni *diadokhoi*'nin bunu sağlayacak kadar ünlü olmamasıydı; hükümdarların bu kadar yozlaştığı bir zamanda saraydaki hayatlarının fazla ilgi çekmemesi şaşırtıcı değildi.

Kadın dünyasının geri kalan kısmına gelince, kadınların kısıtlı hayatlarında dikkate değer bir değişiklik olması mümkün değildi.²² Akşam ziyafetlerinde veya tiyatro gibi sosyal faaliyetlerde onlara yer yoktu, o yüzden Roma'da olduğu gibi karşı cinsler arasında flört söz konusu değildi; hiçbir saygıdeğer kadın yanlarında şüpheli gözlerle etrafı kollayan dadıları olmadan sokaklara çıkmayı veya tanrıların adına düzenlenen festivallere katılmayı göze alamazdı; kocalarına karşı giderek daha fazla güç kazanmış olsalar da hayatlarını kadınlara ayrılan bölümlerde geçirirlerdi, hele hele bir şairin dediği gibi "adeta manastır hayatı yaşayan" bekâr kızın kıskançlıkla örülü hapis hayatından kurtulması söz konusu bile değildi.²³ Şairlerin bu dönemde kaleme aldığı yumu-

²¹ Bunun kaynağı Helbig'dir, s. 195 vd.

²² Rohde'ye göre, *a.g.e.*, s. 68 vd. Geri kalan kısım kelimesi kelimesine buradan alınmıştır.

²³ Kornelios Nepos önsözünde (*Vitae*) bütün Romalıların ziyafetlere eşleriyle birlikte gittiklerini belirtmektedir. "Bu gelenek Yunanlılarınkinden oldukça farklıdır; orada kadınlar çok yakın akraba olmadıkları takdirde ziyafetlere katılamaz, evin içinde de sadece aile fertlerinden başka hiç kimsenin giremediği kadınlar bölümünde oturabilirlerdi." Bu tür evlilikler en ufak bir duygusallığın olmadığı görücü usulü evliliklerdi. Filozof Menedemos ve eski dostu Asklepiades bir anne ve kızıyla evlenmişlerdi. Asklepiades kız ölünce, artık hükümdar olan ve zengin bir eş alan Menedemos'un kendisine verdiği anneyle evlenmişti.

şak, ateşli kurlara gerçek hayatta rastlanması mümkün değildi, çünkü bu dönemde nişanlanma diye bir şey yoktu ve çiftler ancak evlendikten sonra birbirini görebilirdi.²⁴ Evlilikte tek söz sahibi hâlâ zaman zaman tamamen yabancı bir gelin seçmekle suçlanan babaydı. Gerçek aşkın o zamanın Yunan dünyasında da var olduğuna kuşku yoktur, fakat aşkın evlilik kurumunda herhangi bir rol oynadığına dair bir kanıt bulmak mümkün değildir. Kadınların acınacak bir kaderi vardı; bunu Poseidippos'un (3. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınmış olan) *Hermaphrodite*'sindeki uğursuz satırlardan öğreniyoruz. Buna göre erkek çocuk ailesi tarafından yoksul dahi olsa büyütülürken, kız çocuk zengin aile tarafından bile sokağa terk edilebiliyordu.²⁵

Yine de bazı farklılıklar vardı. Sözüünü ettiğimiz Dor kadınları dışında, Yunanistan'da adı günümüze kadar ulaşabilen bir kadın yok gibidir.²⁶ Örneğin Akhaia Ligi tarihinde sorun kaynağı olarak bile olsa tek bir kadının adı geçmez,²⁷ nitekim yeni komedide kadın karakterlere yer verilmemesi de kadınların içinde bulunduğu katı koşulların bir göstergesidir; *diadokhoi* altındaki büyük şehirlerde kadınların biraz daha serbest ve eğitilmiş olduğu ve erkeklerden biraz daha fazla saygı gördüğü görülür. İskenderiye, Antiokhos ve Pergamon saraylarında kültür ve lüks üst düzeydeydi, bu hayat tarzında kraliçelerle nedimelerinin de payı vardı; bu etki öteki çevrelere de yayılıyordu. Theokritos arkadaşı Miletoslu Nikias'ın karısına bir eğirme makinesi gönderir, armağanın yanında bir de şiir vardır; bu bir yüzyıl önce hayal bile edilemeyecek bir şeydir. Aynı şairin *Adoniasusai*'sini (*Adonis Festivalindeki Kadınlar*) Atina'da düşünmek bile mümkün değildi. Şiir İskenderiye şehrindeki hayata dair oldukça ilginç bir resim çizer; Adonis festivali kraliyet sarayının salonlarında kutlanır, gümüş bir yatağın üstünde muhteşem bir Adonis resmi vardır, Ado-

²⁴ Diodoros (19.33) gençlerin aşk için evlenmesine karşı çıkar; bununla kuşkusuz *diadokhoi* zamanından kalma bir argümanı tekrarlamaktadır. Sonraki Yunanlar sık sık zehirlenmelerle sonuçlanan sorunlu evlilikler yaşadığı ve bunun nedeninin de evliliklerin görücü usulü yapılmamasından kaynaklandığı sonucuna vardılar.

²⁵ Stobaios, *Antoloji* (ed. Hense) cilt IV, ss. 613-5, burada oğul sahibi olmanın kız sahibi olmaktan çok daha avantajlı olması dışında başka şeyler de vardır.

²⁶ Birçok kültürlü kadın filozof, şair ve ressam (örneğin Krates'in Thebaili Hipparkhia'sı, Samoslu Hedyle, Sikyonlu ressam Anaksandra) genelleştirilemeyecek kadar tekil örneklerdir.

²⁷ "Stauffacherin" - burada Schiller'in *Wilhelm Tell*'indeki öfkeli karakter Gertrud Stauffacher'e gönderme yapılmaktadır.

nis'in etrafında aşk tanrıları uçuşmaktadır, yanında da çiçeklerden bir kameriye'nin altında Aphrodite oturmuştur. Büyük se-yirci kalabalığının arasında Syrakusa'dan Dor kökenli iki arka-daş, oraya köle bir kadınla gelme cüretini gösteren ve Dorcalarıyla alay eden bir adama sert bir cevap veren orta düzeyden İskenderiyelilerin eşleri vardır; revaktan geçerek içeri girerler, gördükleri kutlamanın görkemine ve Argoslu bir kızın söylediği şarkıya hayran kalır ve neşe içinde uzaklaşırlar. Bu şiir büyük ve modern bir şehirdeki olayları anlatır gibidir; hiçbir Atinalı kadın böyle bir toplantıya gidemezdi.²⁸ İskenderiye'deki ve bazı *diadokhoi* saraylarındaki kraliçeler siyaset üzerinde de etkiliydi, fakat dönemin hiçbir kadını korkunç Olympias ile aşık atamazdı.

Gerek hayatta gerek şiirde bu dönem erkeklerin *kibarlığının* ve kadınların *işvelerinin* ilk ipuçlarını sergiler. Berenike'nin iki resmine düzülen övgülerde ve astronom Konon'un bir takımyıldızına Berenike'nin Saçı adını verdiği iltifatta en azından prenseslere karşı bir kibarlık vardır; Polyphemos, Theokritos'ta (XI.55) Galatia'nın elini öpmek ister; şairin başka bir şiirinde Akhilleus da Deidamia'nın elini öper.²⁹ Yine Theokritos'ta, Galatia, Polyp-hemos'a işveler yapar; başka bir pastoral şiirde edalı bir şehir hanımefendisi kara sevdalı bir sığır çobanına rastlar, bir kadın süslü bardağının üzerinden kendisine kur yapan iki adama göz süzer; doğal olarak başı hetairai çeker.³⁰ Cinsiyetler arası ilişkiler hâlâ varlığını sürdüren üç şiir tarzının yani methiye, pastoral şiir ve yeni komedinin ana konusu haline gelmişti;³¹ ancak yeni komedide temel ilgi konusu aşktan çok entrika ve sinsî girişimlerdir, merkezde genç adamın görücü usulü evliliğe direnişi veya fahişenin genç erkeği elinde tutmaya veya onu evlenmeye ikna etme çabası vardır.³² Miletos efsaneleri edebiyatta farklı bir tarz haline gelmişti. İskenderiyeli kötü yazarlar o güne dek kulaktan kulağa aktarılan aşk öyküleri ve efsaneleri arıyor, eski mitlere erotik motifler ekliyorlardı; Samoslu Duris (Philadelphos'un za-

²⁸ Rohde, Adoniasusai'nin rahat tavırlarının sadece İskenderiye'deki Dor kadınlar hakkında bilgi verebileceğini düşünüyordu (*a.g.e.* s. 63, not 1).

²⁹ Helbig, s. 194 vd.

³⁰ Pompei'deki Helenistik izler taşıyan duvar resimlerinde ayrıca Perseus'un Andromeda'yı nasıl kayalık bir yerden yönlendirdiğini ve Aphrodite'nin Hüküm sırasında Paris'e flört edişini görebiliriz: Helbig, s. 201.

³¹ Helbig'den, s. 196 vd.

³² Karş. Pauly'nin *Realencyclopädie*'sindeki Preller, cilt 3, s. 1287.

manında) Akhilleus'un İphigenia'ya olan aşkını anlatır; Euripides'te evliliğe şiddetle karşı olan Atalanta, Meleagros'un metresi olur; daha sonra Galatia bile daha önceleri hor gördüğü ve Theokritos'ta alay ederek üstüne elma attığı Polyphemos'a aşık olur. İskenderiyeli şairler Daphne mitini muhtemelen Arkadialı köylülerden derlemiş, üstüne de Apollon'un insanlardan nefret eden kadın avcısını müziğiyle kandırma çabasını eklemişlerdi; resimde olduğu gibi şiirde de erotik cilveleşme en gözde konulardan biri haline gelmişti. (Özellikle de Güney İtalya'ya ait) Vazoların üzerinde erkekleri ahlaksız kadın ve kızlarla gösteren sahneler vardı.³³

İskenderiye döneminde kesinlikle daha önce olmayan bir *duygu damarı* vardır. Bu eğilimin bir örneği görkemnin farkında olan ama yine de mütevazılığı elden bırakmayan Ludovisi Juno'dur. Bu kolaylıkla yoğunlaşıp aşırı duygusallığa dönüşebilir; Euripides'te, Helenizmin içinde bunun örnekleri vardır. Artık geçmişte genellikle bastırılan yumuşak duygularda çok daha fazla tutku, pastoral şiirde ve gözyaşlarına, mutsuz aşka ve umutsuzluğa ağıtlar yakan şairlerde daha fazla konuşma vardır; hastalığa dönüşen kara seveda tasvirleri ve Antiokhos ve Stratonike'ninkilere benzer anekdotlar daha fazla rağbet görmeye başlamıştır. Rodoslu Apollonios, İason'un annesiyle aşırı duygusal vedalaşmasını hatırlar, Medea'yı ele alış biçiminde, bu mitolojik karakterin ürkütücü yanından bilinçli olarak uzak durup kadınısı yanını ortaya çıkarma çabası görülür. *Diadokhoi* ve İskender portrelerinde sık sık bir melankolinin ipuçları sezilir; aynı şeyi stilize edilmiş atlet başları, bazı Pallas başları ve Giustiniani Apollon gibi ideal tipler için de söylemek mümkündür.³⁴ Benzer biçimde resimde de ıstırap çeken figürlerin tercih edildiği dikkat çeker.³⁵

Tenselliğin *zarif bir biçim alması* bu duygusallığı tamamlama çabasıyla alakalı bir şeydi.³⁶ 4. yüzyıldan miras kalan neşeli ve hedonist formda fahişelerin esprilerinde benzer bir hafifmeşrep ve ahlaksız ton vardı, yahut bu form huzurlu bir hayat sürmek varken insanların birbiriyle kavga etmesinden duyulan sancılı

³³ Karş. Helbig, ss. 223, 237, 242.

³⁴ Vatikan Hermes'in bu geç döneme ait olması mümkün mü?

³⁵ Helbig, s. 244 vd. Rohde, *a.g.e.*, s. 68, bilgece şiirlerin ancak eğitimli fahişelere hitap ettiğini söyler. O zamanlar kitaplar çok pahalı olduğundan bu edebiyatı gerçekten okuyan kadın ve erkekler hakkında bilgi sahibi olmak ilginç olurdu.

³⁶ Karş. Helbig, s. 246.

bir pişmanlıkla birleşiyordu.³⁷ Şiirde ve sanatta şehvet düşkünlüğü giderek artıyordu. Şairler kadın çıplaklığını anlatıyor, resimde çıplaklık önceki dönemin tam tersine bir coşku ve hevesle tasvir ediliyordu; gerçek hayatta da şehvet uyandıran yarı çıplak kıyafetler, transparan giysiler moda olmuştu.³⁸

Yetişkin erkeklerle genç erkekler arasındaki aşk ilişkileri eskisinden farklı değildi; fakat artık bir *polis* veya savaşta paylaşılan bir kahramanlık yoktu, bunlar sevilen açısından bir terbiye veya eğitim unsuruydu. Dolayısıyla bu tip ilişkiler eski etik, siyasi ve eğitim sevgisi kaynaklı motivasyonlarını kaybetmişti. Kleomenes ile Panteos'un arkadaşlığı yüce duygular içeren belki de son örnekti.³⁹ Ondan sonra bu kadar ünlü başka bir erkek aşık çift olmadı, hatta *diadokhoi*'de bile yoktu, belki Demetrios Poliorketes bir istisna olabilirdi; aşık olunan genç erkek artık toplumsal yaşamın kabul gören bir parçası değildi, sadece bir zevk aracıydı, duygusallık kadınlarla ilişkilere dönmek zorunda kalmıştı. Phanokles ileri şiirde etyolojik kanıt olarak bu motiften hâlâ yararlanıyordu, ama onun dışında bu artık sadece şık müstehcen jestlerin veya şifreli iç çekişlerde görülen bazı nüktelerin konusuydu; bu konuya "genç erkek şiirlerinde" (*paidika*) yer veren son şair Theokritos idi.

Yunanların zihinsel evreninde meydana gelen diğer bir değişiklik *doğa manzaralarının harekete geçirdiği* yoğun duygulardır.⁴⁰ Homeros'tan bildiğimiz kadarıyla doğanın muhteşemliği antik Yunanistan'da da değer verilen bir şeydi. Ama şimdi yeni bir unsur eklenmişti; çok tanrıcılığın yerini felsefeye bırakması doğayı kutsallıktan mahrum bırakmıştı, ağaçlarla tepelerde artık nympheteler, satirler ve panlar yoktu; bu tür kişiliklerden arınan doğa artık insanoğluyla *aracısız* ilişki kurabilirdi. Bu dönemde Doğu'nun daha kolay ulaşılabilir hale gelmesiyle birlikte gerek coğrafya gerek doğa tarihi alanlarında dünya hakkındaki bilgi giderek artmaya başladı. Bu da diğer şeylerle birlikte botaniğe karşı bilimsel ve açgözlü bir yaklaşımı teşvik etti.

Bu artan doğa sevgisini ve sözünü ettiğimiz duygusallık ve melankoliyle çok yakın ilişkisini esas olarak Pompei'deki taklitle-

³⁷ Karş. Athenaios 7.13. Burada Karystoslu Apollodoros'tan alıntı yapılmaktadır.

³⁸ Önceki dönem için karş. Phryne'nin anlatımları.

³⁹ Karş. s. 189 üstte.

⁴⁰ Bu bölüm de ağırlıkla Helbig'den, s. 269 vd., alınmıştır.

rinden bildiğimiz peyzaj resmindeki patlamada görmek mümkündür. Fakat Yunanların artık güzel manzaralardan hoşlanmaya başladığına inanmak için başka nedenler de vardır. Yunanların bu alandaki öncüleri, doğa sevgileri sadece muhteşem kraliyet bahçelerinden ve Kserkses'in güzel bir çınara gösterdiği saygıdan değil,⁴¹ aynı zamanda Kral Darius'un Bosphoros'u seyredebilmek uğruna Kyaniai Adaları'na bizzat kürek çekerek gitmesinden de anlaşılan Perslerdi.⁴² Bu Yunanlar için yeni bir şeydi. Manzara seyretmek için dağa çıktığını bildiğimiz ilk isim Haimos'a tırmanan Makedonyalı Genç Philyppos idi.⁴³ Ancak ondan önce Rodoslu Apollonios bu fikri şiirlerine konu etmişti. Argonotların Kyzikos'a çıktıktan sonra Dindymon'a tırmanarak Kibele'ye adak adadıklarını anlatır (I, 1103 vd.), ama asıl hedefin güzel manzara olduğu açıktır. Aynı şair (III. 164) Olympos'tan görünen manzarayı anlatır; özellikle ışık oyunları ile hava olaylarına olağanüstü bir ilgi gösterir.⁴⁴

Bunun dışında, manzara gidişatı belirleyen yeni büyük şehirlere de girer; şehirde yaşayanlar doğaya ihtiyaç duydukça hükümdarları da doğa manzaralarının taklitlerini yapar. Örneğin Orontes üzerindeki Antiokhos'ta çeşmelerle süslenmiş gezinti yerleri, komşu Dahpne'de harika bir park vardı. İskenderiye'de binalardan oluşan blokların aralarında bahçeler ve korular bulunuyordu, şehrin merkezindeyse sakinlerin dolambaçlı bir yolla çıktığı Paneion tepesi vardı, zirvede bütün şehir ayaklar altında seriliyordu; belki de amaç eski Mısırlılara buranın bir piramitten daha güzel olduğunu göstermektir. Ptolemaios Sarayı da planlı bahçelerle çevrelenmişti, Müzede ağaçlarla gölgelenmiş bir yürüyüş alanı vardı, bilginler burada egzersiz yapardı.

Aynı zamanda ilk asma yürüyüş yolu İskenderiye Fenerinin mimarı Sostratos tarafından inşa edildi. Evlerin planlamasında dahi hakim oldukları manzaraya özen gösteriliyordu; büyük bir Helenistik aileye ait bir apartman dairesi olan Vitruvius'un *oikos Kyzikenos*'unun üç taraftan açık manzarası vardı.

⁴¹ Herodotos 7.31. Semiramis'in asma bahçeleri de çok önceden beri meşhurdur.

⁴² Herodotos 4.85.

⁴³ Livius 40.22.

⁴⁴ Karş. Helbig, s. 213 vd.

Antik Tarih Araştırmalarının Entelektüel Gerekliliği

Müziğe tekrar tekrar duyulan bir temel akort düzeninin eşlik etmesi gibi insan bilgisine de antik dünya tarihi eşlik eder; tarih, yani hayatları hep birlikte bizim hayatımızın içine akan bütün halkların tarihi.

Dört yüzyıllık hümanizmin bize her şeyi öğrettiğini, bütün deneyim ve bilgiyi değerlendirerek bize keşfedecek hiçbir şey bırakmadığını, dolayısıyla modern zamanların bilgisiyle ya da en fazla isteksizce yapılacak Ortaçağ araştırmalarıyla yetinip kalan zamanı daha yararlı işlerde kullanabileceğimizi düşünmek anlamsızdır.

Barbarlığa geri dönmek istemiyorsak eğer kendimizi kesinlikle eski çağlardan koparamayız. Sadece barbarlarla özellikle modern uygarlığın yaratıkları tarih olmadan yaşayabilir.

Varoluşumuz bizi kuşku ve merakla doldurur, dolayısıyla insan algımıza, hayatta karşılaştığımız ve tarihte ortaya çıkan ampirik insanlık algısına farkında olmadan sarılırız. Doğa üzerine düşünmek yetmediği gibi, teselli de etmez, yeterli bir şey de öğretmez.

Bu noktada kendimizi geçmişten koparamaz, boşlukları doldurmadan bırakamayız, çünkü bize kayıtlar bırakan bütün yüzyıllarda sadece bütün bizimle konuşabilir.

Dünyanın üç büyük çağı sfenksin bilmecesindeki adamın çağlarına benzer mi? Bunları, sayısız dış formuyla, eyleyen ve acı çeken insanlığın kesintisiz bir ruh göçü olarak düşünmek daha doğru olur. Doğru bir algılama oluşturmak için bütün bu dönüşümleri anlamak ve (zevk konusunda bazı tercihlerimiz olabilse de) belli dönemlerde taraflılıktan kaçınmak gerekir; insani sınırlılıklarımızı ne kadar fark edersek biz de o kadar fazla böyle davranacağız. Mutlu altın çağ fantezisinin gerçek olmadığını ve hiçbir zaman gerçek olamayacağını öğrenirsek, geçmişe övgüler düzme, bugünden umudunu kesme ve yarına dair aptalca umutlar besleme ahmaklığına düşmez ve en soylu uğraşlardan birinin

bir bütün olarak geçmişi, insan hayatının ve insanın acılarının öyküsünü araştırmak olduğunu kabul ederiz.

Ancak antik aė bizim için özel bir önem taşır: Kafamızdaki Devlet anlayışını şekillendirir; dinlerimizin ve kùltürümüzün en kalıcı unsurlarının doğum yeridir. Antik yazı ve sanatta özendiğimiz ama yetişemediğimiz birçok şey vardır. Gerek farklılıklar gerek benzerlikler açısından klasik antik çağa borçlu olduğumuz şeylerin bir envanterini çıkarmamız gerekir.

Antik ağın bizim için insanlık dramının ilk oyunu olduğunu ve hatta bize göre hesapsız çabalarla, günahlarla ve acılarla dolu, kendi içinde eksiksiz bir tragedya olduğunu söylemek belki de yeterli olacaktır. Aynı zamanda hâlâ antik çağın büyük uygarlıklarının dönemindeki çocukluk uykusuyla sarmalanmış olan halkların çocukları olsak da gerçekten onlardan geldiğimizi hissedebiliriz, çünkü ruhlarını bizlere aktarmışlardır ve eserleri, yolları ve kaderleri bizim içimizde yaşamaya devam etmektedir.

Kaynakça

Antik kaynaklar

Antik dönem yazarlarına yapılan göndermeler standart modern baskılara ve aşağıdaki derleme veya özel baskılara göre yeniden gözden geçirilmiştir. Kısaltmalar köşeli parantez içinde verilmiştir:

Alkidamas, *Odysseus*: L. Radermacher, *Artium Scriptores* (Viyana 1951) ss. 141-7

Bacchylides, ed. B. Snell ve L. Maehler, 10. baskı. (Leipzig 1970) [Snell-Maehler]

E. Diehl, *Anthologia Lyrica Graeca* I, 3. baskı. (Leipzig 1949) [Diehl]

H. Diels, W. Kranz, *Fragmente der Vorsokratiker*, 6. baskı. (Zürich 1951-2) [Diels-Kranz]

Eudokia: *Eudociae Augustae Violarium* ed. I. Flach (Leipzig 1880)

Eustathios, *Commentarii ad Homeri Odysseam*, ed. G. Stallbaum (Leipzig 1825-6) R. Foerster, *Scriptores Physiognomici Graeci et Latini* I (Leipzig 1893)

Hesiod fragmenta: *Fragmenta Hesiodica*, ed. R. Merkelbach ve M. L. West (Oxford 1967) [Merkelbach-West]

Jacobus de Aquis: ed. G. Avogadro in *Historia Patriae Monumenta* 3: *Scriptorum Tomus I* (Turin 1839)

F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker* (Berlin-Leiden 1923-58) [FGH]

G. Kinkel, *Epicorum Graecorum Fragmenta* I (Leipzig 1877)

E. L. von Leutsch, *Corpus Pseudoepigrapharum Graecorum* (Göttingen 1851)

Lysias fragmenta: *Lysiae Orationes*, ed. T. Thalheim, 2. baskı (Leipzig 1913)

Maximus Planudes, A. Eberhard, *Fabulae romanenses Graece conscriptae* I (Leipzig 1872) ss. 226-305

R. Meiggs, D. M. Lewis, *Greek Historical Inscriptions* (Oxford 1969)

K. Müller, *Geographi Graeci Minores* (Paris 1855-61)

A. Nauck, *Tragicorum Graecorum Fragmenta* 2. baskı. (Leipzig 1889) [Nauck]

D. L. Page, *Poetae Melici Graeci* (Oxford 1962) [Page]

D. L. Page, *Epigrammata Graeca* (Oxford 1975)

Pseudoepigraphi Graeci: ed. E. L. Leutsch ve F. G. Schneidewin (Göttingen 1839-51)

Stobaios: *Ioanis Stobaei Anthologium* ed. C. Wachsmuth ve O. Hense (Berlin 1884-1912)

Suda: *Suidae Lexicon*, ed. A. Adler (Stuttgart 1928-71)

C. Walz, *Rhetores Graeci* (Stuttgart 1832-6)

M. L. West, *Elegi et Iambi Graeci* (2. baskı Oxford 1989-92) [West]
A. Westermann, *Biographoi, Vitarum Scriptores Graeci* (Brunswick 1845)
A. Westermann, *Mythographoi, Scriptores Poeticae Historiae Graeci* (Brunswick 1843)

Burckhardt'ın alıntı yaptığı çağdaş kaynaklar

A. Boeckh, *Die Staatshaushaltung der Athener* 2. baskı (Berlin 1851)
E. Curtius, *Griechische Geschichte* (Berlin 1858-67)
W. Helbig, *Untersuchungen über die campanische Vasenmalerei* (Leipzig 1873)
F. von Hellwald, *Culturgeschichte in ihrer natürlichen Entwicklung bis zur Gegenwart* (Augsburg 1875)
K. F. Hermann, *Lehrbuch der griechischen Privatalterthümer* (Heidelberg 1852)
K. F. Hermann, *Lehrbuch der gottesdienstlichen Alterthümer der Griechen* (Heidelberg 1846)
K. O. Müller, *Handbuch der Archäologie der Kunst* (Breslau 1830)
K. F. Nagelsbach, *Die nachhomerische Theologie des griechischen Volksglaubens* (Nürnberg 1857)
B. G. Niebuhr, *Kleine historische und philologische Schriften* (Bonn 1828)
A. F. von Pauly, *Realencyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft* (Frankfurt 1839)
L. Preller, *Griechische Mythologie* (Leipzig 1854)
O. Ribbeck, *Kolax, eine ethologische Studie* (Leipzig 1883)
E. Rohde, *Der griechische Roman und seine Vorläufer* (Leipzig 1876)
A. D. Schäfer, *Demosthenes und seine Zeit* (Leipzig 1856)
Adolf Schmidt, *Das Perikleische Zeitalter* (Jena 1877)
A. Schwegler, *Geschichte der griechischen Philosophie* (Tübingen 1859)
W. Vischer, 'Über die Benutzung der alten Komödie als geschichtliche Quelle', *Kleine Schriften* (Leipzig 1877) ss. 459-85
F. G. Welcker, 'Die Komposition der polygotische Gemälde in der Lesche zu Delphi', *Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1847, Philol.-h. ist. Abtheilung* ss. 81-151.

Jakob Burckhardt

Yunanlar ve Yunan Medeniyeti

Jakob Burckhardt (1818-1897): İsviçreli sanat ve kültür tarihçisi. 20. yüzyılda bütün alanlardaki tarih-yazımını etkilemiştir. Bu bakımdan, her ne kadar filozof yahut felsefeci olmasa da, tarih felsefesi alanında da önemli bir figür olarak tanınır. *İtalya'da Rönesans Kültürü* adlı klasik çalışmasının yanında Yunan ve Roma kültürü ve medeniyetine dair tarih paradigmasını değiştiren eserler ortaya koymuştur.

İsmail Hakkı Yılmaz: 1961'de Ordu'da doğdu. Başta Aktüel, Nokta, Radikal, NTV, Milliyet olmak üzere çeşitli dergi, gazete ve TV kanallarında muhabir, editör, müdür, yazar olarak çalıştı. 1990 yılından beri gazetecilik mesleğine ek olarak Yaprak Yayınevi, Haziran Yayınevi, Afa Yayınları ve İş Bankası Kültür Yayınları gibi yayınevlerine kitap ve dergi çevirileri yapmaktadır.

YUNANLAR VE YUNAN MEDENİYETİ

JACOB BURCKHARDT

Jacob Burckhardt'ın hayatı (1818-1897) tarih yazımının 19. yüzyıldaki altın çağına rastlar. Burckhardt gençliğinde Berlin'de Hegelci tarih anlayışına isyan ederek pozitivizmi kuran bilim adamlarından ders aldı; öğretmenleri August Boeckh ve J. G. Droysen gibi Yunan tarihçileriyle, modern tarih ve arşiv araştırmacılığının kurucusu Leopold von Ranke idi. Charles Darwin'in, Karl Marx'ın ve Theodor Mommsen'in çağdaşıydı. Düşünürler içinde en çok Schopenhauer'e hayranlık duyardı ve genç Nietzsche'nin dostu ve meslektaşındı.

İtalya'da Rönesans Kültürü eseriyle tanınan kültür tarihçisi, bu kez Yunanlara ve Yunan medeniyetine eğiliyor. Uzman olmayanların da rahatlıkla takip edebileceği derslerden oluşan bu eser, eski Yunanların mitolojisi, şehri ve günlük yaşamı gibi unsurlar üzerinden bir medeniyeti gözler önüne seriyor.

ISBN : 978-605-7768-07-0

9 786057 768070

65 ₺ (K.D.V.'den muafır)

🏠 pinhanyayincilik.com

📘 [/pinhanyayincilik](https://pinhanyayincilik)

🐦 [/pinhankitap](https://pinhankitap)